

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

Збірник наукових праць

2014

№ 1 (70)

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ (протокол № 7 від 27 березня 2014 р.)*

Дніпропетровськ
2014

Наукове видання • Засновник та видавець – Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ • Свідоцтво про державну реєстрацію – КВ № 11383-256 ПР від 23.06.2006 • Виходить щоквартально • Тираж – 100 прим. • Адреса редакції: 49005, м. Дніпропетровськ, просп. Гагаріна, 26, тел. (056) 370-96-59 • Передплатний індекс – 37554

**Збірник включено до переліку
наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися
результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів
доктора і кандидата наук (юридичні науки)
(постанова президії ВАК України № 1-05/2 від 10.03.2010)**

Вміщено наукові статті вчених, викладачів і здобувачів університету, навчальних закладів системи МВС та інших центральних органів виконавчої влади, працівників правоохоронних органів. Розглянуто питання держави та права, окремих галузей законодавства, проблеми правоохоронної діяльності та юридичної освіти, вміщено інформацію про визначні події і дати наукового життя в галузі права.

Призначено для науковців, юристів-практиків, працівників правоохоронних органів та всіх, хто цікавиться питаннями науки і права.

Редакційна колегія:

д-р юрид. наук, проф. **С.М. Алфьоров** (голова); д-р юрид. наук, проф. **К.В. Антонов**; д-р юрид. наук, проф. **І.Г. Богатирьов**; д-р юрид. наук, доц. **М.Г. Вербенський**; д-р тех. наук, проф. **В.Б. Вишня**; д-р юрид. наук, проф. **В.П. Ємельянов**; д-р юрид. наук, доц. **О.Г. Комісаров** д-р юрид. наук, проф. **М.В. Корнієнко**; д-р філос. наук, проф. **В.В. Кузьменко**; д-р юрид. наук, проф. **А.Р. Мацюк**; д-р філос. наук **О.В. Марченко**; д-р юрид. наук, доц. **Т.П. Мінка**; д-р юрид. наук, проф. **Л.Р. Наливайко**; д-р філол. наук, проф. **А.М. Поповський**; д-р юрид. наук, проф. **Є.Д. Скулиш**; д-р юрид. наук, проф. **О.Л. Соколенко**; д-р юрид. наук, проф. **В.М. Тertiшник**; д-р юрид. наук, проф. **К.О. Чаплинський**; канд. юрид. наук, проф. **І.Р. Шинкаренко**; канд. юрид. наук, доц. **В.О. Боняк**; канд. юрид. наук, доц. **О.М. Обушенко** (відп. секретар); канд. юрид. наук, доц. **О.В. Кириченко**; канд. юрид. наук, доц. **В.В. Лень**; канд. пед. наук **Н.О. Побережна**; канд. юрид. наук **В.Я. Покайчук**; канд. пед. наук, доц. **В.М. Савіщенко**; канд. юрид. наук, доц. **В.І. Сліпченко**; канд. юрид. наук, доц. **В.В. Шаблистий**; д-р юрид. наук, проф. **Ю.М. Антонян** (Росія); д-р юрид. наук, проф. **С.П. Щерба** (Росія); д-р права **Ш. Белекчиу** (Молдова).

З М І С Т**РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ, ІСТОРІЇ ТА ПРАКТИКИ****Балинська О.М.**

Семіотичні характеристики невербальних правових знаків 8

Кузьменко В. В.

Рефлексия онтологического и аксиологического аспектов
философско-правовой концепции П. И. Новгородцева 14

Олійник А.Ю.

Конституційні свободи людини і громадянина,
що прямо закріплені в Конституції України 28

Печерський О.В.

Доступ до публічної інформації в Україні:
теоретико-правовий підхід 35

Сердюк І. А.

Термінологічна невизначеність категорії «тлумачення»
в аспекті розкриття змісту об'єктивного права 44

Талдикін О. В.

Ідеологічний фактор кризи інституту національної держави 49

Чайковський Ю.В.

Критика теорії узгодження волей держав
як основи юридичної сили міжнародного права 56

Філянїна Л.А.

Політико-правові аспекти принципів підтримання
міжнародного миру та безпеки 63

Коломоєць Ю. О.

Конституційно-правові гарантії реалізації права на страйк:
поняття, система, сутність 68

Кулініч О.О.

Гарантії конституційного права на освіту: поняття та ознаки 78

ПИТАННЯ ЦИВІЛІСТИКИ

Макаренко О. Ю.

Специфіка державного регулювання відносин користування
надрами: органи загальної, спеціальної компетенції 85

Булах С.М.

Основні відмінності переміщення від переведення
працівників у трудовому законодавстві України 94

Гончарук В. В.

Проблеми переміщення по службі працівників ОВС 105

Обушенко О.М.

Шкідливі і небезпечні умови праці та їх вплив на працівників 111

Факас І.Б.

Захист права на пенсійне забезпечення
у зв'язку із втратою годувальника 118

Чабаненко М.М.

Системно-функціональна характеристика
принципів аграрного права 124

Обушенко Н.М.

Суб'єкти трудового права як ключові складові
правозастосовної діяльності 130

Прилуцька М.В.

Особливості трудової функції працівників
Державної виконавчої служби 137

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО
ТА АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ.
ФІНАНСОВЕ ПРАВО**

Мінка Т.П.

Відповідальність за вчинення корупційного правопорушення:
окремі проблеми правозастосування 147

Миронюк Р.В.

Особливості судового перегляду справ про адміністративне правопорушення в порядку адміністративного судочинства 151

Кацуба Р. М.

Правова основа діяльності міліції щодо запобігання порушенням громадського порядку під час масових спортивних заходів158

Кобзар В. В.

Теоретико-правові підходи до визначення поняття правового статусу особи в науці адміністративного права 165

Коваленко Н. В.

Методологічні підходи до визначення поняття адміністративно-правового режиму 170

Савіщенко В.М.

Порядок присудження наукових ступенів в умовах європейської інтеграції 178

Службський І.Й.

Міжнародний досвід у сфері протидії торгівлі людьми 186

Бірюкова Н. М.

Вдосконалення взаємодії органів публічної адміністрації при встановленні режиму зони надзвичайної екологічної ситуації 195

Журавльова З. В.

Фінансово-правові аспекти запровадження обов'язкового медичного страхування в Україні203

Мащук В.Ю.

Адміністративні правовідносини в діяльності судів загальної юрисдикції 212

Шапвалов А.В.

Особливості процедур просування по службі в органах прокуратури України 220

**БОРОТЬБА ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ:
ПРАВОВЕ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

Шинкаренко І. Р.

Проблеми формування сучасної нормативної бази
оперативно-розшукової діяльності відповідно
до чинного Кримінального процесуального кодексу 226

Кириченко О.В.

Актуальні питання взаємодії оперативних підрозділів
органів внутрішніх справ зі слідчими під час протидії
злочинам проти громадської безпеки239

Ковальов С. І.

Особливості набуття процесуального статусу
підозрюваного за новим КПК України 246

Ковбаса В. М.

Актуальні питання тактичного забезпечення допиту неповнолітніх 253

Людвік В. Д.

Використання фікції при конструюванні
понять злочину та уявної оборони 258

Некрасов В.А.

Корупція як форма кримінального контролю тіньової економіки 265

Олійничук Р.П.

Громадський порядок як родовий об'єкт злочину 276

Плетенець В. М.

Тактичні особливості огляду місця мешкання особи, підозрюваної
у вчиненні злочину, передбаченого ст. 259 КК України 283

Сербін М. М., Калиниченко А. О.

Історичний аналіз розвитку законодавчих норм
про укладення судового компромісу288

Строгий В. І., Рижов І. М.

Моніторинг тероризму як системоутворююча
складова національної безпеки 298

Федосова О. В.

Обставини, які підлягають встановленню у ході розслідування корисливо-насильницьких злочинів, що вчиняються неповнолітніми ...305

Шинкаренко І. О.

Соціально-психологічна характеристика натовпу та її використання в оперативно-службовій діяльності працівників ОВС 313

Дуйловський О.В., Шалгунова С.А.

Історико-правовий огляд формування детермінант вчинення злочинів серед військовослужбовців МВС України320

Кононенко Н. О.

Особливості проведення допиту підозрюваних під час розслідування хуліганства, що вчинене при проведенні спортивно-масового заходу ...331

Омельченко О. С.

Координація діяльності та взаємодія підрозділів ОВС з правоохоронними органами України у протидії організованим злочинності338

Онофрейчук А. Д.

Особливості провадження оперативної закупки в Україні на сучасному етапі 345

Рашевський С.П.

Термінологія, використовувана при формулюванні складів наркозлочинів 353

Сорока І. В.

Особливості застосування тактичних прийомів при допитах за фактами крадіжок майна громадян, вчинених неповнолітніми 362

Чабаненко С.М.

Прокуратура як спеціальний суб'єкт запобігання корупції в Україні ... 368

Яковенко Р. В.

Кримінальна відповідальність за розголошення комеційної або банківської таємниці за законодавством України та країн Європи: порівняльно-правове дослідження 376

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Рецензії 384

Довідка про авторів 387

РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ, ІСТОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Балинська О. М.

кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 340.12

СЕМІОТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ НЕВЕРБАЛЬНИХ ПРАВОВИХ ЗНАКІВ

Право – це специфічна система знаків, що функціонують у певному соціокультурному просторі, а тому демонструють чітку соціально-ціннісну детермінованість цієї системи. Немовні правові знаки формують у суспільстві загальноприйнятні знакові образи людини через її професійну зайнятість, стиль життя, манеру поведінки і т. д., моделюють стереотипи бажаної, дозволеної та забороненої поведінки, створюють правову символіку. Загалом правові знаки означають, маркують, класифікують, структурують, стратифікують, ієрархізують, організують і впорядковують правові відносини.

Ключові слова: знакова система, правовий знак, правова символіка, стереотип поведінки.

Постановка проблеми. Механізм управління свідомістю та поведінкою людини можна вивести через символічне середовище образів пам'яті. Цю позицію використовують при вивченні функціонування сигналів правової дійсності й доведення їх властивостей впливу через легку запам'ятовуваність і відтворюваність у свідомості, а далі – й у поведінці. Тому можна говорити про універсальність (доступність і прийнятність) правових знаків у межах певної правової культури; про номінаційність права, закладену в історичній пам'яті соціуму, який зберігає певні правові образи, концепти, символи (так звана ейдетична, образна пам'ять); про мнемонічну (що відтворюється через пам'ять) життєдіяльність людини.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. У цьому контексті можна згадати ідею Ю. Лотмана про основну функцію семантики – змістову інтерпретацію семіотичних моделей, що зберігаються в пам'яті певної культури [1], а також позицію С. Махліної про те, що знак (тут здебільшого невербальний) виконує у суспільстві функції ідентифікації, диференціації, регулювання, узагальнення, пізнання, виховання та акумулювання, «стаючи соціокодом у скарбниці колективної пам'яті й засобом трансляції культури» [2, с. 140]. Невербальні правові знаки були предметом вивчення й інших науковців.

Ми ставимо собі за мету – класифікувати ці знаки і на основі семіотичного аналізу продемонструвати їх функціональність у суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Всі правові знаки ділять на дві основні категорії – вербальні (індекси і символи – графічні знаки) й невербальні (індекси, символи й ознаки – умовне відтворення). Вони покликані виконувати низку соціальних функцій (номінативну, інформаційну, комунікативну, культурологічну, управлінську, дидактичну, превентивну, заощадження, збереження).

Абстрагуючись від категоризації знаків політичного дискурсу, який запропонувала О. Шейгал, також можна виокремити чотири типи невербальних знаків зі сфери правовідносин, що взаємопов'язані соціальною зумовленістю: 1) людина як знак; 2) поведінкові знаки; 3) символічні артефакти; 4) символічні зображення [2, с. 98-104]. Тут *знаковість людини* у праві можна розглядати у контексті представника певної професії, як символ певної юридичної практики, виконавця певної соціальної ролі, втілення певних ознак поведінки (прикладом такого знакового зв'язку можуть бути образи професійної totoжності – суддя, постовий ДАІ, патрульний, прокурор і т.д.). *Поведінкові знаки* – це так звані ритуальні дії або події, яких доволі багато у сфері правовідносин (для прикладу: церемонія прийняття присяги, традиція відзначення присвоєння чергового звання та появи нової зірки на погонах, вітання з прикладанням руки до кашкета, стройовий огляд, шиккування, паради та ін.). *Символічні артефакти* – формений одяг, пам'ятники загиблим у боротьбі зі злочинністю як соціально значуще місце проведення урочистих зборів, комунікативні історичні події і співвіднесені з ними дії сучасності (наприклад, прийняття присяги у день Покрови Богородиці як покровительки всіх військовиків). *Графічні символи* – погони, шеврони, нагрудні відзнаки на формі, штандарти і прапори окремих підрозділів, загалом так звана іконічна семантика, що читається за аналогією (згадаймо загальноновизнані меч як знак правосуддя і шальки терезів як знак виваженості в руках богині Феміди).

Знаки взагалі, правові зокрема, створюються у спільній діяльності індивідів (інакше вони не були би зрозумілими їм), тому мають конвенціональний (договірний) характер. Якщо говорити про право як систему знаків, то йдеться радше про їх абстрактну вербально втілену форму. А вважаючи право основним знаковим конструктом правовідносин, що проявляється як система загальнообов'язкових правил поведінки окремого індивіда та загальних суспільно-правових відносин, можемо стверджувати, що у ньому відтворено основні значущі аспекти життєдіяльності держави як правової спільноти. Адже, щоби стати основним регулятором поведінки всіх загалом і водночас кожного зокрема, право має бути уособленням найвищих соціальних цінностей, пріоритетів, прагнень, орієнтирів і мотивацій.

Право можна вважати специфічною знаковою системою з вербальних і невербальних правових знаків, що функціонують у певному соціокультурному просторі, а тому демонструють чітку соціально-ціннісну детермінованість цієї системи. Мовні правові знаки є проявом ціннісно навантаженої лексики, що відтворює найбільш значущі пріоритети правової спільноти,

представляє волю суспільства, формує відповідні соціальні цінності у його членів, а отже, й орієнтири правової політики держави. Немовні правові знаки, також маючи ціннісне навантаження, формують у суспільстві загальноприйнятні знакові образи людини через її професійну зайнятість, стиль життя, манеру поведінки і т. д., моделюють стереотипи бажаної, дозволеної та забороненої поведінки, створюють правову символіку, що має всі шанси перерости в символічні артефакти й національні архетипи, за якими розпізнаватимуть державу. Основним джерелом надходження і формування таких правових знаків є соціум, тому є всі підстави вважати, що право має соціально-ціннісну зумовленість (соціологічне праворозуміння). Причому ця соціально-ціннісна сутність права розкривається через його власну цінність (як необхідний продукт людської діяльності), особистісну цінність для людини (як критерій і градаційна шкала моделей правової поведінки) та інструментальну цінність для суспільства (як фіксатор і регулятор суспільно значущих міжсуб'єктних відносин).

Семіотичний аналіз тілесного кодування / декодування надзвичайно важливий у сфері правовідносин, зокрема у кримінальному процесі та криміналістиці, коли необхідно трактувати знаки тіла в контексті невербальної семіотики, яка включає паралінгвістику (вивчає, наприклад, темп, тембр, висоту голосу, особливості артикуляції слів, міміку, жести, пози, почерк), кінесику (спеціалізується на рухах, жестах, міміці), гаптику (зосереджена на шкіряній рецепції), гастику (наука про знакові функції їжі та напоїв), ольфакцію (наука про мову запахів), проксемику (вивчає простір і час як знакові системи), хронеміку (наука про час комунікації) тощо [2, с. 152]. У цьому ж контексті цікавими й потрібними є дослідження способів демонстрації за допомогою тіла належності до професійної, релігійної, злочинної, етнічної групи шляхом нанесення татуювань [див., наприклад, 4].

Праксеологічність таких (невербальних) правових знаків ще більше очевидна, бо вони, власне, розраховані на допомогу (шляхом унаочнення) вербальним знакам. Адже як би детально не були описані відбитки пальців злочинця, їх неможливо було б ідентифікувати з-поміж інших без зображення чіткого візерунка капілярних ліній, залишеного на якійсь поверхні; так само полегшує сприйняття словесного портрета правопорушника складений зі слів очевидців фоторобот; підтвердити причетність до злочину можуть сліди на місці події; не кажучи вже про дорожні знаки, які символічно відтворюють правила дорожнього руху та регулюють відносини між його учасниками. Всім позамовним правовим знакам властиві вищеописані прагматичні функції вербальних правових знаків: вони максимально економлять вербальні засоби (не використовують їх взагалі), потребують тільки графічного (схематичного) відтворення, при цьому так само, як і словесні знаки, нормативно організують суспільство, конструюють механізм правового регулювання, враховують інтереси суспільства, формують правокомунікативну сферу, проектують правовідносини, є зрозумілими для сприйняття (звичайно, для тих, хто попередньо ознайомився з вербальним їх поясненням), спрощують процес сприйняття (лаконічність візуалізації сприяє швидшому сприйняттю, ніж аудіовплив, іноді навіть на підсвідо-

тому рівні), концентрують правила поведінки, виступають інструментом управління, передбачають дії учасників правовідносин (тих, хто дотримується встановлених правил), впорядковують синергетично налаштований простір (дорожній рух, для прикладу, міг би існувати і без правил, але впорядкованість зменшує кількість аварій і жертв), об'єднують учасників правовідносин у певні «спеціалізовані» спільноти (одні знаки необхідні для учасників дорожнього руху, інші – важливі для слідчої групи, ще інші – для учасників інавгурації Президента і т. д.).

Що стосується поведінкових знаків, то вони здебільшого правослухняні, до того ж мають додаткове емоційне корпоративно-патріотичне навантаження. Скажімо, церемонія прийняття присяги – це знакова подія в житті кожного, хто вступає на службу в органи внутрішніх справ або збройних сил. Це дійство, яке допускає «новобранців» до чогось особливого, до чого не допускають інших, не посвячених; кожен (кожна) із них відчуває себе до певної міри обраним(-ою), бо зумів(-ла) пройти курс першопочаткової професійної підготовки чи курс молодого бійця, йому (їй) довірили зброю (в цьому випадку – як символ надійного захисту й великої відповідальності), він (вона) охоронятиме спокій своїх рідних і всієї держави. І не дарма ми паралельно граматично виділили жіночий рід у викладі нашої думки, бо саме для жінки як більш емоційної істоти це дійство стає ще більше знаковим, бо її, фізично слабшу, визнали рівною і гідною для цієї надзвичайно важливої та водночас особливо складної та небезпечної служби.

Відтворення дійсності у праві є символічним, знаковим, бо йдеться про передачу, опис, відображення суспільно значущої інформації з максимально можливою точністю за допомогою певних знакових символів. І тут також доречно говорити не тільки про вербальні засоби, а й невербальні (хоча право прийнято сприймати як текст). У цьому випадку під текстом слід розуміти не тільки письмо, а все, що можна «прочитати», що зорієнтоване на свідоме сприйняття соціальним суб'єктом (правова дійсність загалом). Адже семіотика і філософія тексту розуміють текст максимально широко: все, що може дати нам будь-яку інформацію, треба сприймати як текст (навіть німий камінь, але коли він летить у напрямі до нас, змушує нас відступити вбік, сигналізуючи про небезпеку; для немовляти текстом виступає будь-хто і будь-що, що потрапляє в поле його зору, спочатку не свідомо, а далі – набуваючи певного смислового значення; вулиця з рухом по ній транспорту, з пішоходами на тротуарах, з будинками і рекламними щитами – це також соціальний текст або сукупність таких текстів).

Елементарні «польові спостереження» наочно демонструють вплив мови (тексту) на повсякденну поведінку людини. В. Руднєв наводить приклад обережної поведінки людей на бензиновому заводі біля складу з бензиновими цистернами та відверто необережної біля складу з написом «Порожні цистерни» (хоча порожні цистерни небезпечні так само через вміст у них вибухових випарів, але лінгвістичний аналіз орієнтує людей на слово «порожні» та, ймовірно, передбачає відсутність будь-якого ризику) [5, с. 87]. Те саме відбувається і з невербальними правовими знаками. Наприклад, усім добре відомі випадки, коли наявність на дорозі інспектора Дер-

жавної автомобільної інспекції (або навіть службової машини зі встановленою атрибутикою ДАІ) «змушує» водіїв зменшувати швидкість, дотримуватися правил дорожнього руху, а пішоходів – все-таки дочікуватися зеленого світла світлофору, щоби перейти вулицю.

Злочинна поведінка супроводжується відповідними правовими знаками – це сліди злочину або створювані у процесі слідства копії певних об'єктів дослідження (здебільшого невербальні знаки – ікони, індекси, символи). Для дослідження таких знаків використовують знання зі сфери фізики, хімії та біології, а також спеціальних наук, таких як антропометрія, габітоскопія, дактилоскопія, графологія, фоноскопія, одорологія, трасологія, балістика та ін.; знаки-символи потребують застосування інших спеціальних знань зі сфери семіотики, геральдики, культурології, психології тощо. До кримінальних знаків можуть належати антропні знаки тіла (міміка, рухи, жести, пози), голосу (тембр, висота, швидкість мовлення), паралінгвістичні нюанси (обмовки, емоції, почервоніння чи збліднення, загальмованість мислення підозрюваного, зовнішній вигляд, манера спілкування, темперамент слідчого) та ін. Відтворення обстановки та обставин події пов'язане зі створенням, реконструкцією певних знаків, аналогічних тим, що були на місці злочину в момент його вчинення (не тільки статичні знаки – наприклад, манекени людей чи макети зброї, а й динамічні чинники – скажімо, освітлення чи шуми). Усі криміналістичні знаки становлять певну специфічну семіотичну систему, вміння побачити яку серед реального оточення є одним із найважливіших чинників розкриття злочину. Досить новаторським засобом застосування знаковості у слідчій діяльності є поліграф (так званий детектор брехні), діяльність якого базується на чіткому сприйнятті виключно знакової раціонально-об'єктивної інформації (імпульси артеріального тиску, частоти серцебиття, температури тіла, потовиділення).

Судовий процес – це також сфера функціонування правових знаків як одна із юридичних практик, що максимально наближена до статусу «ігрової», символічної, знакової (чітко розписані ролі учасників процесу, інтер'єр, дії – як прояв ритуалу). Є своєрідні вербальні (жаргон) та невербальні (жести, татування та ін.) знаки й у сфері виправно-трудової системи.

Висновки. Отже, право – це специфічна функціонально зорієнтована знакова система, що поєднує як вербальні, так і невербальні знаки, які відтворюють елементи соціокультурного простору та чіткі соціально-ціннісні взаємозв'язки між ними. Немовні правові знаки формують у суспільстві загальноновживані та прийнятні знакові образи людини через її соціальний статус, професійну зайнятість, стиль життя, манеру поведінки і т. д., моделюють стереотипи дозволеної та забороненої поведінки, створюють правову символіку загальнодержавного рівня. Загалом правові знаки означають, маркують, класифікують, структурують, стратифікують, ієрархізують, організовують і впорядковують правові відносини.

Бібліографічні посилання

1. *Лотман Ю.М.* Семиосфера / Ю. М. Лотман. – СПб., 2000.
2. *Махлина С.Т.* Семиотика культуры повседневности / С.Т. Махлина. – СПб. 2009.
3. *Шейгал Е.И.* Семиотика политического дискурса : монография / Е.И. Шейгал. –

М., 2004.

4. Искусство татуировки / сост. В. Д. Косулин. – СПб., 2005.

5. Руднев В.П. Энциклопедический словарь культуры XX века: Ключевые понятия и тексты / В.П. Руднев. – Изд. 3-е, испр. и доп. – М., 2009.

Балинская О.М. Семиотические характеристики невербальных правовых знаков. Право – это специфическая система знаков, функционирующих в определенном социокультурном пространстве, и поэтому демонстрирующих четкую социально-ценностную детерминированность этой системы. Неязыковые правовые знаки формируют в обществе общепринятые знаковые образы человека через его профессиональную занятость, стиль жизни, манеру поведения и т. д., моделируют стереотипы желаемого, разрешенного и запрещенного поведения, создают правовую символику. Вообще правовые знаки обозначают, маркируют, классифицируют, структурируют, стратифицируют, иерархизируют, организуют и упорядочивают правовые отношения.

Ключевые слова: знаковая система, правовой знак, правовая символика, стереотип поведения.

Balynska O.M. Semiotic description of non-verbal legal signs. The mechanism of control consciousness and human behavior can be derived through symbolic imagery memory environment. This position is used when studying the functioning of the legal validity of the signals and the proof of their properties due to the impact it easy to remember and reproduce in the mind, and then – in behavior. Therefore, we can speak about universality (availability and acceptability) legal signs within a certain legal culture; about nominally of law inherent in the historical memory of society that preserves certain legal images, concepts, symbols (the so-called shape memory); of mnemonic (which is played through memory) human activity.

The law can be considered a specific sign system that operate in a particular socio-cultural space, and therefore show a clear socio-determination of values of this system. All legal signs are divided into two main categories – verbal (indices and symbols – graphic signs) and nonverbal (codes, symbols and signs – conditional display).

The main source of income and the formation of such signs is legal society, so there is every reason to believe that the law has social values for conditionality (sociological thinking). Moreover, this socio-value essence of law is revealed through its own value (as a necessary product of human activity), personal value to man (as a criterion and gradation scale of a model of legal behavior) and instrumental value to society (as retainer and regulator of socially significant relationships legal relations).

Legal form of non-verbal signs in society generally applicable symbolic image of a man because of her professional occupation, lifestyle, demeanor, etc.; model the desired patterns, permitted and prohibited behaviors; create legal symbols, which has every chance to develop into a symbolic artifacts and national archetypes by which it recognizes the state.

General law signs the marks, classify, structuring, organize and regulate legal relations.

Keywords: sign system, legal sign, legal symbols, pattern.

Надійшла до редакції 25.02.2014

Кузьменко В. В.доктор философских наук, профессор
(Днепропетровский государственный
университет внутренних дел)

УДК 340.12

**РЕФЛЕКСИЯ ОНТОЛОГИЧЕСКОГО
И АКСИОЛОГИЧЕСКОГО АСПЕКТОВ
ФИЛОСОФСКО-ПРАВОВОЙ КОНЦЕПЦИИ
П. И. НОВГОРОДЦЕВА**

Кузьменко В. В. Рефлексія онтологічного та аксіологічного аспектів філософсько-правової концепції П. І. Новгородцева. Розкрито онтологічний і аксіологічний аспекти філософсько-правової концепції П. І. Новгородцева. Виявлено, що онтологічний аспект філософсько-правової концепції П. І. Новгородцева полягає в його поглядах на особистість, суспільство, державу, правосвідомість, владу. У філософсько-правовому вченні П. І. Новгородцева його погляд на особистість визначає і його неоліберальні побудови, в основі яких лежить ідеал природного права.

Ціннісний базис концепції П. І. Новгородцева полягає у трактуванні суспільного ідеалу не як того, що колись буде, – віднесення суспільного ідеалу в кінець історії, а як того, що завжди було, є і буде. П. І. Новгородцев вказує на надемпіричний, надчасовий характер суспільного ідеалу.

Ключові слова: *особистість, суспільство, держава, правосвідомість, влада, природне право, неолібералізм.*

Постановка проблеми. Актуальность избранной темы состоит в необходимости исследования реализации конституционного принципа «верховенства права» в политической и правовой системе нашего государства. Но изначально необходимо определиться с трактовкой содержания понятия «верховенство права» и его характерных составляющих. Сегодня употребление указанного словосочетания в риторике политиков и части правоведов чаще напоминает ритуальные заклинания, чем понимание его содержания.

Точка зрения, сторонником которого является автор этих строк, заключается в том, что, с одной стороны, сформулировать совершенную дефиницию принципа «верховенства права» и исчерпывающе определить её составляющие – априори невозможно. С другой стороны, принцип «верховенства права» должен действовать на всех уровнях общественной и государственной жизни. Он, во-первых, является конституционным принципом, во-вторых, избирательность его реализации в зависимости от уровня применения приведет не к построению правового демократического государства, а к сужению и даже уничтожению демократических принципов функционирования государства и общества.

Развитие правовой культуры каждого конкретного общества – его правосознания, как формы сознания и мировоззрения, формирующейся в процессе правовой социализации и имеющей сложную систему, требует постоянного осмысления, а в критические периоды и переосмысления

сложившейся системы ценностей, в частности, нравственно-правовых идеалов. Одна из важных составляющих этого процесса – изучение проблемы правового сознания в том виде, в каком она получила осмысление в отечественной философии правовой культуры.

Особый интерес в данной связи представляет отечественная философия права, в рамках которой проблема соотношения морали и права, общих принципов и исторически-конкретных форм их взаимодействия является центральной. Особенностью отечественной философии права является то, что она в существенной мере сосредоточена на нравственно-правовых принципах, являющихся (или долженствующих стать) основоположениями правотворчества и правоприменения, в отличие от философии права в странах Запада, которая к концу XIX – началу XX веков была, по сути, сведена к правоведческим наукам.

Исходя из вышесказанного, актуальность темы определяется потребностью углубленного и соответствующего новым демократическим идеалам решения проблемы соотношения морали и права в складывающемся современном украинском обществе и формирующемся государстве.

Таким образом, обращение к политико-правовой концепции отечественного правоведа, философа права, теоретика неолиберализма П. И. Новгородцева в современных условиях особенно актуально. Его политико-правовая концепция является не только предметом изучения отечественной истории политических и правовых учений, теории государства и права, но и источником глубокого теоретического осмысления государственности в конце XIX – начале XX века. В концепции П. И. Новгородцева отражены нравственные ориентиры современного ему общества. Основной вопрос, который занимал П. И. Новгородцева – каким образом связаны между собой нравственное сознание отдельной личности и правовые притязания общества.

Вопросы, исследуемые П. И. Новгородцевым, остаются актуальными и в наше время. Конец XIX – начало XX столетия были ознаменованы возрождением идеи естественного права. Впервые о необходимости возрождения естественного права заговорили одновременно и в Германии, и в России. В числе отечественных учёных-юристов, придерживавшихся естественно-правовой концепции, был П. И. Новгородцев. Вся его научная деятельность с первых шагов была посвящена критике слабых сторон юридического позитивизма и проповеди возрождения естественного права. Сегодня, когда на смену позитивистскому подходу в понимании права вновь приходит естественно-правовая концепция, возникает необходимость обращения к наследию представителей «школы возрождённого естественного права», и в первую очередь к учению о естественном праве её основоположника П. И. Новгородцева.

Анализ последних публикаций, в которых начато исследование данной проблемы. Говоря об исследованности выбранной тематики, автор выделяет тот момент, что в Украине творчество П. И. Новгородцева осталось практически не исследованным. В России, в различные периоды практически все работы П. И. Новгородцева вызывали интерес со стороны

правоведов и философов.

Отметим, что работы, посвященные исследованию творчества П. И. Новгородцева, можно разделить на несколько групп.

К первой группе отнесём статьи, появившиеся ещё при его жизни. Среди них следует выделить работы: Е. Трубецкого «Новое исследование о философии права Канта и Гегеля», Л. И. Петражицкого «К вопросу о «возрождении естественного права и нашей программе», «К вопросу о социальном идеале и возрождении естественного права», Д. М. Одинца «Современный либерализм. (П. Новгородцев Кризис современного правосознания)», П. Е. Михайлова «О реальности права», «П. И. Новгородцев, Политические идеалы древнего и нового мира», В. Гинцберга «П. Новгородцев. Очерки по истории философии права. Политические идеалы древнего и нового мира».

Творчество П. И. Новгородцева было предметом рассмотрения не только учёных либеральной направленности, но и идеологов марксизма, например, А. Луначарского «Проблемы идеализма» с точки зрения критического реализма», «Заметки философа. Экскурсия на «Полярную звезду» и в окрестности», Л. Аксельрода «Против идеализма. Критика некоторых идеалистических течений философской мысли».

Фундаментальная работа П. И. Новгородцева «Об общественном идеале» вызвала огромный интерес в научных кругах и стала предметом обсуждения ряда известных мыслителей: Г. Д. Гурвича, Ю. Делевского, Е. В. Аничкова, Н. А. Сетницкого.

Вторую группу составляют работы, появившиеся после смерти П. И. Новгородцева, это работы Г. Д. Гурвича, С. Шпанова, В. Сперанского, И. Ильина, А. С. Изгоева, П. Б. Струве.

В третью группу входят работы советских учёных и исследователей, таких как Г. И. Ризз, С. А. Пяткина, В. Д. Зорькин.

Четвертую группу представляет современная литература, вышедшая в свет в 90-е годы XX ст. В этот период были опубликованы работы А. В. Соболева, В. И. Шамшурина, И. А. Исаева и Н. М. Золотухиной, В. Ю. Багдасарова, И. Д. Осипова, С. М. Бабинцева. Указанными авторами рассматривались лишь отдельные проблемы в учении П. И. Новгородцева, делался акцент на проблемах правового государства. Однако такие вопросы, как демократия и правовое государство, суверенитет, остались за рамками его исследования.

Таким образом, онтологический и аксиологический аспекты творчества П. И. Новгородцева остались не рассмотренными. Указанная тематика является предметом настоящего исследования.

Цель настоящей статьи – выявление онтологического и аксиологического аспектов философско-правовой концепции П. И. Новгородцева. В связи с этим проанализированы основные направления его учения.

Объектом исследования является творческое наследие П. И. Новгородцева.

Предмет исследования – онтологический и аксиологический аспекты философско-правовой концепции П. И. Новгородцева.

Методы исследования тесно связаны с предметом исследования. Это в первую очередь метод системного анализа, синтеза, а также герменевтический метод.

Для достижения цели автор считает необходимым обращение к основным трудам П. И. Новгородцева – «Введение в философию права. Кризис современного правосознания» (1909) и «Об общественном идеале» (1917). Именно в них наиболее ярко представлен предмет нашего исследования.

Подчеркнём, что подход П. И. Новгородцева к проблемам построения государства и права пронизан стремлением преодолеть позитивизм и утвердить нравственный идеализм не только в юриспруденции, но и в целом в учении об обществе.

Изложение основного материала. Говоря об основных идеях творчества российского мыслителя, отметим, что в основе нравственного идеализма П. И. Новгородцева лежит естественно-правовая идея абсолютной нравственной ценности личности – идея свободы и самобытности личности. При обосновании абсолютного общественного идеала, включая государство и право, П. И. Новгородцев исходным началом общественного идеала считает идею свободы и самобытности личности, а не общественный принцип. «Выражая этот вывод еще и другими словами, мы сказали бы, что личность, душевная жизнь личности шире и глубже политики и общественности, и потому спасения и удовлетворения человек должен искать не только в обществе, но прежде всего в себе, в своих собственных силах и средствах. А что же общественный идеал? Не потускнел ли он, не померк при свете новых откровений индивидуализма? Нет ли тут отказа от всяких действий и надежд в мире общественном? Нет ли здесь проповеди личного самоудовлетворения?» [1, с. 12]. Характеризуя общество как «союз лиц», он утверждает, что понятие общества не имеет иного этического значения, кроме того, которое оно получает от идеи свободы и самобытности личности. При этом он стремится к органическому единству идеи свободы и самобытности личности и общественного принципа. Личность и общество должны быть представлены растущими от одного корня. Таким корнем может быть только живой человеческий дух, который дает жизнь соединениям людей в союзы. В личности – если её рассматривать не с позиций индивидуализма и субъективного произвола, а во всей полноте её нравственных определений, – обнаруживается, по словам П. И. Новгородцева, стремление к общему и наиндивидуальному. «...внешние формы общежития в известном смысле составляют часть нашей духовной жизни, ее символ и результат. Они возникают в той атмосфере социально-психологических переживаний, в образовании которой мы сами неизменно и постоянно участвуем, и которая, в свою очередь, неизменно и постоянно действует на нас» [1, с. 12]. При такой трактовке нравственный закон понимается не только как норма личностного поведения, но и как основоположение общей нравственной жизни, связывающая личности воедино общей целью – стремлением к абсолютному общественному идеалу.

В своем общественном проявлении личность выступает с требованиями свободы и равенства, которые вытекают из самой идеи нравственного

достоинства личности. Без стремления к свободе и равенству, – отмечает П. И. Новгородцев, – невозможно представить общественный прогресс, неудивительно, что издавна, со времен греческой философии, именно в этом состояли основные требования естественного права. «...если человек не может найти полного удовлетворения в общественных учреждениях, то он не мог бы получить его и без них: они не составляют для него абсолютной цели, но они являются, однако, необходимым и незаменимым средством для того, чтобы идти вперед по пути нравственного прогресса» [1, с. 12]. Но из понятия свободы и самобытности личности вытекают не только её притязания – требования свободы и равенства, но и её обязанности признавать права других лиц, причем эти общественные обязательства предъявляются личности не обществом или государством, а её собственным нравственным законом, присущим личности стремлением к идеальной норме.

Автор статьи отмечает, что особенностью отечественной философии права конца XIX – начала XX столетий следует считать её связь с религиозной традицией. Соборность предполагала коллективный поиск истины, полновластие большинства, исключала существование автономной личности. Соответственно, с одной стороны, размышления о проблеме соотношения морали и права оказывались в контексте системы ценностей православия, а, с другой – новая аксиология личности и её неотъемлемых прав, выработанная Европой, не имела почвы у восточных славян. Эта ситуация и определила сложное переплетение общеевропейского и национального элементов в восточнославянской духовной культуре конца XIX – начала XX столетий.

Культ позитивного права, свойственный народам протестантской и католической ветвей христианства, получивший выражение и закрепление в теориях юридического позитивизма, исторически не был присущ отечественной православной культуре. Формирование православно-правосознания основано не на установлении норм и запретов, а на основе перспективы духовного совершенствования личности. Основную задачу православной христианской философии можно свести к нравственному совершенствованию личности путем установления этических норм, а также к формированию мировоззрения, определяющего пути дальнейшего развития личности на основе сопоставления религиозного идеала и реальности. Отличительной чертой восточнославянской философии этого периода был специфический панморализм, видящий в нравственности духовное обновление человека и общества, и возможность созидания нового образа жизни. Как следствие этого восточнославянская философия права стала развиваться в направлении философии бытия, веры и нравственности, и таким образом она заявила себя как особая философия ценностей.

Автор утверждает, что П. И. Новгородцев впервые осмыслил процессы не только рецепции, но и отторжения западноевропейского правового сознания в восточнославянской православной культуре. Суть этого осмысления состоит в том, что если как славянофилы, так и западники указывали лишь на отсутствие восточнославянского правосознания в западноевропейском смысле слова, то П. И. Новгородцев указал также и на то,

что здесь имело место правосознание принципиально иного типа. Славянофилы и западники указывали лишь на наличие внеправовых регулятивов социальной жизни в православной культуре, в основном, традиционно-бытовых и нравственно-религиозных там, где Запад использовал регулятивы формально-правовые. П. И. Новгородцев показал, что православное правосознание, так же как и западное, было самодостаточным, целостным. Но оно оставалось не понятным для человека с западным взглядом на право и его взаимоотношения с другими сторонами социальной жизни. «Многие западноевропейские ученые, особенно представители философии права, согласятся с этим утверждением. Прежде всего, нас спросят, – как уже спрашивали иные в России, – где у нас труды, подобные «Духу законов» или «Общественному договору», где классические русские труды, в которых с соответственной ясностью и силой выражалась бы и оценивалась идея права, идея законности или идея государства. Западноевропейский ученый, со свойственным ему высокомерием, сознанием своего превосходства над необразованным и недисциплинированным Востоком, совсем не поймет или, по крайней мере, поймет неправильно, что именно в том факте, что у нас нет и быть не может «Духа законов» и «Общественного договора», непосредственно проступает своеобразие нашего положения и что отсутствие апологии права и государства в русской литературе имеет свою основу именно в том, что русский дух выражает себя в вечном стремлении к чему-то высшему, чем право и государство. В плену привычки и предрассудка видеть науку и культуру лишь в том, что напоминает европейские образцы, европейскому наблюдателю нелегко и непросто разглядеть в проявлениях русского духа его подлинную суть. То, что в этих действиях он быстрее всего схватывает и понимает, представляется ему подражанием и заимствованием, остальное же загадочно, чуждо ему и, как правило, отвергается как неясное и неопределенное» [2, с. 229].

Западное понимание права и его взаимоотношение с другими формами социальной жизни в классической форме было сформулировано И. Кантом, который писал о том, что право есть ограничение свободы каждого условием согласия её с такой же свободой каждого другого, насколько это возможно по всеобщему закону. По утверждению П. И. Новгородцева: «Современная философия права – неокантианского направления – хотя и отличается от своего истока по форме и по степени совершенства, но в сущности остается, однако, в рамках того же круга идей. Но если сравнить философию права Канта и его последователей с философией права сократовской школы или, скажем, с учением о праве Фомы Аквината, то обнаружатся принципиальные различия, указывающие на возникновение их из различных миров и мирозосерцаний» [2, с. 229].

В представленной И. Кантом классической для запада формулировке следует отметить узкое понимание «свободы». Во-первых, речь не идет о свободе в онтологическом смысле – как сущности человеческого бытия, как выборе между добром и злом. Во-вторых, право трактуется как ограничение свободы, а не побуждение к нравственному началу. В западной традиции право рассматривается лишь как форма, накладываемая на мир

соціального бытия. В Западній традиції право не являється його содержанием. В європейській культурі право не являється самостійним принципом соціальних відносин. Воно по необхідності передполагає своє доповнення мораллю. В європейській культурі само по собі право ні к якій моралі не понуждає. Поєтому воно деградує до простої сукупності заборотительних і предписательних обмежень, за межами котрих все без виключення оказується прийнятним. Таким образом, в культурі Заходу первинне єдинство права і моральності, розуміння права як правильності цілісного людського бытия, властиве православної культурі, повністю знищено. Саме західний тип правосвідомості в своїй логічно межованій формі зустрічав упорне відторгнення в масовій психології людей православної культури.

В цьому контексті має своє пояснення «зовнішня» форма «правового нігілізму», властива східнослов'янській культурі. Правовий нігілізм, як відторгнення західного правосвідомості, закономірний для східнослов'янської культури. Правовий нігілізм, в даному контексті, являється оберненою стороною правового максималізму – звички сприймати право в повній нероздільності з мораллю і «неписаними» правилами спілкування. В статті «О своеобразных элементах русской философии права» П. И. Новгородцев писав: «В 1836 году знаменитый основатель русского западничества Чаадаев поставил перед русским сознанием, в выдающейся по силе и ясности мысли статье, вопрос: Что такое Россия? В чем её предназначение? В чем её значение в мировой культуре? И поскольку он смотрел на действительную культуру и подлинный прогресс глазами западноевропейца и замечал одновременно, что русская жизнь, несмотря на все попытки её европеизировать, оставалась отлученной от глубинных корней западной культуры, что «у нас есть что-то в крови, что препятствует подлинному прогрессу», – он пришел к глубоко пессимистическому выводу, что «мы с первого мгновения нашего социального существования не сделали ничего на благо человека. Ни единой полезной мысли не родилось на плодородной почве нашего отечества, ни одной великой идеи не произошло из среды нашей». Этот суровый приговор не мог остаться безответным. Два основных течения социально-философской мысли, рожденные в то время этим приговором, западники и славянофилы, давали на него ответ весьма различным образом. Развивая мысль Чаадаева в поисках выхода из его грустных и безвыходных заключений, западники сказали: «поскольку есть только один подлинно всечеловеческий прогресс – европейский, то Россия должна решительно и определенно вступить на этот путь и сполна усвоить себе основные идеи этого прогресса». Славянофилы, напротив, отвергли исходное положение Чаадаева: у каждого великого народа – свой исторический путь, западноевропейская культура вовсе не единоразрушающая, более того – основными идеями западноевропейской культуры грозит распад, в глубине же русского духа таятся принципы, которые могут послужить всему человечеству. Славянофилы были первыми в новой русской литературе, кто подходил к Европе не с безусловной преданностью верных учеников, а с мужественным вопрошанием

критика и судьи» [2, с. 232]. Восточнославянское православное правосознание с его ориентацией на принципы нравственности является противоположностью западного правосознания.

В статье «О своеобразных элементах русской философии права» П. И. Новгородцев, опираясь на идеи Ф. М. Достоевского, раскрывает семь основоположений правового сознания, сформировавшегося в православной культуре. Приведём лишь некоторые из них, определив как наиболее значимые.

«1. Высший идеал общественных отношений есть внутреннее свободное единство всех людей, единство, достигаемое не принуждением и внешним авторитетом, а только Законом Христовым, когда он станет внутренней природой человека.

2. Единственный, подлинный и совершенный путь к идеалу – свободное внутреннее обновление людей и внутреннее осознание их общей друг за друга ответственности и их всепронизывающей солидарности.

3. В процессе общественного строительства право и государство представляют собою лишь известные вспомогательные ступени этого развития, которые сами по себе слишком слабы для преобразования жизни. Их задача – возможно ближе подняться к действительному идеалу общественной жизни, воплощенному в Церкви в её идеальном смысле, как месте внутреннего свободного сожития людей, освященном и поддерживаемом божественной благодатью.

4. Поскольку закон Божий, закон любви, есть высшая норма для всех жизненных отношений, право и государство должны черпать свой дух из этой высшей заповеди.

5. Процесс общественного строительства, развитие права и государства, их стремление к воцерковлению общественной жизни мы не вправе рассматривать с точки зрения земного, человеческого совершенства и земной, человеческой гармонии. Мы не вправе ожидать, что когда-либо на земле настанет такое совершенство и такая гармония, которая преодолела бы все жизненные противоречия в совершенной общественной форме. Для человеческих сил эти противоречия непримиримы и непреодолимы. Личность и общность, равенство и свобода, право и нравственность, – поскольку они движутся в рамках исторического развития и человеческих возможностей, – находятся в вечном антагонизме и не допускают окончательного примирения. Лишь будучи пронизаны высшим светом божественной благодати, лишь в последние дни мира, как всеобщей гармонии, какой требует евангельски-христианский закон, лишь в конце мира может быть мыслимо подобное примирение» [2, с. 234-235]. Идея о невозможности примирения противоречий социальной жизни никакими самыми совершенными правовыми нормами, – невозможности построения «рая на земле» – не означает нигилизма по отношению к идее права, но, наоборот, придает ей особый сакральный смысл. В православии правосознание и право понимаются как необходимая ступенька к исполнению вечного нравственного Закона и поэтому как подобие вечной справедливости и вечного закона, исполняемого в жизни иной, той, которая грядёт после смерти.

Интерпретируя не только П. И. Новгородцева, но и Ф. М. Достоевского, можно сделать вывод о том, чем же, в онтологическом контексте, есть право в православной культуре. Во-первых, право – это расширение свободы, побуждение людей к ней путём следования образцам, которые выводимы с религиозной позиции. Во-вторых, право имеет не запретительный, а побудительный характер. Таким образом, свобода в православной культуре трактуется в морально-этическом смысле – как выбор между добром и злом. В православной культуре свобода – это выбор между праведным, с точки зрения религиозных ценностей, образцом, и неправедными действиями, не соответствующими праведному образцу. Такая трактовка свободы противоположна западной прагматической трактовке. Правовой нигилизм восточных славян обусловлен заимствованием западных правовых образцов.

По мысли автора, в указанном выше контексте важнейшим построением в философско-правовой концепции П. И. Новгородцева является анализ идеи естественного права с изменяющимся содержанием. В его концепции эта идея получила значительное обоснование в связи с учением об абсолютном и относительном идеалах. Наиболее значительным практическим выводом из анализа идеи стало новое не только для отечественной, но и для зарубежной политико-правовой идеологии того времени обоснование «права на достойное человеческое существование». Идея естественного права в учении П. И. Новгородцева дала возможность по-новому обосновать нравственные основы нормативного понимания права, показать ступени в развитии нормативно-правового долженствования, определить границы государственного вмешательства в отношения личности и общества.

Особо подчеркнём, что правовая концепция П. И. Новгородцева содержала критику других направлений юриспруденции того времени, таких как направление формально-позитивной догматики, социологических теорий, а также психологической теории Л. И. Петражицкого.

Сравнивая подходы П. И. Новгородцева и Л. И. Петражицкого, отметим, что возникновение психологических концепций права было связано с процессом становления психологии как самостоятельной отрасли знаний. Интерес обществоведов к проблемам психологической науки заметно возрос на рубеже XIX – XX столетий, когда в ней возобладали экспериментальные методы исследований и начали складываться крупные научные школы, разошедшиеся в трактовке психики человека (рефлексология, бихевиоризм, фрейдизм и др.). Воспринятые социологами и юристами, идеи этих школ положили начало формированию новых направлений в общественно-политической мысли.

Оригинальную психологическую теорию права выдвинул Л. И. Петражицкий (1867-1931) – профессор юридического факультета Петербургского университета, депутат Первой Государственной думы от партии кадетов. Его взгляды наиболее полно изложены в книге «Теория права и государства в связи с теорией нравственности» (1907 г.). Л. И. Петражицкий исходил из того, что право коренится в психике индивида. Юрист поступит ошибочно, утверждал он, если станет отыскивать правовой феномен в социальной среде. Феномен права происходит в психике индивида. Ин-

терпретация права с позиции психологии индивида, считал Л. И. Петражицкий, позволяет поставить юридическую науку на почву достоверных знаний, полученных путем самонаблюдения – методом интроспекции, либо наблюдений за поступками других лиц.

Источником права, по убеждению теоретика, выступают эмоции человека. Свою концепцию Л. И. Петражицкий называл «эмоциональной теорией» и противопоставлял её иным психологическим трактовкам права, исходившим из таких понятий, как воля или коллективные переживания в сознании индивидов.

Теория Л. И. Петражицкого расширяла понятие права. Он считал правовыми любые эмоциональные переживания, связанные с представлениями о взаимных правах и обязанностях. Л. И. Петражицкий относил к правовым нормам правила различных игр, в том числе детских, правила вежливости, этикета. В его сочинениях специально оговаривалось, что правовые нормы создаются не путем согласования эмоций участников общественных отношений, а каждым индивидом в отдельности. Переживания, которые имеются в психике лишь одного индивида и не встречаются признания со стороны других, не перестают быть правом.

Автор не ставит целью проведения компаративистского анализа философско-правовых концепций П. И. Новгородцева и Л. И. Петражицкого, это невозможно в рамках одной статьи. Представленное читателю сопоставление естественно-правовой концепции П. И. Новгородцева и «эмоциональной теории» права Л. И. Петражицкого лишь подчёркивает, что естественно-правовая позиция П. И. Новгородцева является его внутренним духовным миром. Такой духовный мир мог быть воспитан в индивиде, представлен, в том числе и на эмоциональном уровне, лишь в рамках восточнославянской православной культуры. Не зря, по убеждению Л. И. Петражицкого, назвавшего свою правовую теорию «эмоциональной», источником права выступают эмоции, встречающие признание со стороны других индивидов – представителей одного социокультурного пространства.

На формирование взглядов П. И. Новгородцева о сущности государства и власти, отношения индивида, общества и государства наибольшее влияние оказали учения Ж.-Ж. Руссо, И. Канта, Г. В. Ф. Гегеля.

По убеждению П. И. Новгородцева, отражённому в труде «Об общественном идеале», учение Г. В. Ф. Гегеля об объективном духе более логично и последовательно, чем учение о государстве и праве И. Канта. В отличие от И. Канта, ставившего целью раскрыть формальную составляющую права, о чём свидетельствует его идея категорического императива, Г. В. Ф. Гегель раскрыл возможность воплощения нравственной идеи в действительность, о чём свидетельствует его учение об объективном духе.

П. И. Новгородцев утверждал, что идея категорического императива, в той форме, которой она представлена в учении И. Канта, не нашла своего выражения в действительности, поэтому предстоит либо низводить эту идею с высоты, в целях приближения к политической действительности, либо же отрицать её.

П. И. Новгородцев пишет о том, что учение И. Канта о государстве и праве носит формальный характер. Право – это лишь нормы чистого разума. Но всё же в статье «Идея всеобщей истории во всемирно-гражданском отношении» И. Кант раскрыл и практическое значение государства. Высшей целью истории, по мнению немецкого мыслителя, является полное развитие человеческих сил. Антагонизм этих сил в обществе служит средством для его развития. Общественный антагонизм – это стремление людей к построению гражданского общества. Рассматривая философско-правовое учение И. Канта, П. И. Новгородцев пришел к выводу о том, что в этом учении человек представлен как предназначенный к общению, и лишь в общении он достигает своего развития. Таким образом, цель истории осуществляется в обществе, а не в отдельных индивидах.

Сравнивая учения Ж.-Ж. Руссо и И. Канта о государстве и праве, П. И. Новгородцев приходит к выводу о том, что идея Ж.-Ж. Руссо об общей воле, в которую он вкладывает всю страсть и всю надежду немедленного осуществления, была непосредственным требованием жизни. «Величайшая мысль в учении Руссо заключалась именно в том, что он указывал на необходимость гармонического соотношения справедливости и общей воли для устройства справедливого государства. Таким образом, он нашел то, чего искал, и вопрос о справедливом государстве разрешился для него в предположении, которое можно выразить так: справедливое государство будет осуществлено, если общая воля и справедливость найдут в нем гармоническое примирение. Но ведь эта формула выражала, в конце концов, только высшую мечту, таившуюся в глубине многих великих политических движений. Руссо лишь придал ей ясное выражение и заострил радикализм» [3, с. 26]. Но для И. Канта, по утверждению П. И. Новгородцева, идея общей воли является абстрактной идеей. Она является лишь формальным требованием нравственного сознания. С точки зрения П. И. Новгородцева, наибольший интерес в философско-правовом учении И. Канта вызывает вопрос о сущности государственной власти, где руководящим принципом являлся «принцип законной свободы».

По нашему мнению, в своей трактовке сущности государства, отношении индивид – общество – государство, П. И. Новгородцев близок к трактовке И. Канта. Для И. Канта, в формальном отношении, государство – это объединение множества людей, подчиненных праву. П. И. Новгородцевым государство определяется как юридически организованный народ, представляющий собой одновременно субъект и объект власти. П. И. Новгородцевым народ не противопоставляется государству с его властью. Народ составляет с государством и государственной властью единое целое. Народ включён в государство как элемент целого. Власть, по мысли П. И. Новгородцева, такое же, как и народ, проявление целого, которым является государство. Государство с его системой власти не мыслится П. И. Новгородцевым вне осуществления народных интересов.

По мысли автора, под понятием «народ» П. И. Новгородцев подразумевает совокупность свободных индивидов как общество. Проводя разделение между обществом и государством с его системой власти, российский

мыслитель полагает, что народ, если рассматривать его как составляющую государства, имеет свою организационную структуру. Но под народной структурой следует понимать органы власти и должностные лица, их составляющие.

Отвергая трактовку исторически складывающихся форм позитивного права, включая и правовое государство как идеал и нравственную ценность, П. И. Новгородцев подчеркивал, что формы, институты и учреждения власти являются необходимым средством для того, чтобы идти вперед по пути нравственного прогресса. В этой связи он отмечал достоинства правового государства, признающего принцип равенства людей, их прав и свобод. Но кризис правосознания конца XIX – начала XX столетий распространился и на представления о правовом государстве. «Опыт жизни открыл, что идеальные начала правового государства не только не могли быть немедленно осуществлены, но и еще заключали в себе, вместо полной гармонии, известный антагонизм, который вообще делал их неосуществимыми в чистом и безусловном выражении. Богатый и поучительный опыт! По своему значению он равняется исключительной важности тех начал, которых он должен был послужить испытанием» [3, с. 26]. Для создания основоположений правового государства, включая и практику в области социальной политики, необходимо усиление роли нравственных принципов, в первую очередь средств воспитания и общественного воздействия на умы людей с тем, чтобы свободными усилиями самого общества сделать его более совершенным.

Рассматривая изменяющиеся, с развитием общества, духовные идеалы, П. И. Новгородцев утверждает, что человечество всегда стоит перед выбором между общественной гармонией и свободой. Делая выбор в пользу свободы и равенства самоценной личности, П. И. Новгородцев обосновывает идею свободного социального развития общества – без утопической конечной цели в виде определенного гармоничного общества. Нравственный долг каждого – вложить свои усилия «в неопределенную перспективу грядущего» [1, с. 12], содействовать реализации нравственного принципа «свободного универсализма», осуществлению «идеи свободной солидарности всех», в которой свобода и равенство лиц сочетаются со всеобщностью их объединения.

В трактовке П. И. Новгородцева, абсолютный нравственный идеал правового государства – естественное право. Применительно к историческим формам государства, в отношении к позитивному праву, указанный идеал играет роль критерия и ориентира нравственного целеполагания и прогресса.

По мысли автора, теория неолиберализма П. И. Новгородцева, основанием которой является естественное право, представляет собой самобытный феномен. Неолиберализм П. И. Новгородцева не является разновидностью либерализма западного образца, который можно определить как либерализм индивидуалистический. Неолиберализм, теория которого разработана П. И. Новгородцевым, можно определить как «бытие в общении», такое бытие, которое познаётся только в неразрывной связи с другим

бытием. «Бытие в общении» – это не только признание горизонтальных социальных связей, что есть и в западном либерализме в его постклассическом варианте, но главное, признание сакральной Божественной вертикали. Именно связь с источником бытия – Богом, утверждение себя в нем, позволяет человеку осознать внутреннее единение с другими людьми. Теория неолиберализма П. И. Новгородцева – это теория соборного либерализма. Соборность возникает в человеческих душах по мере их духовного, а значит – личностного роста.

Подчеркнём, что постклассический западный либерализм замкнул человека лишь на себе, превратил человека в обособленное «о себе – бытие». Западный либерализм обезличил человека. Но личность – это целое. Целой личностью делает соборность – «бытие в общении». Разрыв же соборной связи, а значит, самозамыкание, приводит к утрате личностного начала.

Особо отметим то обстоятельство, что именно трактовка личности предопределяет и различное понимание свободы. Западному либерализму присуще формально-правовое понимание свободы. В теории неолиберализма П. И. Новгородцева сделан акцент на внутреннем, метафизическом понимании свободы. Право в теории неолиберализма П. И. Новгородцева не отвергается, признаётся его важность и необходимость, при этом подчёркивается укорененность права в религиозно-нравственном источнике.

Взгляд на личность породил и иное решение проблемы соотношения личности и общества, личности и государства, нравственности и права. П. И. Новгородцевым было признано, что только на пути служения сверхиндивидуальным и сверхобщественным ценностям возможно примирение указанных начал, которое тем не менее не является окончательным и бесповоротным.

Выводы. Онтологический аспект философско-правовой концепции П. И. Новгородцева состоит в его взглядах на личность, общество, государство, правосознание, власть. В философско-правовом учении П. И. Новгородцева его взгляд на личность определяет и его неолиберальные построения, в основе которых лежит идеал естественного права. В онтологическом контексте взгляды П. И. Новгородцева отражены в форме идеи о невозможности примирения противоречий социальной жизни никакими самыми совершенными правовыми нормами, – невозможности построения «рая на земле». В концепции П. И. Новгородцева в онтологическом контексте, право – это расширение свободы, побуждение людей к ней путём следования образцам, которые выводимы с религиозной позиции, право имеет не запретительный, а побудительный характер. Свобода трактуется им как выбор между добром и злом. Для создания основоположений правового государства, включая и практику в области социальной политики, необходимо усиление роли нравственных принципов, в первую очередь средств воспитания и общественного воздействия на умы людей с тем, чтобы свободными усилиями самого общества сделать его более совершенным.

Автор подчёркивает то обстоятельство, как ценностный базис, что П. И. Новгородцев трактует общественный идеал не как то, что когда-то будет, – отнесение общественного идеала в конец истории, а как то, что все-

гда было, есть и будет. П. И. Новгородцев указывает на сверхэмпирический, сверхвременной характер общественного идеала. Теория неолиберализма П. И. Новгородцева увязывает общественный идеал с личностью, что вполне согласуется с православной историософией, духу которой чужды размышления о «конце истории».

Библиографические ссылки

1. Новгородцев. П. И. Об общественном идеале / П. И. Новгородцев. – М., 1991.
2. Новгородцев П. И. О своеобразных элементах русской философии права // Русская философия права. Антология / П. И. Новгородцев. – СПб., 1999.
3. Новгородцев П. И. Введение в философию права. Кризис современного правосознания / П. И. Новгородцев. – М., 1996.

Раскрыты онтологический и аксиологический аспекты философско-правовой концепции П. И. Новгородцева. Выявлено, что онтологический аспект философско-правовой концепции П. И. Новгородцева состоит в его взглядах на личность, общество, государство, правосознание, власть. В философско-правовом учении П. И. Новгородцева его взгляд на личность определяет и его неолиберальные построения, в основе которых лежит идеал естественного права.

Ценностный базис концепции П. И. Новгородцева в трактовке общественного идеала не как того, что когда-то будет, – отнесение общественного идеала в конец истории, а как того, что всегда было, есть и будет. П. И. Новгородцев указывает на сверхэмпирический, сверхвременной характер общественного идеала.

Ключевые слова: личность, общество, государство, правосознание, власть, естественное право, неолиберализм.

Kuz'menko V. V. Reflection of ontological and axiological aspects of legal philosophical concept by P. I. Novgorodtsev. The article deals with the ontological and axiological aspects of legal philosophical concept by P. I. Novgorodtsev. It is revealed that the ontological aspect of the philosophical-legal concept by P. I. Novgorodtsev reflected in his views on the individual, society, state, legal consciousness of society, the authorities. In philosophical and legal doctrine by P. I. Novgorodtsev his view of personality is also reflected in his liberal schemes. The ideal of natural law is put into I. Novgorodtsev's liberal basis.

In the interpretation by P. I. Novgorodtsev, natural law is the foundation of absolute moral ideal of the legal state. In relation to historical forms of state, natural law is regarded as the criterion and guiding principle of moral goal setting and progress.

Moral idealism by P. I. Novgorodtsev is based on natural legal idea. It is absolute moral value. Interpreting the personality the idea of freedom and identity of the individual is absolute value. When justifying absolute social ideal for the state and law, P. I. Novgorodtsev considers the idea of freedom and identity of the individual as primary source of social ideal.

P. I. Novgorodtsev regards society as «the Union of persons». He states that the notion of society has an ethical value that it receives from the ideas of freedom and identity of the individual. P. I. Novgorodtsev aims to the organic unity of the ideas of freedom, identity, personality and social principle. The idea of the individual and society must be growing from one root. A real human spirit can only be this root. The spirit gives the possibility for people to connect in unions. Personality should not be considered from the positions of individualism and subjective arbitrariness but in the fullness of its moral definitions. Only in this case, aspiration to a common ideal can be found in the person.

The moral law is understood by P. I. Novgorodtsev as a norm of personal behavior, and as a foundation of shared moral life, which unites personalities together by the common goal of longing for absolute public ideal.

The main building in the philosophical and legal concept by P. I. Novgorodtsev is the analysis of the idea of natural law with changing content. In his concept, this idea gained considerable justification in connection with the doctrine of absolute and relative ideals. The most significant practical conclusion from the analysis of the idea was new not only for domestic but also for foreign political and legal ideology of the times justification «of the

right to a decent human existence». The idea of natural law doctrine by P. I. Novgorodtsev gave a possibility to justify the moral foundations of the normative understanding of law, to demonstrate stage in the development of the legal obligation, to determine the restrictions of state intervention in the relationship of the individual and society.

In his interpretation of the essence of the state, individual – society – state relations, P. I. Novgorodtsev is close to the interpretation of I. Kant. For I. Kant, in the formal respect, the state is the Union of the majority of people subordinated to the law. According to P. I. Novgorodtsev state is determined as the legally organized nation, which is both the subject and object of power. In the author's view people are not opposed to the state with its power. The nation is considered as a unity with the state and state authority. The people are included in the state as an element of the unity. According to the statements of P. I. Novgorodtsev power together with the nation is the same externalization of unity as the state. The state with its system of government is not conceived by P. I. Novgorodtsev without implementation of people's interests.

The author underlines the fact, as a value basis, that P. I. Novgorodtsev interprets the social ideal as not what will be – placing social ideal in the end of history, but as something that has always been and always will be. P. I. Novgorodtsev indicates empirical, overtime nature of social ideals. The theory of neo-liberalism by P. I. Novgorodtsev links the social ideal with personality that is agreed with the Orthodox history and philosophy of the spirit which is alien to the contemplation of the «end of history».

Keywords: *personality, society, state, law consciousness, power, natural law, new liberalism.*

Надійшла до редакції 06.02.2014

Олійник А. Ю.

професор

(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 342.7

КОНСТИТУЦІЙНІ СВОБОДИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА, ЩО ПРЯМО ЗАКРІПЛЕНІ В КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Проаналізовано різні праці вчених щодо видів конституційних прав і свобод. На підставі узагальнення названих праць надано визначення конституційних свобод людини і громадянина, що прямо закріплені в Конституції України, та сформульовано їх ознаки.

Ключові слова: *конституційні свободи: а) пересування, вільного вибору місця проживання; б) думки, слова, вільного вираження своїх поглядів і переконань; в) світогляду і віросповідання; г) об'єднань у політичні партії та громадські організації; т) літературної, художньої, наукової і технічної творчості.*

Постановка проблеми. Конституційні свободи, що прямо закріплені в Конституції України, досліджувалася вченими-теоретиками, конституціоналістами, спеціалістами галузевих наук у співвідношенні з іншими правами і свободами. Практичне значення конституційних свобод, що прямо закріплені в Конституції України, полягає у максимально ефективному їх здійсненні. Завдання цього дослідження в тому, щоб визначити поняття, види і зміст названих конституційних свобод.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної про-

блеми. Вченими досліджувалися різні розуміння конституційних прав і свобод, критерії їх класифікації та елементи змісту. Проблемою цікавилися фахівці теорії права, конституційного і інших галузей права. Серед них слід назвати С. Бобровник, І. Голосніченка, А. Колодія, В. Кравченка, І. Панкевича, В. Погорілка, О. Пушкіну, П. Рабіновича, Ю. Тодику, О. Фрицького, М. Хавронюка та ін.

Метою дослідження є визначення поняття, видів та змісту конституційних свобод людини і громадянина в Україні.

Відповідно до мети задачами даного дослідження є: а) аналіз існуючих у юридичній науці поняття, видів, змісту конституційних свобод; б) формулювання визначення видів конституційної свободи; в) характеристика ознак, критеріїв класифікації і елементів змісту названих конституційних свобод; г) пропозиції щодо висновків і рекомендацій.

Виклад основного матеріалу. Проблема класифікації конституційних прав і свобод людини і громадянина опікувалися різні автори. С. Бобровник розглядає такі критерії для класифікації прав і свобод: а) за сферами суспільних відносин розрізняють особисті (громадянські), політичні, економічні, соціальні, культурні права; б) за змістом – фізичні і духовні права; в) за ступенем поширеності – загальні, спеціальні права; г) за способом закріплення – конституційні, галузеві; д) відповідно до еволюції розвитку – права першого, другого, третього і четвертого покоління; е) залежно від вміщених у правах аспектів свободи – негативні та позитивні права; є) за характером суб'єктів розрізняють права громадян держави, іноземців, осіб без громадянства, осіб з подвійним громадянством; ж) за соціальним статусом – права людини і права громадянина) [1, с. 95–101].

І. Голосніченко, досліджуючи види конституційних прав і свобод, класифікує їх з урахуванням двох факторів: а) зовнішньоправового; б) внутрішньоправового. Відповідно до такого підходу, він досліджує природні права, покоління прав і традиційний поділ прав з урахуванням чинної Конституції України та національного законодавства [2, с. 31].

А. Колодій розрізняє права людини і права громадянина. До прав людини він відносить: а) право на життя (ст. 27); б) право на повагу до гідності людини (ст. 28); в) право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29); г) право на невтручання в особисте і сімейне життя (ст. 32) тощо. До прав громадянина він відносить: а) право на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації (ст. 36); б) право брати участь в управлінні державними справами (ст. 38); в) право на проведення зборів, мітингів, походів, демонстрацій (ст. 39); г) право на соціальний захист (ст. 46) тощо [3, с. 232–233].

В. Кравченко поділяє основні права і свободи за такими критеріями: а) залежно від суб'єкта – права людини і права громадянина; б) за черговістю їх включення до Конституції та міжнародно-правових документів – права першого, другого і третього покоління; в) за генезисом – природні і похідні від природних; г) за видом суб'єкта – індивідуальні і колективні; д) за ступенем їх абсолютизації – ті, що підлягають обмеженню, і такі, що не підлягають законодавчому обмеженню; е) за характером утворення – основні та

додаткові; є) за їх змістом – особисті або громадянські, політичні, економічні, екологічні, соціальні, культурні [4, с. 143–144].

В. Погорілко розрізняє конституційні права і конституційні свободи. До конституційних свобод він відносить: а) загальносоціальні свободи особи (ст. 29); б) свободи пересування, вільного вибору місця проживання, вільно залишати територію України (ст. 33); в) свободи думки, слова, вільного вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34); г) свободи світогляду і віросповідання (ст. 35); ґ) свободи об'єднань у політичні партії та громадські організації (ст. 36); д) свободи літературної, художньої, наукової і технічної творчості (ст. 54) [5, с. 1008].

Отже, В. Погорілко розглядає конституційні свободи як передумови реалізації конституційних прав. Він виділяє загальносоціальні свободи і свободи, що прямо передбачені конституційними нормами.

О. Пушкіна, аналізуючи громадянські (особисті) права і свободи, відносить до названої групи лише два права: право на життя та право на свободу, тим самим обмежуючи кількість конституційних прав і розширюючи кількість конституційних свобод. Право на життя, на її думку, включає право на захист життя та право на гідність. У право на свободу вона включає права на свободу: а) думки, слова, світогляду, віросповідання; б) приватні та фізичні свободи. До приватних свобод вона включає: свободу особи в житлі, свободу особистого життя, свободу листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. До фізичних свобод О. Пушкіна включає свободу від незаконних затримань, арештів, тримань під вартою та позбавлення волі [6, с. 132–133].

П. Рабінович, М. Хавронюк класифікують права людини за змістом на такі групи: 1) фізичні (життєві) права; 2) особистісні права; 3) культурні (гуманітарні) права; 4) економічні права; 5) політичні права. Право на звернення відносять до політичних прав [7, с. 10–11, 215]. П. Рабінович та І. Панкевич дають класифікації прав людини залежно від видів їх обмеження: 1) від онтологічної суті явища, що обмежує права людини, виділяють природні та соціальні; 2) за характером зв'язку з волею суб'єкта пропонують досліджувати: а) абсолютно об'єктивні; б) відносно об'єктивні; в) суб'єктивно-об'єктивні; г) суб'єктивні; 3) за обсягом прав людини, стосовно яких встановлено обмеження, виділяють: а) загальні; б) спеціальні; в) виключні; 4) залежно від ступеня соціальної обґрунтованості: цілком підставні, в основному підставні, недостатньо підставні, безпідставні; 5) залежно від політико-юридичного статусу правообмежуючого суб'єкта: державні, міжнародно-всесвітні, регіональні, міждержавні, недержавні; 6) залежно від юридичної значущості, закріпленості у законодавстві або інших юридичних джерелах: легальні, позалегалі, антилегалі; 7) за видовою належністю державного органу, який здійснює правообмеження: законодавчі, президентські, управлінські, судові; 8) залежно від регулятивної природи юридичного акта, яким встановлено розглядувані межі: загальні (нормативні), індивідуальні (казуальні); 9) залежно від юридичної природи нормативного акта, в якому встановлено межі прав: законодавчі, підзаконні; 10) за характером тривалості (чинності у часі): постійні, тимчасові; 11)

за колом людей, чії права обмежені: загальногромадянські, групові, індивідуальні; 12) залежно від стадії правового регулювання, на якій відбувалося правообмеження: правотворчі, правоінтерпретаційні, правозастосувальні, правореалізаційні; 13) за ступенем змістовної визначеності: повністю визначені (формальні), відносно визначені (зокрема, оціночні); 14) залежно від характеру логіко-гносіологічної операції, що нею опосередковувалося визначення меж: тлумачні, конкретизаційні, деталізаційні [8].

Ю. Годика, даючи класифікацію конституційних прав та свобод людини і громадянина, виділяє такі критеріїв їх класифікації: 1) залежно від суб'єктів вони поділяються на права і свободи людини і права і свободи громадянина. Обсяг прав у громадян більший, ніж у негромадян; 2) залежно від виду суб'єкта вони поділяються на індивідуальні і колективні; 3) за генезисом — на природні (природжені) і похідні (сформульовані в законах, у міжнародних пактах); 4) за характером утворення — основні (конституційні) і доповнюючі (конкретизуючі); 5) за черговістю їх включення до конституцій — права першого, другого та третього поколінь; 6) за ступенем їх абсолютизації поділяються на такі, що підлягають обмеженню, і такі, що не підлягають обмеженню; 7) за змістом — на громадянські (особисті), політичні, економічні, соціальні і культурні [9, с. 142].

О. Фрицький виділяє: 1) природні (особисті) права і свободи людини; 2) громадянські права; 3) економічні права; 4) соціальні права; 5) культурні права і свободи; 6) політичні права і свободи [10, с. 168].

Отже, аналіз наукових праць різних авторів щодо видів конституційних прав і свобод дає можливість сформулювати ознаки видів конституційних свобод, які прямо закріплені в Конституції України як свободи.

Ознаками конституційних свобод, що прямо закріплені в Конституції України, на нашу думку, є таке: а) вони закріплюються конституційними нормами та деталізуються у внутрішньонаціональному законодавстві України; б) забезпечують невтручання в автономію людини і громадянина; в) можуть групуватися за критеріями невтручання в їх індивідуальну, політичну та культурну сфери життя.

Видами конституційних свобод людини і громадянина, що прямо закріплені в Конституції України, є можливості особи вільно вибирати варіанти своєї поведінки та домагатися невтручання в їх конституційно визначену індивідуальну, політичну та культурну автономію.

Конституція України закріплює такі основні свободи: а) свободи пересування, вільного вибору місця проживання, вільно залишати територію України (ст. 33); б) свободи думки, слова, вільного вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34); в) свободи світогляду і віросповідання (ст. 35); г) свободи об'єднань у політичні партії та громадські організації (ст. 36); ґ) свободи літературної, художньої, наукової і технічної творчості (ст. 54).

Конституційна свобода, що закріплена ст. 33 Конституції України включає в себе можливості пересування та вільного вибору місця проживання. Свобода пересування, вільний вибір місця проживання в межах території будь-якої держави, право залишати будь-яку країну, включаючи свою власну, та повертатися у будь-який час не підлягає жодним обмежен-

ням, за винятком тих, які запроваджуються відповідно до законодавства і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, з метою підтримання громадського порядку, запобігання злочинам, для захисту здоров'я і моралі та прав і свобод інших людей [11, с. 11-12]. Ознаками такої свободи, на нашу думку, є: а) можливості людини і громадянина; б) свобода вільно пересуватися по території України та вибрати місце проживання в Україні на свій розсуд, залишати територію України за власним бажанням і у будь-який час повертатися в Україну; в) виняток складають обмеження, встановлені законом. Отже, конституційна свобода пересування – це можливість людини і громадянина вільно пересуватися по території України та вибрати місце проживання в Україні на свій розсуд, залишати територію України за власним бажанням і у будь-який час повертатися в Україну, за винятком обмежень, які встановлені законом. За змістом правовідносин можна виділити такі види конституційних свобод пересування: 1) свобода пересування; 2) свобода вибору місця проживання; 3) свобода залишати територію України; 4) свобода у будь-який час повертатися в Україну. Зміст конституційної свободи пересування включає в себе можливості людини і громадянина: а) пересуватися на території України вільно на свій розсуд; б) вільно вибрати місце проживання; в) вільно залишати територію України; г) вільно у будь-який час повертатися в Україну; д) обмежувати свободу пересування лише у випадках, які встановлені законом; е) звертатися до державних органів і органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб та керівників підприємств і установ про відновлення порушеного права. В якості рекомендації пропонуємо прийняти Закон України «Про реєстрацію фізичних осіб», де на законодавчому рівні урегулювати усі процедури реєстрації громадян України, іноземців і осіб без громадянства [12, с. 103–105].

Однією з конституційних свобод є можливість вільно виражати свої думки і мати свободу слова. На нашу думку, вона включає в себе можливості людини: а) вільно виражати свої погляди і переконання; б) вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій власний вибір; в) бути обмеженим у реалізації свободи тільки у межах, передбачених законом, і в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя; г) одержувати відшкодування матеріальних і моральних збитків у разі протизаконного обмеження вказаних свобод людини.

Конституційна свобода світогляду та віросповідання включає такі свободи і передбачає можливості: а) сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої; б) безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди; в) вести релігійну діяльність; г) бути обмеженим у здійсненні свободи лише за законом і в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту

прав і свобод інших людей; д) відокремлення церкви від держави і школи від церкви; е) заміни виконання військового обов'язку альтернативною (невійськовою) службою, якщо його виконання суперечить релігійним переконанням громадянина; є) відшкодування моральної і матеріальної шкоди, спричиненої порушенням цієї свободи.

Конституційна свобода об'єднуватися у політичні партії та громадські організації – це можливість громадян України створювати асоціації (політичні партії та громадські організації) і брати участь у їх діяльності та не бути примушеними до вступу в будь-яке об'єднання громадян чи не бути обмеженим у правах за належність чи неналежність до політичних партій або громадських організацій. Зміст названої свободи включає в себе можливості: а) об'єднання для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, визначених і гарантованих Конституцією України; б) недопущення обмежень, крім випадків, прямо передбачених Конституцією України; в) законного обмеження названої свободи в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей, а також в інших випадках, передбачених Конституцією України; г) недопущення примушування до вступу в політичну партію та інші об'єднання; д) добровільного виходу з них у будь-який час.

Конституційна свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості передбачає свободу на результати творчої діяльності. Деталізується конституційно-правова норма на свободу творчої діяльності окремими законами України: а) „Про авторське право і суміжні права” від 23 грудня 1993 р.; б) „Про охорону прав на знаки для товарів і послуг” від 15 грудня 1993 р.; в) „Про охорону прав на винаходи і корисні моделі” від 15 грудня 1993 р.; г) „Про охорону прав на промислові зразки” від 15 грудня 1993 р.; р) „Про наукову і науково-технічну діяльність” від 13 грудня 1991 р. Конституційна свобода передбачає невторчання з боку будь-кого у творчу діяльність кожної людини, її самостійний вибір здійснення своїх інтелектуальних і духовних потреб. На думку С. Лисенкова, саме культурні свободи покликані забезпечувати можливості людини в задоволенні і розвитку інтелектуальних потреб, здібностей, активну участь у духовному житті суспільства [13, с. 64]. В якості рекомендації слід, на нашу думку, прийняти Закон України “Про творчу діяльність”.

Отже, конституційна свобода творчої діяльності – це закріплена нормами Конституції України та деталізована в поточному законодавстві України культурна можливість людини і громадянина займатися літературною, художньою, науковою, технічною творчістю та володіти, розпоряджатися і користуватися результатами своєї творчої діяльності у вигляді літературно-художньої та промислової власності.

Висновки. 1. Ознаками конституційних свобод, що прямо закріплені в Конституції України, є таке: а) вони закріплюються конституційними нормами та деталізуються у внутрішньонаціональному законодавстві України; б) забезпечують невторчання в автономію людини і громадянина; в) можуть групуватися за критеріями невторчання в їх індивідуальну, політи-

чну та культурну сфери життя.

2. Видами конституційних свобод людини і громадянина, що прямо закріплені в Конституції України, є можливості особи вільно вибирати варіанти своєї поведінки та домагатися невторчання в їх конституційно визначену індивідуальну, політичну та культурну автономію.

3. До конституційних свобод, що прямо закріплені в Конституції України, належать: а) свободи пересування, вільного вибору місця проживання, вільно залишати територію України (ст. 33); б) свободи думки, слова, вільного вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34); в) свободи світогляду і віросповідання (ст. 35); г) свободи об'єднань у політичні партії та громадські організації (ст. 36); г) свободи літературної, художньої, наукової і технічної творчості (ст. 54).

4. Рекомендуємо прийняти закони України: а) “Про реєстрацію фізичних осіб”; б) “Про творчу діяльність”.

Бібліографічні посилання

1. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К., 2006.
2. Конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина : курс лекцій, навчально-методичні та довідкові матеріали до них / за заг. ред. І.П. Голосніченка. – К., 2004.
3. Колодій А.М. Основи конституційного права України // Правознавство: підручник / А.І. Берлач, С.С. Бичкова, Д.О. Карпенко та ін. – 2-ге вид., доп. – К., 2009.
4. Кравченко В.В. Конституційне право України : навчальний посібник / В.В. Кравченко. – Вид. 3-тє, виправл. та доп. – К., 2004.
5. Погорілко В. Свободи конституційні / В.Ф. Погорілко // Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / відп. ред. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. – К., 2005. – Т. II. Права людини у контексті поліцейської діяльності. – С. 1008.
6. Пушкіна О.В. Основні особисті права та свободи людини і громадянина з точки зору їх забезпечення чинним законодавством України / О.В. Пушкіна // Науковий вісник Юридичної академії МВС. – 2005. – № 1. – С. 126–135.
7. Рабінович П.М. Права людини і громадянина : навчальний посібник / П.М. Рабінович, М.І. Хавронюк. – К., 2004.
8. Рабінович П. Права людини (класифікація меж) / П.М. Рабінович, І. М. Панкевич // Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / відп. ред. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. – К., 2005. – Т. II. Права людини у контексті поліцейської діяльності. – С. 749–751.
9. Конституційне право України : підручник для студ. ВНЗ / за ред. Ю.М. Тодики, В.С. Журавського. – К., 2002.
10. Фрицький О.Ф. Конституційне право України : підручник / Фрицький О.Ф. – К., 2002.
11. Конституція України: чинне законодавство зі змінами та доп. станом на 12 березня 2013 р. – К., 2013.
12. Олійник А.Ю. Поняття, види і зміст конституційної свободи пересування в Україні / А.Ю. Олійник // Науковий вісник ДДУВС. – 2011. – № 1. – С. 97–105.
13. Лисенков С.Л. Соціальна та особиста цінність культурних прав і свобод громадян / С.Л. Лисенков // Філософські проблеми права та правоохоронної діяльності співробітників органів внутрішніх справ : зб. наук. праць. – К., 1995. – С. 62–66.

Олейник А. Е. Конституционные свободы человека и гражданина, прямо закрепленные в Конституции Украины. Определено понятие, виды и содержание конституционных свобод человека и гражданина, которые прямо закреплены в Конституции Украины, дана их характеристика, предложены выводы и рекомендации.

Ключевые слова: конституционные свободы, виды конституционных свобод в Украине.

Oliynyk A. Yu. Constitutional freedoms of the man and the citizen directly stipulated by the Constitution of Ukraine. The definition, groups, content of the constitutional freedoms of the man and the citizens directly stipulated by the Constitution of Ukraine have been determined. The author has given their characteristics, on the results of the research there are findings and recommendations.

До ознак цих свобод відносять те, що вони: а) закріплюються конституційними нормами та деталізуються у внутрішньонаціональному законодавстві України; б) забезпечують невтручання в автономію людини і громадянина; в) можуть групуватися за критеріями невтручання в їх індивідуальну, політичну та культурну сфери життя людини.

Видами конституційних свобод людини і громадянина, що прямо закріплені в Конституції України, є можливості особи вільно вибирати варіанти своєї поведінки та домагатися невтручання в їх конституційно визначену індивідуальну, політичну та культурну автономію.

Це такі конституційні свободи: а) свободи пересування, вільного вибору місця проживання, вільно залишати територію України (ст. 33); б) свободи думки, слова, вільного вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34); в) свободи світогляду і віросповідання (ст. 35); г) свободи об'єднань у політичні партії та громадські організації (ст. 36); г) свободи літературної, художньої, наукової і технічної творчості (ст. 54).

Keywords: constitutional freedoms, groups of constitutional freedoms in Ukraine.

Надійшла до редакції 24.02.2014

Печерський О. В.

кандидат юридичних наук

(Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького)

УДК 34.028 : 316.776.32(477)

ДОСТУП ДО ПУБЛІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ ПІДХІД

Здійснено критичний аналіз нормативних актів, що регулюють відносини з приводу доступу до публічної інформації в Україні. На теоретичному і термінологічному правових рівнях запропоновано шляхи удосконалення чинного законодавства в інформаційній сфері.

Ключові слова: публічна інформація, громадянське суспільство, розпорядники інформації, обмеження та свобода інформації.

Постановка проблеми. Період 2009–2013 років відзначився посиленням законотворчої та правозастосовної уваги до інформаційного соціального обороту в Україні. Шлях до розбудови інформаційного суспільства, як умови становлення громадянського суспільства і держави панування права, дедалі актуальнішим стає не тільки для законотворців, але й для наукової юридичної спільноти та, відповідно, і для всього українського суспільства.

Попри позитивні прецеденти, значної еволюції в доступі до публічної інформації в Україні поки не спостерігається. Українцям і далі відмовля-

ють у праві знати. Особливо це стосується найбільш чутливих тем, де порушені майнові інтереси чиновників.

Метою статті є критичний аналіз нормативних актів, що регулюють відносини щодо доступу до публічної інформації в Україні. Також запропоновано шляхи удосконалення чинного законодавства в інформаційній сфері.

Виклад основного матеріалу. На думку тележурналіста, автора документального фільму "Відкритий доступ" Сергія Андрушка: "Що стосується квартир, грошей, декларацій – все це залишається за високим парканом чиновників. Стіна між громадянами та чиновниками ще стоїть. А деякі депутати вносять ще додаткові законопроекти, щоб ще одну стіну побудувати і ще там поставити собаку, яка буде гавкати і відлякувати, щоб громадяни взагалі нічого не запитували про інформацію" [5].

У свою чергу, журналіст Центру громадянських свобод Марія Томак зазначає, що отримати інформацію від такої структури, як наприклад, Укрзалізниця, вкрай складно. "Ми звернулися, щоб з'ясувати, чи використовується інформація – оскільки Україна повернулася до іменних квитків – є запити з боку СБУ і МВС до Укрзалізниці з проханням надати ту чи іншу персональну інформацію; яким чином вона збирається, обробляється і з якою метою. Відповіді від трьох залізниць – Донецької, Львівської та Одеської – ми не отримали взагалі. Решта відповіли, що це взагалі не належить до суспільно важливої інформації" [5].

Як відомо, в Україні Закон "Про доступ до публічної інформації" діє з 2011 року. За законом, органи влади зобов'язані у п'ятиденний термін надати відповідь на запит громадянина щодо суспільно важливої інформації.

Актуальність проблем законодавчого регулювання доступу до публічної інформації стали й приводом для практичного аналізу справ у цій сфері, здійсненого громадською організацією «Опора» у 2013 році, що оприлюднили результати вимірювання всеукраїнського Індексу публічності місцевого самоврядування. Дослідження, базоване на спеціально розробленій методології, презентує рівень відкритості, прозорості та підзвітності місцевого самоврядування, а саме – міського голови, виконавчих органів та депутатів – трьох основних об'єктів вимірювання [6].

За словами Олександра Неберикута, координатора кампанії "Вимірювання Індексу публічності місцевого самоврядування", дослідження націлене на те, щоб зрозуміти, наскільки публічно приймаються рішення і втілюється в життя політика муніципалітету, і яким є внесок основних суб'єктів місцевого самоврядування в цей процес. Загалом вимірювання охопило 11 обласних центрів України – Донецьк, Івано-Франківськ, Луганськ, Луцьк, Львів, Миколаїв, Одесу, Рівне, Черкаси, Чернігів та Ужгород. Протягом останніх чотирьох місяців у цих містах представники мережі «Опора» та партнерських організацій надсилали запити на інформацію, ходили на прийоми до чиновників та депутатів, відвідували пленарні засідання рад, аналізували контент офіційних веб-сайтів та друкованих видань рад. Результатом такої роботи стали відповіді на оперативні питання (всього – 202), що дало змогу об'єктивно оцінити роботу органів та посадових осіб

місцевого самоврядування та скласти рейтинг публічності муніципалітетів й, зокрема, міських голів, виконавчих органів та депутатів місцевих рад.

Відтак, у загальному рейтингу публічності місцевого самоврядування перше місце посіла Івано-Франківська міська рада з сумарним показником у 68 % з можливих 100 %. На другому місці опинилися органи місцевого самоврядування Луцька (65 %), на третьому – Львова (61 %). Рейтинг замикають Черкаська (39 %) та Ужгородська (32 %) міські ради [6].

Останню позицію зайняли виконавчі органи Ужгородської міської ради. Найнижчим є рейтинг публічності депутатів місцевих рад. Жоден депутатський корпус не досягнув рівня 55 %. На першому місці у цьому рейтингу є депутати Луцької міської ради, а найменш публічними – міські обранці Ужгорода [6].

Окрім цього, методологія вимірювання дозволяє порівнювати результати відповідно до трьох принципів – прозорості, відкритості й підзвітності. Найнижчі рейтинги у цих порівняннях отримав параметр «підзвітність депутатів міських рад» – жодна рада не пододала бар'єр вище 53 %. Єдиний параметр, лідер рейтингу у якому перетнув позначку у 90 % – це «відкритість виконавчих органів». Перше місце посіли виконавчі органи Івано-Франківської міської ради (92 %) [6]. Всі ці дані свідчать про те, що проблемних аспектів у сфері нормативного регулювання відносин з приводу доступу до публічної інформації в Україні ще досить багато. Певну частину з них спробуємо розкрити у цій статті.

Законопроекти Закону України “Про доступ до публічної інформації”, Закону України “Про захист персональних даних” та Закону України “Про внесення змін до Закону України “Про інформацію” були підготовлені і заплановані для другого читання на 15 грудня, але розглядалися вони на сесії ВРУ 13 січня 2011 і були ухвалені практично одностайно без поправок.

Результати цього законотворчого процесу були проаналізовані у виданні “Права людини в Україні 2009–2010” в узагальненій доповіді Харківської правозахисної групи, в розділі “Право на доступ до інформації”, що була підготовлена співголовою Харківської правозахисної групи (ХПГ) Євгеном Захаровим [2].

Досліджуючи ухвалені закони, аналітики ХПГ дійшли такого погляду, по-перше, усунення суттєвих недоліків ще діючого Закону “Про інформацію”, а по-друге, відповідності міжнародним стандартам. При цьому для простоти будемо називати Закон “Про доступ до публічної інформації” законом про доступ.

Законодавець ототожнив поняття “інформація про фізичну особу” і “персональні дані”. Здається, це дрібниця, але вона є дуже важливою, оскільки надасть можливість зв'язати норми внутрішнього і міжнародного законодавства, рішень національних і міжнародних судів. Ще одна така дуже суттєва “дрібниця” – поява серед видів інформації за змістом (стаття 10 Закону “Про інформацію”) інформації про стан довкілля (екологічної інформації). Знов-таки, ототожнення термінів “інформація про стан довкілля” та “екологічна інформація” надає можливість вважати, що конституційна норма щодо відкритості інформації про стан довкілля і норми Закону України

“Про охорону навколишнього природного середовища”, які оперують поняттям екологічної інформації, мають на увазі одне і те саме.

Визначення екологічної інформації в статті 16 точно відповідає Організаційній конвенції [1; ст. 16]; ця інформація не може бути віднесена до інформації з обмеженим доступом, окрім відомостей про місце розташування військових об'єктів. Цю норму також можна тільки вітати.

До негативних рис законів можна віднести звуження кола тих, хто шукає інформацію, – вони названі запитувачами, а до позитивних рис – розширення кола тих, кого закон зобов'язує надати інформацію: розпорядників інформації.

Відповідно до статті 12 Закону про доступ, запитувачі інформації – фізичні та юридичні особи, об'єднання громадян без статусу юридичної особи.

У цьому списку відсутні засоби масової інформації (в тому числі зарубіжні), оскільки вони можуть і не мати статусу юридичної особи, і тоді не потрапляють у перелік запитувачів. Зазначимо також, що до кола суб'єктів інформаційних відносин (стаття 4 Закону про інформацію) об'єднання громадян без статусу юридичної особи не потрапили, і цю неузгодженість двох законів необхідно усунути. Немає також у переліку суб'єктів держави в цілому, інших держав та міжнародних організацій, які є суб'єктами інформаційних відносин у чинному Законі “Про інформацію”. Наприклад, ООН, Рада Європи, ЕС та ОБСЄ, згідно з чинним законом, можуть запитувати інформацію в Україні, а згідно з новими законами – не можуть.

Розпорядниками інформації, згідно зі статтею 13 Закону про доступ, визнаються суб'єкти владних повноважень; юридичні особи, що фінансуються з державного, місцевих бюджетів, бюджету Автономної Республіки Крим (стосовно інформації щодо використання бюджетних коштів); особи, якщо вони виконують делеговані повноваження суб'єктів владних повноважень згідно із законом чи договором, включаючи надання освітніх, оздоровчих, соціальних або інших державних послуг (стосовно інформації, пов'язаної з виконанням їхніх обов'язків); суб'єкти господарювання, що займають домінуюче становище на ринку або наділені спеціальними чи виключними правами, або є природними монополіями (стосовно інформації щодо умов постачання товарів, послуг та цін на них). Порівняно з чинним Законом про інформацію, де адресатами інформаційних запитів можуть бути тільки органи законодавчої, судової та виконавчої влади, це потенційно суттєве покращення доступу до інформації.

Із набранням цим законом чинності матеріали оцінки впливу на довкілля, звіти по інвентаризації викидів забруднювальних речовин, результати моніторингу впливу діяльності на довкілля та будь-яка інша екологічна інформація, яка створюється суб'єктами господарювання, стануть публічною інформацією і, відповідно, відкритою для громадськості.

З точки зору забезпечення доступу до екологічної інформації ці закони – величезний крок уперед.

А ось формулювання права на інформацію та його обмежень (статті 5, 6 Закону “Про інформацію”, стаття 6 Закону про доступ) не відповідають

міжнародним стандартам і, зокрема, статті 10 Європейської конвенції. Згідно з частиною першою статті 10, “Кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів”. Ніде в нових законах ви не знайдете згадки про здійснення права на інформацію незалежно від державних кордонів, хоча в епоху Інтернету це є аксіомою. Далі, відповідно до ч. 2 статті 5 Закону “Про інформацію”, “реалізація права на інформацію не повинна порушувати громадські, політичні, економічні, соціальні, духовні, екологічні та інші права, свободи і законні інтереси інших громадян, права та інтереси юридичних осіб”.

Цю норму виконати неможливо: реалізація права на інформацію, як правило, порушує чийсь інтереси. Фактично це положення загрожує здійсненню права на інформацію і надає можливість чиновнику при бажанні відмовити в задоволенні більшості інформаційних запитів.

Друга частина статті 10 проголошує: “Здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду”. Порівняйте з ч. 2 статті 6 Закону “Про інформацію”: в ньому, поперше, обмежується само право на інформацію, а не його здійснення, а по-друге, відсутня презумпція для обмеження бути необхідним у демократичному суспільстві. Виникає питання: хто заважав законодавцю просто повторити в законі положення статті 10?

Норми статті 10 Конвенції необхідно було закріпити в новій редакції Закону “Про інформацію”, оскільки рішення Європейського суду є джерелом права у національній правовій системі згідно зі статтею 17 Закону України “Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини” [3, ст. 10].

Важливим питанням є реалізація трискладового тесту, за допомогою якого зважується шкода від розкриття суспільно важливої інформації, яка завдається легітимній меті, і шкода від втаємничення цієї інформації. В ч. 2 статті 6 Закону про доступ цей тест прописаний цілком коректно. А ось у Законі “Про інформацію” [4; ст. 29 та ч. 3 ст. 30] – ні. Якщо розуміти ч. 3 статті 30 буквально, то будь-яку суспільно необхідну інформацію з обмеженим доступом можна розголошувати незалежно від шкоди, яка буде при цьому нанесена. Ще одна неузгодженість двох нових законів. До того ж, визначення суспільно необхідної інформації у ч. 2 статті 29 (“Предметом суспільного інтересу вважається інформація, яка свідчить про загрозу державному суверенітету, територіальній цілісності України; забезпечує реалізацію конституційних прав, свобод і обов'язків; свідчить про можливість порушення прав людини, введення громадськості в оману, шкідливі еколо-

гічні та інші негативні наслідки діяльності (бездіяльності) фізичних або юридичних осіб тощо”) є надто вузьким.

До інформації з обмеженим доступом віднесено конфіденційну, таємну та службову інформацію. Безперечним позитивом нових законів є усунення суперечливої конструкції “конфіденційна інформація, що є власністю держави” чинного Закону про інформацію, і введення замість неї категорії службової інформації із вказівкою, які саме види інформації можуть належати до службової (ч.1 статті 9 Закону про доступ). Тепер документам, які містять службову інформацію, присвоюється гриф “для службового користування” (ДСК), а переліки відомостей, що становлять службову інформацію, не можуть бути обмежені в доступі (ч. 3 статті 9). Це означає, що органи державної влади, які закрили перелік відомостей із грифом ДСК, поставивши на нього гриф ДСК, повинні розкрити і оприлюднити ці переліки (а це Кабінет міністрів України та інші органи). Норми Закону про доступ до службової інформації запрацюють, коли буде ухвалено новий закон про неї. Бажано його підготувати і ухвалити якомога скоріше. А поки що всі органи влади, самоврядування, відомства тощо повинні переглянути складені раніше переліки конфіденційної інформації, що є власністю держави, відповідно до статті 9 Закону про доступ і розкрити частину документів із грифом ДСК. Ситуація, коли кількість позицій у переліках, складених обласними державними адміністраціями, коливається від 18 (Івано-Франківська, Київська ОДА) до 136 (Кіровоградська ОДА), є абсолютно неприйнятною.

Ч. 7 статті 6 Закону про доступ проголошує, що обмеженню доступу підлягає інформація, а не документ. Якщо в документі міститься інформація з обмеженим доступом, то для ознайомлення надається інформація, доступ до якої не обмежений. Цей відомий принцип свободи інформації давно вже мав бути реалізований в Україні. Проте нечіткі формулювання закону можуть звести нанівець цю норму. Так, ч. 3 ст. 9 передбачає, що документам, що містять інформацію, яка становить службову інформацію, присвоюється гриф ДСК, а це вже означає неможливість надати хоча б частину інформації із цього документа. Що заважало законодавцю поставити застереження, що доступ до документів з обмеженим доступом надається відповідно до ч. 2 статті 6 цього Закону?

Крім того, для можливості застосування ч. 7 статті 6 Закону про доступ необхідно було скасувати в “Прикінцевих положеннях” зміни до Закону про пресу, прийняті Верховною Радою 11 травня 2004 року. Нагадаємо, ч. 1 статті 2 цього Закону “Свобода діяльності друкованих ЗМ” проголошувала “право кожного громадянина вільно і незалежно шукати, одержувати, фіксувати, зберігати, використовувати та поширювати будь-яку відкрити за режимом доступу інформацію за допомогою друкованих ЗМІ”. Аналогічно було звужене головне право журналіста – на інформацію: тепер журналіст має “право на вільне одержання, використання, поширення (публікацію) та зберігання відкритої за режимом доступу інформації” (п. 1 ч. 2 статті 26 Закону про пресу).

Це обмеження – можливість працювати тільки з інформацією, яка є

відкритою за режимом доступу, – що було введено в травні 2004 року, має бути скасоване. Проте, на жаль, відповідна норма у Прикінцевих положеннях Закону про доступ відсутня.

У статті 3 Закону “Про інформацію” одним з основних напрямів державної інформаційної політики названо “забезпечення інформаційної безпеки України”. Водночас інформаційна безпека не визначена, хоча базовий інформаційний закон мав би містити дефініцію цього важливого поняття, яке використовується в Конституції.

Слід зауважити також, що існуюча в чинному Законі “Про інформацію” норма про заборону цензури – як прямої, так і опосередкованої – суттєво зіпсована в новій редакції Закону. Зокрема, друга частина статті 24 Закону в новій редакції проголошує, що заборона цензури “не поширюється на випадки, коли попереднє узгодження інформації здійснюється на підставі закону” [4, ст. 24].

Сьогодні таких законів не існує, але ця міна сповільненої дії може спрацювати в майбутньому. Особливо, якщо взяти до уваги прийняття за основу 22 грудня 2010 року проекту Концепції державної інформаційної політики, одним із пріоритетних завдань якої є «забезпечення інформаційного суверенітету України». Це поняття не має юридичного смислу, відповідну статтю із старої редакції Закону про інформацію виключили, але воно знову стало актуальним.

У Законі про доступ ретельно виписані обов’язки розпорядників щодо оприлюднення інформації, визначення структурних підрозділів або відповідальних із питань запитів на інформацію, процедура розгляду запитів.

Для надання відповіді на запит надається лише 5 робочих днів, а не місяць, як було раніше. Більше того, закон встановлює види інформації щодо якої відповідь повинна надаватися ще швидше – протягом 48 годин. Це інформація, необхідна для захисту життя чи свободи особи, щодо стану довкілля, якості харчових продуктів і предметів побуту, аварій, катастроф, небезпечних природних явищ та інших надзвичайних подій, що сталися або можуть статися і загрожують безпеці громадян. Проте згідно з ч. 4 статті 20 Закону про доступ, строк розгляду запиту може бути продовжений до 20 робочих днів, якщо запит стосується великого обсягу інформації або вимагає пошуку її серед значної кількості даних. Знаючи практику відповідей на запити сьогодні, можна прогнозувати, що відповіді на запити будуть надходити в кращому разі протягом 20 робочих днів.

Не кращим чином реалізовано відомий принцип свободи інформації щодо захисту інформаторів, які розкривають інформацію про зловживання – так званих “свистунів” (англ. whistleblower). Стаття 11 Закону про доступ проголошує, що “Посадові та службові особи не підлягають юридичній відповідальності, незважаючи на порушення своїх обов’язків, за розголошення інформації про правопорушення або відомостей, що стосуються серйозної загрози здоров’ю чи безпеці громадян, довкіллю, якщо особа при цьому керувалася добрими намірами та мала обґрунтоване переконання, що інформація є достовірною, а також містить докази правопорушення або стосується істотної загрози здоров’ю чи безпеці громадян, довкіллю”. Це

фактично означає, що на посадову особу, яка розголосила інформацію, покладається тягар доведення доказів правопорушення або істотної загрози здоров'ю чи безпеці громадян, довіллю.

На жаль, із Закону про доступ були видалені статті, які деталізували процедуру оскарження до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини дій щодо незаконної відмови у наданні інформації. Стверджують, що це немовби зроблено на вимогу самого Уповноваженого. Таким чином, на жаль, парламентський контроль за здійсненням права на інформацію, який реалізований в усіх європейських законах про свободу інформації, в українському законі відсутній.

Висновки. Отже, необхідна зміна усіх трьох законів – про інформацію, допуск і захист – з метою їх узгодження і досягнення відповідності міжнародним договорам із прав людини, учасником яких є Україна. Нові закони запрацюють, якщо громадськість та журналісти будуть активними в пошуку та поширенні інформації. У зв'язку з цим, вбачається доцільним здійснити такі заходи:

- внести зміни до Законів “Про інформацію”, “Про доступ до публічної інформації” та “Про захист персональних даних” з метою їх узгодження та досягнення відповідності міжнародним договорам із прав людини, учасником яких є Україна;

- розкрити усі нормативно-правові акти з грифом “опублікуванню не підлягає” та проаналізувати документи з грифом ДСК щодо обґрунтованості їх засекречування;

- переглянути норми ст. 15 Закону України “Про державну таємницю” і передбачити засекречування лише фрагментів, що містять державну таємницю, а не документів у цілому;

- проаналізувати “Звід відомостей, що становлять державну таємницю” із точки зору обґрунтованості засекречення інформації, користуючись трискладовим тестом на предмет наявності “шкоди” і впливу на “суспільні інтереси” та статтею 6 Закону “Про доступ до публічної інформації”;

- зареєструвати усі нормативно-правові акти прокуратури в Міністерстві юстиції України. Створити відкритий реєстр усіх нормативних актів прокуратури та відкриту базу даних нормативних актів, що стосуються прав та обов'язків громадян;

- створити умови для ознайомлення членів територіальних громад із усіма рішеннями органів місцевого самоврядування (залежно від умов найбільш ефективним способом). Там, де це можливо, створити веб-сайти органів місцевого самоврядування із обов'язковим розміщенням повного реєстру та текстів усіх ухвалених рішень. Забезпечити опублікування і доступ у відкритому режимі до всіх рішень місцевих адміністрацій (на рівні областей та міст Києва і Севастополя);

- враховуючи практику Європейського суду з прав людини і принципи законодавства щодо свободи інформації, розробити навчальний курс і провести навчання суддів місцевих і апеляційних судів усіх 27 регіонів України та державних службовців, які працюють у прес-службах та відділах із зв'язків з громадськістю в органах державної влади та місцевого самовря-

дування, щодо нових інформаційних законів, міжнародних стандартів доступу до інформації та практики їх застосування в Україні. Скласти навчальні програми для державних службовців про положення Оргуської конвенції про доступ до інформації, участь громадськості у процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля;

- представникам ЗМІ, правозахисних та інших громадських організацій дослідити ефективність активного та пасивного доступу до інформації на центральному і місцевому рівнях та активніше оскаржувати в судовому порядку бездіяльність посадовців щодо надання інформації й відмови в наданні інформації.

Бібліографічні посилання

1. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Оргуська конвенція) (Конвенцію ратифіковано Законом України № 832-XIV) // ВВР України. – 1999. – № 34. – Ст. 296.

2. Права людини в Україні 2009–2010. VII. Узагальнена доповідь Харківської правозахисної групи. Право на доступ до інформації / Підготовлено співголовою ХПГ Євгеном Захаровим [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.khpg.org.ua/index.php?id=1298305673>.

3. Про внесення змін до Закону України “Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини”: Закон України // ВВР України. – 2011. – № 39. – Ст. 391.

4. Про інформацію : Закон України // ВВР України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.

5. *Фарятъев П.* Українцам продолжают отказывать в доступе к публичной информации. 28.09.2013, 20:14 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://izvestia.kiev.ua/ru/news/30893>.

6. *Яка з міських рад найпрозоріша? Результати вимірювання Індексу публічності місцевого самоврядування* [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://oporaua.org/news/4036-jaka-z-miskyh-rad-najprozorisha-rezultaty-vumirjuvannja-indeksu-publichnosti-miscevogo-samovrjaduvannja/01.10.2013>.

Печерский О. В. Доступ к публичной информации в Украине: теоретико-правовой подход. В работе дан критический анализ нормативных актов, регулирующих отношения в сфере доступа к публичной информации в Украине. На теоретическом и терминологическом правовых уровнях предложены пути совершенствования действующего законодательства в информационной сфере.

Ключевые слова: публичная информация, гражданское общество, распорядители информации, ограничение и свобода информации.

Pechersky O. V. Access to the public information in Ukraine: theoretical and legal approach. The paper deals with the review of normative acts which regulate relationships in the field of access to the public information in Ukraine. The ways of improvement of information field laws currently in force are suggested at the theoretical and terminological legal levels.

Separate positive trends which are present in the object of study, has no significant evolution in access to the informational field in Ukraine.

The author reveals the relevance of problems through the analysis of existing informational legislation with practical testing of draft laws and theoretical points in selected administrative-territorial entities of the state, and applying measurement methodology through principles – transparency, openness and accountability.

The author draws attention to the theoretical study of legal information process in Ukraine, given his views on the positive and negative in his view features as separate laws and their projects. As an example of positive trends – access to environmental information. And vice versa – the formation of the law to information and its limitations do not meet (law)

with international standards. Author refers to the negative that is limited as the right to information.

As part of the openness information processes is classified information and analysis of the author of three-tier test when narrowing harm from disclosure of public importance, inflicted by a legitimate aim, and damage initiation of this information.

The author emphasizes the urgent need for implementation in Ukraine known in the world of freedom of access to information when FOI states that restrict access subject information, not the document itself. If the document contains classified information, then review the information to which access is not restricted.

The author tries to investigate the rate applicable informational legislation banning censorship both direct and indirect, and the implementation also known in the world of freedom of information to protect themselves whistleblowers who disclose abuse.

Basing on theoretical analysis of existing information legislation and individual projects of information laws author make's the subjective conclusions.

Keywords: *public information, civil society, information manager, limitation and freedom of information.*

Надійшла до редакції 03.03.2014

Сердюк І.А.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 340.1

ТЕРМІНОЛОГІЧНА НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ КАТЕГОРІЇ «ТЛУМАЧЕННЯ» В АСПЕКТІ РОЗКРИТТЯ ЗМІСТУ ОБ'ЄКТИВНОГО ПРАВА

Зроблено спробу подолати термінологічну невизначеність категорії «тлумачення» в аспекті розкриття змісту об'єктивного права. Наведено додаткові аргументи на користь уживання спеціального юридичного терміна «тлумачення норм права», що є словесним символом поняття, яким відображається пізнавальний процес, спрямований на з'ясування та роз'яснення волі суб'єкта правотворчості, матеріалізованої у нормах об'єктивного права. У зв'язку з цим запропоновано зміни до окремих національних правових актів.

Ключові слова: *тлумачення права, тлумачення норм права, тлумачення закону, тлумачення законодавства, юридичне тлумачення.*

Постановка проблеми. Важливою та необхідною передумовою розвитку загальнотеоретичної юридичної науки є визначеність її термінологічного ряду, що складається із словесних символів понятійно-категоріального апарату науки. Огляд навчальної та наукової юридичної літератури з відповідної тематики засвідчує той факт, що одним із елементів цього ряду, який до того ж характеризується певною невизначеністю, є спеціальний юридичний термін як словесне позначення категорії, що нею відображається пізнавальний процес, спрямований на з'ясування та роз'яснення змісту норм об'єктивного права.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Тлумачення норм права є традиційним питанням, що комплексно

розглядається в межах наукових монографій, статей, підручників і навчальних посібників з теорії держави і права.

Варто зазначити, що вагомим здобутком національної та зарубіжної правової доктрини є ґрунтовна розробка цілої низки питань, пов'язаних із різними аспектами проблематики тлумачення норм права, як от етимологія терміна «тлумачення норм права», однойменне поняття, його інтерпретація, диференціація, об'єкт, предмет, необхідність і способи здійснення та ін.

На особливу увагу в контексті теми дослідження заслуговують наукові монографії вітчизняних науковців Ю. Власова «Проблеми тлумачення норм права» [3], та Ю. Тодики «Тлумачення Конституції і законів України: теорія та практика» [5], в яких автори, з-поміж інших питань, торкаються і спеціальної термінології в аспекті предмета своїх наукових досліджень.

Метою цієї статті є спроба автора подолати термінологічну невизначеність категорії, що нею відображається пізнавальний процес, спрямований на з'ясування та роз'яснення волі суб'єкта правотворчості, матеріалізованої у нормах об'єктивного права на доктринальному рівні та рівні об'єктивованого результату правотворчості.

Виклад основного матеріалу. Огляд спеціальної юридичної літератури з проблеми тлумачення норм права свідчить як про відмінність у поглядах науковців щодо розуміння однойменного поняття, так і про вживання ними різних термінів для словесного позначення цієї загальнотеоретичної категорії.

Зауважимо, що в наукових і навчальних виданнях, а також чинних національних правових актах уживаються такі терміни, як словесний символ поняття, що ним відображається пізнавальний процес, спрямований на розкриття змісту норм об'єктивного права: 1) тлумачення права; 2) тлумачення закону; 3) тлумачення нормативно-правового акта; 4) тлумачення законодавства; 5) тлумачення норм права.

З цього приводу Ю. Власов слушно зауважив, що «в юридичній літературі немає єдиного погляду на визначення цього терміна. Деякі вчені, наприклад О. Черданцев, уживають словосполучення «тлумачення права». Інші (А. Піголкін, Н. Гранат) не погоджуються з таким терміном, вважаючи, що тлумаченню підлягають не право чи система норм, а відповідний нормативно-правовий акт, і тому більш вдалим є термін «тлумачення закону» або «тлумачення нормативного акта». Але більшість науковців (В. Копейчиков, В. Хропанюк та ін.) вживають термін «тлумачення норм права», вважаючи, що важливішим у цьому разі є не формулювання терміна, а його зміст» [3, с. 8–9].

Схожу оцінку ситуації з приводу термінологічної невизначеності категорії «тлумачення» в аспекті розкриття змісту об'єктивного права, що склалася в теорії права, дає і Ю. Тодика. Він, зокрема, зауважив, «що в юридичній літературі немає єдності розуміння у відношенні об'єкта тлумачення, обсягу та видів тлумачення, його наслідків. Одні автори вживають термін «тлумачення права», інші вважають, що тлумаченню підлягають не право або система норм, а відповідний нормативно-правовий акт, і цілком резонно використовують терміни «тлумачення закону» або «тлума-

чення нормативно-правового акта». Більшість авторів уживають термін «тлумачення норм права» [5, с. 25].

Ми також поділяємо цю думку і приєднуємося до висловлювання П. Недбайла, котрий зауважив, що термін «тлумачення норм права» є цілком придатним для практичної мети і увійшов у повсякденне користування так широко, що вже не викликає принципових зауважень щодо своєї сутності [3, с. 9].

Водночас до вже наведених міркувань з приводу вживання вищезгаданих юридичних термінів додамо деякі власні.

В тексті Основного Закону Української держави (ч. 2 ст. 147 та п. 2 ч. 1 ст. 150) законодавець, визначаючи повноваження Конституційного Суду України, послуговувався словосполученням «офіційне тлумачення Конституції і законів України», а, по суті, офіційне тлумачення нормативно-правових актів вищої юридичної сили.

У паспорті спеціальності 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень як один із напрямів наукових досліджень визначено тлумачення законодавства. Оскільки складовою словосполучення «тлумачення законодавства» є термін «законодавство», на особливу увагу заслуговує Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення ч. 3 ст. 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміна «законодавство») № 12-рп/98 від 9 липня 1998 року.

У резолютивній частині цього Рішення Конституційний Суд України визначив, що термін «законодавство», який уживається в ч. 3 ст. 21 Кодексу законів про працю України щодо визначення сфери застосування контракту, як особливої форми трудового договору, треба розуміти так, що ним охоплюються закони України, чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також постанови Верховної Ради України, укази Президента України, декрети і постанови Кабінету Міністрів України, прийняті в межах їх повноважень та відповідно до Конституції України та законів України [4, с. 276].

Зважаючи на сформульовану в резолютивній частині зазначеного Рішення Конституційного Суду України правову позицію щодо обсягу поняття «законодавство» в контексті питання, яке розглядається нами, можна зробити такий висновок: *терміном «тлумачення законодавства» як словесним символом однойменного поняття відображається пізнавальний процес, спрямований з'ясування та роз'яснення змісту нормативно-правових актів, що походять від Верховної Ради України, Президента України та Кабінету Міністрів України, а також міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.*

З огляду на такий висновок видається цілком обґрунтованим припущення про те, що визначений ВАК напрям наукових досліджень штучно обмежується дослідженням проблеми тлумачення окремих нормативно-правових актів та міжнародних договорів.

У той же час не викликає сумніву той факт, що висловлене нами при-

пущення не відповідає реальній дійсності, адже наукові дослідження в межах цього напрямку торкаються проблеми тлумачення норм і принципів, що знайшли своє формальне закріплення в усіх відомих науці письмових джерелах об'єктивного права.

З урахуванням вищевикладеного можна навести такі вагомі контраргументи проти вживання юридичних термінів «тлумачення закону», «тлумачення нормативно-правового акта» та «тлумачення законодавства», що водночас є аргументами на користь використання терміна «тлумачення норм права»:

1) будь-яка інтелектуальна діяльність, у тому числі й тлумачення норм права, має свою мету та певні хронологічні межі;

2) понад 15-річна юридична практика діяльності Конституційного Суду України дозволила дати офіційне роз'яснення лише частині норм Конституції України;

3) відомі випадки, коли єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні здійснював тлумачення не закону і навіть не його нормативно-правового припису, а окремого слова (відповідний приклад вже був наведений нами вище).

У контексті питання, що розглядається нами, не можна залишити поза увагою і такий спеціальний юридичний термін, як «юридичне тлумачення» [1, с. 290; 2, с. 128], що ним послуговувався С. Алексєєв при висвітленні питань, які традиційно розглядаються в межах теорії тлумачення норм права.

Вважаємо, що термін «юридичне тлумачення» не можна визнати вдалим для словесного позначення поняття, що складає предмет нашого дослідження, адже поняття «юридичний» походить від лат. слова «*juridicus*», що означає судовий. З огляду на цей факт, смислове навантаження словосполучення «юридичне тлумачення» орієнтує нас не стільки у предметі інтелектуальної діяльності (об'єктивне право, законодавство, правовий акт, нормативно-правовий акт, норма права), скільки у суб'єкті, що його здійснює. З огляду на етимологію слова юридичний, таким суб'єктом можна вважати лише судові органи, що не відповідає повною мірою реаліям сучасної правоінтерпретаційної практики, адже очевидним є той факт, що вказаними органами публічної влади коло суб'єктів тлумачення норм права не обмежується.

Висновки. З метою подолання існуючої на доктринальному рівні та рівні об'єктивованого результату правотворчості термінологічної невизначеності категорії, що нею відображається пізнавальний процес, спрямований на з'ясування та роз'яснення волі суб'єкта правотворчості, матеріалізованої у нормах об'єктивного права, вважаємо за доцільне:

1) внести зміни до ч. 2 ст. 147 та п. 2 ч. 1 ст. 150 Конституції України і викласти їх у такій редакції:

1. «Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України і дає офіційне тлумачення норм Конституції України та законів України»;

2. «До повноважень Конституційного Суду України належить:

1) офіційне тлумачення норм Конституції України та законів України»;

2) з огляду на пропоновані зміни до Основного Закону Української держави, потребуватиме зміни формула спеціальності 12.00.01 в частині предмета такої галузі наукових знань, як теорія держави і права. У зв'язку з цим необхідно скоригувати формулу зазначеної спеціальності в аспекті тлумачення законодавства, визначивши цей напрям наукових досліджень як «*тлумачення норм об'єктивного права*». Запропонована редакція ст. 1 Паспорта вищезгаданої наукової спеціальності в частині дослідження пізнавального процесу, спрямованого на розуміння та пояснення норм об'єктивного права, значно більшою мірою відповідатиме реаліям розвитку сучасної правової доктрини, адже очевидним є той факт, що наукові дослідження в межах цього напрямку торкаються проблеми тлумачення норм і принципів, які знайшли своє формальне закріплення не лише в національному законодавстві, але й у всіх відомих науці письмових джерелах об'єктивного права.

Бібліографічні посилання

1. Алексеев С.С. Общая теория права : в 2-х тт. Т. II / Алексеев С.С. – М., 1982.
2. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования / Алексеев С.С. – М., 1999.
3. Власов Ю.Л. Проблемы тлумачення норм права : монографія / Власов Ю.Л. – К., 2001.
4. Конституційний Суд України: Рішення. Висновки. 1997–2001 / Відп. ред. П.Б. Євграфов. – К., 2001.
5. Тодика Ю.М. Тлумачення Конституції і законів України: теорія та практика : монографія / Тодика Ю.М. – Х., 2001.

Сердюк І. А. Терминологическая неопределенность категории «толкование» в аспекте раскрытия содержания объективного права. Сделана попытка преодолеть терминологическую неопределённость категории «толкование» в аспекте раскрытия содержания объективного права. Приведены дополнительные аргументы в пользу употребления специального юридического термина «толкование норм права», являющегося словесным символом понятия, которое отражает познавательный процесс, направленный на уяснение и разъяснение воли субъекта правотворчества, материализованной в нормах объективного права. В связи с этим предложены изменения в отдельные национальные правовые акты.

Ключевые слова: *толкование права, толкование норм права, толкование закона, толкование законодательства, юридическое толкование.*

Serdyuk I. A. Terminological ambiguity of the category “interpretation” from the aspect of disclosure the content of objective law. The author has tried to overcome terminological ambiguity of the category “interpretation” from the aspect of objective law purport disclosure. Contributing arguments in favour of a special term “legal norm interpretation” use that is the verbal symbol of the notion, which reflects cognitive process directed at finding out and explaining objective law legal norms are provided.

In order to overcome existing at the doctrinal level and the level of documented result of law making of terminological ambiguity of the category, which reflects cognition process, directed at finding out and explaining the law maker will, materialized in the objective law legal norms, the author has posed to solve the following issues:

1) to propose an amendment to section 2 of article 147 and stipulation 2 in section 1 of article 150 of the Constitution of Ukraine and suggest the following wording:

1. «The Constitutional Court of Ukraine decides on the issues of conformity of the laws and other legal acts to the Constitution of Ukraine and provides official interpretation of the Constitutional norms and the laws of Ukraine»

2. «The Constitutional Court of Ukraine has the authority for:

- 1) officially interpret the Constitutional norms and the laws of Ukraine»;
- 2) taking into account the suggested amendments to the Fundamental Law of the Ukrainian state, the formula of the specialty 12.00.01 will need to be changed concerning the subject matter of such a scientific field as the theory of state and law. That is why it is necessary to modify the formula of the abovementioned specialty in the aspect of legislation interpretation, determining this direction of scientific studies as “objective law norms interpretation”. The suggested wording of the article 1 of the abovementioned scientific specialty Passport in the part of cognition process studying, directed at conception and interpretation of objective law legal norms will meet realities of modern law doctrine development. It is necessary to mention that scientific studies within the direction are related to the issues of norms and principles interpretation, that have been formally fixed not only within the national legislation but also in a lot of written sources of the objective law.

Keywords: *interpretation of law, legal norms interpretation, interpretation of a law, legislation interpretation, legal interpretation.*

Надійшла до редакції 18.11.2013

Талдикін О. В.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 340.1

ІДЕОЛОГІЧНИЙ ФАКТОР КРИЗИ ІНСТИТУТУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

Зроблено спробу дати відповідь на питання про те, чи можна розглядати лібералізм як ідеологічну основу кризи інституту національної держави. Зазначено що, сучасна криза національної держави має не лише зовнішній, економічний або політичний характер, вона простирається також на традиційні форми національної ідеології, самосвідомості та національної ідентичності. Надано авторське визначення поняття «ідеологія». Визначено, що ідеологічну кризу можна розглядати не як боротьбу тих чи інших традиційних ідеологій, а як кризу національної свідомості. Сформульовано основні негативні прояви ліберальної ідеології в умовах глобалізації.

Ключові слова: *лібералізм, неолібералізм, західноцентризм, вестернізм, національна держава, демократія, глобалізація, ідеологія, фактор, позитивна дискримінація, суспільство.*

«Слова «капіталізм» и «демократія» – это идеологические пустышки. Реальный Запад совсем другой. И та социальная система, которая там сейчас существует, – это уже сверхобщество».

Александр Зиновьев

Постановка проблеми. Протягом тривалого періоду існування цивілізації різні політичні сили пов'язували перспективи позитивних соціальних перетворень з національною державою. Але з останньої третини ХХ століття стало очевидно, що держава поступово втрачає монополію влади. Багато сучасних дослідників зазначають, що національні держави перебувають у

стані глибокої та незворотної кризи, яка знаходить свій прояв у втраті важелів управління, в розмиванні суверенітету і катастрофічному падінні легітимності державної влади. На думку О. Логінова: діагноз виявляється дуже серйозним: національна держава відмирає. Руйнують її сили, що мають транснаціональний характер, при цьому вони, в основному, анонімні, а тому важко вловимі. Ці сили не формують єдину систему або порядок [1].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми ідеології неоліберального суспільства турбували Карла Поппера – найвпливовішого критика тоталітаризму (праця «Відкрите суспільство та його вороги». 1945 р.). Використання особистих свобод через шлях до засвоєння новітніх технологій відстоювали Дж. К. Гелбрейт, Дж. Роулз, Р. Дарендорф. Критика лібералізму має місце у працях представників комунітаризму (Ам. Етціоні, М. Ен. Глендон), які визнавали індивідуальні права, але жорстко пов'язували їх з обов'язками стосовно суспільства та допускали їх обмеження, якщо вони реалізуються за державний рахунок.

Різні аспекти проблеми існування держави в глобалізованому світі досліджували Н. Дейвіс, З. Бжезинський, А. Голобуцький, О. Шевчук, Дж. Ю. Стиглиц, М. Фезерстоун, С. Леш, Р. Робертсон та ін.

Метою цієї статті є спроба автора розглянути ліберальну ідеологію як фактор кризи інституту національної держави в умовах глобалізації

Виклад основного матеріалу. Протиріччя між теоретичною потребою суспільства в державі та її практичною неспроможністю забезпечити його подальший прогресивний розвиток проявляється в безпорадності більшості сучасних політичних стратегій. Однак державний апарат національної держави продовжує функціонувати, адже поліцейські та адміністративні функції покладені саме на нього. Сьогодні ми спостерігаємо, як національна держава все більше знімає з себе відповідальність за ситуацію в суспільстві, мінімізуючи власну соціальну функцію. Рішення, що продиктовані транснаціональними, наддержавними структурами, як правило, приймаються від імені національної держави, а суспільне невдоволення від їх непопулярного характеру завжди покладається на неї.

Під впливом глобалізації сучасні демократичні національні держави не зникнуть з політичної карти світу. Однак їх роль суттєво зміниться. Яскравою ілюстрацією цього служить вислів відомого фінансиста Дж. Сороса про те, що, коли коаліція вільних країн стане більшістю в ООН, Генеральну асамблею потрібно буде наділити законодавчою владою у світовому масштабі. Справа у тому, що цінність сучасної держави як національно-територіальної єдності залишається очевидною навіть в умовах глобалізації та кризових явищ, адже національна державність вже сьогодні служить значною мірою декоративним прикриттям реальної влади – влади міжнародного капіталу, транснаціональних корпорацій або космополітичної еліти.

Завдяки основним факторам впливу глобалізації на трансформацію державно-правових інститутів суспільства нівелюються національні пріоритети, зникає розуміння держави як соціальної спільності, відбувається процес трансформації складових форми держави. Вже сьогодні виникають та розвиваються наддержавні та квазідержавні утворення. Такими факто-

рами впливу глобалізації є:

- утворення та розвиток транснаціональних корпорацій, з появою яких національні держави втрачають можливості домінуючого впливу на вирішення стратегічних питань власного економічного розвитку;

- виникнення наддержавних міжнародних органів та організацій, що поступово перебирають на себе функції держави, впливають на вирішення питань внутрішньої та зовнішньої політики, визначаючи їх пріоритети;

- процес активного розвитку сучасних цифрових засобів передачі інформації, мережі Інтернет, що зумовили виникнення та існування серйозних проблем для інформаційної безпеки держави [8].

Але сучасна криза національної держави має не лише зовнішній, економічний або політичний характер, вона простирається також на традиційні форми національної ідеології, самосвідомості та національної ідентичності. *Ідеологія є систематизованою сукупністю ідей та поглядів, які базуються на змістовному постулаті цінностей, що ставлять метою виникнення, зміну або припинення розвитку певних суспільних відносин всередині суспільства і формування політичної ролі суспільства у світі.*

У сучасних умовах, коли суспільство все більше уніфікується та будуються мережеві зв'язки, інформація стає загальнодоступною як у часі і просторі, так і за значенням та змістом. Це підвищує потенційну силу ідеології, тому ідеологічну кризу можна розглядати не як боротьбу тих чи інших традиційних ідеологій, а як кризу національної свідомості, її самовизначення в нових історичних умовах – умовах стрімкого зростання процесів глобалізації. Недарма набувають популярності версії про «постановочний» характер політичних акцій, подій з життя політиків, катастроф тощо. Сьогодні роль ідеології така, що один рядовий кримінальний злочин може послужити причиною інтервенції [2].

Глобалізація нерозривно пов'язана з процесами десуверенізації і гомогенізації. Основною структурною одиницею глобалізації і одночасно її метою стає індивід. Але індивід не просто як особистість, а як джерело суспільної репрезентації. Таким чином, універсальним ідеологізуючим фактором в епоху глобалізації стає лібералізм, в його сучасних течіях: *неолібералізм, вестернізм* тощо. Поширюється пропаганда виключної (месіанської) ролі західної цивілізації в утворенні та розповсюдженні прав і свобод (*західноцентризм*). Парадоксальність лібералізму полягає в тому, що, виступаючи як принциповий противник і руйнівник будь-якої ідеології, він сам стає ідеологією. Витісняючи або руйнуючи будь-яку національно-державну ідеологію, лібералізм займає її місце в якості універсальної ідеології [2].

Але, як будь-яка ідеологія, лібералізм в умовах глобалізації не позбавлений суттєвих недоліків. Так, відстоювання прав людини в ліберальних демократіях перетворилося у відстоювання інтересів меншин проти законних прав більшості, прав експлуататорів проти прав експлуатованих. Захист конкуренції виродився на захист свавілля монополій і придушення конкурентів. Захист свободи слова – в свободу виключно свого слова та цензуру політичних опонентів, під прикриттям звинувачення в екстремізмі. Захист політичних прав народу трансформувалася на захист глобальних

інтересів транснаціональних корпорацій, а нав'язування ліберальних цінностей неліберальними методами дало тверде переконання, що легітимність влади в будь-якій державі дає не її власний народ, а виключно наддержавні утворення.

Розвиток ліберальних ринкових відносин ще з доби класичного капіталізму призвів до остаточного затвердження збоченої оцінки результатів людської діяльності, насамперед в оцінці нематеріального виробництва та надання послуг. В результаті чого ми й сьогодні маємо диспропорцію в грошовій оцінці такої діяльності, коли праця осіб, що мають корисні суспільно важливі професії, оцінюється набагато нижче, ніж праця осіб із професіями комерційно-спекулятивного характеру. На думку Д. Азарова, суспільна корисність виховательки дитячого садку та біржового спекулянта непорівнянна, але насамперед, що головне – непорівнянні їх прибутки, вони зворотно пропорційні суспільній корисності їх праці [3]. Автор робить висновок: якщо непорівнянні їх прибутки – як наслідок непорівнянні їх можливості реалізації власних прав. Зазначимо, що така теза взагалі ставить під сумнів існування *принципу соціальної справедливості в реалізації права*.

Проголошення принципу рівності в правах та перед законом є фундаментом усіх сучасних ліберально-демократичної течій. Але свобода реалізації прав передбачає реальні можливості такої реалізації лише тим, хто має відповідні засоби (кошти). Неспроможність реалізувати власні права внаслідок соціального та майнового розшарування маскується за принципом формальної рівності усіх незалежно від раси, національності, статі, сексуальної орієнтації, місця проживання, релігійних та політичних переконань. Отже, формальне наділення правами і свободами замість реального забезпечення їх реалізації є, таким чином, ще одним негативним проявом ліберальної ідеології. Проголошуючи рівність прав, ліберальні демократії насправді пропонують рівність їх купівлі, внаслідок чого *принцип рівності у правах та перед законом* перетворюється на фікцію [3].

Варто також зазначити, що більшість прихильників неоліберальної ідеології, відстоюючи права та свободи людини у боротьбі з дискримінацією, посилаються не тільки на загальні цінності, але й на інші, відмінні від загальноприйнятих принципи, нові права, що репрезентують затвердження певних особливостей і відхилення від нині визнаних норм, які вже ніяк не претендують на універсальність чи рівність [4; 5]. Відбувається *переоцінка традиційних моральних цінностей, намагання їх підмінити сурогатом новостворених*. Одним із ефективних засобів у такій боротьбі ліберальна теорія пропонує так звану: *позитивну дискримінацію*. Позитивна дискримінація (positive discrimination) означає введення державою певних правових заходів з надання переважних прав чи привілеїв, що мають на меті вирівнювання можливостей осіб, які належать до груп меншин, з метою зниження їх фактичної нерівності та створення рівності статистичної в посадах, освіті, прибутках, працевлаштуванні та ін. Але чи не є позитивна дискримінація тією небезпекою, що розмиває закладену в інституті прав людини основну у ідею – *ідею природних прав, якими всі люди володіють в рівній мірі?*

По-перше, сумнів викликає вже сама основна ідея позитивної дискримінації: суспільство, яке допустило або допускає дискримінацію окремих соціальних, етнічних та інших меншин, повинно компенсувати завдану, таким чином, шкоду, але за рахунок більшості. На нашу думку, потреба в такому відшкодуванні, в утворенні статистичній рівності – бути наочною демонстрацією турботи ліберально-демократичної держави, яка повинна відволікати від проблемного існування іншої нерівності – нерівності перед законом, що продовжує бути невід’ємною частиною усіх ліберальних демократій, тієї нерівності, яка зумовлена майновим розшаруванням.

По-друге, дискусійним, на перший погляд, виглядає й пояснення про створення системи привілеїв для групи, яка дискримінується, що дозволяє їй, так би мовити, «зрівняти шанси, отримати рівний старт» з більшістю. Більшість лібералів вважають за необхідне надати «меншинам спеціальні права та особливий статус, аби розрядити національну», етнічну, конфесійну «напруженість у регіоні і встановити більш гармонійні відносини між державою та окремими групами населення, більшістю населення та представниками меншин» [6, с. 111]. Основним запереченням опонентів позитивної дискримінації є те, що вона фактично є не чим іншим, як знаряддям обмеження прав більшості на користь представників меншин. *Таким чином, у сучасному ліберально-демократичному суспільстві відстоювання прав людини виродилося у відстоювання інтересів меншин – проти законних прав більшості.*

По-третє, критики позитивної дискримінації також заявляють, що вона знижує цінність досягнень особистості, оцінюючи досягнення за принципом приналежності до певної соціальної групи, а не за її кваліфікацією. Так, досягнення представників меншин в очах суспільства стають незначущими, сприймаються як результат не їх власних зусиль, а лише наданих переваг, що у самих представників меншин знижується мотивація і проявляється схильність до утриманства.

Деякі приклади позитивної дискримінації, що мають місце в ліберальних демократіях, а саме: обмеження у працевлаштуванні в державні органи та установи осіб, що дотримуються застарілих мовних норм; притягнення до юридичної відповідальності осіб, які акцентують увагу на статі та національності; надання преференцій та моральна підтримка осіб, які взяли на себе гендерні ролі, що не відповідають їх біологічній статі; заохочення одностатевих шлюбів, підтримка усиновлення сиріт парами ЛГБТ; застосування в системі виховання гендерної свободи, що запобігає формуванню у дитини статевої ідентичності тощо, свідчать про кардинальну зміну століттями сформованої системи традиційних цінностей. Вони містять приховане, а тому насильницьке руйнування підвалин нації, якими є класична сім'я, виховання, культура, моральність і віра [7, с. 192].

Ще одним деструктивним, на наш погляд, фактором є наявність певної маніпулятивної спекуляції в розумінні свободи і толерантності відповідно до того чи іншого державно-політичного режиму. Так, у ході такої маніпуляції суспільною свідомістю за допомогою ідеологічних установок ліберальна експертократія свідомо скоротила поділ державно-політичних

режимів до двох основних груп – «демократичні» й «недемократичні». Така позиція ґрунтується на тому, що основою для класифікації державно-правових (політичних) режимів, тобто способів та методів здійснення державної влади, є:

- рівень розвиненості політичної демократії;
- реальний політико-правовий статус особи [9, с. 92].

Але подібний поділ потребує суттєвого доповнення. У багатьох випадках можна спостерігати, як демократія, що перемогла, породжує квазі-аристократичні політичні режими, або навпаки, як аристократичні монархічні режими йдуть на поступки нижчим верствам населення.

Висновки: *Ідеологія* є систематизованою сукупністю ідей та поглядів, які базуються на змістовному постулаті цінностей, що ставлять метою виникнення, зміну або припинення розвитку певних суспільних відносин всередині суспільства і формування політичної ролі суспільства у світі. Універсальним ідеологізуючим фактором в епоху глобалізації стає лібералізм в його сучасних течіях: *неолібералізм, вестернізм* тощо. Як будь-яка ідеологія, лібералізм в умовах глобалізації не позбавлений суттєвих недоліків, основними з яких, на нашу думку, є такі:

- пропаганда виключної (месіанської) ролі західної цивілізації в утворенні та розповсюдженні прав і свобод (західноцентризм);
- відстоювання прав людини в ліберальних демократіях перетворилося у відстоювання інтересів меншин проти законних прав більшості, прав експлуататорів проти прав експлуатованих;
- нав'язування ліберальних цінностей неліберальними методами дало тверде переконання, що легітимність влади в будь-якій державі дає не її власний народ, а виключно наддержавні утворення;
- розвиток ліберальних ринкових відносин призвів до остаточного затвердження збоченої оцінки результатів людської діяльності, насамперед в оцінці нематеріального виробництва та надання послуг;
- неспроможність реалізувати власні права внаслідок соціального та майнового розшарування маскується за принципом формальної рівності усіх незалежно від раси, національності, статі, сексуальної орієнтації, місця проживання, релігійних та політичних переконань, що призводить до формального наділення правами і свободами замість реального забезпечення їх реалізації;
- наслідки позитивної дискримінації в сучасному ліберально-демократичному суспільстві призвели до переоцінки традиційних моральних цінностей, намагання їх підмінити сурогатом новостворених (збочений лібералізм), вони містять приховане, а тому насильницьке руйнування підвалин нації, якими є класична сім'я, виховання, культура, моральність і віра;
- маніпулятивна спекуляція розумінням свободи і толерантності.

Бібліографічні посилання

1. *Логинов А.* Кризис национального государства и идеология космополитизма / Логинов А. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bombnews.info/2752-Krizis_nacionalnogo_gosudarstva_i_ideologiya_kosmopolitizma.html
2. *Чесноков А.* Роль идеологии в условиях глобализации / Чесноков А. – Космо-

полис. – № 16. – 2007.

3. *Азаров Д.* Химера либеральных ценностей: Права человека / Азаров Д. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://polemika.com.ua/article-118638.html#title#45>

4. *Гедикова Н. Ф.* Либерализм і права етносоціальних спільнот: сучасний аспект / Гедикова Н. Ф. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/2051/%CD>.

5. *Беллами Р.* Три моделі прав і громадянства. //Либерализм: антология / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К., 2002. – С. 975–996.

6. *Мицик В.В.* Конституційне право та національне законодавство європейських держав щодо захисту та правового статусу національних меншин // Актульні проблеми міжнародних відносин : зб. наук. праць. – Вип. 34 (Ч. I). – К., 2002. – С. 111–118.

7. *Талдыкин О.В.* Позитивна дискримінація в теорії прав людини // Права людини: теорія, реальність, перспективи : матер. науково-практ. семінару (м. Дніпропетровськ, 12 груд. 2013 р.) ; уклад. І.А. Сердюк. – Дніпропетровськ, 2014. – С. 189–193.

8. *Талдыкин О. В.* Нетократія як черговий фактор кризи інституту національної держави: передумови виникнення // Науковий вісник ДДУВС : зб. наук. праць. – 2012. – № 1. – С. 36-149.

9. Теорія держави і права : підручник / кол. авт. ; кер. авт. кол. Ю.А. Ведерніков. – Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2014.

Талдыкин А. В. Идеологический фактор кризиса института национального государства. Сделана попытка дать ответ на вопрос о том, можно ли рассматривать либерализм как идеологическую основу кризиса института национального государства. Отмечено, что современный кризис национального государства имеет не только внешний, экономический или политический характер, он распространяется также на традиционные формы национальной идентичности. Представлено авторское определение понятия «идеология». Определено, что идеологический кризис можно рассматривать не как борьбу тех или иных традиционных идеологий, а как кризис национального сознания. Сформулированы основные негативные проявления либеральной идеологии в условиях глобализации.

Ключевые слова: либерализм, неолиберализм, западноцентризм, вестернизм, национальное государство, демократия, глобализация, идеология, фактор, позитивная дискриминация, общество.

Taldykin O. V. Ideological factor of crisis of the institute of nation state. This article is the author's attempt to give a reciprocal question about whether it is possible to consider liberalism as the ideological foundation of the Institute of the crisis of the nation state. Noted that the present crisis of the nation state has not only the appearance ekonomicheskyy or political in nature, it also applies to traditional forms of national identity. Presented by the author's definition of the concept of "ideology." Determined that the ideological crisis can be viewed, not as a struggle of various traditional ideologies, and the crisis of national consciousness. Formulated the main negative manifestations of liberal ideology in the context of globalization.

Ideology is a systematized set of ideas and beliefs that are based on the postulate meaningful values that put the purpose of, modification or termination of certain social relations within society and the formation of the political role of society in the world. Universal ideolohizuyuchym factor in the era of globalization becomes liberalism in its modern trends: neoliberalism, vesternizm more. Like any ideology, liberalism in the context of globalization is not without significant drawbacks, the main ones, in our opinion, are:

- promotion of exclusive (messianic) the role of Western civilization in the formation and distribution of rights and freedoms (zahidnotsentryzm);

- defending human rights in liberal democracies has become a minority advocacy against the legitimate rights of the majority of human rights of the exploited against the exploiters;

- imposition of liberal values illiberal methods gave a strong belief that the legitimacy of government in any country does not produce its own people, but only a supranational entity;

- the development of liberal market economy led to the final approval of perverted evaluation of human activity, especially in the assessment of non-material production and services;

- failure to realize their rights as a result of social and property stratification is masked by the principle of formal equality for all regardless of race, ethnicity, gender, sexual orientation, place of residence, religious and political beliefs, which leads to the formal allotment of rights and freedoms instead of real security for their implementation;

- the effects of affirmative action in the modern liberal-democratic society led to a reassessment of traditional moral values, their attempt to replace the newly created surrogate (perverted liberalism), they contain hidden, so violent destruction of the foundations of the nation, which is a classic family, education, culture, morality and faith;

- manipulative speculation understanding of freedom and tolerance.

Keywords: *liberalism, neoliberalism, vesterminizm, nation state, democracy, globalization, ideology factor, positive discrimination, society.*

Надійшла до редакції 18.03.2014

Чайковський Ю. В.

кандидат юридичних наук
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 341.01

КРИТИКА ТЕОРІЇ УЗГОДЖЕННЯ ВОЛЬ ДЕРЖАВ ЯК ОСНОВИ ЮРИДИЧНОЇ СИЛИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Міжнародне право має сутнісні відмінності від права внутрішньодержавного. Інший склад суб'єктів, об'єктів регулювання потребує й іншого джерела юридичної сили, оскільки міжнародно-правова сфера визнає рівність суб'єктів і відсутність примусу до виконання норм. Теорія узгодження волей держав зазнає справедливої критики, що змушує до пошуку альтернативної основи обов'язкової юридичної сили міжнародного права.

Ключові слова: *легітимація, міжнародний правопорядок, криза легітимності, теорія узгодження волей держав, розвиток міжнародного права, природне право, сучасні концепції міжнародного права.*

Постановка проблеми. Сучасне міжнародне право еволюціонує, розширюється суб'єктне його охоплення, об'єктна сфера дії змінюється за рахунок віднесення до міжнародно-правового регулювання відносин, що раніше були у виключній компетенції держав. Роль і місце держав у міжнародних відносинах змінюється, вони поступово втрачають статус основних суб'єктів міжнародного права, підвищується роль міжнародних організацій, з'являються певні інтегративні об'єднання як окремі суб'єкти міжнародних відносин і міжнародного права. Фрагментація міжнародного права, що разом із конструктивними змінами – удосконаленням правового регулювання – несуть також і деструктивні моменти стосовно сумнівів у ефективності і цілісності системи міжнародно-правового регулювання. Всі ці останні зміни ставлять також під сумнів і саме міжнародне право як право, що має обов'язкові, притаманні юридичній системі, ознаки.

Тому видається досить дивним, зважаючи на достатню кількість політологічних, соціологічних, правових і міждисциплінарних досліджень з

проблем юридичної природи міжнародного права, що сама наука міжнародного права дуже рідко ставить перед собою таке питання [7, с. 119]. Тривалий час домінуючою теорією, що обґрунтовувала юридичну природу міжнародного права, була теорія узгодження воель держав, яку останнім часом ставлять під сумнів представники науки міжнародного права різних держав.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Окремі аспекти даної проблематики розглядали у своїх працях вітчизняні та зарубіжні юристи, зокрема А.Х. Абашидзе, С.С. Алексеев, І.І. Лукашук, Г.І. Тункін, Є.В. Кузнєцова, Л.М. Тарасова, Р. Квечень, С. Бессон, Я. Броунлі, О.О. Мережко, Р.З. Лівшиц, А.П. Мовчан, В.І. Євінтов, М.О. Ушаков, Р.А. Каламкарян, С.В. Черніченко. Однак сучасний період розвитку суспільства, формування міжнародного співтовариства і його права в умовах глобалізації вимагає більш ретельного дослідження основи юридичної сили міжнародного права.

Виклад основного матеріалу. Дійсно, значне превалювання міжнародної політики над міжнародним правом, яке ми спостерігаємо, особливо останнім часом, не може не відбитися на цінності міжнародного права у свідомості представників міжнародного співтовариства.

Є цілий ряд факторів, що ставлять під сумнів легітимність міжнародного права. Так, дійсно, міжнародне право має координаційний характер, у ньому відсутній законодавець, що володіє наддержавним статусом. Основна ж підстава сумнівів щодо юридичної природи міжнародного права пов'язана із тим, що в ньому відсутні належні санкції у випадках порушення міжнародно-правових норм й відсутній спеціальний апарат примусу до виконання його норм. Проте неодноразово в міжнародно-правовій літературі підкреслювалося, що в реальності держави розглядають порушення норм міжнародного права саме як порушення юридичних норм, більшість сучасних конституцій держав містять посилання на міжнародне право, а міжнародні судові інституції керуються нормами міжнародного права саме як юридичним інструментом [5, с. 34]. Посилання на міжнародне право стає частиною звичайного процесу прийняття рішень державами, тому вбачається навіть неприйнятним ставити під сумнів юридичну природу цих норм [10, с. 5].

Стосовно міжнародного права превалюють два основних типи праворозуміння – природно-правовий і позитивістський, які в ході історичного розвитку міжнародного права поперемінно змінюють один одного. Надзвичайно важливо розуміти, що сумніви щодо юридичної природи міжнародного права виникають і у представників і прихильників позитивістського напрямку в міжнародному праві, оскільки позитивісти розглядають норми міжнародного права лише як такі, що витікають з формально виражених джерел міжнародного права. Причому, якщо дотримана процедура прийняття норми, то вона отримує обов'язковість незалежно від її змісту (звідси проблема правових і неправових норм). Позитивісти не шукають основу юридичної сили в «розумі», «божественній силі», тобто в абстрактних категоріях, а мають справу лише з практикою міждержавних відносин. З огляду на необхідність легітимації міжнародного права і сумніви в його

справедливості (правомірності), позитивістський напрям не може претендувати на роль єдиного вірного розуміння природи міжнародного права. Отже, щоб дослідити сутність міжнародного права, нам потрібно звернутися саме до природно-правового напрямку міжнародного права.

Так, говорячи про співвідношення природно-правового і позитивістського типу праворозуміння з питання, що нами розглядається, слід назвати домінуючі ознаки права, за наявності чи відсутності яких ті чи інші представники цих напрямків твердять про юридичну обов'язковість міжнародного права.

Наприклад, Г.Л.А. Харт, як ідеолог позитивізму, вбачає суттєвою ознакою поняття права примус. На противагу йому Г. Еллінек зазначає, що «в деяких сферах права, як то конституційне, цивільне чи міжнародне, примус або відсутній, або не має превалюючого значення... Проте суттєвою ознакою права є не примус, а гарантія, одним із видів якої є примус. Правові норми є не стільки примусовими, скільки гарантованими» [1, с. 246].

Як вірно підмічає професор Мережко, сам Г.Л.А. Харт виводить саме юридичний, а не рекомендаційний характер норм міжнародного права [5, с. 35]. «Правила уявляються й описуються як приписи, що накладають зобов'язання у тому випадку, коли існує нагальна загальна вимога їм відповідати, підкріплена значним тиском з боку соціуму проти тих, хто не дотримується їх або намагається це зробити. Подібні правила можуть за походженням цілком засновуватися на звичаях; може не існувати централізованої системи покарання для тих, хто їх порушує, а тиск з боку суспільства може бути зведений до загальної несхвальної або критичної реакції, не підкріпленої фізичними санкціями. Вона може полягати у словесному засудженні або заклику поважати правило, що порушується, а також спиратися на почуття сорому, каяття або провини. В останньому випадку правила можна кваліфікувати як такі, що стосуються моралі даної соціальної групи, а зобов'язання, що виникають у результаті, – як моральні зобов'язання. Навпаки, якщо фізичні санкції можливі або типові для тиску певного роду, навіть якщо вони не визначені і не здійснюються офіційними особами, але суспільством в цілому, ми схильні вважати такі правила примітивною або рудиментною формою права» [8, с. 92].

Отже, міжнародне право має юридичний характер, проте реалізується все одно за допомогою національних механізмів імплементації його норм, що і забезпечує реальність і правовий характер міжнародного права.

Тобто основа юридичної сили вбачається представниками різних напрямків міжнародно-правової думки різною, проте хіба що апологетами позитивістського напрямку в міжнародному праві заперечується його юридичний характер. Існує й протилежна думка, притаманна апологетам природно-правового та солідаристського напрямку в міжнародному праві, які розглядають саме міжнародне право як справжнє право.

Тривалий час домінуючою теорією, що обґрунтовувала юридичну природу міжнародного права, була теорія узгодження воль держав, яку розвинув і конкретизував Г.І. Тункін у своїй «Теорії міжнародного права». До нього існувала думка щодо угоди як способу творення норм міжнарод-

ного права, але пропонувалося за таку вважати лише угоду між «цивілізованими народами», а сама «нормотворча загальна воля» виводилася із сукупності ідентичних воль держав, що відповідно мала бути для держав джерелом обов'язкових норм права [6, с. 183]. Професор Г.І. Тункін пов'язував створення норм міжнародного права шляхом узгодження воль держав із боротьбою і суперництвом держав, що йдуть на певні поступки і компроміси, результатом яких і є право. Проте вважаємо, що дана теорія цілком відповідала реаліям часу її створення: вона беззаперечно обґрунтувала легітимність норм міжнародного права в умовах наявності двох ідеологічно протиборчих груп держав. По суті, певна форма належної поведінки визнавалася нормою міжнародного права, якщо вона адекватним чином відображала компроміс воль держав [5, с. 55].

У руслі позитивістських теорій, слідуючи радянській школі міжнародного права, пострадянська наука міжнародного права схильна як і раніше проводити всі свої теоретичні побудови на модифікаціях теорії узгодження воль держав.

Відсутність юридичної основи або сумніви у юридичній природі міжнародного права відображаються в тому, що міжнародне право саме в сучасний період початку ХХІ століття стикається з проблемою легітимності його норм. Причини відсутності інтересу до міжнародного права під час «холодної війни» лежать в іншій площині. Дещо спрощуючи, міжнародне право в період між Другою світовою війною і кінцем «холодної війни» уявлялося громадянам західних конституційних демократичних держав в одному з трьох видів: воно було неефективне і ненадійне, адресоване іншим або було зайняте вузькоспеціалізованою сферою, що провокувало чимало запитань стосовно легітимності.

Міжнародне право, як широко вважали, було неефективним і ненадійним в якості гаранта безпеки та миру в усьому світі. На тлі «холодної війни» і гонки ядерних озброєнь було несумісним проводити співвідношення з реалістичними оцінками високої політики в міжнародних справах.

Після Другої світової війни позитивістське удушення юридичної та політичної думки поступово послабилося. Випробування Нюрнбергом і Токіо, прийняття Загальної декларації прав людини 1948 року, сигналізували повернення до більш нормативно спрямованої юриспруденції на протидію фашизму і іншим радикальним вченням [13, с. 910]. Поступово, враховуючи весь негативний досвід нормативного регулювання, яке допустило зlodіяння Другої світової війни, міжнародне співтовариство, що вже на той час сформувалося, прийшло до усвідомлення необхідності відходу від позитивістських цінностей міжнародного права. Поступово утворився міжнародний правопорядок як результат впорядкування системи міжнародних відносин за допомогою міжнародного права [3, с. 17]. У силу неможливості обґрунтування влади на міжнародному рівні метафізичними символами, міфами підстави, долею або волею народу, адже міжнародне право діє не владно, не наднаціонально, легітимність важко класифікувати як традиціоналістську або харизматичну, вона спирається виключно на раціональні аргументи [2, с. 54].

У різні періоди розвитку міжнародного права застосовувалися різні способи легітимації його норм. Так, міжнародне право пройшло етапи релігійної, харизматичної і, нарешті, договірної (на основі принципу узгодження воль держав) легітимації міжнародного права. Рівень правосвідомості держав поступово змінювався і міжнародне право набувало нових якісних характеристик, змінювалася сутність міжнародного права. Поняття законності не дозволяє нам охарактеризувати реалізацію міжнародного права, оскільки спрямоване лише на оцінку позитивних норм в їх відриві від усього комплексу регуляторів міжнародної нормативної системи [2, с. 56].

Більшість сучасних підручників міжнародного права розглядають, традиційно, основою обов'язковості норм міжнародного права узгодження воль держав як безперечний канон. Проте теорія і практика по-різному вбачають цю ідею обов'язковості. На неї посилаються для пояснення як юридичної сили всього міжнародного права, частіше звичаєвого права, так і для обґрунтування появи і юридичної сили певних договірних норм. Тим не менше, критика цієї теорії з самого початку супроводжувала її. Так, Х. Лаутерпахт, як представник Гроціанської традиції міжнародного права, намагався пояснити міжнародне право як загальне право людства. Перешкодою для такого обґрунтування була для нього позитивістська догма волі держави як підстави зобов'язань у міжнародному праві. Згода держав не може, на думку Х. Лаутерпахта, легітимізувати міжнародне право, оскільки санкціонує прогалини в міжнародному праві, ігнорує загальні принципи права як його джерело і в підсумку робить неможливим становлення панування права в міжнародних відносинах. Праці Х. Лаутерпахта є яскравим прикладом критики позитивістської теорії узгодження воль з погляду на аксіологічну легітимацію міжнародного права [12, с. 94–96].

Проте Х. Лаутерпахт не єдиний міжнародник, що піддає сумніву теорію узгодження воль держав, особливо в сучасній міжнародно-правовій науці. Так, Й. Вейлер вважає пошук підстави юридичної сили міжнародного права в рамках договірного режиму непереконливим і навіть нерозумним з огляду на ігнорування різниці між цілями держав і міжнародної спільноти в цілому. Діяльність міжнародних організацій, цілі яких далеко не завжди співпадають із цілями держав, є підтвердженням існування спільних інтересів і сфери регулювання міжнародної спільноти. Вони можуть мати матеріальний характер (ресурси Міжнародного району морського дна), територіальний (міжнародні території), функціональний (колективна безпека) або навіть духовний (права людини). Збільшення кількості держав і прогресуюча складність багатосторонніх правових зобов'язань, спрямованих на захист і збереження спільних сфер міжнародної спільноти, відбувається за згоди держав як форми легітимації правових норм, що обґрунтовується з кожним разом все більш фіктивно [9, с. 119].

Деякі автори пропонують кардинально модифікувати теорію узгодження воль. Так, американський вчений Ф. Тесон зазначає, що звичаєва або договірна згода, надана державою, легітимізує створені в такий спосіб міжнародні зобов'язання лише тоді, коли виконаними будуть дві умови: а) керівництво держави має внутрішню легітимність на здійснення влади, тобто забезпечує

дотримання прав людини і фактично представляє все суспільство; б) згода держави не призводить до появи норм, що порушують «міжнародну справедливість», серцевиною якої залишається охорона прав людини. Тобто право в такому разі легітимізується через зовнішню для нього цінність. І не спосіб і форма утворення міжнародного права (згода держав) надає йому юридичну силу, а відповідність певним сутнісним вимогам.

Подібною, тобто основою на категорії прав людини, визнаних в якості ядра міжнародної справедливості, критикою теорії узгодження воель є також «моральна теорія міжнародного права» А. Буханана [9, с. 119]. Його аргументація спирається на переоцінку цілей міжнародного правопорядку. Головною метою міжнародного правопорядку є не мир між державами, а справедливість, втіленням якої залишається охорона основоположних прав людини. У зв'язку з цим не ефективність свідчить про легітимність державної влади, а справедливість, що виражається в охороні прав людини і відстоюванні інтересів власних громадян. Не всі держави з огляду на це в рівній мірі наділені правом створювати, виконувати своїми діями норми міжнародного права і застосовувати міжнародно-правову відповідальність. У підсумку, теорія узгодження воель не дає ні належного опису і не є тим ідеалом, якого слід прагнути. І до тих пір, поки держави не виражають інтересів своїх суспільств, згода представників влади цих держав є нічим іншим, як згодою приватних осіб.

Висновки. Критика теорії узгодження воель держав з точки зору тієї цінності, яким міжнародне право повинно бути в дійсності, стосується існуючої проблематики відповідності цінностей і норм права. Не можна не зауважити, що деякі лояльно налаштовані позитивісти також ставлять під сумнів сучасне легітимізує значення згоди держав у міжнародному праві. Притримуються думки, що у зв'язку із становленням у сучасному міжнародному правопорядку «спільних інтересів», угода держав не може забезпечити їх охорону, оскільки як дія одностороння надає перевагу індивідуальним інтересам держав за рахунок охорони спільних інтересів.

Проте ствердна відповідь на питання: чи відбулася зміна концептуальної основи легітимації міжнародного права? – була б завчасною. І хоч недоліки теорії узгодження воель держав як такої основи в сучасних умовах очевидні, все ж і природно-правові теорії легітимації міжнародного права до кінця цих недоліків не позбавлені і тому не надають стовідсоткову альтернативу теорії узгодження воель держав.

Бібліографічні посилання

1. *Еллинек Г.* Общее учение о государстве / Еллинек Г. – СПб., 1905.
2. *Кузнецова Е.В.* Концепция легитимности в международном публичном праве / Е.В. Кузнецова // Актуальные проблемы международного публичного и международного частного права: сб. науч. трудов. – Вып. 3. – 2011.
3. *Лукашук И.И.* Международно-правовое регулирование международных отношений / И.И. Лукашук. – М., 1975.
4. *Лукашук И.И.* Нормы международного права в международной нормативной системе / И.И. Лукашук. – М., 1997.
5. *Мережко А.А.* История международно-правовых учений / Мережко А.А. – К., 2006.
6. *Тункин Г.И.* Теория международного права / Г.И. Тункин; под общ. ред. Л.Н.

Шестакова. – М., 2000.

7. *Тарасова Л.Н.* О легитимности в международном праве / Л.Н. Тарасова // Современное право. – № 11. – 2012. – С. 119–123.

8. *Харт Г.Л.А.* Понятие права / пер. с англ.; под общ. ред. Е.В.Афонасина и С.В.Моисеева. – СПб., 2007.

9. *Kwiecień R.* Teoria i filozofia prawa międzynarodowego. Problemy wybrane / Roman Kwiecień. – Warszawa, 2011.

10. *Brownlie I.* The Realist and Efficacy of International Law // British Yearbook of International Law. – Vol. 52. – 1981.

11. *Besson S.* Whose Constitution(s)? International Law, Constitutionalism, and Democracy, [w:] J. L. Dunoff, J. P. Trachtman [red.], Ruling the World? Constitutionalism, International Law and Global Governance. – New York, 2009. – S. 381–384.

12. *Lauterpacht H.* The Function of Law in the International Community / Clarendon Press. – Oxford, 1933. – P. 94–96.

13. *Mattias Kumm.* The Legitimacy of International Law: A Constitutionalist Framework of Analysis // The European Journal of International Law. – Vol. 15. – No. 5. – 2004. – P. 907–931.

Чайковский Ю. В. Критика теории согласования волей государств как основы юридической силы международного права. Международное право имеет существенные отличия от права внутригосударственного. Иной состав субъектов, объектов регулирования требует и другого источника юридической силы, поскольку международно-правовая сфера признает равенство субъектов и отсутствие принуждения к выполнению норм. Теория согласования волей государств претерпевает справедливую критику, которая вынуждает к поиску альтернативной основы обязательной юридической силы международного права.

Ключевые слова: легитимация, международный правопорядок, кризис легитимности, теория согласования волей государств, развитие международного права, естественное право, современные концепции международного права.

Chaykovskyy Yu. V. Critical analysis of the coordination theory as a basis of justification of binding nature of international law. Contemporary international law is evolving, the scope of its subjects is expanding, the object is changing by involving to international legal regulation of relations that were previously the exclusive competence of the states. Role of states in international relations is changing; they gradually lose the status of the only subjects of international law; the role of international organizations, integrative associations as separate subjects of international relations and international law is increasing. Fragmentation of International Law together with structural changes brings destructive moments of doubt concerning the effectiveness and integrity of international law. All these recent changes raise the question whether the international law is a law that has required specific features of the legal system.

The main reason of doubts about the binding nature of international law is connected with the fact that it lacks appropriate sanctions in cases of violation of international law and do not have special enforcement mechanisms for the implementation of its rules.

For a long time the coordination theory was the dominant theory that justified the legal nature of international law. However, criticism of this theory accompanied it from the very beginning. The coordination theory can be used for the authorization of gaps in international law, justification of the ignoring of general principles of law as its source and end finally can lead to the argumentation of impossibility of establishment of the rule of law in international relations. The search of an alternative theory is especially active in recent years, as far as questions concerning the binding nature of international law become more frequent because of the illegal actions of certain states.

Keywords: legitimation, international order, the crisis of legitimacy, coordination theory, development of International Law, natural law, contemporary conceptions of International Law.

Надійшла до редакції 13.03.20114

Філянiна Л. А.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 341.223

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРИНЦИПІВ ПІДТРИМАННЯ МІЖНАРОДНОГО МИРУ ТА БЕЗПЕКИ

Розкрито політико-правовий аспект принципів підтримання міжнародного миру та безпеки, а саме: територіальної цілісності держав, незастосування сили або погрози силою. Дано визначення термінів: анексія, агресія, «гуманітарна інтервенція».

***Ключові слова:** анексія, «гуманітарна інтервенція», забезпечення миру, міжнародна безпека, принцип територіальної цілісності.*

Постановка проблеми. Однією з основних задач ООН є забезпечення міжнародної безпеки у світі. Співробітництво держав-учасниць ООН щодо вирішення поставлених задач пов'язане з розробкою і реалізацією політико-правових засобів забезпечення територіальної цілісності держав, недоторканності державних кордонів, попередження збройних конфліктів, війн, підтримання та поновлення міжнародного миру. Задля забезпечення миру існують норми права міжнародної безпеки, основне призначення яких пов'язане з реалізацією принципів територіальної цілісності держав, незастосування сили або погрози силою.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблематикою забезпечення міжнародної безпеки, що пов'язана з реалізацією принципів територіальної цілісності держави і незастосування сили або погрози силою, цікавилися вітчизняні і російські вчені: М. Антонович, В. Буткевич, І. Лукашук, Б. Тузмухамедов, Г. Тункін та ін.

Мета статті – дослідження різноманітних підходів до визначення змісту принципу територіальної цілісності держави.

Виклад основного матеріалу. Міжнародне співробітництво держав базується на системі критеріїв та стандартів, які напрацьовані міжнародним співтовариством, насамперед на основі міжнародних принципів. Принципи міжнародного права є основоположними загальнообов'язковими правилами поведінки для всіх суб'єктів міжнародного права, тобто містять зобов'язання *erga omnes*. Вони об'єднують в собі норми міжнародного права різних рівнів, що розповсюджують свою дію на будь-яких учасників міжнародних відносин, в єдину правову систему. «Принципи обов'язкові для виконання всіма суб'єктами. Вони наділені вищою імперативною силою у міждержавних відносинах» [1, с. 7]. Характер імперативної норми сучасного міжнародного права принципи набули після Другої світової війни та стали основою правового механізму забезпечення міжнародної безпеки, закріпленою у Статуті ООН.

Всі загальновизнані принципи міжнародного права поділяються на основні і галузеві (спеціальні). Основні принципи застосовуються в усіх

сферах міждержавних відносин, врегульованих міжнародним правом. Найчастіше, говорячи про загальноновизнані принципи міжнародного права, мають на увазі саме основні його принципи.

Україна, як і інші держави пострадянського простору, є учасником Організації Об'єднаних Націй. Вона здійснює свою політику в галузі міжнародного співробітництва керуючись принципами міжнародного співробітництва держав; незастосування сили або погрозою сили; невтручання у внутрішні справи держав; територіальної цілісності; недоторканності державних кордонів; мирного вирішення міжнародних суперечок та ін., що закріплені у Статуті ООН, схвалені на XXV сесії Генеральної Асамблеї ООН 24.10.1970 р. та остаточно сформульовані в Декларації про принципи міжнародного права щодо дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН 1970 р. Ці принципи зумовлюють повноваження суб'єктів взаємодії. Всі загальноновизнані принципи міжнародного права взаємопов'язані між собою, вони не можуть існувати ізольовано один від одного та визначати ієрархію.

Одним із принципів підтримання миру та безпеки у державах є принцип незастосування сили або погрози силою. Даний принцип характеризується неприпустимістю використання сили та погрози її застосування з метою вирішення будь-яких міжнародних спорів чи взагалі міжнародних конфліктів. Останні можуть виникати і при відсутності предмета спору, наприклад у результаті необґрунтованих односторонніх претензій, протилежних політичних думок, що не пов'язані з висуненням конкретних претензій. Водночас принцип незастосування сили зумовлюється співробітництвом на основі мирних та дружніх стосунків з іншими державами. На сферу внутрішньодержавних відносин цей принцип не розповсюджується. В п. 4 ст. 2 Статуту ООН визначено, що всі члени ООН утримуються в міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності чи політичної незалежності будь-якої держави, так і будь-яким іншим засобом, не сумісним зі Статутом ООН [2, с. 15].

Відповідно до існуючої в доктрині й практиці думки визнається, що застосування сили є порушенням даного принципу і розглядається як агресія. Генеральна Асамблея ООН 14 грудня 1974 р. прийняла без голосування визначення агресії. Тобто під агресією розуміється застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності чи будь-яким іншим чином, несумісним із Статутом ООН. Зокрема, як акт агресії, згідно зі ст. 3 «Визначення агресії», визнається будь-яка дія, незалежно від оголошення війни, а саме: вторгнення чи напад збройних сил держави на територію іншої держави або будь-яка військова окупація, який би тимчасовий характер вона не мала, що є результатом такого вторгнення чи нападу, або будь-яка анексія із застосуванням сили території іншої держави або її частини [3, с. 643]. Так, положення даної статті може розглядатися в якості звичаєво-правової норми, що має обов'язкову юридичну силу як для держав-учасниць ООН, так і для Ради Безпеки, враховуючи те, що «Визначення агресії» представляє собою авторитетне тлумачення та конкретизацію ряду положень Статуту

ООН, яке прийняте на основі консенсусу і протягом багатьох десятиліть існування даного документа жодна з держав не піддавала сумніву значення та зміст його положень.

Одним із найважливіших критеріїв для визначення акту агресії є принцип першості, відповідно до якого застосування збройної сили державою першою в порушення Статуту ООН є *prima facie* свідченням акту агресії (ст. 2).

Наведений перелік актів не є вичерпним. Рада Безпеки ООН має право визначати відповідно до положень Статуту ООН інші акти, що представляють собою агресію. Необхідно акцентувати увагу на тому, що заборонено не тільки пряме використання сили, наприклад вторження регулярної армії однієї держави на територію іншої, військова окупація та таке інше, але і непряме застосування сили – заслання на територію іншої держави озброєних банд, найманців, надання допомоги одній із сторін у громадянській війні, організація терористичних актів на території іншої держави.

Отже, цей міжнародно-правовий акт кваліфікує агресію як злочин проти міжнародного миру, що тягне за собою міжнародну відповідальність.

Як ми вже зазначали, незастосування сили або погрози силою є імперативною нормою. Статус даної норми було підтверджено рішенням Міжнародного Суду Справедливості у 1986 р. у справі Нікарагуа проти США. Міжнародний Суд Справедливості встановив, що не існує загального права на інтервенцію у сучасному міжнародному праві [4, с. 334].

Існує всього два випадки правомірного застосування сили, а саме: в цілях самооборони (ст. 51 Статуту ООН) або за рішенням Ради Безпеки ООН.

Разом з тим рішення з процедурних питань у Раді Безпеки ООН приймається, якщо за нього проголосувало не менше десяти будь-яких учасників Ради. Для прийняття рішення з інших питань, до яких належить і застосування сили, необхідна згода не менше дев'яти держав, включаючи одностайність її постійних членів. Це означає, що достатньо хоча б одному або декільком постійним членам Ради проголосувати проти прийняття будь-якого рішення – воно вважається не прийнятим. У цьому випадку говорять про накладення вето постійним членом. Тобто Статут ООН виходить з необхідності погодження дій між постійними членами Ради Безпеки ООН щодо підтримання міжнародного миру та безпеки. Таким правом скористалася Російська Федерація при прийнятті рішення у Раді Безпеки ООН щодо останніх подій навколо територіального питання в Україні. Водночас Російська Федерація не взяла до уваги практику застосування ст. 27 Статуту ООН, а саме: сторона, яка бере участь у суперечці, повинна утриматися від голосування при прийнятті рішення [2, с. 246]. Дане утримання при голосуванні постійних членів не може бути розцінено як вето, а застосовується процедура «неучасті» у голосуванні з метою прийняття неупередженого рішення. Досвід показує, що неприпустимо використовувати військову силу для прискорення політичного процесу врегулювання конфлікту без відповідного рішення Ради Безпеки ООН. Крім цього, в діях щодо підтримання миру при використанні сили розглядається можливість застосування легкої стрілецької зброї із суворим дотриманням принципу

мінімального і адекватного загрози використання сили, а залякування, погроза силою і військові репресалії забороняються.

Деякі держави для виправдання своїх агресивних дій використовують таке поняття як «гуманітарна інтервенція». Найчастіше під гуманітарною інтервенцією розуміють втручання у внутрішні справи держави, пов'язане із застосування сили однією державою на території іншої, з «благородною» метою усунення масових та грубих порушень прав людини або окремої групи людей на території держави, яка не бажає або неспроможна самотійно здійснювати захист людини на території власної держави. Існує декілька думок щодо правомірності гуманітарної інтервенції. Так, М. Антонович наголошує, що після набуття чинності ст. 2 Статуту ООН гуманітарна інтервенція є неправомірною, а виправданою вона може бути тільки з політичною метою у вузькому значенні (*sensu stricto*) як втручання за допомогою використання чи погрози використання сили для захисту своїх громадян, які страждають від пригноблення на території іншої держави [4, с. 334].

У свою чергу, Міжнародний Суд Справедливості відкидає взагалі існування і тим паче використання гуманітарної агресії. Так, даний суд визнав як порушення міжнародного права застосування сили США проти Нікарагуа з метою забезпечення поваги до прав людини в останній [5]. Ще одним беззаперечним прикладом акту агресії є застосування сили Росії проти Грузії у 2008 р., після чого Грузія звернулася до Міжнародного Суду Справедливості з проханням застосування заходів у Південній Осетії і Абхазії. Суд зобов'язав держави-учасниці конфлікту утриматися від будь-яких актів, що можуть порушувати права на безпеку, свободу пересування і проживання осіб у межах держави та власності переміщених осіб і біженців, а також державні органи повинні гарантувати расову недискримінацію.

Крім цього, держави у своїй діяльності, для збереження миру і безпеки відповідно до Декларації про принципи міжнародного права 1970 р., повинні утримуватися від пропаганди агресивної війни. Тобто пропаганда агресивної війни визнається як порушення принципу незастосування сили. Також необхідно державам утримуватися від підбурювання та розпалу громадянської війни на території іншої держави.

Як ми вже зазначали, у п. 4 ст. 2 Статуту ООН вказано на неприпустимість застосування сили або погрози силою насамперед проти територіальної цілісності та політичної незалежності держав. Під цілісністю розуміється юридична єдність території держави, а не географічна (окремі частини території держави можуть бути фізично не пов'язані одна з іншою), наприклад, територія Калінінградської області фізично відокремлена від Російської Федерації такими державами як Білорусь і Литва. Як окремий принцип міжнародного права територіальна цілісність держави була закріплена в Заключному акті НБСЄ 1975 р.

Висновки. Отже, аналізуючи відповідні положення Статуту ООН 1945 р., Декларації про принципи 1970 р., Визначення агресії 1974 р., Заключного акта НБСЄ 1975 р. та інших міжнародних документів, ми прийшли до висновку, що територія держави не може бути об'єктом придбання

іншої держави в результаті погрози силою або її застосування, тобто не може бути анексованою, а також об'єктом військової окупації. Територіальні придбання, що були здійсненні в результаті погрози силою або її застосування визнаються неправомірними та недійсними.

Бібліографічні посилання

1. *Галенская Л.Н.* Правовые проблемы сотрудничества государств в борьбе с преступностью. – Л., 1978.
2. Статут ООН / Международное право в документах : учеб. пособие / сост.: Н.Т. Блатова, Г.М. Мелков. – 3-е изд., перераб. и доп. – М., 2002.
3. Определение агрессии от 14.12.1974 г. / Международное право в документах : учеб. пособие / сост.: Н.Т. Блатова, Г.М. Мелков – 3-е изд., перераб. и доп. – М., 2002.
4. *Антонович М.* Міжнародне право : навч. посібник / М. Антонович. – К., 2011.
5. Nicaragua case // ICJ Rep. – 1986. – P. 14.
6. Декларация о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с уставом ООН от 24.10.1970 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
7. Заключительный акт Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе от 1.08.1975 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://zakon1.rada.gov.ua>.

Филянина Л.А. Политико-правовые аспекты принципов поддержания международного мира и безопасности. Раскрыт политико-правовой аспект принципов поддержания международного мира и безопасности, а именно: территориальной целостности государств, неприменения силы или угрозы силой. Акцентировано внимание на определении терминов: аннексия, агрессия, «гуманитарная интервенция».

Ключевые слова: аннексия, «гуманитарная интервенция», обеспечение мира, международная безопасность, принцип территориальной целостности.

Filyanina L. A. **Political and legal aspects of the principles of maintaining the inter-international peace and security.** The authoe has disclosed the political and legal aspects of the principles of international peace and security, namely the territorial integrity of States, non-use or threat of force. The attention is focused on the definition of terms: annexation, aggression, "humanitarian intervention". International cooperation of states is based on the system of criteria and standards elaborated by the international community, which include basic international principles. Principles of international law are fundamental mandatory rules of conduct for all subjects of international law, that contain obligations erga omnes. They combine international law at various levels, distributing its effect on any participants in international relations into a single legal system.

One of the principles for maintaining peace and security in the states is the principle of non-use of force or threat of force. This principle is characterized by the inadmissibility of the use of force and the threat of its use to address any international disputes or even international conflicts.

According to the existing doctrine and practice of ideas it has been recognized that the use of force is a violation of the principle of non-use of force or threat of force and is seen as aggression. When aggression refers to the use of armed force by a State against the sovereignty, territorial integrity or political independence or any other manner inconsistent with the Charter of the United Nations.

One of the most important criteria for the definition of an act of aggression is the principle of primacy, according to which the use of armed forces of the first in violation of the UN Charter is prima facie evidence of an act of aggression (article 2).

Some states to justify their aggressive actions using such concepts as "humanitarian intervention." Often under humanitarian intervention they understand interference in the internal affairs of a state, involving the use of force by one state on the territory of the other, the "noble" purpose in order to eliminate massive and gross violations of human rights or a specific group of people in the state that is unwilling or unable to independently perform protection of rights in the territory of their own country.

Thus, the maintenance of international peace and security is a prerequisite for cooperation among states. Violation of this principle leads to the creation of a variety of problems between nations, including the various armed conflicts of an international character.

Keywords: *annexation, "humanitarian intervention", maintaining the peace, international security, the principle of territorial integrity.*

Надійшла до редакції 24.03.2014

Коломоєць Ю. О.

здобувач

*(Харківський національний
університет внутрішніх справ)*

УДК 342.733

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА СТРАЙК: ПОНЯТТЯ, СИСТЕМА, СУТНІСТЬ

Здійснено аналіз існуючих у юридичній науці підходів щодо визначення системи гарантій конституційних прав і свобод людини і громадянина та права на страйк зокрема. Автором сформульовані загальні теоретичні положення про гарантії реалізації конституційного права на страйк, їх систему та види.

Ключові слова: *гарантії, загальні (загальносоціальні) гарантії, спеціальні (юридичні) гарантії, спеціальні (юридичні) гарантії конституційного права на страйк, нормативно-правові гарантії, організаційно-правові гарантії, конституційні гарантії, галузеві гарантії, конституційно-правові гарантії права на страйк.*

Постановка проблеми. Формування в Україні демократичної та правової держави безпосередньо пов'язане з проблемою створення системи ефективних гарантій реалізації прав людини в цілому і конституційного права на страйк зокрема. Адже який би високий авторитет не мали норми, що закріплюють досліджуване право, вони повинні ефективно реалізовуватися у фактичних суспільних відносинах. Відсутність у юридичній літературі єдиної думки обумовлює необхідність наукового пошуку у цьому напрямку, що об'єктивно має бути зорієнтований на аналіз

Метою статті є аналіз досягнень вітчизняної й зарубіжної теорії та практики щодо визначення системи гарантій реалізації конституційного права на страйк.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання гарантій реалізації конституційного права на страйк, як самостійна проблема, ще не стало об'єктом ґрунтовного наукового дослідження, воно знаходиться на початковій стадії і комплексне його вивчення ще не проводилось. В тих чи інших аспектах досліджувана проблематика проаналізована в роботах вітчизняних та зарубіжних учених: Ю. Барабаша, М. Вітрука, К. Волинки, О. Гончаренко, А. Колодія, Л. Наливайко, А. Олійника, О. Петришина, В. Погорілка, П. Рабіновича, О. Скаун, В. Федоренка, О. Фрицького тощо. Але у працях зазначених авторів не сформульовані загальні теоретичні положення про гарантії конституційного права

на страйк, їх систему та види, що і визначено задачами даного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Термін «гарантія» етимологічно походить від французького слова «garantie», яке утворене від «garantir» – забезпечувати, охороняти [1, с. 115 -116]. Щодо прав людини і громадянина та досліджуваного права включно, гарантія – це ідеальна модель, відповідно до якої повинен формуватись юридичний та фактичний статус кожної особи. Гарантії є проблемою реальності правового явища та одним з головних питань проблеми правильного застосування правових норм, забезпечення законності та багатьох інших процесів правової дійсності [2, с. 153–159].

Нині термін «гарантії» є досить витребуваним та поширеним. Так, у Конституції України – Основному Законі держави – терміни "гарант", «гарантії», "гарантує", "гарантуються" зустрічаються в 26-ти статтях (для порівняння, в Конституції Російської Федерації – у 18 статтях, у Конституції Республіки Білорусь – в 19-ти, у Конституції Республіки Казахстан – у 12-ти статтях); він використовується в багатьох галузях юридичної, політичної та інших наук, однак єдиного підходу до його розуміння не існує. У науці конституційного права гарантії прав і свобод людини і громадянина розглядають по різному, а саме як:

1) один із основних принципів конституційно-правового статусу особи або ж у якості складового елементу правового статусу людини;

2) систему норм, принципів, умов і вимог, що забезпечують у своїй сукупності здійснення конституційних прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина;

3) обов'язки держави створювати необхідні умови, що забезпечуються відповідними засобами, для здійснення громадянами своїх основних прав;

4) сукупність об'єктивних та суб'єктивних чинників, спрямованих на практичну реалізацію прав і свобод, на усунення можливих перешкод для їх повного або неналежного здійснення;

5) явища, що сприяють здійсненню прав і свобод людини, забезпечують їх охорону та захист.

Водночас, і вищенаведений перелік підходів не є вичерпним. Науковці виокремлюють ще ряд підходів, які дають можливість розглядати гарантії не як статично існуючі умови і засоби забезпечення прав і свобод людини та громадянина, а як динамічні обов'язки держави, її органів і посадових осіб постійно створювати сприятливі умови та надавати ефективні засоби їх реалізації тощо [3].

Отже, єдність підходів полягає в тому, що гарантії конституційних прав людини в загальному вигляді визначаються як система принципів, норм, умов, засобів та способів, що забезпечують їх фактичну реалізацію, охорону та захист.

Аналіз багатогранних підходів до розуміння сутності гарантій конституційних прав права на страйк має важливе значення для визначення гарантій конституційного права на страйк зокрема. Однак поряд з теоретичним їх визначенням ще необхіднішим постає питання усунення певного розриву між теорією і практикою, тобто питання дієвості цих гарантій. Успіх у

реальному використанні досліджуваного права цілком залежить від їхнього дотримання та гарантованості. Для гарантування реалізації конституційного права на страйк у державі має налагоджено функціонувати відповідний механізм, що забезпечить реальне та безперешкодне здійснення даного права, його охорону від можливих посягань і захист від незаконних порушень. Тобто, показниками ефективності гарантій конституційного права на страйк є як якісний стан норм Конституції та законодавства України, так і механізм забезпечення його реалізації в соціальній дійсності

Термін "механізм" розуміється як спосіб функціонування, система засобів впливу [4, с. 438-439]. Більшість учених вважає, що гарантії є складовою механізму забезпечення прав та свобод людини і громадянина, який включає поряд з ними й інші соціально-правові інститути. У зв'язку з цим останніми роками дедалі частіше в юридичній науці вживається термін "механізм забезпечення прав та свобод людини і громадянина" [5; 6, 217-242].

Під механізмом забезпечення прав та свобод людини і громадянина розуміють комплекс взаємопов'язаних і взаємодіючих нормативно-правових передумов, юридичних засобів та загальносоціальних умов, які створюють комплекс можливостей для повноцінної реалізації прав і свобод, їх охорони від потенційних правопорушень та захисту прав і свобод, які зазнали порушення [7, с. 79].

О. Скакун зауважує, що механізм забезпечення прав та свобод людини слід визначати як соціально-правовий; цим поняттям підкреслюється, що правовий механізм – частина соціального і діє з ним у єдності. До основних підсистем механізму соціально-юридичного забезпечення конституційних прав людини і громадянина науковець включає :

- механізм (гарантії) реалізації;
- механізм (гарантії) охорони;
- механізм (гарантії) захисту [8, с. 224].

К. Волинка так характеризує вищезазначені підсистеми:

- забезпечення реалізації прав та свобод людини і громадянина – це форма забезпечення прав і свобод, у якій відображається діяльність із створення належних юридичних і фактичних умов безперешкодного і найбільш повного використання соціальних благ, опосередкованих правами і свободами, для максимального задоволення інтересів і потреб;

- забезпечення охорони прав людини і громадянина визначає як форму забезпечення прав і свобод, яка виражає діяльність, спрямовану на запобігання будь-яких порушень прав і свобод особи, шляхом витіснення негативних факторів соціального середовища, що можуть спровокувати або сприяти порушенню прав і свобод особи;

- забезпечення захисту прав та свобод людини і громадянина – це форма забезпечення прав і свобод, яка відображає дію даного механізму, спрямовану на: припинення порушень прав і свобод; ліквідацію будь-яких перешкод, що виникають при їх здійсненні; відновленні порушених прав та притягненні винних у скоєнні правопорушення, до юридичної відповідальності [5, С.7].

Вважаємо, що саме такий дієвий механізм (гарантії) реалізації прав і

свобод людини та громадянина здатний забезпечити безперешкодне та ефективне користування всіма конституційно закріпленими правами та свободами, включно і досліджуванним правом.

Гарантування конституційного права на страйк не можна уявляти як однорідну масу гарантій, кожна з яких за своїм змістом та формою відповідає будь-якій іншій. В основу такого гарантування покладені різні критерії: форма закріплення гарантій, сфера їх дії, рівень державної забезпеченості, характер правових норм, якими регламентується досліджуване право, взаємовідносини держави і громадянина тощо. Залежно від цього, існують різні підходи до розподілу їх на групи.

Як правило, у теорії держави і права, науці конституційного права щодо гарантій реалізації конституційних прав людини залежно від змісту та виду суспільної діяльності прийнято виділяти загальні (загальносоціальні) та спеціальні (юридичні). Так, В. Погорілко вказує, що загальні (загальносоціальні) визначаються рівнем розвитку основних сфер суспільного і державного життя та при цьому включають в себе: політичні, економічні, соціальні та культурні (духовні) гарантії [9, с. 140].

Загалом поділяючи такий підхід, вважаємо, що наведений перелік загальних гарантій прав, свобод і обов'язків людини потребує вказівки ще й на ідеологічні гарантії. Ідеологічні гарантії прав людини – це забезпечені державою ідеологічна багатоманітність, неприпустимість визнання державою жодної ідеології обов'язковою, заборона цензури, відповідність декларованих прав загальнолюдським принципам та загальновизнаним критеріям рівності, справедливості та моральності, які складають основу суспільної ідеології.

Отже, загальні гарантії реалізації конституційних прав і свобод людини та включно і права на страйк, за сферами поділяються на політичні, економічні, соціальні, культурні та ідеологічні.

Так, політичні гарантії реалізації конституційного права на страйк пов'язані з діяльністю держави як центрального елемента політичної системи, розвитком і реальністю інститутів демократії та діяльністю державно-владних структур зі створенню умов реалізації суб'єктами належного їм права. Крім Української держави, суб'єктами гарантування досліджуваного права виступають органи державної влади, народ України, політичні партії. Вони достатньо широко відображені у Основному Законі (визнання народу єдиним джерелом влади (ст. 5), здійснення державної влади на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу, судову (ст. 6), політичний плюралізм та свобода політичної діяльності, що не заборонена Конституцією і законами України (ст.15 Конституції України). Ці положення пронизані ідеєю участі кожної людини у вирішенні загальних справ і повинні розвиватись у чинному українському законодавстві не тільки через посилення гарантій здійснення безпосередньої демократії, але й гарантій права на страйк зокрема.

Висвітлюючи політичні гарантії конституційного права на страйк, необхідно враховувати історичний досвід, який доводить, що саме нестабільна політична і економічна ситуація у державі сприяє появі страйків, в ході

яких робітники висувають вимоги до вищих органів влади. Наприклад, в Україні 1 березня 1991 року було розпочато страйк шахтарів Донбасу, в ході якого економічні вимоги гірників швидко поповнилися політичними – заборона Комуністичної партії і суверенітет держави. 7 червня 1993 р. розпочалася нова хвиля страйків шахтарів Донбасу, що перекинулися на інші галузі промисловості та в ході яких страйкарі висунули не лише економічні вимоги, а й політичні — щодо довіри Президентові України, Верховній Раді та радам усіх рівнів тощо [10, с. 429 – 431].

Отже, політичні гарантії конституційного права на страйк – це передбачена національним законодавством політика держави, спрямована на демократизацію політичної системи України як сукупності державних і недержавних інститутів, що забезпечує формування умов і засобів його реалізації.

Економічні гарантії реалізації прав людини визначають рівень розвитку економічних відносин в Україні та визнання різноманітних форм власності, а також рівень економічної свободи громадян. Економічними гарантіями реалізації конституційного права людини на страйк є ст. 13 та ст. 14 Основного Закону про закріплення права власності на природні ресурси, які є одним із найважливіших засобів виробництва. Ці статті системно пов'язані зі ст. 15 щодо засад економічної багатоманітності. Вважаємо, що економічні гарантії конституційного права людини і громадянина на страйк слід визначити як передбачену національним законодавством систему економічних умов і можливостей, які сприяють створенню необхідних матеріально-фінансових ресурсів для його реалізації. Вони є досить важливими в системі гарантій, оскільки передбачають наявність відповідного середовища і матеріальної основи для забезпечення реалізації даного права.

Наступною складовою загальних гарантій конституційного права на страйк є соціальні гарантії. До них слід віднести ст. ст.1, 3 Конституції України, положення яких означають, що Україна позиціонує себе як соціальна держава, тобто визнає людину найвищою соціальною цінністю, своє призначення вбачає у забезпеченні громадянського миру і злагоди у суспільстві, надає на субсидіарних засадах соціальну допомогу індивідам та іншим громадянам, які перебувають у важкій життєвій ситуації, з метою забезпечення кожному гідного рівня життя. Пряме визнання держави соціальною дозволяє стверджувати, що конституційному устрою України притаманний принцип соціальної держави, через що він набуває вищої імперативної сили і стає загальнозначущим, у тому числі і щодо соціальної спрямованості законодавства [11, с. 11]. До соціальних гарантій реалізації конституційного права на страйк також відноситься ч.4 ст.13 Основного Закону, якою закріплено, що держава забезпечує соціальну спрямованість економіки; ст.24 (громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом, в також відсутність привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження).

Під соціальними гарантіями конституційних прав людини і громадя-

нина, включно і права на страйк, визнається відсутність будь-якого суспільно-політичного протистояння окремих соціальних верств населення та регіонів України, максимальна зайнятість населення. Умови формування в Україні демократичної правової держави, перехід до ринкової економіки досить гостро засвідчують важливість соціальних гарантій досліджуваного права. Нині гостро стоїть питання про соціальну захищеність широких верств населення, що об'єктивно потребує внесення якісних змін до вітчизняної «неринкової» системи соціальної захищеності, яка є обов'язковим елементом цивілізованого державного устрою.

Ефективність соціальної політики уряду в нашій державі гарантується через контрольні парламентські та відповідні президентські процедури, які розглядаються як важливі засоби втілення прав людини і громадянина у поточній діяльності компетентних органів влади та установ, котрі надають публічні послуги соціального характеру. Кабінет Міністрів України, як конституційний орган влади, повинен прослідковувати правозастосовчу практику щодо втілення норм соціального законодавства та пропонувати парламенту – Верховній Раді України – здійснення заходів щодо його вдосконалення. При цьому слід погодитись із тим, що соціальна політика держави повинна відповідати реальності, щоб не виникало небезпеки надмірних соціальних зобов'язань з боку держави, як це відбулося за часів Веймарської республіки в Німеччині [12, с. 53].

Отже, соціальні гарантії конституційного права на страйк – це передбачена національним законодавством система суспільних взаємовідносин, які в умовах визнання людини найвищою соціальною цінністю, розбудови громадянського суспільства та соціальної держави сприяють безперешкодній реалізації даного права.

Наступною складовою загальних гарантій реалізації конституційного права на страйк є культурні (духовні) гарантії. Л. Наливайко, характеризуючи культурні гарантії державного ладу, визначає їх як систему культурних і духовних цінностей особистості, загальну культуру суспільства, належний культурно-освітній рівень держави, консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури [13, с. 173].

До культурних гарантій конституційного права на страйк належать: свобода думки і слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34 Конституції України); гарантованість громадянам свободи літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності (ст. 54), а також відсутність тенденцій моральної та духовної деградації в суспільстві.

Проблема формування і реалізації культурних (духовних) гарантій реалізації конституційного права людини на страйк особливо актуалізується в українському суспільстві в контексті розбудови незалежної держави, оскільки за радянських часів в силу заформалізованості та комуністичної ідеологізації суспільства цей вид гарантій не мав належного розвитку.

Культурні (духовні) гарантії конституційного права на страйк слід визначити як передбачену національним законодавством систему культур-

них і духовних цінностей, яка сприяє утвердженню правової культури, суспільної свідомості та освіченості людини і громадянина, що необхідні для його реалізації.

Система ідеологічних гарантій конституційного права людини на страйк включає положення ст. 15 Конституції України, які встановлюють, що суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної та ідеологічної багатоманітності; також визначено, що жодна ідеологія в державі не може визнаватись обов'язковою, а будь-яка цензура заборонена. Носіями різноманітних ідеологій при функціонуванні суспільних та державних інститутів виступають об'єднання громадян та політичні партії.

Ідеологічні гарантії державного ладу Л. Наливайко визначає як забезпечені державою ідеологічну багатоманітність, неприпустимість визнання державою жодної ідеології обов'язковою, заборона цензури, система морально-правових уявлень особистості [13, с. 173]. Щодо системи ідеологічних гарантій реалізації конституційного права на страйк, то вважаємо, що вона включає такі складники: загальну та правову культуру суспільства, ідеологічний плюралізм, заборону монополізації ідеології, демократичну суспільну думку тощо, а також діяльність держави, її органів, посадових осіб, органів місцевого самоврядування та суспільства в цілому з правової освіти населення, що дозволяє людині більш компетентно брати участь у прийнятті важливих суспільно вагомих рішень, включно і щодо прийняття рішення про участь чи неучасть у страйку.

Викладене вище дає нам можливість визначити ідеологічні гарантії конституційного права на страйк як передбачену національним законодавством систему умов, які забороняють цензуру, утверджують у суспільстві ідеологічну багатоманітність й морально-правові уявлення особистості, що сприяють його реалізації.

Отже, загальні (загальносоціальні) гарантії конституційного права людини і громадянина на страйк – це передбачена національним законодавством система суспільних умов та засад, які спрямовані на забезпечення його реалізації, всебічну охорону та захист. За сферами вони поділяються на політичні, економічні, соціальні, культурні та ідеологічні.

Водночас, загальні гарантії, створюючи передумови реальності конституційного права на страйк, не діють автоматично. Безпосередньо порядок здійснення даного права визначається спеціальними юридичними нормами.

Спеціальні (юридичні) гарантії конституційних прав і – це надання державою формальної (юридичної) загальнообов'язковості тим умовам, які необхідні для того, щоб кожен міг скористатися своїми конституційними правами і свободами, включно і досліджуванім нами правом [14, с. 177]. За допомогою цих норм реалізується, охороняється й захищається досліджуване нами право, зокрема усуваються недоліки та встановлюється відповідальність за порушення чинного законодавства у цій сфері.

Спеціальні (юридичні) гарантії слід поділити на дві групи: нормативно-правові та інституційно-організаційні правові гарантії. Для того щоб нормативно заданий рівень гарантування став «загальним явищем, повсякденною системою роботи, яка стала непорушною традицією», необхідні

значні організаційні зусилля. Нормативно закріплені гарантії досягають своєї мети лише у випадку створення стабільного організаційного режиму гарантування [13, с.175].

Нормативно-правові гарантії реалізації конституційного права на страйк, залежно від форми об'єктивації, поділяються на: 1) конституційні; 2) галузеві (кримінальні, адміністративні, цивільні, кримінально-процесуальні, адміністративно-процесуальні тощо).

Інституційно-організаційні правові гарантії досліджуваного права – це система інституцій (суб'єктів), уповноважених забезпечувати реалізацію, охорону і захист конституційного права на страйк. Чинна Конституція України закріпила відносно цілісну їх систему: Український народ, держава в цілому, в особі її відповідних органів – Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України та інших органів виконавчої влади, Конституційного Суду України, судів загальної юрисдикції, прокуратури, а також інших, недержавних суб'єктів (політичних партій, громадських організацій, засобів масової інформації тощо міжнародних органів та організацій тощо)

Отже, спеціальні (юридичні) гарантії конституційного права на страйк – це визначена нормами національного законодавства система найважливіших правових форм, засобів, способів і методів, за допомогою яких реалізується, охороняється й захищається це право; усуваються недоліки та встановлюється відповідальність за порушення чинного законодавства у даній сфері.

Система гарантій досліджуваного права – як загальних, так і спеціальних (юридичних) – не є вичерпною. Вона може та повинна бути розширена, набувати максимальної дієвості, чіткості, цілеспрямованості, надійно захищаючи досліджуване право. Водночас, при цьому вважаємо за необхідне акцентувати увагу на тому, що при цьому мова йде не просто про гарантії, а саме про конституційно-правові гарантії досліджуваного права. Останні вирізняються тим, що встановлюються Основним Законом держави і іншими законодавчими актами. Їх ефективність залежить від якості Конституції України та інших правових норм, розвитку правових принципів, авторитетного та високоефективного органу конституційного контролю, а також від того, як виконують ці закони державні органи, що призначені створювати умови для виконання прав і обов'язків [15, с. 25 -26].

Такої ж позиції дотримуються Ю. Барабаш, В. Колісник, О. Гончаренко, які характеризують гарантії прав людини і громадянина саме як конституційно-правові; визначають їх як систему найважливіших приписів, засобів, закріплених у Конституції України та конституційному законодавстві, що забезпечують практичну реалізацію прав та свобод людини і громадянина [16, с. 203-204; 17, с. 40-41].

Зазначене вище дає нам підстави для визначення конституційно-правових гарантій реалізації права на страйк як відповідної системи, яка за своєю суттю є логічною й обґрунтованою та за змістом поділяється на загальні конституційно-правові гарантії та спеціальні конституційно-правові (юридичні) гарантії. Останні включають в себе: нормативно-правові гаран-

тії реалізації конституційного права на страйк та інституційно-організаційні правові гарантії. Слушною є думка щодо того, що система юридичних гарантій побудована за дворівневою схемою – гарантій внутрішньодержавного рівня та міжнародного, де міжнародно-правові гарантії виступають у комплексі глобальних і регіональних міжнародних конвенцій (рекомендацій) та забезпечуються діяльністю міждержавних об'єднань та їх органів [18, с. 43].

Висновки. Всі вище виокремлені та охарактеризовані види гарантій досліджуваного права мають правовий характер, оскільки вони юридично оформлені, знаходяться у взаємній залежності, доповнюють один одного і діють як єдиний механізм, що забезпечують в цілому реалізацію конституційного права на страйк в Україні. Їх система – як загальних, так і спеціальних(юридичних) – не є вичерпною. Вона може та повинна бути розширена, набувати максимальної дієвості, чіткості, цілеспрямованості, надійно захищаючи досліджуване право.

Отже, конституційно-правові гарантії права на страйк – це визначена національним законодавства система умов, принципів і норм, які у сукупності забезпечують його фактичну реалізацію, охорону та захист. Демократичні поступи нашої держави вимагають постійного їх вдосконалення.

Бібліографічні посилання

1. Словник: французько-російський. Російсько-французький: Посіб. для загальноосвіт. та вищ. навч. закл. / Уклад. О.В. Овчарук, В.М. Андрашко. – К.; Ірпінь: ВТФ "Перун". 2004. – 512 с.
2. *Наливайко Л.Р.* Гарантії державного ладу України: проблеми визначення поняття [текст] / Л. Р. Наливайко // Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ: зб. наук. пр. – 2005. – №4 (24). – С. 153 – 159.
3. *Букач В.В.* Інституційні гарантії конституційних політичних прав і свобод людини та громадянина в Україні / В.В. Букач // Юридичний журнал. – 2012. – № 9 // [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3874>
4. *Общая теория государства и права: Академ. курс: В 2-х т. / под ред. М.Н. Марченко.* – М., 1998. – Т.2 Теория права. – 620 с.
5. *Волинка К. Г.* Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / К. Г. Волинка; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2000. – 18 с.
6. *Колодій А. М.* Права людини і громадянина в Україні: навч. посіб. / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 336 с.
7. *Волинка К.Г.* Теоретичні аспекти механізму забезпечення прав і свобод особи / К. Г. Волинка // Держава і право. Зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 7.- К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2000. – С.77-81
8. *Скакун О.Ф.* Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) / О.Ф. Скакун: Підручник. Видання 2-ге, перероблене і доповнене. – Харків : Еспада, 2009. – 752 с.
9. *Погорілко, В. Ф.* Конституційне право України [Текст] : підручник / В. Ф. Погорілко, В. Л. Федоренко ; за заг. ред. В. Ф.Погорілка ; М-во освіти і науки України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К. : Прецедент, 2009. – 338 с.
10. *Політична історія України: Посібник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В. І. Танцюри — К.: Видавничий центр «Академія», 2001. — 488 с.*
11. Конституція України. Науково-практичний коментар[Текст] / редкол.: В.Я. Тацій (голова редкол.), О.В. Петришин (відпов. секретар), Ю.Г. Барабаш та ін.. ; Нац. акад. прав. наук України. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2011. – 1128 с.
12. *Наливайко Т.В.* Права і свободи в Україні: конституційно-правовий механізм за-

- хисту / Т.В. Наливайко // Часопис Київського університету права. – 2009. №2. – С. 49 -55.
13. *Наливайко Л. Р.* Державний лад України: теоретико-правова модель: монографія/ Л. Р. Наливайко. – Х. : Право, 2009. – 598 с.
14. *Фрицький О.Ф.* Конституційне право України / О.Ф. Фрицький: Підручник. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 536 с.
15. *Заворотченко Т. М.* Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини й громадянина в Україні [Текст] : моногр. / Т. М. Заворотченко ; Дніпропетровський національний ун-т. – Д. : Видавництво Дніпропетровського нац. ун-ту, 2007. – 255 с.
16. Конституційне право України. Посібник для підготовки до іспиту / Ю.Г. Барабаш, Л.К. Байрачна, І.І. Дахова та ін.; за заг. ред. Ю.Г. Барабаша. -Х.: Право, 2012. – 304 с.
17. *Гончаренко О.М.* Права людини в Україні [Текст]: навч. посіб. / О.М. Гончаренко. – К.: Знання, 2008. – 207 с.
18. *Міхневич Л. В.* Конституційне право зарубіжних країн (загальна частина) / Л.В. Міхневич: Навч. – метод. посібн. для самост. вивч. – К.: КНЕУ, 2005. – 164 с.

Коломеец Ю. А. Конституционно-правовые гарантии права та забастовку: понятие, система, сущность. Осуществлен анализ имеющихся в юридической науке подходов к определению системы гарантий конституционных прав и свобод человека и гражданина и права на забастовку включительно. Автором сформулированы общие теоретические положения о гарантиях реализации конституционного права на забастовку, их систему и виды.

Ключевые слова: *гарантии, общие (общесоциальные) гарантии, специальные (юридические) гарантии, специальные (юридические) гарантии конституционного права на забастовку, нормативно-правовые гарантии, организационно-правовые гарантии, конституционные гарантии, отраслевые гарантии, конституционно-правовые гарантии права на забастовку.*

Kolomojets' Yu. O. Constitutional-legal guarantees of the right to strike: concept, system, essence. The author has made the analysis of existing in legal science approaches to the definition of the system of guarantees of constitutional right and freedoms of the man and the citizen and the right to strike in particular. She formulated general theoretical provisions about guarantees of realization of constitutional right to strike, their system and types.

Summarizing existing scientists' positions towards categories of guarantees of constitutional rights and freedoms of the man and the citizen, she has defined, that depending on the content and the type of social activity they have been divided into general (general-social) and special (legal) ones. The author reasoned the division of general (general-social) guarantees of realization of the right to strike after branches into political, economical, social, cultural (spiritual) and ideological ones. She suggested her own definition of variety of these guarantees.

She has proved that constitutional-legal guarantees of realization of the right to strike are the system which after the content has been divided into general constitutional-legal guarantees and special constitutional-legal (legal) guarantees.

Keywords: *guarantees, general (general-social) guarantees, special (legal) guarantees, special (legal) guarantees of the constitutional right to strike, normative-legal guarantees, constitutional guarantees, branch guarantees, constitutional-legal guarantees of the right to strike.*

Надійшла до редакції 06.03.2014

Кулініч О. О.
начальник відділу
(*Запорізький національний університет*)

УДК 342.42 : 37.014.12

ГАРАНТІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА ОСВІТУ: ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ

Висвітлено загальні засади гарантій права на освіту. Розглянуто основні підходи до визначення терміна «гарантії», що дозволило надати всебічну характеристику гарантій прав і свобод людини та громадянина, в тому числі гарантій права на освіту.

Розкрито роль та значення гарантій, що забезпечують існування та дієвість інституту прав і свобод людини та громадянина. Досліджено гарантії права на освіту як системи загальних умов і спеціальних засобів, що забезпечують реалізацію права громадянина на освіту, розвиток кожної особистості, її культурного розвитку та благополуччя. Розглянуто ознаки гарантій, які у єдності та взаємодії між собою характеризують сам механізм гарантування, який і забезпечує ефективне функціонування усіх гарантів прав і свобод людини та громадянина, в тому числі і права на освіту.

Ключові слова: *конституційне право на освіту, освіта, право на освіту, права та свободи людини і громадянина, гарантія, гарантії права на освіту, умови, засоби, способи, забезпечення права на освіту.*

Постановка проблеми. В сучасних умовах реформування економічної, політичної, правової, соціальної та інших систем питання освіти набувають особливого значення, оскільки освіта є однією з найважливіших сфер суспільного життя, необхідним елементом переходу нашої країни до постіндустріального типу організації.

Освітня сфера стає на сьогодні стратегічно важливим фактором розвитку держави. Тому для сучасної правової та соціальної держави освіта повинна стати обов'язковою умовою існування, розвитку не тільки окремої особистості, а й взагалі всієї країни, оскільки рівень освіченості усіх громадян є головним чинником політичного, економічного, соціального, культурного та іншого прогресу суспільства.

Право на освіту є основним елементом становлення та формування нового порядку в громадянському суспільстві та правовій державі. У зв'язку з цим вивчення питань прав людини, в тому числі і права людини на освіту, є важливим завданням як у теоретичному, так і в практичному плані.

Актуалізація вивчення конституційно-правових засад гарантій права на освіту зумовлена тим, що поняття «гарантії права на освіту» вимагає особливої уваги та вивчення, оскільки в сучасних дослідженнях практично відсутні наукові доробки стосовно цього правового явища. Вивчення та однозначність розуміння гарантій права на освіту дозволять уникнути проблем при практичній реалізації конституційного права на освіту громадянами.

Аналіз останніх публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблема прав і свобод людини та громадянина, зокрема право

на освіту, зараз перебуває під увагою багатьох правознавців. Дослідження окремих теоретичних аспектів права на освіту здійснювали такі вітчизняні та зарубіжні вчені: С. Богачов, А. Бондаревський, В. Боняк, Є. Брюхіна, Т. Гусєва, Г. Давтян, М. Єгупова, О. Калпинська, О. Каштанова, І. Нікітіна, Н. Ракша, В. Рибаківа, К. Романенко, М. Смирнова, О. Теплякова, Ю. Тихомиров, І. Тяпкіна та ін. Однак деякі теоретичні проблеми, пов'язані передусім з гарантуванням права на освіту, в юридичній науці залишаються дослідженими досить поверхово, що свідчить про необхідність наукового пошуку у напрямі розробки теорії гарантій права на освіту. Тому існує потреба у поглибленому дослідженні питання гарантій права на освіту.

Досягнення цієї мети зумовило розв'язання таких дослідницьких завдань: визначення етимологічного значення терміна «гарантії», що є основою для визначення характеристики гарантій прав людини, в тому числі права на освіту; розкриття змісту та сутності гарантій права на освіту. Сьогодні перед юридичною наукою постає питання щодо створення системи ефективних гарантій права на освіту, застосування яких на практиці відповідало би реаліям та перспективам суспільно-політичного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Перш за все перед дослідженням гарантій права на освіту визначимося щодо етимології поняття «гарантії». Етимологічно термін «гарантія» походить від французького слова «garantie», яке утворене від «garantir» – забезпечувати, охороняти. У словниках та енциклопедичних довідниках слово «гарантія» тлумачиться як порука в чомусь; забезпечення чого-небудь; умови, що забезпечують успіх чого-небудь [1-6]. Отже, на підставі вищенаведеного можна констатувати, що гарантії розглядаються з трьох позицій: запорука, забезпечення, умова.

В юридичній літературі не існує єдиного підходу до розуміння терміна «гарантія». Звідси, через неоднозначність тлумачення терміна «гарантія», виникають розбіжності у його розумінні на науково-доктринальному рівні. Так, в юридичній літературі зустрічаються різні ознаки, які покладаються в основу поняття гарантій. Науковці визначають гарантію як «умови», «засоби», «фактори», «заходи», «обов'язки держави», «механізм» тощо. Гарантія – вельми об'ємне соціально-політичне і юридичне явище, яке використовується в багатьох галузях юридичної, соціологічної, філософської, політологічної, економічної та інших наук.

Під гарантіями в юридичній науці розуміють засоби, способи, умови забезпечення виконання громадянами покладених на них обов'язків; обов'язки держави і суспільства створювати умови для вільного і безперешкодного використання громадянами наданих їм прав, свобод [7, с. 152-153]. Таким чином, під гарантіями розуміють встановлені законом засоби забезпечення, використання, дотримання, виконання і застосування норм права. Гарантії визначають як загальні умови та засоби, закріплені в Конституції України та інших нормативно-правових актах, які створюють фактичну можливість використовувати основні права, в тому числі право на освіту.

В юридичній літературі існує розуміння гарантій як правових засобів, що забезпечують реалізацію права людини і громадянина [8, с. 278]. Наявність гарантій дозволяє стверджувати про реальність і забезпеченість ос-

новних прав і свобод, що свідчить про всебічний розвиток правової держави та становлення всього суспільства.

В основі найбільш поширених визначень загального поняття гарантій лежить методологічне розуміння, що гарантії – це певні засоби забезпечення фактичної можливості користуватися правами і свободами [9, с. 71]. Тобто за допомогою гарантій створюються усі умови державою в користуванні наданих прав і свобод людині.

Гарантії є системою соціально-економічних, політичних, етичних, юридичних, організаційних передумов, умов, засобів та заходів, що створюють рівні можливості громадян для здійснення своїх прав, свобод та інтересів [10, с. 275; 11, с.73].

Існує й таке розуміння гарантій як соціальних інструментів та технологій, які використовуються для цілеспрямованого впливу на середовище і поведінку людей для забезпечення прав людини [12, с. 83]. Така позиція існує, але вважаємо, що розуміння та розгляд гарантій лише як впливу на поведінку людей є не зовсім вірним. Гарантії передусім забезпечуються державою, яка створює усі умови для повної реалізації прав громадянами.

У науковій юридичній літературі поняття гарантій також тлумачиться як засоби і способи захисту людини, які містяться в нормах права, правомірна діяльність держави, правоохоронних органів, а також місцевого самоврядування, правозахисних організацій, спрямована на їх забезпечення [13, с. 20].

Тобто під гарантіями можуть виступати будь-які умови, які мали б можливість забезпечувати їх фактичну реалізацію, надійну охорону та захист. Гарантії є досить всеосяжним поняттям, яке включає в себе і юридичні засоби, і політичні, етичні, соціальні, духовні, економічні та інші заходи.

Таким чином, на підставі різноманітних підходів до визначення терміна «гарантії», маємо можливість констатувати, що гарантії права на освіту розглядають як систему умов, засобів і способів, закріплених у Конституції України та інших нормативно-правових актах, за допомогою яких здійснюється реалізація громадянами права на освіту, надійна охорона та захист цього права.

Отже, за допомогою встановлених законом системи засобів та умов здійснюється державна політика, що направлена на повну реалізацію права громадян у сфері освіти. Таким чином, гарантію можна розглядати як певне явище, яке забезпечує досягнення конкретного позитивного результату, а саме реалізацію права на освіту громадянами. Гарантія містить дві невід'ємні складові: по-перше, гарантія реалізує і, по-друге, – захищає. Тому на сьогодні актуальним є вироблення таких теоретичних юридичних засобів та умов, які на практиці були б максимально реалізованими та захищеними.

Слід зазначити, що гарантія є ідеальним базисом для побудови громадянського суспільства та правової держави. Гарантії покликані забезпечити таку можливо сприятливу атмосферу, в межах якої записані в конституціях і законах юридичні положення ставали б фактичними в їх реалізації. Як зазначається у правовій літературі, без відповідних гарантій проголошені в конституції та законах права і свободи – порожній звук [14, с. 18-19]. У

цьому контексті виникає питання щодо проблеми реальності даного правового явища.

За своєю сутнісною спрямованістю гарантії є системою умов, механізмів, засобів і способів, що забезпечують задоволення потреб та інтересів людини [15, с. 49]. Сукупність надійно дієвих гарантій, наданих громадянам при використанні права на освіту, служить додатковим стимулом залучення широкого кола громадськості до отримання освіти, оскільки право кожної людини на освіту займає важливе місце. Кожна держава, виходячи з виняткової значущості освіти для розвитку культурного, соціального та економічного потенціалу країни, проголошує галузь освіти однією з пріоритетних. Тому саме державою мають створюватися усі умови для повної реалізації цього права.

Основне функціональне призначення гарантій – це створення можливостей більш повного втілення в життя прав і свобод особистості, а також неухильна охорона і захист цих прав і свобод від будь-яких порушень з боку як окремих органів держави, посадових осіб, так і громадян [16, с. 107].

Гарантії націлені на створення оптимального правового середовища реалізації прав і свобод. До цих гарантій належить у першу чергу законодавство, що регламентує права і свободи: їх зміст, обсяг, межі використання, процесуальні процедури здійснення, включаючи юридичні факти, з якими пов'язане виникнення і припинення правовідносин у сфері реалізації конкретних прав і свобод людини [17, с. 79-80].

Аналіз змісту гарантій дозволяє стверджувати, що в юридичній літературі більшість авторів, характеризуючи гарантії прав громадян як засоби, способи, заходи їх здійснення, визначають такі їх якості:

1. Легальність, тобто закріпленість гарантій у законодавстві держави.
2. Нормативність, яка полягає у правовому характері гарантій.
3. Спрямованість, що виражається в позитивній або негативній спрямованості, пов'язаній з характером реалізації (втілення або захист) прав громадян [18, с. 17].
4. Формальна визначеність, тобто закріпленість у Конституції та законодавстві України [19, с. 18, 24-26]. Формальна визначеність знаходить своє вираження у можливості розширеного тлумачення правового змісту гарантій [20, с. 61].
5. Системність, яка означає, що всі гарантії утворюють певну систему, яка знаходить свій вияв у правовій системі конкретної держави [20, с. 62].
6. Фундаментальність як ознака гарантій проявляється в тому, що гарантії проголошені не тільки в Основному Законі держави, але й в міжнародних актах [21, с. 31].
7. Динамічність, яка виражається в тому, що зміст гарантій досить динамічний і зумовлений їх цільовою, інституційною та функціональною спрямованістю [22, с. 16].

8. Матеріальність, яка характеризується тим, що гарантії знаходять своє відображення в чинному законодавстві. Обов'язковою передумовою можливої і належної поведінки осіб, які здійснюють владні повноваження, слугують правові акти, що визначають умови, за наявності яких певні осо-

би набувають конкретного суб'єктивного права і несуть відповідний юридичний обов'язок [23, с. 194].

9. Державна забезпеченість свідчить про те, що державна влада, держава в цілому створюють загальні умови для реалізації гарантій і у випадку порушення встановлених гарантій можуть застосовуватися заходи примусу [24, с. 34].

Слід зазначити, що наведена система ознак гарантій не є вичерпною. Система ознак гарантій може та повинна бути розширена, набуваючи свого значення, оскільки місце гарантій прав і свобод людини не можна розкрити без дослідження ознак гарантій, які є специфічними рисами, за допомогою яких можна відокремити гарантії від інших інститутів конституційно-правового статусу особистості.

Єдність, взаємодія та дієвість розглянутих вище ознак і характеризує сам механізм гарантування, який і забезпечує ефективне функціонування усіх гарантій прав і свобод людини та громадянина, в тому числі і права на освіту.

На підставі проведеного аналізу гарантій права на освіту можна зробити такі **висновки**. Отже, важливим елементом реалізації права на освіту є система гарантій, за допомогою яких створюються всі умови для ефективного та результативного використання цього права. Вдосконалення державного забезпечення права на освіту є одним із пріоритетних напрямів державної політики будь-якої країни, що прагне до розвитку та прогресу всього суспільства.

Виходячи з проведеного аналізу з урахуванням усіх підходів до визначення терміна «гарантії», маємо можливість констатувати, що гарантії права на освіту розглядають як систему умов, засобів і способів, закріплених у Конституції України та інших нормативно-правових актах, за допомогою яких здійснюється реалізація громадянами права на освіту, надійна охорона та захист цього права.

Необхідно зауважити, що освітня сфера стає на сьогодні стратегічно важливим фактором розвитку держави. Тому для сучасної правової та соціальної держави освіта повинна стати обов'язковою умовою існування, розвитку не тільки окремої особистості, а й взагалі для всієї країни, оскільки рівень освіченості усіх громадян є головним чинником політичного, економічного, соціального, культурного та іншого прогресу суспільства.

Освіта є життєво важливим напрямом політики держави та взагалі суспільного життя, причому її значення в умовах розвитку суспільства все зростає, оскільки розвиток кожної особистості, підвищення якості освіти є необхідним елементом для розвитку суспільства та держави в цілому. Тому питання гарантій права на освіту були об'єктами дослідження і на сьогодні залишаються актуальними для розгляду. Але нині перед юридичною наукою постає питання не лише у виробленні і надбанні теоретичної бази, а й створення системи ефективних гарантій права на освіту. Вдосконалення теоретичної бази у сфері освіти передбачає і постійне вдосконалення гарантій права на освіту, застосування яких на практиці відповідало б реаліям та перспективам суспільно-політичного розвитку.

Бібліографічні посилання

1. Словник української мови : у 10-ти т. — Т. 2 : «Г – Ж». — К., 1971.
2. Етимологічний словник української мови : в 7 т. — Т. 1 : «А – Г». — К., 1982.
3. Новий тлумачний словник української мови : у 4-х т. / уклад.: В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. — Т.1. — К., 1998.
4. Толковый словарь русского языка начала XXI века. Актуальная лексика / под ред. Г. Н. Складневской. — М., 2006.
5. Толковый словарь русского языка с включением сведений о происхождении слов / отв. ред. Н.Ю. Шведова. — М., 2007.
6. Большой академический словарь русского языка / ред. Л. Балахонова, Л. Кругликова. — Т. 4 : «Г-День» — М., 2006.
7. Государство и демократия в период построения развитого социализма / под ред. Б. Н. Топорнина. — М., 1974.
8. *Баглай М.В.* Конституционное право Российской Федерации : учеб. для вузов. — 5-е изд., изм. и доп. — М., 2006.
9. *Волкова В.В.* К вопросу о понятии гарантий в праве / В.В. Волкова // Вестник Москов. ун-та МВД России. — 2008. — № 6. — С. 71-73.
10. *Мордовец А. С.* Гарантии прав личности: понятие и классификация: лекция // Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. — М., 1997.
11. *Мордовец А.С.* Права человека и деятельность органов внутренних дел : монография / А.С. Мордовец, А.А. Магомедов, Л.В. Силантьева, А.А. Чинчиков. — Саратов, 1994.
12. *Глухарева Л.И.* Механизм гарантий прав человека / Л.И. Глухарева // Право и жизнь. — 2000. — № 27. — С. 82-87.
13. *Калашников С.В.* Система конституционных гарантий обеспечения прав и свобод граждан в условиях формирования в России гражданского общества / С.В. Калашников // Государство и право. — 2002. — № 10. — С. 18-24.
14. *Воеводин Л. Д.* Конституционные права, свободы и обязанности советских граждан как объект системного анализа / Л. Д. Воеводин, М. А. Краснов, М. А. Федотов // Правоведение. — 1982. — № 2. — С. 16-23.
15. *Бекетов О. И.* Правовые основы и организационные формы участия граждан в охране правопорядка : учебное пособие / О. И. Бекетов, Т.В. Матушко, А.Ю. Пономарев. — Омск, 2010.
16. *Воеводин Л.Д.* Реализация конституционных прав и свобод советских граждан и деятельность высших представительных органов власти социалистического государства / Л.Д. Воеводин // Проблемы развития представительных органов власти социалистического государства. — М., 1979.
17. *Кальченко Н.В.* Обеспечение прав человека в деятельности органов внутренних дел : учеб. пособие / Н. В. Кальченко. — Волгоград, 2012.
18. *Азизова В.Т.* К вопросу о гарантиях реализации прав граждан / В.Т. Азизова // Вестник Дагестан. гос. ун-та. — 2007. — Вып. 2. — С. 16-21.
19. Проблеми реалізації Конституції України: теорія і практика : монографія / відп. ред. В. Ф. Погорілко. — К., 2003.
20. *Магновський І. Й.* Гарантії прав і свобод людини та громадянина в праві України (теоретико-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Магновський Ігор Йосифович. — К., 2003.
21. *Заворотченко Т. М.* Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Заворотченко Тетяна Миколаївна. — К., 2002.
22. *Зарицкий А. В.* Гарантии прав личности при реализации юридической ответственности (вопросы теории и практики) : дис. канд. юрид. наук : 12.00.01 / Зарицкий Андрей Владимирович. — Коломна, 1999.
23. *Наливайко Л. Р.* Державний лад України: теоретико-правова модель : монографія / Л. Р. Наливайко. — Х., 2009.

24. *Заворотченко Т. М.* Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини й громадянина в Україні : монографія / Т. М. Заворотченко. — Дніпропетровськ, 2007.

Кулинич О. А. Гарантії конституційного права на освіту: поняття і ознаки. Раскрыты общие основы гарантий права на образование. Рассмотрены основные подходы к определению термина «гарантии», что послужило основой для раскрытия всесторонней характеристики гарантий прав и свобод человека и гражданина, в том числе гарантий права на образование.

Раскрыта роль и значение гарантий, обеспечивающих существование и формирование института прав и свобод человека и гражданина. Исследованы гарантии права на образование как системы общих условий и специальных средств, обеспечивающих реализацию права граждан на образование, развитие каждой личности, ее культурного развития и благополучия. Рассмотрены признаки гарантий, которые в единстве и взаимодействии между собой характеризуют сам механизм гарантирования, который и обеспечивает эффективное функционирование всех гарантов прав и свобод человека и гражданина, в том числе и права на образование.

Ключевые слова: конституционное право на образование, образование, право на образование, права и свободы человека и гражданина, гарантия, гарантии права на образование, условия, средства, способы, обеспечение права на образование.

Kulinich O. A. Guarantee of the constitutional right to education: concept and characters. At the present time of social development, in terms of reforming the economic and political system, modernize all spheres of modern life on education are particularly important.

Education is one of the most important spheres of social life, as a necessary element of the state. Education is the main factor leading political, economic, social and cultural progress, as it is an essential instrument of effective management and the development of modern legal and social state.

The right of everyone to education has an important place in the system of rights and freedoms. Every state, based on the exceptional importance of education for the development of cultural, social and economic potential of the country, proclaiming education a priority sector.

Any educational activity is an important part of cultural reproduction intellectual and economic development of society, the key to strengthening and consolidation of Ukraine as a sovereign, independent, democratic, social and legal state. The educational sector is currently strategically important factor in development. Therefore, in modern legal and social state education should be a prerequisite for existence of not only the individual, but in general throughout the country, as the level of education of all citizens is a key factor in the political, economic, social, cultural and other social progress.

The right to education is a basic element of formation of of the new order in civil society and legal state. In this context, the study on human rights, including the right to education is an important problem both in theoretical and practical terms.

Therefore, some theoretical problems related primarily with guaranteeing the right to education in the legal science are studied rather superficially, indicating a need for scientific research in the direction of development of the theory guarantees the right to education. Therefore, there is a need for profound study of the issue of guarantees the right to education.

Keywords: constitutional right to education, education, the right to education, rights and freedoms of man and citizen, guarantees, guarantee the right to education, the environment, means, methods, ensuring the right to education.

Надійшла до редакції 25.03.2014

ПИТАННЯ ЦИВІЛІСТИКИ

Макаренко О. Ю.

доктор юридичних наук, доцент
(Криворізький національний університет)

УДК 349.41 : 332.3

СПЕЦИФІКА ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН КОРИСТУВАННЯ НАДРАМИ: ОРГАНИ ЗАГАЛЬНОЇ, СПЕЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ

Досліджено питання державного регулювання у сфері використання та охорони надр. Проведено аналіз діяльності органів загальної та спеціальної компетенції, розглянуто їх повноваження, особливості діяльності, процеси державного регулювання відповідних правовідносин. У результаті наукового дослідження визначено зміст державного контролю та державного нагляду за використанням та охороною надр.

Ключові слова: надра, державні органи, управління, владні повноваження, геологічне вивчення.

Постановка проблеми. Оскільки надра є власністю народу України, проблематика питання організації державного регулювання управління відносинами надрокористування через органи загальної та спеціальної компетенції є надзвичайно актуальною. Є потреба не просто в подальшому розвитку відповідних органів, але й в детальному аналізі самої специфіки державного регулювання та розмежування повноважень відповідних органів, розробка напрямків подальшого їх вдосконалення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми надрокористування, і безпосередньо питання державного регулювання, раніше розглядалися у працях відомих науковців у галузі земельного, екологічного та природоресурсного права: Г.І. Балюк, Л.О. Бондаря, Н.С. Гавриш, О.В. Глозової, А.Й. Годованюка, С.В. Гошовського, В.К. Гуревського, П.Д. Індіченка, Т.М. Кілічава, Р.С. Кіріна, І.М. Козьякова, М.В. Краснової, П.Ф. Кулініча, А.М. Мірошніченка, В.Л. Мунтяна, В.В. Носіка, Є.О. Платонової, О.О. Погрібного, С.В. Разметаєва, В.І. Семчика, Н.І. Титової, Н.В. Черкаської, Ю.С. Шемшученка, В.З. Янчука та інших вітчизняних вчених-юристів.

Метою даної статті, є чітке формулювання відповідних визначень, окреслення процесів, пов'язаних з державним регулюванням надрокористування, державного управління, чітке розмежування повноважень органів загальної та спеціальної компетенції, діяльність яких пов'язана з надрокористуванням.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж провести аналіз діяльності органів загальної та спеціальної компетенції, доцільно розглянути взагалі

самі процеси державного регулювання відповідних правовідносин. Державне регулювання — це форма державної діяльності, що виражається у встановленні державою загальних правил поведінки (діяльності) учасників суспільних відносин. Саме держава, як апарат політичної влади, здійснює через свої органи правотворчу, правозастосовну та правоохоронну діяльність. Тому діяльність державних органів є необхідною умовою функціонування механізму правового регулювання суспільних відносин. У функціонуванні механізму правового регулювання значну роль відіграє саме правозастосовна діяльність державних органів, яка уособлює її діяльність щодо реалізації відповідних владних повноважень.

Державне регулювання користування надрами спрямоване перш за все на забезпечення державного регулювання та управління у цій сфері, визначення режиму права власності та права користування у сфері геологічного вивчення, видобування корисних копалин, будівництва та експлуатації підземних споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, у тому числі споруд для підземного зберігання газу, нафти та інших речовин і матеріалів, захоронення шкідливих речовин і відходів виробництва, скидання стічних вод, ведення обліку гірничих об'єктів, а також раціонального використання корисних копалин, безпечного проведення гірничих робіт, збереження та охорони надр і навколишнього природного середовища.

Іншого шляху, крім державного регулювання у сфері надрокористування, немає, оскільки згідно із Конституцією України надра є власністю Українського народу і можуть надаватися лише у користування. За таких умов відсутність державного регулювання може призвести до нераціонального використання, пошкодження надр, передчасного виведення з експлуатації родовищ корисних копалин у результаті вибіркового видобування багатих на корисні компоненти покладів або грубого порушення діючих вимог і норм при розробці цих родовищ.

Державному управлінню притаманний організуючий, виконавчо-розпорядчий характер, що полягає в цілеспрямованому владно-регулюючому впливові на стан та розвиток суспільних процесів і відносин з надрокористування, пов'язаний із функціонуванням особливої групи державних органів, діяльність яких спрямована на практичну реалізацію функцій і завдань держави.

Напрямом державного забезпечення користування надрами є регламентація діяльності державних органів, які уповноважені здійснювати управління цих відносин. Вирізняють органи державного загального та спеціального управління, на які державою покладено обов'язок щодо здійснення державного нагляду за раціональним, ефективним користуванням надрами, а також відповідного забезпечення прав та інтересів держави і користувачів надр. У процесі управління формуються пріоритетні цілі, завдання, інтереси держави та її суб'єктів, забезпечуються конституційні права.

Завданням державного регулювання у сфері використання та охорони надр є: 1) визначення основних напрямів державної політики; 2) визначення повноважень органів виконавчої влади та місцевого самоврядування; 3) організація та координація робіт з відтворення мінерально-сировинної бази

та реабілітації гірничодобувних регіонів; 4) встановлення порядку і правил видобування корисних копалин та інше використання надр; 5) визначення заходів з раціонального використання та охорони надр; 6) здійснення державного контролю; 7) здійснення державного нагляду за геологічним вивченням, охороною надр, переробкою корисних копалин та безпечним веденням робіт під час користування надрами.

Державне регулювання відносин надрокористування включає в себе: 1) визначення обсягів видобутку в Україні основних видів корисних копалин на поточний період і на перспективу в цілому й по регіонах; 2) забезпечення розвитку мінерально-сировинної бази й підготовки резерву ділянок надр, використовуваних для будівництва підземних споруд, не пов'язаних з видобутком корисних копалин; 3) забезпечення геологічного вивчення території України, її континентального шельфу; 4) устанавлення квот на поставку мінеральної сировини, що добувається; 5) введення платежів, пов'язаних з користуванням надрами, а також регульованих цін на окремі види мінеральної сировини; 6) устанавлення стандартів (норм, правил) в області геологічного вивчення, використання й охорони надр, безпечного ведення робіт, пов'язаних з користуванням надрами, а також раціонального використання й охорони надр.

Основними принципами державної політики у сфері використання та охорони надр є: 1) визначення державних пріоритетів розвитку мінерально-сировинної бази; 2) забезпечення раціонального використання та охорони надр; створення рівних умов для всіх категорій користувачів надр незалежно від форми власності; 3) забезпечення науково обґрунтованого узгодження економічних та соціальних інтересів суспільства щодо використання надр з метою його сталого розвитку; 4) забезпечення дотримання вимог екологічної безпеки під час видобування корисних копалин та проведення інших гірничих робіт; 5) розмежування функцій державного контролю і нагляду; 6) забезпечення безпеки життя та здоров'я людини, захисту майна та навколишнього природного середовища під час проведення робіт, пов'язаних з використанням надр.

Державне регулювання відносин у сфері надрокористування здійснюється шляхом: управління; надання дозволів; обліку; контролю; нагляду.

Державне управління в Україні у галузі вивчення, використання та охорони надр є різновидом і складовою природокористування та охороною довкілля, яка становить цілісну дієву систему загального і спеціального управління.

До системи органів загальної компетенції, які здійснюють управління у галузі використання земель, належать: Верховна Рада України, Верховна рада Автономної Республіки Крим, Кабінет Міністрів України, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, місцеві органи виконавчої влади.

Особливість управління в галузі використання та охорони надр органами загальної компетенції полягає в тому, що вони здійснюють зазначену діяльність разом з вирішенням інших завдань, віднесених до їх компетенції, зокрема, національної безпеки та оборони, розвиток економіки,

соціальної сфери тощо.

На відміну від цього, для державних органів спеціальної компетенції управління у галузі використання та охорони надр є головним або одним з головних напрямків їх діяльності.

Так, центральним органом виконавчої влади спеціальної компетенції, діяльність якого спрямовується і координується Кабміном України через Міністра екології та природних ресурсів, та забезпечує реалізацію державної політики у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр, є Державна служба геології та надр України (Держгеонадра), яка у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, актами Президента України, Кабінету Міністрів України та наказами Міністерства екології та надр, іншими актами законодавства України.

Основними завданнями Держгеонадра є: внесення пропозицій щодо формування державної політики у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр; реалізація державної політики у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр.

Іншим спеціальним органом виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики з промислової безпеки, охорони праці, державного гірничого нагляду, охорони надр та державного регулювання у сфері безпечного поводження з вибуховими матеріалами промислового призначення, є Державна служба гірничого нагляду та промислової безпеки України (Держгірпромнагляд).

Контроль за додержанням вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища, раціональним використанням, відтворенням та охороною природних ресурсів, додержанням правил, нормативів, стандартів у сфері охорони навколишнього природного середовища, додержанням умов наданих дозволів, лімітів та квот на спеціальне використання природних ресурсів та ін. покладено на Державну екологічну інспекцію України.

Зазначені органи державного управління є спеціально уповноваженими органами центральної виконавчої влади, що реалізують функції керування в галузі вивчення, використання і охорони надр, забезпечення безпеки робіт при користуванні надрами, охорони прав користувачів надр, охорони навколишнього природного середовища від забруднення, пов'язаного з користуванням надрами, тощо [1, с. 72].

Доцільно зазначити, що одним із важливих питань організації органів управління та контролю за використанням та охороною надр, є відповідні дозволи. Державна система дозволів — це єдиний порядок надання дозволів на користування надрами; здійснення окремих видів діяльності, пов'язаних з користуванням надрами; ведення робіт з видобутку й використання радіоактивних речовин, використання токсичних та інших небезпечних відходів.

Необхідно підкреслити, що державному обліку й включенню до державного реєстру підлягають роботи з геологічного вивчення надр; ділянки надр, надані в користування для видобутку корисних копалин; ділянки надр, надані з метою, не пов'язаною з видобутком корисних копалин; дозволи на користування надрами.

Усі родовища корисних копалин в Україні, у тому числі техногенні, з запасами, оціненими як промислові, становлять Державний фонд родовищ корисних копалин, а всі попередньо оцінені родовища корисних копалин – резерв цього фонду. Державний фонд родовищ корисних копалин є частиною державного фонду надр. Державний фонд родовищ корисних копалин формується спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з геологічного вивчення та забезпечення раціонального використання надр.

Державний фонд надр формується спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з геологічного вивчення та забезпечення раціонального використання надр разом із Державною службою гірничого нагляду та промислової безпеки України.

У Геоінформ України створена та діє інформаційна система користування надрами, в рамках якої виконуються роботи з обліку, зберігання та аналітичної обробки статистичних, геологічних, геофізичних, гідрогеологічних та інженерно-геологічних результатів досліджень надр, моніторингу геологічного середовища і мінерально-сировинної бази.

Державний контроль у сфері надрокористування здійснюється за геологічним вивченням надр: раціональним використанням надр; охороною надр.

Державний нагляд у сфері надрокористування здійснюється за дотриманням правил проведення геологічних і маркшейдерських робіт під час розробки родовищ корисних копалин; обґрунтованістю та своєчасністю здійснення заходів, які гарантують безпеку людей, захист майна і навколишнього природного середовища, гірничих виробок і свердловин від шкідливого впливу робіт, пов'язаних з користуванням надрами; дотриманням встановленого законодавством та нормативно-правовими актами про надра порядку ліквідації і консервації гірничодобувних об'єктів або їх ділянок, а також окремих гірничих виробок та свердловин тощо.

Враховуючи викладене, доцільно розглянути питання поділу органів управління надрокористуванням на органи загальної компетенції та органи спеціальної компетенції. Слід також зазначити, що при проведенні аналізу діяльності відповідних органів доцільно в першу чергу розглянути їх повноваження та характерні особливості.

До органів загальної компетенції належать: 1) Верховна Рада України; 2) Верховна рада Автономної Республіки Крим; 3) Кабінет Міністрів України; 4) Рада міністрів Автономної Республіки Крим; 5) обласні Київська та Севастопольська міські Ради; 6) сільські, селищні, міські та районні Ради народних депутатів. Відповідні органи займають важливе місце в системі органів управління та контролю за раціональним використанням надр. Проте питання надрокористування є не єдиними в числі задач вказаних органів.

Більш цікавими для наукового дослідження є органи спеціальної компетенції, які здійснюють функції державного управління в галузі вивчення, використання і охорони надр та за характером своїх завдань і діяльності поділяються на два види: галузеві та міжгалузеві.

Органами спеціального державного управління відносинами з користування надрами є, зокрема, органи надвідомчого управління і контролю в

галузі екології: Міністерство екології та природних ресурсів України, Державна служба геології та надр України, Державна екологічна інспекція України, Державна служба гірничого нагляду та промислової безпеки України, інші органи спеціалізованого поресурсового та галузевого управління, наприклад, Міністерство вугільної промисловості України, Міністерство палива та енергетики України тощо.

Указом Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 09.12.2010 року № 1085/2010 було утворено Міністерство екології та природних ресурсів України, Державну екологічну інспекцію України, Державну службу геології та надр України, реорганізувавши Міністерство охорони навколишнього природного середовища.

Міністерство екології та природних ресурсів України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади у формулюванні і забезпеченні реалізації державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, екології, та у межах своєї компетенції, біологічної, генетичної та радіаційної безпеки, поводження з відходами, пестицидами і агрохімікатами, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів (надр, поверхневих та підземних вод, внутрішніх морських вод і територіального моря, атмосферного повітря, лісів, тваринного (у тому числі водних живих ресурсів, мисливських та немисливських видів тварин) і рослинного світу та природних ресурсів територіальних вод континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони України (природні ресурси), відтворення та охорони земель, збереження, відтворення і невиснажливого використання біо- та ландшафтного різноманіття, формування, збереження і використання екологічної мережі, організації, охорони та використання природно-заповідного фонду, збереження озонового шару, регулювання негативного антропогенного впливу на зміну клімату та адаптації до його змін і виконання у межах компетенції вимог Рамкової конвенції ООН про зміну клімату та Кіотського протоколу до неї, розвитку водного господарства і меліорації земель, геологічного вивчення та раціонального використання надр, а також у сфері здійснення державного нагляду (контролю) за додержанням вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища, раціональне використання, відтворення та охорону природних ресурсів.

Правові, організаційні та фінансові основи діяльності державної геологічної служби України визначаються Законом України «Про державну геологічну службу України».

Офіційна історія геологічної служби України розпочинається 1 лютого 1918 року, коли тодішнім урядом було затверджено статут і штат Українського геологічного комітету. За роки незалежності українська геологічна служба неодноразово зазнавала структурних змін – від Державного Комітету України по геології та використанню надр до Державної служби геології та надр України, яка є центральним органом виконавчої влади, діяльність якої спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра екології та природних ресурсів України, входить до системи органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики у

сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр [2, с. 80].

Останнім часом відбулася реструктуризація центрального органу виконавчої влади в *Державну службу геології та надр України (Держгеонадра України)*, Положення про яку затверджено Указом Президента України від 6 квітня 2011 року. Серед основних завдань Державної служби геології та надр України слід назвати таке: внесення пропозицій щодо формування державної політики у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр; реалізація державної політики у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр; здійснення функцій державного обліку родовищ, запасів і проявів корисних копалин; ведення державного балансу запасів корисних копалин; ведення державного кадастру родовищ і проявів корисних копалин; здійснення обліку параметричних, пошукових, розвідувальних та експлуатаційних нафтових і газових свердловин; ведення державного резерву розвіданих родовищ дорогоцінних металів та дорогоцінного каміння; ведення єдиної інформаційної системи користування надрами; видача, у встановленому порядку, спеціальних дозволів на геологічне вивчення та видобування корисних копалин, будівництво та експлуатацію підземних споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин; виконання робіт (здійснення діяльності), передбачених угодою про розподіл продукції, та багато інших значних повноважень.

Державна геологічна служба, будучи спеціалізованим органом державного управління, має досить складну структуру. Концентрація в Державній службі геології та надр України значених повноважень створює ситуацію, коли, з одного боку, вона здійснює контроль, нагляд та ліцензування в галузі геологічного вивчення надр, а з іншого – сама безпосередньо може здійснювати геологічне вивчення надр. Таким чином, Державна служба геології та надр України поєднує в одній особі господарські та державні контрольні функції.

На сьогодні структура Державної служби геології та надр України налічує 3 департаменти та 3 управління, в яких функціонують 18 спеціалізованих відділів.

Відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.11.2011 року № 1145-р «Про утворення міжрегіональних територіальних органів Державної служби геології та надр» було створено 6 міжрегіональних відділів Держгеонадра.

Кодексом України про надра встановлено, що державний контроль за геологічним вивченням надр (*державний геологічний контроль*) здійснюється спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з геологічного вивчення та забезпечення раціонального використання надр та його органами на місцях.

Державний контроль – це активне втручання суб'єктів управління в діяльність підконтрольного об'єкта. У цілому сутність контролю, як соціального явища, полягає в перевірці відповідності діяльності учасників суспільних відносин встановленим у суспільстві приписам, у межах яких вони мають діяти. Його основною метою є дослідження взаємовідносин суб'єктів державного управління для підтримання законності та дисциплі-

ни у державному управлінні.

Основні відмінні риси контролю, як методу державного управління, від нагляду: контроль це повсякденне та безперервне спостереження за функціонуванням відповідного об'єкта контролю з метою отримання об'єктивної та достовірної інформації про нього; застосування заходів щодо попередження правопорушень (з правом прямого втручання в оперативну діяльність об'єкта контролю); надання допомоги підконтрольній структурі у поновленні законності і дисципліни; встановлення причин і умов, що сприяють порушенню вимог правових норм, тощо.

Відповідно до Порядку здійснення державного геологічного контролю, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 14.12.2011 року № 1294, державний геологічний контроль здійснює Держгеонадра України та його територіальні органи. Порядок здійснення державного геологічного контролю визначає Кабінет Міністрів України.

Державний нагляд за проведенням робіт, пов'язаних із забезпеченням повноти вивчення гірничотехнічних, інженерно-геологічних, гідрогеологічних та інших умов розробки родовищ корисних копалин, використанням та охороною надр, а також за переробкою мінеральної сировини (гірничий нагляд) здійснюють у межах своєї компетенції центральний орган виконавчої влади з промислової безпеки, охорони праці та державного гірничого нагляду і його територіальні органи – Державна служба гірничого нагляду та промислової безпеки України (Держгірпромнагляд).

Відповідно до Указу Президента України від 06.04.2011 року № 408/2011 «Про Положення про Державну службу гірничого нагляду та промислової безпеки України», Держгірпромнагляд є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра надзвичайних ситуацій України.

Державний нагляд – це пасивний метод управління, що полягає у збиранні потрібних знань про діяльність об'єкта управління та їх оцінки, це юридичний аналіз стану справ додержання законності і дисципліни щодо об'єкта управління, який здійснюється суб'єктом управління із застосуванням відповідних, наданих йому законодавством форм, але без безпосереднього втручання в оперативну та іншу діяльність підконтрольного об'єкта.

Держгірпромнагляд України входить до системи органів виконавчої влади та забезпечує реалізацію державної політики з промислової безпеки, охорони праці, державного гірничого нагляду, охорони надр та державного регулювання у сфері безпечного поводження з вибуховими матеріалами промислового призначення.

До основних завдань Держгірпромнагляду України належать: 1) реалізація державної політики у сфері промислової безпеки, охорони праці, здійснення гірничого нагляду, охорони надр, промислової безпеки у сфері поводження з вибуховими матеріалами промислового призначення, а також внесення пропозицій щодо її формування; 2) організація та здійснення державного нагляду (контролю) за додержанням законів та інших нормативно-правових актів з питань, зокрема, геологічного вивчення надр, їх використання та охорони, а також використання і переробки мінеральної сировини.

Держгірпромнагляд України відповідно до покладених завдань готує та подає пропозиції щодо формування державної політики та визначення механізму її реалізації у сфері промислової безпеки, охорони праці, державного гірничого нагляду, використання та охорони надр; у межах компетенції бере участь у розробці проектів Державного бюджету України, Державної програми економічного та соціального розвитку України, Програми діяльності Кабміну України, державних програм економічного розвитку щодо геологічного вивчення, використання та охорони надр; бере участь у здійсненні державного управління у сфері геологічного вивчення, використання та охорони надр, поводження з вибуховими матеріалами промислового призначення; здійснює нагляд за дотриманням умов спеціальних дозволів на користування надрами в частині державного гірничого нагляду; погоджує видачу спеціальних дозволів на користування надрами; здійснює у встановленому порядку державний гірничий нагляд та ін.

Згідно з пунктом 9 Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30.05.2011 року № 615, надання надр у користування, за винятком надання надр на умовах угод про розподіл продукції, заявник повинен погодити, зокрема, з Держгірпромнаглядом України – на геологічне вивчення з дослідно-промисловою розробкою та видобуванням, а також для цілей, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, і для створення геологічних територій та об'єктів, що мають важливе наукове, культурне, рекреаційно-оздоровче значення (геологічні заповідники, заказники, пам'ятники природи, лікувальні, оздоровчі заклади тощо).

Держгірпромнагляд України здійснює свої повноваження безпосередньо та через свої територіальні органи в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, у місті обласного значення Кривий Ріг.

Висновки. Державний контроль за використанням та охороною надр у межах своєї компетенції здійснюють органи місцевого самоврядування та місцеві органи виконавчої влади, а також центральний орган виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища і його територіальні органи. Проведене наукове дослідження встановило, що система відповідних органів, особливо спеціальної компетенції, є достатньо розгалуженою і такою, що постійно піддається реформуванню. Відтак, відповідне наукове дослідження лише підготувало аналітичну базу для подальшого вивчення окресленого питання. На основі проведеного аналізу доцільно розробити пропозиції з подальшого реформування органів управління і контролю з питань регулювання відносин з користування надрами.

Бібліографічні посилання

1. Рудько Г. Нормативно-правове регулювання надрокористування / Г. Рудько, О. Миргородський, М. Курило та ін. – К., 2012.

Макаренко А. Ю. Специфика государственного регулирования отношений по использованию недр: органы общей, специальной компетенции. Исследованы вопросы государственного регулирования в сфере использования и охраны недр. Проведен анализ деятельности органов общей и специальной компетенции, рассмотрены их полномочия, особенности деятельности, процессы государственного регулирования соответствующих

правоотношений. В результаті научного дослідження определено содержание государственного контроля и государственного надзора за использованием и охраной недр.

Ключевые слова: *недра, государственные органы, управление, властные полномочия, геологическое изучение.*

Makarenko O. Yu. Specificity of state regulation of the use of mineral resources: Institution general, special competence. In this paper the questions provided by the state regulation of the use and protection of natural resources. The analysis of the activities of the general and specific competencies, considered their powers, especially activities that the processes of state regulation of the corresponding relations. As a result of scientific research, the portion of state control and state control over the use and protection of subsoil.

State control in the field of mineral resources is carried out over geological mining: the rational use of natural resources; protection of mineral resources.

State supervision in sphere of subsoil use is made of compliance with the rules of geological and surveying in the development of mineral deposits; validity and timeliness of measures to ensure the safety of people, property and the protection of the environment, mine workings and drill from the harmful effects of work related to subsoil use; compliance with established laws and regulatory acts on subsoil the order of liquidation and conservation mining objects or their parts, as well as some mining and drill and so on.

State Supervision of work related to ensuring the completeness of the study mining engineering, geotechnical, hydrogeological and other conditions of mineral deposits, use and protection of mineral resources, as well as processing of minerals (mining supervision) carry within their competence central executive body of industrial safety, labour protection and state mining supervision and its territorial bodies – the State service of mining supervision and industrial safety of Ukraine.

Keywords: *subsoil, government, administration, powers, geological explore.*

Надійшла до редакції 22.0.1.2014

Булах С. М.

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 331.108.47

ОСНОВНІ ВІДМІННОСТІ ПЕРЕМІЩЕННЯ ВІД ПЕРЕВЕДЕННЯ ПРАЦІВНИКІВ У ТРУДОВОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

У результаті аналізу норм правових актів, а також з урахуванням різних точок зору вітчизняних і закордонних вчених визначаються відмінності переміщення від переведення працівників у трудовому законодавстві України. У роботі запропоновано внести конкретні зміни до проекту Трудового кодексу України, зареєстрованого 22.04.2013 за № 2902.

Ключові слова: *переміщення, переведення, працівник, робоче місце, трудовий договір.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах розбудови України як правової держави значима роль у регулюванні трудових відносин належить встановленню відмінностей переміщення від переведення працівників, що актуалізує необхідність дослідження цього складного, а тому багатоглядного явища правової дійсності як на загальнотеоретичному, так і

правозастосовному рівні.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідженню окреслених вище питань присвячені праці багатьох науковців, серед яких Є. Астрахан, Н. Болотіна, А. Венедіктов, В. Венедіктов, Н. Гетьманцева, О. Голованова, Г. Гончарова, Г. Гуляєв, Я. Давидович, О. Данилюк, В. Доганов, П. Жигалкін, С. Карінський, І. Маміофа, І. Морейн, В. Нікітінський, Т. Парпан, А. Пашерстник, П. Пилипенко, С. Прилипко, А. Сергєєв, О. Сонін, А. Ставцева, Б. Хрустальов, М. Яковлєв, О. Ярошенко У свій час зазначені вчені зробили науковий внесок у дослідження вказаної проблематики.

Однак сучасних комплексних наукових розробок, які б ураховували зміни законодавства України у зазначеній сфері, проведено не було. У зв'язку із цим питання відмінності переміщення від переведення працівників у трудовому праві України залишається за межами загальноновизнаного розуміння як на науковому, так і на законодавчому рівні.

Мета даної статті полягає в тому, щоб на основі аналізу теоретичних засад та нормативно-правової бази визначити відмінності переміщення від переведення працівників у трудовому законодавстві України і, ґрунтуючись на висновках, отриманих за результатами аналізу, запропонувати зміни до проекту Трудового кодексу України.

Реалізація мети зумовила необхідність вирішення таких завдань: проаналізувати норми законодавства України про працю, які регулюють питання переміщення та переведення працівників, і виявити основні проблеми, що виникають під час їх застосування у практичній діяльності; з урахуванням раніше проведених досліджень надати власне науково обґрунтоване бачення відмінностей переміщення від переведення працівників у трудовому законодавстві України; сформулювати пропозиції щодо внесення змін до проекту Трудового кодексу України, зареєстрованого від 22.04.2013 за № 2902.

Виклад основного матеріалу. У дослідженнях, присвячених правовим питанням перерозподілу трудових ресурсів, проведених у середині 70-х років, поняття «переведення працівника на іншу роботу» надається через категорію «переміщення». Тобто під переведенням розуміється переміщення на роботу за іншою професією, спеціальністю, кваліфікацією або зі зміною інших істотних умов договору чи переміщення працівника на інше підприємство [1, с. 102; 2, с. 78-79]. Аналогічне визначення терміну «переведення» через поняття «переміщення» працівника надає А.Є. Пашерстник, визначаючи переведення таким переміщенням працівника, при якому він переходить до виконання роботи, що відрізняється від попередньої своїми професійними, кваліфікаційними й об'єктивними ознаками [3, с. 41]. На сьогоднішній день така позиція є незрозумілою, оскільки чинне законодавство про працю регулює переведення й переміщення працівників як різні процедури, пов'язані зі зміною визначених сторонами істотних умов трудового договору або ж відсутністю таких при фактичній зміні робочого місця працівника. Однак до 1988 р. такого розмежування не було, що пояснює використання категорії «переміщення»

для розкриття змісту поняття «переведення» вищенаведеними науковцями.

Починаючи з 1988 р. переміщення, що не потребує згоди працівника, відокремлено законодавцем в окрему процедуру. До 1988 р. законодавче визначення переміщення було значно вужчим, аніж на теперішній час. Зокрема, розглядалося як переведення працівника також доручення йому роботи на іншому механізмі чи агрегаті, а за певних обставин – і переміщення його до іншого структурного підрозділу, якщо при цьому суттєво змінювалися умови праці робітника й умови приїзду до роботи й назад.

Чинна редакція ч. 2 ст. 32 Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України) виходить із широкого розуміння переміщення працівника на інше робоче місце, а тому якщо воно відбувається у межах спеціальності, кваліфікації чи посади, зумовленої трудовим договором, то згоди працівника на його проведення не вимагається [4, с. 338]. Однак чіткого визначення поняття «переміщення працівників» в КЗпП України бракує, хоча його зміст розкривається шляхом перелічення дій працівників, що охоплюються таким поняттям [5, с. 91]. Вважаємо за необхідне погодитися з В.С. Венедіктовим, що відмінність переведення від переміщення на практиці часто викликає певні складнощі, у зв'язку з чим нерідко виникають спірні ситуації [6, с. 101].

З цього приводу І.Б. Морейн зауважує, що на практиці спостерігається велика строкатість і різнобій у тлумаченні нормативних актів, які регулюють переведення на іншу роботу, не проводиться правильного розмежування між переведенням, переміщенням і переходом на іншу роботу, не розкривається поняття згоди працівника як умови правомірності переведення тощо. У результаті цього нерідко справжні переведення на іншу роботу здійснюються під виглядом переміщень на інше робоче місце, що, безперечно, завдає шкоди працівнику й державі [7, с. 5-6].

З цього приводу Н.Б. Болотіна зазначає, що модель, репрезентована у ст. 32 КЗпП України, досить складна; її було встановлено у 1988 р., коли в законодавство впроваджувалися перші ринкові зміни. Метою таких змін було намагання розширити права роботодавця, при цьому про права працівника часто забували. Але тепер, після прийняття Конституції України й активного впровадження в суспільну свідомість ідеї про необхідність за будь-яких умов додержуватися прав людини, ці норми не узгоджуються із сучасними уявленнями про правові відносини між роботодавцем і найманим працівником. Крім того, у реальних суспільних відносинах зміни трудового договору торкаються не однієї з перелічених вище умов, а, як правило, одразу декількох. Може мати місце зміна робочого місця зі зміною не тільки заробітної плати, а й режиму робочого часу, пільг щодо додаткової відпустки, пільгового трудового стажу тощо. Зміни можуть мати як об'єктивний, так і суб'єктивний характер; як установлюватись на локальному рівні, так і впливати із централізованого правового регулювання. За таких умов важко розібратися в особливостях правового режиму переведення, переміщення, змін в організації виробництва й праці [8, с. 272].

Для розмежування переведень і переміщень працівників науковці пропонують використовувати різні критерії, серед яких технологічний

процес, заробітна плата, територіальне знаходження [9, с. 25], зміна характеру трудових обов'язків [10, с. 23], обсяг роботи, важкість і шкідливість умов праці, ступінь самостійності й відповідальності працівника [11, с. 5], зміна обсягу чи характеру трудових обов'язків [12, с. 19]. Як слушно зауважує Н.Б. Болотіна, у процесі праці робітник залишається людиною, для якої надзвичайне значення мають суспільні зв'язки, трудовий колектив, особисті стосунки, імідж фірми, особистість безпосереднього керівника, обсяг роботи, її характер тощо. І навіть у рамках одного підприємства ці обставини можуть суттєво відрізнятися. Чи не пошуки сприятливого мікроклімату та всіх зазначених умов змушують працівника подеколи залишати місце роботи і шукати іншого? [8, с. 273].

Вважаємо, що під час з'ясування основних підстав для застосування процедури переведення чи переміщення необхідно виходити з того, що переміщення працівника пов'язується насамперед зі зміною робочого місця. Якщо місце роботи вміщує загальну характеристику реалізації здатності до праці, то кожен працівник має також визначене робоче місце всередині виробничої одиниці, на якому він безпосередньо здійснює свою трудову діяльність [7, с. 47]. Тому робоче місце, як правило, визначається як частина простору, оснащена обладнанням, приладами, інструментами [13, с. 11], пристосована для виконання працівником (групою працівників) свого виробничого завдання, первісна ланка будь-якого підприємства [14, с. 670]. У законодавстві України даний термін неодноразово трактується. Наприклад, у ст. 1 Закону України «Про розвиток автомобільної промисловості України» від 18 березня 2004 р. № 1624-IV робоче місце визначається як зона застосування праці одного працівника, обладнана й оснащена всім необхідним для виконання виробничого процесу чи його частини протягом робочого дня [15].

На сьогодні існує думка, що при переміщенні працівника не має значення, вказано чи ні в трудовому договорі його конкретне робоче місце або засіб виробництва (наприклад, машина, марка станка). Тому змінювати ці умови можна без згоди працівника. Втім, Т.В. Парпан наголошує: на жаль, зроблений висновок йде в розріз із загальним принципом обов'язковості дотримання роботодавцем умов трудового договору, який закріплений у ст. 43 Конституції України про заборону примусової праці та у ст. 21 і 31 КЗпП України [16, с. 328]. За висловленням Н.Б. Болотіної, якщо при укладенні трудового договору було обумовлене конкретне робоче місце (відділ, підрозділ), то така умова стає суттєвою умовою трудового договору, яку не можна змінити без згоди працівника, і така зміна, по суті, є переведенням [8, с. 273].

П.І. Жигалкін з цього приводу слушно зауважує, що динамізм виробничого процесу, тобто об'єктивні умови процесу праці, зумовлюють наявність у адміністрації права переміщати робітників і службовців на інші робочі місця. Можливість працівників періодично змінювати робоче місце робить їхню працю різноманітнішою й змістовнішою. Однак разом із тим науковець наголошує, що під час переміщення на інше робоче місце зміст трудового договору не змінюється [17, с. 64]. Дійсно, визначення робочого місця працівника до початку роботи за укладеним трудовим договором є обов'язком роботодавця (п. 3 ст. 29 КЗпП України). При цьому якщо умова

про робоче місце наявна в трудовому договорі, то зміст останнього при зміні робочого місця змінюється, що означає необхідність застосування процедури переведення.

Таку позицію відстоює О. Данилюк, визначаючи, що якщо трудовий договір передбачає виконання роботи на конкретному робочому місці, то доручення роботи на іншому агрегаті, механізмі є переведенням. Наприклад, водій може бути прийнятий на роботу як без вказівки марки автомобіля, на якому передбачається застосування його праці, так і з зазначенням цієї марки. В останньому випадку надання вказівки йому працювати на автомобілі іншої марки слід розглядати як переведення на іншу роботу [18, с. 120-121].

Досить часто на практиці виникає питання вибору процедури переведення або ж переміщення працівника у разі необхідності здійснення такого з однієї наділеної правосуб'єктністю в галузі трудових правовідносин виробничої одиниці до аналогічної іншої за умови входження їх до складу єдиної вищої одиниці й розташування в одній місцевості. З цього приводу думки науковців з трудового права різняться. Деякі вчені вважають за необхідне вирішувати дане питання шляхом аналізу наявності або ж відсутності виробничих одиниць цивільної правосуб'єктності [11, с. 8; 19, с. 24]. Інші акцентують увагу не на цивільній правосуб'єктності виробничої одиниці, а на наявності в неї прав прийому й звільнення працівників [20, с. 141; 21, с. 79-81].

Ми ж є прибічниками третього напряму, суть якого полягає в тому, що вирішення означеного питання у кожному конкретному випадку залежить від умов трудового договору [8, с. 273; 22, с. 60; 4, с. 342; 16, с. 328; 23, с. 163; 24, с. 39]. Тобто при з'ясуванні процедури, за допомогою якої одного працівника необхідно перевести або ж перемістити до іншої виробничої одиниці, що входить до складу підприємства, слід звертатися до змісту конкретного трудового договору, а саме до наявності чи відсутності в ньому умови про певну виробничу одиницю.

Як вважає А.В. Сергєєв, якщо при прийомі на роботу було обумовлено конкретний структурний підрозділ, в якому буде протікати трудова діяльність працівника, то доручення йому роботи в іншому підрозділі є переведенням. За відсутності в трудовому договорі уточнюючої умови про конкретний підрозділ доручення роботи в іншому підрозділі розцінюється як переведення, якщо при цьому не змінюються трудова функція та інші суттєві умови праці [22, с. 60].

З цього приводу П.Д. Пилипенко зазначає, що у разі, якщо робоче місце чи структурний підрозділ, де працює працівник, обумовлені сторонами у трудовому договорі під час його укладення й тим самим стали його істотними умовами, то зміна робочого місця не може відбуватися в односторонньому порядку. Як і будь-яка інша істотна умова трудового договору, умова про робоче місце повинна мати належне їй юридичне значення [4, с. 342]

Т.В. Парпан вважає, що якщо у трудовому договорі місце роботи працівника конкретизоване шляхом вказівки на адресу відповідного структурного підрозділу (яка може й не співпадати з місцезнаходженням самої юридичної особи), де працівник повинен залучатися до роботи, то, безумовно,

на його зміну необхідно отримати згоду працівника. Якщо ж трудовий договір не містить такої вказівки, його зміна буде вважатися переміщенням і може проводитися без такої згоди [16, с. 328]. За визначенням О.А. Голованової, якщо при влаштуванні на роботу було обумовлено конкретний структурний підрозділ, в якому буде протікати трудова діяльність працівника, то переведення в інший підрозділ може бути здійснене лише за його згодою. За відсутності у трудовому договорі уточнюючої умови, в якому саме підрозділі даного підприємства буде працювати працівник, переміщення з одного підрозділу в інший допускається без згоди працівника й не розглядається як переведення, якщо при цьому не змінюються трудова функція та інші істотні умови договору [13, с. 8]. Це правило діє в разі переміщення працівників з однієї виробничої одиниці до іншої в рамках тієї ж місцевості.

У той же час О. Данилюк зазначає, що не вважається переведенням переміщення працівника з одного структурного підрозділу в інший (якщо не змінюються суттєві умови трудового договору). Однак слід мати на увазі, що дане правило діє у випадку, коли структурні підрозділи перебувають в одній місцевості відповідно до існуючого адміністративно-територіального поділу. Окрім того, науковець акцентує увагу на тому, що й на теперішній час, як свідчить судова практика, переміщення з одного структурного підрозділу в інший, навіть якщо дані підрозділи розміщені в одній місцевості, трактується як переведення, якщо при переміщенні для працівника суттєво погіршується транспортна доступність нової роботи [18, с. 120-121]. З цього приводу І.Б. Морейн акцентує увагу на тому, що переведення на іншу роботу, хоча б в однойменну частину підприємства (філії, відділу, тощо), без урахування умов праці, її оплати, обсягу роботи та інших ознак, які мають істотне значення, може під видом переміщення на інше робоче місце привести до переведення на іншу роботу без згоди працівника [7, с. 47].

Т.В. Парпан вважає за необхідне визначати зміну структурного підрозділу працівника не як переміщення, а як переведення, якщо це пов'язано із ускладненим прибуттям до нього [16, с. 328]. Тобто, на думку вченої, навіть у разі розташування виробничої одиниці в рамках тієї ж місцевості, але з ускладненням прибуття працівника у разі переміщення, слід застосовувати процедуру переведення. Ця пропозиція не позбавлена логіки, оскільки факт віддаленості роботи від місця проживання працівника доволі суттєво впливає на існування трудових правовідносин. Так, у багатьох випадках працівник змушений шукати більш підходящу роботу [16, с. 328].

На думку О. Данилюка, критерій транспортної доступності може слугувати формальним критерієм для розмежування переведення й переміщення [18, с. 120-121].

У ч. 2 ст. 78 проекту Трудового кодексу України [25] пропонується у разі, якщо при переміщенні змінюються умови транспортної доступності (наявність транспорту загального користування і звичайної для цієї місцевості витрати коштів і часу на проїзд (переміщення) від місця проживання до місця роботи), дозволяти останнє лише за письмовою згодою працівника. Однак, на думку Т.В. Парпан, необхідно враховувати витрати часу, а не

умови транспортної доступності, як це, наприклад, запропоновано у вказаному Проекті [16, с. 328].

У разі ж зміни місцевості здійснення переміщення неможливе, оскільки для зміни місцевості необхідною є згода працівника, і застосовувати необхідно процедуру переведення. О. Сонін з цього приводу зазначає, що оскільки направлення працівника на роботу в інший структурний підрозділ підприємства, розташованого в іншій місцевості, виходить за межі поняття переміщення, воно також повинно класифікуватися як переведення [5, с. 91]. Однак якщо у трудовому договорі обумовлене виконання роботи на об'єктах, що розміщені у декількох населених пунктах, або ж специфіка виконання роботи передбачає динамічне робоче місце (робота провідників вагонів, екіпажів літаків тощо), службові відрядження зі зміною місцевості, то в такому разі не йдеться про переміщення чи переведення.

З цього приводу О.А. Голованова зазначає, що в будівельних, монтажних, геологічних та інших організаціях, де об'єкти можуть бути в різних населених пунктах, у трудовому договорі зазвичай обумовлюється виконання робіт на всіх обслуговуваних об'єктах, а тому переміщення працівника з одного об'єкта на інший, навіть розташований в іншому населеному пункті, переведенням не є [13, с. 11].

Необхідно також зауважити, що якщо умова про робоче місце не визначена трудовим договором, але виробнича одиниця наділена трудовою правосуб'єктністю, то в даному випадку теж відбудеться переведення працівника до іншого підприємства, а не переміщення (відбувається зміна роботодавця). За визначенням О. А. Голованової, «підприємство може бути наділено так званою трудовою правосуб'єктністю, тобто правом прийому на роботу незалежно від ступеня цієї господарської самостійності, навіть не будучи юридичною особою...» [13, с. 8] Наприклад, переведення працівника із установи до її філії, директор якої наділений правом прийняття й звільнення, буде розглядатися як переведення до іншого підприємства. У трудовій книжці працівника за старим місцем роботи вказується, в якому порядку здійснено переведення до іншого підприємства. На новому місці роботи видається наказ про зарахування працівника в порядку переведення [26, с. 68].

На практиці часто виникає питання, чи можна застосовувати процедуру переміщення при потенційній зміні визначених сторонами умов трудового договору, виключаючи умову про трудову функцію та місце роботи, зміна яких остаточно вимагає застосування процедури переведення. Чіткої вказівки стосовно зазначеного зміст ані ч. 1, ані ч. 2 ст. 32 КЗпП України не містить. З цього приводу П.Д. Пилипенко зазначає, що незважаючи на всі об'єктивні чинники, які зумовили появу такої норми, її невідповідність загальним принципам договірної регулювання у нинішніх умовах є очевидною. Гарантії трудових прав найманих працівників у разі застосування до них роботодавцем переміщення суттєво занижені [4, с. 338]. Як вважає О.А. Голованова, при переміщенні змінюється робоче місце в межах того ж підприємства чи структурного підрозділу, обумовленого при прийнятті на роботу, в якому працює працівник, без зміни істотних умов праці [13, с. 11].

У цьому контексті зауважимо, що аналогічне визначення терміну «пе-

реміщення працівника», закріпленого у ч. 2 ст. 32 КЗпП України, міститься в ч. 3 ст. 72.1 Трудового кодексу Російської Федерації, виключаючи наявність в останньому зауваження щодо неможливості зміни при переміщенні умов праці, визначених сторонами у трудовому договорі. Таке зауваження здається нам вкрай важливим, оскільки, на нашу думку, зміна умов трудового договору при виконанні працівником роботи в межах спеціальності, кваліфікації чи посади, обумовлених трудовим договором, передбачає застосування процедури переведення працівника й унеможливує здійснення переміщення. Саме тому вважаємо за необхідне чітко зазначити вказану вимогу (щодо незмінності визначених сторонами умов трудового договору) у змісті статті, за допомогою якої буде відбуватися правове регулювання переміщень працівників. З цього приводу Г.С. Гончарова зазначає, що, на відміну від переведення, зміна робочого місця всередині підприємства пов'язана з організацією виробництва. Можливість такого переміщення не порушує загального принципу обов'язковості дотримання умов трудового договору. Наявність у адміністрації права переміщати робітників і службовців на інші робочі місця зумовлюється, з одного боку, динамічністю виробничого процесу, зміною умов праці, виробничих площ, тобто об'єктивними умовами процесу праці, а з іншого – тим, що під час переміщення на інше робоче місце зміст трудового договору не змінюється [27, с. 33-34].

Тоді, за умови відсутності зміни умов трудового договору під час переміщення працівників, останнє не слід розуміти як окремий вид новації трудового договору й визначати його зміною умов праці, як це спостерігаємо у низці підручників, коли глава щодо зміни умов трудового договору містить підрозділ «Переміщення працівників» [8, с. 269; 28, с. 296]. Однак це не означає, що автори цих праць дотримуються позиції віднесення переміщення працівника до різновидів зміни умов трудового договору (праці).

За умов правового регулювання переміщень, переведень та істотних змін умов праці положеннями однієї статті КЗпП України таке трактування є логічним. Втім, на думку Н.Б. Болотіної, доцільно виключити поняття «переміщення» зі ст. 32 КЗпП України, передбачивши тільки два варіанти змін умов трудового договору: «переведення» і «зміни в організації виробництва і праці» [8, с. 274]. Наприклад, Н. Гетьманцева новацією умов трудового договору визначає тільки переведення на іншу роботу [26, с. 64]. П.Д. Пилипенко зазначає, що у трудовому праві зміна умов трудового договору дістала назву «переведення на іншу роботу» [4, с. 337]. Т.В. Парпан наголошує, що на відміну від переведення на іншу роботу, при переміщенні працівників зміст трудового договору не повинен змінюватися; переміщення не повинно негативно відображатися на інтересах працівників і торкатися змісту трудового договору, а тому не повинно розглядатися як один зі способів «зміни умов трудового договору» [16, с. 328-329].

Враховуючи викладене, вважаємо, що ч. 1 ст. 77 проекту Трудового кодексу України «Види зміни умов трудового договору» повинна містити лише дві категорії – «переведення» й «зміни істотних умов праці».

Переміщенням працівників повинна бути присвячена окрема стаття, при формуванні змісту якої слід враховувати те, що переміщення: а) не по-

требує згоди працівника; б) повинно бути вмотивованим; в) здійснюється через доручення працівникові роботи, обумовленої трудовим договором, на новому робочому місці в цьому ж структурному підрозділі або в іншому в тій же місцевості; г) не тягне зміну визначених сторонами умов трудового договору; д) зміна робочого місця не протипоказана працівнику за станом здоров'я.

Натомість ч. 1 ст. 78 проекту Трудового кодексу України [25] містить таке визначення переміщення працівників: «Якщо інше не обумовлене трудовим договором, роботодавець має право без згоди працівника перемістити його на інше робоче місце, в інший структурний підрозділ у тій самій місцевості, доручити роботу на іншому обладнанні у межах його трудової функції і кваліфікації, якщо це не протипоказано за станом здоров'я, без зміни істотних умов трудового договору». Воно має певні плюси порівняно з поняттям, яке запропоноване чинним КЗпП України.

По-перше, вказівка «без зміни істотних умов трудового договору» остаточно ставить крапку в питанні можливості зміни істотних умов праці, окрім трудової функції й місця роботи, при переміщенні працівників.

По-друге, вирішується актуальне на теперішній час за відсутності відповіді у чинному законодавстві про працю питання: обумовленість у трудовому договорі робочого місця виключає можливість роботодавця застосувати процедуру переміщення працівника. Однак мінусом є відсутність вимоги щодо обов'язковості вмотивованості здійснення переміщення. Окрім того, застосовується поняття «істотні умови праці», що є оціночним і відмінним для різних категорій працівників. Вважаємо, що слід застосовувати таку конструкцію: «не тягне зміну визначених сторонами умов трудового договору».

Щодо оформлення процедури переміщення працівника, то наразі вимог щодо її здійснення законодавство не містить. Втім, на думку Т.В. Парпан, необхідність у цьому є. Хоча б для того, щоб у наказі зафіксувати причини переміщення, його зміст і дату [16, с. 329]. Ми також підтримуємо дану позицію. Фіксування причин переміщення дозволить з'ясувати обґрунтованість здійсненого переміщення. Зміст переміщення та його дата нададуть інформацію стосовно наявності чи відсутності зміни умов трудового договору, що, у свою чергу, дозволить з'ясувати законність застосування процедури.

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене, слід наголосити, що незважаючи на зміни норм Кодексу законів про працю України стосовно переведення працівників 1988 р., коли переміщення, що не потребує згоди працівника, оформлено законодавцем в окрему процедуру, остаточної відповіді щодо доцільності застосування кожної із процедур на практиці не дано, оскільки чітких кордонів між термінами «переведення» й «переміщення» законодавцем не виділено.

Переміщенням слід вважати зміну робочого місця працівника лише в разі відсутності умови про робоче місце в трудовому договорі. Якщо ж умова про робоче місце наявна в трудовому договорі, то зміст останнього при зміні робочого місця змінюється, а отже, унеможлиблюється застосування процедури переміщення. Дане правило стосується вибору процеду-

ри, за допомогою якої одного працівника слід перевести або ж перемістити до іншої виробничої одиниці, що входить до складу підприємства, тобто необхідно звертатися до змісту конкретного трудового договору (до наявності або відсутності в ньому умови про певну виробничу одиницю).

Виходячи з того, що переміщення не впливає на зміст трудового договору, підтримуємо позицію виокремлення норм щодо процедури його здійснення в окрему статтю, яка буде відмежована від переведень і зміни істотних умов праці як різновидів новації трудового договору. Зокрема, ч. 1 ст. 77 проекту Трудового кодексу України «Види зміни умов трудового договору» повинна містити лише дві категорії – «переведення» та «зміни істотних умов праці», а переміщенням працівників повинна бути присвячена окрема стаття, при формуванні змісту якої слід урахувувати те, що переміщення: (а) не потребує згоди працівника; (б) повинно бути вмотивованим; (в) здійснюється дорученням працівникові роботи, обумовленої трудовим договором, на новому робочому місці в цьому ж структурному підрозділі або в іншому в тій же місцевості; (г) не тягне зміну визначених сторонами умов трудового договору; (д) зміна робочого місця не протипоказана працівнику за станом здоров'я.

Бібліографічні посилання

1. *Ставцева А. И.* Прием и перевод на другую работу / А. И. Ставцева, М. В. Яковлев. – М., 1967.
2. *Ставцева А. И.* Правовые вопросы перераспределения трудовых ресурсов / А. И. Ставцева. – М., 1974.
3. *Пашерстник А. Е.* Право на труд / А. Е. Пашерстник. – М., 1951.
4. *Пилипенко П. Д.* Про істотні умови трудового договору та проблеми, пов'язані з переведенням і переміщенням працівників / П. Д. Пилипенко // Вісн. Львів. ун-ту : сер. юрид. – 2002. – Вип. 37. – С. 337–342.
5. *Сонин О.* Компенсации при переводе на работу в другую местность / О. Сонин // Підприємство, господарство і право. – 2002. – № 7. – С. 91–93.
6. *Венедиктов В. С.* Трудовое право Украины / В. С. Венедиктов. – Х., 2006.
7. *Морейн И. Б.* Перевод на другую работу / И. Б. Морейн. – М., 1965.
8. *Болотіна Н. Б.* Трудове право України : підруч. / Н. Б. Болотіна. – К., 2003.
9. *Гуляев Г.* Прием, перевод и увольнение с работы рабочих и служащих / Г. Гуляев, Л. Лунгу. – Кишинев, 1985.
10. *Кафтановская А. М.* Прием на работу, перевод и увольнение рабочих и служащих / А. М. Кафтановская, В. И. Никитинский. – М., 1955.
11. *Мамиофа И. Э.* Правовые вопросы перевода рабочих и служащих на другую работу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / И. Э. Мамиофа. – Х., 1962.
12. *Давидович Я. И.* Прием на работу, перевод и увольнение рабочих и служащих / Я. И. Давидович, Б. Ф. Хрусталева. – Л., 1960.
13. *Голованова Е. А.* Переводы рабочих и служащих на другую работу / Е. А. Голованова ; [отв. ред. В. И. Никитинский]. – М., 1986.
14. Теорія управління органами внутрішніх справ : підруч. / [за ред. Ю. Ф. Кравченка]. – К., 1999.
15. Про розвиток автомобільної промисловості України : Закон України від 18.03.2004 № 1624-IV / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1624-15>.
16. *Парпан Т.* Проблеми правового регулювання переміщення працівників / Т. Парпан // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матер. Харк. регіон. наук. конф., 5-6 лют. 2005 р. – Л., 2004. – С. 328–329.
17. *Жигалкин П. И.* Трудовое право в обеспечении стабильности кадров / П. И. Жигалкин. – Х., 1977.

18. Данилюк О. Зміна умов трудового договору: порівняльний аналіз законодавства України та Російської Федерації / О. Данилюк // *Право України*. – 2004. – № 9. – С. 120–123.
19. Венедиктов А. В. О субъектах социалистических правоотношений / А. В. Венедиктов // *Сов. гос-во и право*. – 1955. – № 6. – С. 23–25.
20. Пашерстник А. Е. Рассмотрение трудовых споров / А. Е. Пашерстник. – М., 1958.
21. Доганов В. М. Государственные организации как субъекты социалистического трудового правоотношения / В. М. Доганов // *Правоведение*. – 1957. – № 1. – С. 79–81.
22. Сергеев А. В. *Понятие и значение института перевода на другую работу* / А. В. Сергеев // *Юрист*. – 2001. – № 1. – С. 53–65.
23. Астрахан Е. И. Роль советского трудового права в плановом обеспечении народного хозяйства кадрами / Е. И. Астрахан, С. С. Каринский, А. И. Ставцева. – М., 1955.
24. Воронов Н. Перевод на другую работу / Н. Воронов // *Соц. законность*. – 1961. – № 8. – С. 36–39.
25. Проект Трудового кодексу України (реєстраційний № 2902, текст законопроекту від 22.04.2013) / Верховна Рада України [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46746.
26. Гетьманцева Н. Новація умов трудового договору / Н. Гетьманцева // *Юрид. Україна*. – 2007. – № 3. – С. 64–70.
27. Гончарова Г. С. Переводы и перемещения в судебной практике / Г. С. Гончарова. – Х., 1982.
28. Прилипко С. М. Трудове право України : підруч. / С. М. Прилипко, О. М. Ярошенко. – Х., 2008.

Булах С. М. Основные отличия перемещения от перевода работников в трудовом законодательстве Украины. В результате анализа норм правовых актов, а также с учетом разных точек зрения отечественных и иностранных ученых определяются отличия перемещения от перевода работников в трудовом законодательстве Украины. В работе предлагается внести конкретные изменения в проект Трудового кодекса Украины, зарегистрированного 22.04.2013 под № 2902.

Ключевые слова: перемещение, переводение, работник, рабочее место, трудовой договор.

Bulakh S. M. Main differences of moving from relocating of employees in the labor legislation of Ukraine. As a result of analysis of legal acts, as well as the different perspectives of domestic and foreign scientists determined the differences from the translation movement of workers in the labor legislation of Ukraine. In particular, the movement should be considered a change of workplace employee only if there are no conditions on the job in the employment contract. If the condition of the workplace is available in the employment contract, the content of the last change in the workplace is changing, and thus prevents the application of displacement. This rule applies to the selection procedure by which an employee must transfer or move to another production unit, which is part of the company – namely, to apply to the content of a particular contract of employment (to whether or not it terms of a production unit).

In the paper the author proposes to make specific changes to the draft Labour Code of Ukraine registered on 04.22.2013 under number 2902 by the isolation rules on the procedures for moving in a separate article, which is delimited by newline and changing material conditions as a kind of innovations employment contract. In particular, ch. 1, Art. 77 of the draft Labour Code of Ukraine "Types of changes in the terms of the employment contract" shall include only two categories of "transfer" and "changing material conditions" and the movement of workers should be devoted to a separate article in shaping the content of which should be considered that the movement: (a) does not require the consent of the employee; (b) must be motivated; (c) is carried out by an employee of the commission, due to a labor contract for a new job in the same branch or another in the same locality; (d) does not involve change of the parties to the employment contract; (d) change in the workplace is not contraindicated employee health.

Keywords: moving, relocating, employee, job, employment contract.

Надійшла до редакції 24.03.2014

Гончарук В. В.

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

УДК 349.2 : 351.743 (477)

ПРОБЛЕМИ ПЕРЕМІЩЕННЯ ПО СЛУЖБІ ПРАЦІВНИКІВ ОВС

Охарактеризовано проблеми переміщення по службі працівників органів внутрішніх справ й надано авторське бачення вирішення вказаних проблем.

Ключові слова: праця, працівники органів внутрішніх справ, переміщення по службі, проблеми трудової діяльності, служба в органах внутрішніх справ.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розбудови демократичної правової держави особлива увага приділяється створенню вдосконаленої ефективної моделі діяльності органів внутрішніх справ України та формуванню якісної кадрової політики, що й зумовлює актуальність теми нашої наукової розвідки. Приведення у відповідність до загальних стандартів забезпечення надійної охорони законних прав та інтересів людини, суспільства та держави, у тому числі і таких форм зміни умов праці працівників органів внутрішніх справ як переведення, переміщення та просування по службі, є запорукою якісного виконання функцій органів внутрішніх справ.

Відтак, **метою** пропонованої статті є характеристика проблем переміщення по службі працівників ОВС та виокремлення авторського бачення їхнього вирішення.

Аналіз останніх публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Науково-теоретичним підґрунтям роботи стали праці М.Г. Александрова, М.Й. Бару, Н.Б. Болотіної, Л.Ю. Бугрова, П.А. Буценка, В.С. Венедіктова, В.А. Глозмана, Є.О. Голованової, Г.С. Гончарової, В.Я. Гоца, К.М. Гусова, М.І. Іншина, В.В. Жернакова, О.В. Лавриненка, Л.І. Лазор, Р.З. Лівшиця, Й.Е. Маміюфи, Й.Б. Морейна, Ф.П. Негру, О.М. Обушенка, С.М. Прилипка, О.І. Процевського, В.Г. Ротаня, А.І. Ставцевої, В.М. Толкунової, Г.І. Чанишевої, А.М. Юшко, О.М. Ярошенка та ін. Проте, незважаючи на значний масив наукових доробок, дотичних до означеного питання, проблеми переміщення по службі працівників ОВС в умовах сучасності не втрачають своєї новизни й актуальності.

Виклад основного матеріалу. Порядок переміщення на інше робоче місце працівників ОВС визначається Положенням про проходження служби рядовим та начальницьким складом органів внутрішніх справ України [1] і значно відрізняється від переміщення працівників за трудовим законодавством. Згідно з ч. 2 ст. 32 КЗпП України [2], не вважається переведенням на іншу роботу і не потребує згоди працівника переміщення його на тому самому підприємстві, в установі, організації на інше робоче місце,

в інший структурний підрозділ у тій же місцевості, доручення роботи на іншому механізмі або агрегаті у межах спеціальності, кваліфікації чи посади, визначеної трудовим договором.

Водночас, відповідно до Положення про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ [1], переміщення працівників ОВС здійснюється: 1) на вищі посади – в порядку просування по службі; 2) на рівнозначні посади – у разі службової необхідності, з урахуванням ділових та особистих якостей, стану здоров'я, віку та підготовки за новою спеціальністю працівника; 3) у зв'язку з початком навчання у закладах Міністерства внутрішніх справ України – при звільненні зі штатної посади, а також у разі призначення на посаду після закінчення навчання; 4) на нижчі посади – при скороченні штатів; за станом здоров'я згідно з висновком військово-лікарської комісії; за особистим проханням; за службовою невідповідністю, виходячи з професійних, моральних і особистих якостей; у порядку дисциплінарного стягнення.

Враховуючи вищевикладене, керуючись нормами загального трудового законодавства, розглянемо переміщення працівників ОВС на інше робоче місце саме з позиції норм трудового права.

Наголосимо ще раз, що в нормах спеціального законодавства, яке регулює проходження служби працівників ОВС, термін «переміщення» не зовсім відповідає своєму загальноприйнятому змістові, тобто він уживається, зокрема у вищевказаному Положенні [1], для окреслення самого процесу переходу, перестановки, «просування» персоналу з однієї роботи на іншу. Проте, ще в 1961 році І.М. Полунов, вивчаючи відмінності переміщення від переведення, визначив, що при переміщенні працівникові вказується лише нове робоче місце [3, с. 12]. У 1982 році таку думку підтримала Г.С. Гончарова, зазначивши, що, на відміну від переведення, зміна робочого місця в межах підприємства, пов'язана з організацією виробництва, називається переміщенням на інше робоче місце [4, с. 33], що й в умовах сучасності є слушним, виправданим та доречним. Саме тому основною помилкою, яку на сьогоднішній день в умовах дії чинного спеціального законодавства допускає керівництво ОВС, є те, що переведення на іншу роботу працівників ОВС вважаються переміщенням на інше робоче місце.

На виконання вимог Закону України «Про міліцію» [5], Положення про проходження служби рядовим і начальницьким складом [1], Міністерство внутрішніх справ періодично видає накази, якими затверджує переліки посад номенклатури Міністерства внутрішніх справ та Інструкцію про порядок призначення працівників на посади номенклатури Міністерства внутрішніх справ України. В органах внутрішніх справ процедура переміщення працівників ОВС передбачає їх звільнення з попередньої посади та призначення на іншу. Відбір і вивчення особистостей працівників ОВС – кандидатів на посади – проводиться згідно з Положенням про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ України [1] та наказами Міністерства внутрішніх справ України, які регламентують порядок цієї роботи.

Низка особливостей призначення залежить від категорії посади, на

яку планується працівник ОВС – кандидат до призначення на посаду. Категорії посад визначаються наказами Міністерства внутрішніх справ. Згідно з ч. 2 п. 39 Положення про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ [1], перелік посад, які підлягають заміщенню особами вищого начальницького складу, затверджується відповідно до законодавства. На сьогодні є чинним Наказ МВС від 30.06.2011 № 378 «Про затвердження номенклатури посад щодо призначення, переміщення, звільнення осіб рядового та начальницького складу та працівників органів внутрішніх справ» [6], яким затверджено посади керівного складу Міністерства внутрішніх справ України, посади номенклатури Міністерства внутрішніх справ України, посади обліково-контрольної номенклатури Міністерства внутрішніх справ України та порядок призначення, переміщення і звільнення працівників на (з) них.

Як бачимо, для працівників ОВС не тільки відрізняється поняття переміщення, а й встановлений нормами спеціального законодавства процес його реалізації. Відсутня чітко визначена процедура переміщення, натомість наявне звільнення з попередньої посади та після проходження відповідного відбірково-екзаменаційно-конкурсного етапу, призначення на іншу. Причому обов'язковим у переліку документів, які готуються до призначення працівника ОВС на посаду, є рапорт кандидата, в якому він надає письмову згоду на зайняття запропонованої посади. Необхідно акцентувати увагу на тому, що працівник погоджується на запропоновану посаду до призначення, причому у письмовій формі, чого немає в нормах трудового законодавства.

Строк попередження працівника про переміщення законодавчо не встановлений, що є недоліком. Видається доцільним, щоб керівництво органу внутрішніх справ заздалегідь попереджало працівника про переміщення на інше робоче місце. В силу необхідності такого переміщення для конкретно визначеного органу внутрішніх справ та беручи до уваги потрібну терміновість, видається доцільним запропонувати строк 2 тижні, тобто 14 календарних днів, оскільки саме такий строк не завдасть шкоди та надасть можливість визначитися та призвичаїтися працівникові. Маємо на увазі переміщення у загальноприйнятому його розумінні, а не в розумінні норм спеціального законодавства. Причому, на нашу думку, згода працівника ОВС на його переміщення не потрібна, але попередити його про таке переміщення необхідно.

Окрім того, слід наголосити на необхідності визначення понять «переведення» та «переміщення» працівників ОВС у нормах спеціального законодавства, зокрема шляхом внесення змін та доповнень до розділу IV Положення про проходження служби [1], що надало би можливість більш реального розмежування вказаних понять, змогло би полегшити правозастосовну практику та унеможливило б порушення конституційно закріплених прав працівників ОВС. Доцільно було б, на нашу думку, при тлумаченні змісту переведення працівників ОВС на іншу роботу (чи по службі), керуватися загальноприйнятим підходом, передбаченим ч. 1 ст. 32 КЗпП [2]. Пленум Верховного Суду України в постанові № 9 від 6 листопада

1992 року «Про практику розгляду судами трудових спорів» [7] під переведенням розуміє доручення працівникові роботи, що не відповідає спеціальності, кваліфікації чи посаді, визначеній трудовим договором. Визначення ж переміщення працівників ОВС (на інше робоче місце чи по службі) та порядок його проведення є сенс викласти в такій редакції:

«Переміщення працівників ОВС – це зміна без урахування їх згоди їхнього робочого місця в одному органі внутрішніх справ чи структурного підрозділу в межах однієї місцевості, не виходячи за межі визначеної в трудовому договорі трудової функції, яка повинна бути викликана інтересами служби.

Про переміщення працівник ОВС попереджається за 14 календарних днів».

Пропонується накласти заборону на переміщення працівника ОВС на роботу, протипоказану йому за станом здоров'я, сформулювавши її аналогічно до ч. 2 ст. 32 КЗпП [2]: «Керівництво органу внутрішніх справ не має права переміщати працівника ОВС на роботу, протипоказану йому за станом здоров'я».

Переміщення працівника доцільно було б оформляти шляхом видання наказу чи розпорядження. Закон безпосередньо не містить цієї вимоги, але ігнорування такої форми вносить невизначеність у взаємини сторін трудового договору, що також може негативно впливати на інтереси як власника, так і працівника [8, с. 192]. Ми цілком погоджуємося із позицією В.Г. Ротаня, І.В. Зуба та Б.С. Стичинського [8, с. 192] та пропонуємо для працівників ОВС залишити таку ж процедуру проведення / переміщення, навіть після належного розмежування понять «переведення» та «переміщення» та приведення норм спеціального законодавства у відповідність до положень трудового законодавства.

Причому, на нашу думку, було б доцільно конкретні причини, підстави та мотиви переміщення працівника зазначати в мотивувальній частині наказу (розпорядження) про переміщення. Пункт 41 Положення про проходження служби рядовим і начальницьким складом [1] передбачає, що в наказах про переміщення працівників ОВС на нижчі посади зазначаються підстави переміщення: у зв'язку зі скороченням штатів; згідно з висновком військово-лікарської комісії за станом здоров'я; за особистим проханням; за службовою невідповідністю, виходячи з професійних, моральних та особистих якостей та в порядку дисциплінарного стягнення. Тобто підстави «переміщення», перелік яких є вичерпним, зазначаються лише при переведенні на нижчу посаду. Видається доцільним відмовитися від переліку підстав для здійснення переміщення працівників ОВС, оскільки, на нашу думку, не є можливим передбачити, перерахувати та закріпити на законодавчому рівні всі ситуації, за яких може бути необхідним переміщення працівника ОВС.

При переміщенні працівника ОВС на рівнозначні посади між декількома органами внутрішніх справ може відбуватися зміна істотної умови трудового договору – місцевості. Обґрунтованого поняття місцевості у трудовому законодавстві не надано, але відповідно до п. 1 постанови Кабінету Міністрів України «Про гарантії та компенсації при переїзді на роботу в іншу місцевість» [9], інша місцевість – це інший населений пункт. На-

приклад, люди залишають маленькі містечка, переїжджаючи до обласних центрів, тим самим ставлять під загрозу статус міста, з якого від'їжджають, воно може змінитися на селище міського типу і, щоб зберегти цей статус, до складу міста включають селища, села, хутори, які знаходяться поблизу. Переміщення працівника ОВС на рівнозначні посади у селища, села, хутори, включені до складу міста, неможливе тому, що змінюється ще одна умова трудового договору – місцевість, а саме населений пункт. Тому направляти працівника ОВС на роботу у селища, села, хутори, включені до складу міста, потрібно шляхом переведення. При зміні населеного пункту змінюється також транспортна доступність. Транспортна доступність – це оцінка, з якою легкістю можна дістатися до потрібного місця, використовуючи транспортні послуги. Наприклад, якщо працівника ОВС, який проживає в місті, направили для проходження служби до села, яке включене до його складу, то дістатися до місця роботи набагато складніше, збільшується час і матеріальні затрати, необхідні на дорогу. Отже, якщо при переміщенні працівника ОВС на рівнозначні посади між декількома органами внутрішніх справ змінюється населений пункт або транспортна доступність, то це є переведенням.

Особи середнього, старшого і вищого начальницького складу, переміщені по службі, підлягають відрядженню до нового місця служби після передачі справ, але не пізніше місячного строку з дня отримання органом внутрішніх справ наказу або письмового повідомлення про переміщення по службі, крім випадків, коли дана особа перебуває в черговій відпустці або на лікуванні. У таких випадках термін переривається і рахується з першого робочого дня. Тобто для працівників ОВС встановлено термін, протягом якого вони повинні приступити до виконання нових обов'язків. Зрозуміло, що дане переміщення включає в себе елементи переведення на іншу роботу, проте в нормах загального законодавства про працю не передбачено строк, протягом якого працівник повинен приступити до виконання іншої роботи при переведенні. Вказане, на нашу думку, є додатковою гарантією захисту службово-трудова прав працівників ОВС.

До трудової книжки запис про переміщення працівника не заноситься, що, на нашу думку, є правильним та не потребує зміни, оскільки умови трудового договору при здійсненні переміщення залишаються колишніми.

Відповідно до ч. 2 п. 42 Положення про проходження служби [1], рішення про переміщення по службі осіб середнього, старшого або вищого начальницького складу приймається відповідним начальником з урахуванням думки їх прямих начальників і колективу працівників. Вважаємо, що є нагальною необхідністю на законодавчому рівні убезпечити працівника ОВС від можливих проявів суб'єктивізму з боку як його начальників, так і трудового колективу. Саме тому ще раз наголосимо на доцільності оформлення переміщення працівників ОВС шляхом видання наказу чи розпорядження з обов'язковим зазначенням у їх мотивувальній частині конкретних причин, підстав та мотивів, які спричинили переміщення.

Якщо ч. 2 ст. 32 КЗпП [2] передбачено обмеження роботодавця переміщувати працівника на роботу, протипоказану йому за станом здоров'я,

то в нормах спеціального законодавства, зокрема в п. 40-«з» Положення про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ [1], крім цього обмеження, встановлено, що особи рядового і начальницького складу не можуть перебувати з близькими особами у відносинах прямої організаційної та правової залежності підлеглої особи від її керівника, в тому числі через вирішення (участь у вирішенні) питань прийняття на роботу, звільнення з роботи, застосування заохочень, дисциплінарних стягнень, надання вказівок, доручень, контролю за їх виконанням. Відповідно до абз. 2 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» [10], близькими особами є чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки із працівником ОВС, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі.

Висновки. Відтак, керівництво органу внутрішніх справ перед здійсненням переміщення працівника ОВС мусить переконатися у відсутності обмежень щодо роботи працівника та пересвідчитися у можливості переміщення. Враховуючи специфіку служби в ОВС це, на нашу думку, не можна розцінювати як свавілля законодавця.

Бібліографічні посилання

1. Положення про проходження служби рядовим та начальницьким складом органів внутрішніх справ України : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.07.1991 № 114 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=114-91-%EF>
2. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII // ВВР УРСР. – 1971. – № 50 (додаток). – Ст. 375.
3. *Полунов И.М.* Судебная защита права на труд : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : 12.00.05 «Трудовое право; право социального обеспечения» / И.М. Полунов. – Х., 1961.
4. *Гончарова Г.С.* Переводы и перемещения в судебной практике : монографія / Г.С. Гончарова. – Х., 1982.
5. Про міліцію : Закон України від 20.12.1990 № 565-XII // ВВР УРСР. – 1991. – № 4. – Ст. 20.
6. Про затвердження номенклатури посад щодо призначення, переміщення, звільнення осіб рядового та начальницького складу та працівників органів внутрішніх справ : Наказ МВС України від 30.06.2011 № 378.
7. Про практику розгляду судами трудових спорів : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 06.11.1992 № 9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-92>
8. Науково-практичний коментар до законодавства України про працю / В.Г. Ротань, І.В. Зуб, Б.С. Стичинський. – 6-те вид., доп. і перероб. – К., 2005.
9. Про гарантії та компенсації при переїзді на роботу в іншу місцевість : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.03.1998 № 255 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/255-98-п>
10. Про засади запобігання і протидії корупції : Закон України від 07.04.2011 № 3206-VI // ВВР України. – 2011. – № 40. – Ст. 404.

Гончарук В. В. *Проблеми перемещения по службе работников ОВД.* Охарактеризованы проблемы перемещения по службе работников органов внутренних дел и

дано авторское видение решения указанных проблем.

Ключевые слова: *труд, работники органов внутренних дел, перемещение по службе, проблемы трудовой деятельности, служба в органах внутренних дел.*

Goncharuk V. V. Problems of internal affairs personal reshuffle. The article points out that bringing reliable protection of rights and interests of a person, society and state into conformity with the basic standards, including such forms of changes in working conditions of law enforcement officers as transfer, relocation and promotion is a key to the effective performance of the bodies of interior.

The author characterized problems of the law enforcement officers relocation and proposed own vision to address these problems.

The author emphasized that the term “relocation” as given in the provisions of special legislation governing police service does not fully correspond with its conventional meaning, as it is used to describe the process of transition, shifting, “promotion” of the staff from one job to another. It is pointed out not only the concept relocation for the police officers is different, but also the process of its implementation as outlined by the provisions of special legislation. Particularly, there is no clearly defined procedure of relocation; instead there is removal from the office previously held and appointment to another one after passing through the relevant stage of qualification, examination or competition.

It is pointed out that the period of notice on relocation is not legislatively defined, which is a disadvantage. In addition, the need for the definition of “transfer” and “relocation” of the police officers in the provisions of the special legislation is emphasized. The author opines that it would be appropriate that relocation is performed on the basis of an issued order or instruction.

As a result, the author agrees and acknowledges to be appropriate restrictions imposed on the employer to relocate police officer to the job contraindicated for the medical reasons and legal restrictions imposed on the rank and officer staff to be in the relations of direct organizational or legal subordination with the close relatives.

Keywords: *labour, internal affairs officers, service reshuffle, problems of labour activities, internal affairs service.*

Надійшла до редакції 25.03.2014

Обушенко О. М.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 349.24

ШКІДЛИВІ І НЕБЕЗПЕЧНІ УМОВИ ПРАЦІ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ПРАЦІВНИКІВ

У статті проаналізовано вплив несприятливих чинників виробничого середовища на здоров'я та працездатність працівників, визначено поняття «шкідливі та небезпечні умови праці» та їх класифікація.

Ключові слова: *умови праці; охорона праці; шкідливі умови праці; небезпечні умови праці; працівник.*

Постановка проблеми. Будь-яка галузь виробництва одним із головних своїх завдань визначає збільшення продуктивності праці найманої робочої сили. Ефективність трудової діяльності найманих працівників нерозривно пов'язана з умовами праці в яких їм доводиться працювати. Саме забезпечення належного рівня охорони праці може сприяти збільшенню

обсягів виробництва, в той час як ігнорування її засад може стати причиною зниження інтенсифікації виробництва, або ще гірше – негативно вплинути на здоров'я працівників.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблемі впливу охорони праці, в тому числі умов праці, на виробничі процеси присвячена велика кількість наукових робіт. Питання шкідливих та небезпечних умови праці в тій чи іншій мірі досліджували такі науковці як: Н.Б. Болотіна, С.М. Богомаз-Назарова, В.С. Венедіктов, М.П. Гандзюк, Ю.П. Дмитренко, П.О. Ізуїта, П.Д. Пилипенко, В.І. Прокопенко, В.К. Сівак, В.Д. Солодкий, С.В. Тимошук, А.І. Ткачук, О.І. Третяк, М.О. Халімовський, І.І. Шамшина, О.М. Ярошенко та інші. Але, попри це, питання актуальне і досі, адже не зважаючи на значну кількість уваги, яка приділяється даній проблемі, залишається багато неврегульованих питань, що лише підкреслює значимість і важливість досліджуваної теми.

Мета даної статті – проаналізувати вплив несприятливих чинників виробничого середовища на здоров'я та працездатність працівників, зокрема на роботах, що пов'язані зі шкідливими та небезпечними умовами праці.

Виклад основного матеріалу. Необхідно відзначити, що праця відіграє важливу роль у формуванні та становленні людини як особистості. Вона являє собою свідому діяльність людини, спрямовану на задоволення її духовних та матеріальних потреб, що є різноманітними та безмежними. Саме людські потреб є природним спонуканням людини до праці, в процесі якої людина отримує засоби існування, підвищує свою самооцінку та впевненість, а спілкуючись з людьми збільшує свій світогляд. М.П. Гандзюк правильно зазначає, що праця – це сукупність фізіологічних та психічних процесів, які спонукають, програмують і регулюють діяльність людини. В процесі праці активізуються усі психічні функції людини, яких досить багато: сприйняття, мислення, пам'ять, відчуття, уява, волюві якості, уважність, зацікавленість, задоволення, зосередженість, напруження, стомлення тощо [1, с. 104].

Статтею 43 Основного Закону України передбачено, що кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується [2]. Тим самим, можна впевнено стверджувати, що праця є основою існування людського суспільства, джерелом зміцнення та процвітання держави та поліпшення добробуту кожної людини. Адже, як відмічає В.І. Прокопенко, без праці не існувало і не може існувати жодне суспільство. Праця є дуже важливою умовою для нормального життя людини, адже люди постійно повинні їсти, пити, мати одяг, взуття, задовольняти свої духовні потреби [3, с. 11].

Процес праці потребує охорони. Важлива роль у цьому процесі належить державі. Саме вона на конституційному рівні закріплює право найманих працівників на охорону праці та розкриває його зміст у законах та підзаконних актах. Охорона праці – як галузь людської діяльності являє собою систему правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних та лікувально-профілактичних заходів та засобів, спрямованих на збереження життя, здоров'я та працездатності людини у

процесі її трудової діяльності. Основною метою охорони праці є створення безпечних умов трудової діяльності людини, забезпечення її високої та ефективної працездатності [4, с. 5].

Слід підкреслити, що термін «охорона праці» використовують у широкому та вузькому значеннях. У широкому його значенні Л.О. Сироватська визначає її як все трудове право, оскільки всі його норми спрямовані на захист інтересів усіх працівників [5, с. 149]. Щодо вузького значення, то В.І. Прокопенко під охороною праці розуміє сукупність заходів щодо створення безпосередньо в процесі роботи нормальних і безпечних технічних і санітарно-гігієнічних умов для всіх працюючих [3, с. 360]. В свою чергу Г.С. Гончарова під охороною праці у вузькому значенні розуміє сукупність правових норм та правил, що встановлюють створення безпечних умов праці на виробництві, спрямовані на попередження виробничого травматизму та професійних захворювань, а також регулюючих нагляд та контроль за дотриманням законодавства про охорону праці, який відбувається при активній участі трудових колективів та профспілок [6, с. 5]. Тим самим, сьогодні можна прийти до висновку, що охорона праці – це система заходів та засобів, спрямованих на створення та забезпечення безпечних умов праці для усіх працюючих.

Що стосується правового значення охорони праці, то такі науковці, як В.Ц. Жидецький, В.С. Джигейрей та А.В. Мельников розглядають його в наступних трьох аспектах: 1) як основоположну категорію організації праці й трудового права; 2) як правовий інститут трудового права, що являє собою сукупність інтегрованих між собою правових норм, спрямованих на збереження в процесі трудової діяльності життя та здоров'я працівників; 3) як складову частину (елемент) трудових правовідносин, що полягає в суб'єктивному праві кожного працівника на працю в умовах, що виключають вплив шкідливих і небезпечних виробничих факторів або не перевищуючих припустимі рівні такого впливу, що закріплено насамперед індивідуальним трудовим договором (контрактом) із працівником, а також іншими договорами про працю. Економічне ж значення охорони праці, за точкою зору наведених авторів, виражається у високій продуктивності праці, зниженні витрат на оплачування хвороби, компенсацій за важкі та шкідливі умови праці тощо [7, с. 7].

Інститут охорони праці будучи невід'ємною складовою галузі трудового права України та посідаючи одне з центральних місць в його системі представлений сукупністю правових норм. Ці норми регулюють відносини, що виникають в процесі забезпечення безпечних та здорових умов праці.

На сьогодні кожна держава на досить високому рівні опікується проблемою забезпечення здорових і безпечних умов праці для працюючого населення. Україна не є винятком. Тому хотілося б детальніше розглянути нормативне регулювання питання шкідливих і небезпечних умов праці, для чого необхідно, перш за все, зрозуміти значення, зміст і обсяг термінів, якими оперує правотворець.

Для початку розглянемо саме поняття «умов праці». Так, на думку, В.М. Москальової, умови праці – це сукупність чинників виробничого се-

редовища трудового процесу, що впливають на здоров'я та працездатність людини в процесі предметної діяльності [8, с. 94]. В статті 6 Закону України «Про охорону праці» чітко прописано, що умови праці на робочому місці, безпека технологічних процесів, машин, механізмів, устаткування та інших засобів виробництва, стан засобів колективного та індивідуального захисту, що використовуються працівником, а також санітарно-побутові умови повинні відповідати вимогам законодавства [9, с. 15], а отже, на всіх підприємствах, установах та організаціях, незалежно від їх форм власності, а також окремими наймачами робочої сили, мають бути створені безпечні та нешкідливі умови праці для працівників та максимально виключені шкідливі і небезпечні виробничі фактори, які можуть в процесі трудової діяльності створювати безпосередню загрозу для життя та здоров'я осіб, які в силу об'єктивних обставин змушені продавати свою робочу силу.

Відзначимо, що унаслідок розвитку науково-технічного прогресу відбувається постійне удосконалення техніки і технології виробництва, відбувається механізація виробничих процесів та заміна ручної праці людини – машинами, зокрема на роботах зі шкідливими, небезпечними та важкими умовами праці. Але, якби нам того не хотілося, цілковито ізолювати людину від дії несприятливих факторів виробничого середовища, просто неможливо. Важливо розуміти, що не може існувати абсолютної безпеки, тому кожний працівник, в тій чи іншій мірі постійно перебуває під впливом небезпечних ризиків. Працівник і роботодавець ці ризики в змозі зменшити до реального мінімуму, за рахунок створення належних умов праці, зменшивши кількість небезпечних та шкідливих факторів, що негативно впливають на життя й здоров'я людей.

Поділ несприятливих чинників виробничого середовища на шкідливі та небезпечні зумовлене різним характером їх дії на людський організм, а також тим, що вони потребують різних заходів та засобів для боротьби з ними, профілактики викликаних ними ушкоджень, а також рядом причин організаційного характеру. В той же час між шкідливими та небезпечними виробничими факторами інколи важко провести чітку межу. Один і той же чинник може викликати травму і захворювання. Через це всі несприятливі виробничі чинники їх причини часто розглядаються як єдине поняття – небезпечний та шкідливий виробничий фактор (НШВФ) [10, с. 20].

Що стосується самих умов праці, їх видів, то нормативною основою при оцінці умов праці слугує гігієнічна класифікація праці за показниками шкідливості та небезпечності факторів виробничого середовища, важкості і напруженості трудового процесу ГН 3.3.5-8-6.6.1 2002, яка була затверджена ще у 2002 році (далі – Гігієнічна класифікація праці) [11]. Виходячи з принципів зазначеної Гігієнічної класифікації, умови праці розподіляються на чотири класи: оптимальні умови праці (1-й клас); допустимі умови праці (2-й клас); шкідливі умови праці (3-й клас); небезпечні (екстремальні) умови праці (4-й клас).

Такий клас умов праці, як «шкідливі», характеризуються такими рівнями шкідливих виробничих факторів, які перевищують гігієнічні нормативи і здатні чинити несприятливий вплив на організм працюючого та/або

його потомство.

За ступенем перевищення гігієнічних нормативів та вираженості можливих змін в організмі працюючих вони поділяються на 4 ступені, кожен з яких характеризується певними рівнями шкідливих факторів виробничого середовища та трудового процесу, наприклад: 1 ступінь – викликає функціональні зміни, що виходять за межі фізіологічних коливань та збільшують ризик погіршення здоров'я; 2 ступінь – здатний викликати стійкі функціональні порушення, призводять у більшості випадків до зростання виробничо-обумовленої захворюваності, появи окремих ознак або легких форм професійної патології, що виникають після тривалої експозиції (10 років та більше); 3 ступінь – призводить, окрім зростання виробничо-обумовленої захворюваності, до розвитку професійних захворювань, як правило, легкого та середнього ступенів важкості (з втратою професійної працездатності в період трудової діяльності); 4 ступінь – здатний призводити до значного зростання хронічної патології та рівнів захворюваності з тимчасовою втратою працездатності, а також до розвитку важких форм професійних захворювань (з втратою загальної працездатності) [11].

Клас умов праці як небезпечні (екстремальні) характеризується такими рівнями шкідливих факторів виробничого середовища і трудового процесу, вплив яких протягом робочої зміни (або ж її частини) створює загрозу для життя, високий ризик виникнення важких форм гострих професійних уражень [10, с. 42-43]. Небезпечні умови можна поділити на такі групи: а) недоліки конструкцій машин, технологічного обладнання і процесів; б) низька кваліфікація працюючого, відсутність відповідного контролю за дотриманням правил з охорони праці; в) відсутність огорожень небезпечної зони і сигналізації про наближення до небезпечної зони; г) неправильно організоване робоче місце, низький рівень робочої дисципліни.

Небезпечні умови праці відіграють пріоритетну роль у формуванні і виникненні виробничих небезпек – певного стану, за якого виникає реальна загроза аварії або травми. Це пояснюється тим, що навіть за наявності кількох небезпечних виробничих факторів на певному робочому місці, але якщо жоден з них не має умов, за яких він міг би діяти на людину, то на цьому місці відсутня реальна небезпека. Інша річ, коли такі умови є, але про них працівник не знає [4, с. 15-16].

Висновки. Отже, наявність на виробництві шкідливих та небезпечних умов праці суттєво впливає на здоров'я працівників, може спричинити виникнення як професійних, так і загальних захворювань, а найголовніше стати причиною втрати не лише професійної працездатності людини в період її трудової діяльності, а й загальної в цілому. Тому цілком обґрунтовано є закріплення у статті 6 Закону України «Про охорону праці» норми, що «умови праці на робочому місці, безпека технологічних процесів, робота машин, механізмів, устаткування та інших засобів виробництва, стан засобів колективного та індивідуального захисту, що використовуються працівником, а також санітарно-побутові умови повинні відповідати вимогам законодавства» [12]. Наприклад, М.П. Гандзюк, Є.П. Желібо та М.О. Халімовський, вважають, що соціальне значення охорони праці полягає в спри-

янні росту ефективності суспільного виробництва шляхом безперервного вдосконалення і поліпшення умов праці, підвищення їх безпеки, зниження виробничого травматизму та професійних захворювань й проявляється в зростанні продуктивності праці, збереженні трудових ресурсів і збільшенні сукупного національного продукту [1, с. 66]. З цим важко не погодитись, адже, якість та продуктивність праці, в першу чергу залежить від ступеня збереження трудових ресурсів людини, як працівника, шляхом раціоналізації та покращення умов її праці, введення оптимальних режимів праці та відпочинку, а також впровадження інших заходів, що сприяють збільшенню ефективності використання робочого часу, зниженню рівня непродуктивних його витрат та підвищення продуктивності праці в цілому.

Відповідно до законодавства України підприємство зобов'язане забезпечити всім працюючим на ньому безпечні та нешкідливі умови праці і несе відповідальність за шкоду, заподіяну їх здоров'ю та працездатності. Передбачено, що працівник, який став інвалідом на даному підприємстві внаслідок нещасного випадку або професійного захворювання, забезпечується додатковою пенсією незалежно від розмірів державної пенсії, а також те, що у разі смерті працівника підприємства при виконанні ним службових обов'язків підприємство добровільно або на основі рішення суду забезпечує сім'ю працівника допомогою [13, с.78–79].

Сума на відшкодування шкоди спричиненої працівникові в наслідок дії на нього шкідливих і небезпечних факторів, а також сума затрачена на ліквідацію її наслідків може значно перевищувати суму, яка необхідна для підвищення рівня безпеки праці на виробництві. Тому з метою економії витрат на пільги та різноманітні компенсаційні виплати, і працівникові, і його роботодавцеві слід неухильно дотримуватись правил техніки безпеки, санітарно-гігієнічних вимог, а також інших вимог з охорони праці на робочих місцях, адже ніякі виробничі результати, а тим більше компенсаційні виплати не компенсують людині втраченого здоров'я або ще гірше – життя. Адже, не даремно головним принципом Конституції України є пріоритетність охорони життя та здоров'я працівників відносно результатів виробничої діяльності.

На сьогодні питання дослідження шкідливих і небезпечних умови праці та їх впливу на працівника є досить актуальними. Адже збереження трудового потенціалу населення можливе лише за рахунок забезпечення належних та безпечних умови праці працівникам, додержання норм трудового законодавства, створення умов для формування у працівників свідомого ставлення до особистої безпеки та безпеки оточуючих, забезпечення працівників засобами для охорони їх життя та здоров'я необхідними у процесі здійснення їх трудової діяльності, постійне підвищення кваліфікації працівників, впровадження нових технологій. Усе це сприятиме зменшенню фактів виробничого травматизму, збереженню здоров'я та підвищення працездатності та ефективності трудової діяльності працюючого населення, в той час, як безвідповідальність працівників та керівників, що супроводжується халатністю, недисциплінованістю, низькою якістю контролю та поганою організацією праці на виробництві зі шкідливими та небезпечними умовами

праці призводять до погіршення самопочуття працівників, створюють безпосередню загрозу для їх життя та здоров'я та можуть стати причиною отримання виробничих травм, професійних захворювань, втрати працездатності і призвести навіть до смерті. Тому набагато простіше й економічно вигідніше роботодавцю створити належні умови праці, попередити аварію або нещасний випадок, аніж потім ліквідувати їхні наслідки і компенсувати втрати постраждалим або сім'ям загиблих, тим більше, що ніякі компенсаційні виплати не компенсують людині втраченого здоров'я або ще гірше – життя, які є найвищою соціальною цінністю нашої держави.

Бібліографічні посилання

1. *Гандзюк М.П.* Основи охорони праці: підручник [2-ге вид] / М.П. Гандзюк, Є.П. Желібо, М.О. Халімовський. – К., 2004. – 408 с.
2. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. – К., 1997. – 80 с.
3. *Прокопенко В.І.* Трудове право України: [підручник] / В.І. Прокопенко. – Х.: Консум, 1998. – 480 с.
4. *Грибан В.Г.* Охорона праці: навч. посібник [для студ. вищ. навч. закл.] / В.Г. Грибан, О.В. Негодченко. – К., 2009. – 280 с.
5. *Сыроватская Л.А.* Трудовое право / Л.А. Сыроватская. – М.: Юрист, 1999. – 312 с.
6. *Гончарова Г.С.* Охорона праці: [Текст лекції] / Г.С. Гончарова. – Х.: ХГІ «НУА», 1995. – 28 с.
7. *Жедецкий В.Ц.* Основы охраны труда: учебник [изд. 2-е, дополненное] / В.Ц. Жедецкий, В.С. Джигеирей, А.В. Мельников. – Львов: Афиша, 2000. – 351 с.
8. *Москальова В.М.* Охорона праці: [Інтерактивний комплекс навчально-методичного забезпечення] / В.М. Москальова. – Рівне: НУВГП, 2009. – 399с.
9. Науково-практичний коментар Закону України «Про охорону праці». Станом на 01.01.2012 р. / За ред. Артеменко О. В. – К.: Видавничий дім «Професіонал», 2012. – 592 с.
10. Основи охорони праці: підручник / [К.Н. Ткачук, М.О. Халімовський, В.В. Зацарний та ін.]; під ред. К.Н. Ткачука і М.О. Халімовського [2-ге видання, доповнене та перероблене]. – К.: Основа, 2006 – 448 с.
11. Про затвердження Гігієнічної класифікації праці за показниками шкідливості та небезпечності факторів виробничого середовища, важкості та напруженості трудового процесу: наказ МОЗ від 27.12.2001 № 528.
12. Про охорону праці: Закон України від 14 жовтня 1992 року № 2694 // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 49.
13. *Зеркалов Д.В.* Охорона праці в галузі: Загальні вимоги. [навчальний посібник] / Д.В. Зеркалов. – К.: «Основа», 2011. – 551 с.

Обушенко А. Н. Вредные и опасные условия труда и их влияние на работников. В статье проанализировано влияние неблагоприятных факторов производственной среды на здоровье и работоспособность работников, определено понятие «вредные и опасные условия труда» и их классификация.

Ключевые слова: условия труда, охрана труда; вредные условия труда; опасные условия труда; работник.

Obushenko O. M. Harmful and dangerous working conditions and their impact on workers. The article analyzes the impact of adverse factors of industrial environment on the health and efficiency of workers. The author defined the concept of "harmful and dangerous working conditions" and their classification.

This class working conditions as "harmful", is characterized by the following levels of harmful factors in excess of hygienic standards and can have adverse impact on the working and / or its offspring. As the degree of excess hygienic standards and severity of possible changes in the workers they are divided into 4 stages, each characterized by a certain level of harmful factors of the working environment and labor process.

The class as “dangerous” working conditions (extreme) is characterized by the levels of harmful factors of the working environment and working processes, whose influence over the work shift (or part thereof) constitutes a threat to life, a high risk of severe forms of acute occupational injury. Hazardous conditions can be divided into the following groups: a) deficiencies constructions machines, manufacturing equipment and processes; b) low skills, lack of proper monitoring compliance with health and safety regulations; c) lack of protections danger zone and alarm of approaching the danger zone; g) improperly organized workplace, poor work discipline.

Keywords: *working conditions, labor safety; harmful working conditions; dangerous working conditions; worker.*

Надійшла до редакції 02.12.2013

Факас І. Б.

кандидат юридичних наук
(Чернівецький факультет
Національного університету
«Одеська юридична академія»)

УДК 342.7 : 349.3

ЗАХИСТ ПРАВА НА ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ ВТРАТОЮ ГОДУВАЛЬНИКА

Досліджено питання поняття правового захисту права на пенсійне забезпечення у зв'язку з втратою годувальника. Розглянуто види правових форм захисту права на пенсійне забезпечення у зв'язку зі втратою годувальника.

Ключові слова: *правовий захист права на пенсійне забезпечення у зв'язку зі втратою годувальника, право на пенсійне забезпечення у зв'язку зі втратою годувальника, правові форми захисту.*

Постановка проблеми. Відповідно до Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права кожна держава, яка бере участь у цьому пакті, зобов'язана створювати такі умови, за яких кожен може користуватися своїми економічними, соціальними і культурними правами, так само як і своїми громадянськими та політичними правами. Міжнародним пактом про громадянські і політичні права на держави-учасниці покладено обов'язок забезпечити особі, права якої порушені, ефективний засіб правового захисту, навіть коли це порушення було вчинене особами, що діяли як особи офіційні.

Ці норми закріплені в Конституції України, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини віднесено до головного обов'язку держави.

Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. Однак недостатньо на конституційному рівні проголосити захист прав особи. Постає завдання розробки ефективної системи правових заходів, способів і процедур для захисту соціально-економічних прав, і серед них, зокрема, пенсійних [1, с. 74].

Пенсійне забезпечення у зв'язку зі втратою годувальника зачіпає інте-

реси значної частини населення. Серед них діти, інваліди, пенсіонери, які у більшості випадків втрачають зі смертю годувальника засоби до існування, а тому належать до найбільш соціально незахищених верств населення України. Так, станом на 01 січня 2014 р. пенсія у зв'язку зі втратою годувальника виплачувалась 698 865 особам, а середній розмір такої пенсійної виплати становив 1270, 5 грн [6].

Однак існуючі форми правового захисту цих прав непрацездатних членів суспільства, у тому числі непрацездатних членів сім'ї померлого годувальника, не відповідають конституційним засадам, що зумовлює необхідність удосконалення чинного законодавства України.

Реалії сьогодення вимагають адекватного підходу до захисту прав громадян на пенсійне забезпечення у зв'язку із втратою годувальника, використання міжнародно-правових стандартів захисту, а також створення ефективного механізму правового захисту цих прав.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблема захисту прав, зокрема соціально-економічних, достатньо досліджена на теоретичному рівні. Окремі аспекти захисту цих прав досліджували В. Тарасова, С. Прилипко, А. Скоробагатько, С. Синчук та деякі інші вчені в галузі права соціального забезпечення. Елементи механізму правового захисту права особи на пенсійне забезпечення розглядав В. Бурак. Однак захист права на пенсійне забезпечення у зв'язку зі втратою годувальника не був предметом окремого наукового дослідження. Тому **метою** статті є аналіз проблемних питань, що стосуються захисту права на пенсійне забезпечення у зв'язку з втратою годувальника. Для досягнення цієї мети необхідно вирішити такі завдання: дослідити правові форми захисту права на пенсійне забезпечення у зв'язку зі втратою годувальника, визначити напрями удосконалення правового регулювання у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Захист соціально-економічних прав і свобод особи є одним із дієвих механізмів ефективної їх реалізації. Під захистом суб'єктивних прав розуміють діяльність суб'єктів права, яка здійснюється в різних правових формах з метою досягнення стану повної правової захищеності [7, с. 29]. За об'єктом цієї діяльності можна виділити різні види захисту окремих суб'єктивних прав. Одним з цих видів є захист права на пенсійне забезпечення.

Під захистом права на пенсійне забезпечення В. Бурак розуміє сукупність матеріально-правових заходів, організаційних і процесуальних способів припинення і попередження порушень пенсійного законодавства, відновлення порушеного права громадян на пенсійне забезпечення, відшкодування понесеної внаслідок цього шкоди [1, с. 74].

Аналіз чинного законодавства свідчить, що в матеріально-правовому аспекті право на захист передбачає такі елементи:

- можливість особи, право якої порушено, використати не заборонені законом засоби примусу на порушника, у тому числі й за допомогою самозахисту;

- можливість особи, права якої порушені, звернутися до компетентного органу (державного чи іншого) з вимогою про захист порушеного права.

Ці можливості передбачаються відповідними законами про пенсійне забезпечення, які наділяють особу правом захищати свої порушені права [1, с. 76].

До цих законів слід віднести такі Закони України: «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності», «Про пенсійне забезпечення».

Захистити право на пенсійне забезпечення можна у відповідній правовій формі. Наявність правових форм захисту вказаного права зумовлена особливістю методу права соціального забезпечення, частиною якого є пенсійне забезпечення. У літературі зазначається, що метод права соціального забезпечення має імперативний характер, що зумовлений реалізацією громадянами права на соціальне забезпечення та соціальними ризиками, які лежать в основі правовідносин, передбачає підпорядкованість держави та її органів, централізоване, в основному, встановлення прав і обов'язків суб'єктів, а також адміністративно-судовий захист порушених прав [2, с. 35].

Однією із форм правового захисту права на пенсійне забезпечення є самозахист суб'єктами пенсійних чи інших правовідносин своїх прав. Громадянин, який претендує на пенсію і право якого порушено, може самостійно звернутися до відповідного органу пенсійного фонду з вимогою про призначення пенсії або захистити своє порушене право шляхом переговорів [1, с. 78].

На наш погляд, така форма правового захисту права на пенсійне забезпечення, зокрема у зв'язку з втратою годувальника, є малоефективною.

Ще однією формою захисту права на пенсійне забезпечення є судовий захист. Відповідно до Конституції України права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Відповідно до ст. 105 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» застраховані особи та члени їхніх сімей мають право на оскарження дій (бездіяльності) страхувальників, виконавчих органів Пенсійного фонду та їх посадових осіб відповідно до законодавства у судовому порядку [3].

Однак реалізувати право на судовий захист не завжди уявляється можливим. Як відомо, за подання заяв, скарг до суду на всій території України справляється судовий збір. Так, згідно з п. 2 ст. 4 Закону України «Про судовий збір» ставка судового збору за подання до адміністративного суду адміністративного позову майнового характеру становить 2 відсотки розміру майнових вимог, але не менше 1,5 розміру мінімальної заробітної плати, тобто не менше 1827 грн. До осіб, які мають пільги щодо сплати судового збору (ст. 5 Закону України «Про судовий збір»), віднесено лише інвалідів I та II груп, законних представників дітей-інвалідів і недієздатних інвалідів I та II груп [5].

Таким чином, чоловік (дружина), батько, мати, якщо вони є інвалідами I та II груп, потенційно можуть реалізувати своє право на судовий за-

хист. У той час як діти, діти-сироти, їх законні представники від сплати судового збору не звільняються.

Отже, якщо середній розмір пенсії у зв'язку зі втратою годувальника становить 1270,5 грн, а розмір майнових вимог непрацездатного члена сім'ї, наприклад, складає дві-три пенсійні виплати (2541-3811,5 грн), чи стануть особи, не звільнені від сплати судового збору, звертатись до суду за захистом свого порушеного права, якщо ставка судового збору складає 1827 грн?

Така ситуація призводить до нерівноправності застрахованих осіб щодо отримання пенсійних виплат у зв'язку зі втратою годувальника, а також ускладнює реалізацію застрахованими особами своїх прав, зокрема права на судовий захист.

Тому, на нашу думку, вбачається доцільним доповнити пункт 9 частини першої статті 5 Закону України «Про судовий збір» словами «діти, діти-сироти, їх законні представники» та звільнити зазначених осіб від сплати судового збору.

Однією з умов призначення пенсії у зв'язку із втратою годувальника, згідно зі ст. 36 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», є перебування непрацездатного члена сім'ї на утриманні померлого годувальника. Така умова уявляється цілком логічною, якщо стосується чоловіка (дружини), батька, матері померлого годувальника. Дітям померлого годувальника пенсія призначається незалежно від того, чи були вони на його утриманні. Однак ця норма не поширюється на дітей після досягнення ними повноліття. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» зберігає право на пенсію у зв'язку зі втратою годувальника за повнолітніми дітьми за умови, що вони навчаються за денною формою навчання у загальноосвітніх навчальних закладах системи загальної середньої освіти, а також професійно-технічних, вищих навчальних закладах, до закінчення такими дітьми навчальних закладів, але не довше за досягнення ними 23 років. Дітям-сиротам пенсія у зв'язку з втратою виплачується до досягнення ними 23 років незалежно від того, навчаються вони чи ні. Однак якщо право на пенсію у зв'язку зі втратою годувальника у зазначених дітей виникло після настання повноліття, вони зобов'язані доводити факт перебування на утриманні померлого годувальника. А це не завжди уявляється можливим, оскільки за документ, що засвідчує факт перебування на утриманні непрацездатних членів сім'ї, приймаються довідки житлово-експлуатаційних або інших організацій з місця проживання (реєстрації) або довідки органів місцевого самоврядування, зокрема довідка про перебування на повному утриманні померлого годувальника чи одержання від померлого годувальника допомоги, яка була постійним і основним джерелом засобів до існування, або про спільне проживання з годувальником на момент його смерті.

У разі неможливості надати такі документи факт перебування на утриманні померлого годувальника встановлюється у судовому порядку [4].

Отже, можна зробити такий висновок. Якщо батьки розлучилися та після розлучення проживали окремо, а діти проживали з одним із батьків (частіше матір'ю) та право на пенсію у зв'язку зі втратою годувальника у

дитини (дітей) виникло після досягнення ними повноліття, останні змушені будуть встановлювати факт перебування на утриманні померлого годувальника у судовому порядку. В той же час якщо смерть годувальника настала до повноліття дитини (дітей), факт перебування на утриманні доводити чи встановлювати не потрібно.

Таким чином, вважаємо за доцільне друге речення частини першої ст. 36 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» після слів «При цьому дітям» доповнити словами «дітям, які навчаються за денною формою навчання, – до закінчення такими дітьми навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними 23 років, та дітям-сиротам – до досягнення ними 23 років».

Внесення зазначених змін урівняє неповнолітніх та повнолітніх дітей щодо отримання пенсійних виплат у зв'язку зі втратою годувальника, а також спростить реалізацію цими особами свого права на пенсію.

Ще однією формою захисту пенсійних прав В. Бурак називає адміністративний захист. Він передбачає здійснення захисту органами контролю й нагляду за дотриманням пенсійного законодавства, законодавства у сфері пенсійного страхування, а також захист шляхом оскарження дій або бездіяльності посадових осіб Пенсійного фонду до вищестоящих органів у порядку, передбаченому законодавством про звернення громадян. У першому випадку адміністративний захист пенсійних прав передбачає захист їх органами прокуратури, а також органами, які здійснюють контроль у сфері пенсійного страхування, в межах їх повноважень. Відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» такими органами є Міністерство соціальної політики і його територіальні органи, Міністерство фінансів і його територіальні органи, рахункова палата, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку та Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [1, с. 77].

Отже, члени сім'ї померлого годувальника можуть захистити своє право на пенсію у зв'язку із втратою годувальника шляхом оскарження дій або бездіяльності посадових осіб територіальних органів Пенсійного фонду України до вищестоящих органів у порядку, передбаченому законодавством про звернення громадян.

Вищезазначені форми захисту права на пенсійне забезпечення член сім'ї померлого годувальника як суб'єкт пенсійних правовідносин може обирати самостійно в межах, визначених законом.

Задля вирішення проблеми ефективного захисту права особи на пенсійне забезпечення у зв'язку із втратою годувальника доцільно надати пряме текстуальне закріплення в законі висловлених зауважень та пропозицій, що сприятиме його удосконаленню та забезпеченню рівноправності членів сім'ї померлого годувальника щодо отримання пенсійних виплат.

Отже, на основі викладеного можемо дійти **висновку**, що під захистом права на пенсійне забезпечення у зв'язку зі втратою годувальника слід розуміти ефективно діючу і внутрішньо узгоджену систему регулювання і захисту порушених прав членів сім'ї померлого годувальника з метою усунення цих порушень і відшкодування шкоди, заподіяної порушенням

права на даний вид пенсії.

Бібліографічні посилання

1. Бурак В. Механізм правового захисту права на пенсійне забезпечення / В. Бурак // Право України. – 2012. – № 6. – С. 74–78.
2. Право соціального забезпечення України. Академічний курс : підруч. / за ред. П.Д. Пилипенка. – 3-тє вид., переробл. і доп. – К., 2010.
3. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09 липня 2003 р. // ВВР. – 2003. – № 49. – Ст. 376.
4. Про затвердження Порядку подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» : постанова Правління Пенсійного Фонду України від 22.05. № 22-1 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 52. – С. 728. – Ст. 3383.
5. Про судовий збір : Закон України від 08.07.2011 р. // ВВР. – 2012. – № 14. – Ст. 87.
6. Розподіл пенсіонерів по категоріях та розмірах призначених пенсій (станом на 01.01. 2014 р.) [Електрон. ресурс] – Режим доступу : http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/uk/publish/category?cat_id=95533.
7. Стремоухов А.В. Правовая защита человека / А.В. Стремоухов. – СПб., 2007.

Факас И. Б. Защита права на пенсионное обеспечение в связи с потерей кормильца. В статье исследуются вопросы понятия правовой защиты права на пенсионное обеспечение в связи с потерей кормильца. Рассматриваются виды правовых форм защиты права на пенсионное обеспечение в связи с потерей кормильца.

Ключевые слова: правовая защита права на пенсионное обеспечение в связи с потерей кормильца, право на пенсионное обеспечение в связи с потерей кормильца, правовые формы защиты.

Fakas I. B. Securing of right for the pension provision in connection with the loss of bread-winner. In the article the questions of concept of legal defence of right are probed on the pension provision in connection with the loss of bread-winner. The types of legal forms of defence of right are examined on the pension provision in connection with the loss of bread-winner.

Protection of the right to a pension in respect of survivors treated in an appropriate legal form. Self-defence is independent of the subject of legal pension to the appropriate authority pension fund, demanding a pension or protection of their violated rights by negotiation

Courting is appealing subject of pension legal actions (inaction) insurers, executive pension and their officials in accordance with the legislation in court.

Administrative protection is the ability of family members of the deceased breadwinner defend their right to retire by challenge acts and omissions of officials territorial system of Ukraine to the higher authorities in the manner prescribed by law for appeals.

Keywords: legal defence of right on the pension provision in connection with the loss of bread-winner, right on the pension provision in connection with the loss of bread-winner, legal forms of defence.

Надійшла до редакції 14.03.2014

Чабаненко М. М.кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 349.42

**СИСТЕМНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА
ПРИНЦИПІВ АГРАРНОГО ПРАВА**

З'ясовано характер розподілу традиційних функцій принципів галузі права між окремими елементами, що складають в цілому систему принципів галузі аграрного права. Зроблено висновок, що система принципів аграрного права характеризується структурою, основними елементами якої є загальноправові, міжгалузеві та галузеві аграрно-правові принципи. Принципи аграрного права виконують такі функції: аксіологічна, інтерпретаційна, системо утворююча, системо спрямовуюча, регулятивна та вокомпенсаційна.

Ключові слова: аграрне право, система, принципи, функції.

Постановка проблеми. Дослідження принципів галузі аграрного права виявляють доволі складну їх систему, яка через комплексний та спеціалізований характер даної галузі є навіть більш структурованою, аніж системи принципів класичних галузей права. В цій системі виділяється низка доволі самостійних груп принципів. З іншого боку, система принципів будь-якої галузі права має комплексне функціональне значення. З того, наскільки повно принципи конкретної галузі права виконують свої функції, можна судити про якісний стан правового регулювання відповідних суспільних відносин на загальному, засадничому рівні. У зв'язку із цим постає актуальне питання співвідношення внутрішньої будови (й окремих її елементів) системи принципів галузі аграрного права та функцій принципів галузі права.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Принципи права як загальнотеоретична категорія були предметом дослідження досить великою кількістю вчених, зокрема: С.С. Алексеєва, І.П. Бахновської, С.М. Братуся, А.М. Колодія, В.В. Копейчикова, С.П. Погребняка, Т.І. Фулей, Л.С. Явича та багатьох інших. У сфері аграрного права принципи цієї галузі розглядалися, зокрема, такими вченими, як: Г.Є. Бистров, Б.О. Воронін, І.Г. Галікеєва, В.М. Єрмоленко, В.П. Жушман, М.І. Козир, Г.І. Савченко, А.М. Статівка, Н.І. Титова, В.Ю. Уркевич та ін.

Метою цієї статті є з'ясування характеру розподілу традиційних функцій принципів галузі права між окремими елементами (групами принципів), що складають в цілому систему принципів галузі аграрного права.

Виклад основного матеріалу. Серед доволі значної кількості визначень принципів аграрного права можна навести такі: 1) провідні ідеї, основоположні засади, наукові положення, відображені в нормах цієї галузі права, які в комплексі регулюють аграрні відносини [1, с. 14]; 2) виражені у нормах права, що регулюють аграрні відносини, нормативно-керівні ідеї, положення, що визначають зміст цієї галузі права, надають цілісності, єд-

ності сукупності правових норм, що об'єднані за предметом і методами регулювання в аграрному праві [2, с. 54]; 3) основні керівні ідеї, що визначають напрямки й характер правового регулювання аграрних відносин [3, с. 21]; 4) основоположні засади, що визначають характер й зміст правового регулювання аграрних відносин [4, с. 12-13]; 5) основоположні засади, керівні ідеї, що лежать в основі правового регулювання аграрних відносин [5, с. 15]; 6) виражені у нормах права, які регулюють аграрні відносини, основні вихідні засади, ідеї, положення, які визначають зміст цієї галузі права [6, с. 11]; 7) основоположні висхідні засади, на яких ґрунтується механізм правового регулювання аграрних відносин [7, с. 40]; 8) нормативні положення, які визначають зміст і спрямованість правового регулювання аграрних відносин, гарантують їх цілісність й стабільність [8, с. 196] та ін.

У цілому ж можна підсумувати, що принципами аграрного права є основоположні, вихідні засади (як нормативно закріплені у нормах аграрного права, так і виражені в інших його джерелах), що визначають характер і напрямки правового регулювання суспільних аграрних відносин.

У функціональному аспекті принципи права виступають, з одного боку, вихідними засадами правового регулювання, що забезпечують узгодженість й ефективність системи юридичних норм, а з іншого – безпосередніми регуляторами поведінки учасників суспільних відносин при її пробільності й суперечливості [10, с. 140]. Проте найважливіша риса правових принципів – наявність у них низки якостей, що ставлять їх в один ряд з іншими системоутворюючими факторами: предмет, метод правового регулювання суспільних відносин, правові презумпції [2, с. 30]. Ось чому й ми відносимо їх до системоутворюючих категорій аграрного права.

Взагалі ж в літературі виділяють такі функції принципів права: аксіологічна, регулятивна, системоутворююча, системоспрямовуюча, інтерпретаційна, правокомпенсаційна [11, с. 24-29].

Щодо окремих галузей права, в тому числі аграрного, доцільно розрізняти поняття «*принципи галузі права*» і «*галузеві принципи*». Першим охоплюються: 1) загальні та міжгалузеві принципи права, які знаходять свій вираз в тому числі і в конкретній галузі праві; 2) специфічні принципи, притаманні лише даній конкретній галузі права. Друге ж поняття є вужчим і відображає виключно специфічні, притаманні лише даній конкретній галузі права принципи.

Єдиної точки зору щодо переліку та змісту галузевих принципів аграрного права на сьогодні так і не склалося. Науковці наводять їх різну кількість (від 4-х до 20-ти), зважаючи на що питання щодо принципів аграрного права залишається фактично не вирішеним. Очевидно, що окремі з наведених «принципів аграрного права» скоріше є певними напрямками розвитку аграрних відносин чи законодавства (як-то, наприклад, сприяння розвитку інфраструктури аграрного ринка, вдосконалення аграрного законодавства та ін.), а інші ж є не суто галузевими аграрно-правовими принципами, а принципами міжгалузевими чи принципами інших галузей права (наприклад, рівність учасників правових відносин, свобода підприємництва і добровільність обрання форм та напрямків господарської діяльності,

демократизація системи управління, господарська самостійність та відповідальність суб'єкті, тощо). Зважаючи на те, що нами принципи аграрного права були визначені як основоположні, вихідні засади, що визначають характер і напрямки правового регулювання суспільних аграрних відносин, то до таких засад мають належати лише справді основоположні, вихідні й їх перелік має бути певним чином обмежений. Цим буде підкреслюватися їх «цінність» та «основоположність» як принципів аграрного права.

Вважаємо, що до сучасних галузевих, аграрно-правових принципів слід віднести такі:

- принцип пріоритетності розвитку сільського господарства серед інших галузей економіки;
- принцип забезпечення продовольчої безпеки;
- принцип пріоритетності розвитку соціальної сфери села;
- принцип екологізації аграрного виробництва.

Ціла низка інших принципів галузі аграрного права, які пропонуються науковцями, фактично відноситься до загально правових або міжгалузевих. Це стосується, зокрема, таких принципів, як принцип плюралізму і рівності форм власності та організаційно-правових форм підприємництва, принцип гарантованість захисту прав суб'єктів, принцип рівності суб'єктів (учасників) аграрних правовідносин тощо.

Аксіологічна функція принципів права полягає в тому, що вони виражають основні цінності, на яких ґрунтується галузь права, її зміст та подальший розвиток. Ця функція в повній мірі притаманна визначеним нами галузевим аграрно-правовим принципам. Ці принципи виражають основні цінності і цілі, які складають засади ідеології аграрного права. Не можна сказати, що міжгалузеві або загальноправові принципи, притаманні аграрному праву, не містять аксіологічного навантаження. Вірніше буде вважати, що вони відображають аксіологічний зміст не окремої галузі права, а певної їх сукупності, метагалузі (наприклад, приватного права, публічного права тощо), а як наслідок – і аграрного права як складової такої сукупності.

Регулятивна функція полягає у здатності принципів права регулювати суспільні відносини. Таке регулювання здійснюється або безпосередньо (при цьому принцип у механізмі правового регулювання діє по суті як норма права), або опосередковано (коли принципи права визначають зміст норм права, які вже регулюють суспільні відносини). Тісно пов'язані із регулятивною функцією правокомпенсаційна функція (здатність принципів застосовуватися до регулювання суспільних відносин за аналогією права) та інтерпретаційна функція (здатність принципів права бути зразком, орієнтиром при тлумаченні норм права).

Розглядувані галузеві принципи аграрного права мають настільки загальний характер, що не можуть безпосередньо застосовуватися до регулювання суспільних відносин. Змістом цих принципів не є правило поведінки навіть найбільш абстрактного характеру; основу змісту більшості з них складає цільовий компонент. Таким чином, безпосередньо регулювати суспільні відносини вони не можуть. Здатність зазначених принципів опосередковано урегульовувати суспільні відносини також є сумнівною: не

маючи конкретного закріплення в законодавстві свого змісту, а також реального пріоритету перед нормами аграрного права, галузеві принципи аграрного права не здатні здійснювати стійкий опосередкований регулюючий вплив на аграрні відносини. З тих же причин не притаманна галузевим принципам аграрного права правокомпенсаційна функція: ці принципи занадто абстрактні, аби застосовуватися за аналогією до неврегульованих правом суспільних відносин.

Натомість, регулятивна та правокомпенсаційна функція покладаються на загальноправові та міжгалузеві принципи аграрного права. Так, наприклад, безпосередньо врегульовувати аграрні відносини або ж застосовуватися до них за аналогією можуть такі принципи, як принцип свободи договору, принцип свободи підприємницької діяльності тощо.

Інтерпретаційна функція принципів права полягає у їх здатності застосовуватися при тлумаченні норм права. Тут уже абстрактний, аксіологічний характер галузевих принципів аграрного права є обставиною, що сприяє реалізації розглядуваної функції. Галузеві принципи аграрного права, які мають яскравий цільовий та ціннісний характер можуть успішно застосовуватися при тлумаченні норм аграрного права із застосуванням телеологічного (цільового) та аксіологічного (ціннісного) методів. В свою чергу, при тлумаченні норм аграрного права можуть застосовуватися і його міжгалузеві та загальноправові принципи. При цьому галузеві принципи аграрного права, з одного боку, та загальноправові й міжгалузеві принципи аграрного права, з іншого, слід розглядати як конкретне (спеціальне) та ціле (загальне) і відповідним чином застосовувати при тлумаченні права (за аналогією із загальними та спеціальними нормами права). Так, наприклад, при тлумаченні норм аграрного права спеціальні принципи забезпечення продовольчої безпеки, екологізації аграрного виробництва матимуть пріоритет перед міжгалузевим принципом свободи договору. Останній застосовуватиметься лише в тій мірі, якій він не суперечитиме зазначеним галузевим принципам.

Системоутворююча та системоспрямовуюча функції полягають у тому, що принципи права відповідно концентровано відображають зміст, сутність, спрямованість права та визначають напрямки його розвитку, сприяючи при цьому системній консолідованості права. Саме ці дві функції найбільш притаманні галузевим принципам аграрного права. Вказані принципи об'єднують нормативний матеріал галузі спільною метою, цінностями; визначають основні цілі, з урахуванням яких розвивається аграрне право.

Системоутворююча та системоспрямовуюча функції притаманні і міжгалузевим та загальноправовим принципам аграрного права. Однак, виявляється така їх функція щодо аграрного права дещо по-іншому. Вона полягає в тому, що міжгалузеві та загальноправові принципи аграрного права інтегрують його у загальну систему права України та її надгалузеві утворення, гармонізують розвиток аграрного права із розвитком правової системи України в цілому.

З урахування викладено можемо зробити такі **висновки**.

1. Система принципів аграрного права характеризується структурою,

основними елементами якої є загальноправові, міжгалузеві та галузеві аграрно-правові принципи.

2. Зазначені три групи принципів мають різне функціональне навантаження.

3. Регулятивна та правокомпенсаційна функції виконуються передусім загально правовими та міжгалузевими принципами аграрного права, що є природнім в світлі комплексності та спеціалізованості цієї галузі права. Втім, це не означає, що галузеві аграрно-правові принципи взагалі не здатні виконувати цих функцій. Подальший розвиток аграрного права в частині нормативного закріплення і формального вираження галузевих принципів збагатить їх функціональність у цьому напрямі. Тут слід погодитися з тим, що як галузеві аграрно-правові принципи, так і принципи окремих інститутів аграрного права слід закріпити на законодавчому рівні, що надасть їм загальнообов'язкової юридичної сили. Зокрема, це можна зробити у майбутньому Аграрному кодексі України, у його загальній частині, як це пропонується науковцями [12, с. 39].

3. Аксіологічна, інтерпретаційна, системоутворююча та системоспрямовуюча функції притаманні всім трьом згаданим видам принципів аграрного права. При цьому характер втілення цих функцій галузевими та надгалузевими (загальноправовими і міжгалузевими) принципами аграрного права є різним. Співвідношення реалізації згаданих функцій цими групами принципів можна визначити через категорії «частина-ціле» (аксіологічна функція: галузеві принципи є вираженням ціннісного змісту галузі аграрного права як такої, а надгалузеві – галузі аграрного права як органічної та невід'ємної частини національної правової системи та інших надгалузевих утворень); «спеціальне-загальне» (інтерпретаційна функція: спеціальні галузеві принципи мають пріоритет перед загальними надгалузевими); «внутрішнє-зовнішнє» (системоутворююча та системоспрямовуюча функції: галузеві принципи забезпечують цілісність та сталий розвиток галузі аграрного права як такої, а надгалузеві – належну інтегрованість аграрного права у правову систему України, узгодженість розвитку аграрного права із загальними напрямками реформування національної правової системи).

4. Проведене дослідження, крім того, дозволяє констатувати наявність складних та неоднозначних зв'язків між принципами аграрного права. Яскравим прикладом цього є: 1) наявність вже описаних вище складних функціональних зв'язків; 2) наявність обопільної ієрархічності у співвідношенні галузевих та надгалузевих принципів.

5. У зв'язку із вищевикладеним, враховуючи міжнародні інтеграційні процеси, участь в яких нашої держави стає все активнішою, в якості перспективного предмету майбутніх наукових досліджень в цій царині можна визначити питання функціонального (передусім в контексті аксіологічної, системоутворюючої та системоспрямовуючої функцій) співвідношення національних принципів аграрного права та загальних засад, принципів аграрного права і законодавства Європейського Союзу і країн – членів ЄС.

Бібліографічні посилання

1. Аграрне право : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В.М. Жушман, В.М. Корнієнко та ін.; за ред. В.П. Жушмана та А.М. Статівки. – Х. : Право, 2010. – 296 с.
2. Аграрное право: учебник / С.А. Боголюбов, М.М. Бринчук, Н.О. Ведышева и др.; отв. ред. М.И. Паладина, Н.Г. Жаворонкова. – М. : Проспект, 2011. – 432 с.
3. Аграрное право: учебник для вузов / Отв. ред. Г.Е. Быстров, М.И. Козырь. – М. : Юрист, 1999. – 524 с.
4. Аграрное, земельное и экологическое право Украины. Общие части учебных курсов: учебн. пособ. / под. ред. А.А. Погребного и И.И. Каракаша. – Х. : ООО «Одиссей», 2000. – 368 с.
5. Актуальні питання аграрного права України: теорія і практика : монографія / А.М. Статівка, В.Ю. Уркевич, В.М. Корнієнко та ін.; за ред. А.М. Статівки. – Х. : Вид-во «ФІНН», 2010. – 240 с.
6. Ващишин М.Я. Принципы аграрного права Украины / М.Я. Ващишин // Международный сборник научных трудов аграрных и юридических высших учебных заведений России, Украины, Белоруссии, Казахстана, других стран СНГ и государств ЕС: «Правовое регулирование аграрных земельных отношений, природопользования и охраны окружающей среды в сельском хозяйстве в России, Украины, Белоруссии, Казахстана, других стран СНГ и государств ЕС: состояние, проблемы, пути совершенствования». – Т 1 / Отв. ред. Быстров Г.Е. – М.: РГАУ-МСХА им. К.А. Тимирязева, 2009. – С. 195-198.
7. Гаєцька-Колотило Я.З. Аграрне право України: навч. посіб. / Я.З. Гаєцька-Колотило, Н.В. Ільків. – К.: Істина, 2008. – 184 с.
8. Єрмоленко В.М. Нетрадиційні джерела сучасного аграрного права / В.М. Єрмоленко // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України: Серія «Право» / Ред. кол. Д.О. Мельничук (голова) та ін. – К., 2012. – Вип. 173. – Ч. 3. – С. 36-41.
9. Козырь М.И. Аграрное право России: проблемы становления и развития / М.И. Козырь. – М.: Право и государство, 2003. – 208 с.
10. Костюков А.Н. Муниципальное право как отрасль российского права (предмет, принципы, режимы, конструкции, система): дисс. ... доктора юрид. наук : 12.00.02 / Костюков Александр Николаевич. – Омск, 2003. – 496 с.
11. Погребняк С. Втілення принципів права в юридичних актах // Вісник Академії правових наук України. – 2006. – № 2 (45). – С. 21-32.
12. Уркевич В.Ю. Про структуру аграрного кодексу України / В.Ю. Уркевич // Спадковість творчих ідей академіка В.З. Янчука та їх розвиток у науці сучасного аграрного і природоресурсного права: Матеріали круглого столу (27 травня 2010 р.), присвяченого 85-річчю від дня народження академіка В.З. Янчука: зб. наук. пр. / за заг. ред. проф. В.М. Єрмоленка, В.І. Курила. – К.: Освіта України, 2010. – С. 38-40. С. 39.
13. Шингель Н.А. Аграрное право: ответы на экзаменац. вопр. / Н.А. Шингель. – 2-е изд., перераб. и доп. – Мн. : ТетраСистемс, 2008. – 160 с.

Чабаненко Н. Н. Системно-функциональная характеристика принципов аграрного права. Выяснен характер распределения традиционных функций принципов отрасли права между отдельными элементами, составляющими в целом систему принципов отрасли аграрного права. Сделан вывод, что система принципов аграрного права характеризуется структурой, основными элементами которой являются общеправовые, межотраслевые и отраслевые аграрно-правовые принципы. Принципы аграрного права выполняют следующие функции: аксиологическая, интерпретационная, системообразующая, системоуправляющая, регулятивная и правокомпенсационная.

Ключевые слова: аграрное право, система, принципы, функции.

Chabanenko M. M. Системно-функціональна характеристика принципів аграрного права. The article deals with clarifying the nature of the distribution of functions of traditional principles of areas of law (axiological, regulatory, system-making, system-direction, interpretation, right-compensatory) between individual elements (groups of

principles) that make up the whole system of principles in agricultural law.

Principles of agricultural law thus defined as basic, initial principles (as embodied in legal rules agrarian law, and expressed it in other sources), determining the nature and direction of social regulation of agrarian relations. In addition, the principles of agricultural law are treated as system-system factors agrarian law. Analyzed the functional load of modern agro-industry legal principles: priority of agriculture among other sectors of the economy; food security; priority social development of rural areas; principle of greening of agriculture. Also analyzed and features of common and inter principles that apply to the field of agricultural law. The regularities of distribution of functions between each of these groups of principles – of General and inter-sectoral principles of agricultural law. It is established that axiological, interpretive, and system-systemospryamovuyucha features common to all three types mentioned principles agrarian law; regulatory and pravokompensatsiyna functions are primarily common law principles and interdisciplinary agrarian law.

By the made studies tha author has have established the presence of complex functional relationships between the principles of agricultural law, their groups; and reciprocal hierarchy in the ratio of industry and nadhaluzevyh principles.

Keywords: *agrarian law system, principles, functions.*

Надійшла до редакції 25.03.2014

Обушенко Н. М.

викладач

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 349.2

СУБ'ЄКТИ ТРУДОВОГО ПРАВА ЯК КЛЮЧОВІ СКЛАДОВІ ПРАВАЗАСТОСОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Досліджено ключові складові елементи правозастосовної діяльності, її суб'єкти. Проаналізована діяльність стає можливою, об'єктивується як соціальне явище саме завдяки розумовим та фізичним зусиллям певних суб'єктів. Тобто жодна діяльність не існує і не може існувати поза суб'єктами.

Ключові слова: *суб'єкти, правозастосовна діяльність, застосування норм трудового права.*

Постановка проблеми. Мета. Досліджуючи правозастосування, яке, безумовно, є різновидом суспільно-державної правової діяльності, особливу увагу слід приділити суб'єктам, які його здійснюють.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що поняття «суб'єкт» прийшло до нас із латинської мови (від «subjectus» – той, що знаходиться в основі) і є однією із першочергових (основоположних, центральних) категорій більшості сфер наукового знання.

Для соціологічних наук суб'єкт – це перш за все носій предметно-практичної діяльності та пізнання (індивід чи соц. група); джерело активності, спрямованої на об'єкт [1, с. 351].

Очевидно, що право також не є винятком і у ньому суб'єкту також відведено одну з ключових ролей. Право є нічим іншим, як одним із ін-

струментаріїв, який створюється та функціонує для людей, з метою організації їх життя таким чином, щоб забезпечити нормальні умови життя та стабільний всебічний розвиток. Тобто право існує тільки для людей, заради їх благополуччя.

З викладеного чітко видно, що одним із ключових складових елементів будь-якої діяльності, в тому числі і правозастосовної, є її суб'єкти. Адже вона (діяльність) стає можливою, об'єктивується як соціальне явище, саме завдяки розумовим та фізичним зусиллям певних суб'єктів. Тобто жодна діяльність не існує і не може існувати поза суб'єктами.

Право можна сприймати по-різному: ототожнювати його із законом (закон – це право), чи вважати, що право являє собою певну об'єктивну ідею, що виникла як феномен, тощо. Але абсолютно зрозуміло – воно не може існувати у відриві від суб'єкта: якщо вважати, що право – це закон, то закони створюють люди; якщо виходити із того, що право являє собою певну об'єктивно існуючу ідею, то для того щоб люди визнали право як універсальне мірило справедливості та рівності, ця ідея має пройти крізь свідомість людини та знайти своє об'єктивне відображення у певному загальновідомому і загальнообов'язковому джерелі.

Є. Трубецької під суб'єктом права пропонує розуміти кожного, хто здатен мати права, незалежно від того, користується він ними в дійсності чи ні [2, с. 127].

Також заслуговує на увагу точка зору, відповідно до якої безпосередньо у юридичному розумінні суб'єкт права це не істота або субстанція, а дана ззовні, створена волею правопорядку здатність [3, с. 123]. Загалом з такою позицією можна погодитися, адже суб'єктами права ті чи інші учасники суспільного життя стають тоді, коли потрапляють під вплив правового поля.

Отже, кожен суб'єкт, незалежно від того фізична це особа чи якийсь колективне утворення (наприклад, юридична особа), потрапляючи у поле регулятивного впливу права наділяється певним обсягом прав та обов'язків, які конкретизуються залежно від того, нормами якої галузі права регулюються ті чи інші суспільні відносини. Для того щоб ці права і обов'язки були не просто деклараціями, а реально здійснювалися, вони мають втілюватися у життя через відповідні форми правореалізації. Однак якщо одні з цих форм (наприклад, дотримання) притаманні усім суб'єктам права без винятку, то інші форми можуть реалізовуватися лише обмеженим колом суб'єктів, зокрема такою формою є про правозастосування.

Чи не найбільше наукових дебатів серед усіх форм реалізації права викликало саме правозастосування та суб'єкти, які його здійснюють. Так, на науковій дискусії, що відбулася у 1954-1955 роках, більшість учасників (серед яких, зокрема, були такі правники: О. М. Васильєв, Д. А. Керімов, М. П. Хангалов, П. М. Галанза, І. Є. Фарбер та ін.) підтримали точку про те, що в якості суб'єктів правозастосування можуть виступати тільки наділені відповідними владними повноваженнями державні органи та посадові особи, а також організації, яким держава делегувала певні владні повноваження.

Проте, коли йдеться про застосування норм трудового права, то слід констатувати, що коло суб'єктів зовсім не обмежується державними ор-

ганами та їх посадовими особами, навіть більше – державна влада, як складова правозастосування, відступає на другий план. Вважаємо за необхідне наголосити, що зниження ролі державної влади у процесі застосування норм трудового права ні в якому разі не слід розцінювати як втрату ним такої своєї обов'язкової ознаки як владність, її значення при цьому не зменшується, адже влада може мати не лише державний характер.

У юридичній літературі зустрічаються різні формулювання визначень поняття «роботодавця». Так, М. Ю. Тихомиров характеризує роботодавця як юридичну особу чи громадянина, з яким працівник перебуває у трудових відносинах після укладення трудового договору [4, с. 377].

М. І. Строганова пропонує під роботодавцем розуміти юридичну особу чи іншу організацію, яка відповідно до законодавства може не бути юридичною особою, або фізична особа, що уклала трудовий договір з працівником [5, с. 146].

На підставі аналізу статті 21 Кодексу законів про працю України вважаємо, що під роботодавцем слід розуміти фізичну чи юридичну особу, що є власником організації (підприємства, установи) незалежно від форми власності, виду діяльності та господарювання, або керує нею на підставі відповідного рішення власника, яка, згідно із нормами трудового та іншого законодавства, використовує найману працю.

Вважаємо за необхідне приділити декілька слів характеру влади роботодавця, адже ті з них, які діють від імені держави, мають відповідні державні повноваження на застосування норм трудового права. Що ж до інших роботодавців може постати питання: «А на яких же, власне, підставах вони можуть здійснювати застосування норм трудового права?». Задля відповіді на це питання слід звернутися до такої невід'ємної властивості правозастосування як його владний характер, який передбачає підпорядкування суб'єкта правозастосування волі того, стосовно кого воно виконується. Справа у тому, що влада – категорія соціальна, яка являє собою здатність і можливість для індивіда чи групи здійснювати свою волю, впливати на інших людей незалежно від їхньої згоди або незгоди [1, с. 40].

Управління підприємством, установою, організацією також є різновидом соціальної влади, оскільки воно будується на владних повноваженнях роботодавця, які він має у своєму розпорядженні як господар підприємства, установи, організації. Зауважимо, що у даному випадку термін «господар» ми використовуємо у розширеному значенні, тобто ним є не лише безпосередній власник організації (підприємства, установи), а й інші особи чи органи, які здійснюють управління нею за вказівкою власника. На правах господаря роботодавець може на власний розсуд організовувати роботу підвладного йому об'єкта та, відповідно, скеровувати у потрібне русло діяльність працівників, що працюють на ньому. Отже, влада роботодавця має господарський характер. Вона розповсюджується виключно в межах підвладного об'єкта (підприємства, установи, організації) та обмежується діючим законодавством.

Свою господарську владу роботодавець реалізує за трьома основними напрямками: розпорядчий, дисциплінарний та нормотворчий.

Почнемо з нормотворчих повноважень роботодавця, сутність яких полягає у його праві видавати норми поведінки. Дана нормотворчість має обмежений характер у просторовому та предметному аспекті. Адже, поперше, такі норми мають локальний характер, тобто вони діють у межах окремих підприємств, установ, організацій та, відповідно, мають загально-обов'язковий характер тільки для їх працівників. А, по-друге, локальна нормотворчість має підзаконний характер, тому вони приймаються для врегулювання обмеженого кола питань у сфері трудових відносин. Як правило, ті аспекти трудових відносин, які регламентуються локальними нормами, прямо передбачаються у централізованих законодавчих актах. Так, наприклад, статтею 15 Закону України «Про оплату праці» встановлено, що форми і системи оплати праці, норми праці, розцінки, тарифні сітки, схеми посадових окладів, умови запровадження та розміри надбавок, доплат, премій, винагород та інших заохочувальних, компенсаційних і гарантійних виплат встановлюються підприємствами у колективному договорі з дотриманням норм і гарантій, передбачених законодавством, генеральною та галузевими (регіональними) угодами. У разі, коли колективний договір на підприємстві не укладено, власник або уповноважений ним орган зобов'язаний погодити ці питання з виборним органом первинної профспілкової організації (профспілковим представником), що представляє інтереси більшості працівників, а у разі його відсутності – з іншим уповноваженим на представництво органом [6, с. 7]. Тобто сутність локальних норм полягає у тому, щоб пристосовувати загальні норми до умов конкретного виробництва, характеру і профілю підприємства з урахуванням економічного становища останнього. Вони не повинні погіршувати становище працівників порівняно із законами, а також іншими підзаконними нормативно-правовими актами [7, с. 114-115].

Нормотворча складова влади роботодавця не пов'язана безпосередньо із правозастосуванням, оскільки процес створення локальних норм не супроводжується виданням правозастосовних актів. Проте саме локальна нормотворчість разом із централізованим законодавством створюють нормативне підґрунтя для застосування роботодавцем норм трудового права.

Розпорядчий напрямок здійснення господарської влади роботодавця полягає у тому, що він може давати робітникам обов'язкові до виконання вказівки для грамотного (ефективного) розподілу між ними трудових функцій та правильної організації виробничого процесу.

Щодо дисциплінарної складової у господарській владі роботодавця, то вона реалізується під час встановлення правил внутрішньої дисципліни, контролю за їх дотриманням, притягненням її порушників до дисциплінарної відповідальності, а також заохочення працівників за самовіддану та сумлінну працю.

Загалом два останні напрямки господарської влади можна поєднати в одну категорію під назвою «розпорядчо-дисциплінарна влада». Слід зазначити, що ця категорія не нова для науки трудового права і була запропонована ще радянським дослідником Н. Г. Александровим. На його думку, саме розпорядчо-дисциплінарна влада є одним із ключових правових засобів,

що сприяють забезпеченню трудової дисципліни [7, с. 214-215]. Виходячи із специфіки означеного виду влади роботодавця очевидно, що весь обсяг його правозастосовної діяльності реалізується саме під час здійснення розпорядчо-дисциплінарної влади. Адже саме вона пов'язана із безпосереднім управлінням підприємством, установою, організацією. Тобто, якщо завдяки нормотворчості роботодавець може встановлювати певні внутрішні вимоги (норми, правила, порядки), то за допомогою виконавчо-розпорядчої влади він може забезпечувати реальне виконання цих вимог, зокрема, в разі необхідності роботодавець може притягати порушників до дисциплінарної відповідальності.

Отже, підсумовуючи вищевикладений матеріал можемо констатувати, що роботодавець є повноцінним суб'єктом застосування норм трудового права. І хоча його господарська влада не завжди є похідною від державної (як це є на підприємствах, установах, організаціях, що засновані на державній формі власності), це не є підставою для виключення роботодавця із кола суб'єктів правозастосовної діяльності у сфері трудового права. Адже, по-перше, він (роботодавець) має необхідний обсяг повноважень, які йому належать як господарю (хазяїну) підприємства і дозволяють застосовувати норми трудового права до підвладних йому працівників шляхом індивідуалізації цих норм у відповідних правозастосовних актах. А, по-друге, висновок про те, що правозастосовна функція притаманна усім роботодавцям без винятку, можна зробити спираючись на такі ознаки трудового права, як його загальність та загальнообов'язковість. Тобто, якщо нормами трудового права передбачено, що в разі настання певного випадку роботодавець має прийняти певне рішення та оформити його у вигляді відповідного правозастосовного документа, то це положення є обов'язковим до виконання усіма роботодавцями, незалежно від того, діє він на підставі державної форми власності, приватної тощо. Окрім випадків, коли інше передбачено самим же трудовим законодавством.

Однак роботодавець не єдиний суб'єкт, який займається застосуванням норм трудового права. Адже для нього функція правозастосування не є основною. Правильніше буде вважати його (правозастосування) другорядним, супутнім напрямком діяльності, який супроводжує процес управління роботодавцем підприємством, установою, організацією, і до якого він звертається в разі настання конкретних випадків (підстав, умов), визначених нормами трудового права. Проте, на відміну від роботодавця, є суб'єкти, для яких безпосереднє застосування норм трудового права виступає одним із центральних завдань: ними є органи по вирішенню індивідуальних та колективних трудових спорів.

Іноді між працівником (працівниками) та роботодавцем можуть виникати конфліктні ситуації з приводу тих чи інших питань у сфері трудових відносин. І якщо вони не можуть самостійно дійти згоди стосовно предмета спору та вирішити виниклий трудовий конфлікт (спір), то сторони мають справу звернутися по допомогу до стороннього суб'єкта, до повноважень якого належить вирішення такого роду ситуацій, тобто трудових спорів. Трудовий спір – це розбіжності між працівником (працівниками) та

роботодавцем, які виникли з приводу реалізації трудових прав, встановлення та зміни умов праці, передбачених централізованими нормами трудового законодавства та локальними нормами трудового права, і не були вирішені сторонами у процесі безпосередніх переговорів та передані у зв'язку із цим на розгляд до відповідного компетентного органу.

З нашої точки зору, органи, що вирішують трудові спори, найбільш міцно пов'язані із правозастосуванням, адже їх призначення полягає у тому, щоб вирішити певну конфліктну ситуацію та прийняти відповідне рішення, яке за своєю сутністю є нічим іншим, як актом правозастосування, оскільки у ньому відповідні органи з вирішення трудових спорів індивідуалізують положення загальних норм трудового права стосовно конкретної спірної ситуації та особи (осіб), що є її сторонами.

Діюче законодавство визнає два види трудових спорів: індивідуальні та колективні. Залежно від того, який саме виник спір, його вирішує той чи інший правозастосовний орган.

Індивідуальний трудовий спір. Статтею 221 КЗпПУ встановлено, що трудові спори розглядаються комісіями по трудових спорах та районними, районними у місті, міськими чи міськрайонними судами. Такий порядок розгляду трудових спорів, що виникають між працівником і власником або уповноваженим ним органом, застосовується незалежно від форми трудового договору [8].

Суди, як суб'єкти правозастосування взагалі та норм трудового права зокрема, діють на підставі Конституції України та Закону України «Про судоустрій і статус суддів». В останньому записано, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускається.

Судова влада. Судова влада в Україні, відповідно до конституційних засад поділу влади, здійснюється незалежними та безсторонніми судами, утвореними згідно із законом [9, с. 112]. Також Законом «Про судоустрій і статус суддів» передбачено, що судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції. Суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Судова система забезпечує доступність правосуддя для кожної особи в порядку, встановленому Конституцією та законами України [9, с. 122].

Відповідно до статті 2 Закону України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)», трудові спори являють собою розбіжності, що виникли між сторонами соціально-трудова відносин, щодо: встановлення нових або зміни існуючих соціально-економічних умов праці та виробничого побуту; укладення чи зміни колективного договору, угоди; виконання колективного договору, угоди або окремих їх положень; невиконання вимог законодавства про працю [10, с. 125].

Аналіз законодавства, що регулює порядок вирішення колективних трудових спорів, дозволяє, окрім суду, виділити ще два органи, які можуть

застосовувати норми трудового права.

Перший – це примирна комісія. Вона є органом, який спеціально створюється з ініціативи хоча б однієї зі сторін трудового конфлікту, складається із представників обох сторін і спрямовує свою діяльність на вирішення спору по суті та вироблення рішення, що є прийнятним для обох сторін. Порядок роботи комісії визначено Законом «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)».

У разі, якщо примирна комісія не виконала поставлене перед нею завдання, тобто не змогла вирішити колективний трудовий спір у встановлені законодавством строки, він (спір) розглядається трудовим арбітражем. Трудовий арбітраж, як і примирна комісія, являє собою колективний орган, що створюється за ініціативою однієї зі сторін і складається із залучених до нього конфліктуючими сторонами відповідних спеціалістів, фахівців, експертів з метою вирішення трудового спору.

Основні процесуально-процедурні аспекти роботи трудового арбітражу визначаються все тим же Законом «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)». Рішення трудового арбітражу приймається більшістю голосів його членів, оформляється протоколом і підписується усіма його членами. Члени трудового арбітражу не мають права розголошувати відомості, що є державною таємницею або іншою захищеною законом таємницею. Рішення трудового арбітражу про вирішення колективного трудового спору (конфлікту) є обов'язковим для виконання, якщо сторони про це попередньо домовилися [10, с. 125].

Також, на наш погляд, до вищезазначених суб'єктів, що можуть застосовувати норми трудового права, слід віднести державну інспекцію України з питань праці, яка входить до системи органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, зайнятість населення, законодавство про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, на випадок безробіття в частині призначення нарахування та виплати допомоги, компенсацій, надання соціальних послуг та інших видів матеріального забезпечення з метою дотримання прав і гарантій застрахованих осіб [11, с. 33-35].

Висновок. Отже, коло суб'єктів правозастосування у сфері трудового права ширше, ніж у інших його галузях. Сучасні демократичні та ринкові тенденції вимагають від нас визнання того, що суб'єктами правозастосування можуть бути не обов'язково органи чи (та) посадові особи, що мають статус «державних», тобто наділені відповідними державно-владними повноваженнями.

Бібліографічні посилання

1. Социологический энциклопедический словарь / ред. Г.В. Осипов. – М., 2000.
2. Трубецкой Е.Н. Энциклопедия права / Трубецкой Е.Н. – СПб., 1998.
3. Еллинек Г. Общее учение о государстве / Еллинек Г. – СПб., 1908.

4. Юридическая энциклопедия / под. ред. Тихомирова М.Ю. – М., 1997.
5. *Строганов М.И.* Проблемы определения категории «работодатель» // Проблемы реализации норм права : матер. Междунар. конф. (27-28 мая 1999 года) // редкол.: Горбовой В.Ф., Лебедев, Сабитов Р.А., Саломаткин А.С., Хашимов Г.В. – Челябинск, 1999.
6. Про оплату праці : Закон України // ВВР України. – 1995. – № 17. – Ст. 121.
7. *Болотіна Н. Б.* Трудове право України : підручник / Болотіна Н. Б. – 4-те вид., стер. – К., 2006.
8. Кримінальний процес України : навч. посіб. / Кучинська О. П., Кучинська О. А. – К., 2005.
9. Проблемы общей теории права и государства : учебник для вузов / под общ. ред. В. С. Нерсесянца. – М., 2004.
10. Про судоустрій і статус суддів : Закон України // ВВР України. – 2010. – № 41-42, 43, 44-45. – Ст. 529.
11. Про Положення про Державну інспекцію України з питань праці : Указ Президента України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=386%2F2011>

Обушенко Н. Н. Субъекты трудового права как ключевые составляющие правоприменительной деятельности. Исследованы ключевые составные элементы правоприменительной деятельности, ее субъекты. Проанализированная деятельность становится возможной, объективируется как социальное явление именно благодаря умственным и физическим усилиям определенных субъектов. Поэтому никакая деятельность не существует и не может существовать вне субъектов.

Ключевые слова: субъекты, правоприменительная деятельность, применение норм трудового права.

Obushenko N. M. Labour law subjects as key constituents of law enforcement activity. The article deals with the research of key component elements of enforcement activity, its subjects. The analysed activity becomes possible, will ob'ektivuet'sya as the social phenomenon, exactly due to mental and physical efforts of certain subjects. That not a single activity exists and can not exist out of subjects.

It is concluded that the range of enforcement subjects in the field of labor law is broader than in other sectors. Modern democratic and market trends require us to recognize that law enforcement agents are not necessarily authorities or (and) officials, with the status of "state", that is endowed with the appropriate state-powers.

Keywords: subjects, law enforcement activity, application of labour law norms.

Надійшла до редакції 21.03.2014

Прилуцька М. В.
здобувач
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 349.2

ОСОБЛИВОСТІ ТРУДОВОЇ ФУНКЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ ДЕРЖАВНОЇ ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ

Стаття присвячена дослідженню трудової функції працівників державної виконавчої служби, як юридичної категорії, аналізу та з'ясуванню термінів «служба», «кадри», «особовий склад».

Ключові слова: державна виконавча служба, трудова функція, службово-трудова відносини, кадри.

Постановка проблеми. У зв'язку зі змінами у трудовому законодавстві та у законодавстві, що регулює державну службу України, а також реформуванням соціально-економічних відносин в суспільстві, виникла нагальна необхідність у продовженні поглибленого вивчення питань змісту трудової функції державних службовців, які здійснюють свої повноваження ім'ям України та реалізують за допомогою своєї професійної діяльності її функції. Іншими словами, державна служба по своїй суті спрямована на втілення в життя цілей, функцій і завдань держави. Тому наукові дослідження в галузі службово-трудова відносин повинні розглядатися не у відриві від держави та її складових, а в тісній єдності з ним.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідження окремих теоретичних аспектів загальних засад державної служби в Україні та елементів нормативно-правового регулювання службово-трудова відносин працівників державної виконавчої служби здійснювали такі вітчизняні та зарубіжні вчені: М.Г. Александров, О.Т. Барабаш, М.Й. Бару, Б.К. Бегічева, Н.Б. Болотіна, Ю.М. Старілов, Р.З. Лівшиц, С.С. Карінський, Е.В. Астрахан та інші правознавці.

Метою цієї статті є розкриття особливостей трудової функції працівників виконавчої служби, як юридичної категорії, обумовленою специфікою та характером діяльності.

Виклад основного матеріалу. Конституція України, Закони України «Про державну службу» та «Про державну виконавчу службу», інші нормативні правові акти дозволяють в якості характеристики професійних відносин в підрозділах державної виконавчої служби зробити кілька загальних висновків:

1) професійні відносини в органах державної виконавчої служби представляють собою службово-трудова відносини;

2) ці відносини пов'язані з діяльністю державного органу, що входить в структуру органів виконавчої влади України;

3) службово-трудова відносини в підрозділах державної виконавчої служби різновидом державно-службових відносин України і займають своє самостійне місце;

4) виходячи з повноважень Міністерства юстиції України службово-трудова відносин державних виконавців регламентуються законодавством.

Державну службу судових виконавців не можна розглядати як окрему, абсолютно самостійну категорію, у відриві від загального розвитку державної служби України. Якщо державну службу України розглядати як родовий об'єкт, то державна служба судових виконавців буде виступати як різновид родового, тобто видовим об'єктом. Звідси випливає, що їй притаманні як загальні характеристики державної служби, так і специфічні характеристики, які виходять з функцій підрозділів органів державної виконавчої служби.

Термін «служба» вживається частіше за все в наступних значеннях:

по-перше, для визначення характеру і роду діяльності судових виконавців, відображаючи факт суспільного розділу праці;

по-друге, «службою» іноді називають структурні підрозділи Міністер-

ства юстиції України;

по-третє, різновид діяльності співробітників органів та установ юстиції (наприклад, реєстрація прав на нерухомість і угод з нею, кримінально-виконавча робота і т.д.), що відрізняється специфікою повноважень;

по-четверте, під терміном «служба» розуміють самостійне відомство.

У літературі, законодавстві, практичному житті і раніше, і зараз вживаються і такі поняття, як «кадри», «особовий склад», «працівники органів виконавчої служби». При чому, всі ці поняття означають певні категорії працівників, які для кваліфікованого виконання своїх завдань і функцій потребують спеціальної фахової підготовки. В даний час під кадрами розуміються всі особи, які мають відповідну підготовку і здатні взамозно займатися трудовою діяльністю. У широкому сенсі це поняття охоплює всіх осіб, що виконують певні обов'язки в офіційно (нормативно) встановлених межах конкретної системи управління, у досліджуваному випадку – органу державної виконавчої служби і кожної з його структур. До того ж, це поняття включає в себе наступні характеристики:

- постійне або тимчасове виконання людиною певної трудової функції;
- виконання трудової функції в офіційних межах певної соціальної системи;
- виконання трудової функції в якості основної професії або спеціальності незалежно від посадового становища.

Державні виконавці безпосередньо матеріальних цінностей не створюють. Вони здійснюють свої службові трудові обов'язки у вигляді інтелектуальної діяльності, пов'язаної в основному з впливом на досягнення позитивних результатів свідомо-поведінкового характеру людей, отримуючи при цьому визначену грошову винагороду.

Забезпечення виконання повноважень державного органу відбувається через професійну діяльність державних виконавців. Повноваження державного органу, наприклад, Міністерства юстиції України, спрямовані на реалізацію компетенції цього органу. Повноваження – це складова частина компетенції органу. Кожен державний виконавець за своїм правовим статусом наділяється певною частиною повноважень державного органу. Найбільш повна реалізація покладених на працівників органів державної виконавчої служби функцій, виконання поставлених перед ними завдань залежить, насамперед, від точного визначення їх повноважень. Ці повноваження передбачаються у змісту конкретної займаної посади. Вони фіксуються у відповідних посадових інструкціях та інших документах правового характеру. Повноваження можна розглядати у вигляді набору прав, обов'язків, можливостей, дій державних виконавців з реалізації завдань, функцій, принципів державного органу (зокрема, Міністерства юстиції та його підрозділів), а точніше його компетенції, наданих кожному державному службовцю, в даному випадку працівникові державної виконавчої служби, виходячи з його посадового становища.

Складовою частиною державної служби є професійна діяльність, що дає нам підставу вважати державну службу як одну з безлічі професій. У ч. 1 ст.23 Декларації прав і свобод людини і громадянина зазначено, що кожен має право на працю, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджу-

ється, а також право розпоряджатися своїми здібностями до праці і обирати професію і рід занять. Професія – рід трудової діяльності, що вимагає певної підготовки і що є зазвичай джерелом існування людини.

З трудовою діяльністю тісно пов'язані такі поняття як «професіоналізм», «компетентність». В сучасних умовах при формуванні корпусу державних службовців України ці юридичні категорії набувають особливого значення. Всі органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, організації, установи незалежно від форм власності, громадські формування проявляють інтерес до того, щоб їх правомочності, інтереси представлялися професіоналами. Професіоналізм і компетентність визначені як принцип державної служби, але в силу свого положення в інституті державної служби, у тому числі і в державно-службових відносинах юстиції, вимагають особливого підходу і розгляду.

Ми згодні із думкою Ю.М. Старілова, згідно з якою, поняття «компетентність» державного службовця необхідно розглядати від похідного «компетенція державного органу» [1, с. 99-100]. Компетенції державного органу відповідають повноваження державного службовця. Завдання державного органу – зафіксувати свою компетенцію в нормативно-правовому акті. Разом з цим для кожного державного службовця необхідно розробити та затвердити посадову інструкцію, в якій визначаються його повноваження, тобто встановлюється його компетентність. А ці повноваження, у свою чергу, складають трудову функцію працівника органів державної виконавчої влади.

Для того, щоб проаналізувати зміст трудової функції вказаних категорій державних службовців, зупинимося більш детально на понятті трудової функції, що знайшло закріплення у науці трудового права.

КЗпП України визначає трудовий договір як угоду між працівником і власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом чи фізичною особою, за якою працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою [2].

Визначаючи трудовий договір (контракт) як угоду між працівником і роботодавцем, законодавець вказує на його основні елементи. До них належать:

- 1) обов'язок працівника виконувати трудову функцію;
- 2) обов'язок працівника підкорятися внутрішньому трудовому розпорядку організації;
- 3) обов'язок роботодавця надати працівникові роботу по договірній трудовій функції, забезпечити умови праці, передбачені законодавством, колективним і трудовим договорами, а також виплачувати працівникові заробітну плату відповідно до кількості і якості витраченої ним праці.

Н.Г. Александров, підкреслюючи сутність трудового договору, називав його формою організованого співробітництва працівників [3, с. 182].

Під час виконання роботи за трудовим договором правової регламентації підлягає не сам процес праці, а взаємини працівника і роботодавця з приводу застосування праці конкретного виконавця. Через це обов'язок працівника виконувати певну трудову функцію стає найважливішим елементом трудового договору. Р.З. Лівшиц називав умову про трудову функцію серцевиною трудового договору. Працівник укладає трудовий договір

(поступає в організацію) з метою виконання тієї або іншої трудової функції, а роботодавець – з метою виконання працівником роботи, обумовленої трудовою функцією [4, с. 68, 80-81; 5, с. 73].

Питання про трудову функцію працівника є одним з основних в теорії і практиці трудового договору. За визначенням Юридичної енциклопедії: «трудова функція (функції) – робота по визначеній спеціальності, кваліфікації, посаді, яка повинна виконуватися працівником у інтересах роботодавця» [6, с. 454]. Науковці, досліджуючи трудову функцію, нерідко не виділяють її правові особливості, визначаючи як роботу по певній професії, спеціальності або посаді, указуючи на її зв'язок з виробництвом, науково-технічним прогресом, відмежувавши трудову функцію від відповідного юридичного обов'язку працівника. М.Г. Александров свого часу визначив трудову функцію як здійснення відомого роду трудових операцій відповідно до ходу діяльності підприємства і вказівок адміністрації [7, с. 271]. Це поняття потім стало загальноприйнятим в науці трудового права. С.С. Карінський запропонував під трудовою функцією розуміти рід роботи, що конкретизується професією, що є у працівника, спеціальністю, кваліфікацією [8, с. 75]. К. Абжанов спробував ототожнити поняття "трудова функція" і "рід діяльності". Він вважав, що круг обов'язків працівника, що становить рід його діяльності, не може бути обмежений певним переліком питань, і адміністрація має право дати будь-яке завдання, що відноситься до його спеціальності і займаній посаді [9, с. 48]. К. Абжанов відзначав, що зміст трудової функції працівника визначається різними нормативними актами: законами, правилами внутрішнього трудового розпорядку, технічними правилами, посадовими або технічними інструкціями, положеннями про посадових осіб, наказами і розпорядженнями адміністрації [10, с. 48-49; 11,]. Е.В. Астрахан одним з перших відмітив, що трудова функція визначається все ж таки не законодавцем, а трудовим договором [8, с. 40].

Таким чином був зроблений, хай ще не цілком усвідомлений, крок до ширшого розуміння трудової функції, зміст якої визначається не професією, спеціальністю, а формується працедавцем. Воно зумовлюється, перш за все, вимогами техпроцеса, що знайшли закріплення в системі як централізованих, так і локальних нормативних актів організації працедавця. Наприклад, саме зараз 21 статтю КЗпП встановлюється, що конкретні трудові обов'язки визначаються безпосередньо у змісті угоди, яка укладається між працівником та роботодавцем.

Ф.П. Негру ще ближче підійшов до виразу цієї ідеї, трактуючи трудову функцію як обов'язкову умову трудового договору (конкретний об'єм прав і обов'язків) у виконанні робочим або службовцем робіт певної кваліфікації по конкретній професії, спеціальності або посаді, або по декількох професіях, спеціальностях або посадах [12, с. 55]. Він відзначив, що трудова функція може бути виконанням робіт по декільком професіям, спеціальностям, посадам, робітам різної кваліфікації. Ф.П. Негру зробив висновок про те, що трудова функція – поняття ширше, ніж робота по певній посаді, професії, спеціальності [12, с. 57].

У подальшому в науці трудового права все частіше почали звертати

увагу на об'єктивну основу трудової функції. Так, А.С. Пашков, Б.Ф. Хрустальов вже не ототожнювали поняття "рід діяльності" і "трудова функція". На їх думку, трудова функція – це не професія, спеціальність, кваліфікація працівника, а конкретне коло робіт, виконання якого є обов'язком працівника за трудовим договором під персональну відповідальність, та на виконання якого він погодився [13, с. 159].

Н.А. Тімонов, заперечуючи проти думки про те, що трудова функція є колом обов'язків працівника, вважав, що трудова функція і трудовий обов'язок – це різні поняття і співвідносяться між собою як зміст і форма [14, с. 34]. К.Н. Гусов, В.Н. Толкунова ототожнюють трудову функцію працівника з повсякденною трудовою діяльністю, проявом фізичної і розумової енергії працівника, тобто пишуть про «відому мінливість, непостійність трудової функції, але в межах певної спеціальності, кваліфікації, посади в загальному процесі праці даного виробничого колектива» [15, с. 7-8]. Ця особливість трудової функції дуже важлива в ринкових умовах. Проте, автори не намагаються з'ясувати причину відміченої специфіки трудової функції, її об'єктивну основу.

Архіпова О.А. зробила висновок про те, що наукою трудового права виявлені наступні ознаки (особливості) трудової функції:

1) трудова функція – це здійснення працівником відомого роду трудових операцій відповідно до характеру та специфіки діяльності організації і вказівок працедавця;

2) трудова функція – це робота по певній спеціальності, кваліфікації або посаді, яку виконує працівник;

3) трудова функція – органічне поєднання її об'єктивних і суб'єктивних елементів;

4) трудова функція обумовлена виробничим процесом організації, його специфікою;

5) трудова функція – це головний елемент, центральна ланка трудового договору, тобто вона має договірний характер [16, с. 5].

Враховуючи, що зміст трудової функції визначається технологічним процесом (його особливостями і змінами), можна запропонувати наступну класифікацію трудових функцій. Трудові функції можуть бути відносно: 1) базовими, тобто гранично широкими (наприклад, слюсар, налагоджує і тому подібне); 2) особливими, тобто що вимагають особливих, відмінних від базових, конкретніших знань, умінь, навиків (слюсар монтажного управління, налагоджує ткацьких верстатів і ін.); 3) спеціальними, тобто що виникають на основі особливих, пов'язаними з науковою розробкою і впровадженням новітньої техніки, технології.

Суб'єктивний характер трудової функції виявляється в тому, що носієм професійних і спеціальних знань, навичок і вмінь, які необхідні для виконання певної роботи, може бути працівник з властивими йому діловими якостями (знаннями, уміннями, навичками) і особовими (психофізіологічними і індивідуальними) особливостями, які мають велике значення для належного виконання трудової функції. Отже, трудова функція, певною мірою, характеризується також складним поєднанням характеру знань,

умінь, навиків, талантів, здібностей, схильностей до творчості (раціоналізації, винахідництва), носієм яких повинен бути найнятий працівник.

Аналіз літератури з трудового права дозволяє стверджувати, що науковці, визначаючи трудову функцію, нерідко не враховують специфіку правового дослідження, трактуючи трудову функцію з позиції економіки праці, наприклад, як роботу по певній професії, спеціальності або посаді; або вказуючи на її обумовленість науково-технічним прогресом, виробництвом, розмежовувавши трудову функцію і юридичний обов'язок працівника. Безумовно, визначення трудової функції як економічної, етичної, соціологічної, психологічної категорії мають право на існування. Вони корисні і необхідні для науки і практики. Проте, юридичною наукою трудова функція не може досліджуватися без звернення до правового аналізу відповідних суспільних відносин: поза правовідношенням, суб'єктивним правом та юридичним обов'язком найнятого робітника і працедавця. Так, Ю.П. Орловський, розглядаючи трудову функцію як коло обов'язків працівника, підкреслював, що ці обов'язки сформульовані з урахуванням необхідності виконання виробничої програми, досягнення відповідних результатів, дотримання режиму роботи [17, с. 103].

Таким чином, умова про трудову функцію є обов'язковим елементом трудового договору. В умовах ринкової економіки стає необхідним визначати зміст трудової функції погодженням сторін трудового договору, як це, до речі, і закріплено в КЗпП України, враховуючи особливості на напрямки діяльності конкретного підприємства, установи та організації; технології виробництва; технологічні або організаційні процеси, для виконання яких наймається конкретний працівник (його професійні та особисті можливості).

Державну службу у органах державної виконавчої служби можна підрозділити на декілька видів, при чому критерієм такого розподілу бути виступати саме трудова функція (посадові функціональні обов'язки) судових виконавців, за допомогою яких реалізуються основні напрями діяльності підрозділів ДВС України.

Основними завданнями ДВС України є:

- 1) реалізація державної політики у сфері організації примусового виконання рішень;
- 2) внесення пропозицій щодо формування державної політики у сфері виконання рішень;
- 3) забезпечення своєчасного, повного і неупередженого виконання рішень у порядку, встановленому законодавством;
- 4) здійснення освітньо-роз'яснювальної роботи з питань виконання рішень.

Трудовою функцією державного виконавця є здійснення примусового виконання судових рішень, постановлених іменем України, та рішень інших органів (посадових осіб), виконання яких покладено на державну виконавчу службу. Права, обов'язки та повноваження державних виконавців, за допомогою яких вони здійснюють виконання певної трудової функції, закріплюються у посадових інструкціях, які затверджується начальником

відповідного управління юстиції.

Посадовими обов'язками працівників державної виконавчої служби є виконання завдань за посадою, загальних розпоряджень, індивідуальних службових розпоряджень, наказів керівних органів, окремих керівників та начальників, дотримання встановленого порядку і службової дисципліни. До обов'язків працівників державної виконавчої служби необхідно віднести сукупність належних дій працівників системи ДВС України, що пов'язані з їх особистою працею щодо виконання завдань державної виконавчої служби, які стоять перед певним органом або підрозділом з яким вони перебувають у трудових правовідносинах.

Взагалі права та обов'язки працівників органів державної виконавчої служби, за допомогою яких вони виконують належну їм трудову функцію, можна згрупувати наступним чином:

1). основні (конституційні) права і обов'язки працівників (право на життя та на працю, на гідний рівень життя, на недоторканість, на повагу особистості та гідності, на відпочинок, на пенсійне забезпечення, соціальний захист, тощо);

2). загальні права та обов'язки працівників органів ДВС України як державних службовців;

3). спеціальні трудові права та обов'язки працівників органів державної виконавчої служби, що покладаються на них Законами України «Про державну виконавчу службу», «про виконавче провадження» та закріплені у відповідних посадових інструкціях.

Таким чином, саме сукупність прав та обов'язків працівників державної виконавчої служби наповнюють конкретним змістом трудові правовідносини, учасниками яких вони являються, складають серцевину виконуваної ними трудової функції.

«Як відомо, корупція є однією із найнебезпечніших загроз правам людини, демократії, правопорядку, чесності та соціальній справедливості, вона перешкоджає економічному розвитку та загрожує належному і справедливому функціонуванню країн, має негативні фінансові наслідки для громадян, компаній і держав, а також для міжнародних установ.

На сьогоднішній день в нашій державі здійснюється низка заходів у сфері запобігання та протидії корупції, більша частина з яких направлена саме на запобігання корупції, як і в більшості країн Європи» [18].

Одним із основних напрямів у сфері запобігання корупції є виявлення корупційних ризиків, які можуть виникнути в діяльності державних службовців під час виконання ними трудової функції, а також усунення умов та причин виникнення цих ризиків. Вказані корупційні ризики постійно досліджуються науковцями та громадськими організаціями у різних сферах державного управління. При цьому, за поширеністю корупційні ризики в діяльності державних службовців можна розташувати в такому порядку: недоброчесність державних службовців; виникнення конфлікту інтересів; безконтрольність з боку керівництва; наявність дискреційних повноважень.

Слід звернути увагу на те, що перше місце серед корупційних ризиків не випадково посідає недоброчесність поведінки державних службовців під

час виконання трудових обов'язків. Етично-психологічні аспекти та соціально-правові фактори мають досить великий вплив на сумлінність державних службовців при виконанні останніми посадових обов'язків, оскільки державний службовець завжди приймає рішення у першу чергу на підставі власного досвіду, психологічного відношення до виконуваної роботи, а також ґрунтуючись на особистих переконаннях і персональному соціально-матеріальному становищі. Таким чином, під час виконання судовими виконавцями трудової функції одним із вагомих чинників є, зокрема, такі моральні риси, як добросовісність (чесність, моральність, добропорядність).

Ще одним аспектом, що підвищує відповідальність та складність діяльності працівників ДВС України, є збереження державної та іншої таємниці, що охороняється державою. Такий обов'язок покладається на державного виконавця згідно норм Законів України «Про державну службу», «Про виконавче провадження», «Про державну таємницю» [19], Наказом Міністерства юстиції України від 23.03.2000 № 10/5а «Про затвердження Порядку здійснення органами державної виконавчої служби виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб) стосовно підприємств, установ, організацій, діяльність яких пов'язана з державною таємницею» та Наказом Міністерства юстиції України від 25.12.2008 № 2274/5 «Про затвердження Порядку роботи з документами в органах державної виконавчої служби».

Забезпечення організації роботи з документами в органах державної виконавчої служби та дотримання визначених спеціальних правил роботи з ними покладається на керівника органу державної виконавчої служби, який зобов'язаний: всебічно сприяти раціоналізації, механізації та автоматизації ділових процесів, уживати необхідних заходів щодо забезпечення оснащення органу державної виконавчої служби сучасним обладнанням та автоматизованими робочими місцями; контролювати своєчасну і якісну підготовку службових документів; ознайомлювати новоприйнятих працівників з цим Порядком. Працівники органів державної виконавчої служби забезпечують зберігання документів та конфіденційність інформації, яка в них міститься. При здійсненні своїх трудових функцій, пов'язаних із доступом до державної таємниці, працівники державної виконавчої служби зобов'язані виконувати вимоги чинного законодавства про державну таємницю та встановленого на підприємстві, в установі, організації режиму секретності [20].

Сучасний період розвитку України характеризується різким збільшенням навантаження на працівників органів юстиції України, зокрема, на працівників органів державної виконавчої служби. Тому зараз необхідно на рівні законодавства чітко закріпити перелік конкретних трудових функцій, прав та обов'язків державних виконавців під час здійснення ними трудових обов'язків шляхом законодавчої розробки типових посадових інструкцій.

Висновок. Таким чином, особливість трудової функції працівників органів державної виконавчої служби як юридичної категорії полягає в реалізації завдань, функцій, принципів, прийомів, операцій, обумовлених діловим процесом, збереженням державної та іншої таємниці, специфікою та характером діяльності служби, виконання котрої закріплено в

здійсненні службових трудових обов'язків у вигляді інтелектуальної діяльності, пов'язаної в основному з впливом на досягнення позитивних результатів свідомо-поведінкового характеру людей, отримуючи при цьому визначену грошову винагороду.

Бібліографічні посилання

1. *Старилов Ю.Н.* Государственная служба в Российской Федерации: теоретико-правовое исследование. – Воронеж, 1986.
2. Кодекс законів про працю України // Відомості Верховної Ради УРСР від 17.12.1971 (Додаток до № 50).
3. *Александров Н.Г.* Советское трудовое право. – М. : Госюриздат, 1963.
4. *Лившиц Р.З.* Трудовой договор. Трудовое право и научно-технический прогрес. – М. : Наука, 1974.
5. *Иванов С.А., Лившиц Р.З.* Личность в советском трудовом праве. – М. Наука, 1982.
6. Юридическая энциклопедия. – М., 1997.
7. *Александров Н.Г.* Трудовое правоотношение. – М. : Юриздат, 1948.
8. *Астрахан Е., Каринский С., Ставцева А.* Роль советского трудового права в плановом обеспечении народного хозяйства кадрами. – М. : Госюриздат, 1955.
9. *Абжанов К.* Трудовой договор по советскому праву. – М. : Юрид. лит, 1964.
10. *Абжанов К.* Трудовой договор по советскому праву. – М. : Наука, 1978.
11. *Сойфер В.Г.* Изменение трудовой функции при совмещении профессий // Советское государство и право. – 1970. – № 3. – С. 122-125.
12. *Негру Ф.П.* Влияние технологического прогресса на содержание трудовой функции / Ф. П. Негру // Сов.е государство и право. – 1972. – № 8. – С. 53-57.
13. *Паиков А.С., Хрусталеv Б.Ф.* Обязанность трудиться по советскому праву. – М. : Юрид. лит., 1970.
14. *Тимонов Н.А.* Трудовой распорядок на предприятии. – М. : Юрид. лит., 1974.
15. *Гусов К.Н., Толкунова В.Н.* Прием, перевод и увольнение работников. Комментарий законодательства. – М. : Проспект, 1997.
16. *Архипова О.А.* Трудовая функция работника (правовые вопросы) : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук. – Томск, 1999
17. Трудовое право России / Под ред. Р.З. Лившица, Ю.П. Орловского. – М., 1998.
18. Роз'яснення Міністерства юстиції України від 12.04.2011 р. «Корупційні ризики в діяльності державних службовців».
19. Відомості Верховної Ради України від 19.04.1994. – № 16. – Ст. 93.
20. Офіційний вісник України від 02.06.2000. – № 20. – Ст. 844.

Прилуцкая М. В. Особенности трудовой функции работников государственной исполнительной службы. Стаття посвящена исследованию трудовой функции работников государственной исполнительной службы, как юридической категории, анализу и выяснению терминов «служба», «кадры», «личный состав».

Ключевые слова: государственная исполнительная служба, трудовая функция, служебно-трудовые отношения, кадры.

Pryluts'ka M. V. Features of labour function of the State executive service officers. The article deals with the research of labour function of workers of government executive service, as a legal category, to the analysis and finding out of terms «service», «staff», «personnel».

Feature of the labor function of the State executive service officers as a legal category is to achieve the objectives, functions, principles, methods, operations caused by record keeping processes and maintenance of state and other secrets specificity and nature of the service, the performance of which is enshrined in the exercise of official job duties in the form of intellectual activity, due mainly to the impact on the achievement of positive results of consciously-behavioral character of people, gaining a certain monetary reward.

Keywords: state executive service, labour function, official-labour relations, staff.

Надійшла до редакції 24.01.2014

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ. ФІНАНСОВЕ ПРАВО

Мінка Т. П.

доктор юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.91+343.35

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВЧИНЕННЯ КОРУПЦІЙНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ: ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

Проаналізовано сучасне антикорупційне законодавство та окремі проблеми його застосування при реалізації заходів юридичної відповідальності за вчинення корупційних правопорушень.

Ключові слова: корупція, антикорупційне законодавство, відповідальність, корупційне правопорушення.

Постановка проблеми. Упродовж квітня-травня 2013 року Верховною Радою України прийнято пакет антикорупційних законів, якими переглянуто превентивні антикорупційні механізми та процедуру конфіскації відповідно до міжнародних стандартів, а також врегульовано питання відповідальності за корупційні правопорушення та запроваджено відповідальність юридичних осіб за вчинені в їх інтересах або від їх імені корупційні злочини.

Йдеться про Закони України: «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність із стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією» від 18 квітня 2013 року [1], «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації державної антикорупційної політики» від 14 травня 2013 року [2], «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» від 18 квітня 2013 р. [3], «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб)» від 23 травня 2013 року (набирає чинності з 1 вересня 2014 року) [4].

З прийняттям вищезгаданих змін до антикорупційного законодавства, по суті, завершився черговий етап реформування системи запобігання і

протидії корупції. Прийняття вищевказаних Законів зумовлено необхідністю виконання нашою державою значної частини рекомендацій Групи держав Ради Європи проти корупції та експертів, які здійснювали огляд стану імплементації Конвенції ООН проти корупції.

Крім того, прийняття вищезгаданих законів України потягло за собою зміни у діяльності правоохоронних органів щодо притягнення осіб, які вчинили корупційне правопорушення, до юридичної відповідальності.

Мета. Хотілося б зупинитися на окремих, на наш погляд, проблемах, з якими сьогодні стикаються працівники правоохоронних органів та суду при застосуванні законодавства про відповідальність за корупційні правопорушення.

Виклад основного матеріалу. Так, змінами до ст. 1 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» [5] конкретизовано зміст поняття «неправомірна вигода» – це грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, які обіцяють, пропонують, надають або одержують без законних на те підстав.

Вказаний термін є одним з ключових у антикорупційному законодавстві загалом та у законодавстві про відповідальність за корупційні правопорушення зокрема. Крім того, цей термін замінив поняття «хабар» в українському законодавстві.

Прийняття особою неправомірної вигоди сьогодні є кваліфікуючою ознакою низки статей КК України (ст. 368, 368-2, 368-3, 368-4, 369-2 КК України) [6]. Такі зміни до КК України було введено Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність із стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією» від 18 квітня 2013 року. Тобто замість поняття «хабар» у чинному КК України зараз вживається термін «неправомірна вигода».

Якщо проаналізувати пункт 4 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про хабарництво» від 26 квітня 2002 р. № 5 [7] та положення ст. 1 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції», то можна зробити висновок, що поняття «хабар» та «неправомірна вигода» відрізняються між собою тим, що хабар – це незаконна винагорода, яка має виключно матеріальний характер (гроші, матеріальні цінності, документи, які надають право отримати майно, будь-які дії майнового характеру та ін.), а неправомірна вигода може бути як матеріальною, так і нематеріальною (переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи тощо).

Крім того, ч. 1 та 2 ст. 368 КК України передбачає відповідальність службової особи за пропозицію прийняття неправомірної вигоди та за прийняття неправомірної вигоди, однак розмір цієї вигоди законодавець не встановив, як і не передбачив розмір послуг, пільг та інших нематеріальних благ, за прийняття яких настане кримінальна відповідальність. Тому виникає питання: а чи може бути притягнута до кримінальної відповідальності особа, яка, наприклад, отримала неправомірну вигоду у розмірі 5 гривень? Невизначеною є проблема, а який суб'єкт і за якою процедурою може про-

водити оцінку отриманих послуг, пільг чи інших нематеріальних благ?

Тепер стосовно наступної проблеми. Відповідно до ст. 16 «Вимоги щодо прозорості інформації» Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції», особи, зазначені у пп. 1–3 ч. 1 ст. 4 цього закону, винні у відмові в наданні інформації, надання якої передбачено законом, у її не своєчасному наданні, або наданні недостовірної чи неповної інформації, несуть відповідальність за ст. 212-3 КУпАП «Порушення права на інформацію» [8].

Як вже зазначалося вище, протидіяти та припиняти ці правопорушення мають органи прокуратури, спеціальні підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю Міністерства внутрішніх справ України, по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю Служби безпеки України. Однак аналіз положень ст. 255 КУпАП свідчить про те, що право складати протоколи за вчинення правопорушення, передбаченого ст. 212-3 КУпАП, наділені лише працівники органів прокуратури.

Отже, спеціально уповноважені працівники органів внутрішніх справ та Служби безпеки України, хоча й зобов'язані протидіяти і припиняти порушення спеціальними суб'єктами вимог щодо прозорості інформації, однак не мають процесуальних прав документування таких правопорушень.

Нововведеннями також конкретизовано перелік обмежень щодо осіб, які звільнилися з посад або припинили діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави, місцевого самоврядування (ст. 10 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції»). Особам, які припинили виконання функцій держави або місцевого самоврядування, заборонено протягом року після цього укладати трудові договори та вчиняти правочини у сфері підприємницької діяльності, укладати трудові договори (контракти) або вчиняти правочини у сфері підприємницької діяльності з підприємствами, установами чи організаціями незалежно від форми власності або фізичними особами-підприємцями, якщо особи, зазначені в абзаці першому цієї частини, протягом року до дня припинення виконання функцій держави або місцевого самоврядування здійснювали повноваження з контролю, нагляду або підготовки чи прийняття відповідних рішень щодо діяльності цих підприємств, установ чи організацій або фізичних осіб-підприємців.

Водночас за порушення заборон, передбачених у ст. 10 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції», юридичної відповідальності не встановлено, як і не визначено механізму реалізації вказаних заборон.

Наступною є проблема належності, достатності та допустимості доказів у справах про адміністративні корупційні правопорушення. Так, у КУпАП неврегульованим є порядок збирання уповноваженим суб'єктом доказів у справах про адміністративні корупційні правопорушення.

У ст. 251 КУпАП визначено джерела доказів, до яких належать протокол про адміністративне корупційне правопорушення, пояснення особи, яка притягується до адміністративної відповідальності, потерпілих, свідків, висновки експерта, речові докази, показання технічних приладів та засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, протокол про вилучення речей і документів, а також інші документи. На практиці

виникають питання: чи можуть, наприклад, показання технічних приладів та засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису тощо, використовуватися в якості доказів у справах про адміністративні корупційні правопорушення, чи є вони належними та допустимими? Адже сьогодні процесуальний порядок призначення експертизи, порядок визнання певних предметів речовими доказами, або засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, практично нерегульований.

Висновки. Підводячи підсумок вищевикладеному, хотілося б зазначити, що хоча за останній рік і було внесено значні зміни до антикорупційного законодавства України, однак на сьогодні значне коло питань ще потребує свого правового регулювання. На нашу думку, сьогодні є потреба прийняти Кодекс України про кримінальні проступки. Ми вважаємо, що всі корупційні правопорушення мають бути віднесені до кримінальних проступків. Прийняття цього Кодексу дозволить вирішити процесуальні питання притягнення особи до відповідальності за вчинення корупційного правопорушення. Крім того, сьогодні слід узгодити норми КК України, КПК України, Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» стосовно термінології та повноважень відповідних суб'єктів.

Бібліографічні посилання

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність із стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією : Закон України від 18 квітня 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // zakon.rada.go.ua.

2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації державної антикорупційної політики : Закон України від 14 травня 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // zakon.rada.go.ua.

3. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України : Закон України від 18 квітня 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // zakon.rada.go.ua.

4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб) : Закон України від 23 травня 2013 року (набирає чинності з 1 вересня 2014 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // zakon.rada.go.ua.

5. Про засади запобігання і протидії корупції : Закон України від 07 квітня 2011 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3206-17

6. Кримінальний Кодекс України від 05 квітня 2001 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

7. Про судову практику у справах про хабарництво : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // http:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-02

8. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : //https://www.google.com.ua/search?q=кодекс+україни+про+.

Минка Т. П. Ответственность за совершение коррупционного правонарушения: отдельные проблемы правоприменения. Проанализировано современное антикоррупционное законодательство и отдельные проблемы его применения при реализации мероприятий юридической ответственности за совершение коррупционных правонарушений.

Ключевые слова: коррупция, антикоррупционное законодательство, ответст-

венность, коррупционное правонарушение.

Minka T. P. Liability for corruption offenses: some problems of law enforcement. In the article a modern anticorruption legislation and separate problems of his application are analysed during realization of events of legal responsibility for the feasance of corruption offences.

With the adoption of the above-mentioned changes to the anticorruption legislation the duty stage of reformation of the system of prevention and counteraction to the corruption came to an end essentially. Acceptance of foregoing Laws conditioned by the necessity of implementation of considerable part of recommendations of Group of the states of Advice of Europe our state against a corruption and experts that carried out the review of the state of introduction of Convention of the UNO against a corruption.

In these about Laws of Ukraine : "About making alteration to some legislative acts of Ukraine in relation to bringing of national legislation to conformity with the standards of Criminal convention about a fight against a corruption" from April, 18, 2013 [1], "About making alteration to some legislative acts of Ukraine in relation to realization of public anticorruption policy" from May, 14, 2013 [2], "About amendments to Criminal and Criminal judicial codes of Ukraine in relation to fulfilling the plan of actions in relation to liberalization of visa regime European Union for Ukraine" from April, 18 in 2013 [3], "About making alteration to some legislative acts of Ukraine (in relation to fulfilling the plan of actions in relation to liberalization of visa regime European Union for Ukraine in relation to responsibility of legal entities) " from Mays, 23, 2013 (entered into by September, 1, 2014) [4].

Working out the total to foregoing, it would be desirable to mark that though for the last year considerable changes were brought in to the anticorruption legislation of Ukraine, however for today the considerable circle of questions needs his legal adjusting yet. To our opinion, today there is a necessity to accept Code of Ukraine about criminal misconducts. We consider that all corruption offences must be attributed to criminal misconducts. The acceptance of this Code will allow to decide the judicial questions of bringing in of person to responsibility for the feasance of corruption offence. In addition, today it follows to coordinate the norms of Criminal code of Ukraine, Criminal code of practice of Ukraine, Law of Ukraine "About principles of prevention and counteraction to the corruption" in relation to terminology and plenary powers of corresponding subjects.

Keywords: *corruption, anticorruption legislation, liability, corruption offence.*

Надійшла до редакції 03.03.2014

Миронюк Р. В.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.95

ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОГО ПЕРЕГЛЯДУ СПРАВ ПРО АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ В ПОРЯДКУ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА

На підставі аналізу правового регулювання порядку судового перегляду справ про адміністративні правопорушення в порядку адміністративного судочинства висловлено та обґрунтовано окремі пропозиції щодо його удосконалення та покращення практики діяльності судів з розгляду такої категорії справ.

Ключові слова: *адміністративне судочинство, адміністративна справа, справа про адміністративне правопорушення, судовий перегляд справи.*

Постановка проблеми. КАСУ не регламентує особливості судового розгляду скарг на постанову у справі про адміністративне правопорушення, а це означає, що, виходячи з норм нині діючого законодавства, такий судовий розгляд має здійснюватися в повному об'ємі, тобто аналогічно процедурі судового розгляду всіх адміністративних справ, які виникають на підставі публічно-правового спору [1]. Тобто суд у п'ятиденний термін розгляду скарги на постанову у справі про адміністративне правопорушення повинен дотримуватися всієї процедури адміністративного судового провадження, яка включає такі етапи: відкриття провадження у справі, прийняття відповідної ухвали; проведення попереднього судового засідання та за його результатами прийняття судового рішення; відкриття судового засідання, дослідження та оцінка доказів у справі, проведення судових дебатів, прийняття судового рішення у справі та оголошення його. Така процедура регулюється більш ніж 60 статтями КАСУ. Очевидно, що дотримання такої процедури у перегляді справ про адміністративні правопорушення у зв'язку з оскарженням рішень по них є недоцільним, воно перевантажує роботу судді, ускладнює процес притягнення до адміністративної відповідальності, ігнорує принципи оперативності та економічної доцільності такого провадження. Вказане зумовлює необхідність винайдення більш спрощеної моделі судового розгляду даної категорії справ, окремим спробам якого і буде присвячено дану статтю.

Виклад основного матеріалу. Процедура судового перегляду постанов у справах про адміністративні правопорушення повинна мати більш спрощений характер, але при цьому не повинна знижуватися якість правосуддя по цій категорії справ, що зумовлює необхідність систематизації правових норм, які повинні регулювати таку процедуру. На нашу думку, потребує чіткого систематизованого нормативного закріплення процедура судового перегляду постанов у справах про адміністративні правопорушення у статті 171-2 КАСУ.

Так, якщо процедура перегляду постанов у справах про адміністративні правопорушення в адміністративному (позасудовому) порядку здійснюється за правилами судового порядку розгляду справи в першій інстанції, то очевидно, що подання скарги на постанову у справі про адміністративне правопорушення, винесену суб'єктом владних повноважень (суб'єктом адміністративно-деліктної юрисдикції), породжує процедуру первинного судового розгляду справи (в першій інстанції) у порядку адміністративного судочинства.

Тому очевидно, що процедура судового перегляду постанови у справі про адміністративне правопорушення включає в себе такі стадії: формування позовних вимог та подання до суду адміністративного позову; відкриття провадження в адміністративній справі; підготовка справи до судового розгляду; судовий розгляд адміністративної справи; прийняття судового рішення по адміністративній справі.

Основною (центральною) стадією досліджуваного нами провадження щодо оскарження в суді постанов у справі про адміністративні правопорушення є судовий розгляд адміністративної справи.

У порівнянні із іншими стадіями адміністративного провадження, судовий розгляд адміністративної справи набагато складніша за своїм змістом стадія, оскільки в її межах свої процесуальні повноваження реалізують суд, сторони, здійснюється встановлення і доказування фактичних обставин справи. Відтак, цілком природно, що судовий розгляд адміністративної справи складається із сукупності частин (етапів), які послідовно змінюють одна одну. Судовий розгляд адміністративної справи (ст. 122 КАС України) здійснюється в судовому засіданні з викликом осіб, які беруть участь у справі, після закінчення підготовчого провадження. Головуючий у судовому засіданні вживає необхідних заходів щодо забезпечення в судовому засіданні належного порядку. У призначений для розгляду справи час головуючий відкриває судове засідання та оголошує, яка справа розглядається (ст. 124 КАС України).

Після відкриття судового засідання відбувається процедура розгляду та вирішення адміністративної справи по суті. У стадії судового розгляду адміністративної справи щодо оскарження постанов у справі про адміністративні правопорушення можна виділити такі процесуальні етапи: підготовка частина судового розгляду справи; розгляд справи по суті; судові дебати; ухвалення і проголошення судового рішення по справі. Під час судового розгляду справи в судовому засіданні забезпечується повне фіксування судового засідання за допомогою звукозаписувального технічного засобу.

Підготовча частина судового розгляду справи включає: 1) перевірку суддею явки учасників судового засідання і з'ясування, чи можливо за наявного складу учасників розглянути справу; 2) прийняття рішення у зв'язку з неявкою окремих учасників адміністративної справи (ст.ст. 128, 129 КАС України); 3) роз'яснення учасникам розгляду адміністративної справи їх прав та обов'язків (ст.ст. 125, 127, 130, 131, 132, 134 КАС України); 4) вирішення судом клопотань осіб, які беруть участь у справі (ст. 133 КАС України).

Судовий розгляд справи по суті починається доповіддю головуючого в судовому засіданні чи судді-доповідача про зміст позовних вимог, про визнання сторонами певних обставин під час підготовчого провадження, після чого він з'ясовує: чи підтримує позивач адміністративний позов, чи визнає його відповідач та чи не бажають сторони примиритися (ст. 135 КАС України). Необхідно вказати, що право на примирення сторін в адміністративному судочинстві під час розгляду публічно-правового спору може реалізовуватися на всіх його стадіях. Однак реалізація такого права, на нашу думку, під час провадження у суді щодо оскарження постанови у справі про адміністративне правопорушення неможлива, оскільки це ігнорує всі принципи, на підставі яких орган адміністративно-деліктної юрисдикції приймав постанову, яка підлягає оскарженню на предмет у першу чергу доцільності застосування конкретного виду адміністративного стягнення. Більш того, в науковій літературі висловлюється досить вагома позиція щодо невідповідності завданням цього Кодексу закріплення у Кодексі адміністративного судочинства України інституту мирової угоди й

нагальної потреби виключення із змісту КАС України положень про можливість примирення сторін (зокрема, ч. 3 ст. 51, ч. 2 ст. 59, ст. 96, п. 2 ч. 1 ст. 109, ч. 3 ст. 111, ст. 113, ч.ч. 2, 3 ст. 136, п. 4 ч. 1 ст. 156, п. 3 ч. 1 ст. 157, ст. 194, ст. 219 КАС України) [2, с. 46].

При розгляді справи за відсутності особи, яка бере участь у справі, головуючий у судовому засіданні доповідає про її позицію щодо позовних вимог, якщо вона викладена в письмових поясненнях. Після доповіді у справі суд почергово заслуховує пояснення позивача, відповідача та показання свідків, при наявності останніх. У відповідності та за правилами ст. 141 КАС України суддя може здійснити допит свідків.

З огляду на предмет нашого дослідження, основне значення на стадії розгляду справи по суті має оцінка доказів у справі щодо оскарження постанови у справі про адміністративне правопорушення, яка здійснюється безпосередньо судом. На цьому етапі суду необхідно дослідити критерії оцінки законності постанови у справі про адміністративне правопорушення. Даний етап розгляду адміністративної справи є найбільш складним для суду, оскільки слід констатувати, що на сьогодні у вітчизняному законодавстві відсутні вимоги щодо меж адміністративно-юрисдикційної діяльності суб'єктів владних повноважень, у результаті якої вони приймають рішення у справах про адміністративні правопорушення. У зв'язку з цим суди потребують хоча б рамкових критеріїв для оцінювання законності таких рішень. Такі критерії закріплені у частині третій статті 2 КАС. Вони певною мірою відображають принципи адміністративної процедури, вироблені у практиці європейських країн, і важливі не лише для суду. Суб'єкти адміністративно-деліктної юрисдикції повинні враховувати ці критерії-принципи, знаючи, що адміністративний суд керуватиметься ними у разі оскарження відповідних рішень у справах про адміністративні правопорушення. Також законодавче закріплення цих критеріїв-принципів дає можливість особі сформулювати уявлення про якість та природу належних рішень, які вона має право очікувати від суб'єкта адміністративно-деліктної юрисдикції при розгляді справи про адміністративне правопорушення.

Слід зауважити, що загальні критерії, на підставі оцінки яких орган адміністративно-деліктної юрисдикції може винести законну постанову у справі про адміністративне правопорушення, у тому числі у порядку її перегляду у зв'язку з оскарженням, визначено у ст. 280 КУпАП, відповідно до якої «орган (посадова особа) при розгляді справи про адміністративне правопорушення зобов'язаний з'ясувати: чи було вчинено адміністративне правопорушення, чи винна дана особа в його вчиненні, чи підлягає вона адміністративній відповідальності, чи є обставини, що пом'якшують і обтяжують відповідальність, чи заподіяно майнову шкоду, чи є підстави для передачі матеріалів про адміністративне правопорушення на розгляд громадської організації, трудового колективу, а також з'ясувати інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи» [3]. Однак, як справедливо зазначають окремі автори, «суттєвою відмінністю перегляду рішень по справах про адміністративні правопорушення в порядку адміністративного судочинства є більший обсяг обставин, які підлягають

з'ясуванню під час розгляду відповідного адміністративного позову, на відміну від скарги, яка розглядається в адміністративному порядку на підставі статті 280 КУпАП [4, с. 174]. Слід погодитися з такою думкою автора, однак необхідно враховувати, що оцінці в даному випадку підлягають різні критерії: у статті 280 КУпАП – обставини, які повинні обов'язково враховуватися суб'єктом адміністративно-деліктної юрисдикції при винесенні рішення у справі про адміністративне правопорушення; в статті 3 КАСУ – умови, за дотримання яких суб'єкт адміністративно-деліктної юрисдикції може прийняти законне рішення у справі про адміністративне правопорушення, тобто перші є формою розумової діяльності суб'єктів адміністративно-деліктної юрисдикції, а другі – способами такої діяльності.

Виявлення невідповідності діяльності суб'єкта адміністративно-деліктної юрисдикції хоча б одному із зазначених критеріїв для оцінювання його рішення у справі про адміністративне правопорушення може бути підставою для задоволення адміністративного позову лише за умови встановлення порушення прав, свобод та інтересів позивача. Якщо ж права, свободи та інтереси позивача не були порушені, суд повинен відмовити у задоволенні позову і постановити окрему ухвалу, якою звернути увагу суб'єкта адміністративно-деліктної юрисдикції на відхилення від принципів адміністративної процедури.

Наступним і завершальним етапом судового розгляду адміністративної справи є ухвалення і проголошення судового рішення по справі, яке здійснюється за процедурними правилами, визначеними в ст.ст. 153, 154 КАСУ, та виноситься у формі постанови. На підставі аналізу ст. 162 КАСУ можна визначити, що в результаті провадження щодо оскарження постанови у справі про адміністративне правопорушення, здійсненого суддею в порядку адміністративного судочинства, може бути винесено одну з таких постанов: 1) про відмову в задоволенні позову та визнання законною постанови у справі про адміністративне правопорушення, винесеної суб'єктом адміністративно-деліктної юрисдикції; 2) про задоволення позову та визнання протиправною постанови у справі про адміністративне правопорушення, винесеної суб'єктом адміністративно-деліктної юрисдикції.

У той же час, як вірно зазначає А.В. Кишинський, положеннями ст. 162 КАСУ не закріплено можливість суду прийняття постанови про визнання протиправною постанови у справі про адміністративне правопорушення, винесеної суб'єктом адміністративно-деліктної юрисдикції, та направити справу на новий розгляд [5, с. 16]. Таке твердження є абсолютно доречним, оскільки: по-перше, як визначено ч. 3 ст. 162 КАСУ, суд може прийняти іншу, крім вищевказаних, постанову, яка б гарантувала дотримання і захист прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень; по-друге, ст. 171-2 КАСУ, якою регулюються особливості провадження у справах з приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо притягнення до адміністративної відповідальності, не визначено види рішення, які можуть бути прийняті в результаті розгляду даної категорії справ.

З урахуванням існування такого вакууму правового регулювання цього питання, а також виходячи з доцільності дотримання принципу оперативності, ефективності та економічності провадження у справах про адміністративні правопорушення, пропонуємо в ч. 2 ст. 162 КАСУ закріпити положення, відповідно до якого: «у разі задоволення адміністративного позову суд може прийняти постанову про визнання протиправним рішення суб'єкта владних повноважень у справі щодо притягнення до адміністративної відповідальності та направити справу на повторний розгляд, або прийняти рішення по суті».

Постанова у справі щодо оскарження рішення у справі про адміністративне правопорушення повинна відповідати законодавчо визначеним вимогам, містити комплекс властивих для неї реквізитів та складатися із чотирьох частин (ст. 163 КАС України): 1) вступної; 2) описової; 3) мотивувальної; 4) резолютивної.

Окремої уваги заслуговує визначення правових наслідків прийняття судом постанови у справі щодо оскарження рішення у справі про адміністративне правопорушення. Як нами було зазначено вище, ст. 162 КАСУ передбачає можливість винесення судом в даній категорії справ рішення про визнання протиправною постанови у справі про адміністративне правопорушення, винесеної суб'єктом адміністративно-деліктної юрисдикції.

Постає питання: а які наслідки це рішення буде мати для посадової особи суб'єкта адміністративно-деліктної юрисдикції, тим більше в тих випадках, коли на її рішення було подано значну кількість (від 2 до 10, а то і більше) адміністративних позовів, і в результаті розгляду суду більшість із вони були визнані незаконними? Результати узагальнення практики діяльності адміністративних судів вказує, що таких випадків доволі багато. На нашу думку, на ці випадки повинна бути належна правова реакція держави опосередковано через адміністративні суди. Саме тут у нагоді може стати передовий досвід держав зі сталою системою і практикою діяльності адміністративних судів, наприклад Німеччини, Франції, Швейцарії та ін. [6, с. 98]. З огляду на це нами висловлено думку, що зводиться до необхідності запровадження в діяльності адміністративних судів України практики діяльності адміністративних судів окремих європейських держав, відповідно до якої адміністративний суд, прийнявши рішення про задоволення позову щодо визнання рішення, дії чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень, може винести окрему постанову про усунення із займаної посади посадової особи конкретного суб'єкта владних повноважень, що прийняв незаконне рішення, вчинив незаконну дію, чи незаконно бездіяв [7, с. 219].

Висновки. Підводячи підсумок дослідженню теоретичних та практичних питань оскарження в адміністративному судочинстві постанов у справах про адміністративні правопорушення, ухвалених суб'єктами владних повноважень, слід зазначити, що, оскільки положення Кодексу адміністративного судочинства України ще не отримали сталої практичної перевірки, а однозначна судова практика щодо даної категорії справ не сформувалася, розроблення потребують процесуальні аспекти здійснення

адміністративного судочинства з окремих категорій адміністративних справ у цілому і щодо адміністративних справ з приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень у справах про притягнення до адміністративної відповідальності зокрема.

Бібліографічні посилання

1. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747-IV// ВВР України. – 2005. – № 35–36, № 37. – Ст. 446.
2. Бевзенко В.М. Оскарження в адміністративному судочинстві постанов про накладення адміністративного стягнення, ухвалених працівниками Державтоінспекції МВС України / В.М. Бевзенко // Право і суспільство. – № 1. – 2010. – С. 43–50.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон від 07.12.1984 р. № 8073-X // ВВР УРСР. – 1984. – № 51. – С. 1122.
4. Кишинський А.В. Перегляд постанов у справах про адміністративні правопорушення в адміністративному порядку: зміст та прогалини у правовому регулюванні / А.В. Кишинський // Часопис Київського університету права. – № 2. – 2011. – С. 113–117.
5. Кишинський А. В. Процесуальні засади перегляду постанов по справах про адміністративні правопорушення : автореф. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / А. В. Кишинський. – К., 2012.
6. Адміністративна юстиція: європейський досвід і пропозиції для України / автор-упоряд. І. Б. Коліушко, Р. О. Куйбіда. – К., 2003.
7. Миронюк Р.В. Особливості реалізація правового статусу учасників адміністративно-деліктного процесу на стадії перегляду справи про адміністративне правопорушення / Р.В. Миронюк // Науковий вісник ДДУВС : зб. наук. праць. – 2011. – № 4. – С. 213–220.

Миронюк Р. В. Особенности судебного пересмотра дел об административном правонарушении в порядке административного судопроизводства. На основе анализа правового регулирования порядка судебного пересмотра дел об административных правонарушениях в порядке административного судопроизводства высказаны и обоснованы отдельные предложения по его усовершенствованию и улучшению практики деятельности судов по рассмотрению такой категории дел.

Ключевые слова: административное судопроизводство, административное дело, дело об административном правонарушении, судебный пересмотр дела.

Myronyuk R. V. Features of judicial review of cases on administrative violations in administrative proceedings. This paper investigates the legal framework and procedural order of judicial review cases on administrative violations in administrative proceedings .

It is shown that the procedure for judicial review of statutes in the case of an administrative offense involves the following steps: formation of the claim and lawsuit against the administrative claim, discovery proceedings in the administrative case, preparation of cases for trial, the trial of proceedings, a judicial decision on administrative matters. The analysis of each of these stages, identified problems that occur in the order of proceedings proceedings within them.

Expressed and reasonably specific proposals for improving judicial review cases on administrative offenses by administrative procedures and improve the practices of the courts to hear this type of case. In particular, the statutory provision requires the cashier, according to which if his administrative claim, the court may adopt a resolution to declare unlawful the decision the subject of authority in the case of administrative liability and remand the case for retrial , or decide on merits.

It was concluded that since the jurisprudence on this category of cases is not formed, the need to develop the procedural aspects of the implementation of the administrative proceedings in cases of appeal against decisions, actions or omissions of public authorities in cases of administrative liability .

Keywords: administrative law, administrative case, the case of an administrative offense, the judicial review proceedings.

Кацуба Р. М.кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.951

ПРАВОВА ОСНОВА ДІЯЛЬНОСТІ МІЛІЦІЇ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ПОРУШЕННЯМ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ ПІД ЧАС МАСОВИХ СПОРТИВНИХ ЗАХОДІВ

Висвітлено правову основу діяльності міліції щодо запобігання порушенням громадського порядку під час масових спортивних заходів. Розмежовано чотири рівня відповідної правової основи. Проведено градацію правової основи на загальну і спеціальну. Правову основу діяльності міліції представлено на всіх рівнях, але деталізовано саме на підзаконному.

Ключові слова: масові спортивні заходи; правова основа, міліція, діяльність, законодавство.

Постановка проблеми. Протягом останніх років все більш відчутними стають євроінтеграційні прагнення України. Відповідним тенденціям сприяє поліпшення іміджу нашої держави на міжнародній арені, розвиток демократичних традицій та відкритий діалог і партнерство з іншими державами.

Разом з тим демократизація політичної системи та розбудова громадянського суспільства в Україні несуть у собі очевидні загрози, що полягають у зловживанні правом або вчиненні різноманітних порушень окремими індивідами. Все це значною мірою стосується проведення різноманітних масових заходів, чільне місце серед яких займають спортивні масові заходи міжнародного рівня. Такі заходи є досить новим явищем для України, в той же час саме футбольні матчі вирізняються з-поміж інших у негативному аспекті за кількістю вчинених порушень їх учасниками.

Варто зауважити, що впродовж останніх десятиліть в українському суспільстві спостерігається суттєве зростання впливу західної субкультури «спортивних фанатів» на формування культури поведінки спортивних уболівальників. Суспільна небезпека масових заворушень під час проведення масових спортивних заходів пов'язана з тим, що подібні дії можуть дестабілізувати обстановку в країні, зумовити або бути пов'язаними з іншими тяжкими і особливо тяжкими злочинами. Відтак, удосконалення діяльності міліції під час проведення масових спортивних заходів є актуальним і практично значущим завданням сьогодення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Відповідні дослідження висвітлені у працях вітчизняних фахівців з адміністративного права: С.М. Алфьорова, О.М. Бандурки, А.І. Берлача, С.М. Гусарова, І.П. Голосніченка, Ю.В. Дубка, О.В. Негодченка, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпакова, Р.А. Калюжного, А.Т. Комзюка, М.В. Корнієнка, О.В. Кузьменко, С.В. Кувакіна, Т.П. Мінки, С.В. Петкова, Т.О. Проценка, О.П. Рябченко, Х.П. Ярмакі та ін.

Водночас, у зв'язку із досвідом, отриманим у ході проведення в Україні фінальної частини чемпіонату з футболу ЄВРО-2012 (далі – ЄВРО-2012), актуальним стає поліпшення правової основи діяльності міліції під час масових спортивних заходів та приведення її у відповідність до вимог міжнародних стандартів.

Мета статті полягає у висвітленні правової основи діяльності міліції щодо запобігання порушенням громадського порядку під час масових спортивних заходів.

Виклад основного матеріалу. Починаючи виклад основних положень, зазначимо, що, на нашу думку, досконала правова основа має враховувати, з одного боку, інтереси людини, а з іншого – дозволити уповноваженим суб'єктам (органам публічної адміністрації, організаторам масового спортивного заходу) забезпечити умови для можливості реалізації прав, свобод, інтересів присутніх, запобігти порушенням та застосувати державний примус у разі їх виникнення.

Для досягнення мети ми вважаємо за необхідне зупинитися на таких важливих моментах: а) встановлення правової основи проведення масових, зокрема, спортивних заходів; б) виокремлення «спеціальних» нормативних джерел, що стосуються діяльності міліції щодо запобігання порушенням громадського порядку під час масових спортивних заходів.

Зазначимо, що сьогодні вітчизняна нормативна база забезпечення громадського порядку при проведенні масових, зокрема, спортивних заходів поступово наближається до загальноєвропейських стандартів. Прикладом цього слугують численні пропозиції та зміни у чинному законодавстві, каталізатором яких було проведення в Україні ЄВРО-2012.

Загальновідомо, що саме футбольні матчі супроводжуються активною поведінкою глядачів, що, у свою чергу, нерідко призводить до різноманітних порушень громадського порядку і навіть виникнення масових заворушень. Саме тому як у вітчизняних, так і у зарубіжних правових джерелах, що стосуються масових спортивних заходів, цілком обґрунтованим є приділення більшої уваги саме футбольним матчам та футболу як виду спорту взагалі.

Правова основа, якою забезпечено регулювання суспільних відносин у згаданій сфері, має чотири рівні:

- 1) Конституція України;
- 2) міжнародні нормативно-правові акти;
- 3) закони України;
- 4) підзаконні нормативно-правові акти.

Щодо останнього рівня, привертає увагу питання організації і тактики діяльності підрозділів та органів внутрішніх справ, дії яких регламентовано наказами, інструкціями, розпорядженнями, іншими нормативними актами органів державного управління і державної влади, які регламентують відносини у сфері охорони громадського порядку.

Пропонуємо виокремити загальну і спеціальну правову основу. Так, загальна правова основа включає нормативно-правові акти, що діють постійно та стосуються загальних питань організації і проведення масових спортивних заходів. У той же час спеціальна правова основа або стосується

ся конкретного масового спортивного заходу, або врегульовує відносини щодо конкретної спортивної дисципліни. Прикладом такого розмежування можуть слугувати нормативно-правові джерела: Постанова Кабінету Міністрів України (далі – Постанова КМУ) від 18 грудня 1998 року № 2025 «Про порядок підготовки спортивних споруд та інших спеціально відведених місць для проведення масових спортивних та культурно-видовищних заходів» [1] та Постанова КМУ від 7 листопада 2012 року № 1034 «Деякі питання здійснення у 2012 році запозичення для виконання зобов'язань у рамках завдань і заходів, передбачених Державною цільовою програмою підготовки та проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу» відповідно [2].

Зауважимо, що проведення масових спортивних заходів завжди пов'язано з необхідністю вжиття заходів підвищеної безпеки. Це зумовлено, насамперед, великою кількістю людей, що беруть у них участь, можливістю виникнення конфліктних ситуацій як суто між уболівальниками, так і між уболівальниками та міліцією, обстановкою, що склалася в окремому регіоні держави, тощо [3, с. 24].

Стосовно першого рівня, яким репрезентовано Конституцію України, наголосимо, що у своїй діяльності із запобігання порушенням громадського порядку під час масових спортивних заходів міліція повинна дотримуватися вимог даного акта як закону прямої дії, відтак, необхідно зважати на положення статті 64 Конституції України, де проголошено, що конституційні права та свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України [4].

Із досягненням Україною світових демократичних стандартів особливу роль у правовому регулюванні стали відігравати міжнародні нормативно-правові акти, ратифіковані Україною. Зокрема, Закон України «Про міжнародні договори України» [5] заклав основні принципи дії міжнародних договорів в Україні, принципи цього закону знайшли відображення у статті 9 Конституції України, яка визначила, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [4].

Заходи, які застосовуються в особливих умовах, повинні здійснюватися в тих межах, в яких цього потребує гострота ситуації, що склалася. Ці заходи повинні бути сумісними з обов'язками, які випливають із діючих міжнародних договорів України. Це в першу чергу міжнародно-правові акти, що закріплюють правовий статус особи, права і свободи, які не можуть бути обмежені в особливих умовах. Серед таких актів можна назвати Загальну декларацію прав людини [6] тощо. Також слід виділити міжнародні нормативні акти, що складають загальні принципи охорони правопорядку та здійснення поліцейської діяльності, зокрема, Основні принципи застосування сили і вогнепальної зброї посадовими особами по підтриманню правопорядку [7] та інші.

Щодо третього рівня правової основи, якою регламентовано діяльність міліції з охорони громадського порядку під час масових спортивних заходів, зауважимо на Законі України «Про міліцію». Цим законом закріп-

люються принципи діяльності міліції (стаття 3), її основні завдання (стаття 2) і функції (стаття 7). Затверджено організаційні питання щодо діяльності міліції, які стосуються організації міліції та її підпорядкованості (стаття 7); взаємодії міліції з відповідними органами інших держав та міжнародними організаціями поліції (стаття 8); сприяння державних органів, громадських об'єднань, трудових колективів і громадян у виконанні завдань міліції (стаття 6); залучення до виконання завдань міліції інших працівників органів внутрішніх справ (стаття 9).

Принагідно зазначимо, що згідно з пунктом 27 статті 10 цього Закону одним із завдань, покладених на органи внутрішніх справ, є забезпечення громадського порядку під час проведення масових заходів комерційного характеру на кошти організацій або осіб, які їх проводять [8].

Також згідно зі статтею 6 Кодексу про адміністративні правопорушення України (далі – КУпАП), на органи внутрішніх справ, як і на всі державні та недержавні організації, трудові колективи та громадян, покладено обов'язок розробляти і здійснювати заходи, спрямовані на запобігання адміністративним правопорушенням, виявлення та усунення причин та умов, що сприяють їх вчиненню, виховання громадян у дусі високої свідомості та дисципліни, суворого дотримання законності. Особливе місце посідають норми, що передбачають спеціальні правові засоби запобігання адміністративним правопорушенням. До їх числа слід віднести адміністративні стягнення, основною метою яких є запобігання вчиненню правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами [9].

Серед законодавчих актів, якими регламентовано різноманітні питання забезпечення громадського порядку і безпеки під час масових спортивних заходів, можна виокремити такі: Закон України «Про ратифікацію європейської конвенції про насильство та неналежну поведінку з боку глядачів під час спортивних заходів, і зокрема футбольних матчів» від 5 листопада 2001 року; Закон України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» від 22 червня 2000 року; Закон України «Про організацію та проведення фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу в Україні» від 19 квітня 2007 року; Закон України «Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів» від 8 липня 2011 року; Закон України «Про пожежну безпеку» від 17 грудня 1993 року; Закон України «Про правові засади цивільного захисту» від 24 червня 2004 року; Закон України «Про екстрену медичну допомогу» від 5 липня 2012 року тощо.

Окремо звернімо увагу на Закон України «Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів», що визначає низку ключових положень і категорій, що стосуються організації та проведення футбольних матчів. Визначна роль вищевказаного Закону полягає у тому, що ним встановлено єдині загальнообов'язкові правила поведінки для фізичних осіб у громадських місцях; визначено компетенцію та сферу повноважень посадових осіб та інших уповноважених суб'єктів; визначено засади юридичної

відповідальності за правопорушення в цій сфері; порядок припинення порушень громадського порядку та забезпечення розгляду справ про адміністративні правопорушення; регулювання меж застосування заходів адміністративного примусу з метою їх попередження тощо [10].

Найбільш численним є четвертий рівень правової основи, що включає в себе підзаконні нормативно-правові джерела. Серед інших нами звернуто увагу на такі з них: Постанова КМУ від 18 грудня 1998 року № 2025 «Про порядок підготовки спортивних споруд та інших спеціально відведених місць для проведення масових спортивних та культурно-видовищних заходів»; Постанова КМУ від 29 червня 2004 року № 823 «Про затвердження Порядку організації робіт із забезпечення громадського порядку та безпеки під час проведення футбольних матчів»; Постанова КМУ від 14 квітня 2010 року № 357 «Про затвердження цільової програми підготовки та проведення в Україні чемпіонату Європи 2012 року», Постанова КМУ від 23 липня 2008 року № 679 «Про затвердження Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про співробітництво під час організації фінального турніру чемпіонату Європи з футболу УЄФА Євро 2012»; Розпорядження КМУ від 17 вересня 2008 року № 1244-р «Про схвалення Інтегрованої концепції забезпечення безпеки і правопорядку під час підготовки та проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу» та інші.

У даному масиві зауважимо на завданнях, що покладені на міліцію, згідно із постановою КМУ від 18 грудня 1998 року № 2025 «Про порядок підготовки спортивних споруд та інших спеціально відведених місць для проведення масових спортивних та культурно-видовищних заходів», а саме:

- додержання громадського порядку, безпеки під час проведення заходів;
- забезпечення охорони громадського порядку під час продажу квитків біля кас, безпосередньо розташованих поблизу спортивної споруди, а також на прилеглий до споруди території у день проведення заходу;
- разом з організаторами заходу, власниками спортивної споруди забезпечити безпечний прохід учасників та глядачів до місць проведення заходу, розміщення їх на трибунах чи в інших відведених для цього місцях згідно із встановленим порядком тощо [11].

Крім того, питання організації і проведення масових спортивних заходів відображені у Державній цільовій програмі підготовки та проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року; спільному наказі МВС України, Державного комітету України з фізичної культури і спорту від 11.04.1999 р. № 201/468 «Про заходи щодо виконання Постанови Кабінету Міністрів України від 18 грудня 1998 року «Про порядок підготовки спортивних споруд та інших спеціально відведених місць для проведення масових спортивних та культурно-видовищних заходів»; наказі МВС України від 11 квітня 2005 р. № 231 «Про заходи щодо подальшого вдосконалення охорони громадського порядку і безпеки громадян»; наказі МВС України від 28 липня 1994 року № 404 (із подальшими змінами і доповненнями) «Про затвердження Статуту патрульно-постової служби міліції»;

розпорядженні МВС від 20 грудня 2005 року № 1025 «Про забезпечення громадського порядку та безпеки під час проведення футбольних матчів, інших масових спортивних заходів».

Велика кількість законодавчих актів із врегулювання питань організації та проведення масових спортивних заходів свідчить про надзвичайну важливість цієї складової суспільного життя в Україні.

Підсумовуючи вищезазначене, слід сказати, що на сьогоднішній день правова основа діяльності міліції щодо запобігання порушенням громадського порядку під час масових спортивних заходів постійно вдосконалюється. Здебільшого нормативні акти раннього періоду незалежності України не відповідають сучасним вимогам, тому розвиток законодавства у цій сфері є доволі динамічним.

Відповідно до розставлених на початку дослідження акцентів, можна зробити такі **висновки**:

а) законодавство, що визначає загальні питання організації та проведення масових спортивних заходів, здебільшого орієнтовано на футбольні матчі, що зумовлено значною зацікавленістю даним видом спорту серед населення та давніми «традиціями» футбольного хуліганства, що не є таким поширеним у інших видах спорту. Проте лишати інші види спорту поза увагою не можна, адже всі масові спортивні заходи мають свою специфіку і гарантії безпеки учасників таких заходів мають постійно удосконалюватися. До того ж у 2015 році заплановано проведення в Україні чемпіонату Європи з баскетболу «Євробаскет-2015»;

б) спеціальна нормативно-правова база, що визначає діяльність міліції по запобіганню порушенням під час масових спортивних заходів, характеризується нестабільністю (частими змінами і доповненнями) та відсутністю єдиного джерела, яке б визначало відповідні повноваження міліції. Це зумовлено зміною пріоритетів у діяльності міліції від карального до запобіжного та перебуванням особового складу органів внутрішніх справ не на спортивній споруді (як раніше), а біля неї, на прилеглий місцевості;

в) проведення в Україні Євро-2012 дало значний поштовх розвитку відповідного правового масиву та сприяло удосконаленню діяльності міліції щодо запобігання порушенням громадського порядку під час масових спортивних заходів.

Насамкінець зазначимо, що стало поліпшення правової основи діяльності міліції щодо запобігання порушенням громадського порядку під час масових спортивних заходів як національного, так і міжнародного рівнів здатне покращити стан безпеки не тільки на спортивних спорудах, а й у державі в цілому та підвищити щабель правової свідомості населення.

Бібліографічні посилання

1. Про порядок підготовки спортивних споруд та інших спеціально відведених місць для проведення масових спортивних та культурно-видовищних заходів: постановва Кабінету Міністрів України від 18 грудня 1998 р. № 2025 (2025-98-п) // Офіційний вісник України. – 1998. – № 51. – Ст. 1894.

2. Деякі питання здійснення у 2012 році запозичення для виконання зобов'язань у рамках завдань і заходів, передбачених Державною цільовою програмою підготовки та проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу:

постанова Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2012 року № 1034 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 86. – Ст. 3510.

3. *Кравченко О. В.* Психологічне забезпечення діяльності ОВС в ризиконебезпечних ситуаціях оперативно-службової діяльності : навч. посібник / О. В. Кравченко, О. В. Тимченко, В. Є. Христенко. – Х., 2002.

4. Конституція України від 28 червня 1996 р. // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

5. Про міжнародні договори України : Закон України // ВВР України. – 2004. – № 50. – Ст. 540.

6. Загальна декларація прав людини // Офіційний вісник України. – 2008. – № 93. – Ст. 3103.

7. Основные принципы применения силы и огнестрельного оружия должностными лицами по поддержанию правопорядка // Права людини і професійні стандарти для працівників міліції і пенітенціарних установ у документах міжнародних організацій. – Амстердам – Київ, 1996.

8. Про міліцію : Закон України від 20 грудня 1991 р. // ВВР УРСР. – 1991. – № 4. – Ст. 20.

9. Кодекс України про адміністративні правопорушення : науково-практичний коментар / за заг. ред. А. С. Васильєва, О. І. Миколенка. – Х., 2010.

10. Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів : Закон України від 8 липня 2011 р. // Голос України. – 2011. – № 147.

11. Про порядок підготовки спортивних споруд та інших спеціально відведених місць для проведення масових спортивних та культурно-видовищних заходів: постанова Кабінету Міністрів України від 18 грудня 1998 р. № 2025 (2025-98-п) // Офіційний вісник України. – 1998. – № 51. – Ст. 1894.

Кацуба Р. Н. Правовая основа деятельности милиции по предотвращению нарушений общественного порядка во время массовых спортивных мероприятий. Освещена правовая основа деятельности милиции по предотвращению нарушений общественного порядка во время массовых спортивных мероприятий. Разграничены четыре уровня соответствующей правовой основы. Проведена градация правовой основы на общую и специальную. Правовая основа деятельности милиции представлена на всех выделенных уровнях, но детализирована именно на подзаконном.

Ключевые слова: массовые спортивные мероприятия, правовая основа, милиция, деятельность, законодательство.

Katsuba R. M. Legal framework of militia activity in prevention public disorder during mass sporting events. During the last decades there is substantial influential growth of «sporting fanaticisms» western subculture on of conductive culture formation of sporting fans in Ukrainian society.

During carrying out of mass sporting events the public danger of mass disturbances is linked with similar actions which can destabilize a situation in a country. This phenomenon also can stipulate or be related to other dangerous crimes and dangerous special crimes. Consequently, an improvement of militia activity during mass sporting events conducting is the actual and practically meaningful task of nowadays.

Conducting EURO-2012 promoted improvement of militia activity legal base according to prevention the public disorder during mass sporting events in Ukraine. Legislation which determines the general issues of organization and conducting mass sporting events is mostly orientated to the football matches. It is conditioned by old «traditions» football hooliganism. However, other sport kinds can not be remained without attention. It is well known, all mass sporting events have the own peculiarity. It has to be remarked from the point of Europe Championship basket-ball «Evrobasket-2015» which is planned in Ukraine;

The permanent improvement of legal base militia activity according to prevention the public disorder is able to improve safety not only in sporting buildings but also in the state generally. This one can promote enhancing of population legal consciousness during mass sporting events.

Keywords: mass sporting events, legal base, militia activity, legislation.

Надійшла до редакції 03.03.2014

Кобзар В. В.

кандидат юридичних наук
(Чернігівський національний
технологічний університет)

УДК 342.9

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОСОБИ В НАУЦІ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

Розглянуто питання визначення правового статусу особи з огляду на теоретичні концепції та наукові підходи стосовно визначення даного поняття, яке виникає і розвивається не самостійно, а під впливом багатьох наукових протиріч.

Зроблено спробу аналізу правового статусу особи як у широкому, так і звуженому контексті. Взято до уваги різні концептуальні наукові погляди на визначення таких правових категорій як «статус», «правовий статус», «соціальний статус». Проведено конструктивний розгляд даних понять з їх подальшою трансформацією в адміністративно-правову науку.

Ключові слова: статус, правовий статус, правове положення (стан), соціальний статус, адміністративно-правовий статус особи.

Постановка проблеми. У наш час визначення сутності правового статусу особи викликане тенденцією становлення і постійного розвитку суспільної діяльності і необхідне не лише з огляду свого теоретичного відображення в правових науках, а й з огляду на загальну функціональність правових наукових понять. Це перш за все осмислене тим, що правові наукові поняття – це змістовні предметні образи, які відтворюють у мисленні (ідеально) об'єктивну суть реальних процесів правової дійсності і відносин, що існують у ній, і виражають специфічно правову якісну визначеність даних процесів і явищ [3, с. 57].

Варто звернути увагу на те, що при становленні будь-якої правової науки нові поняття виникають і розвиваються не довільно, а під впливом необхідності кардинального вирішення протиріч, які з'являються згодом між застарілими знаннями і новими даними науково-теоретичної і практичної діяльності [5, с. 134].

Звідси існує багато думок, поглядів, концепцій на визначення певного теоретичного питання. З такої позиції слід звернути увагу на притаманність наступності науці права у визначеннях правових категорій і понять. Вона (наступність), як вважав М. І. Бажанов, виступає закономірністю її (науки) розвитку [2, с. 245].

Розглянемо сутність та склад зацікавленого нас поняття в широкому контексті, звертаючись до концептуальних поглядів науковців, і спробуємо зробити розгорнутий аналіз в його теоретичному обґрунтуванні через визначення таких правових категорій як «статус», «правовий статус», що дозволить нам трансформувати загальні поняття у науку адміністративного права. Така трансформація можлива, як видається, у трьох імовірних напрямках: а) надання більш точного змісту поняттям і роз'яснення їхнього

змісту; б) звуження або ж розширення сфери застосування тих або інших понять; в) істотного переосмислення системи категорій і понять, характерної для окремої науки, із введенням у науковий обіг понять із відповідною семантикою [14, с. 74].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Мета. Так, з початком ХХ сторіччя поняття «статус» було введено у правовий обіг та науковий лексикон необхідністю опису соціальної структури суспільства, яка складається з положень, що займають люди [18, с. 98]. Його родоначальниками й досі вважаються американські соціологи та соціальні психологи Р. Лінтон, Я. Морено, Т. Парсонс, які є розробниками рольової теорії особистості [11, с. 81]. Звідси статус – це поняття, співвідносне з поняттям соціальної ролі, яке показує місце особистості в системі суспільних відносин та визначає систему соціальних функцій особистості [16, с. 176].

Саме ж поняття «правовий статус» є досить новим у теорії вітчизняної науки, оскільки до 60-х років ХХ ст. у юридичному обігу використовувався термін «правосуб'єктність», яким оперували М. Г. Александров, С. М. Братусь, А. В. Міцкевич. За того часу термін «правовий статус» не мав свого розповсюдження в юридичній науці і не використовувався в якості самостійної категорії, що пояснювалося тією обставиною, що ці обидві властивості мають однакові часові межі свого існування: вони виникають і опиняються у певного суб'єкта одночасно; також вони є однаково невідчужувані. З початком 70-80-х років категорія правового статусу отримала досить широку наукову розробку. Це прямо пов'язувалося з розвитком юридичної думки в теорії права. Вагомий внесок у розвиток теоретичного визначення поняття статусу у цей період зробили радянські правознавці: С. С. Алексєєв, Д. Н. Бахрах, М. В. Вітрук, В. М. Горшенєв, М. І. Матузов, Г. В. Мальцев, В. А. Патюлін, В. А. Кучинський, О. А. Лукашева. Тоді ж це поняття сформувалося в якості одного з ключових понять у правознавстві і було зафіксоване в законодавстві. Та деякі науковці, як, наприклад, М. Л. Гранат, В. В. Лазарєв, В. С. Афанасьєв, й досі продовжують використовувати в якості універсального поняття, яке, на їх думку, здатне відобразити правове положення особи у суспільстві, термін «правосуб'єктність», прирівнюючи його до правового статусу [10, с. 187].

Однак ми вважаємо, що правосуб'єктність і правовий статус – явища різні; вони лише співвідносяться як ціле і частина, що пояснюється тим, що правовий статус базується на правосуб'єктності, але не зводиться у загальному випадку до неї; він структурно складніший, ширший і виступає у якості узагальнюючого поняття.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні поняття «правовий статус» у теорії права має своє певне значення і широко використовується в юридичному обігу. В перекладі з латини слово «status» означає становище в будь-якій ієрархії, структурі, системі. Воно зустрічається ще в поглядах юристів Стародавнього Риму, коли вони визначали свої міркування стосовно визначення поняття «особа» (персона). Тоді ж це поняття охоплювалося категорією стану (сарті), що застосовувалося до індивідумів. Так нам стало відо-

ним існування таких станів, або ж статусів, як *status liberatis* (стан свободи), *status civitates* (стан громадянства), *status familiae* (сімейний стан) [8, с. 49].

У філософському розумінні як міра правовий статус визначає собою межі, в яких можуть відбуватися зміни правового стану конкретних суб'єктів права [12, с. 78; 6, с. 115].

Слід також зауважити, що у науковій літературі поняття «правовий статус» і «правовий стан» (положення) досить часто ототожнюються і залишаються конкуруючими поняттями. Це є результатом того, що термін «правовий статус» не віднайшов чіткого теоретичного відображення. Досі питання правового статусу особи складають одне з найважливіших самостійних наукових напрямків у загальній теорії права, а також у галузевих правових науках [13, с. 237-238].

Але це питання не настільки вже й схоластичне, як може здаватися з першого погляду. Ми вважаємо, що категорія «правове положення» набагато ширша за категорію правового статусу, та щоб більш детально розібратися у цьому питанні, ми звернулися до поглядів деяких вчених.

Наприклад, М. І. Матузов вважає ці поняття тотожними. Він пише: «У всякому випадку законодавство, юридична практика, а також міжнародні акти про права людини не проводять між ними будь-якої різниці, а застосовують в одному і тому ж розумінні. Вони повною мірою взаємозамінні. Виходячи з контексту, стилістичних побажань використовується те або інше поняття». Також він вважає, що це питання належить до теорії, а не є концептуальним [4, с. 263]. Його думку підтримують С. В. Черниченко, В. А. Карташкін та інші науковці [17]. Свою позицію вони обґрунтовують перш за все тим, що різнобокність трактувань, подвійне змістове тлумачення терміна не здатне повною мірою сприяти чіткому сприйняттю і аналізу однієї з ключових категорій права. Тут ми маємо проводити різницю не між правовим статусом і правовим положенням однієї і тієї ж особи, а між правовим статусом (положенням) різних осіб: чи фізичних, чи юридичних.

Розглядаючи конструктивно дані поняття, ці автори у своїх міркуваннях застосовують правило, яке у теорії науки отримало назву «леза Оккама». Згідно з цим правилом, ті поняття, які не здатні відобразити свою самостійність, повинні викоринюватися з науки.

Також декотрі вчені пропонують використовувати поняття «правовий статус» для загальної характеристики положення суб'єкта, оскільки термін «правове положення» частіше використовується для характеристики суб'єкта у певному колі суспільних відносин. Правовий статус, таким чином, охоплює всі види зв'язків [1, с. 123]. Тому зазвичай в юридичній літературі наводиться класифікація статусів за такими критеріями, як характер зв'язків і суб'єктивний склад.

Поняття «статус» включає в себе категорії стабільних та фундаментальних засад стосовно певного суб'єкта відносин, яке разом з правосуб'єктністю цього суб'єкта містить також певне коло основних прав та обов'язків, які відображають специфіку реального правового положення у даній правовій системі. Тобто він асоціюється зі стабільністю, а правове положення змінюється залежно від правовідносин, в які суб'єкт вступає

[18, с. 65].

Близькою до цього є думка Ю. А. Петрова, який вважає, що рівний і єдиний для всіх громадян правовий статус буде змінюватися залежно від змісту прав і обов'язків, що випливають з конкретного виду правовідносин [9, с. 119].

Також слід погодитися з твердженням С. С. Сливки стосовно того, що правовий статус модифікується, удосконалюється залежно від розвитку суспільства і, окрім юридичного фактора, він зумовлений ще й іншими факторами, зокрема, моральними, економічними та політичними, оскільки ці фактори характеризують загальний стан суспільства [11, с. 20].

З усього вищесказаного випливає, що правовий статус з найбільшою повнотою і об'єктивністю відображає єдність ролі особистості в суспільстві та її соціального престижу, а отже, таке поєднання утворює єдине поняття соціального статусу, який диференціюється залежно від позиції, яку займає людина в суспільстві, на функціонально-рольовий, правовий, соціального престижу та ін. і відображає реальне положення (становище) особи у системі суспільних відносин. І, наприклад, на думку Д.В. Цельєва, таке положення визначається уявленнями всіх суб'єктів суспільних відносин про свій статус [16, с. 9].

Соціальний статус особистості залежить від суті соціального укладу, в умовах якого він складається і функціонує. Саме цим пояснюється вплив на нього множинності факторів, які в перспективі визначатимуть місце і роль людини в суспільстві, її соціальний і юридичний (правовий) статус [10, с. 442]. Поняття соціального статусу включає не стільки атрибутивні, скільки функціональні і навіть нормативні ознаки. Тож в усякому разі категорія правового статусу важлива лише як юридичний портрет людини, оскільки право закріплює найбільш важливі і значущі з точки зору держави аспекти життєдіяльності особистості. І тут нам вдалою здається думка М. І. Матузова, який під правовим статусом розуміє юридично закріплене положення особи в суспільстві [7, с. 48]. Хоча стосовно поняття «положення» існують, як вже відомо, певні суперечності... Однак вже саме поняття юридичної регламентації будь-якого стану несе в собі неабияке значення з точки зору свого правового характеру.

Висновки. Правовий статус, як юридична категорія, не лише визначає стандарти можливої та необхідної поведінки, що забезпечують нормальне функціонування соціального середовища, а й характеризують реальну взаємодію особи і держави. А тому складна система зв'язків, що утворюються між державою та її індивідами, а також між самими індивідами у державно-організованому суспільстві, фіксуються державою у юридичній формі прав, свобод та обов'язків. У своїй сукупності саме вони складають правовий статус індивіда, який, у свою чергу, відображає особливості соціальної структури суспільства, рівень демократії та законності [15, с. 626].

Бібліографічні посилання

1. Адміністративне право України : підручник / С. В. Ківалов та ін. ; за ред. С. В. Ківалова. – Одеса, 2003.
2. *Бажанов М. И.* Проблема преемственности в уголовном праве // *Правова*

держава Україна: проблеми, перспективи розвитку: корот. тез. доп. та наук. повідомл. Респ. наук.- практ. конф., 9–11 листоп. 1995 р. – Х., 1995. – С. 245–247.

3. *Васильев А. М.* Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы категорий теории права / А. М. Васильев. – М., 1976.
4. *Карташкин В. А.* Права человека в международном и внутригосударственном праве / В. А. Карташкин; отв. ред. Е.А. Лукашева. – М., 1995.
5. *Климов А. Я.* Диалектика практики и познания: монография / А. Я. Климов. – М., 1991.
6. *Кучинский В. А.* Личность, свобода, право / Кучинский В. А. – М., 1978.
7. *Матузов Н. И.* Правовая система и личность / Матузов Н. И. – Саратов, 1987.
8. *Орач С. М.* Основы римского частного права : курс лекций / С. М. Орач, Б. Й. Тищик. – К., 2000.
9. *Петров Ю.А.* Соотношение понятий гражданства, правоспособности, правового положения граждан / Петров Ю. А. // Вестник Ленинград. ун-та. – 1974. – № 5. – С. 119.
10. *Скакун О. Ф.* Теория права и государства: учебник / О.Ф. Скакун, Н.К. Подберезский. – Х., 2000.
11. *Сливка С. С.* Професійна культура працівника міліції : монографія / С. С. Сливка. – Львів, 1995.
12. *Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред.: О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К., 2006.*
13. *Теория государства и права : курс лекций / Байтин М.И., Григорьев Ф.А., Зайцев И.М. и др.; под ред.: Н.И. Матузова, А.В. Малько. – М., 1997.*
14. *Трифонова М. К.* Современная научная революция / Трифонова М. К. – К., 1987.
15. *Философский энциклопедический словарь / Н. В. Абаев и др.; гл. ред. Л. Ф. Ильичев и др. – М., 1983.*
16. *Цельев О. В.* Міліція як інститут громадянського суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 / О.В. Цельев. – К., 1998.
17. *Черниченко С. В.* Личность и международное право / Черниченко С. В. – М., 1974.
18. *Шайкенов Н.А.* Правовое обеспечение интересов личности / Н. А. Шайкенов. – Свердловск, 1990.

Кобзарь В. В. Теоретико-правовые подходы к определению понятия правового статуса лица в науке административного права

Рассмотрен вопрос определения правового статуса личности, принимая во внимание теоретические концепции и научные подходы относительно определения данного понятия, которое возникает и развивается не произвольно, а под влиянием многих научных противоречий.

Сделана попытка анализа правового статуса лица как в широком, так и суженном контексте. Приняты во внимание различные концептуальные научные взгляды на определение таких правовых категорий как «статус», «правовой статус», «социальный статус». Проведено конструктивное рассмотрение данных понятий с их дальнейшей трансформацией в административно-правовую науку.

Ключевые слова: статус, правовой статус, правовое положение (состояние), социальный статус, административно-правовой статус лица.

Kobzar V. V. Theoretical and legal approaches to the notion of the administrative and law status definition the administrative law science

At present the definition of the essence of an individual law status is caused by the tendency of formation and constant development of social activity and is necessary not only for theoretical representation but also for common function of law scientific conception. All the above mentioned is based on the fall that law scientific concepts are the objects reproducing in perception (ideal) the objective essence of the real legal process of law reality and relations existing in it. They express specific law determination of the given phenomena and processes.

So, the question of the definition of an individual law status is examined taking into consideration theoretical concepts and scientific approaches concerning the definition of the given question which arises and develops not independently but under the influence of many scientific contradictions.

An attempt to analyze an individual law status is made in broad and narrow context. So, different scientific points of view on the definition of such law categories as "status", "law status", "social status" are taken into consideration. The constructive examination of these definitions with their further transformation into administrative-law science is made. Such transformation seems to be possible in three directions: a) to give more exact content to the notions and to explain their contents; b) to assess substantially the system of categories and notions specific for a given science and to introduce the notions with appropriate semantics into the science. On the basis of the research of the given question the conclusion is made that the law status as a judicial category not only defines standards of the possible and necessary behavior to provide normal function of social environment but also characterizes real interaction of an individual and the state.

That's why a complex system of connections is created between the state and individuals and also between the individuals in the state society. It is fixed by the state in legal forms of rights freedoms and duties. They constitute an individual's law status, which in its turn, reflects the peculiarities of law structure of any society, the level of law and democracy.

Keywords: *status, legal status, legal ability, social status, administrative-legal status of an individual.*

Надійшла до редакції 25.03.2014

Коваленко Н. В.

кандидат юридичних наук, доцент
(Академія митної служби України)

УДК 342.9

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕЖИМУ

Розглянуто категорію правового режиму як складної, багатогранної правової конструкції, що визначає напрями наукових досліджень різних галузей публічного та приватного права, у першу чергу в теорії держави та права. Розкрито питання методологічних проблем дослідження адміністративно-правових режимів.

Ключові слова: *методологія, адміністративно-правовий режим, онтологія, гносеологія, методи, методологічний принцип.*

Постановка проблеми. Категорія правового режиму є складною, багатогранною правовою конструкцією, що визначає напрями наукових досліджень різних галузей публічного та приватного права, у першу чергу в теорії держави та права.

Зміна властивостей реальної соціальної дійсності, в тому числі правової і державної, що органічно пов'язана із зміною її ознак, зумовлює, своєю чергою, необхідність зміни уявлень про право й державу як про важливі соціальні явища й водночас цінності, принципи їх сприйняття і дослідження [21, с. 22].

Маємо за мету надати характеристику поліструктурному явищу «адміністративно-правовий режим» через ідеологічні, гносеологічні та онто-

логічні моменти пізнавального процесу, що мають місце у сучасній українській правовій доктрині, а також визначити методологічні підходи до розуміння поняття адміністративно-правового режиму в українських правових реаліях.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми, пов'язані з суспільними відносинами, що складають предмет регулювання сучасної адміністративно-правової галузі взагалі та адміністративно-правових режимів зокрема, перебувають у центрі уваги вітчизняних учених – фахівців з адміністративного права, серед яких В.Б. Авер'янов, О.Ф. Андрійко, О.М. Бандурка, Ю.П. Битяк, І.П. Голосніченко, Є.В. Додін, Р.А. Калюжний, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, Є.В. Курінний, М.П. Кучерявенко, В.М. Селіванов, Т.П. Мінка та ін. Основою багатьох напрацювань у галузі адміністративного права залишаються праці С.С. Алексєєва, що, природно, враховано і в ході нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, предметом права є певна сукупність суспільних відносин, що регулюється нормами права [6, с. 292]. Сьогодні категорію предмета адміністративного права переосмислено; так, В. Авер'янов, Є. Курінний [2; 16] обґрунтовують, що базовою категорією адміністративного права вже давно є не управління, а забезпечення реалізації прав і свобод громадян у численних взаємовідносинах між суб'єктами публічного управління й населенням.

В. Тацій вказує, що сучасний стан правової системи України вимагає подальшого оновлення її нормативної основи – системи права та системи законодавства [22, с. 9].

Наскільки суспільство потребує впровадження додаткової конструкції правового режиму в необмежену кількість відносин? Чи дійсно не вистачає інструментів правового реагування для успішного функціонування механізму державного управління?

В. Авер'янов наголошує на необхідності впровадження публічно-сервісних відносин, що передбачають не односторонній вплив уповноваженого суб'єкта на підпорядкований об'єкт, а їх взаємодію: як суб'єкт владних повноважень має право вимагати від приватної особи виконання конкретно визначених обов'язків, так і приватна особа має аналогічне право стосовно зазначеного суб'єкта [1, с. 12].

Жодна політико-правова реформа не зможе забезпечити досягнення очікуваних результатів доти, поки не трансформується бачення правової реальності у виконавців державно-правової політики та всього населення. Єдиний шлях цивілізованого розвитку національної правової системи полягає у площині сприйняття кожним членом суспільства визначальних правових цінностей та формування власного непорушного переконання у припустимості лише тих моделей суспільно значущої поведінки, які відповідають загальновизнаним правовим принципам і цінностям, приписам легітимного законодавства та не порушують основоположні права і свободи інших осіб [22, с. 10].

Протягом останнього десятиріччя в Україні захищено більше 40 дисертаційних робіт про правові режими. Наукові кола сприйняли за належне

роздрібненість критеріїв виокремлення такої кількості правових режимів, за які одні здобувачі визначали суб'єктів (наприклад, «Правовий режим фонду гарантування вкладів фізичних осіб в банках» [16]), інші – території («Правовий режим морських просторів Чорноморсько-Азовського басейну: перспективи розвитку» [11]), види діяльності («Засоби та правовий режим забезпечення кредитних зобов'язань» [8]), майно («Правовий режим майна, що є в комунальній власності») [9]) та ін.

Правовий режим визначається як специфіка юридичного реагування визначеної сфери суспільних відносин за допомогою різних юридичних способів і методів [23, с. 265].

Елементами механізму правового режиму є обсяг державного втручання, заборони, додаткові підстави відповідальності, гарантії, пільги.

Правильне розуміння об'єкта дослідження вимагає вірних методів дослідження. Залежності від того, які методи обираються, вчені отримують різні результати у праворозумінні регулювання відповідної групи суспільних відносин, що вбирає у себе вплив норм права.

Для того щоб довести вірність гіпотези, провести наукове дослідження, недостатньо просто поєднати кілька методів чи прийомів пізнання. Слід створити упорядковану систему взаємозв'язку і взаємодії складових теорій.

Застосування системного підходу в поєднанні з інструментально-функціональною методологією передусім припускає, що право – це структурно-елементне утворення, первинним елементом якого є правові норми, котрі для забезпечення найбільш ефективного регулювання окремих видів суспільних відносин об'єднуються в більш-менш великі групи [12, с. 108].

У нас є гіпотеза, що категорія адміністративний режим є реальним, практичним уособленням дії групи норм права на конкретно визначеному об'єкті. Під об'єктом тут розуміємо групу суспільних відносин, що врегульовані нормами адміністративного права. При висуненні такої гіпотези та її перевірці слід керуватись певними прийомами, правилами і способами дослідження, що вкупі і характеризуватимуть метод дослідження.

Право постає перед нами як складне системне ієрархічне утворення, що існує на основі процесів інтеграції та диференціації [7, с. 59].

Правовий режим є сукупністю норм права, що може визначатись як складова частина нормативно-правової системи права та має загальноправові субстаціональні ознаки, що зумовлені специфікою предмета та методу правового регулювання.

Важливо вказати на спорідненість правових конструкцій категорії правового режиму та категорії правового інституту.

Правовий інститут – це окремий комплекс правових норм, що регулює за допомогою специфічних прийомів і способів однорідний вид чи сторону суспільних відносин [14, с. 15].

Створення адміністративно-правових режимів зумовлено об'єктивним змінами, що мають місце у соціально-політичній системі українського суспільства.

У країнах з романо-германською правовою системою сьогодні відбувається процес формування права за об'єктами відповідних правовідносин.

При цьому норми приватного та публічного права, пов'язані з тим чи іншим об'єктом, узгоджуються, переплітаються і включаються до складу «об'єктних» галузей та інститутів права [13, с. 43-47].

Норми, що у своїй сукупності створюють адміністративно-правовий режим, виступають як правила безпосереднього, прямого регулювання поведінки, в першу чергу суб'єктів публічної адміністрації, у них отримують логічний розвиток і деталізацію вихідні правові норми адміністративного права публічно-сервісного спрямування.

Адміністративне право виступає своєрідним юридичним оформленням публічно-політичного управління.

Т.П. Мінка вказує на правовий режим як на феномен, що формує систему права та визначає у її складі певні утворення із системними ознаками – галузі, підгалузі, інститути, субінститути; вчена стверджує, що правовий режим є також критерієм поділу права на приватне та публічне [18, с. 20].

При дослідженні методологічних підходів визначення поняття «адміністративно-правовий режим» ми будемо говорити про складові компоненти методології, такі як прийоми, засоби, способи, методики, методи (тобто в онтологічному розумінні).

Поняттю правового режиму, незалежно від його виду, притаманна певна структура, яка має кілька рівнів. По-перше, це рівень юридичної абстракції, який включає в себе так звані нетипові правові приписи (аксіоми, презумпції, функції, норми-принципи). По-друге, рівень, який включає в себе матеріальні правові засоби: правові норми, правовідносини, юридичні факти. Третій рівень базується на процедурно-процесуальних правових засобах: актах реалізації, актах застосування. Четвертий рівень може включати в себе морально-психологічні правові засоби: правосвідомість, правову культуру, правові установки [5, с. 95].

Вказується, що адміністративно-правові режими складаються з комплексу державно-управлінських та організаційно-правових засобів, які істотно відрізняються від тих, котрі застосовуються органами державної влади в нормальних (звичайних) умовах функціонування. З точки зору деяких учених, адміністративно-правові режими являють собою заснований на нормах адміністративного права особливий порядок функціонування його суб'єктів, спрямований на подолання негативних явищ у відповідній сфері державного управління [3, с. 467].

Є визначення адміністративно-правового режиму як сукупності встановлених у законодавчому порядку правил діяльності, дій або поведінки громадян та юридичних осіб, а також порядку реалізації ними своїх прав у певних умовах (ситуаціях), забезпечення та підтримання суверенітету та оборони держави спеціально створеними для цієї мети службами державного управління [20, с. 85].

Поняття “адміністративно-правовий режим” розглядається деякими авторами як певне об'єднання адміністративно-правових способів регулювання, яке виявляється у централізованому порядку, імперативному методі правового впливу та асиметрії суб'єктів правовідносин [10, с. 276].

Ю.А. Тихомиров одним з перших сформулював позицію щодо наяв-

ності системи спеціальних засобів, що застосовуються для регулювання суспільних відносин у межах певних адміністративно-правових режимів. До таких засобів він відносить:

- 1) правові акти та норми, що встановлюють особливий порядок діяльності у тих або інших сферах;
- 2) уповноважені державні органи, що спеціально створені або наділені повноваженнями формувати та підтримувати відповідний режим;
- 3) детальну, “операційну” регламентацію дій суб’єктів права та їх взаємовідносин;
- 4) систему контролю та відповідальності за діяльністю у межах адміністративно-правового режиму;
- 5) більш широке використання обмежено-дозвільних та заборонних методів, які у необхідних випадках поєднуються з чітко визначеним цільовим стимулюванням суб’єктів права;
- 6) наявність спеціальних організаційних, технічних, матеріальних та фінансових засобів (техніки, ресурсів тощо) [24, с. 401-402].

Адміністративно-правові режими можна розглядати як основні засоби, за допомогою яких здійснюється адміністративно-правове регулювання у різноманітних сферах. У зв’язку з цим встановлення адміністративно-правових режимів можна репрезентувати як одну з форм впливу держави на окремі сфери суспільних відносин, у тому числі економіку, з метою координації, співвідношення та усунення протиріч публічних та приватних інтересів.

Окрім поняття та змісту, в науці адміністративного права виділяють такі ознаки адміністративно-правових режимів, з виокремленням яких слід погодитись:

- 1) застосування у сфері діяльності публічної адміністрації у зв’язку з виконанням органами державної влади, місцевого самоврядування своїх обов’язків заходів щодо забезпечення безпеки, охорони, захисту об’єктів правового регулювання;
- 2) наявність у розпорядженнях, що утворюють режимні правила, адміністративно-правових норм, які забороняють та зобов’язують, а також обмежують загальну правосуб’єктність фізичних та юридичних осіб;
- 3) обов’язкова участь як основних суб’єктів органів виконавчої влади або місцевого самоврядування, які реалізують державні повноваження;
- 4) застосування адміністративно-правових методів впливу;
- 5) наявність заходів адміністративного і дисциплінарного впливу [19, с. 104-105].

Онтологічний та гносеологічний напрямки пізнання адміністративно-правових режимів слід використовувати в дослідженні структурно-функціональних характеристик правового режиму адміністративного права. Онтологічні критерії класифікації правового режиму адміністративного права дозволяють нам дослідити його зміст, обираючи галузеву ознаку (предмет правового регулювання), гносеологічні критерії класифікації – з’ясувати всю різноманітність адміністративно-правових режимів, що діють у межах галузі адміністративного права, всередині того чи іншого ад-

міністративно-правового режиму [17].

Висновки. З урахуванням вищевикладеного можна констатувати, що у науковій юридичній літературі приділяється багато уваги питанню адміністративно-правових режимів. Проте якщо детально вивчити та проаналізувати наукові дослідження, можна дійти висновку, що фактично положення, з якими ми стикаємося, або мають досить загальний характер, або є повторенням положень, які сформульовані ще С.С. Алексєєвим та «мігрують» з однієї праці до іншої. Тому на часі постає розробка на теоретичному рівні питання методологічних проблем дослідження адміністративно-правових режимів.

При дослідженні будь-якого значущого явища правової дійсності слід враховувати наявність такого системоутворюючого елементу методології, як методологічний принцип – основоположне начало, пізнавальна установка дослідника чи наукової школи (суб'єкта, що пізнає), що визначає можливість використання того чи іншого прийому, способу, засобу, методу і/чи методики для наукового пізнання об'єкта (предмета) дослідження, а також забезпечує впорядкування й надання системної єдності всій сукупності методів, які формують методологію суб'єкта пізнання.

Є пропозиція умовно ділити принципи методології з точки зору їх функціонального призначення на дві групи:

- перша група – принципи, за допомогою яких намагаються створити єдину, цілісну й істинну методологію дослідження адміністративно-правових режимів, у процесі застосування якої буде отримана максимальна істинна і обґрунтована теорія, знання, інформація;
- друга – принципи, встановлення яких має на меті співвіднести застосування методів у процесі пізнання адміністративно-правових режимів з уявленнями, які панують в суспільстві чи якими керується суб'єкт, що пізнає, в області моралі.

Дослідники правових режимів та адміністративно-правових режимів зокрема, обираючи конкретні методологічні принципи, мусили б користуватись надбаннями теорії права та застосовувати таку схему залучення конкретного методологічного принципу в межі своїх досліджень:

- виявлення методологічних принципів наукової дійсності;
- аналіз їх змісту;
- відбирання з цих принципів тих, які необхідно включити в методологію виходячи з загальносвітоглядних і загальнофілософських установок відповідного суб'єкта пізнання, а також виходячи з його уявлень про відносність, допустимість, істинність і доцільність методу (прийому, способу тощо);
- субординація методологічних принципів, які ввійшли в методологію, між собою.

Можна класифікувати методи, що використовуються при дослідженні адміністративно-правових режимів, за кількісним критерієм, тобто з точки зору поширеності того чи іншого методу серед наук:

- загальні методи, тобто ті, які використовуються у більшості юридичних наук (в першу чергу йдеться про теорію держави та права) – структу-

рно-функціональний аналіз, системний аналіз, індукція та дедукція тощо;
 - приватнонаукові методи, тобто ті, які використовуються у деяких науках (група методів соціологічного дослідження, метод моделювання тощо) з урахуванням вимог, що впливають із конкретизації методологічних принципів відповідно до об'єкта дослідження.

Методологію дослідження адміністративно-правових режимів слід розуміти в онтологічному (а не гносеологічному) сенсі, тобто як певну структуровану єдність методологічних принципів, прийомів, способів, засобів, методів та методик наукового пізнання, що використовується для отримання даних у ході дослідження адміністративно-правових режимів.

Бібліографічні посилання

1. *Авер'янов В.* Нова доктрина українського адміністративного права: концептуальні позиції / В. Авер'янов // *Право України.* – 2006. – № 5. – С. 12
2. *Авер'янов В.* Предмет адміністративного права: нова доктринальна оцінка / В. Авер'янов // *Право України.* – 2004. – № 10. – С. 29.
3. *Административное право : учеб. / под ред. Ю.М. Козлова, Л.Л. Попова.* – М., 2000.
4. *Алексеев С.С.* Общая теория права : в 2-х т. / С.С. Алексеев. – М., 1981. – Т. I.
5. *Алексеев С.С.* Общие дозволения и запреты в советском праве / С.С. Алексеев. – М., 1989.
6. *Алексеев С.С.* Общая теория права : в 2-х т. / С.С. Алексеев. – М., 1981. – Т. II.
7. *Алексеев С.С.* Право: азбука – теория – философия: опыт комплексного исследования / С.С. Алексеев. – М., 1999.
8. *Андріанов М.В.* Засоби та правовий режим забезпечення кредитних зобов'язань : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / М.В. Андріанов. – К., 2006.
9. *Апанасенко К.І.* Правовий режим майна, що є в комунальній власності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / К.І. Апанасенко. – К., 2006.
10. *Бахрах Д.Н.* Административное право : учебник. – М., 1996.
11. *Богдан О.В.* Правовий режим морських просторів Чорноморсько-Азовського басейну: перспективи розвитку : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / О.В. Богдан. – К., 2005.
12. *Заморська Л.* Системний підхід до нормативності сучасного права: гносеологічний зміст / Л. Заморська // *Підприємництво, господарство і право.* – 2012. – № 2. – С. 108.
13. *Кикоть В.А.* О системе права / В.А. Кикоть // *Труды Московской государственной юридической академии.* – М., 2002. – С. 42–48.
14. *Киримова Е.А.* Правовой институт: понятие и виды / Е.А. Киримова. – Саратов, 2000.
15. *Курінний Є.* Предмет і об'єкт адміністративного права України: характеристика категорій в умовах системного реформування : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Є. Курінний. – К., 2004.
16. *Мазур Т.В.* Правовий режим фонду гарантування вкладів фізичних осіб в банках : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Т.В. Мазур. – К., 2009.
17. *Мінка Т.П.* Підходи щодо класифікації адміністративно-правових режимів / Т.П. Мінка // *Публічне право.* – 2011. – № 2. – С. 40–47.
18. *Мінка Т.П.* Правовий режим як критерій поділу права на галузі / Т.П. Мінка // *Часопис Київського ун-ту права.* – 2010. – № 3. – С. 20.
19. *Нелюбин С.Я.* Режим лицензирования в Российской Федерации: административно-правовой аспект: дис. ... канд. юрид. наук / С.Я. Нелюбин. – М., 2004.
20. *Розанов И.С.* Административно-правовые режимы по законодательству РФ, их назначение и структура / И.С. Розанов // *Государство и право.* – 1996. – № 9. – С. 84–91.
21. *Селіванов В.* До проблеми методологічного забезпечення теоретичного аналізу державотворення і правотворення в Україні / В. Селіванов // *Право України.* – 2006.

– № 4. – С. 22.

22. Тацій В. Правова система України : час змін / В. Тацій, О. Святоцький, А. Смахова // Право України. – 2012. – № 1–2.

23. Теория государства и права : учебник для юрид. вузов / под ред. В.М. Корельского и В.Д. Перевалова. – М., 1998.

24. Тихомиров Ю.А. Курс административного права и процесса : учебник / Ю.А.Тихомиров. – М., 1998.

Коваленко Н. В. Методологические подходы к определению понятия правового режима. Рассматривается категория правового режима как сложная, многогранная правовая конструкция, определяющая направления научных исследований в различных отраслях публичного и частного права, прежде всего в теории государства и права. Раскрываются вопросы методологических проблем исследования административно-правовых режимов.

Ключевые слова: методология, административно-правовой режим, онтология, гносеология, методы, методологический принцип.

Kovalenko N. V. Methodological approaches to the definition of administrative-legal regime. In the article the author pulls out and checks up a hypothesis, that category the administrative regime is the real, practical personification of action of group of norms of right on certainly certain object. Under an object the group of public relations well-regulated the norms of administrative law is understood. The category of the legal regime is considered as to the elaborate, many-sided legal design, that, in turn, determines directions of scientific researches, in the theory of the state and right, different fields of public and private law.

The questions of methodological problems of research of the administrative-legal regime are exposed. It is well-proven that methodology of research of administrative-legal regime it is necessary to understand in ontological (but not gnosiological) sense. As the certain structured unity of methodological principles, receptions, methods, facilities, methods and methodologies of scientific cognition, used for the receipt of data during research of the administrative-legal regimes.

Classification of the methods used for research of the administrative regimes on a quantitative criterion is given, i.e. from the point of view of prevalence of one or another method among sciences.

There is the administrative regimes at research of methodological approaches of determination of concept, the components of methodology are applied, such as: receptions, facilities, methods, methodologies, methods (id est in ontological sense).

It is argued, that at research of any meaningful phenomenon of legal reality it is necessary to take into account the presence of such element of methodology as methodological principle, fundamental beginning, cognitive setting of researcher, that determines possibility of the use of one or another reception, of method, means, method or methodology for scientific cognition of research object, and also, that provides organization and grants of system unity to all totality of methods that form methodology of subject of cognition.

Keywords: methodology, administrative regimes, ontology, gnosiology, methods, methodological principle.

Надійшла до редакції 24.03.2014

Савіщенко В.М.кандидат педагогічних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.951 + 378.2

**ПОРЯДОК ПРИСУДЖЕННЯ НАУКОВИХ СТУПЕНІВ
В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ**

Здійснено правовий аналіз порядку присудження наукових ступенів в університетах. У процесі дослідження з'ясовано сутність поняття «науковий ступінь»; визначено особливості правового регулювання порядку присудження наукових ступенів в університетах; розглянуто зарубіжний досвід порядку присудження наукових ступенів.

Ключові слова: присудження, науковий ступінь, університет.

Постановка проблеми. Одним з найбільш важливих напрямів сучасної державної політики у сфері науки та інновацій є інтеграція науки та освіти. Для побудови економіки і суспільства, заснованих на знаннях, необхідно готувати фахівців з підвищеним творчим потенціалом, що можливе тільки із залученням до освітнього процесу сучасної науки. При цьому, на думку Національної академії наук України, інтеграційні процеси повинні відбуватися з урахуванням вітчизняних традицій в розвитку науки і освіти й передбачати в якості головного завдання налагодження ефективної взаємодії університетів з науковими установами Академії на постійній основі [1, с. 51]. Наукова діяльність вищих навчальних закладів і наукові дослідження в системі освіти служать надійною опорою для національних інноваційних систем і забезпечують підготовку кваліфікованих фахівців [1, с. 44]. Важливу роль у розвитку наукового потенціалу країни відіграє наявність відповідного наукового ступеня або вченого звання, яке є підтвердженням кваліфікаційної вимоги для зайняття науковим працівником відповідної посади.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідженням проблеми порядку присудження наукових ступенів у університетах приділяли увагу відомі вчені: Ф. Бутинець, І. Вакарчук, Л. Лобанова, В. Луговий, О. Меліхова, І. Новак, А. Рачинський, В. Солощенко, А. Якушев та ін. Проте, проблема порядку присудження наукових ступенів в університетах не втратила своєї актуальності.

Метою статті є здійснення правового аналізу порядку присудження наукових ступенів в університетах. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: з'ясувати сутність поняття «науковий ступінь»; визначити особливості правового регулювання порядку присудження наукових ступенів в університетах; розглянути зарубіжний досвід порядку присудження наукових ступенів.

Виклад основного матеріалу. Під науковим ступенем розуміється офіційно визнана наукова кваліфікація вченого в певній галузі знань [2, с. 76]. Якщо ж звернутися до суспільних наук, то під терміном «ступінь» ро-

зуміють систему звань та інших статусних позначень особи, а також їхню ієрархію, порядок набуття, надання тощо. Звісно, українська система ступенів науково-педагогічних працівників включає назви посад, наукові, вчені звання, державні почесні звання, звання лауреатів державних та громадських наукових премій, академічні звання дійсних членів (академіків) і членів-кореспондентів академій та інших авторитетних наукових товариств. Не перебільшуючи значення цієї ієрархії наукових ступенів як суто формального критерію, що не завжди об'єктивно відбиває здатність людини до наукової та педагогічної діяльності та її реальні творчі здобутки, потрібно зазначити, що вона усе ще є необхідним і найбільш раціональним засобом засвідчення кваліфікації спеціаліста, фіксації досягнення ним якогось ієрархічного ступеня у професійній сфері. Взагалі, у кожного викладача є стимул – саме ці кваліфікаційні ступені, що присуджуються науковцям за конкретні досягнення у дослідній роботі [3, с. 27]. Прогалиною чинного законодавства України є відсутність дефініції «науковий ступінь». Важливим та необхідним є закріплення у чинному законодавстві терміна «науковий ступінь» як офіційно визнаної наукової кваліфікації вченого, котрий відповідно до встановленого законодавством порядку захистив дисертацію (за спеціальністю, що передбачена законодавством) та отримав диплом державного зразка.

Історія свідчить, що перше науковий ступінь виник у Болоньї ще в 1130 році. Це був ступінь доктора наук (від лат. *docere* – вчити, навчати), котрий існував у двох категоріях: знавець цивільного права (від лат. *doctor legum*) та знавець церковного права (від лат. *doctor canonum*). Ступінь доктора наук стає першою і фактично єдиною відзнакою заслуг справжнього науковця. Тим не менш, у середньовічних університетах присудження ступеня доктора також могло бути передумовою для виходу з наукового товариства з метою самостійного здійснення навчальної та наукової роботи. Процедурою, що передувала присудженню цього ступеня, був публічний захист дисертації [4, с. 12]. Звичайно, Болонья не була єдиною, де розвивалася наука. Разом із ступенем доктора з'явився і проміжний ступінь ліценціата (Бельгія, Іспанія, Португалія, Фінляндія, Швеція). Термін походить від лат. *licentiatus* – той, хто допущений, хто має право. Даний статус надавався особам, котрі склали відповідний іспит, подали письмову роботу – дисертацію і ще до її захисту отримали право читати лекції. Поява цього ступеня зумовлювалася тим, що процедура зведення в «докторство» вимагала серйозних коштів, хоча саме докторська ліцензія, тобто дозвіл на захист дисертації, власне нічого не коштували. Тому науковці, котрі отримали ліцензію, і не могли витримати фінансовий тягар, називалися ліценціатами – володарями особливого ступеня, проміжного між бакалавром і доктором чи магістром. Однак, наприклад, у Гейдельберзі й Оксфорді такого класу ліценціатів не утворилося, оскільки за ліцензією обов'язково протягом року здобувався і вищий науковий ступінь. У зв'язку з цим ліцензія втрачала чинність [5, с. 449].

Нині порядок присудження наукового ступеня в Україні визначається Порядком присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання

старшого наукового співробітника [6]. В п. 3 даного Порядку передбачено, що наукові ступені доктора і кандидата наук присуджуються особам, які мають: 1) повну вищу освіту; 2) глибокі фахові знання; 3) значні досягнення в певній галузі науки. Документом, що засвідчує присудження наукового ступеня, є диплом державного зразка. Дипломи доктора і кандидата наук видає Міністерство освіти і науки України, а саме відшкодування витрат на виготовлення бланків диплома доктора і кандидата наук здійснюється за рахунок коштів осіб, які їх отримують. З цього приводу В. Мачулін наголошує, що особливістю європейської системи є те, що держава не несе ніяких матеріальних, фінансових або соціальних зобов'язань за наукові ступені перед їх власниками [7, с. 5].

Як зазначено у Порядку, присудження наукових ступенів доктора і кандидата наук за результатами прилюдного захисту дисертацій покладено на спеціалізовані вчені ради. Експертизу дисертаційних робіт, розгляд атестаційних справ здобувачів та видачу дипломів доктора і кандидата наук проводить Міністерство освіти і науки України на підставі рішень спеціалізованих вчених рад та власного атестаційного висновку. Доцільно буде навести законодавче визначення спеціалізованої вченої ради. Згідно з п. 1.1 Положення про спеціалізовану вчену раду, спеціалізована вчена рада утворюється Міністерством освіти і науки у вищих навчальних закладах III–IV рівня акредитації та наукових установах, що проводять фундаментальні та прикладні наукові дослідження, мають достатній рівень кадрового та матеріально-технічного забезпечення для підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації, за клопотанням центральних органів виконавчої влади, у сфері управління яких є вищі навчальні заклади та наукові установи, національних академій наук, а також вищих навчальних закладів та наукових установ, що належать до сфери управління Міністерства освіти і науки України [8]. Саме на неї покладено обов'язок нести відповідальність за обґрунтованість прийнятих нею рішень і забезпечення високого рівня вимогливості під час проведення захисту дисертацій. Тим не менш, в разі виявлення порушення спеціалізованою вченою радою вимог нормативно-правових актів з питань присудження наукових ступенів доктора або кандидата наук, Міністерство освіти і науки України може вжити відповідних заходів у межах своїх повноважень аж до скасування рішення ради. Керівники (тобто ректори та директори) вищих навчальних закладів або наукових установ, в яких утворено ради, несуть персональну відповідальність за дотримання спеціалізованими вченими радами вимог нормативно-правових актів з питань атестації наукових кадрів вищої кваліфікації, науковий рівень захищених у радах дисертацій.

Існують певні вимоги до написання дисертацій на здобуття наукового ступеня. Так, у п. 11 Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника зазначено, що дисертація на здобуття наукового ступеня є кваліфікаційною науковою працею, яка повинна бути виконана особисто здобувачем у вигляді спеціально підготовленого рукопису або опублікованої монографії [9]. Так, докторська дисертація відповідно до п. 12 зазначеного Порядку: 1) повинна містити

наукові положення та науково обґрунтовані результати у певній галузі науки, що розв'язують важливу наукову або науково-прикладну проблему і щодо яких здобувач є суб'єктом авторського права; 2) може бути подана до захисту за однією або двома спеціальностями однієї галузі науки і повинна відповідати за кожною спеціальністю вимогам, зазначеним в абзаці третьому цього пункту; 3) у випадку, якщо дисертація виконана за двома спеціальностями, а спеціалізована вчена рада, до якої подана дисертація, має право проводити захист дисертацій лише за однією з них, то за відсутності в Україні спеціалізованих вчених рад з правом проведення захисту дисертацій за такими двома спеціальностями з дозволу Міністерства освіти і науки України може проводитися разовий захист; 4) наукові положення та результати, що виносилися на захист у кандидатській дисертації здобувача наукового ступеня доктора наук, не можуть повторно виноситися на захист у його докторській дисертації (можуть бути наведені тільки в оглядовій частині докторської дисертації). Стосовно кандидатської дисертації, то згідно з п. 13 Порядку присудження наукових ступенів та присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника, то вона, по-перше, повинна містити нові науково обґрунтовані результати проведених здобувачем досліджень, які розв'язують конкретне наукове завдання, що має істотне значення для певної галузі науки; по-друге має подаватися до захисту тільки за однією спеціальністю.

Щодо правильності оформлення дисертацій та авторефератів дисертацій, то існують Основні вимоги до дисертацій та авторефератів дисертацій відповідно до Державного стандарту України – ДСТУ 3008-95 «Документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення» [10]. Цікавим і дуже важливим положенням є п. 16 Порядку, оскільки у ньому говориться про плагіат – недопустиме явище, що принижує гідність не лише окремого науковця, а й авторитет усієї країни. У даній нормі передбачено, що у разі виявлення текстових запозичень, використання ідей, наукових результатів і матеріалів інших авторів без посилання на джерело дисертація знімається з розгляду незалежно від стадії проходження без права її повторного захисту. Тим не менш, у разі виявлення в дисертації, авторів якої вже видано диплом доктора чи кандидата наук, текстових запозичень без посилання на джерело може бути порушено клопотання про позбавлення його наукового ступеня. Узагалі під плагіатом розуміється привласнення авторства на чужий твір науки, а також використання у своїх працях чужого твору без посилання на автора [11, с. 977].

Погоджуємося з думкою В. Солощенко стосовно того, що в сучасних умовах відбувається дискредитація у суспільній свідомості звання вченого, а девальвація наукової діяльності призвела до того, що науково-кваліфікаційна робота стала предметом шахрайства: в Інтернеті є безліч пропозицій щодо написання дисертацій на замовлення, без будь-яких (інтелектуальних) зусиль з боку замовника. Наукові ступені, як підкреслює автор, це такі собі аксесуари, почесні прописки до автобіографії [12, с. 115]. Згідно з п. 17 Порядку присудження наукових ступенів та присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника допуску до захисту ди-

сертації здобувача наукового ступеня кандидата наук передують складення кандидатських іспитів. Перелік цих кандидатських іспитів визначає Міністерство освіти і науки України і також воно і контролює процес їх складення. Цікавою є норма про те, що допускається до захисту здобувач наукового ступеня кандидата наук, який не має повної вищої освіти в галузі науки, з якої підготовлено дисертацію. У такому випадку він повинен скласти додаткові кандидатські іспити, перелік яких визначає спеціалізована вчена рада за програмами, затвердженими Міністерством освіти і науки України. Відповідно до п. 18 цього ж Порядку повинна відбутися попередня експертиза дисертації. Її проведення покладається на організацію, до якої був прикріплений здобувач чи де виконувалася дисертація. Ця організація робить висновок про її наукову та практичну цінність. Висновок має бути виданий здобувачеві не пізніше ніж через два місяці після надходження для попередньої експертизи кандидатської, але не пізніше ніж через три місяці докторської дисертації. Керівник організації несе персональну відповідальність за якість, об'єктивність і своєчасність підготовки висновку. Проте можуть траплятися ситуації, коли організація відмовляється готувати обґрунтований висновок. За таких обставин здобувач має право звернутися до Міністерства освіти і науки України для визначення подальшої процедури захисту дисертації. Згідно з п. 19 даного Порядку спеціалізованою вченою радою приймаються дисертації для попереднього розгляду за наявності супровідних документів за переліком, який визначає Міністерство освіти і науки України. Спеціалізована вчена рада має право приймати до розгляду докторську дисертацію не раніше ніж через два місяці, а кандидатську – не раніше ніж через місяць з дня розсилання виготовлювачем обов'язкових примірників видань, в яких опубліковано праці здобувача, що відображають основні результати дисертації. Також слід зазначити, що спеціалізована вчена рада приймає до захисту докторську дисертацію не пізніше ніж через три місяці після подання здобувачем усіх документів, а кандидатську – не пізніше ніж через два місяці. Спеціалізований вченій раді заборонено усувати недоліки, які нею виявлені у дисертації після прийняття її до захисту, а щодо автореферату, то після його розсилання. Відповідно до п. 20 на спеціалізовану вчену раду покладено обов'язок призначати офіційних опонентів для захисту дисертації. Власне термін «опонент» (від лат. *opponens, opponētis* – той, хто заперечує, протиставляє) означає особу (по суті, суперника наукової дискусії), якій доручено право здійснити публічну оцінку дисертації чи доповіді [2, с. 282]. Вони, як зазначено у Порядку, обираються з числа компетентних учених із спеціальності, за якою подано дисертацію, таким чином, щоб було забезпечено незалежність експертизи. Для розгляду докторської дисертації призначаються три офіційних опоненти – усі з них повинні бути докторами наук. Що стосується кандидатської дисертації, то для її розгляду призначаються два офіційних опоненти: один – доктор наук, другий – доктор або кандидат наук. Участь офіційного опонента оплачується відповідно до Норм оплати праці офіційних опонентів [13]. Згідно з п. 21 Порядку, офіційний опонент подає до спеціалізованої вченої ради відгук, який має бути

оформлений відповідно до вимог Міністерства освіти і науки України. Відгук робиться на основі вивчення дисертації та праць, опублікованих за темою дисертації. Не пізніше ніж за десять днів до захисту дисертації спеціалізована вчена рада має видати здобувачеві копії письмових відгуків його офіційних опонентів. Далі спеціалізована вчена рада надсилає до Міністерства освіти і науки України повідомлення за зразком, встановленим останнім. По суті, дане повідомлення посвідчує факт прийняття дисертації до захисту і призначення офіційних опонентів. Також повідомлення про захист докторської і кандидатської дисертації повинно бути опубліковане в офіційному друкованому виданні Міністерства освіти і науки України. А відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України «Щодо офіційного друкованого видання Міністерства», такий статус надано щотижневій газеті «Освіта України», інформаційному збірнику (коментарі) Міністерства освіти і науки України (збірник офіційних нормативних документів Міністерства освіти і науки України), (інформування громадськості щодо присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань) [14].

Як зазначено у п. 24 Порядку, на засіданні спеціалізованої вченої ради проводиться сам прилюдний захист дисертації. Тим не менш, не кожне засідання може вважатися правоможним. Правоможним воно визнається тоді, коли в його проведенні взяло участь не менше ніж дві третини складу, а також не менше ніж чотири доктори наук з кожної спеціальності докторської і не менше ніж три доктори наук із спеціальності кандидатської дисертації. Рішення спеціалізованої вченої ради про присудження наукового ступеня вважається позитивним, якщо за нього проголосувало не менш як три чверті членів ради, які брали участь у засіданні. У Порядку, зокрема, зазначено, що захист дисертації повинен мати вигляд наукової дискусії. У цій дискусії зобов'язані взяти участь всі присутні на засіданні члени спеціалізованої вченої ради – доктори наук з кожної спеціальності, за якою виконано дисертацію. Також на засіданні під час захисту дисертації обов'язковою є явка офіційних опонентів. Однак, з поважної причини може бути відсутній один з офіційних опонентів. У такому різі захист дисертації може проводитися за наявності позитивного відгуку відсутнього опонента (такий відгук має бути оголошений). Тим не менш, захист дисертації не може проводитися, коли відсутні офіційні опоненти або той офіційний опонент, який подав негативний відгук про дисертацію. Одразу після процедури захисту дисертації спеціалізована вчена рада повинна провести таємне голосування щодо присудження наукового ступеня. Протокол лічильної комісії затверджується відкритим голосуванням простою більшістю голосів членів ради, які брали участь у засіданні. Але варто наголосити на тому, що здобувач має право самостійно за письмовою заявою зняти дисертацію з розгляду на засіданні спеціалізованої вченої ради до початку таємного голосування та у подальшому подати її до захисту як нову працю (крім випадків, коли у його роботі було виявлено плагіат).

Говорячи про зарубіжний досвід, треба підкреслити, що система присудження наукових ступенів у Європі вважається дуже консервативною, оскільки формувалася сторіччями. Кожна країна прагне зберегти певні на-

ціональні традиції і наукові школи, які виплекала кожна галузь академічної науки. Оцінювання рівня кваліфікації науково-педагогічних працівників, котре є утвердженням їхнього права на виконання кваліфікованої викладацької діяльності на різних посадах у різних країнах, також підлягає гармонізації в ході Болонського процесу [15, с. 62]. Тому досі існують розбіжності у тлумаченні та значенні наукових ступенів нашої країни та зарубіжних. Тим не менш, якщо робити порівняльний аналіз порядку присудження наукових ступенів нашої країни з порядком Російської Федерації, то можемо помітити, що вони майже ідентичні [16]. Звичайно, дана ситуація говорить про залишки атмосфери радянського періоду. Як відомо, не один рік уже вітчизняна система освіти та науки перелаштовується на Болонський процес. Вірно зазначає Л. Лобанова щодо того, що Болонський процес характеризується багатоаспектністю, і основне у ньому для усіх нас – створення єдиного європейського освітнього і наукового простору, зокрема, запровадження єдиних вимог при здобутті наукових ступенів [17, с. 43]. До Болонського процесу вітчизняні науковці висловлювали неоднозначне ставлення. Проте, ми погоджуємося із позицією Р. Бойка, В. Мачуліна та Л. Шкляра, що Україна, як невід'ємна частина культурного простору Європи, рано чи пізно усе одно стане членом Європейського Союзу, і тому стає зрозуміло, що і нам прийдеться переходити на європейські стандарти у сфері освіти [7, с. 3]. Адже специфіка еволюційного розвитку систем освіти у різних країнах світу зумовила серйозні відмінності в національних системах підготовки й атестації наукових і науково-педагогічних кадрів найвищої кваліфікації. Так, серед них Л. Лобанова виділяє такі: 1. Здебільшого, стандартних термінів підготовки докторських дисертацій не існує. Вони, зазвичай, коливаються у межах 3–5 років і залежать, скоріше, від наукової спеціальності, ніж від установлених національною системою правил; 2. Відсутній єдиний міжнародний стандарт архітектури системи найвищих наукових ступенів. Є унітарна (США, Канада, Великобританія, Японія, Швейцарія тощо) і дворівнева (Україна, Німеччина, Франція, Росія, Білорусь, Молдова) архітектура національних моделей системи найвищих наукових ступенів; 3. Наявні проблеми не лише щодо визнання дипломів про найвищі наукові ступені, а й у програмах підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів найвищої кваліфікації не тільки на міжнародному рівні, а й всередині національних систем підготовки наукових кадрів [18, с. 41]. Проте, незважаючи на відмінності, ми переконані, що не можна ігнорувати національну наукову культуру кожної окремої держави, яка формувалася протягом не одного десятка, а то й сотні років. Особливості у порядку присудження наукових ступенів у різних країнах свідчать лише про самостійність наукового шляху суспільства і це має, на нашу думку, тільки позитивні наслідки.

Висновки. Отже, порядок присудження наукових ступенів у нашій країні є складною та відповідальною процедурою. Серйозні вимоги, що поставлені перед здобувачами, свідчать про якість і рівень національної науки. Тим не менш, можна помітити, що кваліфікація здобувача, глибина його знань і ефективність наукових досліджень виступає основним факто-

ром у питанні присудження наукового ступеня. Оскільки політика України спрямована на євроінтеграцію, то у близькому майбутньому можуть бути внесені нові зміни, які не характерні національній культурі науки. Але позитивним у цьому є створення єдиного стандарту, вимог і правил до наукових ступенів європейських держав.

Бібліографічні посилання

1. Интеграция науки и образования – ключевой фактор построения общества, основанного на знаниях : материалы Междунар. симпоз. (Киев, 25 октября 2007 года). – К., 2008.
2. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К., 1998. – Т. 4: Н-П. – 2002.
3. A new start for the Lisbon Strategy. Communication to the Spring European Council: Working together for growth and jobs. Communication from President Barroso in agreement with Vice-President Verheugen, 2005. – 31 p.
4. Якушев А. Н. Становление и развитие института присуждения ученых степеней в университетах Западной Европы (XII – пер. пол. XX ст.) / А. Н. Якушев. – Ставрополь. – 41 с.
5. Teichler U. Changing structures of the higher education systems: the increasing complexity of underlying forces/ Ulrich Teichler// Higher Education Policy. – 2006. – № 19. – P. 447–461.
6. Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника: Постанова Кабінету Міністрів України від 07.03.2007 № 423 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 18. – Ст. 731.
7. Мачулін В. Ф. ВАК у контексті Болонського процесу / В. Ф. Мачулін, Р. В. Бойко, Л. Є. Шкляр // Бюл. ВАК України. – 2005. – № 3. – С. 2–6.
8. Про спеціалізовану вчену раду: Положення МОНмолодьспорт України від 14.09.2011 № 1059 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 78. – Ст. 2895.
9. Про затвердження Переліку наукових спеціальностей: Наказ МОНмолодьспорт України від 14.09.2011 № 1057 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 78. – Ст. 2893.
10. Основні вимоги до дисертацій та авторефератів дисертацій // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.health.gov.ua
11. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. – Ірпінь, 2004.
12. Солощенко В. М. Особливості присудження наукових ступенів у Європі: ретроспективний аналіз / Солощенко В. М. // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2009. – № 2. – С. 106–116.
13. Про затвердження Норм оплати праці офіційних опонентів : Наказ ВАК України від 29.10.2010 № 696/345 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 88. – Ст. 3138.
14. Щодо офіційного друкованого видання Міністерства : Наказ МОНмолодьспорту України від 14.02.12 № 164 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.nau.ua
15. Домніч В.І. Болонський процес : український погляд / Домніч В.І. // Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору: моніторинг якості освіти : тематичний випуск. – К., 2007. – Т. 1 (5). – С. 60–66.
16. О порядке присуждения ученых степеней: Положение Высшей Аттестационной Комиссии от 30 января 2002 г. № 74 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vak.ed.gov.ru/ru>
17. Лобанова Л. Архітектура наукових ступенів: міжнародна практика і вітчизняні традиції / Лобанова Л. // Вісник Національної академії наук України : загальнонауковий та громадсько-політичний журнал. – К., 2009. – № 1. – С. 42–55.
18. Лобанова Л. С. Сучасний досвід організації підготовки й атестації наукових і науково-педагогічних кадрів в розвинутих країнах світу / наук. кер. Б. А. Малицький. – К., 2008.

Савищенко В. Н. Порядок присудження научних степеней в условиях европейской интеграции. Сделан правовой анализ порядка присуждения научных степеней

ней в університетах. В процесі дослідження вияснена сутність поняття «научна ступень»; определены особенности правового регулювання порядку присвоєння научних ступеней в університетах; рассмотрен зарубіжний досвід порядку присудження научних ступеней.

Ключевые слова: *присудження, научна ступень, університет.*

Savishchenko V. M. Order of awarding academic degrees in terms of European integration. The author noted that an important role in the development of scientific potential plays a presence of the relevant academic degree or title that is proof of the qualification requirements for employment researcher respective positions. Now the order of awarding academic degrees in Ukraine is regulated by the Order of awarding degrees and the academic rank of Senior Scientist. The author found that a gap in current legislation of Ukraine is the lack of definition of "academic degree". She substantiated the importance and need for consolidation in the current legislation the term "academic degree" as an officially recognized scientific skills of the scientist, which according to procedure established by law defended his/her thesis (specialty as provided by law) and received a state diploma.

Statutory definition of specialized academic board, requirements for regulation of its work are considered. Terms of reference of the Ministry of Education and Science of Ukraine for the award of the degree of doctor or PhD, responsible managers of higher education institutions or research institutions for the scientific degree of theses defended in boards.

There is the analysis of the requirements for writing, drawing and defend theses for the degree, the conditions under which the dissertation is removed from consideration and the grounds for the application for withdrawal of doctor or candidate of science degree.

The conclusion is made that the procedure for awarding degrees in the country is a complex and demanding procedure. Major requirements posed to the applicants demonstrate the quality and level of national science. However, one can notice that the qualifications of the applicant, the depth of his knowledge and effectiveness research are the main factors for the award of degree. Since Ukraine's policy aimed at European integration, in the near future can be made new changes that are not typical of the national culture of science. Nevertheless, the positive in this is to create a common standard, requirements and rules for the academic degrees of European countries.

Keywords: *conferment, academic degree, university.*

Надійшла до редакції 21.03.2014

Слубський І. Й.

кандидат юридичних наук, доцент
(Прикарпатський факультет Львівського
державного університету внутрішніх справ)

УДК 342.922 : 342.7

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Зроблено спробу проаналізувати та узагальнити досвід формування та трансформації нормативно-правових документів провідних світових держав, а також країн СНД у сфері протидії торгівлі людьми. Особливо виокремлено законодавчу базу США, де проблему рабства та торгівлі людьми було вирішено набагато пізніше. У підсумку дослідження зазначено, що для боротьби зі зростанням торгівлі людьми потрібен спільний міжнародний комплексний підхід.

Ключові слова: *торгівля людьми, протидія торгівлі людьми, боротьба з торгівлею людьми, міжнародний досвід.*

Постановка проблеми. Захист прав людини та громадянина з початком XXI століття наповнюється новим змістом і потребує тісної міждержавної співпраці. В новітніх умовах інтеграції та глобалізації всіх сфер суспільного життя проблеми захисту прав людини набувають стратегічного значення, серед яких чільне місце посідає боротьба з торгівлею людьми, яка вимагає посиленої уваги усього світового співтовариства. Рада Європи, активним членом якої Україна є з 1995 року, приділяє цим питанням особливу увагу, у зв'язку з чим це зобов'язує українських правотворців привести наше законодавство до європейських стандартів, і в першу чергу в галузі дотримання прав людини та протидії торгівлі людьми. Євроінтеграційна політика України, у свою чергу, зумовлює актуалізацію узгодження українського законодавства з проблем захисту прав людини відповідно до норм законодавства Євросоюзу. У зв'язку з цим тема наукової розвідки, присвячена протидії торгівлі людьми у геополітичному масштабі, є особливо актуальною для України.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Світова державно-правова наука досить детально торкається аналізу проблем торгівлі людьми. Безпосередньо зазначена тематика досліджувалася у працях Р. Рамфа, У. Зібера, П. ван Дюйна, В. Руджієро, М. Шейноста, В. Валкенбурга, Дж. Оккіпінті, Е. Ніснер, К. Джоунз-Паулі, Н. Гафізової та інших. Проблемі торгівлі людьми, що пов'язана із захистом прав жінок, присвятили свої наукові розвідки Р. Кук, Н. Кауфман Гевенер, Б. Елдер, Д. Джохала, Б. Плонг, Р. Грант, Л. Браун, К. Ньюленд.

Питанням торгівлі людьми науковці розпочали приділяти увагу одразу після встановлення суверенної української держави, розглядаючи їх як науковий, так і суспільно-політичний зріз, що стимулювало прийняття національних нормативно-правових актів, які базувалися на кращих міжнародних зразках. В українській правовій науці дослідженню торгівлі людьми з точки зору кримінального права та кримінології присвячені праці В.О. Іващенко, В.А. Козака, Я.Г. Лизогуба, А.М. Орлеана та Н.С. Юзікової. Міжнародно-правовий аспект боротьби із торгівлею людьми як порушення прав людини досліджується також у роботах Г.Л. Кохан та Н.В. Плахотнюк. Окрім того, серед українських дослідників цього питання необхідно відзначити О.М. Бандурку, Ю.М. Галустьяна, В.М. Куца, К.Б. Левченко, Д.Л. Мачарашвілі, Т.А. Татаринцева, С.М. Ратушного, Ю.С. Шемшученка. Окремими аспектами цієї сфери займалися М.В. Буроменський, О. Горбунова, В.Н. Денисов, Т.О. Дорошок, М.М. Микієвич, І.А. Шваб, О.В. Швед.

Проте, попри вказані надбання вчених, на сьогодні, існуючі розвідки звужені до універсальних аспектів або ж до проблем викорінення сучасних форм рабства в межах конкретної держави. Разом із цим можливості та механізми регіональних організацій не отримали необхідної уваги, що, у свою чергу, змогло би дозволити їм посісти належне чільне місце у світовій системі запобігання торгівлі людьми, що й зумовило написання цієї статті та є її новизною.

Відтак, **метою** роботи визначено здійснення характеристики міжнародного досвіду у сфері протидії торгівлі людьми та виокремлення автор-

ського бачення з цього питання.

Виклад основного матеріалу. Насамперед, маємо зазначити, що, по-перше, безпосереднє регулювання правового становища особи є виключно компетенцією держави та прямопропорційно залежить від її соціально-економічного розвитку; по-друге, дійсне дотримання міжнародних норм щодо захисту прав та їхнє входження в життя неабиякою мірою залежить від активності безпосередньо самих людей.

Наразі близько 180 країн володіють законодавством, яке дозволяє протидіяти проявам торгівлі людьми. Складність і багатогранність зазначеного явища зумовили неоднакові підходи до криміналізації діяння – кримінальні кодекси різних країн трактують цей злочин по-різному [1–4], в деяких країнах торгівлю людьми виокремлено в конкретний склад злочину (Австрія, Республіка Білорусь, Республіка Вірменія, Грузія, Данія, Ізраїль, Республіка Казахстан, Киргизька Республіка, Литовська Республіка, Республіка Молдова, Російська Федерація, Республіка Таджикистан, Республіка Узбекистан, Франція, ФРН, Швейцарія, Японія), в інших – не виділено в окремий склад та вона переслідується в межах інших наявних законів (Австралія, Азербайджанська Республіка, Аргентина, Бельгія, Естонська Республіка, КНР, Республіка Корея, Нідерланди, Норвегія, Сан-Марино, Таїланд, Туреччина) або, як варіант, не переслідується ніяк (Республіка Болгарія, Латвійська Республіка, Республіка Польща, Туркменістан, Швеція) [5]. Приміром, торгівля жінками для примушування до заняття проституцією часто переслідується за статтями за контрабанду або за злочини, тісно пов'язані з проституцією, такі, наприклад, як сутенерство. Обмежена сфера застосування зазначених законів дає можливість особам, що займаються торгівлею людьми, уникнути суворого покарання, попри серйозність та жорстокість вказаного злочину.

Відтак, видається доцільним більш детальний розгляд національних законодавств у сфері протидії торгівлі людьми країн, які виділили її в окремий злочин, що охоплює усі форми торгівлі людьми, на прикладі США, деяких країн Європи, Росії та інших країн, що входили до складу колишнього СРСР.

На відміну від багатьох інших країн цивілізованого світу, у США проблему рабства та торгівлі людьми було вирішено набагато пізніше. 11 вересня 2000 р. Сенат США одностайно прийняв новий закон, спрямований на захист жертв домашнього насильства та торгівлі людьми. Частина зазначеного нормативного акта присвячена боротьбі з нелегальним увезенням жінок до країни з метою сексуальної й іншої експлуатації, а також захисту жертв і притягненню осіб, винних у зазначених злочинах, до кримінальної відповідальності (Trafficking Victims Protection Act of 2000). У цілому американське законодавство, яке криміналізує торгівлю людьми та пов'язані з цим діяння, є одним із найпрогресивніших у світі. Воно найбільш відповідає міжнародному праву, зокрема, Протоколу ООН проти торгівлі людьми 2000 р., на відміну від національних законодавств інших країн, що, безперечно, свідчить про сучасність використовуваних юридичних конструкцій та відповідність їх реальності.

В Австрії торгівля людьми є предметом ст. 217 Кримінального кодексу, яка встановлює відповідальність за вчинення дій, пов'язаних зі втягненням у заняття проституцією. Відповідно до цієї статті, «особа, яка примушує іншу особу займатися проституцією, навіть якщо інша особа до того вже займалася проституцією, в іншій країні, а не у себе на Батьківщині чи країні, де вона постійно проживає, або постачає іншу особу для вказаної мети, карається позбавленням волі на строк до 5 років, а якщо цей злочин скоєно з метою отримання прибутку – строком до 10 років».

Особа, яка шляхом обману примушує іншу особу займатися проституцією в іншій країні, а не у себе на батьківщині або країні, де вона постійно проживає, або примушує її шляхом жорсткого поводження або погроз переїхати в іншу країну, переправляє її в іншу країну шляхом насильства чи обману, карається позбавленням волі строком до 10 років».

У 1995 р. у Бельгії парламентом було прийнято Закон про заборону торгівлі людьми та дитячої порнографії. Відповідно до цього закону було внесено зміни до Кримінального кодексу Бельгії, а також до закону про іноземців 1980 р., що регулює питання в'їзду, перебування та постійного проживання у країні, а також процедуру видворення іноземних громадян з її території. Здійснений контент-аналіз бельгійського законодавства у сфері протидії торгівлі людьми дає можливість стверджувати, що питання торгівлі людьми регулюються декількома статтями кримінального кодексу, текст якого було оновлено.

Правові норми, які встановлюють кримінальну відповідальність за торгівлю людьми, існують у законодавстві Чеської Республіки з 2002 року. У 2004 р. до Кримінального кодексу було введено статті, спрямовані на боротьбу з торгівлею людьми з метою примусової праці, а також інших видів експлуатації. Ще у 2002 р. у Чехії було створено міжвідомчу робочу групу по боротьбі з торгівлею людьми. Метою створення групи (куди увійшли представники Міністерства внутрішніх справ, Міністерства юстиції, Міністерства праці та соціальної політики, Міністерства охорони здоров'я, а також Генеральної прокуратури) було опрацювання комплексного рішення проблеми торгівлі людьми на рівні органів державної влади.

Цікавим є досвід Нідерландів, де секс-індустрію було декриміналізовано з жовтня 2000 р. Такий крок розглядається як один із засобів боротьби з торгівлею жінками. Ідея полягає у тому, щоб шляхом декриміналізації проституції, введення системи ліцензування будинків розпусти (компанії секс-бізнесу регулюються системою ліцензування і мають відповідати окремим вимогам, зокрема у галузі безпеки та охорони здоров'я) та покращення умов роботи секс-працівників зробити цю сферу діяльності менш доступною для кримінальних елементів. Скасування такої заборони надало змогу ліквідувати правові перешкоди для визнання роботи у секс-індустрії легальною та забезпечити працівникам секс-індустрії такі самі трудові та цивільні права, як всім іншим працівникам.

Важливим елементом складу злочину є наявність будь-якої форми примусу; для закону не має значення, чи працювала жертва у секс-індустрії раніше, чи було жертві відомо про її подальшу працю у секс-індустрії, або

ж чи бажає жертва працювати далі у секс-індустрії добровільно. В Нідерландах ведеться активна просвітницька робота серед населення з проблем торгівлі людьми. Урядом здійснюється фінансування національної кампанії інформування населення, спрямованої на запобігання торгівлі людьми з метою сексуальної експлуатації [6].

За останні десятиріччя Італія зіткнулась зі збільшенням масштабів торгівлі людьми, виступаючи як у ролі країни призначення, так і території транзиту – своєрідного «вікна» для переміщення до інших європейських країн – для жінок, дітей та чоловіків, яких продають з метою сексуальної і трудової експлуатації. Торгівля людьми у будь-яких формах заборонена в Італії відповідно до Закону № 228 2003 р. «Про заходи протидії торгівлі людьми». Так, у Законі надано точне визначення злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми. На основі Закону 228/2003 до Кримінального кодексу Італії було внесено формулювання, що встановлює відповідальність за торгівлю людьми (стаття 601 КК, яка передбачає жорсткі санкції, а саме – позбавлення волі строком від 8 до 20 років [7]). Окрім того, на території Італії діють Закон № 75 «Про проституцію та боротьбу проти експлуатації проституції третіми особами» [8] та Закон № 269 «Про боротьбу проти проституції неповнолітніх осіб, порнографії, секс-туризму та інших сучасних форм рабства» [9].

Іспанія була першою країною – членом Європейського союзу, що ратифікувала (1 березня 2002 р.) Протокол про попередження та припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності. На даний час торгівля людьми переслідується у Іспанії на основі останніх змін до Кримінального кодексу та Конституційних законів 11/2003, згідно з якими санкції за торгівлю людьми з метою сексуальної експлуатації передбачають від 5 до 15 років позбавлення волі, а за торгівлю людьми з метою використання рабської праці – від 4 до 8 років тюремного ув'язнення.

Проблема торгівлі людьми почала виникати у Франції на початку 1990-х років, у той час коли інші європейські країни вже відчували на собі масштабні наслідки даного явища. Важливо зазначити, що на сьогодні торгівля людьми у Франції включає в себе не лише примусову проституцію. У цій країні проблема існує і в інших формах: наприклад, домашнього рабства, примусової праці у сільському господарстві, будівництві, у готельному або сервісному бізнесі та примусового жебрацтва. Щодо законодавчого забезпечення проблеми торгівлі людьми, то у зазначеній країні сформульовано положення про торгівлю людьми у Законі про внутрішню безпеку. З прийняттям зазначеного Закону до Кримінального кодексу у 2003 р. було введено статтю 225(4.1), яка встановлює кримінальну відповідальність безпосередньо за правопорушення, пов'язані з торгівлею людьми.

Уряд Німеччини обрав протидію торгівлі людьми шляхом мобілізації зусиль правоохоронних органів. Законодавство Німеччини забороняє торгівлю людьми у будь-якій формі; торгівля людьми з метою сексуальної експлуатації (розділ 232 Кримінального кодексу) та примусової праці (розділ 233) є злочинами. Покарання за такі злочини передбачає до 10 років

позбавлення волі. Водночас урядом Німеччини приділяється значна увага і превентивній роботі, зокрема фінансується діяльність цілої низки неурядових організацій, що проводять інформаційно-освітні кампанії з попередження торгівлі людьми як у самій Німеччині, так і за кордоном [10].

Входження Російської Федерації у світове співтовариство як повноправного ринкового партнера також пов'язано з процесом міжнародної міграції населення, передусім – трудової. Важливим аспектом міграції є відсутність єдиного механізму, що дає змогу реально, починаючи з моменту перетинання державного кордону, взяти під правовий контроль переміщення іноземних громадян-мігрантів територією держави. Інтеграція Росії у світову економіку викликала, у свою чергу, інтенсивну інтеграцію російської злочинності у міжнародну, в тому числі й у сфері торгівлі людьми. Під торгівлею людьми у КК РФ розуміється «купівля-продаж людини, інші угоди щодо людини, а так само вчинені з метою її експлуатації вербування, перевезення, передача, приховування або отримання». Крім того, важливу роль у боротьбі з кримінальним бізнесом, заснованим на торгівлі людьми, відіграє Федеральний закон «Про державний захист потерпілих, свідків та інших учасників кримінального судочинства» від 20 серпня 2004 р. № 119-ФЗ [11], яким передбачено комплекс заходів, що здійснюються з метою забезпечення безпеки захищуваних осіб. Ними, відповідно до положень ст. 2 закону, можуть бути заявники, очевидці та жертви злочину [11].

Кримінальне законодавство Республіки Білорусь становить інтерес у сенсі протидії торгівлі людьми, оскільки на даний час у Республіці Білорусь у цілому сформовано нормативно-правову базу у частині протидії торгівлі людьми, що відповідає міжнародним стандартам. Окрім того, у республіці розподілені відповідні повноваження правоохоронних органів, що виключає дублювання їхніх функцій (координуючим органом є Міністерство внутрішніх справ). Відмінною рисою організації роботи з протидії торгівлі людьми у Республіці Білорусь є скоординована робота правоохоронних органів республіки з правоохоронними органами інших держав і міжнародними організаціями (Європол, Інтерпол, МОМ тощо). Окрім того, з метою мінімізації негативних соціальних наслідків торгівлі людьми та реабілітації жертв трафіка у республіці діє 156 територіальних центрів соціального обслуговування населення системи Міністерства праці та соціального захисту.

У свою чергу, Республіка Казахстан визнає, що торгівля людьми являє собою грубе порушення прав та свобод людини, і боротьба з цим явищем повинна бути жорсткою та непримиренною. Торгівля людьми у цій державі належить до різновиду злочинів проти особи, які караються позбавленням волі строком від 1 до 15 років з конфіскацією майна (ст. 128 Кримінального кодексу Республіки Казахстан від 16 липня 1997 р. № 167-1 (у редакції станом на 23 квітня 2014 р.) [12].

У законодавстві Республіки Туркменістан цікавим з огляду на нашу розвідку є Закон про боротьбу з торгівлею людьми. Зокрема розділ II зазначеного закону присвячено діяльності та повноваженням різних державних органів, що займаються боротьбою з торгівлею людьми. Наприклад,

відповідно до ст. 7 закону, Генеральна прокуратура Туркменістану признається в якості органу, відповідального за координацію усіх видів діяльності по боротьбі з торгівлею людьми.

Транснаціональна злочинність розробила добре відпрацьований механізм здійснення торгівлі людьми, при якому відслідкувати рух «живого товару» надзвичайно важко. Проте, варто зазначити, що останнім часом намітилися певні позитивні зрушення у ставленні до проблеми торгівлі людьми як пересічних громадян, так і представників владних структур. Зокрема, в Україні створено належну правову базу для боротьби з торгівлею людьми.

Будучи активним учасником протидії торгівлі людьми, активним членом Організації Об'єднаних Націй, Ради Європи, Організації з безпеки та співробітництва в Європі та інших міжнародних організацій, створених для просування ідей та принципів демократії, верховенства права та захисту прав людини, Україна прийняла Закон України «Про протидію торгівлі людьми» від 20 вересня 2011 р. № 3739 [13]. Зазначений закон визначає організаційно-правові принципи протидії торгівлі людьми, основні напрями державної політики у сфері протидії торгівлі людьми, повноваження органів виконавчої влади, порядок встановлення статусу осіб, які постраждали від торгівлі людьми, і порядок надання допомоги таким особам. Постановою Кабінету Міністрів «Про національного координатора у сфері протидії торгівлі людьми» від 18 січня 2012 р. № 29 [14] Міністерство соціальної політики визначено національним координатором у сфері протидії торгівлі людьми. Крім зазначеного, відповідними постановами Кабінету Міністрів України затверджено Порядок встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми [15], Порядок взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми [16], Порядок виплати одноразової матеріальної допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми [17], Типове положення про центр реабілітації для осіб, які постраждали від торгівлі людьми [18], Порядок взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми [19], тощо.

До речі, Україна стала третьою державою Європи, поряд з Бельгією та Німеччиною, які на законодавчому рівні визнали торгівлю людьми тяжким злочином. Відповідальність за вчинення зазначеного злочину передбачено статтею 149 «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини» Кримінального кодексу України [20].

Як **висновок** варто зазначити, що впродовж останнього десятиріччя стало очевидним, що для боротьби зі зростанням торгівлі людьми потрібен спільний комплексний підхід. Прихильність до такого роду підходу знайшла своє відображення у низці інструментів та документів у сфері прав людини. Оскільки міжнародне співробітництво є важливою запорукою успіху у протидії торгівлі людьми, з метою посилення реакції на транснаціональну злочинність з боку правоохоронних та судових органів, у доповнення до зусиль на внутрішньодержавному рівні, вважаємо за необхідне створити всебічну транснаціональну стратегію протидії торгівлі людьми та прискорити укладення двосторонніх, регіональних і глобальних угод у цій

сфері. При цьому необхідними є добре сплановані спільні дії усіх суб'єктів протидії торгівлі людьми, що матимуть довгостроковий, скоординований та стратегічний характер. Планування дій повинно відбуватися на реальній оцінці як самої проблеми, так і наявних можливостей реагування на неї та підкріплюватися готовністю різних заінтересованих груп та установ до співробітництва один з одним на місцевому рівні та з іншими суб'єктами на регіональному й міжнародному рівнях.

Бібліографічні посилання

1. Кримінальний Кодекс Німеччини (Strafgesetzbuch Deutschland) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gesetze-im-internet.de/stgb/>
2. Кримінальний Кодекс Бельгії (Strafwetboek Belgie) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/change_lg.pl?language=nl&la=N&table_name=wet&cn=1867060801/
3. Кримінальний Кодекс Франції (Code pénal français) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006070719/>
4. Кримінальний Кодекс Угорщини (Magyar Büntető Törvénykönyv) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://jogiangolfordito.hu/jogszabalyok/56-btkhu.html/>
5. *Негодченко Д.О.* Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми в Україні та інших країнах: порівняльно-правовий аналіз : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Д.О. Негодченко. – Х., 2011.
6. Trafficking in persons Report 2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.state.gov/g/tiprpt/2010>
7. [Електронний ресурс] : Режим доступу : <http://www.legislationonline.org/documents/action/popup/id/4968>
8. Sulla prostituzione e contro coloro che profitto dalla prostituzione : Legge numero 75. – 2002.
9. Sulla lotta contro la prostituzione minorile, pornografia, turismo sessuale e altre forme moderne di schiavitù : Legge numero 269. – 2002.
10. [Електронний ресурс] : Режим доступу : <http://www.no2slavery.ru/ru/issledovaniya/>
11. О государственной защите потерпевших, свидетелей и иных участников уголовного судопроизводства : Федеральный закон Российской Федерации от 20.08.2004 № 119-ФЗ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rg.ru/2004/08/25/zakon-zashita.html>
12. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 16.07.1997 № 167-I [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1008032
13. Про протидію торгівлі людьми : Закон України від 20.09.2011 № 3739-VI // ВВР України. – 2012. – № 19–20. – Ст. 173.
14. Про національного координатора у сфері протидії торгівлі людьми : Постанова Кабінету Міністрів України від 18.01.2012 № 29 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 5. – Ст. 179.
15. Про затвердження Порядку встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми : Постанова Кабінету Міністрів України від 23.05.2012 № 417 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 39. – Ст. 1476.
16. Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми : Постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2012 № 783 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 64. – Ст. 2615.
17. Порядок виплати одноразової матеріальної допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми : Постанова Кабінету Міністрів України від 25.07.2012 № 660 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 56. – Ст. 2239.
18. Про затвердження Типового положення про центр реабілітації для осіб, які постраждали від торгівлі людьми : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.06.2003

№ 987 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 27. – Ст. 1324.

19. Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми : Постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2012 № 783 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 64. – Ст. 2615.

20. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

Слубский И. И. Международный опыт в сфере противодействия торговле людьми. Сделана попытка проанализировать и обобщить опыт формирования и трансформации нормативно-правовых документов ведущих мировых государств, а также стран СНГ в сфере противодействия торговле людьми. Особенно выделена законодательная база США, где проблема рабства и торговли людьми была решена намного позже. В итоге исследования отмечено, что для борьбы с ростом торговли людьми нужен общий международный комплексный подход.

Ключевые слова: *торговля людьми, противодействие торговле людьми, борьба с торговлей людьми, международный опыт.*

Slubskyy I. Yo. An attempt to analyze and summarize the experience in formation and transformation of normative legal acts of leading world countries within CIS in the sphere of counteracting human trafficking is made in the article.

The author stresses that first of all, direct regulation of the legal status of a person is exclusively a country's competence and proportionally depends on its social and economic development; secondly, the actual adherence to international standards according protection of human rights and their occurrence in life depends to a large extent on the activity of the citizens.

It is emphasized in the scientific exploration that nowadays about 180 countries have legislation that allows to counter human trafficking. The complexity and diversity of this phenomenon led to different approaches to the act's criminalization – criminal codes of different countries interpret this crime in many ways; human trafficking in some countries is singled out in particular corpus delicti, in others it is not singled out and it is prosecuted within other existing laws or, alternatively, is not prosecuted.

The legal base of USA is particularly singled out. The problem of slavery and human trafficking was solved much later. September 11, 2000 the U.S. Senate unanimously passed a new law aimed at protecting victims of domestic violence and human trafficking. Part of this normative act is devoted to the fight against the illegal women importation to the country for sexual and other exploitation and protecting victims and prosecuting perpetrators of the crimes to the criminal liability (Trafficking Victims Protection Act of 2000). In general, the U.S. legislation that criminalizes human trafficking and related acts is one of the most progressive in the world. It mostly meets international law, including UN Protocol against Human Trafficking, dated from 2000, in contrast to the domestic legislations of other countries, which certainly indicates the modernity of used legal structures and their correspondence to reality.

As a result, the author of the research states that we need joint international integrated approach for fighting the growth of human trafficking.

Keywords: *trading in people, counteraction trading in people, fight, with trading in people, international experience.*

Надійшла до редакції 20.03.2014

Бірюкова Н. М.

викладач

(Таврійський національний
університет ім. В.І. Вернадського)

УДК 342.951

УДОСКОНАЛЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ПРИ ВСТАНОВЛЕННІ РЕЖИМУ ЗОНИ НАДЗВИЧАЙНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ СИТУАЦІЇ

Запропоновано новий підхід до взаємодії між органами публічної адміністрації при надзвичайних екологічних ситуаціях, який реалізується за допомогою створення міжвідомчої комісії з надзвичайних екологічних ситуацій.

Ключові слова: взаємодія, міжвідомча комісія, надзвичайна екологічна ситуація, адміністративно-правовий режим, органи публічної адміністрації.

Постановка проблеми. Для досягнення позитивного результату у сфері соціального, економічного життя та безпеки населення при встановленні адміністративно-правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації необхідно запровадити в Україні таку організаційну модель, яка б допомогла підвищити ефективність взаємодії між органами публічної адміністрації.

Забезпечення оптимальної взаємодії органів публічної адміністрації при встановленні адміністративно-правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації має суттєве значення для зменшення негативних наслідків, що відбуваються при таких ситуаціях. Саме завдяки відпрацьованому механізму взаємодії можливе виконання єдиної функції – забезпечення режиму зони надзвичайної екологічної ситуації в Україні. Для виконання цієї функції необхідні: взаємний зв'язок між органами публічної адміністрації, чітка координаційна діяльність та погодженість у діях. Створення таких умов сприятиме їх ефективному функціонуванню.

Враховуючи потреби сучасного суспільства та кількість надзвичайних екологічних ситуацій в Україні, вважаємо, що одним з основних елементів нового механізму, який індивідуалізує специфічні умови адміністративно-правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації, є міжвідомча комісія з надзвичайних екологічних ситуацій.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. У статті для більш детального дослідження взаємодії органів публічної адміністрації проаналізовано праці не лише юристів, а й спеціалістів інших галузей. Так, для дослідження терміна «взаємодія» нами було досліджено публікації таких вчених-філософів: Г. Гель, Е.Б. Евладов, І. Кант, Б.М. Кедрів, Г.В. Осіпов, А.А. Радугін, С.О. Родіонова. З точки зору психології «взаємодію» досліджували: Г. Каплан, Б. Седок та ін. Іншу групу науковців склали: В.П. Горбатенко, В.Л. Комаровська, Г.В. Ложкін, Є.І. Рогов, В.В. Спасенніков, І.М. Цимбалюк, Ю.С. Шемшученко.

До науковців, які досліджували питання взаємодії при адміністративно-правових режимах між органами влади, слід віднести таких: С.С. Алексєєв, Д.М. Бахрах, А.В. Басов, Ю.В. Дубко, С.О. Кузніченко, С.С. Маїлян, Т.П. Мінка, І.С. Розанов, В.Б. Рушайло та ін.

Таким чином, метою статті є дослідження питань вдосконалення взаємодії між органами публічної адміністрації при встановленні режиму зони надзвичайної екологічної ситуації.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день існує багато підходів та думок з тлумачення терміна «взаємодія» як загального явища. У наукових колах виникає дискусія з приводу ототожнення «взаємодії» та «координації». Перша група науковців вважає, що взаємодія і координація – синоніми. На думку другої групи, взаємодія має більш широке визначення, ніж координація. Третя група науковців дотримується позиції, що координація є ширшим поняттям.

У нормативно-правовій базі, яка регулює питання надзвичайної екологічної ситуації, а саме, в Постанові Кабінету Міністрів України «Про Єдину державну систему цивільного захисту» використовуються терміни взаємодія і координація [4]. Аналізуючи положення, де зустрічаються обидва терміни, приходимо до висновку, що взаємодія є ширшим поняттям, ніж координація. Координація є складовою терміна «взаємодія» і виступає як організаційний аспект. Наприклад, у зазначеній постанові координація зустрічається у такому контексті: п. 11 «для координації робіт з ліквідації наслідків конкретної надзвичайної ситуації...», п. 40 «для безпосередньої організації і координації аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації...».

У трактатах середньовіччя і просвітництва взаємодія визначалася як філософська категорія. Такі філософи, як І. Кант, Г. Гегель зазначали, що взаємодія має універсальний і об'єктивний характер.

Існують різні трактування сутності категорії «взаємодія». Так, ряд філософів: Г.В. Осіпов, Б.М. Кедрів, Е.Б. Евладов, А.А. Радугін, С.О. Родіонова, визначають взаємодію як «процес», при якому індивіди або групи в ході комунікації своєю поведінкою впливають на інших індивідів або інші групи, при цьому викликаючи зворотні реакції [7, с. 108].

У Великій Радянській енциклопедії зазначено, що «взаємодія – одна з основних філософських категорій, яка відображає процеси впливу різних об'єктів один на одного, їхню взаємну зумовленість та зміну стану або взаємоперехід, а також породження одним об'єктом іншого. Взаємодія являє собою вид прямого або опосередкованого, зовнішнього або внутрішнього відношення, зв'язку» [1, с. 7].

Такі вчені, як Є.І. Рогов, В.П. Горбатенко, І.М. Цимбалюк, Г.В. Ложкін, В.В. Спасенніков, В.Л. Комаровська, Ю.С. Шемшученко характеризують взаємодію як «вплив», який систематично здійснюється суб'єктами взаємодії, при якому реалізується їх соціальна дія, досягаються пристосування дій одного до дій іншого, спільність у розумінні ситуації, смислу дій і певний ступінь солідарності або згоди між ними [6, с. 6].

Г. Каплан та Б. Седок, досліджуючи взаємодію з точки зору психоло-

гії, зазначають, що у вузькому її розумінні – це система взаємозумовлених індивідуальних дій, пов'язаних циклічною причинною залежністю, при якій поведінка кожного з учасників одночасно виступає стимулом і реакцією на поведінку інших [2, с. 125].

Таким чином, проаналізувавши категорію «взаємодія» з точки зору різних наукових напрямів: філософського, психологічного, правового, ми можемо дати визначення взаємодії органів публічної адміністрації при встановленні режиму зони надзвичайної екологічної ситуації. Так, під взаємодією органів публічної адміністрації при встановленні режиму зони надзвичайної екологічної ситуації ми розуміємо співпрацю, яка регламентована чинним законодавством та спрямована на посилення взаємозв'язку між органами виконавчої влади різних рівнів щодо узгодження дій для ефективного та дієвого управління в зазначеній зоні та яка зосереджена на процесі прийняття рішень і їх реалізації.

На сучасному етапі розвитку можна виділити певні причини, що створюють перепони для ефективної взаємодії органів публічної адміністрації.

По-перше, відсутність чіткого розподілу повноважень. Зазначена проблема була і залишається одним із найскладніших питань державотворення: дублювання повноважень між органами публічної адміністрації ускладнює реалізацію та призводить до неефективності механізму адміністративно-правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації. На сьогоднішній день для дієвого механізму взаємодії органів публічної адміністрації при введенні в дію режиму зони надзвичайної екологічної ситуації гостро постає питання вдосконалення існуючої моделі розподілу сфер компетенції та повноважень. Без чіткого підходу щодо розподілу повноважень, визначеного на законодавчому рівні, проблема не може бути вирішена.

По-друге, низький рівень відповідальності у ієрархічній структурі публічної адміністрації.

По-третє, застарілий механізм взаємодії органів публічної адміністрації. У зв'язку з реформуванням міністерств (що відбулося на початку 2013 р.) з'явилися нові структурні елементи. Так, було ліквідовано Міністерство надзвичайних ситуацій, його функції було передано до Міністерства оборони, а згодом до Міністерства внутрішніх справ. Таким чином, ще не вироблено у повному обсязі механізм взаємодії новоутворених елементів з іншими структурними підрозділами.

По-четверте, враховуючи європейську інтеграцію, яку обрала для себе Україна, з'явилася необхідність приведення системи органів публічної адміністрації щодо розподілу сфер компетенції та повноважень різних його рівнів у відповідність до стандартів Європейського Союзу.

Враховуючи зазначене, проблема вдосконалення механізму взаємодії між органами публічної адміністрації є нагальною, у зв'язку з проблемами, що можуть виникнути під час введення в дію адміністративно-правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації. Адже саме завдяки органам виконавчої влади (на нашу думку, це є головний елемент режиму зони надзвичайної екологічної ситуації) стає можливим процес попередження,

боротьби та ліквідації наслідків надзвичайних екологічних ситуацій.

З нашої точки зору, до обов'язкових структурних елементів взаємодії органів публічної адміністрації при введенні адміністративно-правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації слід віднести такі:

- суб'єкти, що беруть участь у рішенні з питань режиму зони надзвичайної екологічної ситуації;
- чітко окреслені та закріплені у нормативно-правових актах межі компетенції органів публічної адміністрації;
- суб'єкти виконання рішень;
- нормативно-правова база, яка регламентує організацію взаємодії органів публічної адміністрації та матеріально-фінансове забезпечення;
- система контролю за діяльністю органів публічної адміністрації як з боку держави, так і з боку громадян.

Взаємодія органів публічної адміністрації повинна базуватися на таких принципах:

- похідність. В основу виведеного нами принципу пропонуємо покласти таку філософську думку: «Нові форми зв'язку утворюються з попередніх, а не з безладного буття. Нові форми взаємодії ґрунтуються на якійсь вже існуючій взаємодії, а не на абсолютному починанні взаємодії» [3, с. 181]. Взаємодія не може існувати без базису. У нашому випадку основою взаємодії є уже створені органи публічної адміністрації;

- законність. Завдяки закріпленню на законодавчому рівні взаємодії органів публічної адміністрації вироблено єдині правила їх співпраці та відповідне ставлення один до одного. Отже, взаємодія між органами публічної адміністрації можлива тільки за загальними законами;

- субсидіарність. Використання даного принципу дозволить організаційно вирішити проблему взаємодії органів публічної адміністрації, адже означає виконання органами влади вищого рівня (Кабінет Міністрів України) тих функціональних обов'язків, які не можуть бути виконані нижчими за положенням органами. Сучасне українське законодавство містить достатньо можливостей для формалізації цього розподілу шляхом прийняття певних нормативно-правових актів;

- партнерство. Даний принцип передбачає розвинену систему співпраці між структурними підрозділами органів публічної адміністрації, між різними гілками влади та між органами державної влади та населенням при введенні адміністративно-правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації;

- фінансова автономія – право на власні, необхідні для реалізації визначених повноважень фінансові ресурси.

Результати взаємодії органів публічної адміністрації виражаються в певних формах. Під формою взаємодії органів публічної адміністрації слід розуміти практичне зовнішнє вираження управлінської діяльності, що здійснюють органи виконавчої влади під час введення і дії адміністративно-правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації. Їй притаманні характерні специфічні ознаки, за допомогою яких відокремлюється діяльність, що входить до компетенції цього органу.

Пропонуємо виділити такі форми взаємодії: 1) звітність органів; 2) створення спільних робочих груп; 3) обмін інформацією про стан надзвичайної екологічної ситуації або про загрозу її виникнення та ін.

На нашу думку, однією з ефективних форм взаємодії органів публічної адміністрації може стати створення міжвідомчої комісії, яка б займалася питаннями можливого попередження надзвичайної екологічної ситуації або (за умови вже дії режиму зони надзвичайної екологічної ситуації) питаннями щодо координації при дії режиму. Це прискорило би процес реагування та дало можливість зменшити негативні наслідки. З урахуванням адміністративної реформи та вимоги зменшення кількості штату органів публічної адміністрації пропонується залучити до такої міжвідомчої комісії представника кожної структурної одиниці, на яку законодавством покладено обов'язок щодо сприяння в діях при введенні адміністративно-правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації.

Пропонуємо закріпити взаємодію органів публічної адміністрації при загрози введення або вже дії адміністративно-правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації у Постанові Кабінету Міністрів України «Про міжвідомчу комісію з надзвичайних екологічних ситуацій», в якій би регулювався порядок взаємодії органів публічної адміністрації при адміністративно-правовому режимі зони надзвичайної екологічної ситуації.

Слід зазначити, що на законодавчому рівні окремо не закріплено визначення «комісія». У зв'язку з цим звертаємось до юридичного словника, який під терміном «комісія» розуміє (від лат. *commissio* – доручення) орган, який створюється для виконання яких-небудь певних функцій (виборча комісія, рахункова комісія, ревізійна комісія) або проведення спеціальних заходів (наприклад, погоджувальні комісії палат парламенту) [8].

У зв'язку з необхідністю єдиного розуміння терміна «комісія» пропонуємо закріпити його визначення на підзаконному рівні, а саме у Постанові Кабінету Міністрів України «Про упорядкування структури апарату центральних органів виконавчої влади, їх територіальних підрозділів та місцевих державних адміністрацій» [5].

Таким чином, міжвідомча комісія з надзвичайних екологічних ситуацій – це постійно діюча державна комісія, яка забезпечує взаємодію та виконання державних вимог щодо попередження та ліквідації негативних змін у навколишньому природному середовищі, викликаних надзвичайною екологічною ситуацією, підготовку стратегій в цьому напрямку.

Головною метою при взаємодії органів публічної адміністрації під час загрози виникнення або дії режиму зони надзвичайної екологічної ситуації є ефективно та швидко реагування на ситуацію. Створення такої міжвідомчої комісії має на меті об'єднання всіх рівнів виконавчої влади для реалізації механізму забезпечення адміністративно-правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації. Попри те, що Конституція України закріпила відокремленість щодо організаційних питань, віднесених до компетенції органів державної влади і місцевого самоврядування, на практиці ефективно управління можливе лише з урахуванням позицій всіх сторін. Організація міжвідомчої комісії органів публічної адміністрації дозволить на високому

рівні вирішувати загальнодержавні питання та вдосконалювати механізм забезпечення режиму зони надзвичайної екологічної ситуації і таким чином стабілізувати екологічну ситуацію в країні.

Систему органів публічної адміністрації, які будуть входити до міжвідомчої комісії та взаємодіяти при адміністративно-правовому режимі зони надзвичайної екологічної ситуації, повинні складати: Кабінет Міністрів України (в особі першого віце-прем'єр-міністра України); Міністерство внутрішніх справ України (в особі заступника міністра); Міністерство екології та природних ресурсів України (в особі заступника міністра); Міністерство оборони України (в особі заступника міністра); Міністерство охорони здоров'я України (в особі заступника міністра); Міністерство фінансів України (в особі заступника міністра); Міністерство інфраструктури України (в особі заступника міністра); Міністерство закордонних справ України (в особі заступника міністра); місцеві органи виконавчої влади; органи місцевого самоврядування.

Пропонуємо не обмежувати кількість представників від одного міністерства, але зробити обов'язковим учасником робочої групи заступників вищезазначених міністерств. На розсуд представників від міністерств, а саме, заступника міністра, може бути залучено ще кілька представників. Наприклад, заступник міністра внутрішніх справ, залучений до міжвідомчої комісії, при взаємодії органів публічної адміністрації у випадках надзвичайної екологічної ситуації може залучити до складу делегації голову ДСНС.

На наш погляд, таку міжвідомчу комісію має очолювати перший віце-прем'єр-міністр України.

Рішення Комісії повинні оформлятися протоколом, який підписує головуючий.

Слід зазначити, що в багатьох випадках при взаємодії органів використовується принцип рівності сторін. Однак при настанні надзвичайної екологічної ситуації має місце таке. Представники міжвідомчої комісії, запропонованої автором, мають єдину мету – попередження, реагування і ліквідацію надзвичайної екологічної ситуації. Проте не можна відходити від принципу розмежування повноважень між органами публічної адміністрації. Крім того, чітке розмежування повноважень не призводить до додаткових фінансових затрат та використання адміністративного ресурсу. Завдяки застосуванню цього принципу і будується основа для ефективної взаємодії між органами публічної адміністрації. Тому ми пропонуємо в основу діяльності міжвідомчої комісії покласти принцип нерівності взаємодіючих органів. Отже, на засіданнях представники органів місцевого самоврядування та органів місцевої влади мають право дорадчого голосу, на відміну від представників центральних органів влади.

Основними завданнями міжвідомчої комісії є такі:

- взаємодія роботи міністерств, інших центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, пов'язаної з виконанням ними основних завдань щодо попередження надзвичайної екологічної ситуації або реалізації адміністративно-правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації;

- підготовка пропозицій та розроблення стратегій щодо подальшого реформування і вдосконалення механізму забезпечення режиму зони надзвичайної екологічної ситуації, зокрема, за такими напрямками, як організаційні, фінансові, інноваційно-технологічні та ін.;
- проведення аналізу надзвичайної екологічної ситуації та результатів реформування механізму забезпечення адміністративно-правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації;
- моніторинг за виконанням запланованих заходів.

Якщо проводити паралелі між запропонованою нами міжвідомчою комісією з надзвичайних ситуацій і трирівневою системою захисту, яка передбачена Положенням «Про єдину державну систему цивільного захисту» [4], слід зазначити, що Положення передбачає велику кількість структурних підрозділів. Створення ж міжвідомчої комісії дозволить скоротити кількість підрозділів, чим забезпечить централізоване координаційне управління, що, безумовно, позитивно вплине на результат спільних дій.

Взаємодія органів публічної адміністрації, що входять до складу міжвідомчої комісії з надзвичайних ситуацій, виражається у певних формах. До основних з них пропонуємо віднести такі: 1) спільне вивчення і проведення аналізу ситуації; 2) планування та розроблення дій щодо запобігання і протидії надзвичайній екологічній ситуації. Дана форма взаємодії прямо залежить від першої форми. Завдяки вивченню та аналізу матеріалів приймаються відповідні рішення, які забезпечують послідовність та ефективність взаємодії органів публічної адміністрації. Також розробка плану дій сприятиме розподілу компетенції та координації у діях; 3) обмін інформацією між органами публічної адміністрації щодо надзвичайної екологічної ситуації. Ця форма взаємодії дозволить оперативно реагувати на розвиток подій та локалізувати джерело надзвичайної екологічної ситуації; 4) проведення планових засідань. Такі засідання мають відбуватися не рідше одного разу у два місяці при стабільно безпечній екологічній ситуації в країні. Основною метою їх проведення є узагальнення практики реалізації режиму і розробка пропозицій стосовно вдосконалення заходів попередження і протидії надзвичайних екологічних ситуацій.

Створення міжвідомчої комісії з надзвичайних екологічних ситуацій дозволить вирішити ряд важливих питань та підвищить ефективність механізму реалізації адміністративно-правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації. Це зумовлено декількома факторами.

По-перше, притягнення до відповідальності винних осіб (наприклад, заступників міністра) при невикористанні всіх можливих ресурсів чи ненаданні або неналежній допомозі під час дії режиму зони надзвичайної екологічної ситуації. При виникненні загрози надзвичайної екологічної ситуації або вже введенні в дію режиму зони надзвичайної екологічної ситуації для подолання можливих негативних наслідків залучаються певні структурні підрозділи (наприклад міністерства). Виконання покладених на них повноважень дає результат, який може бути позитивним або негативним. Невиконання або неналежне виконання свого обов'язку тягне за собою відповідальність. Велика кількість суб'єктів, які залучені до реалізації ре-

жиму зони надзвичайної екологічної ситуації та їх розгалужена структура не дасть змогу знайти винних, а лише допоможе уникнути відповідальності. Так, зазначена вище пропозиція щодо створення міжвідомчої комісії і чітке визначення кола суб'єктів, які входять до неї, дасть змогу покласти відповідальність на таких представників.

По-друге, покращення рівня координаційних дій. Злагоджені координаційні дії найчастіше є тим важелем, який впливає на результат. У зв'язку з тим, що рішення прийматимуться одноособово, тобто відповідальним представником певного структурного підрозділу, зменшиться проміжок часу, який впливає на масштаби надзвичайної екологічної ситуації (людські життя, матеріальні збитки та ін.).

По-третє, цілісне уявлення про ситуацію, що склалася. Включення до складу міжвідомчої комісії з надзвичайних екологічних ситуацій представників місцевої влади, на території яких було введено адміністративно-правовий режим зони надзвичайної екологічної ситуації, дозволяє говорити про те, що вони знають проблеми, які можуть виникнути, та володіють повною інформацією про ресурси, які є в їх розпорядженні на випадок надзвичайних екологічних ситуацій. Тому будуть зрозумілими і питання, що потребують нагального вирішення.

Висновки. Підбиваючи підсумок вищевикладеному, можна зробити узагальнюючий висновок. Пропонуємо рекомендувати такі положення, що сприятимуть взаємодії органів публічної адміністрації при встановленні режиму зони надзвичайної екологічної ситуації:

- передбачити в структурі Міністерства внутрішніх справ України самостійну міжвідомчу комісію з надзвичайних екологічних ситуацій, яка б займалася питаннями можливого попередження надзвичайної екологічної ситуації або (за умови вже дії режиму зони надзвичайної екологічної ситуації) питаннями щодо координації режиму;

- у зв'язку з першою пропозицією, пропонуємо переглянути та оптимізувати функціонування повноважень представників кожної структурної ланки, що будуть входити до міжвідомчої комісії та задіяні при адміністративно-правовому режимі зони надзвичайної екологічної ситуації.

Бібліографічні посилання

1. Большая Советская Энциклопедия. – 3-е изд. – М., 1971. – Т. 10.
2. Каплан Г. Клиническая психиатрия / Г. Каплан, Б. Седок. – М., 1998.
3. Юркевич П. Історія філософії права. Філософія права. / Юркевич Памфіл // Філософський щоденник. – Вид. 2-ге. – К., 2000.
4. Про затвердження Положення про Єдину державну систему цивільного захисту : Постанова Кабінету Міністрів України від 09 січня 2014 р. № 11 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 8. – Ст. 245.
5. Про упорядкування структури апарату центральних органів виконавчої влади, їх територіальних підрозділів та місцевих державних адміністрацій : Постанова Кабінету Міністрів України від 12 березня 2005 р. № 179 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 11. – Ст. 522.
6. Рогов Е. И. Психология общения / Е. И. Рогов. – М., 2007.
7. Российская социологическая энциклопедия / под общ. ред. Г.В. Осипова. – М., 1998.
8. Юридический словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.status.kh.ua/dictionary.php?id=%CA>.

Бирюкова Н. Н. Усовершенствование взаимодействия органов публичной администрации при установлении режима зоны чрезвычайной экологической ситуации. Предложен новый подход ко взаимодействию между органами публичной администрации при чрезвычайных экологических ситуациях, который реализуется посредством создания межведомственной комиссии по чрезвычайным экологическим ситуациям.

Ключевые слова: взаимодействие, межведомственная комиссия, чрезвычайная экологическая ситуация, административно-правовой режим, органы публичной администрации.

Biryukova N. M. Improving the Interaction of public administration bodies when setting up the environmental emergency zone regime. The article deals with the search for ways to solve the problem of interaction of public administration bodies when implementing the environmental emergency regime. Due to an increase in the number of environmental emergencies, there arises a necessity to improve the existing administrative system.

The article examines the term “interaction” on the basis of studies done by researchers in various branches of science, philosophy, psychology and law. This analysis resulted in formulation of the term “interdepartmental commission for environmental emergencies”.

In the course of studying the topic, causes were found out which, in the author’s opinion, affect the efficiency of the interaction of public administration bodies.

Specified were the mandatory structural elements of the interaction of public administration bodies and the principles on which they should be based.

The article addresses the activity of the suggested interdepartmental commission for environmental emergencies through determining the forms of bodies’ interaction, the structure of the bodies whose representatives will be involved in the work of the commission, the head of the commission, the tasks it is to fulfill, together with some aspects of implementation of its activity.

The factors were designated which permit to prove that the establishment and activity of the interdepartmental commission for environmental emergencies will help solve a number of important problems and increase the efficiency of the mechanism of implementation of the administrative and legal regime of the ecological emergency zone.

Keywords: interaction, interdepartmental commission, environmental emergency, administrative and legal regime, bodies of public administration.

Надійшла до редакції 12.02.2014

Журавльова З. В.

здобувач

(Класичний приватний університет)

УДК 342.951 : 368.9.06

ФІНАНСОВО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ОБОВ’ЯЗКОВОГО МЕДИЧНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ

Досліджено питання, пов’язані із запровадженням обов’язкового медичного страхування, що мають фінансово-правовий характер та потребують відповідного правового регулювання.

Ключові слова: застрахована особа, право на охорону здоров’я, обов’язкове медичне страхування, Фонд обов’язкового медичного страхування.

Постановка проблеми. Теоретичні дослідження питань, що стосуються запровадження обов’язкового соціального медичного страхування, з позицій науки фінансового права, є актуальним напрямком розвитку су-

часних наукових пошуків. Науковий інтерес до цієї проблематики (правові основи, статус коштів, порядок та обсяги здійснення страхових виплат, порядок контролю за цільовим використанням цих коштів) викликаний потребами розвитку як сучасного українського суспільства, так і науки фінансового права. Актуальність дослідження запропонованих питань пов'язана також із відсутністю комплексних досліджень, єдиних наукових та практичних підходів до розуміння сутності, обсягу охоплення, форм та методів фінансово-правового регулювання окремих питань обов'язкового медичного страхування, яке на сьогодні проходить становлення в Україні. Одним з таких є питання відмежування виплат застрахованим особам за обов'язковим соціальним медичним страхуванням від виплат за іншими видами соціального страхування.

Мета статті – дослідити основні положення, які стосуються фінансово-правових аспектів запровадження обов'язкового медичного страхування в Україні. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких наукових завдань: з'ясувати теоретичне та практичне підґрунтя, фінансово-правові засади та основні положення, пов'язані із запровадженням обов'язкового медичного страхування в Україні, відмежування виплат застрахованим особам за обов'язковим медичним страхуванням від виплат за іншими видами обов'язкового соціального страхування.

Виклад основного матеріалу. Обов'язкове соціальне медичне страхування (в подальшому – обов'язкове медичне страхування, ОМС) за своїм спрямуванням має забезпечувати отримання застрахованими особами необхідної медичної допомоги та медичних послуг за рахунок коштів спеціального фонду – обов'язкового медичного страхування. У кожному разі суб'єктами отримання (застрахованими особами) за обов'язковим медичним страхуванням реалізується право на отримання певних матеріальних благ (виплат або забезпечення), яке має бути гарантованим (мати юридичне закріплення можливостей реалізації) та реалізовуватися у визначені строки (періоди) надання медичної допомоги.

Для встановлення режиму фінансового правопорядку важливе значення має та обставина, що отримання застрахованими особами медичної допомоги та медичних послуг у визначених обсягах в системі обов'язкового медичного страхування здійснюється за рахунок грошових коштів публічного за своїм змістом та соціальним призначенням фонду. У зв'язку з цим обсяги та здійснення страхових виплат застрахованим особам у системі обов'язкового медичного страхування мають визначатися нормами права для формування різних за формою та видами правовідносин. Оскільки за своїм матеріальним змістом ці відносини (здійснення виплат застрахованим особам за рахунок коштів публічного фонду) мають *розподільчий характер*, ми вважаємо, що вони мають регулюватися нормами фінансового права в імперативному порядку.

Існування правовідносин соціального страхування – обов'язкового медичного страхування – пов'язано з реалізацією пацієнтами (хворими) як їх суб'єктами (учасниками) визначених обсягів прав та обов'язків у галузі медичної діяльності, зокрема, *права на охорону здоров'я та медичну допо-*

могу (з його реалізацією на догоспітальному, госпітальному та постгоспітальному етапах), яким охоплюються *медичні послуги та спеціальний медичний догляд* в державних та комунальних лікувальних закладах системи охорони здоров'я. За бюджетно-страхової моделі в умовах обов'язкового медичного страхування стосовно визначеної законом категорії пацієнтів (застрахованих осіб) мають здійснюватися комплекси заходів щодо реалізації цього права за рахунок коштів Фонду ОМС. Обсяги реалізації (за кошти Фонду ОМС) можуть визначатися: базовими стандартами, програмами, переліком захворювань, видами маніпуляцій та діагностичних процедур, строками госпіталізації; в іншому випадку йдеться мова про реалізацію права на охорону здоров'я за рахунок власних коштів пацієнта (співучасть застрахованої особи в оплаті медичних послуг).

Медичне забезпечення (охорона здоров'я) за своїм соціальним спрямуванням належить до *соціальної функції держави* та ідей соціальної справедливості, в основі яких лежать позиції несення державою тягаря турботи про матеріальний добробут своїх громадян, які потребують соціального захисту, від наслідків настання соціальних ризиків (хвороб).

У свою чергу, виконання державою соціальної функції є підґрунтям формування її соціальної політики, яка акумулює у собі: принципів засади окремо узяті сфери політичної діяльності (соціальне медичне страхування), економічне обґрунтування обраної моделі відносин та її правового регулювання, інструментальну (практичну) частину блоків цієї моделі, форми та методи регулювання сукупності відносин та інтересів в межах обраної моделі, суб'єктний склад відносин, які охоплюються цією моделлю, джерела формування грошових фондів (ресурсне забезпечення), їх правовий статус, форми здійснення надходження і витрачання коштів з цих фондів.

Категорія “здоров'я” становить основу буття людини та її нормально-го існування; з економічного погляду, вплив цієї категорії на функціонування та розвиток держави полягає у формуванні такої суспільної цінності, як “праця” та можливості (періодів) її реалізації окремими групами населення (працездатний вік). В основі *юридичного механізму* соціального захисту, зокрема, в системі обов'язкового медичного страхування, лежить *категорія соціального ризику*; в міжнародній практиці визначені соціальні ризики було визнано підставою для набуття людиною *права на соціальне забезпечення*. В міжнародній практиці (Європейський Кодекс соціального забезпечення (Страсбург, 1964 рік) *хвороби* віднесено до *традиційних соціальних ризиків*, у випадку їх настання у застрахованих осіб виникає право на соціальну допомогу.

Так, за змістом Європейського Кодексу, кожна Договірна Сторона, для якої ця частина Кодексу є чинною, забезпечує захищеним особам надання допомоги у зв'язку із станом здоров'я, який вимагає медичної допомоги профілактичного чи лікувального характеру. Обставинами, за яких надається допомога, є *будь-який хворобливий стан незалежно від його причини*, а також вагітність, пологи *та їхні наслідки* [1, ст. 7–8].

За нормою ст. 9 Кодексу, *до захищених осіб* належать, зокрема: а) визначені категорії працівників, які охоплюють не менше 50 % усіх працівни-

ків, а також їхні дружини та діти; або б) визначені категорії економічно активного населення, які охоплюють не менше 20 % усіх мешканців, а також дружини та діти осіб, що належать до цих категорій; або с) визначені категорії мешканців, які охоплюють не менше 50 % усіх мешканців [1, ст. 8-9].

Гарантований обсяг медичної допомоги передбачений ст. 10 Кодексу, включає вимоги, за якими *допомога має охоплювати: а) у випадку хворобливого стану*: допомогу лікаря загального профілю, в тому числі удома; допомогу лікарів-спеціалістів, яка надається у лікарнях стаціонарним і амбулаторним хворим, а також допомогу лікарів-спеціалістів, яка може надаватися поза межами лікарень; забезпечення основних лікарських засобів, приписаних лікарями чи іншими кваліфікованими фахівцями, та госпіталізацію у разі необхідності; *б) у випадку вагітності та пологів і їхніх наслідків*: допомогу лікарів чи кваліфікованих акушерок під час вагітності, пологів і у післяпологовий період; госпіталізацію у разі необхідності [1, ст. 10].

На нашу думку, фінансово-правові засади моделі охорони здоров'я (фінансування галузі) визначаються специфікою соціальної моделі певної держави, моделлю розподільчої політики для організації соціального захисту та специфікою відносин між державою та суспільством. У свою чергу, модель розподільчої політики має визначати розмір фінансових ресурсів, що спрямовуються на функціонування такого інституту соціального захисту населення, як обов'язкове медичне страхування, та ступінь фінансової участі держави (та органів місцевого самоврядування) у цьому процесі на кожному з організаційних рівнів існування (республіканському та місцевих).

Економісти вказують, що в ієрархії цінностей та пріоритетів людини здоров'я займає одну із самих високих позицій. Очевидно, що при такій цінності людина буде обов'язково інвестувати у своє здоров'я, у лікування, оскільки ці затрати абсолютно необхідні для її життя та економічної діяльності [2]. На думку доктора та професора медицини Петра Скрабанека (Petr Skrabanek), політика здоров'я непохитно підійшла до парадигми, у якій держава, а не сама людина, несе відповідальність за здоров'я; ця категорія стала темою, проблемою, політикою усього суспільства [2].

Досліджуючи сутність відносин у сфері формування публічних доходів, Н.Ю. Пришва також вказує, що будь-які фінансові правовідносини, незалежно від того, чи вони складаються в процесі акумуляції коштів до фондів держави, місцевого самоврядування, чи їх розподілу, чи використання, – це відносини у сфері публічно-правової діяльності, однією з визначальних рис якої є участь у ній суб'єктів із владними повноваженнями, що передбачає домінування волі однієї сторони над іншою, підпорядкування однієї особи іншій [3].

Економісти вказують, що за рекомендаціями спеціалістів Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), в рамках моделі охорони здоров'я, у якій пропорції між коштами державного бюджету, медичного страхування та медичними послугами, що оплачуються безпосередньо пацієнтами, прийнятними є такі: 60 % – державний бюджет, 30 % – медичне страхування, 10 % – платні послуги [4].

На сьогодні в Україні загальнообов'язкове державне соціальне стра-

хування (далі – ЗДСС) охоплює такі види: на випадок безробіття, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, пенсійне страхування (пенсійне забезпечення). У будь-якому разі формування страхових фондів за цими видами соціального страхування здійснюється на обов'язковій основі (до них включаються страхові внески, суми від фінансових санкцій, інші надходження відповідно до законодавства) для здійснення матеріального забезпечення застрахованих осіб та надання соціальних послуг. У свою чергу, здійснення страхових виплат за кожним із вказаних видів соціального страхування відбувається на підставі норм права та за рахунок визначеної фінансової основи (бюджетного фінансування та страхових внесків юридичних та фізичних осіб); отже, здійснення страхових виплат застрахованим особам у системах обов'язкового соціального страхування регулюється нормами права, які мають фінансово-правову природу та зміст.

Одним з основних питань, яке має бути вирішеним на початку реформування системи фінансування охорони здоров'я (перехід до бюджетно-страхової моделі), є питання відмежування виплат, які мають здійснюватися на користь застрахованих осіб за ОМС від виплат за іншими видами соціального страхування. На сьогодні це питання, на нашу думку, й складає ту наукову та практичну "цілину" у сфері обов'язкового медичного страхування, яка потребує подальших наукових пошуків та практичних рішень.

Вважаємо, що відмежування виплат застрахованим особам за ОМС від виплат за іншими видами ЗДСС має здійснюватися на основі поділу соціальних ризиків та соціальних прав громадян (закріплених у нормах Основного Закону України – ст. 46 (право на соціальний захист) та ст. 49 (право на охорону здоров'я, медичну допомогу) [5].

Реалізація права на медичну допомогу відбувається на *догоспітальному етапі* шляхом надання екстреної медичної допомоги, та *госпітальному етапі* (від слова *госпіталізація* – поміщення застрахованої особи до спеціального лікувального закладу – стаціонару (лікарні, госпіталю, полового будинку тощо) для надання медичної допомоги та лікування а/або поглибленого медичного обстеження. Останнє може проводитися шляхом клініко-лабораторних обстежень (взяття аналізів), інструментальних методів (рентген, ЕКГ, МРТ, УЗД-дослідження тощо), обстежень та консультування лікарями загальної практики (сімейними), вузькими спеціалістами (у разі необхідності) – зокрема, лікарем-окулістом, кардіологом, хірургом та ін. Визначним моментом є те, що це право застрахована особа реалізує шляхом амбулаторного лікування (вдома) та відвідування лікаря в поліклінічному закладі охорони здоров'я або виїзду лікаря за місцем проживання (обслуговування) з призначенням цій особі лікування. Слід також наголосити, що реалізація права на медичну допомогу також відбувається на *постгоспітальному (реабілітаційному) етапі* через санаторно-курортне лікування пацієнтів (застрахованих осіб) у відповідних закладах охорони здоров'я.

Право на медичну допомогу включає також проведення додаткових медичних інструментальних обстежень (наприклад, лапароскопії (обсте-

ження черевної порожнини), бронхоскопії (обстеження бронхів), ЯМР, комп'ютерної томографії тощо, надання консультацій суміжних спеціалістів (у т.ч. комісійних висновків), призначення та фактичне надання лікування, проведення реабілітації. Все це пов'язано перш за все з появою такої особливості, як *строк (період) надання медичної допомоги* (строк госпіталізації), що впливає на обсяги оплати медичної допомоги (відшкодування витрат на лікування з госпіталізацією).

У цьому випадку має місце наукова та практична проблема, яка знаходиться на перетині медичного та фінансового права; мусимо констатувати, що на сьогодні у наукових дослідженнях вона ще не отримала ґрунтовного наукового вирішення. У сфері соціального страхування з тимчасової втрати працездатності сформоване правило – право громадян на такий вид матеріального забезпечення за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням (у т.ч. на допомогу по тимчасовій непрацездатності) виникає з настанням страхового випадку в період роботи (включаючи іспитовий термін та день звільнення). Тобто застраховані особи – наймані працівники мають право на одержання матеріального забезпечення в разі настання страхового випадку, починаючи з першого дня роботи на підприємстві [6, ст. 4 ч. 1 абз. 2]. Іншим правилом, яке діє у цій галузі ДСС, є те, що дні тимчасової непрацездатності оплачуються застрахованій особі залежно від тривалості страхового стажу (якщо законодавством не встановлено пільг); тривалість страхового стажу визначається на день настання тимчасової непрацездатності [6, ст. 37].

Стосовно ОМС вважаємо, що таким правилом може бути не лише тривалість страхового (трудового) стажу, але й інше – анамнез застрахованої особи (перенесені захворювання, наявність хронічних захворювань); наприклад, рівень оплати за ОМС *хронічного диспансерного хворого* та *абсолютно здорової людини* можуть бути різними за обсягами, оскільки *поведінка останнього* відрізняється *більшою соціальною відповідальністю* за стан свого здоров'я.

Водночас, з метою запобігання неправомірній дискримінації більш старшого покоління перед молодим, вважаємо, що в ОМС варто запровадити відповідні коригуючі коефіцієнти рівнів оплати щодо кожної вікової групи населення. Ці питання також потребують подальших наукових досліджень як у науці фінансового, так і медичного права.

На сьогодні чинним законодавством для усіх категорій населення передбачено офіційний документ, яким підтверджується період, протягом якого особа мала статус хворого (втратила працездатність) – листок непрацездатності. Системний аналіз норм діючого законодавства показує, що втрата особою працездатності може бути *постійною* та *тимчасовою*. З позицій фінансового права це означає, що страхові виплати за обов'язковим соціальним страхуванням у разі настання тимчасової та постійної непрацездатності на практиці здійснюються різними фондами (розмежовуються за видами соціальних ризиків).

Постійна втрата працездатності – це повна чи часткова втрата здатності до загальної чи професійної праці. Повна втрата працездатності означає

непрацездатність особи, тобто такий стан здоров'я (функцій організму) людини, зумовлений захворюванням, травмою тощо, який унеможливило виконання роботи визначеного обсягу, професії без шкоди для здоров'я. У праві соціального забезпечення під повною втратою працездатності, не пов'язаною зі станом здоров'я (захворюванням), розуміють досягнення особою пенсійного віку (старості).

Під тимчасовою втратою працездатності розуміють неспроможність особи виконувати свою трудові обов'язки внаслідок короткотривалих обставин об'єктивного характеру. Ця непрацездатність має тимчасовий зворотний характер під впливом лікування та реабілітаційних заходів, триває до відновлення працездатності або встановлення групи інвалідності, а в разі інших причин – до закінчення причин відсторонення від роботи.

Листок непрацездатності у разі захворювання чи травми видається на весь період тимчасової непрацездатності, до її відновлення або до встановлення групи інвалідності на МСЕК. Інвалідність, як міра втрати здоров'я, визначається шляхом експертного обстеження в органах медико-соціальної експертизи (МСЕК) [7, ст. 3]. Водночас слід зазначити, що направлення пацієнта на проходження МСЕК здійснюється не лише у разі тривалості захворювання, але й у зв'язку з його видом (наприклад, виявлення захворювання особи на СНІД, туберкульоз тощо).

Отже, період (строк) лікування як реалізації права на охорону здоров'я за обов'язковим соціальним медичним страхуванням охоплюється періодом дії листка непрацездатності; це стосується *госпітального етапу*, на якому застрахована особа поміщається до спеціального лікувального закладу – стаціонару (лікарні, госпіталю, пологового будинку тощо). На *догоспітальному етапі* (отримання екстреної медичної допомоги) листок непрацездатності пацієнту (хворому) лікарями станцій (відділень) швидкої медичної допомоги не видається (вони таким правом не наділені) [8, п.п. 1.5.1. пункту 5]; лікуючим лікарем державного (або комунального) закладу охорони здоров'я за результатами надання пацієнту невідкладної (екстреної) медичної допомоги заповнюється медична картка хворого (історія хвороби) та оформлюється Виписний епікриз, та може видаватися листок непрацездатності [8, п.п. 1.4.1. пункту 4].

У зв'язку з викладеним вище варто розмежовувати поняття “хвора особа” (пацієнт) та “інвалід”, коли стосовно останньої категорії вже йдеться не про *захворювання як обмежене у часі погіршення стану здоров'я*, а про *втрату здоров'я* (наявність таких хвороб і фізичних дефектів, які призводять до фізичного, душевного і соціального неблагополуччя особи) [9, ст. 1], через що вона потребує соціального захисту та засобів для спеціальної реабілітації. Для цієї категорії громадян державою було створено окремий організаційно-правовий механізм соціального захисту та систему реабілітації інвалідів. Також для цієї категорії громадян (застрахованих осіб) нормами фінансового права визначено особливий фонд (державний бюджет), за рахунок коштів якого й здійснюються страхові виплати (державна соціальна допомога та допомога на догляд) органами праці та соціального захисту населення.

Поряд із тимчасовою та постійною непрацездатністю, які пов'язані з наявністю захворювання (“загального”), діючим законодавством передбачено здійснення виплат застрахованим громадянам за рахунок коштів Фонду соціального страхування від нещасних випадків та професійних захворювань у випадках захворювань, пов'язаних з професійною діяльністю (професійне захворювання) та виробничим травматизмом (нещасним випадком) на виробництві [10, ст. 3]. У будь-якому разі застрахована особа, яка потребує медичної допомоги (лікування та реабілітації) внаслідок нещасного випадку (травми) на виробництві та професійного захворювання, має її отримувати у повному обсязі (з відповідною оплатою за рахунок коштів фонду).

У разі запровадження ОМС виникає проблема оплати (відшкодування вартості) медичної допомоги “подвійно” застрахованим особам (у цих двох системах соціального страхування). Оскільки йдеться про виплату коштів за рахунок публічних фондів, виникає проблема міжбюджетної взаємодії (перерозподілу коштів) між Фондом ССНВ та ПЗ та Фондом ОМС. Враховуючи викладене вище щодо надання медичної допомоги застрахованим особам з їх оплатою в системі ОМС, виникає також проблема взаємодії (перерозподілу коштів) між Фондом з тимчасової непрацездатності, Фондом страхування на випадок безробіття, органами соціального захисту населення (Фондом соціального захисту інвалідів) та Фондом ОМС. Дотичною до цієї проблеми є проблема оплати медичної допомоги (реалізації права на охорону здоров'я) щодо державних службовців, військовослужбовців, яка також пов'язана з міжбюджетною взаємодією (перерозподілом коштів) між державним бюджетом та місцевими бюджетами, та з бюджетом Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття.

Так, в Україні до зайнятого населення належать громадяни, які проживають на території держави на законних підставах, зокрема, обрані, призначені або затверджені на оплачувану посаду в органах державної влади, управління та громадських об'єднаннях; проходять службу в Збройних Силах України, Службі безпеки України, Державній прикордонній службі України, військах внутрішньої та конвойної охорони і Цивільної оборони України, органах внутрішніх справ України, інших військових формуваннях, створених відповідно до законодавства України, Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України, альтернативну (невійськову) службу, тобто соціальний захист цих громадян здійснюється за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття (оскільки діяльність Державної служби зайнятості фінансується за рахунок коштів цього фонду) [11, ч. 3 ст. 18].

На сьогодні ця проблема взагалі не знайшла свого висвітлення у науковій літературі, тому аналізується нами вперше. Вважаємо, що питання перерозподілу коштів між існуючими фондами обов'язкового соціального страхування та Фондом обов'язкового медичного страхування для забезпечення права кожного громадянина України на охорону здоров'я знаходять-

ся у сфері правового регулювання фінансового права, мають публічну правову природу, тому мають регулюватися імперативними нормами фінансового права. Ці питання стосуються реалізації усіма категоріями громадян України, іноземцями та біженцями права на охорону здоров'я, яке за своїм предметним охопленням за Конституцією України має всеохоплюючий характер: “Кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування” [5, ч. 1 ст. 49].

Висновки. Запровадження обов'язкового медичного страхування в Україні зумовлює необхідність вирішення цілого ряду питань, які мають різний характер та природу. Здійснення виплат застрахованим особам за обов'язковим медичним страхуванням та їх відмежування (взаємодія) за іншими видами обов'язкового соціального страхування є реалізацією функції розподілу фондів коштів (публічної фінансової діяльності), тому має фінансово-правовий характер. Це зумовлює необхідність регулювання відносин, пов'язаних із взаємодією між різними фондами соціального страхування, нормами фінансового права та проведення подальших наукових досліджень цих питань. Проведений науковий аналіз дозволив поглибити як наукове пізнання питань, пов'язаних з обов'язковим медичним страхуванням, так і розуміння сутності його цілісного фінансово-правового регулювання.

Бібліографічні посилання

1. Європейський Кодекс соціального забезпечення (Страсбург, 16.04.1964, СДСЕ № 048). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://conventions.coe.int.html>.
2. Романчук Я. Система здравоохранения – яркий пример провала государства [Електронний ресурс] / Я. Романчук // Journal of the Institute of Economic Affairs. – 2008. – Vol. 28. №.4 // Режим доступу: <http://liberty-belarus.info>.
3. Пришва Н.Ю. Публічні доходи: поняття та особливості правового регулювання: монографія / Н.Ю. Пришва. – К.: КНТ, 2008. – 160 с.
4. Євтушевський В.А. Особливості становлення та перспективи медичного страхування в системі охорони здоров'я України [Електронний ресурс] / В. Євтушевський, В. Єрмолаєва // Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/portal/soc_gum.
5. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К., 1996. – 114 с.
6. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням: Закон України від 18.01.2001 р. № 2240-III (зі змінами та доп.) // Офіційний вісник України. – 2001. – № 8. – Ст. 310.
7. Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні: Закон України від 21.03.1991 р. № 875-XII (зі змінами та допов.) // Голос України. – 1991. – № 82. – 27 квітня.
8. Інструкція про порядок видачі документів, що засвідчують тимчасову непрацездатність громадян: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 13.11.2001 р. № 455 (зі змінами та допов.) // Офіційний вісник України. – 2001. – № 49. – Ст. 2216.
9. Про реабілітацію інвалідів в Україні: Закон України від 06.10.2005 р. № 2961-IV // Офіційний вісник України. – 2005. – № 44. – Ст. 2757.
10. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності: Закон України від 23.09.1999 р. № 1105-XIV // Офіційний вісник України. – 1999. – № 42. – Ст. 2080.
11. Про зайнятість населення: Закон України від 01.03.1991 р. № 803-XII // Голос України. – 1991. – № 56. – 22 березня.

Журавлева З. В. Финансово-правовые аспекты внедрения обязательного ме-

дицинського страхування в Україні. Исследованы вопросы, связанные с внедрением обязательного медицинского страхования, которые имеют финансово-правовой характер и требуют соответствующего правового регулирования.

Ключевые слова: *застрахованное лицо, право на охрану здоровья, обязательное медицинское страхование, Фонд обязательного медицинского страхования.*

Zhuravlyova Z. V. Financial-legal aspects of introduction of compulsory health insurance in Ukraine. In this paper a study of issues related to the introduction of compulsory health insurance, which have financial and legal nature and require appropriate regulation.

One of these is the issue of separation benefits insured by compulsory social health insurance to pay for other types of social insurance. Today in Ukraine compulsory state social insurance covers the following types: unemployment due to temporary disability, accident and occupational disease insurance pensions (pensions).

In order to prevent undue discrimination against older generation to the younger, mandatory health insurance should implement appropriate corrective coefficients payment rates for each age group. Payments are insured by the compulsory health insurance and their separation (interaction) with other types of compulsory social insurance is an implementation function for distribution of funds (public financial activities), so it has the financial and legal nature. This necessitates the regulation of relations connected with the interaction between different social insurance funds, financial law and regulations for further research on these issues.

Keywords: *insured person, right to health protection, compulsory health insurance, the Compulsory health insurance fund.*

Надійшла до редакції 21.03.2014

Мащук В. Ю.

здобувач

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 342.56

АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОВІДНОСИНИ В ДІЯЛЬНОСТІ СУДІВ ЗАГАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

Розкрито зміст та особливості адміністративно-правових відносин. Визначено основні критерії класифікації та проаналізовано відповідні види адміністративних відносин, що виникають у діяльності судів загальної юрисдикції.

Ключові слова: *адміністративно-правові відносини, види адміністративно-правових відносин, судова влада, суди загальної юрисдикції.*

Постановка проблеми. Сьогодні однією з найактуальніших проблем розбудови правової демократичної держави в Україні є створення незалежної судової влади та формування ефективної судової системи як невід'ємної частини загального механізму захисту прав і свобод особистості. Особливості функціонування судової системи України на сучасному етапі її реформування, сучасний стан нормативно-правового та організаційного забезпечення діяльності судових органів вимагають наразі вироблення нового, сучасного наукового уявлення про діяльність судів загальної юрисдикції, визначення і характеристики основних видів правовідносин, які виникають під час здійснення ними своїх функцій та повноважень.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідженням сутності судової влади, особливостей її функціонування в Україні присвячені численні праці таких вітчизняних вчених, як В. Авер'янов, Ю. Битяк, М. Вільгушинський, Ю. Грошевий, М. Запорожець, П. Карпечкін, М. Марочкін, В. Погорілко, Д. Притика, О. Соколенко, В. Стефанюк, М. Мельник, А. Стрижак, Ю. Тодика, І. Туркіна, Т. Француз, Н. Чернишова, Ю. Чуприна, В. Шаповал, Ю. Шемшученко, В. Шишкін та ін. Проте, незважаючи на досить велику увагу, у даній сфері сьогодні ще залишається остаточно не вирішеною ціла низка питань, пов'язаних із аналізом діяльності судів загальної юрисдикції як суб'єктів адміністративного права.

Метою статті є дослідження адміністративно-правових відносин, які виникають у діяльності судів загальної юрисдикції, що передбачає визначення сутності та особливостей адміністративних правовідносин, виділення основних критеріїв їх класифікації та визначення на їх підставі окремих видів правовідносин за участі судів, характеристика їх внутрішнього змісту.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі адміністративні правовідносини традиційно розглядаються як результат регулюючого впливу адміністративно-правової норми на суспільні відносини, внаслідок чого вони перетворюються на правові відносини. Так, довідкова література визначає адміністративно-правові відносини як певний вид суспільних відносин, що регулюються нормами адміністративного права, є організаційними і мають владний характер [1, с. 24]. В. Авер'янов підкреслює, що адміністративно-правової форми можуть набувати різні види суспільних відносин, насамперед – державно-управлінські відносини, які становлять вагому частку в змісті предмета адміністративно-правового регулювання, пропонуючи розглядати адміністративно-правові відносини як врегульовані нормами адміністративного права суспільні відносини, в яких їх сторони взаємодіють шляхом здійснення суб'єктивних прав і обов'язків, встановлених і гарантованих відповідними адміністративно-правовими нормами [2, с. 178]. Більшість сучасних вчених-адміністративістів (О. Альохін, Д. Бахрах, Ю. Битяк, Ю. Старілов та ін.) також розглядають адміністративно-правові відносини у широкому розумінні як суспільні відносини у сфері державного управління, учасники яких виступають носіями прав і обов'язків, урегульованих нормами адміністративного права. Погоджуючись із даним підходом, зазначимо, що, дійсно, традиційно у теорії адміністративного права адміністративно-правові відносини безпосередньо пов'язуються з практичною реалізацією завдань, функцій і повноважень виконавчої влади у процесі державно-управлінської діяльності, проте, виходячи із існуючих сучасних тенденцій реформування вітчизняної адміністративної галузі права, сферу адміністративних правовідносин доцільно визначати дещо ширше – як сферу владно-управлінської діяльності не тільки органів виконавчої влади, а й інших органів влади і управління, місцевого самоврядування та організацій, які наділені функціями державного управління.

До особливостей адміністративно-правових відносин слід віднести такі:

1) адміністративні правовідносини складаються у сфері управління, тобто у повсякденній практичній реалізації завдань і функцій держави;

2) права та обов'язки сторін даних відносин асиметричні і пов'язані з діяльністю виконавчих органів держави та інших суб'єктів державної влади;

3) однією зі сторін у відносинах завжди виступає суб'єкт адміністративної влади (орган, посадова особа, організація, наділені владними повноваженнями);

4) адміністративні правовідносини – це особливий зв'язок між суб'єктами, один з яких має право вимагати від іншого такої поведінки, яка передбачена адміністративно-правовою нормою;

5) адміністративно-правові відносини виникають переважно з ініціативи однієї зі сторін;

6) адміністративно-правові відносини можуть реалізовуватися на засадах як влади і підпорядкування, так і рівності сторін;

7) у разі порушення адміністративно-правової норми порушник несе відповідальність перед державою;

8) розв'язання спорів між сторонами, як правило, здійснюється в адміністративному порядку [3, с. 43–44; 4, с. 20].

У теорії адміністративного права адміністративно-правові відносини виокремлюються за такими основними критеріями:

1) за особливостями учасників правовідносин: вертикальні – між підпорядкованими суб'єктами, що знаходяться на різному організаційно-правовому рівні; горизонтальні – між непідпорядкованими суб'єктами, що знаходяться на однаковому організаційно-правовому рівні;

2) залежно від цілей виникнення суспільних відносин: внутрішні – відносини, пов'язані з формуванням управлінських структур, визначенням основ взаємодії між ними та їх підрозділами, з розподілом прав і обов'язків, відповідальності між працівниками апарату органу управління; зовнішні – відносини, пов'язані з безпосереднім впливом на об'єкти, що не входять до системи виконавчої влади;

3) за характером юридичних фактів: відносини, породжені правомірними й неправомірними діями;

4) за змістом: матеріальні – суспільні відносини, які регулюються матеріальними нормами адміністративного права; процесуальні – відносини, що складаються у зв'язку з вирішенням індивідуально-конкретних справ, які регулюються адміністративно-процесуальними нормами [1, с. 24–25].

В. Авер'янов розподіляє адміністративно-правові відносини також на такі:

– двосторонні або багатосторонні відносини;

– відносини у сфері виконавчої влади, у сфері функціонування державних утворень поза межами виконавчої влади, у сфері недержавного управління;

– відносини, що захищаються в адміністративному порядку, і відносини, що захищаються у судовому порядку;

– відносини субординації і координації [2, с. 182–185].

Розглядаючи адміністративно-правові відносини стосовно діяльності судів загальної юрисдикції, перш за все слід зауважити, що питання наділення судів адміністративно-правовим статусом є досить суперечливим. Дійсно, як зауважує Т. Коломоєць, якщо зважати тільки на головну функ-

цію судів – здійснення правосуддя – то видається, що державне управління, з його виконавчо-розпорядчим характером, з діяльністю судів взагалі має досить мало спільного [5, с. 65]. Проте суди, здійснюючи правосуддя у сфері державного управління, тим самим створюють, змінюють або ж скасовують права та обов'язки інших суб'єктів адміністративного права. Зокрема, до відання судів загальної юрисдикції належать адміністративно-деліктні відносини, що регулюються Кодексом України про адміністративні правопорушення. Здійснюючи правосуддя, суди беруть участь у державному управлінні шляхом притягнення винних до адміністративної відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення. Публічність інтересів, які зачіпаються при вчиненні таких правопорушень, зумовлює віднесення як самого інституту адміністративної відповідальності, так і учасників провадження у справах про адміністративні правопорушення до сфери відання адміністративного права [5, с. 65]. Одним з основних типів відносин адміністративно-правового характеру, що виникають у діяльності судової влади, є також відносини, які встановлюються при розгляді адміністративними судами справ адміністративної юрисдикції. Функціонування інституту адміністративної юстиції безпосередньо спрямоване на здійснення спеціалізованого судового контролю за діями та рішеннями публічної адміністрації.

Отже, адміністративно-правові відносини, що виникають при вирішенні судом конкретних справ, віднесених до їх компетенції, безпосередньо пов'язані з реалізацією основних функцій судової влади (здійсненням правосуддя) і передбачають застосування «управлінського» впливу щодо непередбачених суб'єктів права, а тому мають зовнішньовладний (зовнішньосистемний) характер. Проте, як наголошує М. Запорожець, предмет адміністративного права становить сукупність взаємопов'язаних та досить однорідних суспільних відносин, які виникають не тільки у галузі зовнішньої діяльності суб'єктів державної влади, але й у процесі їх внутрішньоорганізаційної діяльності [6, с. 25]. Щодо діяльності органів судової влади А. Стрижак підкреслює, що процес відправлення правосуддя не може відбуватися без його відповідного структурного, кадрового, матеріального, фінансового, інформаційного та ін. забезпечення. [7, с. 43]. У цьому розумінні адміністративно-правові відносини у діяльності судів загальної юрисдикції виникають з приводу формування структури судів, організації їх роботи, розподілу навантаження, прав і обов'язків між суддями та працівниками апаратів судів тощо. Такого роду відносини відбивають завдання організації та забезпечення діяльності судової системи, мають внутрішній для держави характер. Виникнення адміністративно-правових відносин «внутрішнього» типу у сфері забезпечення діяльності судів за своєю суттю є об'єктивацією загальної управлінської волі держави щодо організації та діяльності незалежної і самостійної судової гілки влади, відповідних адміністративно-правових норм у діяльності конкретних суб'єктів управління [8, с. 67–74]. Тож, як зазначають дослідники, управлінські взаємозв'язки слід розглядати як специфічну форму реалізації завдань державно-управлінської діяльності в реальній царині організації функціонування су-

дів загальної юрисдикції, їх фінансового, матеріального і методичного забезпечення, що здійснюється на законодавчій основі і має конкретний про-яв функцій державного управління [7, с. 36].

Отже, важливим типом відносин, який багатьма авторами розглядається в контексті адміністративно-правового регулювання, є внутрішньоорганізаційні відносини в діяльності судових органів [9, с. 4; 10, с. 13–15]. Даний комплекс відносин в юридичній літературі та законодавстві має назву «організаційне забезпечення діяльності судів» [11, с. 34], що позначає відносини, пов'язані з організаційним забезпеченням діяльності судових органів, сутність яких полягає у прийнятті та втіленні в життя відповідних адміністративних рішень. Таким чином, внутрішньоорганізаційні відносини в судах загальної юрисдикції, до яких належать всі позапроцесуальні відносини за їх участі та за участі їх працівників, є адміністративно-правовими відносинами внутрішньої спрямованості, яким властиві усі особливості адміністративних правовідносин. Факт виникнення даних адміністративно-правових відносин у діяльності судів загальної юрисдикції поза сферою правосуддя зумовлює їх субсидіарний характер, адже вони мають своїм об'єктом дії, які не пов'язані з реалізацією основної функції судів – здійсненням правосуддя [6, с. 31].

Адміністративно-правові відносини у внутрішньоорганізаційній діяльності судових органів влади відзначаються різноманіттям, тож об'єктивно потребують відповідної класифікації.

За своєю спрямованістю (об'єктом регулювання) можна виділити адміністративно-правові відносини «внутрішнього» типу у діяльності судів загальної юрисдикції, які виникають щодо:

- організаційного керівництва суду (зокрема, щодо розподілу навантаження між суддями та службовцями суду);
- створення фінансових, матеріально-технічних та соціальних умов для належної діяльності суддів та працівників апаратів судів;
- підготовки і підвищення кваліфікації суддів та працівників апаратів судів;
- формування кадрового резерву судів;
- інформаційного, нормативно-правового та наукового забезпечення судочинства тощо [7, с. 56–57].

За суб'єктним складом адміністративні правовідносини у внутрішньоорганізаційній діяльності судів загальної юрисдикції поділяються на ті, що виникають за участі: голови (заступника голови) суду; керівника апарату (завідуючого секретаріатом) суду; компетентних посадових осіб Державної судової адміністрації України та її територіальних органів [7, с. 56–57].

За співвідношенням прав і обов'язків учасників адміністративні правовідносини у сфері забезпечення діяльності судів загальної юрисдикції поділяються на вертикальні та горизонтальні. Вертикальні адміністративні правовідносини, що виникають між владною і підпорядкованою сторонами, визначають сутність державно-управлінської діяльності, пов'язаної з організацією роботи судів загальної юрисдикції. А. Стрижак зазначає, що владним учасником у таких відносинах завжди є відповідний орган державного уп-

равління (посадова особа), тоді як іншим (підпорядкованим) хоча й може бути також орган державного управління (посадова особа), але обсяг його юридично-владних повноважень завжди менший, ніж у першої сторони [7, с. 55]. У процесі реалізації державного управління з метою забезпечення діяльності судів такі відносини підпорядкування виникають між головою (заступником голови) суду, завідуючим секретаріатом та працівниками апарату суду (секретарями, діловодами, судовими розпорядниками тощо), а також між посадовими особами Державної судової адміністрації України. Горизонтальні адміністративно-правові відносини, що виникають між непідпорядкованими органами державного управління, їх посадовими особами, спрямовані, головним чином, на узгодження дій різних органів судового управління (наприклад, між територіальним управлінням Державної судової адміністрації України та головою місцевого суду), співставлення цілей, завдань, форм і методів їх діяльності щодо здійснення організаційного керівництва та забезпечення судів. Незважаючи на те, що у такого роду правовідносинах відсутнє властиве адміністративно-правовому методу регулювання підпорядкування, вони, тим не менш, мають адміністративно-правовий характер, адже є безпосередньо пов'язаними з організаційною діяльністю відповідних органів (посадових осіб) [7, с. 56].

За характером юридичних зв'язків суб'єктів у внутрішній діяльності судів загальної юрисдикції адміністративні правовідносини поділяються на такі:

– субординаційні – між головою суду та працівниками апарату суду з приводу проходження останніми державної служби, характеризуються правомочністю одного суб'єкта використовувати розпорядчі, контрольні повноваження щодо інших учасників відносин;

– координаційні – між головою суду та радою суддів, які використовуються як для реалізації власних владних повноважень, так і для забезпечення ефективної спільної діяльності;

– реординаційні – між головою суду та громадянами з приводу подання скарг на непроцесуальні дії суддів, працівників апарату суду [6, с. 32].

Відповідно до дій суб'єктів адміністративних правовідносин (характеру юридичних фактів, що породжують дані правовідносини) виділяють регулятивні (організаційні) відносини, що супроводжують нормальний процес реалізації об'єктивного і суб'єктивного права та відповідне виконання юридичних обов'язків, складають переважну більшість відносин владно-управлінської сфери і пов'язані з вирішенням позитивних питань організації позапроцесуальної діяльності суду, та охоронні (юрисдикційні), що виникають з факту неправомірної поведінки як негативна реакція держави на правопорушення і пов'язані із притягненням до дисциплінарної відповідальності суддів або працівників суду.

За місцем (напрямок) виникнення адміністративно-правові відносини в судах можуть мати щодо судів загальної юрисдикції як внутрішній, так і зовнішній характер. Адміністративно-правові відносини «внутрішнього» типу у діяльності судів загальної юрисдикції виникають у зв'язку з організаційним керівництвом судом, зокрема – розподілом навантаження між судьями та працівниками суду, створенням фінансових, матеріально-

технічних і соціальних умов для роботи суддів та працівників апаратів судів, а також з підготовкою та підвищенням кваліфікації суддів та працівників апарату судів. Нормами адміністративного права регулюється порядок проходження служби в органах судової влади, формування кадрового резерву судів, інформаційне, нормативно-правове та наукове забезпечення судочинства та ін. Проте у процесі своєї позапроцесуальної діяльності суд (голова суду, судді, працівники апарату суду) вступає ще й у велику кількість правовідносин поза межами суду – з іншими суб'єктами, до яких, зокрема, належать органи судової влади, Верховна Рада України; Президент України; органи виконавчої влади та місцевого самоврядування, інші органи, наділені владними повноваженнями щодо здійснення організаційного забезпечення діяльності судів (органи суддівського самоврядування; Державна судова адміністрація України; кваліфікаційні комісії суддів; Вища Рада юстиції та ін.). Особливістю таких відносин є те, що вони, хоч і не виникають безпосередньо у внутрішньоорганізаційній діяльності суду, але у своїй більшості спрямовані саме на її забезпечення [6, с. 30–31].

За своїм змістом (юридичним характером) адміністративно-правові відносини, які виникають у діяльності судів загальної юрисдикції, поділяють на матеріальні та процесуальні відносини. Матеріальні відносини виникають на основі матеріальної норми адміністративного права і безпосередньо відбивають владну природу управлінської організаційної діяльності (наприклад, відносини з приводу фінансового і матеріально-технічного забезпечення судів, між головою суду і працівниками апарату суду тощо). В. Сорокін зазначає, що такі відносини є зв'язками пасивного типу, вони відображають статичну функцію адміністративного права у сфері організації діяльності судів і практично реалізуються за допомогою процесуальних відносин, що відбивають динамічну функцію права і встановлюються на підставі адміністративно-процесуальних норм [12, с. 49–72]. Процесуальні правовідносини виникають у зв'язку з вирішенням конкретних управлінських справ у внутрішньоорганізаційній діяльності суду (провадження діловодства в судах, призначення (звільнення) суддів і працівників апарату суду тощо) [6, с. 33; 7, с. 57].

Відповідно до конкретних завдань управлінської діяльності серед внутрішньоорганізаційних відносин, які виникають у процесі забезпечення діяльності судів загальної юрисдикції, можна виділити відносини щодо надання матеріальних, фінансових і технічних ресурсів, кадрове забезпечення, контрольні та інші відносини (статистика, діловодство тощо) [6, с. 34; 7, с. 58].

Нарешті, за тривалістю дії адміністративні відносини «внутрішнього» типу у діяльності судів загальної юрисдикції можна поділити на такі:

– тимчасові – відносини, які діють протягом певного визначеного часу (наприклад, правові відносини організаційного характеру між головою суду і суддями, що призначені на посаду в межах 5-річного терміну, а також працівниками апарату суду, які уклали строкові трудові контракти, тощо);

– безстрокові – відносини, що не передбачають визначення терміну їх дії (зокрема, відносини з приводу забезпечення діяльності суддів, які обрані на посади безстроково та ін.) [7, с. 58].

Висновки. Отже, адміністративно-правові відносини можуть виникати як у зовнішній діяльності судів загальної юрисдикції під час вирішення судами конкретних справ, віднесених до їх компетенції, являючи собою відповідну форму застосування управлінського впливу щодо непідпорядкованих суб'єктів права, так і у процесі їх внутрішньоорганізаційної діяльності щодо структурного, кадрового, матеріального, фінансового, інформаційного та ін. забезпечення. Адміністративно-правові відносини у сфері судової влади, як вид внутрішнього державного управління, складаються між керівництвом судів та працівниками апарату судів, а також іншими уповноваженими державою суб'єктами у процесі організації, а також матеріального, фінансового, інформаційного і кадрового забезпечення процесу здійснення судочинства в Україні. Загальний масив адміністративно-правових відносин, які виникають у сучасних умовах у внутрішньоорганізаційній діяльності судів загальної юрисдикції, можна класифікувати за такими основними підставами: спрямованістю правовідносин (об'єктами регулювання); суб'єктним складом; співвідношенням прав і обов'язків учасників правовідносин; характером юридичних зв'язків суб'єктів; діями суб'єктів (характером юридичних фактів, що породжують правовідносини); місцем виникнення адміністративно-правових відносин; змістом (юридичним характером) правовідносин; завданнями діяльності суб'єктів правовідносин; тривалістю адміністративно-правових відносин.

Бібліографічні посилання

1. Большая юридическая энциклопедия / В. В. Аванесян, С. В. Андреева, Е. В. Белякова и др. – М., 2007.
2. Адміністративне право України: Академічний курс : підручник: у 2 т. / ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). – К., 2004. – Т. 1. Загальна частина. – 2004.
3. Адміністративне право України : підручник / Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, О. В. Дьяченко та ін. ; за ред. Ю. П. Битяка. – К., 2005.
4. Бахрах Д. Н. Административное право : учебник / Д. Н. Бахрах. – М., 1996.
5. Адміністративне право України : підручник для студ. вищ. навч. закл. / Коломоєць Т.О. та ін. ; за заг. ред. Т. О. Коломоєць. – К., 2008.
6. Запорожець М. П. Адміністративно-правове забезпечення діяльності місцевих загальних судів України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Запорожець Михайло Петрович. – Х., 2004.
7. Стрижак А. А. Державне управління забезпеченням діяльності судів загальної юрисдикції: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Стрижак Андрій Андрійович. – К., 2005.
8. Юсупов В. А. Теория административного права / В. А. Юсупов. – М., 1985.
9. Кубко Є. Про предмет адміністративного права / Є. Кубко // Право України. – 2000. – № 5.
10. Овсянко Д. М. Административное право : учеб. пособие. – 3-е изд., перераб. и доп. / Д. М. Овсянко. – М., 2001.
11. Скорченко Ю. О. Деякі проблеми зміцнення судової гілки влади / Ю. О. Скорченко // Вісник Верховного Суду України. – 2003. – № 2. – С. 33–35.
12. Сорокин В. Д. Проблемы административного процесса / В. Д. Сорокин. – М., 1968.

Машук В. Ю. Административные правоотношения в деятельности судов общей юрисдикции. Раскрыты содержание и специфика административно-правовых отношений. Определены основные критерии классификации и проанализированы основные виды административно-правовых отношений, складывающиеся в деятельности судов общей юрисдикции.

Ключевые слова: административно-правовые отношения, виды административно-правовых отношений, судебная власть, суды общей юрисдикции.

Mashchuk V. Yu. Administrative and legal relations in the activity of general jurisdiction courts. The content and hallmarks of administrative and legal relations are considered. The author proves that administrative and legal relations can exist in the activity of general jurisdiction courts. It is stressed that such relations arise while organizing the court structure and work, sharing the caseload, rights and obligations between the judges and employees of court administration etc. The author pays attention that such relations reflect the tasks of organization of court system activity and its providing. Administrative and legal relations have also an internal specific for the state. In-house relations within general jurisdiction courts which include all non-procedural relations where the courts are the party are administrative and legal relations of the internal focus which have all the hallmarks of administrative and legal relations.

In this regard the author makes a conclusion that administrative and legal relations can arise in external and internal activity of general jurisdiction courts. The external activity of general jurisdiction courts is reflected in deciding cases which falls within their authority. At this stage the courts use a specific form of governing influence on the subjects of law which are not subordinated to the courts. The internal activity of general jurisdiction courts is reflected in structural, personnel, material and information providing.

Administrative and legal relations within judicial power as a type of internal state administration exist between senior personnel of the court and employees of court administration as well as other authorized by the Government employees during organization and material, financial, information and personnel providing of judicial procedure in Ukraine. The scope of administrative and legal relations which arise nowadays in in-house activity of general jurisdiction courts can be classified under the following issues: focus of legal relations (object of regulation); subject matter; correlation of rights and obligations of parties in legal relations; specific of legal connections of subjects; activities of subjects (specific of legal facts which cause legal relations); location of arising of administrative and legal relations; content (legal specific) of legal relations; tasks in the activity of subjects of legal relations; duration of administrative and legal relations.

Keywords: administrative and legal relations, types of administrative and legal relations, judicial power, general jurisdiction courts.

Надійшла до редакції 04.03.2014

Шаповалов А. В.

здобувач

(Інститут права імені князя Володимира Великого
Міжрегіональної Академії управління персоналом)

УДК 342.95

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕДУР ПРОСУВАННЯ ПО СЛУЖБІ В ОРГАНАХ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ

Проаналізовано законодавство, яке регулює процедури проходження служби в органах прокуратури України. Зазначено, що просування до служби – це найважливіший елемент інституту державної служби в органах прокуратури, оскільки на цьому тривалому часовому відрізку реалізується правовий статус державного службовця органу прокуратури. Обґрунтовано висновок, що процедури просування по службі в органах прокуратури складаються із самостійних етапів: а) просування за посадою; б) просування за класним чином.

Ключові слова: адміністративні процедури, державна служба, органи прокуратури, просування по службі, просування по службі в органах прокуратури.

Постановка проблеми. Просування до службі – це найважливіший елемент інституту державної служби в органах прокуратури, оскільки на цьому тривалому часовому відрізку реалізується правовий статус державного службовця органу прокуратури. Така реалізація передбачає зайняття прокурорсько-слідчим працівником більш високої посади, присвоєння класних чинів, які характеризують державно-службове правове становище службовців. Отже, просування по службі в органах прокуратури є ключовою процедурою проходження державної служби.

Поняття «просування по державній службі в органах прокуратури» та «проходження державної служби в органах прокуратури» не є тотожними. Проходження державної служби в органах прокуратури – це загальний процес, який починається з моменту набуття статусу державного службовця органу прокуратури та завершується в момент втрати цього статусу. Навпаки, просування по державній службі в органах прокуратури означає посадове зростання на державній службі в органах прокуратури.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання проходження служби в органах прокуратури України розглядали у своїх працях такі вчені: О. В. Агеєв, Н. М. Вапнярчук, В. В. Долежан, Р. А. Жоган, О. С. Іщук, М. Ю. Івчук, С. А. Кулініч, П. М. Каркач, І. І. Крилов, Т. В. Корнякова, М. В. Косюта, В. А. Миколенко, М. О. Потєбенько, А. В. Пшонка, Є. М. Попович, Г. П. Середа, В. В. Шемчук, В. С. Яценко та ін.

Роботи цих науковців мають значну наукову та практичну цінність, однак поза увагою вчених залишилося дослідження проблем правового регулювання та практичної реалізації просування по службі в органах прокуратури. Дослідження процедур просування по службі в органах прокуратури має й практичне значення у світлі реалізації виконання Україною Плану дій «Україна – Європейський Союз», реформування органів прокуратури згідно з європейськими стандартами та вимогами Ради Європи.

Метою статті є з'ясування сутності процедур проходження служби в органах прокуратури України, на підставі чого автор ставить завдання з'ясувати складові цих процедур та здійснити аналіз законодавства, яке їх регулює.

Виклад основного матеріалу. Ключовим моментом проходження державної служби є просування по службі. Просування по службі державного службовця здійснюється шляхом: а) зайняття більш високої посади; б) присвоєння державному службовцю більш високого рангу. Просування державного службовця може мати місце за таких умов: наявність вакантної державної посади; наявність необхідної професійної освіти, спеціалізації, досвіду роботи, знання Конституції і законодавства; наявність необхідного стажу державної служби; проходження конкурсу тощо.

Питання просування по службі в органах прокуратури регулюється Законом України «Про прокуратуру України» [1], наказами Генерального прокурора України № 2гн від 15.12.2011 р. «Про організацію роботи з кадрами в органах прокуратури України» [2].

Аналіз положень вищезгаданих правових актів дозволяє зробити висновок, що процедура просування по державній службі в органах прокура-

тури здійснюється шляхом зайняття прокурорсько-слідчим працівником більш високої посади та присвоєння більш високого класного чину. Тобто просування по службі в органах прокуратури збігається з таким поняттям, як службова кар'єра. Службова кар'єра в органах прокуратури для кожного службовця є індивідуальною, адже успіх у її проходженні залежить від особистих ділових, моральних, професійних якостей особи, її життєвого досвіду, кваліфікації ставлення до виконання службових обов'язків.

За час перебування на державній службі в органах прокуратури прокурорсько-слідчі працівники змінюють посади як у межах одного органу прокуратури, так і у зв'язку з переходом до інших органів прокуратури. Просування прокурорсько-слідчого працівника на більш високу посаду можливе за таких умов: по-перше, наявність вакантної посади; по-друге, володіння кандидатом на заміщення більш високої вакантної посади необхідним рівнем професіоналізму, знаннями законів України, необхідними моральними та діловими якостями; по-третє, наявність необхідного досвіду роботи в органах прокуратури, по-четверте, перебування у кадровому резерві на зміщення вакантної посади в органі прокуратури.

Таким чином, просування по службі за посадою в органах прокуратури для прокурорсько-слідчого працівника можливо: 1) за наявності вакантної посади; 2) перебування особи у кадровому резерві на цю посаду.

Так, згідно з наказом Генерального прокурора України «Про організацію роботи з кадрами в органах прокуратури України» № 2гн від 15.12.2011 р. [2], прокурорсько-слідчі працівники можуть бути зараховані до кадрового резерву. Зарахування до кадрового резерву здійснюється з найбільш професійно підготовлених працівників з метою:

- висунення на керівні посади;
- заміщення посад у структурних підрозділах центрального та обласних апаратів;
- заміщення посад начальників відділів та їх заступників, завідувачів кафедр, наукових та науково-педагогічних працівників Національної академії прокуратури України.

Однак більш детально проведення роботи з кадровим резервом в органах прокуратури регламентовано «Положенням про роботу з кадровим резервом в органах прокуратури України», затвердженим Наказом Генерального прокурора України № 59 від 02 липня 2012 року [3].

Згідно з вищенаведеним наказом Генерального прокурора України, до кадрового резерву органів прокуратури, як правило, зараховуються найбільш професійно підготовлені прокурорсько-слідчі працівники, які мають системні професійні знання, успішно виконують службові обов'язки, проявляють ініціативу, володіють організаторськими здібностями та відповідними моральними якостями, мають стаж роботи в органах прокуратури не менше трьох років, підвищують свій професійний рівень.

Зарахування до кадрового резерву в органах прокуратури здійснюється на підставі рекомендації. Рекомендації надаються щорічно до кадрових підрозділів прокуратур обласного рівня до 1 лютого, а до Головного управління кадрового забезпечення та внутрішньої безпеки – до 15 лютого.

Необхідна кількість резервістів для висунення на керівні посади, заміщення посад у структурних підрозділах центрального та обласних апаратів, а також у прокуратурах міст з районним поділом визначається з урахуванням стану плинності кадрів, перспективою вивільнення цих посад і повинна бути розумною та оптимальною. Особа зараховується до складу кадрового резерву, як правило, на одну керівну посаду.

Наступним етапом процедури просування по службі в органах прокуратури є етап просування за класними чинами. Звернемося до аналізу законодавства, яке регулює питання присвоєння класних чинів державним службовцям органів прокуратури.

Так, згідно зі ст. 47 Закону України «Про прокуратуру» [1], прокурорам і слідчим органів прокуратури, працівникам науково-навчальних закладів прокуратури присвоюються класні чини залежно від займаних посад і стажу роботи. Класні чини державного радника юстиції України, державного радника юстиції 1, 2 і 3 класів присвоюються Президентом України, інші класні чини присвоюються Генеральним прокурором України.

Порядок присвоєння і позбавлення класних чинів визначається Положенням про класні чини працівників прокуратури України, затвердженим Постановою Верховної Ради України № 1795-ХІІ від 06.11.1991 р. [4], та Інструкцією про порядок присвоєння класних чинів працівникам органів прокуратури України, затвердженою Наказом Генерального прокурора України № 3068ц від 19.12.2006 р. [5].

Так, Положенням про класні чини працівників прокуратури України, затвердженим Постановою Верховної Ради України № 1795-ХІІ від 06.11.1991 р., здебільшого регулюються питання строку перебування у класних чинах та визначаються посади та класні чини, які відповідають тим чи іншим посадам [4].

Процедурні аспекти присвоєння класних чинів регулюються Інструкцією про порядок присвоєння класних чинів працівникам органів прокуратури України, затвердженою Наказом Генерального прокурора України № 3068ц від 19.12.2006 р. [5].

Присвоєння класного чину проводиться в послідовному порядку з урахуванням ділових і особистих якостей працівника відповідно до посади, яку він займає, та стажу роботи.

Класний чин юриста 3 класу присвоюється працівникам, які працюють в органах прокуратури не менше 6 місяців, а молодим спеціалістам – після закінчення строку стажування і призначення на посаду. Тобто за умови позитивного рішення атестаційної комісії перший класний чин працівникам, які не мають досвіду роботи за фахом, присвоюється не раніше, ніж через 6 місяців роботи, а молодим спеціалістам – після закінчення стажування.

Існують й певні винятки щодо присвоєння класних чинів окремій категорії осіб. Так, згідно з п. 10 Інструкції про порядок присвоєння класних чинів працівникам органів прокуратури України, особам з вищою юридичною освітою, які мають військові і спеціальні звання працівників органів внутрішніх справ України, призначеним на прокурорсько-слідчі посади, класні чини присвоюються відповідно до постанови Президії Верховної Ради України

від 29 червня 1992 року № 2517-ХІІ «Про встановлення співвідношення між класними чинами працівників прокуратури України і військовими званнями та спеціальними званнями працівників органів внутрішніх справ України».

Певні особливості мають процедури присвоєння класного чину випускникам Академії прокуратури України. Так, присвоєння першого класного чину випускникам Академії прокуратури України проводиться за поданням ректора Академії за умови успішного проходження шестимісячної переддипломної практики (стажування) і складання державних іспитів.

Аналіз положень законодавства, яке регулює процедури просування по службі в органах прокуратури України, дозволяє зробити такі **висновки**.

По-перше, процедури просування по службі в органах прокуратури складаються з самостійних етапів: а) просування за посадою; б) просування за класним чином. Важливо зазначити, що просування за посадою в органах прокуратури можливо за наявності певних умов: 1) формальних (наявність вакантної посади та перебування особи у кадровому резерві); 2) змістовних (наявність досвіду роботи, необхідної професійної освіти та спеціалізації за напрямком діяльності, знання Конституції України та законодавства, наявність необхідного стажу).

По-друге, етап просування за посадою в органах прокуратури включає в себе такі елементи: 1) робота з кадровим резервом; 2) призначення на посаду. Основною складовою цього етапу є робота з кадровим резервом в органах прокуратури, яка включає в себе такі складові: 1) формування кадрового резерву органів прокуратури; 2) робота з працівниками, які зараховані до кадрового резерву органів прокуратури; 3) робота з планування та аналізу складу кадрового резерву органів прокуратури.

По-третє, етап просування за класним чином складається з таких окремих елементів: 1) ініціювання процедури присвоєння класного чину; 2) розгляд справи щодо присвоєння класного чину та прийняття рішення по справі; 3) виконання рішення про присвоєння класного чину.

Для просування за класними чинами в органах прокуратури, як правило, достатньо вислуги років перебування у класному чині та успішне виконання прокурорсько-слідчим працівником своїх службових обов'язків у межах встановленої категорії посад. Однак для присвоєння більш вищих класних чинів необхідно займати посаду керівного складу Генеральної прокуратури України. Таким чином, існуюча система просування прокурорсько-слідчих працівників за класними чинами унеможливорює істотне просування державних службовців органів прокуратури за класними чинами і передбачає зайняття більш високої посади як передумови присвоєння більш вищого класного чину.

Бібліографічні посилання

1. Про прокуратуру : Закон України від 11.12.1991 р. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua/>
2. Про організацію роботи з кадрами в органах прокуратури України : Наказ Генерального прокурора України від 15 грудня 2011 року № 2г / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gp.gov.ua/ua/nopd.html>
3. Положення про роботу з кадровим резервом в органах прокуратури України :

Наказ Генерального прокурора України № 59 від 02.07.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://www.gp.gov.ua/ua/nopd.html>

4. Положення про класні чини працівників прокуратури України : Постанова Верховної Ради України № 1795-ХІІ від 06.11.1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1795-12>

5. Інструкція про порядок присвоєння класних чинів працівникам органів прокуратури України : Наказ Генерального прокурора України № 3068ц від 19.12.2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.gp.gov.ua/.../file_downloader.html?

Шаповалов А. В. Особенности процедур продвижения по службе в органах прокуратуры Украины. Проанализировано законодательство, которое регулирует процедуры прохождения службы в органах прокуратуры Украины. Отмечено, что продвижение по службе – это важнейший элемент института государственной службы в органах прокуратуры, поскольку на этом длительном часовом отрезке реализуется правовой статус государственного служащего органа прокуратуры. Обоснован вывод, что процедуры продвижения по службе в органах прокуратуры состоят из самостоятельных этапов: а) продвижение по должности; б) продвижение по классному чину.

Ключевые слова: административные процедуры, государственная служба, органы прокуратуры, продвижение по службе, продвижение по службе в органах прокуратуры.

Shapovalov A. V. Features procedures for promotion to the Prosecutor's Office of Ukraine. A legislation that regulates procedures of passing of service in the bodies of office of public prosecutor of Ukraine is analysed in the article. Marked, that moving toward service is the major element of institute of government service in the organs of office of public prosecutor, as on this protracted sentinel segment legal status of civil servant of organ of office of public prosecutor will be realized. A conclusion is grounded, that promotion procedures in the organs of office of public prosecutor consist of the independent stages: а) advancement ex officio; б) advancement is after class character.

Concepts "advancement on government service in the bodies of office of public prosecutor" and "passing of government service in the organs of office" of public prosecutor are not identical. Passing of government service in the bodies of office of public prosecutor it is a general process that begins from the moment of acquisition of status of civil servant of body of office of public prosecutor and completed in the moment of loss of this status. Vice versa advancement on government service in the bodies of office of public prosecutor means a post increase on government service in the bodies of office of public prosecutor.

It is important to mark that advancement ex officio in the bodies of office of public prosecutor maybe at presence of certain terms: 1) formal (to the presence of vacant position and stay of person in skilled reserve); 2) rich (presence of experience, necessary trade education and specialization after direction of activity, knowledge of Constitution of Ukraine and legislation, presence of necessary experience) in content.

The stage of advancement after class character consists of such separate elements: 1) initiation of procedure of appropriation of class rank; 2) trials of business are in relation to the appropriation of class rank and decision-making in business; 3) implementations of decision are about the appropriation of class rank.

For advancement after class characters in the bodies of office of public prosecutor as a rule enough time-in-service of stay in a class rank and successful implementation by the public prosecutor's-inquisitional worker of the official duties within the limits of the set category of positions.

Keywords: administrative procedures, government service, bodies of office of public prosecutor, promotion, promotion in the bodies of office of public prosecutor.

Надійшла до редакції 20.03.2014

БОРОТЬБА ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ: ПРАВОВЕ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Шинкаренко І. Р.

кандидат юридичних наук, професор
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.985

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ НОРМАТИВНОЇ БАЗИ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВІДПОВІДНО ДО ЧИННОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОДЕКСУ

Розглянуто загальні теоретико-методологічні засади формування сучасної нормативної бази оперативно-розшукової діяльності відповідно до світових стандартів забезпечення прав і свобод людини. Виокремлено низку правових проблем, які потребують свого вирішення на законодавчому, відомчому, нормативному та науковому рівні. Визначено прогалини та протиріччя чинного законодавства.

Ключові слова: оперативно-розшукова діяльність, негласні слідчі (розшукові) дії, оперативно-розшукові заходи, завдання та принципи оперативно-розшукової діяльності, кримінальний процесуальний кодекс, оперативно-розшукове та кримінальне провадження.

Постановка проблеми. У листопаді 2012 року набув чинності новітній Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК) [1; 2]. Відповідно до КПК внесено зміни до чинного Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Основними новелами змін є: введення додаткових суб'єктів ОРД; обмеження принципів ОРД принципами верховенства права, законності, дотримання прав і свобод людини; переорієнтовано зміст ОРД на попередження, виявлення та припинення злочинів; законодавчо закріплено порядок здійснення ОРЗ відповідно до КПК; надано перелік негласних слідчих (розшукових) дій, передбачених статтями 246–275 нового КПК. Наслідком означених новел стала зміна підстав здійснення ОРД, до яких належить наявність достатньої інформації, одержаної в установленому законом порядку, що потребує перевірки за допомогою оперативно-розшукових заходів і засобів, про:

- злочини, що готуються;
- осіб, які готують учинення злочину;
- осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду або ухиляються від відбування кримінального покарання;

- осіб, безвісно відсутніх;
- розвідувально-підривну діяльність спецслужб іноземних держав, організацій та окремих осіб проти України;
- реальну загрозу життю, здоров'ю, житлу, майну працівників суду і правоохоронних органів у зв'язку з їх службовою діяльністю, а також осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів, з метою створення необхідних умов для належного відправлення правосуддя; співробітників розвідувальних органів України у зв'язку із службовою діяльністю цих осіб, їх близьких родичів, а також осіб, які конфіденційно співробітничали або співробітничали з розвідувальними органами України, та членів їх сімей з метою належного здійснення розвідувальної діяльності" [3].

Це призвело до перебудови всієї системи протидії злочинності та зміни стратегії ОРД з реактивної на проактивну модель. У той же час досвід використання КПК та діяльність оперативних підрозділів, відповідно до змін у Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність», визначає необхідність удосконалення нормативного регулювання ОРД на ґрунті подальшого розвитку теорії оперативно-розшукової діяльності як методології формування сучасної правової бази протидії злочинності.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми правового регулювання ОРД завжди були у полі зору науковців. Означені проблеми вивчали значний період часу вчені Росії, СРСР та РФ: В.І. Громов, В.Я. Дорохов, О.М. Колесниченко, І.П. Любарський, П.М. Снігер'єв, І.М. Якимов; О.Ф. Возний, Д.В. Гребельський, І.І. Басецький, М.П. Карпушин, І.О. Климов, І.П. Козаченко, О.Г. Лекарь, Г.К. Синілов, А.Б. Утевський, В.К. Шульц; В.М. Аتماжитов, В.Г. Бобров, Є.О. Доля, І.О. Климов, О.Г. Маркушин, Л.Л. Тузов, О.Ю. Шумилова [4-13]. Їхні праці стали підґрунтям формування нормативної та законодавчої бази ОРД на початку 90-х років ХХ століття та сприяли прийняттю Закону «Про оперативно-розшукову діяльність» в Україні та інших країнах пострадянського простору.

За роки незалежності проблемам правового регулювання ОРД приділяли увагу у своїх працях: К.В. Антонов, О.М. Бандурка, Б.І. Бараненко, В.І. Василичук, І.О. Воронов, В.О. Глушков, В.Я. Горбачевський, В.Л. Грохольський, Е.О. Дідоренко, О.Ф. Долженков, Г.О. Душейко, О.М. Джужа, В.П. Захаров, А.М. Кислий, І.П. Козаченко, Я.Ю. Кондратьєв, О.В. Копан, М.В. Корнієнко, В.В. Крутов, Д.Й. Никифорчук, Ю.Ю. Орлов, В.Л. Ортинський, В.Д. Пчолкін, М.А. Погорецький, В.Л. Регульський, М.Б. Саякян, І.В. Сервецький, О.П. Снігер'єв, В.Є. Тарасенко, Р.А. Халілевіч, І.Ф. Хараберюш, М.Л. Шелухін, В.В. Шендрік, І.Р. Шинкаренко, О.О. Юхно, В.А. Яценко та ін. [14–36].

Їхні праці стали підґрунтям для прийняття КПК-2012 та запровадження новітньої теоретико-прикладної категорії – негласні слідчі дії. Під час обговорення проекту та за термін набуття чинності новітнього КПК було здійснено низку публікацій К.В. Антоновим, Р.І. Благутою, В.В. Варавою, М.П. Водьком, В.О. Глушковим, В.Г. Гончаренком, Ю.М. Грошевим,

О.М. Джужою, О.Ф. Долженковим, С.В. Єськовим, А.В. Іщенком, Н.С. Карповим, Є.Д. Лук'янчиковим, В.Т. Маляренком, А.В. Мовчаном, Д.Й. Никифорчуком, М.А. Погорецьким, Б.Г. Розовським, М.Ю. Черковим, М.Є. Шумилом, у яких наводилися думки щодо позитивних та негативних рис закону та можливих напрямків його удосконалення та законодавства у сфері ОРД [37-44].

Аналіз означених публікацій і практики використання новітнього кримінально-процесуального та оперативно-розшукового законодавства дозволяє визначити, що існує низка правових проблем, які потребують свого вирішення на законодавчому та науковому рівні.

Мета статті – викласти власний погляд на теоретико-методологічні засади формування правової бази оперативно-розшукової діяльності у сучасних умовах та перспективні напрямки наукових досліджень з проблем теорії та практики ОРД щодо створення правового підґрунтя у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Означеною статтею ми продовжуємо цикл наукових публікацій щодо теоретичних основ оперативно-розшукової діяльності, методологічних проблем оперативно-розшукової науки та визначення методології формування сучасної правової бази ОРД. У попередніх статтях нами уточнено зміст об'єкта та складових системи теорії оперативно-розшукової діяльності, загальні теоретичні прогалини, визначено систему методів та заходів ОРД відповідно до законодавства, чинного до листопада 2012 р., загальні напрямки наукових досліджень в умовах чинності новітнього КПК, особливості організації та тактики здійснення окремих НСД, принципи правової системи ОРД, а також історичні основи формування сучасної правової бази ОРД [45–54].

Нами та іншими дослідниками визначено, що здобутки (до 20 листопада 2012) оперативно-розшукового законодавства полягають у тому, що вперше на теренах СНД:

- законодавчо закріплено визначення та статус оперативно-розшукової діяльності як державно-правової форми протидії злочинності;
- законодавчо закріплено загальні принципи оперативно-розшукової діяльності;
- визначено підстави здійснення оперативно-розшукової діяльності та можливі напрямки використання отриманих результатів;
- визначено коло суб'єктів ОРД та загальні права і обов'язки оперативних підрозділів та осіб, які сприяють оперативно-розшуковій діяльності;
- визначено напрямки використання результатів оперативно-розшукової діяльності;
- уперше закріплено норми щодо забезпечення соціального захисту працівників оперативних підрозділів та осіб, які залучаються до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності;
- законодавчо закріплено, що сприяння здійсненню оперативно-розшукової діяльності є обов'язком органів державної влади, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності [14–54].

У той же час існувала низка проблем, не відображених в оперативно-розшуковому законі:

- неповний обсяг завдань оперативно-розшукової діяльності;
- відсутність спеціальних та деяких загальних принципів оперативно-розшукової діяльності;
- невизначеність поняття об'єктів та суб'єктів ОРД, її методів, а також порядку їх застосування під час оперативно-розшукових заходів;
- правові норми, що давали назву методам, були змішані з нормами, які визначали права оперативних підрозділів;
- Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» не містив норм, які б давали поняття оперативно-розшукових заходів та розкривали їх сутність;
- невизначеність суті та видів взаємодії;
- нерозробленість механізму використання даних оперативно-розшукової діяльності у кримінальному судочинстві;
- невизначеність загальних форм оперативно-розшукової діяльності та стадій оперативно-розшукового провадження та попередньої оперативної перевірки;
- декларативність окремих норм закону;
- деяке протиріччя різних норм між собою: визначення завдань, принципів, основних категорій оперативно-розшукової діяльності (методи, оперативно-розшукові заходи);
- невизначеність механізму забезпечення прав і свобод людини на всіх стадіях оперативно-розшукової діяльності та під час проведення окремих оперативно-розшукових заходів та оперативної комбінації [45-54].

Однак значна кількість означених положень торкалася законодавства, чинного до листопада 2012 р. Сьогодні основними теоретико-прикладними проблемами удосконалення чинної нормативної бази можуть бути такі:

I. Проблеми визначення мети і завдань ОРД відповідно до новел КПК та обов'язків оперативних підрозділів: вживати необхідних оперативно-розшукових заходів щодо попередження, своєчасного виявлення і припинення злочинів та викриття причин і умов, які сприяють вчиненню злочинів, здійснювати профілактику правопорушень (п. 1 ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» зі змінами відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України»).

Означена норма йде у протиріччя зі ст. 2 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», що визначає завданням оперативно-розшукової діяльності пошук і фіксацію фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп ... з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави [3].

Як бачимо, обов'язки є значно ширшими від завдань. Це, на наш погляд, є недопустимим. Аналіз законодавчого закріплення завдань оперативно-розшукової діяльності свідчить, що після внесення змін до Закону «Про оперативно-розшукову діяльність» неврахованими залишилися деякі основні завдання ОРД: попередження та виявлення злочинів, забезпечення внутрішньої (власної) безпеки суб'єктів оперативно-розшукової діяльності, їх

персоналу і осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, і громадян, захист їх прав та свобод, законних інтересів, підтримка пенітенціарної безпеки та режиму виконання покарань.

Враховуючи аналіз думок науковців та законодавства на пострадянському просторі, вважаємо за доцільне викласти ст. 2 у такій редакції:

«Стаття 2. Завдання оперативно-розшукової діяльності

Завданням оперативно-розшукової діяльності є:

1. Пошук і фіксація фактичних даних щодо протиправної діяльності осіб (груп осіб) з метою:

- забезпечення прав і свобод людини, захисту безпеки суспільства та держави;

- попередження, виявлення і припинення тяжких та особливо тяжких злочинів;

- розшуку осіб, які вчинили злочини;

- встановлення місцезнаходження безвісно зниклих осіб;

- встановлення особи невпізнаних осіб;

- протидії розвідувально-підривній діяльності спецслужб іноземних держав;

- забезпечення діяльності правоохоронних органів та осіб, які сприяють оперативно-розшуковій діяльності на підставах, передбачених законодавством України.

2. Отримання інформації щодо підготовки правопорушень кримінального та некримінального характеру, встановлення яких сприяє вирішенню завдань протидії злочинності.

3. Отримання інформації щодо фактів та обставин, що не мають ознак злочину, проте, відповідно до законодавства України, потребують перевірки у зв'язку з допуском осіб до державної таємниці і до роботи на об'єктах підвищеної суспільної та техногенної небезпеки».

II. Відповідно до статті 4 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», оперативно-розшукова діяльність ґрунтується на принципах верховенства права, законності, дотримання прав і свобод людини [3].

Проаналізувавши чинне законодавство, що регламентує діяльність суб'єктів ОРД в Україні та на теренах пострадянського простору, можемо визначити її основні принципи:

- діяльність міліції будується на принципах законності, гуманізму, поваги до особистості, соціальної справедливості, взаємодії з трудовими колективами, громадськими організаціями й населенням [55];

- діяльність СБУ будується на засадах законності, поваги до прав і гідності особи, позапартійності та відповідальності перед народом України та на основі дотримання прав і свобод людини [56];

- контррозвідувальна діяльність заснована на принципах безперервності; конспірації, поєднання гласних та негласних форм і методів діяльності; комплексному використанні правових, профілактичних та організаційних заходів; адекватності заходів щодо захисту державної безпеки реальним і потенційним загрозам [57];

- підрозділи Державної прикордонної служби України будують свою

діяльність на принципах безперервності; поєднання гласних, негласних та конспіративних форм і методів діяльності; відкритості для демократичного цивільного контролю [58].

- суб'єкти ОРД у країнах СНД та Балтії здійснюють свою діяльність на принципах поєднання гласних і негласних заходів, законності, гласності і секретності [59].

Аналіз думок науковців та чинного законодавства на теренах СНД дозволяє визначити, що все різноманіття принципів ОРД науковці поділяють на декілька груп: конституційні, загальні, організаційно-управлінські та спеціальні.

Конституційні: забезпечення прав і свобод людини; повага до гідності особи; невтручання в особисте і сімейне життя особи.

Загальні принципи: законність; верховенство права; відкритість для демократичного цивільного контролю; взаємодія і координація; адекватність заходів потенційним загрозам правам і свободам людини; комплексне використання правових, профілактичних та організаційних заходів; мінімальне втручання у права та свободи людини; науковість.

Організаційно-управлінські: розмежування сфер діяльності підрозділів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність; плановість; прогнозування; безперервність; взаємодія з органами управління і населенням; забезпечення безпеки всіх учасників ОРД; динамічність проведення тактичної операції; забезпечення постійної оперативної готовності; соціального і правового захисту учасників ОРД.

Спеціальні принципи: поєднання гласних та негласних форм і методів діяльності; конспіративність; наступальність; забезпечення встановлення об'єктивної істини.

Враховуючи наші попередні видання, здобутки науковців та думки оперативних працівників щодо напрямів удосконалення правового регулювання ОРД, вважаємо за необхідне ст. 4 «Принципи оперативно-розшукової діяльності» викласти у такій редакції:

«Стаття 4. Принципи оперативно-розшукової діяльності

Оперативно-розшукова діяльність ґрунтується на принципах верховенства права, законності, дотримання прав і свобод людини, наступальності, конспіративності, поєднання гласних і негласних заходів, взаємодії з державними органами, населенням, неурядовими та громадськими організаціями, відповідності використання оперативно-розшукових заходів ступеню суспільної небезпеки протиправної діяльності».

III. Наступною новелою є норма, яка визначає, що «оперативні підрозділи Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, податкової міліції Державної податкової служби України, Державної пенітенціарної служби України, Державної прикордонної служби України, Державної митної служби України проводять слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні за дорученням слідчого, прокурора в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України. Письмові доручення щодо проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, надані слідчим, проку-

рором у межах компетенції та в установленому порядку, є обов'язковими до виконання оперативним підрозділом» [3].

У цьому випадку виникає декілька питань: які негласні слідчі (розшукові) дії і хто саме їх буде виконувати? У практиці ОРД склалося, що у правоохоронних органах України (ОВС) здійснюють окремі види ОРЗ спеціалізовані оперативні підрозділи: оперативна служба (спостереження за особою, річчю або місцем); оперативно-технічні підрозділи (аудіо-, відео-контроль особи (ст. 260 КПК); огляд і виїмка кореспонденції (ст. 262 КПК); зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК); зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК); установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК); обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК); аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК). Проведення означених заходів іншими оперативними підрозділами не дозволяється виходячи з вимог конспірації особового складу та засобів означених підрозділів.

У той же час п. 6 ст. 246 КПК наголошує, що проводити негласні слідчі (розшукові) дії має право слідчий, який здійснює досудове розслідування злочину, або за його дорученням – уповноважені оперативні підрозділи органів внутрішніх справ, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, органів Державної пенітенціарної служби України, органів Державної прикордонної служби України, органів Державної митної служби України. За рішенням слідчого чи прокурора до проведення негласних слідчих (розшукових) дій можуть залучатися також інші особи. Означена норма йде у протиріччя з теорією та практикою і неможлива до виконання стосовно наведених НСРД.

Вважаємо за доцільне викласти п. 6 ст. 246 КПК у такій редакції:

«Негласні слідчі (розшукові) дії, які визначені ст. 260, 262, 264, 267–270 КПК, проводять за дорученням слідчого, який здійснює досудове розслідування злочину, уповноважені оперативні підрозділи органів внутрішніх справ, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, органів Державної пенітенціарної служби України, органів Державної прикордонної служби України, органів Державної митної служби України. Інші негласні слідчі (розшукові) дії має право проводити слідчий, або за рішенням його чи прокурора до їх проведення можуть залучатися інші особи».

У зв'язку з цим п. 2 ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» необхідно викласти у такій редакції:

«2) виконувати письмові доручення слідчого, вказівки прокурора та ухвали слідчого судді, суду і запити повноважних державних органів, установ та організацій про проведення оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій».

Означені новели пов'язані з визначенням переліку та змісту ОРЗ, особливостей їх санкціонування та класифікації. Ці проблеми потребують комплексних системних досліджень та будуть розглянуті у наступних публікаціях.

Висновки. Набуття чинності новітнього КПК та відповідних змін до

оперативно-розшукового законодавства викликало певні новації:

- зміна орієнтування здійснення ОРД у бік запобіжної діяльності;
- початок формування проактивної моделі ОРД, основний зміст якої полягає у попередженні, виявленні і припиненні злочинів;
- надання права оперативним підрозділам проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні за дорученням слідчого, прокурора в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України;
- змінені переліку прав щодо проведення оперативно-розшукових заходів та порядку їх санкціонування;
- коригування завдань оперативної розробки у межах оперативно-розшукових справ;
- визначення кола суб'єктів, яких забороняється залучати до виконання оперативно-розшукових завдань;
- уточнення порядку відкриття та закриття оперативно-розшукових справ.

Аналіз наукових публікацій та практики використання новітнього кримінально-процесуального та оперативно-розшукового законодавства дозволяє визначити деякі правові проблеми, які потребують свого вирішення на законодавчому та науковому рівні:

- нормативне розмежування оперативно-розшукового та кримінального провадження;
- визначення та законодавче закріплення переліку ОРЗ, що здійснюються під час оперативно-розшукового провадження;
- деталізація та класифікація видів ОРЗ, рівня та механізму їх санкціонування;
- уточнення принципів ОРД відповідно до сучасних досягнень теорії ОРД та кримінального процесу;
- уточнення стадій та етапів оперативно-розшукового провадження і т. ін.

Сприятиме розробці напрямів удосконалення правової бази ОРД дослідження за такими напрямками:

- здійснення наукових досліджень, спрямованих на інтеграцію, диференціацію та взаємозв'язок стратегії оперативно-розшукової діяльності з державною стратегією правоохоронної діяльності, а також формування єдиного правового поля діяльності суб'єктів ОРД у сфері протидії злочинності на етапах запобігання злочинам, кримінального провадження та кримінального судочинства;
- дослідження поняття, змісту, системи принципів оперативно-розшукової діяльності, підстав їх класифікації та особливостей їх реалізації в практичній діяльності оперативних підрозділів та під час конкретних організаційно-тактичних форм ОРД відповідно до новел КПК-2012;
- визначення поняття та змісту використання інституту обмеження конституційних прав і свобод людини, особливостей правових та інших гарантій захисту прав і свобод особи, щодо якої здійснюється оперативно-розшукова діяльність, шляхи та напрями удосконалення чинного законо-

давства та проблеми імплементації міжнародних норм у відповідність до світових стандартів забезпечення прав і свобод людини під час оперативно-розшукової діяльності та формування новітньої моделі поліцейської діяльності відповідно до новел КПК -2012.

- дослідження механізму реалізації організаційно-тактичних форм оперативно-розшукового провадження, напрямки його законодавчого закріплення, особливості нормативного регулювання організації здійснення ОРЗ у межах конкретних форм ОРД з визначення всієї системи ОРЗ та відмінності механізму їх санкціонування стосовно НСД, що передбачені КПК, та здійснення судового контролю за законністю під час ОРД;

- дослідження механізму перспектив законодавчого закріплення порядку організації провадження оперативних розробок осіб, підозрюваних у підготовці до вчинення злочину

- визначення правових, моральних, соціальних та організаційних проблем формування системи громадського контролю за оперативно-розшуковою діяльністю правоохоронних органів відповідно до світових стандартів забезпечення прав і свобод людини.

Аналіз досвіду інших країн і думок науковців дозволяє визначити фактори, які необхідно враховувати під час законотворчого процесу у сфері ОРД, а саме:

- визначення переліку законодавчих актів, які потребують внесення до них відповідних змін, доповнень, а також тих, що потребують розробки;

- встановлення регулятивної значущості таких актів і пріоритетності їх підготовки;

- визначення структури і змісту кожного з цих актів;

- визначення кола розробників законодавчих актів та термінів їх підготовки.

Використання означених методологічних підходів буде сприяти законодавчому закріпленню:

- детальної регламентації оперативно-розшукової діяльності та розмежування оперативно-розшукового та кримінального провадження;

- критеріїв внутрішнього і зовнішнього оцінювання ефективності діяльності правоохоронних органів у сфері ОРД;

- механізму забезпечення законності під час ОРД та розподілу компетенції між структурами, які мають право здійснювати ОРД та забезпечують проведення судового, внутрішнього та зовнішнього контролю.

Бібліографічні посилання

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI // Голос України. – 2012. – № 90-91.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. – Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – 768 с.

3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України : Закон України від 13.04.2012 № 4652-VI. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4652-17/page>.

4. *Возный А.Ф.* Уголовно-правовые и этические проблемы теории и практики

оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел / А. Ф. Возный. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1980.

5. *Гребельский Д.В.* Теоретические основы и организационно-правовые проблемы оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел. – М., 1977.

6. *Громов В.И.* Дознание и предварительное следствие (теория и техника расследования преступлений). – М., 1925.

7. *Дорохов В.Я.* Понятие доказательства в уголовном процессе и оперативной деятельности. – М., 1966.

8. *Карпушин М.П.* Некоторые вопросы использования институтов общей части советского уголовного права в оперативно-следственной практике. – М., 1965.

9. *Колесниченко О.М.* О соотношении доказывания и оперативно-розыскной деятельности. – Х., 1963.

10. *Снигирев П.М.* О сыске: опыт исследования приемов, способов и средств к раскрытию истины происшествий. – Касимов, 1908.

11. *Доля Е. А.* Использование в доказывании результатов оперативно-розыскной деятельности. – М., 1996.

12. *Маркушин А. Г.* Актуальные проблемы теории и практики оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел (правовые, моральные, организационные и тактические аспекты) : дис. ... доктора юрид. наук / Маркушин А. Г. – М., 1994.

13. *Синилов Г. К.* Правовые, информационные и тактические основы оперативно-розыскной деятельности советской милиции / Г. К. Синилов. – М., 1975.

14. *Антонов К. В.* Державно-правове забезпечення економічної безпеки України від злочинних посягань: теоретичні і організаційно-тактичні засади діяльності підрозділів ДСБЕЗ : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня доктора юрид. наук : спец. 21.07.04 «Оперативно-розшукова діяльність» / К. В. Антонов. – К., 2006.

15. *Василинчук В.І.* Оперативно-розшукова профілактика злочинів у бюджетній сфері : монографія / В.І. Василинчук. – К., 2011.

16. *Воронов І.О.* Організаційні і тактичні основи оперативно-розшукової протидії злочинам у сфері високих інформаційних технологій органами внутрішніх справ : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.09 / Воронов І.О. – Одеса, 2012.

17. *Горбачевський В.Я.* Теоретико-прикладні засади розкриття умисних вбивств з кваліфікуючими ознаками : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес; криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / В.Я. Горбачевський – К., 2009.

18. *Долженков О.Ф.* Теоретичні проблеми становлення політики протидії створенню інфраструктури злочинного світу засобами ОРД ОВС : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня доктора юрид. наук : спец. 21.07.04 «Оперативно-розшукова діяльність» / Долженков О. Ф. – Х., 2002.

19. *Захаров В. П.* Правові, організаційні та технологічні засади інформаційного забезпечення оперативно-розшукової діяльності правоохоронних органів України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / В. П. Захаров. – К., 2011.

20. *Кислий А. М.* Теоретичні та організаційно-тактичні засади сприяння здійсненню оперативно-розшукової діяльності (за матеріалами МВС України) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / А. М. Кислий. – К., 2011.

21. *Козаченко І.П.* Правовые и организационно-тактические основы оперативно-розыскной профилактики преступлений : дисс. ... доктора юрид. наук : 12.00.09 / Козаченко И.П. – 1992.

22. *Крутов В.В.* Теоретико-правові і тактико-спеціальні проблеми боротьби з тероризмом : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 21.00.06 / Крутов В.В. – К., 1998.

23. *Никифорчук Д.Й.* Теоретичні та організаційно-тактичні засади протидії

незаконному обігу наркотичних засобів оперативними підрозділами міліції України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес; криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Д.Й. Никифорчук. – К., 2010.

24. *Ортинський В.Л.* Теоретичні основи, правові та організаційні проблеми протидії нелегальній економіці засобами оперативно-розшукової діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 21.07.04 «Оперативно-розшукова діяльність» / В.Л. Ортинський. – Х., 2004.

25. *Орлов Ю.Ю.* Застосування оперативної техніки в оперативно-розшуковій діяльності міліції (теоретичні, правові та організаційно-тактичні проблеми) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 21.07.04 «Оперативно-розшукова діяльність» / Ю.Ю. Орлов. – К., 2008.

26. *Погорецький М.А.* Теоретичні і практичні проблеми використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності в кримінальному процесі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес; криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / М.А. Погорецький. – К., 2006.

27. *Саакян М.Б.* Теоретичні, правові та організаційно-тактичні основи оперативно-розшукових операцій органів внутрішніх справ : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 21.07.04 «Оперативно-розшукова діяльність» / М.Б. Саакян. – К., 2009.

28. *Серета Г.П.* Теоретичні основи кримінально-процесуальної діяльності прокурора : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес; криміналістика; судова експертиза» / Серета Г.П. – К., 2010.

29. *Снігерьев О.П.* Діяльність органів внутрішніх справ на залізничному транспорті щодо боротьби з організованими злочинними групами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес; криміналістика; судова експертиза» / О.П. Снігерьев. – Х., 1996.

30. *Тарасенко В. Є.* Окрема теорія агентурного методу оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / В. Є. Тарасенко. – Одеса, 2011.

31. *Хараберюш І.Ф.* Використання спеціальної техніки щодо протидії злочинності в Україні: концептуальні підходи та праксеологічне вирішення проблеми : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / І.Ф. Хараберюш. – К., 2012.

32. *Цимбал П.В.* Податкові злочини: виявлення, розкриття, розслідування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / П.В. Цимбал. – Одеса, 2010.

33. *Шелухін М.Л.* Оперативно-розшукове забезпечення кримінологічної безпеки на залізничному транспорті : монографія / М.Л. Шелухін. – К., 2008.

34. *Шендрик В.В.* Теорія і практика попередження злочинів оперативними підрозділами ОВС України : монографія / В. В. Шендрик. – Дніпропетровськ, 2012.

35. *Юхно О.О.* Концептуальні засади оперативно-розшукового запобігання злочинам органами внутрішніх справ у сучасних умовах розвитку України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / О.О. Юхно. – Х., 2011.

36. *Яценко В.А.* Філософсько-правові засади оперативно-розшукової діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. доктора юрид. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права» / В.А. Яценко. – К., 2005.

37. *Варава В.В.* Концепт інституту негласних слідчих дій у контексті нового кримінального процесуального законодавства України / В.В. Варава // Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 21 верес. 2012 р.). – Дніпропетровськ,

2012.

38. *Водько М. П.* Гармонізація кримінально-процесуальних і оперативно-розшукових правових норм у проекті нового КПК України / М. П. Водько // Південноукраїнський правничий часопис. – 2012. – № 1. – С. 197–201.

39. *Глушков В.О.* Актуалізація проблеми вдосконалення законодавства України про оперативно-розшукову діяльність / В.О. Глушков // Вісник Вищої ради юстиції. – 2011. – № 2 (6). – С. 42–50.

40. *Мовчан А.В.* Співвідношення термінів „оперативно-розшукові заходи” та „негласні слідчі (розшукові) дії” / А.В. Мовчан // Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 21 верес. 2012 р.). – Дніпропетровськ, 2012.

41. *Скулиш Є.* Негласні слідчі (розшукові) дії за кримінально-процесуальним законодавством України / Є. Скулиш // Вісник Нац. академії прокуратури України. – 2012. – № 2. – С. 15–23.

42. Негласні слідчі (розшукові) дії : курс лекцій / за аг. ред. Д.Й. Никифорчука. – К., 2012.

43. *Погорецький М. А.* Проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у доказуванні / М.А. Погорецький // Актуальні питання досудового розслідування слідчими органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики : тези доповідей Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 18-19 квітня 2013 року). – К., 2013. – С. 186-192.

44. *Шумило М.* Оперативно-розшукові заходи у структурі досудового розслідування в проекті КПК України (проблеми унормування і правозастосування) / М. Шумило // Право України. – 2012. – № 3–4. – С. 452–462.

45. *Шинкаренко І.Р.* История, современное состояние и перспективы усовершенствования правового регулирования оперативно-розыскной деятельности в Украине : научный доклад / І.Р. Шинкаренко. – Днепропетровск, 2005.

46. *Шинкаренко І.Р.* Проблеми правового регулювання оперативно-розшукової діяльності / І.Р. Шинкаренко // Вісник Одеськ. ін.-ту внутр. справ МВС України. – 2000. – № 4. – С.126-132.

47. *Шинкаренко І.Р.* Проблеми удосконалення правового регулювання оперативно-розшукової діяльності / І.Р. Шинкаренко // Кримський юридичний вісник. – 2007. – № 1. – С. 149–180.

48. *Шинкаренко І.Р.* Проблеми наукового забезпечення державної політики у сфері протидії наркозлочинності / І.Р. Шинкаренко // Кримський юридичний вісник. – 2008. – № 2 (3). – С. 41–46.

49. *Шинкаренко І.Р.* Проблеми становлення методології оперативно-розшукової науки на сучасному етапі: класифікація методів оперативно-розшукової діяльності / І.Р. Шинкаренко // Кримський юридичний вісник. – 2008. – № 3 (4). – С. 46–52.

50. Проект Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», підготовлений робочою групою МВС України: В.О. Глушков, І.Р. Шинкаренко, Д.Й. Никифорчук, В.П. Захаров // Вісник Луганського держ. ун-ту внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Вип. 1. – 2008. – С. 168–196.

51. *Шинкаренко І.Р.* Теоретико-правові передумови становлення системи карно-розшукових підрозділів поліції в Україні на території Російської імперії (кінець ХІХ – початок ХХ століття) / І.Р. Шинкаренко // Вісник Запорізького юрид. ін-ту. – Вип. № 2. – 2009.

52. *Шинкаренко І.Р.* Теоретико-правові проблеми формування сучасної системи оперативно-розшукових заходів / І.Р. Шинкаренко // Науковий вісник Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ : зб. наук. праць. – 2011. – Спецвип. № 57. – С. 12–20.

53. *Шинкаренко І.Р.* Об'єкт теорії оперативно-розшукової діяльності та проблеми визначення напрямків перспективних наукових досліджень / І.Р. Шинкаренко // Науковий вісник Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ : зб. наук. праць. – 2012. – Спецвип. № 1(63). – С. 3–11.

54. *Шинкаренко І.Р.* Імітування обстановки злочину як одна з форм контролю за вчиненням злочину / І.Р. Шинкаренко, О.В. Кириченко // матер. Всеукр. наук.-практ. конф. «Актуальні питання досудового розслідування слідчими органів внутрішніх

справ: проблеми теорії та практики» (Дніпропетровськ, 18-19 квітня 2013 року). – К., 2013. – С. 293–297.

55. Про міліцію : Закон України від 20 грудня 1990 р. // ВВР. – 2011. – № 28. – Ст. 253.

56. Про Службу безпеки України : Закон України від 25 березня 1992 р. // ВВР. – 2011. – № 10. – Ст. 63.

57. Про контррозвідувальну діяльність : Закон України від 26 грудня 2002 р. // ВВР. – 2011. – № 32. – Ст. 314.

58. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 3 квітня 2002 р. // ВВР. – 2011. – № 32. – Ст. 316.

59. Оперативно-розшукова діяльність та додержання державної таємниці в країнах СНД : збірник законів про оперативно-розшукову діяльність та державну таємницю / уклад.: Кириченко О.В., Зубач І.М., Новіков О.В., Білий А.В. – К., 2008.

Шинкаренко И. Р. Проблемы формирования современной нормативной базы оперативно-розыскной деятельности в соответствии с действующим Уголовным процессуальным кодексом. Рассмотрены общие теоретико-методологические принципы формирования современной нормативной базы оперативно-розыскной деятельности в соответствии с мировыми стандартами обеспечения прав и свобод человека. Выделен ряд правовых проблем, которые нуждаются в своем решении на законодательном, ведомственном, нормативном и научном уровне. Определены пробелы и противоречия действующего законодательства.

Ключевые слова: оперативно-розыскная деятельность, негласные следственные (розыскные) действия, оперативно-розыскные мероприятия, задачи и принципы оперативно-розыскной деятельности, Уголовный процессуальный кодекс, оперативно-розыскное и уголовное производство.

Shynkarenko I. R. Problems of formation of up-to-date normative base of operational-search activity according to the current Criminal Procedural Code. The article deals with general theoretical and methodological principles of an up-to-date regulatory framework of operational and investigative activities in accordance with international standards to ensure rights and freedoms of the individual.

The author has highlighted a number of legal issues that needed to be addressed at the legislative, regulatory, and scientific level. He has identified gaps and contradictions of the current legislation and has stated that the experience with the use of the Criminal Procedural Code and the activities of the operational units in accordance with the changes in the Law of Ukraine "On Operational-Search Activities" defined the need to improve the regulatory operational and investigative activities on the basis of further development of the theory of operational and investigative activities as a methodology of establishing an up-to-date legal framework to combat crime.

There is the definition of the overall direction and methodology to improve regulatory operational and investigative activities in a systematic impact on its object. There is also the author's vision of theoretical and methodological principles of the legal framework of operational-search activity in the present conditions and future directions of research problems in the theory and practice of operational-search activity. The factors to be considered in improving the regulatory of operational and investigative activities are as follows: determination of the list of statutes that require police work, as well as those who require the amendment of the relevant changes, additions development; establishment of regulatory significance of such acts and prioritize their training; determination of the structure and content of each of these acts; scoping development of legislation and the terms of their training.

Keywords: operational-search activity, secret investigative actions, search actions, objectives and principles of operational-search activity, the Criminal Procedural Code, investigation and criminal proceedings.

Надійшла до редакції 24.03.2014

Кириченко О. В.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.985 : 343.34

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ЗІ СЛІДЧИМИ ПІД ЧАС ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ

Досліджено зміст та форми взаємодії оперативних підрозділів ОВС зі слідчими під час протидії злочинам проти громадської безпеки, проаналізовано норми Кримінального процесуального кодексу України та нормативно-правових актів МВС України в частині взаємодії слідчих з працівниками оперативних підрозділів ОВС, на підставі чого визначено сучасні проблеми, що виникають під час взаємодії зазначених суб'єктів щодо протидії злочинам проти громадської безпеки.

***Ключові слова:** взаємодія, органи внутрішніх справ, слідчий, працівник оперативного підрозділу, злочини проти громадської безпеки.*

Постановка проблеми. Ефективність протидії злочинам проти громадської безпеки передбачає наявність безперервної взаємодії різних служб і підрозділів органів внутрішніх справ (далі – ОВС), а також взаємодії з правоохоронними та державними органами, засобами масової інформації, громадськістю. Значення взаємодії зумовлюється тим, що рішення однієї з найбільш важливих задач, що стоять перед ОВС – швидке і повне виявлення та припинення злочинів проти громадської безпеки, – може бути досягнуте тільки спільними й узгодженими зусиллями різних служб та підрозділів ОВС.

Особливого значення під час виявлення та припинення злочинних дій оперативними підрозділами ОВС має взаємодія зі слідчими. Так, з метою швидкого викриття винних за вчинення злочинів проти громадської безпеки чинне кримінальне процесуальне та оперативно-розшукове законодавство зобов'язує оперативні підрозділи здійснювати взаємодію зі слідчими. Така взаємодія можлива й під час документування фактів злочинної діяльності та реалізації оперативно-розшукової інформації.

Мета цієї статті – визначити сучасні проблеми взаємодії працівників оперативних підрозділів ОВС та слідчих під час протидії злочинам проти громадської безпеки.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Окремі аспекти протидії злочинам проти громадської безпеки досліджували Г.А. Аванесов, А.І. Алексеев, Ю.М. Антонян, О.М. Бандурка, В.О. Глушков, В.В. Голіна, Л.М. Давиденко, І.М. Даньшин, О.М. Джужа, Е.А. Дидоренко, А.І. Долгова, В.П. Ємельянов, А.Е. Жалінський, А.П. Закалюк, О.Г. Кальман, І.І. Карпець, І.П. Козаченко, В.С. Комісаров, Н.Ф. Кузнецова, В.М. Куц, В.А. Ліпкан, А.Г. Лекарь, О.М. Литвак, П.С. Матишевський, П.П. Михайленко, Є.Д. Скулиш, В.П. Тихий, В.С. Ов-

чинський, С.С. Овчинський та інші криміналісти.

Теоретико-правові проблеми взаємодії оперативних підрозділів ОВС зі слідчими під час протидії злочинам розглядали О.М. Бандурка, Р.С. Белкін, О.О. Дульський, К.К. Єрмаков, І.М. Жильський, І.П. Козаченко, В.В. Корнієнко, О.М. Литвинов, С.В. Обшалов, В.Л. Регульський, В.П. Сапальов та ін.

У зв'язку з прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України [1] та реформуванням оперативно-розшукового законодавства [2] на сьогодні залишається невирішеним ряд практичних проблем щодо взаємодії працівників оперативних підрозділів ОВС та слідчих під час протидії злочинам проти громадської безпеки.

Виклад основного матеріалу. Основний зміст взаємодії полягає в тому, що різні суб'єкти у співпраці один з одним намагаються досягти значно більших результатів у менші строки із найменшими витратами сил [3, с. 199].

Взаємодія, як стверджує І.М. Жильський, це не механічна, а цілісна сукупність, що має нову, не властиву окремим елементам якість, необхідну для досягнення загальної мети [4, с. 16].

В організаційному аспекті взаємодія передбачає наявність постійних об'єктивно існуючих взаємозв'язків між відповідними суб'єктами, зумовлених функціональною єдністю останніх, та досягається у процесі погодженої діяльності і взаємного використання можливостей зазначених систем для досягнення як спільних, так і автономних завдань [5, с. 30].

В.М. Плішкін з цього приводу зазначив, що взаємодію можна визначити як форму зв'язку елементів системи, за допомогою якої вони, взаємодоповнюючи один одного, створюють умови для успішного функціонування системи в цілому [6, с. 500].

Взаємодія або співпраця являє собою також узгодження певної діяльності за цілями, строками і якістю, «коли кожен з учасників виконує те, що може бути виконане саме ним професійно і своєчасно, тобто оптимально, раціонально та якісно» [5, с. 31].

У системі організації протидії злочинності визначають два види взаємодії: 1) внутрішню – будується на основі тісної співпраці з іншими службами та підрозділами ОВС; 2) зовнішню – тобто координацію дій із іншими правоохоронними органами та органами влади і управління, громадськими організаціями тощо.

Внутрішня взаємодія зумовлена загальними завданнями всіх служб ОВС. Найбільш поширеними формами такої взаємодії є: обмін отриманою інформацією, яка становить оперативний інтерес для взаємодіючої сторони; обмін досвідом оперативно-службової роботи з метою підвищення її рівня і професійних навичок особового складу оперативних та інших підрозділів, які взаємодіють між собою; обмін негласними співробітниками для виконання завдань інших оперативних підрозділів; спільне планування заходів щодо виявлення та припинення конкретних видів злочинів, розшуку злочинців або безвісно відсутніх осіб; проведення спільних слідчих дій та оперативно-розшукових заходів; участь у спільних нарадах з питань організації взаємодії оперативних підрозділів ОВС.

На думку К.К. Єрмакова, взаємодія в ОВС – це заснована на законах та підзаконних актах, узгоджена за метою, місцем та часом діяльність різних ланок системи ОВС щодо охорони громадського порядку та боротьби зі злочинністю [7, с. 4].

І.П. Козаченко та В.Л. Регульський вважають, що взаємодія – це своєрідна модель комплексного здійснення оперативно-розшукових та інших правоохоронних заходів, які здійснюються з урахуванням відповідних умов оперативної ситуації та обстановки. Тобто взаємодія є концентрацією сил, засобів і методів для досягнення поставленої мети, здійсненням відповідних спільних заходів, вибором таких тактичних прийомів або їхніх комбінацій, які найкраще забезпечують виконання завдань у винятково короткі терміни силами і засобами, що є в розпорядженні суб'єктів взаємодії, при найменших затратах і при безумовному дотриманні чинного законодавства [8, с. 177-203].

Загальними формами взаємодії в ОВС є: негайне і взаємне інформування про злочини; одночасне проведення невідкладних слідчих дій та оперативно-розшукових заходів; своєчасне залучення патрульних нарядів, ДАІ, дільничних інспекторів міліції, сил та засобів інших ОВС для встановлення та затримання злочинців; взаємний обмін інформацією; спільне використання техніки, засобів зв'язку, транспорту, можливостей автоматизованих і оперативно-довідкових обліків, що перебувають у розпорядженні ОВС; використання інших форм взаємодії, що виправдали себе на практиці та не суперечать закону [9, с. 188].

Залежно від періоду часу, протягом якого здійснюється взаємодія, і від ступеня об'єднання спільних зусиль виділяють такі види взаємодії: разова, періодична та постійно діюча.

Таким чином, взаємодія слідчого з оперативними підрозділами – оснований на законах і відомчих нормативних актах їх спільна узгоджена діяльність, спрямована на вирішення завдань кримінального судочинства, при керівній і організуючій ролі слідчого.

Загальновизнаним є те, що взаємодія слідчого та оперативних підрозділів має різноманітний характер і здійснюється в певних правових формах, зокрема процесуальній та непроцесуальній (організаційній).

Процесуальна форма взаємодії здійснюється під час досудового розслідування.

До процесуальних форм взаємодії, тобто таких, які регулюються кримінальним процесуальним законом, належать: доручення слідчого щодо проведення гласних та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам; надання допомоги слідчому при провадженні окремих слідчих дій (обшук, огляд місця події, слідчий експеримент тощо); робота у складі слідчо-оперативних груп за фактами вчинення злочинів. Завданням СОГ є виявлення, фіксація, кваліфіковане вилучення та пакування слідів кримінального правопорушення, речових доказів, встановлення свідків та потерпілих, з'ясування обставин кримінального правопорушення, що мають значення для всебічного, повного і неупередженого їх дослідження та встановлення осіб, причетних до його вчинення.

Особливі труднощі у розслідуванні злочинів проти громадської безпеки становлять матеріали кримінального провадження, за якими особи, що вчинили ці злочини, не встановлені.

Відповідно до ст. 41 Кримінального процесуального кодексу України від 13.04.2012 р. працівники оперативних підрозділів ОВС здійснюють слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі дії (розшукові) дії у кримінальному провадженні лише за письмовим дорученням слідчого чи прокурора. Оперативні підрозділи не мають права звертатися з клопотанням до слідчого судді чи прокурора про проведення вказаних дій. Доручення слідчого, прокурора щодо проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій є обов'язковими для виконання оперативним підрозділом. Під час виконання доручень слідчого, прокурора працівник оперативного підрозділу користується повноваженнями слідчого. Працівники оперативних підрозділів не мають права здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора. На наш погляд, зазначене позбавляє працівників оперативних підрозділів можливостей самостійно проводити оперативно-розшукові заходи, зокрема у справах оперативного обліку, та перетворює їх на звичайних виконавців за особливими (письмовими) дорученнями органів слідства чи прокуратури.

Непроцесуальна (організаційна) форма взаємодії полягає у безпосередній реалізації функціональних обов'язків слідчих та працівників оперативних підрозділів ОВС у процесі спільної роботи з виявлення та припинення злочинів. Ця форма не має процесуального характеру і регулюється, як правило, відомчими нормативними актами, які передбачають організаційні заходи, що мають забезпечити узгоджену і цілеспрямовану діяльність працівника оперативного підрозділу та слідчого в межах кримінального судочинства.

На сьогодні ця форма взаємодії регламентується наказами МВС України № 700 «Про організацію взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень» від 14.08.2012 р. [10], № 686 «Про організацію діяльності органів досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України» від 09.08.2012 р. [11], № 940 «Про організацію реагування на повідомлення про кримінальні правопорушення, інші правопорушення, надзвичайні ситуації та інші події, та забезпечення оперативного інформування в органах та підрозділах внутрішніх справ України» від 22.11.2012 р. [12] та ін.

Відповідно до наказу МВС України «Про організацію взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень» основним завданням взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ України є попередження, виявлення і розслідування кримінальних правопорушень, притягнення до встановленої законодавством відповідальності осіб, що їх учинили, відшкодування завданої кримінальними правопорушеннями шкоди, відновлення порушених прав та інтересів громадян і юридичних осіб.

Зазначена взаємодія ґрунтується на принципах: 1) відповідальність слідчого за швидке, повне та неупереджене розслідування кримінальних правопорушень, його самостійність у процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється; 2) активне використання методик, наукових і технічних досягнень у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень; 3) оптимальне використання наявних можливостей слідчих і оперативних підрозділів у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень; 4) дотримання загальних засад кримінального провадження; 5) забезпечення нерозголошення даних досудового розслідування [10].

До найбільш поширених організаційних форм взаємодії слідчого та працівника оперативного підрозділу під час документування злочинної діяльності можна віднести: 1) спільне вивчення та аналіз оперативно-розшукової інформації про готування до вчинення злочинів; 2) узгоджене планування оперативно-розшукових заходів та слідчих дій при реалізації оперативно-розшукової інформації; 3) консультації за матеріалами оперативно-розшукових справ (далі – ОРС); 4) спільна робота у складі слідчо-оперативної групи, що створюється для реалізації оперативних матеріалів; 5) спільний аналіз причин і умов, що сприяють вчиненню злочину, та обговорення профілактичних заходів.

Так, при веденні оперативним підрозділом ОРС щодо осіб, стосовно яких є дані про участь у підготовці до вчинення злочину, підслідного слідчим ОВС, начальник оперативного підрозділу звертається до начальника слідчого підрозділу про закріплення за цією ОРС слідчого для забезпечення методичного супроводження її реалізації та надання практичної допомоги оперативному підрозділу.

На наш погляд, сучасними загальними проблемами взаємодії працівників оперативних підрозділів ОВС та слідчих є: відсутність у нормативно-правових актах прямої вказівки на спільний аналіз причин та умов, що сприяють вчиненню злочину, визначення профілактичних заходів щодо недопущення вчинення нових злочинів; відсутність критеріїв оцінки діяльності працівників оперативних підрозділів ОВС під час роботи за кримінальним провадженням.

На сьогодні існує низка проблем практичного та правового характеру щодо взаємодії оперативних підрозділів ОВС та слідчих під час протидії злочинам проти громадської безпеки. Підтверджують цей висновок результати соціологічного опитування. Так, на питання, як Ви оцінюєте ефективність взаємодії підрозділів карного розшуку (спецпідрозділів БОЗ) з іншими службами та підрозділами ОВС (іншими підрозділами кримінальної міліції, слідчими підрозділами тощо) під час протидії злочинам проти громадської безпеки, «достатньо» відповіло 27 % працівників карного розшуку та 29 % працівників спецпідрозділів БОЗ, «недостатньо» – 62 % та 44 %, «відсутня взаємодія» – 11 % та 26 % відповідно. 1 % працівників спецпідрозділів БОЗ дали власний варіант відповіді: на ефективність взаємодії спецпідрозділів БОЗ з іншими службами та підрозділами ОВС під час протидії злочинам проти громадської безпеки впливають невиправдана

конкуренція між підрозділами ОВС щодо протидії цим злочинам, відсутність розмежування обов'язків між оперативними підрозділами, дублювання їх функцій.

Слід зазначити, що на прохання оцінити ефективність взаємодії підрозділів карного розшуку (спецпідрозділів БОЗ) з іншими правоохоронними органами та судом під час протидії злочинам проти громадської безпеки 19 % працівників карного розшуку та 17 % працівників спецпідрозділів БОЗ виставили оцінку «достатньо», 65 % та 41 % відповідно – «недостатньо», 16 % та 42 % зазначили, що взаємодія відсутня.

Таким чином, за даними соціологічного опитування більшістю працівників ОВС ефективність взаємодії підрозділів карного розшуку (спецпідрозділів БОЗ) з іншими службами та підрозділами ОВС, з іншими правоохоронними органами та судом під час протидії злочинам проти громадської безпеки на сьогодні оцінюється як недостатня.

Зазначене певним чином залежить і від правового регулювання такої взаємодії. В Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень визначено особливості взаємодії при розслідуванні окремих кримінальних правопорушень, зокрема: кримінальних правопорушень, учинених проти життя, здоров'я, статевої свободи та статевої недоторканності особи; дорожньо-транспортних пригод; кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів; кримінальних правопорушень у сфері господарської та службової діяльності; кримінальних правопорушень, учинених членами організованих груп та злочинних організацій [10].

Так, при наявності в оперативного підрозділу достатньої інформації про готування до вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину особами у складі організованої групи, злочинної організації зібрані матеріали із зафіксованими фактичними даними про це надаються начальнику слідчого управління (відділу) ГУМВС, УМВС для планування погоджених дій під час їх реалізації. Матеріали оперативного підрозділу, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння членів організованих груп та злочинних організацій, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, що направляються до слідчого підрозділу для початку та здійснення досудового розслідування, в обов'язковому порядку повинні містити відомості про наявність та місцезнаходження доказів (у т.ч. речових), особливо бухгалтерських документів, викрадених або здобутих злочинним шляхом коштів, майна та інших цінностей.

На наш погляд, в Інструкції слід було б також сконцентрувати увагу й на питаннях взаємодії органів досудового слідства та оперативних підрозділів під час документування фактів, спрямованих на утворення банд, злочинних організацій та незаконних воєнізованих або збройних формувань. Поза увагою залишилося й питання взаємодії у протидії незаконному обігу вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин.

Висновки. Таким чином, сучасними загальними проблемами взаємодії

працівників оперативних підрозділів ОВС зі слідчими є: відсутність у нормативно-правових актах прямої вказівки на спільний аналіз причин та умов, що сприяють вчиненню злочину, визначення профілактичних заходів щодо недопущення вчинення нових злочинів; відсутність критеріїв оцінки діяльності працівників оперативних підрозділів ОВС під час роботи за кримінальним провадженням. До проблем взаємодії працівників оперативних підрозділів ОВС зі слідчими з урахуванням специфіки протидії злочинам проти громадської безпеки слід віднести проблеми правового та практичного характеру, зокрема, відсутність в Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень алгоритму дій під час взаємодії щодо злочинів, пов'язаних з утворенням банд, злочинних організацій та незаконних воєнізованих або збройних формувань, а також злочинів, пов'язаних із незаконним обігом вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин; недостатній рівень ефективності взаємодії підрозділів карного розшуку (спецпідрозділів БОЗ) з іншими службами та підрозділами ОВС, з іншими правоохоронними органами та судом під час протидії злочинам проти громадської безпеки.

Бібліографічні посилання

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 №4651-VI // Голос України. – 2012. – № 90–91.
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
3. Большой энциклопедический словарь / под ред. Прохорова А.М. – 2-е изд. – М., 1998.
4. Жильский Н.Н. Правовые и организационные основы взаимодействия органов внутренних дел с внутренними войсками в охране общественного порядка: дис. ... канд. юрид. наук / Жильский Николай Николаевич. – СПб., 1995.
5. Литвинов О.М. Зміст та основні напрямки взаємодії правоохоронних органів і громадських формувань у протидії злочинності / О.М. Литвинов // Актуальні проблеми участі населення та громадських формувань в охороні громадського порядку і безпеки громадян у сучасних умовах : матер. наук.-практ. семінару (м. Харків, 29 березня 2007 р.) – Х., 2007. – С. 30–31.
6. Плішкін В.М. Теорія управління органами внутрішніх справ : підручник / за ред. Ю.Ф. Кравченка. – К., 1999.
7. Ермаков К. К. Взаимодействие и координация в органах внутренних дел : лекция / К.К. Ермаков. – М., 1971.
8. Козаченко І.П. Правові, морально-етичні та організаційні основи оперативно-розшукової діяльності / І.П. Козаченко, В.Л. Регульський. – Львів, 2000.
9. Долженков О.Ф. Організація діяльності підрозділів ДСБЕЗ МВС України / О.Ф. Долженков, Є.О. Железов, В.Ю. Журавльов та ін. ; за ред. Л.П. Скалозуба, О.М. Бандурки. – К., 2006.
10. Про організацію взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень : наказ МВС України від 14.08.2012 № 700.
11. Про організацію діяльності органів досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України : наказ МВС України від 09.08.2012 № 686.
12. Про організацію реагування на повідомлення про кримінальні правопорушення, інші правопорушення, надзвичайні ситуації та інші події, та забезпечення оперативного інформування в органах та підрозділах внутрішніх справ України : наказ МВС України від 22.11.2012 № 940.

Кириченко О.В. Актуальные вопросы взаимодействия оперативных подразделений органов внутренних дел со следователями в ходе противодействия преступлениям против общественной безопасности. Исследуются содержание и формы взаимодействия оперативных подразделений ОВД со следователями в ходе противодействия преступлениям против общественной безопасности; анализируются нормы Уголовного процессуального кодекса Украины и нормативно-правовых актов МВД Украины в части взаимодействия следователей с сотрудниками оперативных подразделений ОВД, в результате чего определяются актуальные проблемы, возникающие в ходе взаимодействия указанных субъектов.

Ключевые слова: взаимодействие, органы внутренних дел, следователь, сотрудник оперативного подразделения, преступления против общественной безопасности.

Kirichenko O. V. Topical issues of cooperation between the operational units of the Internal Affairs Bodies with investigators in the context of combating crimes against public security. The content and forms of interaction operational the Internal Affairs Bodies (IAB) with investigators during combat crimes against public security are examined in this article. The analysis of norms of the Criminal procedural code of Ukraine and normative-legal acts of the Ministry of internal Affairs of Ukraine in terms of interaction of investigators with staff operational IAB helped to define the modern problems that occur during the interaction of these entities to combat crimes against public security.

The lack of normative-legal acts of direct instruction on joint analysis of the causes and conditions conducive to the Commission of a crime and identify preventive measures to prevent the Commission of new crimes and lack of criteria for evaluating operational IAB while working for the criminal proceedings are common interoperability issues operational IAB with investigators now. The legal and practical problem of operational IAB with investigators the context of combating crimes against public safety is the lack of Instructions on the organization of interaction of bodies of pre-trial investigation with other agencies and departments of Internal Affairs in the prevention, detection and investigation of criminal offences algorithm concerted action during interaction on crimes related to the formation of gangs, criminal organizations and illegal paramilitary or armed groups, as well as related to illicit trafficking in firearms, ammunition, explosives. The level of efficiency of interaction between departments of criminal investigation special forces with other services and divisions of the police Department, other law enforcement agencies and the courts during combat crimes against public security also needs optimization.

Keywords: the interaction of the Internal Affairs Bodies, investigator, operational officer, crimes against public safety.

Надійшла до редакції 18.03.2014

Ковальов С. І.

кандидат юридичних наук
(УМВС України в Хмельницькій області)

УДК 343.12

ОСОБЛИВОСТІ НАБУТТЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ ПІДОЗРЮВАНОВОГО ЗА НОВИМ КПК УКРАЇНИ

Проаналізовано процесуальний статус підозрюваного, зокрема підстави для набуття особою статусу підозрюваного за чинним кримінальним процесуальним законодавством у порівнянні із КПК 1960 року.

Ключові слова: підозрюваний, обвинувачений, письмове повідомлення особі про підозру, учасники кримінального провадження.

Постановка проблеми. Одними з основних напрямків розвитку політики України у сфері кримінальної юстиції на сучасному етапі є гуманізація та демократизація кримінального процесуального законодавства, спрямування його в бік більш ретельного захисту прав і свобод учасників кримінального провадження. На цьому шляху визначним кроком стало прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК), в якому знайшло законодавче закріплення багато прогресивних змін, які стосуються практично усіх його стадій та інститутів, та процесуального статусу учасників кримінального провадження зокрема. Однак новели нового КПК сприймаються неоднозначно, певні положення піддаються критиці, що стосується і процесуального статусу підозрюваного, який у порівнянні з КПК 1960 року змінився досить суттєво. Зокрема, це пов'язано із запровадженням нового інституту повідомлення про підозру, який значно посилює захисну функцію судочинства, відчутно сприяє проведенню швидкого й неупередженого досудового розслідування. Ці та інші положення зумовлюють необхідність здійснення наукового аналізу процесуального статусу підозрюваного за чинним кримінальним процесуальним законодавством та у порівнянні із попереднім КПК.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблема процесуального статусу підозрюваного була і є об'єктом наукового інтересу багатьох вчених-процесуалістів: В.М. Батюка, О.І. Білоусова, В.В. Велигодського, І.М. Гуткіна, В.Н. Григор'єва, Ю.М. Грошевого, В.С. Зеленецького, В.С. Каманіцина, О.В. Кондратьєва, Ю.Д. Лівшиця, М.Я. Никоненко, С.М. Смокова, С.М. Стахівського, В.М. Тертишника, О.Г. Шила, Г.В. Юркової, П.П. Якімова та інших. Така увага спричинена тим, що за часів дії попереднього КПК саме права і свободи підозрюваного зазнавали численних порушень, прогалини у законодавчій регламентації стояли на заваді їх належної реалізації. Сучасне кримінальне процесуальне законодавство хоч і зазнало прогресивних змін, деякі питання стосовно кримінального процесуального статусу підозрюваного не отримали глибокої теоретичної розробки і вимагають подальшого вдосконалення.

Метою даної статті є здійснення наукового аналізу кримінального процесуального статусу підозрюваного.

Виклад основного матеріалу. Згідно з чинним кримінальним процесуальним законодавством ключовою фігурою стадії досудового розслідування є підозрюваний. Ч. 1 статті 42 КПК встановлено, що підозрюваним є особа, якій у порядку, передбаченому статтями 276–279 КПК, повідомлено про підозру, або особа, затримана за вчинення кримінального правопорушення. Таким чином, особа набуває процесуального статусу підозрюваного, а разом з тим і можливості реалізації гарантованих їй законодавством прав і свобод з моменту вручення особі письмового повідомлення про підозру або з моменту її фактичного затримання в порядку статей 207, 208 КПК. Закон не встановлює конкретних строків, у межах яких слід здійснити письмове повідомлення особі про підозру. Стаття 276 КПК встановлює обов'язок здійснити повідомлення про підозру у таких випадках:

- 1) затримання особи на місці вчинення кримінального правопорушен-

ня або безпосередньо після його вчинення. Згідно зі ст. 278 КПК, вручити письмове повідомлення особі про підозру слід не пізніше 24 годин після її затримання, інакше така особа підлягає негайному звільненню [2]. То з якого ж моменту затримана особа реально набуває статусу підозрюваного – з моменту затримання чи з моменту вручення їй письмового повідомлення про підозру? Аналіз положень ч. 1 ст. 42 КПК, яка встановлює, що підозрюваним є особа, яку затримали за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, та ст. 209 КПК, яка моментом затримання визначає момент, коли особа силою або через підкорення наказу залишається поряд із уповноваженою службовою особою чи у приміщенні, визначеному уповноваженою службовою особою, дозволяє зробити висновок, що саме момент фактичного затримання є моментом отримання особою процесуального статусу підозрюваного. Що стосується статті 207 КПК, яка передбачає порядок затримання особи кожним, хто не є уповноваженою службовою особою, то згідно з її положеннями та положеннями статті 209 КПК особа, затримана в порядку статті 207 КПК, отримує статус підозрюваного не з моменту її фактичного затримання будь-якою особою, а з моменту передачі її до уповноваженої службової особи.

2) обрання до особи одного з передбачених цим Кодексом запобіжних заходів. Знову виникає питання – що є підставою, а що наслідком? Згідно з п. 2 ч. 1 ст. 276, підставою отримання особою статусу підозрюваного є обрання щодо нього одного із запобіжних заходів, передбачених КПК, а набуття статусу підозрюваного є, відповідно, наслідком. У той же час ст. 177 чітко вказує, що запобіжні заходи застосовуються за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні кримінального правопорушення щодо підозрюваного, обвинуваченого, підсудного [2]. Дата та час повідомлення про підозру, правова кваліфікація кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, із зазначенням статті (частини статті) закону про кримінальну відповідальність невідкладно вносяться слідчим, прокурором до Єдиного реєстру досудових розслідувань [3], витяг з якого в обов'язковому порядку додається до клопотання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження на підставі ч. 6 ст. 132 КПК. Таким чином, перед тим як подавати клопотання про застосування щодо особи одного із запобіжних заходів, їй необхідно надати статус підозрюваного, оскільки ст. 177 не передбачає можливості застосування запобіжного заходу щодо особи, яка не має процесуального статусу підозрюваного, обвинуваченого (підсудного). Таким чином, особа повинна в першу чергу отримати процесуальний статус підозрюваного за наявності підстав, передбачених п. 1 або п. 3 статті 276 КПК, і вже тоді можна подавати клопотання щодо застосування до неї запобіжного заходу;

3) наявність достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення. Достатність доказів – поняття оціночне, воно визначається слідчим, прокурором за внутрішнім переконанням. Чи не буде це підставою для порушень прав і свобод особи? О. Баганець з цього приводу висловлює побоювання, що особа, щодо якої розпочато кримінальне провадження та яка не набула в такому кримінальному провадженні статусу-

су підозрюваного чи обвинуваченого (а такого статусу вона (*за його словами*) може не набувати і досить довгий час), за новим КПК України, повністю позбавлена права захищатися в межах такого кримінального провадження як особисто, так і за допомогою захисника [4]. Автор стверджує, що свідченням цього є нові норми кримінального процесуального законодавства, а саме:

- ст. 276 КПК, де зазначено, що повідомлення про підозру здійснюється і у випадку наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення (тобто не тільки з моменту затримання чи обрання запобіжного заходу);

- ст. 283 КПК, за якою прокурор зобов'язаний у найкоротший строк після повідомлення особі про підозру звернутися до суду з обвинувальним актом або закрити кримінальне провадження.

Тобто фактично особа протягом всього досудового розслідування може бути навіть і не допитаною як підозрювана, а тому вона не зможе захищатися від порушення її прав, бо після об'явлення повідомлення про підозру прокурор зобов'язаний у найкоротший термін звернутися до суду з обвинувальним актом [4].

Дозволимо собі з такою позицією автора не погодитися. По-перше, кримінальне провадження, згідно зі ст. 214 КПК 2012 року, починається не автоматично, як у цій же вже вищезгаданій публікації стверджує автор, а виключно за наявності у діянні ознак кримінального правопорушення.

Верховний Суд України з цього приводу роз'яснив, що Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року законодавцем змінено початок кримінального провадження: досудове розслідування – перша стадія кримінального провадження – починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань, не містить визначення поняття «приводів і підстав» до початку кримінального провадження і за їх наявності не передбачає винесення постанови про порушення кримінальної справи, як це передбачалося статтями 94, 97, 98 КПК 1960 р.

Відсутність визначення процесуальним законом приводів і підстав до початку кримінального провадження на практиці врегульовано Інструкцією про порядок ведення єдиного обліку в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події, затвердженою наказом МВС України від 19 листопада 2012 р. № 1050 та зареєстрованою в Міністерстві юстиції України 17 грудня 2012 р. за № 2095/22407 [5], де зазначено джерела інформації про вчинення кримінальних правопорушень та інших подій, що надходить до ОВС, уповноваженого розпочати досудове розслідування, які фактично є ні чим іншим, як приводами до початку кримінального провадження, а підставами – наявність у джерелі інформації даних про ознаки кримінального правопорушення, як це і було передбачено ст. 94 КПК 1960 року [6].

Таким чином, ще до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань необхідно встановити наявність у діянні особи ознак саме кримінального правопорушення. Положення ст. 214 КПК перебувають у взаємозв'язку з ч. 1 ст. 2 КК, згідно з якою підставою кримінальної відпо-

відальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого КПК, і саме тому фактичні дані, які вказують на ознаки складу злочину – кримінального правопорушення, мають бути критерієм внесення його до Єдиного реєстру досудових розслідувань [6]. Обов'язковим елементом складу злочину є суб'єкт злочину. Саме тому, якщо у заяві, повідомленні про вчинення кримінального правопорушення вказується особа, яка його вчинила, ці відомості заносяться до Єдиного реєстру. Однак перевірка наявності ознак вчинення кримінального правопорушення в діянні конкретної особи здійснюється вже в межах стадії досудового розслідування. Якщо ці дані підтверджуються доказами, то на підставі п. 3 ч. 1 статті 276 КПК слідчий, прокурор зобов'язані здійснити письмове повідомлення особи про підозру. Отже, ситуація, коли особа, щодо якої є достатньо доказів, що саме вона вчинила кримінальне правопорушення, довгий час не набуває статусу підозрюваного, за новим КПК є практично неможливою. Окрім того, згідно з п. 6 ч. 2 статті 87 КПК, суд зобов'язаний визнати істотними порушеннями прав людини і, як наслідок, недопустимими як докази показання, отримані від свідка, який надалі буде визнаний підозрюваним чи обвинуваченим у цьому кримінальному провадженні. Тому, на нашу думку, безпідставно тримати особу в «підвішеному» становищі, не надаючи їй відповідного процесуального статусу, за новим КПК позбавлене сенсу. Кримінальне провадження проти конкретної особи за чинним законодавством може здійснюватися виключно з моменту письмового повідомлення особі про підозру та надання їй офіційного процесуального статусу – підозрюваного, тим більше, що саме з цього моменту починають відраховуватися строки досудового розслідування.

Як вже зазначалося, центральним учасником стадії досудового розслідування, за чинним КПК, є саме підозрюваний. Згідно з КПК 1960 року, підозрюваний, як учасник процесу, існував достатньо короткий період часу, а саме протягом 72 годин, які відводилися законом для затримання (за рішенням суду він міг бути продовжений до 10 діб, за клопотанням підозрюваного, обвинуваченого до 15 діб (ч. 9 ст. 165-2 КПК)), а також протягом 10 діб в разі обрання запобіжного заходу до пред'явлення обвинувачення (ч. 4 ст. 148, п. 2 ч. 1 ст. 43-1 КПК). Особа, щодо якої кримінальна справа була порушена, і яка не була затримана і щодо якої не був обраний запобіжний захід, взагалі не мала визначеного процесуального статусу і, відповідно, не була наділена процесуальними правами і можливістю їх реалізувати. Поява в КПК 2012 року нового інституту повідомлення про підозру, який значно посилює захисну функцію судочинства, відчутно сприяє проведенню швидкого й неупередженого досудового розслідування. Значна його перевага полягає також у тому, що він практично унеможливує участь у процесі осіб з невизначеним статусом, які фактично є підозрюваними, а слідчі працюють з ними як зі свідками, що з точки зору захисту прав людини вбачається неприпустимим, оскільки свідок для захисту своїх інтересів не має дуже вагомих прав у порівнянні з наданими законом офіційно визнаному підозрюваному [1, с. 602].

По закінченні вищезгаданих термінів процесуальний статус підозрюва-

ного не мав законних підстав для існування, тому законом вимагалось вчинення процесуальних дій, пов'язаних з наданням особі процесуального статусу обвинуваченого або його звільнення, скасування запобіжного заходу. В більшості випадків особа, щодо якої здійснювалося розслідування кримінальної справи, переводилася у статус обвинуваченого з тих причин, що у відведені законом терміни перевірити обґрунтованість підстав для підозри чи обвинувачення було вкрай важко. Тому особі пред'являли офіційне обвинувачення, яке в подальшому знову піддавалося перевірці шляхом проведення слідчих та інших процесуальних дій. Таким чином, обвинувачення фактично пред'являлося тоді, коли воно ще не було підтверджено достатніми доказами, коли усі сумніви в його обґрунтованості ще не були усунені. Отже, за своєю природою це обвинувачення було фактично підозрою, оскільки підозра – це *думка* (курсив автора) про чию-небудь причетність до чогось негативного, сумнів у чий-небудь порядності, чесності, відданості і т. ін [7, с. 475]; *припущення* про суб'єкт злочину, неповну обізнаність про які-небудь факти, обставини, тобто їх імовірне пояснення [8, с. 278], а обвинувачення повинно ґрунтуватися не на припущеннях, а конкретних фактах, доказах. Тому той факт, що за чинним кримінальним процесуальним законодавством під час досудового розслідування особі не пред'являється обвинувачення, а здійснюється повідомлення про підозру, у провадженні, відповідно, фігурує не обвинувачений, а підозрюваний, є проявом гуманізації кримінального процесуального законодавства, узгодження його норм та інститутів з основоположними принципами, зокрема, презумпції невинуватості, верховенства права тощо. Тільки тоді, коли обвинувачення вже сформовано, підкріплено достатніми доказами і є підстави для передачі справи до суду, чинний КПК передбачає складання обвинувального акта, який є однією з форм закінчення досудового розслідування, і тільки на цьому етапі підозрюваний отримує статус обвинуваченого.

Висновки. Особа, затримана в порядку статті 208 КПК, набуває процесуального статусу підозрюваного з моменту її фактичного затримання. Що стосується статті 207 КПК, яка передбачає порядок затримання особи кожним, хто не є уповноваженою службовою особою, то згідно з її положеннями та положеннями статті 209 КПК особа, затримана в порядку статті 207 КПК, отримує статус підозрюваного не з моменту її фактичного затримання будь-якою особою, а з моменту передачі її до уповноваженої службової особи. Перед тим як подавати клопотання про застосування щодо особи одного із запобіжних заходів, їй необхідно надати статус підозрюваного, оскільки стаття 177 не передбачає можливості застосування запобіжного заходу щодо особи, яка не має процесуального статусу підозрюваного, обвинуваченого (підсудного). Таким чином, особа повинна в першу чергу отримати процесуальний статус підозрюваного за наявності підстав, передбачених п. 1 або п. 3 статті 276 КПК, і вже тоді можна подавати клопотання щодо застосування до неї запобіжного заходу. На нашу думку, безпідставно тримати особу в «підвішеному» становищі, не надаючи їй відповідного процесуального статусу, за новим КПК позбавлене сенсу. Кримінальне провадження проти конкретної особи за чинним законо-

давством може здійснюватися виключно з моменту письмового повідомлення особі про підозру та надання їй офіційного процесуального статусу – підозрюваного, тим більше, що саме з цього моменту починають відраховуватися строки досудового розслідування.

Бібліографічні посилання

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. – К., 2012.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. – К., 2012.
3. Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань, затверджене наказом Генерального прокурора України від 17 серпня 2012 року № 69.
4. *Баганець О.* Новий КПК України порушує принцип верховенства права (частина 2) / *О. Баганець* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nbnews.com.ua/ru/blogs/80745/>
5. Інструкція про порядок ведення єдиного обліку в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події, затверджена наказом МВС України від 19 листопада 2012 р. № 1050 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z2095-12/paran33#n33>
6. Висновок Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України щодо питання про початок кримінального провадження стосовно суддів, яке пов'язане зі здійсненням ними судочинства, від 01 липня 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0009700-13>
7. Словник української мови : в 11 томах. – Т. 6, 1975. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/pidozra>
8. *Велигодский В.В.* Судебная реформа и проблемы института подозрения в российском уголовном судопроизводстве / *В.В. Велигодский* // Актуальные проблемы российского права. – 2008. – № 1. – С. 277–283.

Ковалев С. И. Особенности приобретения процессуального статуса подозреваемого по новому УПК Украины. Проанализирован процессуальный статус подозреваемого, в частности основания для приобретения лицом статуса подозреваемого по действующему уголовному процессуальному законодательству в сравнении с УПК 1960 года.

Ключевые слова: *подозреваемый, обвиняемый, письменное уведомление лица о подозрении, участники уголовного производства.*

Kovalyov S. I. Peculiarities of acquiring of a procedural status of a suspect by the new Criminal Procedural Code of Ukraine. This article is aimed at the analysis of a procedural status of a suspect, in particular grounds for acquiring by a person of a procedural status of a suspect by the Criminal Procedural Code of Ukraine in action in comparison to the Criminal Procedural Code of Ukraine of 1960.

Under the present criminal procedural law the key figure on the stage of preliminary investigation is a suspect who according to the Articles 276-279 of the CPC of Ukraine is notified of the suspicion or arrested for committing a criminal offense.

A person acquires procedural status of a suspect along with the possibilities of realizations of rights and freedoms guaranteed by law upon presentation of a written notification of the suspicion or just after a factual arrest of the suspected person according to the Articles 207 and 208 of the CPC.

The present criminal procedural law doesn't set any specific time limits within of which a written notice of the suspect to the person must be made but determines the specific cases for a suspicion to be reported. These are: detention of a person while committing a criminal offense or immediately after its commission; imposing on the suspected person one of the precautions prescribed by this Code; existence of sufficient evidence to suspect a person of having committed a criminal offense (Article 276 of the CPC of Ukraine).

Keywords: *suspect, accused, indictment, participants of criminal proceedings.*

Надійшла до редакції 11.02.2014

Ковбаса В.М.

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.98

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТАКТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНІХ

Розглянуто особливості підготовки та проведення допиту неповнолітніх. Наведено перелік тактичних прийомів, котрі рекомендовано застосовувати у разі давання неповнолітніми неправдивих свідчень.

Ключові слова: підготовка до допиту, допит неповнолітнього, тактичні прийоми.

Постановка проблеми. Розвиток України і формування її статусу правової держави супроводжується загостренням криміногенної ситуації, що, як і будь-яке соціальне явище, безпосередньо пов'язано зі змінами в політиці й економіці, відсутністю належних демократичній державі соціальних гарантій, зростанням пропаганди насильства, вживання алкоголю, наркотиків, що у загальній сукупності зумовлює виникнення ряду негативних для нормального функціонування держави феноменів, серед яких і злочинність неповнолітніх. Занепокоєння держави і громадськості в цілому викликає те, що поряд зі зростанням злочинність неповнолітніх впевнено й досить стрімко розвивається та змістовно трансформується: спостерігаються зниження віку неповнолітніх правопорушників, зростання жорстокості, зухвалості, «невмотивованості» злочинів, поява у структурі злочинності неповнолітніх так званих «дорослих» злочинів (убивств, розбійних нападів), груповий характер злочинності цього контингенту, її підвищена латентність [1, с. 4].

З'ясування обставин події можливе насамперед завдяки проведенню слідчих (розшукових) дій. Серед слідчих (розшукових) дій, що проводяться при розслідуванні кримінальних правопорушень, найбільшу кількість складають допити.

Загальновідомо, що допит є найбільш поширеною слідчою дією, що займає майже 25 % від загальної кількості робочого часу слідчого [2, с. 282]. У той же час зі всього бюджету часу, що витрачається слідчим на провадження слідчих дій, на проведення допитів припадає понад 80 % [3, с. 3]. Втім, незважаючи на те, що допит є найбільш повторюваною процесуальною дією, він залишається дією складною, у кожному конкретному випадку індивідуальною, а іноді й неповторною. Це, у свою чергу, вимагає від слідчого вміння уникати шаблонності в його проведенні, приймати негайні рішення в кожен конкретний момент, реагуючи на інформацію, що надходить від допитуваних.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проведенню допитів неповнолітніх раніше вже приділяли увагу

вчені-криміналісти, зокрема, Р.С. Белкін, В.К. Весельський, В.О. Конова-лова, В.Г. Лукашевич, М.В. Салтевський, К.О. Чаплинський, В.Ю. Шепітько та ін. Однак вивчення судово-слідчої практики свідчить, що працівники правоохоронних органів відчувають певні труднощі у здійсненні допитів неповнолітніх. У результаті цього можуть порушуватись визначені чинним законодавством строки проведення розслідування, ухвалюватись необґрунтовані рішення. У зв'язку із цим окремі аспекти зазначеної проблеми потребують додаткового дослідження.

Актуальність розглядуваної статті зумовлена необхідністю підвищення якості боротьби зі злочинністю неповнолітніх взагалі та проведення допиту даної категорії осіб зокрема, на чому ми пропонуємо зосередити увагу. Допит неповнолітніх розглядали у своїх працях багато вчених-криміналістів, однак злочинність даної категорії осіб трансформується поряд із сучасними тенденціями розвитку суспільства, що викликає необхідність розгляду цієї слідчої дії з урахуванням вимог сьогодення.

Допит має будуватись з урахуванням вікових та психічних особливостей особи, що зумовлено індивідуальністю кожної особи, а тим паче неповнолітньої. Слід додати ще й не сформовану психіку, відсутність достатнього життєвого досвіду і наявність негативних ключових факторів, які сприяють розвитку злочинності серед молоді.

Метою даної статті є формування відповідних рекомендацій щодо проведення допиту неповнолітніх. Це зумовлено тим, що наявність знань про ці особливості визначає кількість сил та засобів, що витрачаються працівниками правоохоронних органів для отримання певного результату при розслідуванні цих злочинів.

Виклад основного матеріалу. Результативне проведення допитів неповнолітніх неможливе без визначення деяких підготовчих заходів. Так, серед найбільш важливих – визначення місця, вибір приміщення проведення допитів неповнолітніх. Так, рекомендується, щоб робочий кабінет слідчого був світлим, з приємними нейтральними тонами шпалер, з аскетичною, без зайвих предметів та речей, котрі б відволікали увагу допитуваного, обстановкою. Створена в такий спосіб невимушена обстановка сприятиме виникненню важливого психологічного контакту з особою.

Важливою складовою результату проведення допиту є й час, що проходить з моменту початку кримінального провадження. Так, показання підозрюваного, як правило, одержуються на початковому етапі розслідування злочину. У цей момент він ще не знає, якими доказами володіє слідчий, і практично не в змозі протиставити свою лінію захисту [4, с. 193].

Зазначене вказує на необхідність слідчого спрямовувати зусилля на проведення допиту підозрюваного у найкоротший з моменту початку кримінального провадження час. Це не дозволить злочинцю виробити власну позицію. Підозрюваний може досить швидко змінити зайняту позицію під впливом тактичних прийомів. Без них складно, а іноді неможливо розкрити злочин [5, с. 8].

Варто пам'ятати, що кожна особа, яка належить до даної вікової категорії, має свій ступінь сприйняття обставин вчиненого злочину, який іноді

супроводжується перебільшенням і фантазуванням. Це може породжувати брехню, яка, у свою чергу, змішується із правдою чи вигаданням нелогічних подробиць. Основним засобом викриття неправдивих свідчень неповнолітніх, як стверджують Т.В. Авер'янова, Р.С. Белкін, Ю.Г. Корухов, Є.Р. Русинська, є прийоми емоційного впливу або засоби логічного переконання, але іноді вони можуть виявитись малоефективними, внаслідок чого виникає непорозуміння допитуваним самого факту розкриття неправди, що приведе до впертого повторення явно беззмістовної брехні [6, с. 620]. Погоджуючись із зазначеною позицією авторів, вважаємо за доцільне проведення повторного допиту, який має проводитись слідчим з урахуванням аналізу виявлених недоліків.

Чинне законодавство України визначає проведення допиту неповнолітнього за участю таких осіб, як батьки, психолог, педагог та інші. Однак до обрання фахівця, у присутності якого буде відбуватись допит, слід поставитися сумлінно. Це може здійснюватись шляхом попереднього з'ясування у батьків, інших родичів, друзів, вчителів, хто у неповнолітнього користується авторитетом та повагою. Наведене в подальшому слугуватиме запорукою успіху проведення даної слідчої дії

Обов'язковою умовою результативного допиту є налагодження з неповнолітнім психологічного контакту, для чого рекомендується провести бесіди на загальні теми (спорт, навчання, ігри, нові фільми, книжки та ін.), продемонструвати знання його потреб та інтересів. При допиті неповнолітнього підозрюваного слідчий має триматися спокійно, доброзичливо, але й достатньо твердо. Така манера поведінки сприятиме встановленню потрібного контакту з підлітком, налаштує його на відверту розмову [7, с. 208]. Тому саме вміння слідчого викликати й отримати прихильність неповнолітнього є визначальним чинником у проведенні допиту.

Найбільш доцільною є побудова допиту у формі вільної розповіді, поєднаної з використанням простих, коротких і зрозумілих запитань.

На наш погляд, під час проведення допиту, враховуючи особистість неповнолітнього, можна застосувати такі тактичні прийоми допиту:

- наведення прикладів із життя осіб, які стали на злочинний шлях у ранньому віці, а саме перспективу все життя провести за ґратами, не досягнувши нічого в житті;
- викликати почуття аморальності вчинених протиправних дій, які обов'язково повинні бути пов'язані з роз'ясненнями, що не пізно стати на шлях виправлення і що слідчий бажає й може допомогти;
- демонструвати поінформованість, що змусить неповнолітнього розповісти всі обставини справи;
- роз'яснення, що сприяння слідству надасть передбачену законом змогу пом'якшити або в деяких випадках навіть уникнути кримінальної відповідальності та ін.

Заслугове на увагу й застосування тактичних прийомів, які:

- пробуджують допитуваного до міркувань та давання свідчень (постановка запитань, котрі дозволяють уточнити, яка саме інформація відома допитуваному у даній справі; нагадування у загальних рисах про подію,

що відбулась, постановка нагадувальних запитань, уточнення емоціонального стану допитуваного, обстановки, умов, за яких формувалися його свідчення, оживлення його асоціативних зв'язків з метою відновлення у пам'яті сприйнятих ним факторів і т.п.);

- спрямовані на здійснення психологічного тиску на допитуваного: наміри допитуваного відмовитися від протидії та введення слідства в оману, створення уяви про безнадійність таких спроб, використання сумнівів допитуваного у спроможності дотримуватися до кінця обраної ним негативної позиції, пред'явлення зненацька найбільш важливих доказів та ін.;

- застосовуються у безконфліктних ситуаціях: створення доброзичливої обстановки на допиті, що сприяє даванню повних та достовірних свідчень; оживлення асоціативних зв'язків та надання допомоги у згадуванні сприйнятих допитуваним фактів; постановка уточнюючих питань з метою не допустити у свідченнях прогалин та неточностей та ін.;

- використовувані у конфліктних ситуаціях: створення на допиті суворо робочої обстановки, котра була б несприятливою для виразу неприязні до слідчого, а навпаки, викликала б повагу до нього; подолання негативної позиції, створення враження про повну поінформованість слідчого про обставини справи, переконання допитуваного у безкорисності конфліктувати, суперечити та приховувати відомі йому факти і т.п. [8, с. 33].

Незважаючи на вік, допитувана особа може давати неправдиві свідчення не тільки добросовісно, помиляючись, а й умисно, намагаючись уникнути відповідальності, вигородити інших учасників кримінального правопорушення.

Викрити неправду можна активним веденням допиту, тобто ставленням значної кількості запитань, що призводить до дезорганізації психічних процесів, тому що особі важко утримувати у пам'яті відповіді на попередні запитання [9, с. 41].

Відповідно, постановка уточнюючих, контрольних запитань сприяє його викриттю. Великого значення набувають і такі тактичні прийоми, як використання фактору раптовості, протиріч у свідченнях допитуваного, створення напруги. Доцільно використовувати як тактичний прийом різний темп допитів (прискорений, уповільнений). Усе це ускладнює переключення уваги підозрюваного, створює для нього дефіцит часу на обмірковування вчинків слідчого, аналіз взаємозв'язку та логіки вчинюваних дій, позбавляє можливості дотримуватися обраного способу, лінії протидії розслідування. Результатом цього, як правило, є докази поведінки – обмови, повідомлення суперечливих даних та ін. Метою слідчого при використанні цього прийому є не спроба «спіймати» особу, котра протидіє розслідуванню, на неточностях та обмовах, а намагання створити обстановку, котра переконує у безкорисності протидії. Заслуговує на увагу й такий тактичний прийом, як допит на місці події. Повторне сприйняття місця, де відбулася подія, сприяє відновленню у пам'яті забутого. Не виключені випадки проведення повторних допитів у розрахунку на зміну особою показань для підтвердження версії, обраної та перевіреної слідчим як перспективної [10, с. 260].

Використання зазначених та інших тактичних прийомів повинно застосовуватись з урахуванням ситуації, що склалась у справі, та зайнятої допитуваним позиції. Важливим аспектом допиту неповнолітнього є фіксація його ходу за допомогою відеозапису [11, с. 191], який, на наш погляд, дозволить проаналізувати дії допитуваного, виявити та обґрунтувати реакції на відповідні дії і запитання слідчого.

Можуть використовуватися й інші тактичні прийоми. Їх кількість, послідовність визначатиметься слідчим у кожному конкретному випадку. Професіоналізм слідчого полягає у першу чергу в тому, щоб він міг спланувати та використати увесь потенціал тактичних прийомів та отримати якомога більше інформації.

Висновок. Підсумовуючи вищевикладений матеріал, необхідно зазначити, що допити неповнолітніх мають свою складність та особливості, що потребує від слідчого наявності особливих якостей, вмінь та знань. Саме вони сприятимуть якісному, професійно, а головне, відповідному закону проведенню такої слідчої дії, як допит неповнолітнього. Таким чином, можемо наголосити на необхідності використання слідчими усього наявного комплексу тактичних прийомів при проведенні допитів підозрюваних з метою з'ясування істини у кримінальному провадженні.

Бібліографічні посилання

1. Злочинність неповнолітніх: причини, наслідки та шляхи запобігання : навч. посіб. / С.І. Яковенко, Н.Ю. Максимова, Л.І. Мороз, Л.А. Мороз. – К., 2006.
2. Криміналістика : учебник / под ред. А.Г. Филиппова и А.Ф. Волынского. – М., 1998.
3. *Весельський В.К.* Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти) : монографія / В.К. Весельський. – К., 1999.
4. *Стахівський С.М.* Теорія і практика кримінально-процесуального доказування : монографія / С.М. Стахівський. – К., 2005.
5. *Селиванов Н.А.* Расследование преступлений повышенной опасности : пособие для следователя / Н.А. Селиванов, А.И. Дворкин. – М., 1999.
6. *Аверьянова Т.В.* Криміналістика : учебник для вузов / Т.В. Аверьянова и др. ; под ред. Р.С. Белкина. – М., 2001.
7. Криміналістика : підручник / кол. авт.: В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін. ; за ред. В.Ю. Шепітька. – 4-е вид., перероб. і доп. – Х., 2008.
8. *Клим А.М.* Криміналістическая методика расследования злоупотребления властью или служебными полномочиями / А.М. Клим ; под ред. В.Ф. Ермоловича. – Минск, 2000.
9. *Митрохина З.И.* Использование знаний психологии при производстве допроса : учеб. пособие / З.И. Митрохина. – К., 1990.
10. *Лускатов О.В.* Організаційно-тактичні особливості допиту після відновлення слідства у справі про нерозкритий злочин / О.В. Лускатов // Науковий вісник Дніпроп. держ. ун-ту внутр. справ. – 2007. – № 1 (32).
11. *Дьомін П.І.* Особливості тактики проведення допиту неповнолітнього злочинця / П.І. Дьомін // Захист прав, свобод та законних інтересів особи на досудових стадіях кримінального судочинства України : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 29-30 квітня 2010 р.) : у 2-х ч. – Херсон ; Запоріжжя, 2010. – Ч. 2.

Ковбаса В.Н. Актуальные вопросы тактического обеспечения допроса несовершеннолетних. Рассматриваются особенности подготовки и проведения допроса несовершеннолетних. Приводится перечень тактических приемов, рекомендуемых в случае дачи несовершеннолетними неправдивых показаний.

Ключевые слова: *подготовка к допросу, допрос несовершеннолетнего, тактические приемы.*

Kovbasa V. M. Topical issues of tactical support of interrogation of minors. This article deals with peculiarities of preparation of interrogation of minors. The author has analysed the tactics recommended in the case of giving a minor false evidence.

Questioning is the most common investigative action which gathers information about the criminal activity of persons. At the same time questioning is one of the most complex investigations. Therefore, for the successful interrogation and producing positive results the investigators must be knowledgeable of the laws of thought, logical methods and techniques, the laws of psychology and tactical interrogation techniques developed in criminology.

Timely, thorough and comprehensive preparation for the questioning is a necessary condition for obtaining the most complete and objective evidence in criminal proceedings. A lack of planning or poor preparation for the questioning results to futile investigations.

Keywords: *interrogation, tactical support, organization, pretrial investigation.*

Надійшла до редакції 18.03.2014

Людвік В. Д.

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.233

ВИКОРИСТАННЯ ФІКЦІЇ ПРИ КОНСТРУЮВАННІ ПОНЯТЬ ЗЛОЧИНУ ТА УЯВНОЇ ОБОРОНИ

Досліджено зміст фікції у кримінальному праві при формулюванні понять злочину та уявної оборони.

Ключові слова: *фікція, злочин, ознаки злочину, уявна оборона, Кримінальний кодекс, обставини, що виключають злочинність діяння.*

Постановка проблеми. Реформування системи кримінального судочинства потребує відповідних змін чинного кримінального та кримінально-процесуального законодавства. Це, у свою чергу, викликано соціально-політичними та економічними змінами в нашій країні за останні 20 років. Нескінчений процес демократизації суспільства, розширення й поглиблення прав та свобод людини і громадянина, і збільшення показників злочинності, її удосконалення, інтелектуалізація та професіоналізація потребують постійних змін і в законодавстві з питань попередження злочинності. У зв'язку із цим до вітчизняного кримінального законодавства висуваються вимоги діяти на випередження злочинності, передбачати нові форми, способи злочинної діяльності, підвищувати ефективність застосування кримінально-правових засобів боротьби зі злочинністю. Відповідно, що й виникає потреба удосконалення та «відточування» практики застосування кримінального закону, що можливо за рахунок удосконалення понять та термінів, використовуваних у ньому. Спрямованість такої діяльності полягає у тому, щоб адекватно відображати існуючі суспільні відносини та забезпечити їх відповідність певним принципам і підставам криміналізації.

Кінцевою метою, як і початковою, у даній сфері є забезпечення прав та свобод людини і громадянина, захист суспільних та державних інтересів, побудова правової держави та захист основних соціальних цінностей.

Мета даної роботи полягає у з'ясуванні змісту фікції у кримінальному праві при формулюванні понять злочину та уявної оборони для подальшого визначення методологічних можливостей фікції у теоретичній розробці та законодавчому закріпленні кримінально-правових понять та інститутів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. У загальній теорії права фікції не розглядалися на рівні монографічного або дисертаційного дослідження. У роботах зарубіжних авторів Г.Ф. Дормидонтова, Р. Ієринга, С.А. Муромцева, Г.С. Мена, Д.І. Мейєра, І.І. Митрофанова, В.К. Бабаєва, В.М. Горшенєва, А.П. Заєць, А.Ф. Черданцева й інших фікції розглядалися лише попутно, поряд з іншими питаннями. У теорії кримінального права фікції кримінально-правових норм не розглядалися ні на рівні монографічного дослідження, ні в наукових статтях вітчизняних дослідників.

Виклад основного матеріалу. Закон про кримінальну відповідальність, встановлює загальне правило про те, що злочином визнається передбачене чинним Кримінальним кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину (ст. 11 ч. 1 КК України). Таким чином, законодавець визнає, що злочином є заборонене законом про кримінальну відповідальність діяння під загрозою кримінального покарання. Разом із тим, використовуючи фікцію як прийом законодавчої техніки, законодавець визначає межі, в яких може бути застосовано вказане правило. Мета й зміст поняття злочину полягає у встановленні та забезпеченні правопорядку не шляхом нескінченного розширення сфери дії кримінального закону, а шляхом обмеження його дії певними припустимими межами, які б відповідали принципам гуманізму, диференціації та індивідуалізації відповідальності і покарання. Використовуючи названий прийом, законодавець сформулював і частину 2 ст. 11 КК України: «Не є злочином дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі».

Виходячи із даного формулювання, не визнаються злочинними діяння та заподіяння шкоди іншим особам, за наявності певних обставин. Законодавець такі обставини називає обставинами, що виключають злочинність діяння. Наприклад, у стані необхідної оборони, тобто при захисті особи та її власних прав, а також прав інших осіб, охоронюваних законом інтересів суспільства або держави від суспільно небезпечного посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони (ч. 1 ст. 36 КК України); при заподіянні шкоди особі, яка вчинила злочин, при її затриманні для доставляння до органів влади та припинення можливості вчинення нею нових злочинів, якщо іншими засобами затримати таку особу не представлялося можливим і при цьому не було допущено перевищення необхідних для цього заходів (ч. 1 ст. 38 КК України); при заподі-

янні шкоди охоронюваним кримінальним законом інтересам у стані крайньої необхідності, тобто для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі й правам даної особи або інших осіб, охоронюваним законом інтересам суспільства або держави, якщо ця небезпека не могла бути усунута іншими засобами й при цьому не було допущено перевищення меж крайньої необхідності (ч. 1 ст. 39 КК України); при заподіянні шкоди охоронюваним кримінальним законом інтересам, здійсненої під впливом фізичного або психічного примусу, якщо внаслідок такого примусу особа не могла керувати своїми діями або бездіяльністю (ч. 1 ст. 40 КК України); при заподіянні шкоди охоронюваним законом інтересам особою, що діє на виконання обов'язкових для нього наказу або розпорядження (ч. 1 ст. 41 КК України); при заподіянні шкоди охоронюваним кримінальним законом інтересам, коли особа діє у стані ризику для досягнення значної суспільно корисної мети (ч. 1 ст. 42 КК України); при виконанні спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ч. 1 ст. 43 КК України).

Незлочинний характер всіх зазначених діянь пов'язаний з однією обов'язковою обставиною, що характеризує будь-який злочин: відсутністю суспільної небезпечності діяння. Особа не підлягає кримінальній відповідальності за злочин, якщо вона добровільно й остаточно відмовилася від доведення цього злочину до кінця (ст. 17 КК України). Відмова від вчинення злочину, як обставина, що виключає кримінальну відповідальність особи, характеризується тим, що суспільна небезпека в цьому випадку відпадає у процесі здійснення дій, спрямованих на досягнення злочинної мети. В основі використовуюваного законодавцем технічного прийому лежить та обставина, що добровільна відмова від доведення злочину до кінця виражається у свідомому добровільному акті особи, спрямованому на остаточне припинення злочинної діяльності (готування до злочину чи замаху на злочин) за власною волею, коли особа усвідомлювала реальну можливість довести свій злочинний задум до кінця; цей акт свідчить про відпадання наміру на вчинення злочину, а також і про відпадання суспільної небезпечності діяння – основної матеріальної ознаки злочину.

Кримінальне право, таким чином, відображає діалектичний характер дійсності як єдність протилежностей. Позначаючи в якості злочинів винно вчинені діяння, які є суспільно небезпечними і прямо заборонені під погрозою кримінального покарання тільки тому, що вони суспільно небезпечні, кримінальний закон одночасно визначає й обставини, за наявності яких кожне із цих діянь, залишаючись таким самим, злочином не визнаватиметься: «Не є злочином дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки якого-небудь діяння, передбаченого справжнім Кодексом,..." (ч. 2 ст. 11 КК України).

Враховуючи вищевказане можна виділити такі основні моменти змісту фікції:

1. Зміст фікції становить ситуація, при якій описане в частині першій ст. 11 КК України визначення поняття злочину неповне й неясне без співвіднесення його із частиною другої ст. 11 і положеннями статей 17, 31, 36–

43 КК України. Дійсно, поняття злочину в кримінальному праві є неповним без понять малозначності, необхідної оборони, уявної оборони, затримання особи, що вчинила злочин, крайньої необхідності, фізичного або психічного примусу, виконання наказу або розпорядження, діяння, пов'язаного з ризиком, виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, тобто обставин, кримінально-правовий зміст яких у тому і полягає, що вони виключають суспільну небезпечність діяння.

2. Зміст фікції становить ситуація, при якій діяння, повністю позбавлені ознак суспільної небезпечності, й тому не здатні порушити правоохоронювані інтереси, проте оголошуються такими, що підпадають під ознаки діяння, передбаченого чинним кримінальним законом, тобто кримінально протиправними. Якщо детально проаналізувати сутність цього формулювання, можна виявити відрив соціального змісту від його юридичної форми, тобто конструкцію, при якій суспільно корисні й соціально виправдані дії, що заохочуються нормами права, ні формально, ні по суті не є кримінально-караними і протиправними, а тому й не підпадають під ознаки діяння, передбаченого кримінальним законом, оголошуються такими, що формально містять ознаки якого-небудь діяння. Умисно деформуючий характер законодавчого формулювання полягає у штучному уподібненні обставин, які в дійсності різні або навіть протилежні. Протиправність, як обов'язкова ознака злочину, як його юридична форма, повинна точно відповідати своєму матеріально-соціальному змісту – суспільній небезпечності діяння (ч. 1 ст. 11 КК України). Цьому положенню прямо суперечать нормативні формули статей 11 ч. 2, 36–43 КК України, однак законодавець використовує даний прийом, щоб вирішити правову ситуацію.

Своєрідність законодавчої техніки (або її недосконалість) полягає також у тому, що малозначність поміщена в 2-й частині ст. 11 КК України і сполучена з поняттям злочину, а необхідна оборона, крайня необхідність та інші обставини, що виключають злочинність діяння, описані в інших нормах та розділах кодексу, виглядають самостійними визначеннями, не пов'язаними з поняттям злочину. У дійсності, як відомо, діяння є злочином, по-перше, коли воно визначено як таке в законі про кримінальну відповідальність, й, по-друге, коли воно не є малозначним й не вчинено у стані необхідної оборони, крайньої необхідності, або за інших обставин, що виключають його суспільну небезпечність.

Визначеність діяння у кримінальному законі як злочин є зовнішньою межею, за якою кримінальне право припиняє свою дію, за якою немає ні злочину, ні покарання. Визначеність у кримінальному законі обставин, що виключають суспільну небезпечність – малозначність, необхідна оборона, крайня необхідність і т. ін., – є внутрішньою межею, за якою немає ні злочину, ні покарання. Тому вбачається, що законодавець значно вдосконалив би прийом законодавчої техніки, коли б у частині другій ст. 11 вказав би всі обставини, що виключають суспільну небезпечність діяння (ст.ст. 17, 36–43 КК України), а не тільки малозначність.

При аналізі законодавчого визначення поняття злочину повертає

увагу ще одна обставина. У ст. 11 КК України вказано, що «злочином є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину». Звідси випливає, що ознаками, притаманними злочину, є протиправність, суспільна небезпечність, винність, діяння у формі дії чи бездіяльності і суб'єкт злочину. Така ознака, як караність, не називається законодавцем, але логічно випливає із змісту ознаки протиправність, оскільки в чинному КК в Особливій його частині визначені злочинні діяння, за які передбачено застосування до винної особи заходів державного примусу у вигляді кримінального покарання. У виняткових випадках такими заходами можуть бути примусові заходи виховного характеру, примусові заходи медичного характеру, примусове лікування та інші, передбачені в Загальній частині КК України.

Однак ми вважаємо, що винність не можна вважати самостійною ознакою злочину, оскільки це поняття входить до характеристики суб'єктивної сторони, як обов'язкового елемента складу злочину, і охоплюється ознакою протиправності. Закон визнає злочинними тільки винно вчинені діяння, а це означає, що особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер своєї поведінки, передбачала можливість настання шкідливих наслідків та бажала їх настання [1, с. 29–30, 43]. Вказівка на винність як на самостійну ознаку злочину у ст. 11 КК України створює мінливе враження: якщо законодавець вказує, що можуть бути умовно вчинені діяння, так і діяння, кримінально протиправні, але невинні. Караність діяння – це не ознака злочину, а наслідок злочину. Хоча дана ознака і не вказується в якості ознаки злочину, але вона притаманна злочину, хоча і не є обов'язковою його ознакою. Але це питання також спірне. З одного боку, закон про кримінальну відповідальність при формулюванні кожного складу злочину в Особливій частині КК України формулює не лише диспозиції, а й санкції, що є підтвердженням караності як обов'язкової ознаки злочину. Але, з іншого боку, закон передбачає і певні ситуації, коли особа, яка вчинила злочин, може бути звільнена від відбування реальної міри покарання, може бути засуджена з випробуванням тощо. Таким чином, караність – не є обов'язковою ознакою кожного злочину. Виходячи із цього, ми вважаємо, що караність є ознакою злочину лише за певних умов, як виняток – вона не є обов'язковою. Крім того, злочин не перестає бути злочином від того, що він з якоїсь причини (наприклад, через нерозкриття) залишився безкарним.

Таким чином, обов'язковими ознаками злочину є протиправність і суспільна небезпечність. Протиправність діяння характеризується наявністю в ньому складу злочину в єдності всіх його чотирьох елементів: об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта й суб'єктивної сторони. Тому, на наш погляд, у законодавчому визначенні варто вказати, що злочин – це суспільно небезпечне діяння, що містить склад злочину. У другій частині ст. 11 КК, як раніше вказувалося, на наш погляд, варто назвати всі обставини, що включають суспільну небезпеку, і вказати на наявність спеціальних умов, за яких особа, яка вчинила злочин, може бути звільнена від покарання. Для цього перераховувати всі такі умови не потрібно, але вказати на їх присут-

ність у чинному КК необхідно.

Викладене свідчить, що вітчизняний законодавець не завжди може знайти такі прийоми законодавчої техніки, які дозволили б в одному вищезначенні відбити всі ознаки певного кримінально-правового поняття та виключити при цьому розпливчастість і невизначеність. Поки ще немає технічного вираження для якої-небудь своєрідної наукової істини або якогонебудь погляду, їм бракує того ж, що шматку металу до карбування: здатності бути в обігу як монета [2, с. 31]. Використовуючи дану тезу Р. Іеринга можна сказати, що часом і кримінальному кодексу бракує досконалості і, незважаючи на те, що він є законом, застосовувати окремі його положення неможливо.

У теорії кримінального права особливо стоїть питання про таку обставину, що виключає злочинність діяння, як необхідна оборона. У зв'язку з потребою практики кримінально-правова наука ввела термін «уявна оборона», розробивши її поняття, формулювання *de lege ferenda* та спеціальні умови реалізації. Вітчизняне чинне законодавство закріпило цей вид кримінально-правової фікції, хоча ситуації, що відповідають їй, виникають на практиці досить часто і як фікція «преторського права» вона існує досить давно. Пленум Верховного Суду СРСР у своїй постанові «Про застосування судами законодавства, що забезпечує право на необхідну оборону від суспільно небезпечних посягань» від 16 серпня 1984 р. [3, с. 250] роз'яснив, що суди повинні відмежовувати стан необхідної оборони й так званої уявної оборони, коли відсутнє реальне суспільно небезпечне посягання і особа лише помилково припускає його наявність. У тих випадках, коли обстановка події давала особі підстави думати, що відбувається реальне посягання, і особа, котра застосовує засоби захисту, не усвідомлювала й не могла усвідомлювати помилковість свого припущення, її дії варто розглядати як вчинені у стані уявної оборони. Вітчизняний законодавець у своїй постанові вказує, що слід відрізняти необхідну оборону від уявної, під якою розуміється заподіяння шкоди за таких обставин, коли реального суспільно небезпечного посягання не було, але особа, неправильно оцінюючи дії потерпілого, помилково припускала наявність такого посягання. Таким чином, виходячи із сучасного тлумачення даної обставини, Пленум Верховного Суду зауважує, що при уявній обороні кримінальна відповідальність за заподіяну шкоду виключається лише у випадках, коли обстановка, що склалася, давала особі підстави вважати, що мало місце реальне посягання, і вона не усвідомлювала й не могла усвідомлювати помилковість свого припущення. Питання про те, чи дійсно в особі були підстави для помилкового висновку про наявність суспільно небезпечного посягання, вирішується з урахуванням конкретних обставин справи [4].

Якщо ж в обстановці, що склалася навколо особи, вона не усвідомлювала і не могла усвідомлювати помилковість свого уявлення, припущення стосовно реальності суспільно небезпечного посягання, і перевищила межі захисту, який потрібно було застосувати, її дії мають розцінюватися як перевищення меж необхідної оборони. У такому разі кримінальна відповідальність можлива лише за статтями 118 і 124 КК України. Коли ж особа не

усвідомлювала, але могла усвідомлювати відсутність реального посягання, її дії кваліфікуються як заподіяння шкоди через необережність.

Таким чином, уявна оборона прирівнюється до необхідної оборони, і правові наслідки перевищення її меж тягнуть такі самі наслідки – засудження за привілейованими нормами КК України.

При цьому виникає ряд питань: чи припустимо реальну необхідну оборону прирівнювати до того, чого взагалі немає в реальному житті, навколишній дійсності, а існує лише в уяві особи? Так, у цьому й полягає зміст кримінально-правової фікції, як прийому юридичної техніки, тим більше, що практика вищих судових органів легалізує подібний дозвіл життєвої ситуації. Друге питання: чи правомірно наслідки від дій особи, яка перебувала у стані уявної оборони, дорівнювати до наслідків необхідної оборони? На наш погляд, це неприпустимо. Пояснення з цього приводу можна дати таке. Закон про кримінальну відповідальність у ч. 4 ст. 3 КК України містить пряму заборону застосовувати положення чинного КК України за аналогією, і тут же прямо передбачає таке: «Якщо особа не усвідомлювала і не могла усвідомлювати помилковість свого припущення, але при цьому перевищила межі захисту, що дозволяються в умовах відповідного реального посягання, вона підлягає кримінальній відповідальності як за перевищення меж необхідної оборони» (ч. 3 ст. 37 КК України).

Висновки. Отже, у законодавчому визначенні варто вказати, що злочин – це суспільно небезпечне діяння, що містить склад злочину. У другій частині ст. 11 КК, як раніше вказувалося, на наш погляд, варто назвати всі обставини, що виключають суспільну небезпеку, і вказати на наявність спеціальних умов, за яких особа, яка вчинила злочин, може бути звільнена від покарання.

Застосована вітчизняним законодавцем законодавча техніка дозволяє положення, що прямо суперечать одне одному, використовувати при формулюванні кримінально-правових норм у Загальній частині КК України. Положення однієї статті (ч. 4 ст. 3 КК України) не узгоджуються з положеннями іншої статті (ч. 4 ст. 37 КК України) і, незважаючи на правову заборону застосування положень кримінального кодексу за аналогією, передбачають саме таке його застосування. Таким чином, проблема використання фікції у кримінальному праві та її гносеологічного значення потребує подальшого вивчення з метою подальшого удосконалення норм чинного закону про кримінальну відповідальність.

Бібліографічні посилання

1. Навчальний посібник для підготовки до державного іспиту з курсу «Кримінальне право України» / Шалгунова С.А., Терещенко А.І., Примаченко В.Ф., Людвік В.Д. – 6-е вид., доп. і перероб. – Дніпропетровськ, 2010.
2. *Иеринг Р.* Юридическая техника / Иеринг Р. – СПб., 1906.
3. Сборник постановлений Пленумов Верховных Судов СРСР и РСФСР по уголовным делам. – М., 1995.
4. Пункт 7 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 1 від 26.04.2002 р. «Про судову практику у справах про необхідну оборону».

Людвик В. Д. Использование фикции при конструировании понятий преступления и мнимой обороны. Исследован смысл фикции в уголовном праве при формулировании понятий преступления и мнимой обороны.

Ключевые слова: фикция, преступление, признаки преступления, мнимая оборона, Уголовный кодекс, обстоятельства, исключаящие преступность деяния.

Lyudvik V. D. The use of fiction when designing the concepts of crime and imaginary defense. The article deals with the content of fiction in criminal law in the formulation of the concepts of crime and imaginary defense.

The author believes that the essential characteristics of a crime are wrongfulness and public insecurity. In his opinion, the wrongfulness of the act is characterized by the presence in it of a crime in the unity of all the four elements: object, objective side, the subject and the subjective side. Therefore, in determining legislative propose to specify that the offense – a socially dangerous act that contains the crime, and in the second part of Art. 11 CC – all circumstances that preclude danger to society and the existence of special circumstances in which a person who committed a crime can be exempted from punishment. Applied national legislature legislative technique allows provisions that directly conflict with each other, using the formulation of criminal law in the General Part of the Criminal Code of Ukraine. Position one article (part 4. 3 of the Criminal Code of Ukraine) is inconsistent with the provisions of other articles (part 4 of art. 37 of the Criminal Code of Ukraine) and despite the legal prohibition of the use of the criminal code, by analogy, provide exactly the same application. Thus, the problem of using fiction in criminal law and its epistemological significance needs further study to improve standards applicable law on criminal liability.

Keywords: fiction, crime, signs of a crime, imaginary defense, criminal code, circumstances excluding criminality.

Надійшла до редакції 20.03.2014

Некрасов В.А.

кандидат юридичних наук, доцент
(Національний університет ДПС України)

УДК 343.352

КОРУПЦІЯ ЯК ФОРМА КРИМІНАЛЬНОГО КОНТРОЛЮ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Досліджено окремі питання кримінального контролю тіньової економіки. Розглянуто питання щодо співвідношення корупційних проявів з характером та правилами ведення господарської діяльності. Обґрунтовано думку, що корупцію у сфері господарської діяльності можна розглядати: по-перше, як форму контролю тіньової економіки, по-друге, як сегмент кримінального ринку послуг, який розвивається по законах ринку.

Ключові слова: корупція, інфраструктура злочинності, кримінальний контроль, тіньова економіка, господарська діяльність

Постановка проблеми. На сьогодні проблема корупції найбільш обговорювана тема як у світовій спільноті, так і на теренах нашої держави. Кожна особа, яка не байдужа до проблем формування української нації, намагається надати власні рекомендації щодо подолання цього негативно-го явища. Про це говорять представники влади, бізнесу, політичні та громадські діячі, науковці та й прості люди. Усі наголошують на руйнівному впливі корупції на систему суспільних, економічних та політичних відно-

син, однак як говориться у руській приказці «а воз и ныне там». Виникає питання: Чому?, а головне – з чого почати, щоб підготувати дієве підґрунтя для такої боротьби? Як вмотивувати державних чиновників вищого рангу рухатися у цьому напрямі? Як сформувати команду однодумців, які прийшовши до влади будуть вважати ганебною практикою ототожнювати себе з причетністю до різних проявів корупції? Як сформувати у суспільстві негативне ставлення до цього явища? Якщо тільки приблизно порахувати окремі наслідки від використання корупційних схем тільки в економіці, можна побачити, що 30–40 % бюджетних коштів, спрямованих на розвиток інфраструктури та виробництва, будівництво, закупівлі, утримання державних установ, заробітну платню, розкрадаються, це, у свою чергу, як наслідок корелюється з маніпуляціями суб'єктів господарювання вже з наповненням державної казни. Економічна нестабільність поєднана з корупційним тиском примушує підприємців вивозити капітал за межі країни, спрацьовує принцип: кримінально заробляю в Україні, але зберігаю отримане у більш стабільних та прогнозованих іноземних інституціях. Розкрадання іноземних фінансових траншів та позик, отриманих під державні гарантії, та багато ін., створює безпрецедентні борги, за які треба буде розраховуватися майбутнім поколінням. Загальна сума збитків держави сягає сотень мільярдів грн.

Виклад основного матеріалу. У цьому контексті слід звернути увагу на аналітичний огляд, який підготовлено Національним інститутом стратегічних досліджень при Президентові України [6]. Вони констатують, що упродовж багатьох років Україні не вдається переломити небезпечні тенденції зростання масштабів корупції. Зокрема, не в повному обсязі виконуються міжнародні зобов'язання щодо боротьби з корупцією, що впливають з Конвенції ООН проти корупції, Конвенції Ради Європи про кримінальну відповідальність за корупцію, численні рекомендації ЄС, Ради Європи, Стамбульського плану дій Організації економічного співробітництва і розвитку. Донині не прийнято дієві антикорупційні закони, немає оновленої стратегії та плану дій, не створено спеціалізованого правоохоронного органу.

Такий стан справ спричиняє критичне ставлення до України як до корумпованої держави з нестабільними державними інститутами, зокрема системою правосуддя. Індикатором цієї позиції вже традиційно є рейтинги міжнародної організації «Трансперенсі Інтернешнл»¹. Зокрема, у 2010 році Україна у щорічному рейтингу країн за рівнем корумпованості посіла 134 місце, серед 178 країн поруч з Того і Зімбабве, у 2011 році – 152 серед 176 країн.

Результати індексу сприйняття корупції (ІСК) у 2012 р. від Transparency International свідчать: незважаючи на певні кроки української влади в напрямку подолання корупції, ситуація залишається невтішною. Згідно з нинішніми результатами ІСК, Україна займає 144 місце зі 176 кра-

¹ "Індекс сприйняття корупції-2010" визначає рівень корупції у державних секторах 178 країн. Доповідь ґрунтується на даних 14 різних експертних опитувань. В "Індексі" країнам присвоюється рейтинг за шкалою від 0 до 10 (за старою методологією), де 10 відповідає мінімальному рівню корупції, або за новою методологією від 1 до 100.

їн, охоплених дослідженням, набравши при цьому 26 балів зі 100 можливих... Будь-який результат, менший за 30 балів, з точки зору Transparency International, вважається "ганьбою для нації", – йдеться в повідомленні організації.

Нагадаємо, торішній показник України становив 27 балів (2,3 бала за старою методологією). Згідно з торішнім індексом сприйняття корупції, Україна ділила 152 місце із Таджикистаном.

Зауважимо, що 26 балів у 2012 р. також отримала Сирія. У Росії – 28 балів. Кращими з точки зору протидії корупції країнами є Данія, Фінляндія і Нова Зеландія (90 балів) ¹.

За висновками експертів, зниження оцінки Індексу сприйняття корупції лише на один пункт призводить до відтоку з країни капіталу, що дорівнює 0,5 (за старою методологією) відсотка валового внутрішнього продукту держави. Для України ці цифри означають втрату щороку щонайменше 20 мільярдів гривень.

Іншим важливим показником є рейтинг економічних свобод, щорічне дослідження, що здійснюється американською неурядовою організацією Heritage Foundation та газетою Wall Street Journal. Цей рейтинг органічно пов'язаний із станом прозорості та доброчесності державних інституцій, регуляторної та податкової політики. У 2011 році Україна посіла одне з останніх місць у світі в рейтингу економічних свобод – 164 місце серед 179 країн світу. Це останнє місце серед європейських держав.

Однак у 2012 році Україна злетіла на 15 позицій і перемістилася зі 152 на 137 місце в рейтингу сприятливості ділового середовища Doing Business-2013, який щорічно складає Світовий банк (СБ) і Міжнародна фінансова корпорація (IFC). У рейтингу Doing Business-2012 Україна втратила сім позицій і перемістилася із 145 на 152 місце.

За даними авторів рейтингу, "Україна в нинішньому році увійшла до першої трійки країн," які продемонстрували значні поліпшення в полегшенні ведення бізнесу за останній рік "і посіла перше місце в своєму регіоні (Східна Європа та Центральна Азія).

Динаміка рейтингу України за категоріями:

з реєстрації підприємств – зростання на 66 позицій – з 116 до 50 місця\$

з кредитування – без змін – 23 позиція\$

із захисту інвесторів – падіння на 3 позиції – із 114 до 117\$

із оподаткування – зростання на 18 позицій – із 183 до 165.

Процедуру оподаткування (в Україні) було полегшено шляхом впровадження можливості електронного надання даних та оплати для середніх і великих підприємств", – свідчить прес-реліз, опублікований у Вашингтоні укладачами Doing Business-2013. При цьому, якщо раніше в Україні автори доповіді налічували 135 податкових платежів і зборів для середнього підприємства, на обслуговування яких витрачалися 657 годин на рік, то станом на 1 червня 2012 р. кількість платежів скоротилася до 28, а витрати часу –

¹ Україна за рівнем корупції у 2012 р. піднялася зі 152 на 144 місце – Transparency International [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rbc.ua/ukr/top/show/ukrainapro-urovnyu-korruptsii-v-2012-g-podnyalas-so-152-do-144-05122012103500>

до 491 години на рік. При цьому в податковій сфері Україна увійшла до першої світової десятки (6 місце) з поліпшення показника "віддаленості від "передового рубежу", вперше введеного в минулорічній доповіді Doing Business. Цей показник допомагає оцінити, як змінюється підприємницьке нормативно-правове середовище в тій чи іншій країні стосовно світових лідерів по кожному з напрямків дослідження (за всі роки, починаючи з 2005-го). Оцінюється за шкалою від 0 (найгірший) до 100 (найкращий) пунктів. За даними нинішньої доповіді, Україна поліпшила показники по оподаткуванню одразу на 31 пункт (від 16 до 47) по відношенню до світового лідера в цій сфері – Об'єднаних Арабських Еміратів (100 пунктів), де стягується чотири податкові платежі при витратах часу на сплату податків – 12 годин на рік.

Однак незважаючи на окремі покращення, такий низький рейтинг, зокрема, є наслідком відсутності належної протидії корупції. На їх думку, корупцією уражене все суспільство й сфера управління, тіньові відносини присутні в усіх секторах економіки. Низька заробітна платня в державному секторі створює основу для корупції в податкових органах зокрема. Нераціональне державне управління спричиняє надвитрати державного бюджету – урядові витрати досягли 47,3 % ВВП.

Корупція, як соціальне явище та протиправна діяльність, розглядалася багатьма вченими в Україні та в інших країнах [1, 4, 7, 8, 9, 10, 14]. Слід погодитися із твердженням В.М. Дрьоміна, що поняття «корупція» можна визначити як протиправну діяльність деяких осіб, спрямовану на використання свого службового і суспільного статусу для незаконного особистого збагачення, збагачення своїх родичів і прихильників, одержання інших вигод і благ всупереч інтересам суспільства. Фактично можна говорити про різновид позаправової практики, яку визначають як корупційну практику [3, с. 427]. Слушним, на наш погляд, є твердження М.І Мельника [8, с. 10], який визначає корупцію як корозію влади. На його думку, поки існує корупція, збережеться і господарська злочинність, також як і наявність господарської злочинності зумовлює наявність і формування корумпованих зв'язків, через те, що існує взаємозалежність виникнення та існування даних явищ.

Сутність корупції полягає у тому, що вона має соціальну зумовленість; свою «ціну», що платить суспільство за її існування; негативний вплив на всі сфери суспільного життя; транснаціональний характер; економічні, політичні, правові, психологічні та моральні аспекти; здатність постійно пристосовуватися до нових реалій життя [5, с. 24]. У правовому ж відношенні корупція становить сукупність різних за характером та ступенем суспільної небезпеки, але єдиних за своєю суттю корупційних діянь та інших правопорушень (кримінальних, адміністративних, цивільно-правових, дисциплінарних), пов'язаних із виникненням цих діянь, а також порушень етики поведінки державних службовців [10].

Як зазначав у своїй монографії В.Д. Гвоздецький [1], «жодна із соціально-політичних та економічних систем не мала і не має повного імунітету від корупції – змінюються лише її обсяги і прояви, а також її можливості,

що визначаються ставленням до неї держави і суспільства. Він підкреслює, що проблема корупції не виходить за межі співвідношення «держава – влада – особа», та концентрує увагу на особливостях природи людини, всебічно враховує різноманітність її рис, властивостей, якісних ознак і приходиться до висновку, що корупційні правопорушення є тільки там, де є людина. Автор підкреслює, що цілеспрямовані запобігання і протидія корупції не можуть бути здійснені шляхом разових і короткочасних заходів будь-якого ступеня активності, а потребують довготривалих соціально-економічних, політичних і правових перетворень. На думку автора, ця діяльність повинна базуватися на поєднанні профілактичних і репресивних заходів. При цьому пріоритетна роль має відводитися профілактичним заходам соціального та спеціально-кримінологічного характеру, які створили б прозору систему для ефективного державного і громадського контролю.

Також заслуговують на увагу здобутки В. М. Соловйова [16], який досліджував проблеми протидії корупції під кутом зору державного управління. Ним з метою системного вивчення цієї проблеми було застосовано підхід до дослідження корупції на основі PESL-аналізу. Перевагою цієї методики є виявлення широкого спектра вимірів, факторів (зовнішніх і внутрішніх), які впродовж визначеного проміжку часу впливали або впливатимуть на корупцію, а також здійснення їх аналізу з вичерпною повнотою. Такий підхід дав змогу дослідити нормативно-правове, інституційне забезпечення, політичний, економічний та соціальний виміри, а також сучасний зарубіжний досвід і парадигми запобігання та протидії корупції в управлінні державою. Дослідником доведено, що, незважаючи на наявність антикорупційної стратегії та державної програми щодо її реалізації, цілісна системна антикорупційної політики все ще перебуває у процесі формування, оскільки залишаються невирішеними питання запровадження механізму декларування майнових і фінансових інтересів службових та посадових осіб, створення незалежного антикорупційного органу, вжиття заходів щодо конфіскації, відповідальності за корупційні діяння юридичних осіб, посилення політичної волі керівництва держави, перегляду системи адміністративної відповідальності за корупційні правопорушення тощо.

Ефективність протидії цим корупційним проявам криється у розумінні криміногенних процесів, які відбуваються в економіці, здатності правоохоронних органів мислити значними категоріями, розуміти логіку масштабної криміналізації економічних відносин, і, як наслідок, умисного примушування суб'єктів господарювання корпоративним корумпованим осередком до здійснення власної діяльності у тіншовій сфері тощо.

У кожному криміногенному процесі існує певна «кримінальна» логіка у створенні сприятливих умов, в яких можуть реалізовуватися протиправні задуми. Існує два найбільш криміналізованих напрями економіки, в межах яких будуються кримінальні технології, схеми, способи вчинення протиправних дій, – це *стягування податків* та *розподілення бюджетних коштів*, навколо яких формується корупційна складова. Якщо порівняти ці два напрями з точки зору ризиків бути викритим правоохоронними органами, останній є найбільш небезпечним, у зв'язку з тим, що легко може окреслити

коло суб'єктів, причетних до розподілення бюджетних коштів та, відповідно, до зловживань у цій сфері. Існуючі злочинні технології та умови, в яких вони діють, особливо корупційна складова, дозволяють уникати відповідальності у першому напрямку, тому представники влади, у тому числі ті, хто повинен контролювати та боротися з цими явищами, є учасниками корупційного перерозподілу результатів злочинної діяльності. Як саме це відбувається? Кожна злочинна технологія має свої слабкі місця та вимушена балансувати між тіньовою та легальною економікою, між рухом готівкового та безготівкового капіталу, без таких ланцюгів кримінальні схеми існувати практично не здатні. Контроль за місцями конвертації готівкового та безготівкового капіталу, так званими фіктивними фірмами, конвертаційними центрами, «майданчиками», які і є такими місцями, надає практично абсолютні можливості корупційного контролю за тіньовою економікою. У такому випадку рух готівки, отриманої внаслідок протиправних операцій, тим більше її розподіл, прослідкувати практично неможливо. Все це спонукає корумпованих можновладців створювати непрозорі, економічно необґрунтовані правила ведення господарської діяльності, впроваджувати безсистемні моделі нормативних актів, додаючи до цього корупційний тиск, заганяти суб'єктів господарювання у тінь й отримувати значний відсоток, звертаємо увагу – з мінімальним для себе ризиком, при перерозподілі тіньового капіталу. Тому впливати на ці процеси можливо лише руйнуючи інфраструктуру злочинності у сфері господарської діяльності.

Якщо співвіднести корупційні прояви з характером та правилами ведення господарської діяльності, можна констатувати, що корупція:

- не дає можливості приймати системні закони, які її унеможливають або мінімізують ризики щодо вчинення корупційних діянь у сфері господарської діяльності. Який би модельний закон або окрема норма не приймалися, вони будуть викривлені, щоб уможливити функціонування корупційної інфраструктури;

- не дає можливості для існування прогресивної моделі організаційно-управлінської структури держаних органів та не сприяє їх раціональному співвідношенню із суб'єктами господарської діяльності;

- встановлює преференції окремим підконтрольним суб'єктам господарювання, інших примушує діяти в умовах існування незрозумілих правил ведення господарської діяльності. Виходячи з цього, враховуючи корупційну складову, нівелюється розвиток принципу добросовісної конкуренції як неодмінного елемента ринку та основного його регулятора,¹ та бажання інших учасників господарського процесу діяти у законний спосіб, у зв'язку з тим, що ставить їх у нерівні умови економічного розвитку, безпеки та, відповідно, отримання прибутків від результатів власної підприємницької діяльності. Результатом такої ситуації є поступове розширення кола учасників, які починають вести господарську діяльність у незакон-

¹ Принцип конкуренції – це основний принцип, що захищає господарюючих суб'єктів різних організаційно-правових форм від підризу їх підприємницької діяльності шляхом підтримки сумлінної конкуренції й накладення компетентними органами санкцій на несумлінного господарюючого суб'єкта.

ний спосіб;

- забезпечує нерівний доступ господарюючих суб'єктів до можливості користування бюджетними коштами, які спрямовуються на розвиток окремих секторів економіки (зокрема через тендерні проекти тощо), чим змушують інших суб'єктів господарювання використовувати тіньову систему відносин, з тим щоб зменшити затратну складову виробництва, шляхом штучного завищення витрат на неї і, як наслідок, штучного зменшення бази оподаткування;

- протиприродно «селекціонує» кадри з низькими професійними та морально-етичними якостями, як наслідок, останні не здатні виконувати покладені обов'язки у повному обсязі. Ця проблема вирішується за рахунок нагромодження кількості останніх, тим самим створюючи численний бюрократичний апарат. При цьому нівелюються система підготовки кадрів, поняття «конкурс на заміщення посад», породжується таке негативне явище як торгівля робочими місцями в державних установах;

- з метою отримання неправомірної вигоди посадовці-корупціонери штучно ускладнюють процедуру доступу суб'єктів господарювання та окремих громадян до реалізації власних прав, тим самим забезпечуючи власні незаконні прибутки за рахунок корупційних послуг;

- для уможливлення існування такого явища як корупція створюється ціла інфраструктура, яка поєднує у собі механізми корупційного тиску, складну незрозумілу систему взаємовідносин між контролюючим органом та суб'єктом господарювання (перевірок, звітності, отримання дозвільних документів, ліцензування тощо), унеможлиблює виконання контролюючими органами покладених на них обов'язків щодо боротьби з цим явищем, шляхом втягування останніх у корупційні схеми та забезпечення пропорційного перерозподілу корупційного прибутку між усіма учасниками;

- корупційна інфраструктура має необмежені можливості та здатна забезпечити у сучасних умовах надання корупційних послуг будь-якій фізичній або юридичній особі, у зв'язку з тим, що монополізує кримінальний ринок таких послуг, змушуючи споживачів таких послуг саме працювати за запровадженими ними правилами;

- у державі перестають діяти або формалізується діяльність багатьох громадських інституцій, соціальних державних проєктів щодо виховання, навчання молодого покоління, негативного ставлення до різного роду аморальної поведінки, протиправних дій, залучення останніх до активної участі в державних перетвореннях та багато ін.

Таким чином, виходячи з вищенаведеного можна констатувати, що корупцію у сфері господарської діяльності можна розглядати: по-перше, як форму контролю тіньової економіки, по-друге, як сегмент кримінального ринку послуг, який розвивається по законах ринку.

З цього приводу дуже слушними є напрацювання О.О. Шишкіна. Він наголошує, що кримінальний ринок відіграє у злочинному світі таку ж роль, як звичайний ринок для ринкової економіки, кримінальний ринок є основою організованої злочинності й корупції. Боротьба з ним є пріоритетним завданням кожної окремої держави, а у зв'язку із глобалізацією зло-

чинності – й усього світового співтовариства [15].

Кримінальний ринок – явище багатогранне й різноманітне, розглядати його потрібно з декількох позицій відповідно до різних аспектів його існування, ролей в суспільстві.

1. Розглядаючи кримінальний ринок у якості самостійного антигромадського інституту не можна не зазначити його високий ступінь суспільної небезпеки, що визначається питомою вагою сукупності складових, які входять у це поняття, й пов'язаних з ним злочинів. Кримінальний ринок містить у собі практично половину статей КК України і полягає найчастіше у професійному, договірному наданні злочинних, у нашому випадку корупційних, послуг, вчиненні протиправних дій і наданні заборонених товарів.

2. Кримінальний ринок як частина й вид організованої злочинності. Кримінальний ринок є діяльністю організованих злочинних груп з надання злочинних послуг або заборонених товарів, складова їх основного або додаткового доходу. Наприклад, кримінальний ринок з надання послуг щодо конвертації грошових коштів невід'ємний від організованої злочинності з розкрадання бюджетних коштів, ухилення від сплати податків, контрабанди й становить її вид та ін. Тоді як для організованої злочинності з розкрадання бюджетних коштів, ринок по наданню послуг щодо конвертації грошових коштів може бути лише частиною, поряд з деякими іншими – незаконним відшкодуванням ПДВ, відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом, й іншими. У цьому аспекті боротьба із кримінальним ринком рівнозначна боротьбі з організованою злочинністю.

3. Кримінальний ринок як інфраструктура, допоміжний інститут, що забезпечує постачання й функціонування організованої злочинності. Включає сектори кримінального ринку, що пов'язані з наданням товарів і послуг безпосередньо організованим злочинним групам. На сьогодні кожна існуюча кримінальна схема потребує фінансування для реалізації злочинних задумів, а саме: забезпечити рух грошових коштів по банківських рахунках, щоб, наприклад, штучно сформувати податковий кредит, здійснювати купівлю/ продаж товарів або послуг тощо як сегментів ланцюгів кримінальних схем, а також легалізацію (відмивання) злочинних доходів, отриманих внаслідок будь-якої корисливої злочинної діяльності.

4. Кримінальний ринок як об'єднання злочинних груп, фактор, що сприяє взаємодії й координації злочинних груп. Кримінальний ринок – точка дотику різних груп громадян, організованої злочинності та корумпованих чиновників. Кримінальний ринок – сукупність суспільних відносин щодо попиту, пропозиції й придбання протизаконних товарів і послуг. Не дивно, що в процесі реалізації своїх протизаконних інтересів між учасниками таких суспільних відносин, які мають однакову протиправну спрямованість, виникають зв'язки, контакти, налагоджується співробітництво. Це сприяє координації діяльності злочинних груп, взаємодії організованої злочинності з корумпованими чиновниками, утворенню глобальних злочинних організацій, ускладнює боротьбу з ними. У контексті цього Г.Л. Репецька виокремлює чотири етапи корупційної поведінки: одержання максимального прибутку від тіньового бізнесу, захист організованої

злочинності від соціального контролю, спосіб збагачення чиновників та поступове вростання кримінальних структур у державний апарат [13]. Це не є процес корупції – це наслідки корупційних діянь.

Очевидно й безперечно першорядне значення у справі протидії організованій злочинності й корупції належить боротьбі із кримінальним ринком. І така боротьба ведеться, але, на жаль, не так успішно, як хотілося б. Здається, що для успішної протидії кримінальному ринку необхідно врахувати багатofакторність явища. Так само вважаємо за необхідне запровадити детальне наукове вивчення проблеми, створення науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності боротьби із кримінальним ринком, розробку ефективних заходів, методів і способів протидії, використання сучасних методів із врахуванням місцевих особливостей.

Існують окремі критерії, завдяки яким ми можемо констатувати про прагнення держави створювати сприятливі умови для ведення бізнесу. Треба також усвідомлювати, що правила та умови ведення бізнесу, що встановлюються державою, знаходяться у кореляційній залежності з корупційними ризиками, а саме: якщо встановлена або діє недосконала система ведення господарської діяльності, залишаються досить високими ризики корупційного характеру в економіці. Такими індикаторами можуть бути:

1. *Кількість податкових платежів*, встановлених державою. Цей фактор породжує як складну бюрократичну процедуру здійснення контролю щодо їх нарахування, а також утримання значного штату працівників на підприємстві для бухгалтерського супроводження цього напряму діяльності. Якщо раніше в Україні налічували 135 податкових платежів і зборів для середнього підприємства, на обслуговування яких витрачали 657 годин на рік, то станом на 1 червня 2012 р. кількість платежів скоротилася до 28, а витрати часу – до 491 години на рік.

2. *Загальне податкове навантаження*. Воно може бути високим, середнім та низьким. Спрацьовує так звана економічна аксіома, якщо податкове навантаження вище 30 %, суб'єкт господарювання пропорційно починає уходити у тінь.

3. *Процедура адміністрування податків*. Вона може бути складна, припустима, спрощена. Вона включає форму подання звітності, затрати часу на її формування та опрацювання, «віддаленість від «передового рубежу», тобто людський фактор у взаєминах між контролюючою стороною та платником податків тощо.

4. *Система контролю за веденням господарської діяльності та правила її ведення*, тобто складність процедури відкриття та закриття суб'єкта господарювання, отримання ліцензій, сталість у правилах ведення господарської діяльності або періодичність таких змін, кількість контролюючих суб'єктів, періодичність та спосіб перевірок, процедура реагування у разі виявлення порушень у податкових нарахуваннях, характер надання сервісних послуг податковою службою суб'єктам господарювання тощо.

5. *Процентне співвідношення у податкових надходженнях до бюджету від малого, середнього та великого бізнесу* повинно свідчити про їх роз-

виток та впливовість на економічну політику держави.

6. *Масштаби, характер та рівень інвестицій* у певні галузі або об'єкти економіки.

7. *Рівень середньої заробітної платні* та її співвідношення з прожитковим мінімумом й споживчою корзиною повинні бути такими, щоб офіційно працююча особа була здатна забезпечити себе та власну родину.

8. *Доступ до бюджетних коштів* повинен виключати корупційні преференції підконтрольним суб'єктам господарювання та відкати від надання права у освоєнні бюджетних коштів.

9. *Вибіркове правосуддя*, у судовій системі при розгляді господарських спорів, необґрунтований тиск з боку правоохоронних та контролюючих органів тощо.

10. *Розвиток конкурентного виробництва*. Для нестабільних держав притаманно вкладати кошти у ті галузі, які не потребують значних капіталовкладень, є визначально високорентабельними або є швидко обертаємим сектором кримінальної економіки. Це, як правило, контрабандне ввезення товарів, обіг сировинних ресурсів (нафта, газ, їх переробка, хімія), обіг горічаних та тютюнових виробів, фармацевтичний бізнес, комерція, споживчий ринок, розважальний бізнес тощо.

Висновки. Безумовно, цей перелік індикаторів не є вичерпним, однак він може свідчити про наявність політичної волі та бажання влади або покращити умови існування бізнесового середовища, або, навпаки, штучно створити умови для примушування суб'єктів господарювання використовувати тіньові схеми ведення господарської діяльності, щоб мати доступ до корупційного перерозподілу результатів протиправної діяльності.

Бібліографічні посилання

1. *Гвоздецький В.Д.* Організаційно-правові засади запобігання і протидії корупції в Україні : монографія / Гвоздецький В.Д. – К., 2012.

2. *Заросило В.О.* Визначення загальної схеми корупційних процесів та напрямки запобігання і протидії корупції // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – № 5. – 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/uazt/2012_5/5_12_23%20.pdf

3. *Дрёмин В.Н.* Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества : монографія / Дрёмин В.Н. – Одеса, 2009.

4. *Корупція в Україні – не політика* : монографія / Журавський В.С., Михальченко М.І., Михальченко О.М. – К., 2007.

5. *Курс кримінології: Особлива частина* : підручник. – У 2 кн. / М.В. Корнієнко, Б.В. Романюк, М.І. Мельник та ін.; за заг. ред. О.М. Джужі. – К., 2001.

6. *Маркєєва О.* Актуальні проблеми антикорупційної політики України. Аналітична записка. Відділ стратегій реформування сектору безпеки. Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/395/>

7. *Мельник М. І.* Корупція: сутність, поняття, заходи протидії / Мельник М. І. – К., 2001.

8. *Мельник М.І.* Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії) : монографія / Мельник М. І. – К., 2004.

9. *Михальченко М.* Корупція в Україні: політико-філософський аналіз : монографія. / М. Михальченко, Є. Невмерижицький. – К., 2010.

10. *Невмерижицький Є. В.* Корупція і національна безпека : навч. посібник / Є. В. Невмерижицький, Ф. П. Шульженко. – К., 2000.

11. Некрасов В.А. Заходи протидії корупції в сфері економіки: Актуальні проблеми протидії корупції в органах Державної податкової служби України : матер. Міжнарод. науково-практ. конф., 25 квітня 2012. – Ірпінь, 2012. – С. 131–134.

12. Некрасов В.А. Оперативно-розыскное противодействие коррупции в сфере экономики // Проблемы оперативно-розыскного обеспечения уголовного судопроизводства и уголовно-процессуального стимулирования оперативно-розыскной деятельности : сб. статей / под ред. М.П. Полякова. – Н. Новгород, 2010.

13. Репецкая А.Л. Организованная преступность в сфере экономики и финансов и проблемы борьбы с ней. / А.Л. Репецкая. – Иркутск, 2000.

14. Терещук О.В. Адміністративна відповідальність за корупційні правопорушення : дис... канд. юрид. наук : 12.00.08. – Одеса, 2000.

15. Шишкин А.А. Борьба с криминальным рынком [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://forum2009.rae.ru/pdf/article365.pdf>

16. Соловійов В. М. Запобігання і протидія корупції в державному управлінні України : монографія / В. М. Соловійов. – К., 2012.

Некрасов В.А. Коррупция как форма криминального контроля теневой экономики. Исследованы отдельные вопросы, относящиеся к некоторым формам криминального контроля теневой экономики. Рассмотрены вопросы соотношения коррупционных проявлений с характером и правилами ведения хозяйственной деятельности. Обоснована позиция относительно того, что коррупцию в сфере хозяйственной деятельности можно рассматривать: во-первых, как форму контроля теневой экономики, во-вторых, как сегмент криминального рынка услуг, который развивается по законам рынка.

Ключевые слова: коррупция, инфраструктура преступности, криминальный контроль, теневая экономика, хозяйственная деятельность.

Nekrasov V. O. Corruption as a form of criminal control of shadow economy. The article is devoted to certain issues of criminal control of shadow economy. This paper analyses the relationships between corruption and the peculiarities and rules of doing business. The author believes that if to correlate corrupt practices with the peculiarities and rules of doing business, we can state that corruption: first, does not allow to accept the system laws that prevent corruption or minimize the risks of its committing in economics; secondly, does not allow the existence of a progressive model of organizational and management structure of state bodies and unable their efficient relations with business entities; thirdly, establishes preferences to some controlled business entities, while others are forced to act within unambiguous rules of doing business; fourthly, provides unequal access of business entities to using public funds directed at the development of certain economic sectors; fifth, illegally “selects” the staff with low professional, moral and ethical characteristics, and, as a result, the latter are not able to perform assigned duties properly; sixth, in order to obtain unlawful benefits, the corrupted officials artificially complicate the access of businesses and individuals to realization of their rights, thereby ensuring the illegal profits through corruption services; seventh, to enable the existence of such phenomena as corruption, the infrastructure that combines the mechanisms of corruption pressure, the complex relations between controlled bodies and businesses is created.

Eighth, the corrupt infrastructure has unlimited possibilities due to the fact that nowadays it is able to provide any corruption services to an individual or business entity and because it monopolizes the criminal market of such services by forcing the consumers of these services to work according to their regulations; ninth, many public institutions, government social projects on education aimed at developing the negative attitude of young generation towards all sorts of immoral behavior, illegal activities, involving them into government transformations and many other do not longer exist in the society. The author proposes that corruption in economics can be considered: first, as a form of control of shadow economy, and secondly, as a segment of the criminal service market which develops according to the laws of the market.

Keywords: corruption, infrastructure of crime, criminal control, shadow economy, economics.

Надійшла до редакції 06.02.2014

Олійничук Р. П.

кандидат юридичних наук, доцент
(Тернопільський національний
економічний університет)

УДК 343.34

ГРОМАДСЬКИЙ ПОРЯДОК ЯК РОДОВИЙ ОБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ

Проаналізовано погляди науковців на правові категорії, які стосуються громадського порядку як родового об'єкта злочину. Запропоновано авторське визначення поняття “громадський порядок як родовий об'єкт злочину”.

Ключові слова: об'єкт злочину, громадський порядок, суспільні відносини, громадський порядок як родовий об'єкт злочину.

Постановка проблеми. На даний час Україна перебуває у глибокій економічній, політичній та соціальній кризі, яка породжує незадоволення серед різних верств населення. Це, у свою чергу, зумовлює масові протести проти існуючої системи, які часто супроводжуються порушенням громадського порядку.

При кваліфікації злочинів, пов'язаних із порушенням громадського порядку, істотну роль відіграє об'єкт злочину, який також впливає на зміст його об'єктивних і суб'єктивних ознак. Саме об'єкт дозволяє розкрити соціальну сутність злочину, з'ясувати його суспільно небезпечні наслідки, сприяє правильній кваліфікації діяння, а також відмежуванню його від суміжних суспільно небезпечних посягань. Тому правильне вирішення питання стосовно об'єкта злочину має важливе теоретичне і практичне значення, що актуалізує тему даної статті.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Результати досліджень громадського порядку як правової категорії висвітлені у працях багатьох відомих науковців, зокрема П. Ф. Гришаєва [2], І. М. Даньшина [3], В. Т. Дзюби [4], М. Й. Коржанського [7], В. О. Навроцького [9], В. І. Осадчого [13], А. В. Серьогіна [16], С. Д. Шапченко [12], С. С. Яценка [18]. Однак проблема правильної кваліфікації злочинів, пов'язаних із порушенням громадського порядку, залишається невирішеною у сучасній вітчизняній кримінально-правовій науці та практиці, що пояснюється відсутністю ґрунтовних досліджень громадського порядку як родового об'єкта злочину.

Мета даної статті – здійснити аналіз поглядів науковців на правові категорії, які стосуються громадського порядку як родового об'єкта злочину, та запропонувати авторське визначення поняття “громадський порядок як родовий об'єкт злочину”.

Виклад основного матеріалу. У сучасній вітчизняній кримінально-правовій науці набула поширення позиція щодо визначення об'єкта злочину як цінностей, які охороняються кримінальним правом, проти яких спрямоване злочинне діяння і яким воно може спричинити або спричиняє

шкоду [168, с. 56]. Послідовник цієї позиції Є. В. Фесенко до категорії “цінності” відносить різноманітні об’єкти матеріального світу, в тому числі і людину, які мають суттєве позитивне значення для окремих осіб, соціальних груп і суспільства в цілому. Будь-яке злочинне діяння, спрямоване проти цих найважливіших цінностей, заподіює або ставить під загрозу заподіяння їм шкоди. Тому зазначені цінності, на думку вченого, виступають об’єктом злочину [302, с. 235].

В. П. Ємельянов зазначає, що “...ні суспільні блага і цінності, ні люди не можуть виступати у всіх випадках як об’єкти злочинних посягань. Універсальною категорією, що охоплює всі без винятку охоронювані кримінальним законом реальні об’єкти, може виступати категорія “сфери життєдіяльності людей” [59, с. 7–11].

М. І. Бажанов об’єктом злочину вважає благо, хоча при цьому ототожнює його із суспільними відносинами [6, с. 30]. О. М. Костенко вважає, що об’єктом злочину є безпека як “...захищеність можливості людей жити за законами природи від посягань, які є виявами комплексу сваволі й ілюзій” [108, с. 233].

Кожна з позицій вчених належно обґрунтована і містить раціональне “зерно”. Слід погодитися з В. І. Осадчим, що “...в принципі “благо”, “цінності”, “сфери життєдіяльності людей” означають умови існування суспільних відносин і забезпечуються суспільними відносинами” [203, с. 59]. Ці суспільні відносини забезпечують найбільш суттєві блага й інтереси особи, охороняються кримінальним правом і представляють собою об’єкти злочинів.

Таким чином, найбільш обґрунтованою є поширена в теорії кримінального права концепція об’єкта злочину як суспільних відносин. Це відносини, на які посягає злочин, завдаючи їм певної шкоди, і які поставлені під охорону закону про кримінальну відповідальність.

У науці кримінального права найпоширенішою є триступенева класифікація об’єктів “за вертикаллю” (загальний, родовий та безпосередній). Ця класифікація цілком відповідає потребам практики, є логічною і ґрунтується на співвідношенні філософських категорій “загального”, “особливого” і “окремого”.

Найбільше значення як для правотворчої, так і для правозастосовної діяльності має безпосередній об’єкт злочину. Під ним слід розуміти ті конкретні суспільні відносини, які поставлені законодавцем під охорону певної статті Особливої частини КК, і яким завдається шкоди злочином, що підпадає під ознаки конкретного складу злочину.

У теорії кримінального права широко відома також і класифікація безпосередніх об’єктів злочинів “за горизонталлю”. Сутність цієї класифікації полягає в тому, що на рівні безпосереднього об’єкта виокремлюють основний (головний) і додатковий об’єкти. Необхідність такої класифікації виникає тоді, коли один і той самий злочин одночасно завдає шкоди кільком суспільним відносинам. Додатковий об’єкт, так само як і основний безпосередній об’єкт, має важливе значення для визначення соціальної сутності вчиненого злочину, для встановлення тяжкості наслідків, що настали чи могли настати. Ця властивість додаткового об’єкта часто викори-

стовується законодавцем для виокремлення кваліфікованих складів.

При дослідженні громадського порядку як родового об'єкта злочину поряд із з'ясуванням сутності об'єкта злочину важливо проаналізувати поняття “громадський порядок”, визначити його зміст, складові елементи та співвідношення із суміжними категоріями.

Аналіз Розділу XII Особливої частини КК України дає підстави дійти висновку, що він об'єднує склади злочинів, родовим об'єктом яких, як зазначено в законодавстві, є громадський порядок та моральність. Тому об'єктом злочину є громадський порядок у тій його сфері, що пов'язана із суспільними відносинами, які забезпечують обстановку суспільного спокою і поведінку громадян, що відповідає закону, в різних сферах соціального спілкування.

Правильне визначення поняття громадського порядку, як справедливо зауважує І. М. Копотун, сприяє:

1) точному визначенню самого поняття, його місця та значення в державному будівництві, що допоможе розв'язати низку проблем правового регулювання суспільних відносин (зокрема при відмежуванні адміністративних правопорушень від кримінально караних);

2) вирішенню питань про ступінь суспільної небезпеки посягання на громадський порядок та їх правової кваліфікації;

3) вирішенню питань про розподіл компетенції державних органів, органів місцевого самоврядування та громадських організацій у сфері охорони громадського порядку [102, с. 18].

Термін “громадський порядок” запозичений із французького законодавства початку ХІХ ст., коли було проведено чітку межу між судовою (кримінальною) поліцією та поліцією адміністративною, на яку було покладено обов'язок “охороняти громадський порядок в кожній місцевості” [102, с. 26].

У російському нормативно-правовому словнику поняття “громадський порядок” уперше вживається за часів Миколи І у Статуті про попередження та припинення злочинів 1832 року. Згодом його вживають в актах, прийнятих за Олександра ІІІ: у Положенні про заходи по охороні державного порядку від 14 серпня 1881 року і в Урядовому наказі Сенату, підписаному царем 12 липня 1889 року. Наказом встановлювалася у сільській місцевості посада земського начальника, а її введення пояснювалося “відсутністю близької народові твердої урядової влади, яка поєднувала б у собі опікунство над сільськими обивателями з турботами про завершення селянського питання та з обов'язками по охороні благочиння, громадського порядку, безпеки і прав приватних осіб у сільських місцевостях” [179, с. 26].

Поступово на межі ХІХ–ХХ ст. поняття “громадський порядок” витісняє інші – близькі йому, а саме: “благочиння” – правомірна поведінка громадян у громадських місцях; “благоустрій” – раціональний устрій та чистота вулиць, площ, подвір'їв та під'їздів будинків, а також “благополуччя” – нормальне продовольче, медичне та економічне становище населення. У нормативно-правових актах ранньої радянської держави своєрідною субстанцією громадського порядку виступає революційний порядок.

Конституція 1936 року закріпила поняття “громадський порядок” і “державний порядок”, підкреслила їх особливу актуальність і створила основу для законодавчого застосування та наукового дослідження. Поняття “громадський порядок” широко застосовується у 50–60-х рр. у низці законодавчих актів, зокрема в Указі Президії Верховної Ради СРСР “Про посилення відповідальності за хуліганство” від 26 липня 1966 року. Це поняття формулювалося досить виразно, зазначалися його окремі елементи (громадські місця) [146, с. 368–369].

Звертаючись до ретроспективного аналізу даної категорії, слід зазначити, що вже в радянський період поняття громадського порядку у вітчизняній юридичній літературі розглядалося у двох значеннях, що мають широке та вузьке тлумачення.

Громадський порядок у широкому розумінні містить всю систему суспільних відносин, які виникають внаслідок дотримання та реалізації соціальних норм, принципів, ідей, які діють у суспільстві в усіх сферах життя та є суспільно необхідними та найбільш важливими для даного економічного і політичного устрою, поведінки громадян, державних організацій та громадських об’єднань. У такому значенні громадський порядок є об’єктом охоронного впливу всіх соціальних інститутів держави.

В онтологічному аспекті порядок характеризується філософами як поняття категорійного типу, що співвідноситься з безладом, який є його протилежністю [213, с. 32]. Порядок у суспільстві, що є умовою його існування, у той же час є наслідком процесів, що відбуваються в ньому.

Так, П. Ф. Гришаєв вважав, що громадський порядок охоплює всі суспільні зв’язки й відносини: “Під громадським порядком слід розуміти порядок, що регулює відносини між членами суспільства, відповідно до якого кожний з них зобов’язаний дотримуватися правил у суспільстві, які закріплені як у правових нормах, так і в нормах моралі” [39, с. 5].

На думку І. М. Даньшина: “Громадський порядок – це порядок вольових суспільних відносин, що складаються у процесі свідомого та добровільного дотримання громадянами встановлених у нормах права та інших нормах неюридичного характеру правил поведінки в галузі спілкування, чим забезпечують злагоджене та стійке спільне життя людей в умовах розвиненого суспільства” [48, с. 68].

Є цілком справедливою позиція В. О. Навроцького, що для точного встановлення змісту поняття “громадський порядок” слід з’ясувати значення термінів “громадський” (стосується невизначеної кількості осіб) та “порядок”:

- 1) стан урегульованості суспільних відносин нормами права, моралі, звичаями, правилами співжиття, нормами громадських організацій;
- 2) результат дотримання членами суспільства встановлених правил і норм поведінки, які його утворюють [120, с. 445].

Визначення громадського порядку у широкому значенні набуває поширення у сучасній кримінально-правовій науці. Так, В. Т. Дзюба зазначає, що визначення громадського порядку у вузькому розумінні фактично зводить його до системи суспільних відносин, що складаються у сфері за-

безпечення нормальних умов відпочинку, побуту і спокою у громадських місцях. Громадський порядок – це досить широка соціальна категорія, оскільки громадський порядок складають: правопорядок, державний порядок, порядок управління, з одного боку; звичаї, етичні і моральні правила поведінки – з іншого. А тому він робить висновок – немає підстав для “вузького” його тлумачення [54, с. 15–18]. Аналогічну позицію зайняв й С. Д. Шапченко, який вважає, що “громадський порядок – це стан суспільних відносин, пов’язаний з додержанням кожним громадянином умов, визначених правовими нормами, традиційними моральними та звичаєвими вимогами щодо поваги до влади, правослухняність, додержання правил загальної поведінки у суспільстві, за якою кожен зі свого боку поводить так, як фактично поведуться інші. Громадський порядок знаходиться у єдності і взаємозумовленості з правопорядком” [184, с. 8].

Досить розгорнуте визначення громадського порядку запропонував й М. Й. Коржанський: “Громадський порядок... не може бути об’єктом одного злочину. Громадський порядок – це порядок, що існує у даному суспільстві, тобто вся система його визначальних суспільних відносин. Громадський порядок включає правопорядок у цілому, охоплюючи і громадську безпеку, і громадський спокій, і здоров’я населення, й інтереси особи та інші суспільні блага, що охороняються кримінальним законом” [106, с. 50, 54].

На нашу думку, найбільш точно, якщо відкинути ідеологічне нашарування, й повне, в широкому значенні, поняття “громадського порядку” запропонував С. С. Яценко: “громадський порядок як соціально-правова категорія являє собою стан визначених соціалістичним базисом соціально значимих, таких, що відповідають потребам суспільного будівництва, волевих суспільних відносин, які урегульовані виражаючими волю трудящих соціальними нормами правового і неправового характеру, і характеризуються обстановкою громадського і особистого спокою, поважанням громадської моралі, узгодженістю і структурною організованістю соціальних зв’язків учасників суспільного життя, внаслідок чого створюються сприятливі зовнішні умови суспільно корисної діяльності, відпочинку і побуту людей, включаючи сферу спілкування в публічних місцях” [332, с. 27-28].

Однак у теорії кримінального права існують й інші концепції розуміння громадського порядку. Зокрема А. В. Серьогін характеризував громадський порядок як урегульовану нормами права та іншими соціальними нормами систему суспільних відносин, встановлення, розвиток та охорона яких забезпечують підтримку стану суспільного та особистого спокою громадян, поважання їхньої честі, людської гідності та суспільної моральності [239, с. 4].

На думку В. І. Осадчого, громадський порядок – це стан суспільних відносин, що складається у громадських та будь-яких інших місцях унаслідок поведінки людей, і який реально відображає відповідність такої поведінки вимогам соціальних норм, що їх регулюють. При цьому стан суспільних відносин, що складається в будь-яких інших місцях, характеризує громадський порядок лише за умови його впливу на стан суспільних відносин, який створюється у громадських місцях [205, с. 15].

Тобто у вузькому змісті громадський порядок розуміється як зумовле-

на інтересами всього народу, врегульована нормами права система суспільних відносин, що складаються, головним чином, у громадських місцях, а також суспільних відносин, що виникають і розвиваються поза громадськими місцями, але за своїм характером життя, що забезпечують охорону здоров'я, честі громадян, зміцнення народного надбання, громадський спокій, створення нормальних умов для діяльності підприємств, установ і організацій.

Таким чином, прихильники погляду на громадський порядок у широкому розумінні мають на увазі під ним всі суспільні відносини, урегульовані як правовими нормами, так і нормами моралі, звичаями, традиціями та іншими соціальними нормами. При цьому дотримання і реалізація всіх діючих у суспільстві (у всіх сферах життя) соціальних норм повинна підтримуватися як громадянами, так і державними та громадськими організаціями.

Визначення громадського порядку в широкому розумінні, на наш погляд, має надто загальний характер і не відображає належним чином специфічних для даного явища ознак. Такий підхід не дозволяє визначити, які ж сторони суспільного життя, який порядок відносин між людьми потрібно захищати, протидіючи правопорушенням.

Більш ґрунтовним є розуміння громадського порядку у вузькому значенні, де громадський порядок, виступаючи соціально-правовою категорією, включає не всю систему врегульованих соціальними нормами суспільних відносин, а лише певну їхню сукупність, та які виникають у різних галузях життєдіяльності.

Висновок. Отже, на підставі аналізу вищезазначених дефініцій громадського порядку можна зробити висновок, що громадський порядок як родовий об'єкт злочину – це урегульована нормами права та поставлена під охорону закону про кримінальну відповідальність сукупність суспільних відносин, що складаються у сфері забезпечення нормальних умов праці, відпочинку, побуту і спокою людей. На наш погляд, таке розуміння громадського порядку має важливе практичне значення, сприяючи подальшому вдосконалюванню правового регулювання громадського порядку, покращенню діяльності державних органів і громадських організацій. Крім того, дана дефініція має й певні теоретичні переваги, тому що дозволяє виділити окремі елементи, сторони громадського порядку, які у своїй сукупності дають можливість визначити коло складових його суспільних відносин.

Бібліографічні посилання

1. *Бажанов М. И.* Уголовное право Украины / Бажанов М. И. – Днепропетровск, 1992.
2. *Гришаев П. И.* Преступления против общественной безопасности / Гришаев П. И. – М., 1959.
3. *Даньшин И. Н.* Уголовно-правовая охрана общественного порядка / Даньшин И. Н. – М., 1973.
4. *Дзюба В. Т.* Уголовно-правовая защита личности и деятельности работников милиции и народных дружинников : учебное пособие / Дзюба В. Т. – К., 1989.
5. *Емельянов В. П.* Понятие объекта преступлений в уголовно-правовой науке / В. П. Емельянов // Право і безпека. – 2002. – № 4. – С. 7–11.
6. *Копотун І. М.* Громадський порядок як об'єкт кримінально-правової охорони: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Копотун Ігор Миколайович. – К., 2008.

7. Коржанський М. Й. Об'єкт і предмет злочину : монографія / Коржанський М. Й. – Дніпропетровськ, 2007.
8. Костенко О. М. Культура і закон – у протидії злу : монографія / Костенко О. М. – К., 2008.
9. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко та ін.; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. – Вид. 3-тє, перероб. та доп. – К., 2009.
10. Курс кримінології: Особлива частина : підручник : у 2-х кн. / М. В. Корнієнко, Б. В. Романюк, І. М. Мельник та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі. – К., 2001.
11. Матишевський П. С. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Матишевський П. С. – К., 2001.
12. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / відпов. ред. С. С. Яценко. – 4-те вид., перероб. та доп. – К., 2005.
13. Осадчий В. І. Проблеми кримінально-правового захисту правоохоронної діяльності: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.08 / Осадчий Володимир Іванович. – К., 2004.
14. Осадчий В. І. Проблеми кримінально-правового захисту правоохоронної діяльності : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / В. І. Осадчий. – К., 2004.
15. Помазков П. В. Борьба с преступлениями против общественного порядка: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Помазков Петр Васильевич. – Ростов-на-Дону, 2004.
16. Серегин А. В. Советский общественный порядок и административно-правовые средства его укрепления / Серегин А. В. – М., 1975.
17. Фесенко Є. В. Проблеми структури об'єкта як елемента складу злочину / Є. В. Фесенко // Вісник Академії адвокатури України. – К., 2009. – № 1 (14). – С. 234–236.
18. Яценко С. С. Уголовно-правовая охрана общественного порядка (Сравнительно-правовой аспект) / Яценко С. С. – К., 1986.

Олейничук Р. П. Общественный порядок как родовой объект преступления.

Проанализированы взгляды ученых на правовые категории, которые касаются общественного порядка как родового объекта преступления. Предложено авторское определение понятия "общественный порядок как родовой объект преступления".

Ключевые слова: *объект преступления, общественный порядок, общественные отношения, общественный порядок как родового объект преступления.*

Oliynychuk R. P. Public order as generic object of crime. The views of scholars on legal categories that relate to public order as a generic object crime are analyzed. The author's definition of "public order offense as a generic object" have been offered.

As a result of the system analysis of different views and approaches the author has delimited understanding of the concept of "public order" in the broad and narrow sense. In a broad sense the concept of public order is too general and does not reflect adequately specific features of the phenomenon. This approach does not allow to determine which aspects of social life is that the order of human relations must be protected, counteracting offenses.

Understanding the public order in the narrow sense is more substantial, where public order, being socio-legal category includes not the entire system governed by social norms of social relations, but rather a collection of them, and which occur in different areas of life.

Based on the analysis of these definitions of public order the author has concluded that the social order as a generic object crime – is regulated by the rule of law and placed under the protection of the law on criminal responsibility set of social relations that are emerging in the field of normal work, recreation, welfare and peace of people. This understanding of public order, in his view, is of practical importance, contributing to further improvement of legal regulation of public order, improving the performance of government agencies and non-government organizations. In addition, this definition has some theoretical advantages, as it allows to allocate separate elements, the sides of public order, which, taken together, provide an opportunity to determine the range of constituent its its social relations.

Keywords: *object of the crime, public order, public relations, public order as a generic object of the offense.*

Надійшла до редакції 12.12.2013

Плетенець В.М.

кандидат юридичних наук, доцент,
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.98

ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОГЛЯДУ МІСЦЯ МЕШКАННЯ ОСОБИ, ПІДОЗРЮВАНОЇ У ВЧИНЕННІ ЗЛОЧИНУ, КВАЛІФІКОВАНОГО ЗА ст. 259 КК УКРАЇНИ

Розглянуто особливості проведення огляду місця мешкання підозрюваного у передачі завідомо неправдивого повідомлення про загрозу знищення чи пошкодження об'єктів власності.

Ключові слова: слідчий огляд, підозрюваний, тактичний прийом, залучення фахівців.

Постановка проблеми. Серед слідчих дій одне з основних займає слідчий огляд, який вважається невідкладною, незамінною жодною іншою дією. Істотного значення огляду надають і працівники правоохоронних органів. Так, проанкетовані співробітники слідчих підрозділів у 53 % випадків визначили огляд як найбільш ефективну слідчу дію при розслідуванні злочинів, кваліфікованих за ст. 259 КК України.

Вивченням судово-слідчої практики за розглядуваними суспільно-небезпечними діяннями нами встановлено, що огляд місця мешкання підозрюваного проводився слідчими у 4 % випадків, у результаті чого сліди виявлялися лише у 7 %.

Ці дані визначають недостатній рівень проведення розглядуваної слідчої (розшукової) дії та виявлення в ході неї відображень дій злочинця. Причиною ситуації, що склалася, на нашу думку, є відсутність належного рівня знань особливостей огляду місця мешкання підозрюваного. Слідчі, відчуваючи значні труднощі та припускаючись помилок, не виявляють всіх можливих слідів зловмисника. Це призводить до складності, а іноді й неможливості прийняття обґрунтованого рішення за відповідними фактами, встановлення всіх обставин події. Зазначене неодмінно впливає на якість розслідування цих суспільно небезпечних діянь.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Загальним аспектам проведення слідчого огляду приділяли увагу такі вчені-криміналісти: Р.С. Белкін, В.П. Бахін, Є.Д. Лук'янчиков, Є.І. Макаренко, М.В. Салтевський, К.О. Чаплинський, В.Ю. Шепітько та ін.

У той же час проведенню розглядуваної слідчої дії за такими суспільно небезпечними діяннями, як завідомо неправдиві повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності, з боку науковців належної уваги приділено не було.

Не торкаючись загальних питань тактики проведення слідчого огляду житла, оскільки вони достатньо висвітлені у криміналістичній літературі, вважаємо за необхідне розглянути їх особливості за злочинами, кваліфіко-

ваними за ст. 259 КК України.

Метою даної статті є висвітлення особливостей проведення огляду місця мешкання підозрюваного у вчиненні завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності.

Виклад основного матеріалу. Кримінальний процесуальний кодекс України (стаття 237) визначає, що з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення слідчий, прокурор проводять огляд місцевості, приміщення, речей та документів. Належний рівень проведення даної дії та її своєчасність впливає на те, чи буде злочин успішно розслідуваний, і з якими затратами сил та засобів.

Як зазначає К.О. Чаплинський, між отриманням вихідної інформації про вчинення злочину і початком проведення слідчого огляду (прибуття слідчо-оперативної групи) повинен проходити мінімальний проміжок часу (зокрема, оптимальний проміжок часу не повинен перевищувати 15 хвилин) [1, с. 16]. Ми погоджуємося з висловленою К.О. Чаплинським думкою, оскільки чим більше часу проходить з моменту вчинення злочину до проведення за ним відповідних слідчих (розшукових) дій, тим за меншою кількістю суспільно небезпечних діянь, у тому числі розглядуваної категорії, встановлюються злочинці. Це підтверджується й результатами проведеного анкетування, згідно з яким у 20 % випадків працівники слідчих та у 35 % – оперативних підрозділів визначали несвоєчасний виїзд на місце події однією з причин, що впливала на швидкість та якість розслідування злочинів, кваліфікованих за ст. 259 КК України.

Розглядаючи особливості проведення огляду ДТП, В.А. Мисливий зазначає, що успіх цієї слідчої дії забезпечується: належною організацією охорони місця події і забезпечення безпеки руху в його районі; наявністю у слідчо-оперативній групі відповідних фахівців; своєчасністю прибуття слідчо-оперативної групи на місце події; дотриманням норм кримінально-процесуального закону при проведенні огляду; оснащенням слідчо-оперативної групи науково-технічними засобами, зв'язком та іншими засобами комунікації; планомірністю проведення огляду з урахуванням функціональних обов'язків його учасників; залученням до огляду водіїв, причетних до події, свідків, потерпілих, інших осіб [2, с. 240]. Наведені вченим особливості повною мірою стосуються й проведення огляду об'єкта, стосовно якого висловлено загрозу.

У той же час варто наголосити на тому, що проведення розглядуваної слідчої (розшукової) дії спрямовується на виявлення слідів причетності відповідної особи до вчиненого кримінального правопорушення. Так, ними можуть бути сліди рук, ніг, запаху та інші, що залишені підозрюваним у відповідному приміщенні.

Однак можуть бути випадки, коли виявлені у відповідному місці сліди не обов'язково є результатом вчинення суспільно небезпечного діяння. Так, 15.08.2004 р. о 2:00 годині гр. Х. знаходився за місцем свого мешкання у м. Дніпропетровську. У цей же час він з метою пожартувати з домашнього телефону зателефонував до чергової частини УМНС України у Дніпропетров-

ській області за номером «01» і повідомив про замінування будівлі обласної державної адміністрації України у Дніпропетровській області, достовірно знаючи про невідповідність дійсності цих відомостей [3]. У подібних ситуаціях, у разі знаходження правопорушника, наприклад, за місцем мешкання, роботи та використання ним телефону (міського, мобільного) для передачі повідомлення про загрозу безпеці, на наш погляд, визначити причинно-наслідковий зв'язок між слідами на телефоні, інших предметах у цьому приміщенні та фактом доведення даної інформації до відома іншої особи викликає певні труднощі. Складність полягає у відмежуванні слідів, які були наслідком вчинення злочину, і таких, що є результатом побутового використання певного технічного засобу передачі інформації. Однак сліди в такому разі визначатимуть факт знаходження цієї особи у відповідному місці. Це важливо у тому випадку, коли у подальшому злочинець взагалі відмовляється від факту його знаходження у цьому місці.

Особливості вчинення злочинів розглядуваної категорії зумовлюють залучення відповідної кількості та напрямку діяльності фахівців. Сьогодні до переліку спеціалістів слід зарахувати й співробітників МНС, котрі зазвичай беруть участь у роботі на місцях вчинення злочину або подій катастрофічного характеру [4, с. 33]. Вивченням судово-слідчої практики нами з'ясовано, що спеціальні знання працівників вибухотехнічної служби МВС використовувалися у 73 % випадків; МНС – 32 % випадків, а кінологічної служби – у 5 %. З наведених даних слід дійти висновку, що за переважною більшістю фактів залучалися спеціалісти вибухотехнічної служби. Не виключене залучення до проведення зазначеної дії й інших спеціалістів. Однак практика залучення фахівців до проведення даної слідчої дії викликає занепокоєння. Так, проанкетовані співробітники слідчих підрозділів у 20 % випадків та оперативних – у 16 % наголосили на недостатньому використанні спеціальних знань у ході проведення слідчих дій, й у першу чергу огляду.

Серед спеціалістів центральною фігурою є вибухотехнік. Предметом консультацій та спільних обговорень при огляді знешкодженого вибухового пристрою можуть бути конкретні заходи безпеки при поводженні з вибухонебезпечними деталями та частинами ВП, загальний порядок та послідовність огляду об'єктів, порядок виконання понятими засвідчувальних функцій, спосіб та необхідні засоби транспортування деталей та частин ВП після закінчення огляду [5, с. 71]. Залучення спеціалістів вибухотехнічної служби повинно мати обов'язковий характер, інших спеціалістів – на розсуд слідчого з урахуванням кожного конкретного факту.

Залучення спеціалістів зазначеної категорії може сприяти підвищенню рівня та якості проведення слідчого огляду. Це у першу чергу може забезпечити виявлення більшої кількості слідів злочину. Окрім того, спеціалісти, які залучалися до проведення оглядів, наприклад, макетів вибухових пристроїв, володіють інформацією про його конструктивні особливості.

У ході огляду місця мешкання підозрюваного можуть бути виявлені предмети, із застосуванням яких виготовлялися макети вибухових пристроїв, чернетки, блокноти із записами, у тому числі про загрозу, диски чи інші носії інформації, що містять повідомлення з відповідним змістом, а

також технічні засоби, за допомогою яких вони були здійснені (диктофони, магнітофони, комп'ютери тощо). Не виключено, що у ході огляду можуть бути також виявлені й інші предмети, котрі сприйматимуться як небезпечні. Оскільки слідчий не володіє знаннями відповідного профілю, його дії можуть поставити під загрозу безпеку не тільки членів слідчо-оперативної групи й оточуючих, а й призвести до значних руйнувань.

Це ще раз підтверджує значення залучення спеціалістів вибухотехнічної служби до проведення слідчого огляду. Однак тепер не тільки для збору доказової інформації, а й заради забезпечення безпеки учасників слідчого огляду.

У кожному конкретному випадку залежно від слідчої ситуації тактичні та методичні варіанти огляду будуть цілком та повністю залежати від особливостей розслідуваної справи [6, с. 38]. Варто зазначити, що огляд за фактом вчинення розглядуваного злочину доцільно проводити ексцентричним способом. Це сприятиме виявленню більшої кількості слідів, орієнтуванню слідчого на місцевості, формуванню уявлення про подію. Наші висновки підтверджуються й результатами опитування слідчих, які наголосили, що відомості, отримані у результаті огляду місця події (47 %), є джерелом інформації для висування версій та проведення подальших слідчих дій.

Відомості, отримані при огляді місця події, за своїм походженням мають комплексний характер й можуть бути використані багатопланово – для розшуку злочинця, побудови версій, допиту потерпілого, підозрюваного, свідка та ін. [7, с. 34]. Окрім того, отримані відомості сприятимуть побудові припущень про причини висування загрози цьому підприємству (установі, організації) та можливий зв'язок злочинця з ним. Зазначене дозволить встановити свідків та очевидців даного злочину, отримати іншу інформацію.

Висновки. Таким чином, доходимо висновку, що огляд місця мешкання підозрюваного у вчиненні завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищенні чи пошкодженні об'єктів власності є важливою слідчою (розшуковою) дією в отриманні інформації. Результатом проведення огляду має бути належно складений протокол. До участі у проведенні огляду, на розсуд слідчого, мають залучатися спеціалісти у відповідних галузях знань. У той же час спеціалісти вибухотехнічної служби мають залучатися до проведення огляду обов'язково.

Якісне та своєчасне проведення цієї слідчої дії сприятиме одержанню значної кількості інформації про подію, що, у свою чергу, позитивно вплине на швидке, повне та всебічне проведення розслідування за провадженнями розглядуваної категорії, відповідно до сучасних вимог протидії злочинності у нашій державі.

Подальші дослідження проводитимуться у напрямку вдосконалення інших слідчих (розшукових) дій за злочинами розглядуваної категорії.

Бібліографічні посилання

1. *Чаплинський К. О.* Тактика проведення окремих слідчих дій : монографія / Чаплинський К. О. – Дніпропетровськ, 2006.
2. *Мисливий В. А.* Оглядові дії на місці дорожньо-транспортної пригоди / Мис-

ливий В. А. // Науковий вісник Дніпроп. держ. ун-ту внутр. справ : зб. наук. праць. – 2007. – № 2 (33). – 360 с.

3. Кримінальна справа № 6504769. – Архів Кіровського районного суду м. Дніпропетровська, 2004 р.

4. Коломацкий В. Г. Учение о криминалистическом анализе / Коломацкий В. Г. // Вестник криминалистики / отв. ред. А. Г. Филиппов. – Вып. 1 (29). – М., 2009.

5. Моторный И. Д. Криминалистическая взрывотехника : новое учение в криминалистике: учеб.-метод. и справоч. пособие / Моторный И. Д. – М., 2000.

6. Хлюпин Н. И. К проблеме эффективности следственных действий и оперативно-розыскных мер в методике расследования преступлений / Хлюпин Н. И. // Вопросы повышения эффективности правосудия по уголовным делам : межвуз. сб. Калининград. гос. ун-та. – Вып. 8. – Калининград, 1980.

7. Баканова Л. П. Понятие и сущность осмотра места происшествия и получаемой информации / Л. П. Баканова // Вопросы криминалистической тактики : сб. науч. трудов. – Ташкент, 1978.

Плетенец В. Н. Тактические особенности осмотра места жительства подозреваемого по преступлениям, квалифицированным по ст. 259 УК Украины. Рассмотрены особенности проведения осмотра места жительства подозреваемого в передаче сообщения об угрозе уничтожения или повреждения объектов собственности.

Ключевые слова: следственный осмотр, место происшествия, тактический прием, привлечение специалистов.

Pletenets' V. M. Features of inspection of residence suspected of crimes qualified in accordance with art. 259 of the Criminal Code of Ukraine. The article deals with the inspection of residence of the suspect in the transmission of messages about the threat of destruction or damage of property objects.

Of the survey found that employees of investigative and operational units as determined by examination of the most effective investigative action in the investigation of the crimes. At the same time the study of criminal proceedings found that inspection of residence of the suspect is rare. The Criminal Procedure Code stipulates that for the purpose of identifying and fixing statements about the circumstances of the criminal offense, the investigator, the prosecutor conducted inspection areas, premises, objects and documents.

The article discusses the position of scientists who claim that between receiving information about the crime and investigative inspection should pass the minimum amount of time. This will ensure the identification of the maximum number of trace criminal. This activity and promotes the involvement of experts to inspect the corresponding profile. The central figure when viewed in false facts about the threat messages of life of citizens, destroying or damaging property stands worker explosion technical service. It has a special significance in identifying previously layout explosive device that will help identify objects used in the manufacture of the place of residence of the suspect.

This will improve the quality inspection conducted on a residence suspected of committing a false report about the threat of life of citizens, destroying or damaging property.

Keywords: *investigative inspection, scene, a tactic to attract professionals.*

Надійшла до редакції 24.03.2014

Сербін М. М.

кандидат юридичних наук, доцент

Калиниченко А. О.

ад'юнкт

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.12

ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВЧИХ НОРМ ПРО УКЛАДЕННЯ СУДОВОГО КОМПРОМІСУ

Досліджено історичний аспект виникнення і розвитку судового компромісу в країнах Європи, генезис таких понять, як відновлювальне та погоджувальне правосуддя, медіація, інститут угод. Висвітлено зародження інституту угод в Стародавньому Римі, його становлення в Середньовіччі та подальший розвиток даного інституту в країнах буржуазної Європи. Також висвітлено історичний аналіз виникнення і розвитку примирних процедур, судового компромісу та спрощеного порядку судочинства у кримінальному процесі на території України.

***Ключові слова:** судовий компроміс, примирення, відновлювальне та погоджувальне правосуддя, медіація, інститут угод, спрощений порядок розгляду кримінальних справ у Стародавньому Римі, в епоху Середньовіччя та в країнах буржуазної Європи; судовий компроміс у часи Київської Русі, історичний аналіз існування інституту угод в Україні.*

Постановка проблеми. З розвитком суспільних відносин, а також з науковим прогресом постало питання про вдосконалення норм законодавства, які не відповідають вимогам часу і потребам суспільства. Саме для вирішення вищевказаних питань у 2012 році було впроваджено новий Кримінальний процесуальний кодекс України. Прийняття нового КПК принесло із собою надзвичайно багато новел, які викликали цілий ряд наукових дискусій, запитань про те як їх застосовувати на практиці, яким варто приділити увагу.

Одним із таких дискусійних питань стало поняття судового компромісу в кримінальному процесі України. Для кращого розуміння даного інституту перш за все необхідно дослідити генезис даного поняття.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Деякі аспекти дослідження історії виникнення і розвитку відновлювального та погоджувального правосуддя в країнах Європи здійснювалося в наукових працях А. Шабаліна, О. Спектора, Г. Тушиної, В. Ермоловича, Д. Давиденко, М. Левчук, С. Таганцева, Н. Нестора та інших. Проте розгорнутий аналіз історії зародження та розвитку судового компромісу не здійснювався, проблемні питання з цього приводу в наукових джерелах не досліджені.

Метою статті є висвітлення історичного аспекту виникнення і розвитку судового компромісу як у країнах Європи, так і в нашій державі.

Виклад основного матеріалу. Спрощене провадження та судовий компроміс мають досить глибоке історичне коріння. Зародження спроще-

ної процедури судового розгляду справ та судового компромісу на підставі угод можна спостерігати ще в Стародавньому Римі.

Судова система Риму складалася із двох видів судів: публічні суди (*iudicia publica*) та приватні суди (*iudici privata*). Судовий процес існував у двох видах: цивільний та кримінальний.

Кримінальному переслідуванню підлягали тільки правопорушення, які розглядалися як порядок «публічних справ», тобто злочини проти державності або категорія особливо небезпечних діянь, перелік яких був вичерпний. Багато безумовно небезпечних за своїми наслідками правопорушень (які сучасне право однозначно відносить до числа кримінальних злочинів: крадіжка особистого майна, образи словом або дією особистості, заподіяння тілесних ушкоджень тощо) розглядалися в римській юстиції як питання приватного права і тому підлягали розгляду не в порядку кримінального, а чисто цивільного судочинства, утворюючи спеціальну сферу деліктного права. Отже, єдиної форми кримінального судочинства, в сучасному розумінні, римська юстиція не виробила і не передбачала.

Особливістю римського цивільного процесу в періоди республіки та принципату був його поділ на дві стадії: розгляд справи у претора (*ius*); розгляд справи у суді (*iudicium*). Розгляд справи у претора був підготовчою стадією до розгляду в суді. Тут з'ясовувалися всі обставини справи, відшукували свідків та встановлювали вимоги сторін. Якщо порушник визнав свою провину та погоджувався відповідати за неї, на цьому етапі справа закінчувалася. Якщо ж порушник не визнавав пред'явленого позову, справу передавали до суду, який і вирішував її по суті та зобов'язував порушника відшкодувати завдану шкоду.

Така побудова системи римського цивільного судочинства дозволяла уникнути стадії позовного провадження у разі відсутності спору про право та вирішити справу у прискореному порядку [16, с. 277]. Тобто можна зробити висновок, що це і є видозмінене «спрошене провадження на основі судового компромісу» та «судовий компроміс на підставі угод між сторонами судового процесу». Правопорушник визнавав свою вину у вчиненні правопорушення, відшкодував завдані ним збитки, налагоджував свої стосунки з потерпілим і справа розглядалася в «спрошеному судовому порядку», без зайвої тяганини. Отже, ми можемо побачити зародки «погоджувального» та «відновлювального» правосуддя, що має на меті не кару за вчинене правопорушення, а відновлення порушених прав потерпілої особи.

Аналізуючи законодавство та судову систему Стародавнього Риму, ми дійшли висновку, що залагодження конфліктів між сторонами шляхом укладення угод та «компромісу» часто практикувалося в Римі для уникнення судової тяганини. Спочатку в Стародавньому Римі існував звичай кровної помсти, який згодом було обмежено законом Таліону, що зобов'язував потерпілого завдати кривдникові ушкодження в розмірі, що не перевищує заподіяний збиток (принцип око за око, зуб за зуб). Закони XII таблиць вже передбачали можливість укладання сторонами такої угоди перед початком судочинства (стадія *in iure*). Надалі, з розвитком римського права, у ньому

з'являється особливий вид угод, що мають на меті припинення спірних зобов'язань, які отримали назву *fransactio* – мирова угода. Потім ефективність примирних процедур значно підвищилася, коли було запроваджено сплату грошового відшкодування за різні правопорушення. Таке відшкодування було відомо римському праву під назвою «композиція» (тобто штраф, що правопорушник сплачував потерпілому). Композиція спочатку мала добровільний, а пізніше обов'язковий характер відповідно до встановленого законом порядку [11, с. 103].

Отже, можна зробити висновок, що з розвитком суспільства поняття *мирова угода* та *судовий компроміс* розширювалися, набували все більш глибокого змісту та процесуального вираження, закріплення у правових нормах, проте, перші їх зерна були посіяні ще в сиву давнину за часів існування Римської імперії.

Попри існування надзвичайно складної та запутаної судової системи в *середньовічній Європі*, можна говорити про те, що поняття спрощеного провадження на основі судового компромісу було відомо і європейському праву тієї епохи.

Таким прикладом може стати південь середньовічної Франції, Прованс, а також статuti міст Арля, Марселя, Ніцци и Авіньйону в XIII–XIV ст., які передбачали мирне врегулювання спорів між громадянами, наприклад, у конфліктах між близькими родичами [14, с. 27]. Принцип мирного врегулювання спорів базувався на компенсації шкоди. Схожі норми були закріплені в джерелах права Угорщини, Німеччини, Польщі, Сербії, Франції, Чехії, Швеції в XIII–XIV століттях [2, с. 7].

У джерелі права Німеччини XIII ст. – "Саксонському зерцалі" – принцип відшкодування шкоди також дістав відображення. Згідно зі ст. 14 Книги II "Земського права", у випадку необережного вбивства та вбивства в умовах необхідної оборони судова справа, як правило, обмежувалася добровільними угодами про відшкодування збитків потерпілій стороні [9, с. 56]. Як наслідок, відбувалося спрощене судове провадження, що завершувалося досягненням компромісу між сторонами в судовому порядку та укладенням угод про відшкодування збитків постраждалій стороні та пом'якшенням покарання для іншої сторони.

Середньовічне право Швеції та скандинавських країн також знало інститут судового компромісу. Так, у ст. 9 розділу VIII «Ландслага короля Магнуса Ерикссона» говориться про те, що потерпілий має право на частину майна правопорушника та в разі відшкодування завданих йому збитків має право просити короля про помилування правопорушника. Тобто ми можемо зробити висновок, що це не що інше, як досягнення судового компромісу між учасниками процесу на підставі угоди між ними. Одна сторона визнає свою провину та відшкодовує завдану шкоду, а інша – просить короля про помилування винної особи [3, с. 185].

В Англії та в континентальній Європі в X і XI ст. судові справи досить часто закінчувалися досягненням компромісу та формальним укладенням мирової угоди. Укладення такої угоди супроводжувалося обміном подарунками, що мало на меті показати взаємну довіру сторін. Такі угоди часто до-

сягалися завдяки сприянню посередників, якими зазвичай були спільні друзі і сусіди. У судах багатьох європейських держав (включаючи Англію) в XII–XIV ст. регулярно проводилися так звані *dies amori* (дні примирення). В ці дні суди повністю вживали заходів по примиренню сторін. Така практика, будучи в цілому позитивною для сторін, нерідко призводила до примусу до примирення, що мало негативний характер [1, с. 166].

Християнство здійснювало надзвичайний вплив на всі сфери життя середньовічної людини, зокрема, впливало і на вирішення спорів. Поряд із світськими, у цей період виникають і церковні суди. Відповідно до ранньохристиянської ідеології, головне завдання церковних судів полягало у схиленні сторін до миру, заснованому на справедливості в її релігійному розумінні. Намагаючись якомога краще виконувати церковні наставлення щодо збереження душі та миру, церковні примирителі стали з часом нав'язувати свої послуги, що мало негативні наслідки для сприйняття примирних процедур суспільством [11, с. 104].

У XVII столітті у Франції посередництво стало попередньою процедурою перед зверненням до суду. Воно мало найширшу сферу застосування. Зокрема, мирова угода за сприянням третіх осіб досягалася по спорах із заподіяння шкоди, з насильницьких правопорушень (одна третина справ по тяжких злочинах регулювалася в містах мировою угодою).

Ідея активної участі суду в закінченні справи примиренням була здавна відома у багатьох країнах, що межують із Францією. Так, судді, що мають функції примирителів, існували у багатьох містах Бельгії і Ельзасу [1, с. 168].

Отже, можна говорити про те, що епоха Середньовіччя також знала поняття спрощеного провадження по справі, судового компромісу, угод між учасниками судового провадження та дала певне підґрунтя для розвитку даних інститутів у подальшому.

У кримінальному процесі *буржуазної Європи* також існував інститут спрощеного провадження по справі та зародки медіації, погоджувального і відновлювального правосуддя.

Наприклад, кримінальний процес *буржуазної Англії* XVIII–XIX ст. хоча і був змагальним, проте передбачав спрощений порядок розгляду справ у суді. Так, якщо при допиті обвинуваченого, що передує процедурі судового розгляду (*arraignment*), обвинувачений беззаперечно визнає себе винним у скоєнні злочину та у пред'явленому йому обвинуваченні, що викладене у обвинувальному акті, то судове слідство не проводилося, суд за участю присяжних не проводився. В цьому випадку суддя мав право одноосібно винести вирок та призначити покарання. В тогочасній Англії було також передбачено особливий спрощений, так званий «сумарний порядок» розгляду справ мировими суддями. Сумарний порядок розгляду справ – це судовий процес без попереднього слідства, без обвинувального акта та без участі присяжних засідателів. Таке спрощене провадження закон 1879 року передбачав для справ, коли обвинуваченими були: 1) діти до 12 років за обвинуваченням у будь-якому злочині, за винятком вбивства; 2) підлітки від 12 до 16 років за низку злочинів, головним чином, майнових; 3) дорослі

– за крадіжку та аналогічні злочини, якщо вартість викраденого не перевищувала 40 шилінгів.

Існував спрощений порядок судового розгляду справ і у кримінальному процесі *буржуазної Німеччини* в XVIII-XIX ст. Німецький процесуальний кодекс запровадив особливий порядок прискореного провадження кримінальних справ про незначні по тяжкості злочини. Цей порядок полягав у виданні суддею одноосібних каральних наказів (Strafbefehl).

На відміну від буржуазної Англії, кримінальний процес у *Франції* у XIX ст. складно назвати змагальним. Французьке спрощене «сумарне» кримінальне провадження здебільшого було слідчо-обвинувальним та репресивним. Поряд із кримінально-процесуальним законодавством Франції, що було зовсім не ідеальним, розвивалося погоджувальне правосуддя та практикувалося укладення мирових угод до звернення в суд.

Так, у нотаріальних реєстрах департаментів Овернь і Лангедок були знайдені тексти мирових угод (accordsprives), складених у XVIII столітті. Ними можна було врегулювати навіть справу про вбивство, коли сільська громада, знаходячи, що вбивство має поважну причину, бажала уникнути втручання суду та сприяла примиренню сімей [1, с. 167].

У подальшому європейське погоджувальне та відновлювальне правосуддя розвивалося, набувало нових рис та форм, поки не досягло сучасного рівня розвитку.

Щодо існування спрощеної процедури судового розгляду справ, судового компромісу на підставі угод, примирення потерпілого з обвинуваченим на території нашої держави, то можна стверджувати, що найдавніші згадки про дані інститути можна знайти і в найдавніших джерелах права часів *Київської Русі*.

Так, перше свідчення про намагання відійти від правила «кровної помсти» та досягнення компромісу між сторонами конфлікту, про виникнення примирення кривдника зі скривдженим або його родичами знаходимо в «Руській правді» – найважливіший пам'ятці давньоруського права, основним джерелом якої було звичаєве право. Тут йдеться також про намагання замінити покарання грошовою виплатою, розвивається компенсаційне та відновлювальне правосуддя [15, с. 28].

Якщо ж розглядати систему судів часів Київської русі, то можна сказати, що вона пройшла тривалий період формування від общинно-вічових до державних судів. Так, на той період часу існували такі види судів: *I. Державні (публічні) суди*: 1) князівський (княжий) суд; 2) вічовий суд; 3) громадський суд (народний). *II. Приватні суди*, або інакше – панські. *III. Церковні (духовні) суди*, які склали систему: першою інстанцією для розгляду переважної більшості справ був суд місцевого єпархіального єпископа; другу інстанцію складав суд собору єпископів при митрополиті; і найвищою інстанцією, де розглядалися особливо складні і важливі справи, виступав суд Константинопольського патріарха та його собору.

Юрисдикція церковного суду охоплювала духовенство та їхні родини, церковну прислугу (їхні правопорушення як проти релігії, так і цивільні та кримінальні), а також всіх християн-віруючих, справами яких опікувалася

церква (віра, подружжя). Здійснювалися суди при монастирях і керувалися церковними установами та "Номоканон" (візантійським канонічним правом).

Існувало дві форми судового процесу – спрощена та загальна. Спрощена форма застосовувалася переважно при розгляді справ, які могли бути вирішені без формального процесу шляхом примирення сторін. Судовий процес у таких справах був коротшим порівняно із розглядом справ, що стосувалися церковних відносин. Для розгляду таких справ не вимагалось суворого дотримання норм щодо можливості участі певних категорій осіб в якості свідків, обвинувачів тощо. Загальна форма церковного судочинства застосовувалася для розгляду справ, де сторонами виступали особи духовного сану та які стосувалися християнської віри і церкви [4].

Отже, ми можемо зробити висновок, що вже в часи Київської Русі в церковних судах існувала спрощена процедура судового розгляду справ на основі судового компромісу.

Судовий компроміс та примирення під час судового розгляду справ шляхом укладення угоди про примирення між потерпілим та обвинуваченим існували на території України і під час дії Литовських статутів (1529, 1566, 1588 рр.). Так, згідно зі ст. 6 розділу VII Статуту Великого князівства Литовського 1529 р., “якби хто-небудь згвалтував жінку, то такий гвалтівник повинен бути засудженим до страти. Якщо ж постраждала побажала б вийти за нього заміж, то це в її волі”. Можливість примирення передбачалася також при вчиненні розбійного нападу (ст. 21 розділу VII) [12, с. 178].

За Литовським статутом 1566 р. утворювалися народні (копні) суди. За своєю структурою вони поділялися на “гарячу копу”, в якій брали участь найближчі родичі, сусіди потерпілого і кривдника, та “велику копу”, до якої входили уже всі члени громади, що приймали остаточне рішення про покарання злочинця, відшкодування шкоди потерпілому. Кожна особа, яка вважала, що злочин зачіпає її інтереси, могла висловити свою думку щодо нього, запропонувати покарання для злочинця. На думку Н. Нестора, таке обопільне обговорення події, що сталася, могло сприяти примиренню злочинця та потерпілого [5].

Литовським статутом 1588 р. допускалося укладення угоди про примирення при вчиненні злочинів, спрямованих проти особи або її майна. Зокрема, в статті 56 розділу XI встановлювалася можливість звільнення від відповідальності у разі вчинення крадіжки чи іншого злочину до смертної кари шляхом відшкодування шкоди (відкупу) грошима [10, с. 247].

Тут ми також можемо спостерігати зародження як компенсаційного, відновлювального права, так і паростки судового компромісу, угод про примирення між потерпілим та обвинуваченим, адже звільнення особи від відповідальності та покарання у разі відшкодування завданої шкоди відбувається саме в судовому порядку, а не як досудове врегулювання конфлікту.

У XVII ст. змінюється розуміння судового компромісу та поняття укладення угод про примирення між потерпілим та обвинуваченим. Соборне Уложення 1649 р. містило положення, яке забороняло примирення між злочинцем та потерпілим за вчинення особливо небезпечних злочинів (та-

тьба, розбій, убивство), крім того, у таких випадках примирення для сторін каралося. У разі вчинення менш небезпечних злочинів примирення допускалося. Стаття 121 розділу X встановлювала: “А будет которые исцы и ответчики учнут миритися до совершения судных дел, и им о том велеть приносить к судным делам мировые челобитные за своими руками...” [10, с. 247]. У такому випадку примирення могло бути укладено до звернення сторін до суду, після звернення до суду (але до “судоговоріння”) і, нарешті, у ході “судоговоріння”, але до винесення вироку. Якщо примирення відбулося поза судом, то сторони повинні були надати суду мирову угоду (“чолобитні”) та сплатити державне мито [5].

На початку XVIII ст. знову змінюється бачення доцільності укладення угод про примирення між потерпілим та обвинуваченим. Зокрема, указом Петра I військовим Артикулом 1715 р. передбачалося, що угода про примирення між потерпілим та обвинуваченим була вже не підставою звільнення від кримінального покарання, а лише обставиною, що пом'якшувала покарання [8, с. 408].

В середині XVIII ст. питання судового компромісу знову стало актуальним. Так, відповідно до артикула 25 “Про полюбовний суд або примирення” розділу VII збірника нормативних актів “Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743 р.” передбачалося два види судового компромісу: за сприяння обраних сторонами посередників - “мирителів”, або ж безпосередньо – шляхом досягнення обопільної угоди між потерпілим і винним. У цьому документі закріплювалося також положення, що за певних обставин примирення не є підставою звільнення від покарання, проте є обставиною, що його пом'якшує.

Примирення за допомогою посередників-“мирителів”, як і примирення безпосередньо шляхом досягнення обопільної угоди між потерпілим і винним, не дозволялося, якщо воно прямо заборонялося законом. Наприклад, відповідно до п. 10 артикула 25 вказаного розділу, однією з причин, за наявності якої примирення за допомогою посередників - “мирителів” не могло відбутися, було здійснення такого примирення без підпису самих сторін або осіб спеціально на це уповноважених, а згідно з п. 11, примирення не могло відбутися, якщо було здійснено під тиском [6, с. 412].

Даний документ цікавий ще тим, що він детально регламентував процедуру судових компромісів як за сприяння обраних сторонами посередників-“мирителів”, так і шляхом досягнення обопільної угоди між потерпілим і винним. Окрім цього, чітко вказувалося у яких випадках укладення угоди про примирення між потерпілим та обвинуваченим виступає обставиною, що пом'якшує покарання.

У наступному столітті судовий компроміс також широко застосовувався у кримінальному процесі. Зокрема, в розділі “Про пом'якшення або скасування покарань” Уложення про покарання кримінальні й виправні 1845 р. було передбачено, що покарання скасовувалося, якщо скривджена особа помирилася зі своїм кривдником до виконання вироку [7, с. 183]. Тоді виникало питання про те, чи можливо примирення після того, як вирок набрав законної сили. На дане питання пізніше комісія з перегляду Уло-

ження дала відповідь. Було роз'яснено, що примирення може вплинути на закриття справи тільки до набуття чинності обвинувального вироку чи в крайньому випадку під час його оскарження в апеляційній чи касаційній інстанції.

Подальший розвиток та вдосконалення інституту судового компромісу на підставі угод відбувся після проведення Судової реформи 1864 р. та прийняття Уложення про судові установи, Уставу кримінального судочинства, Уставу про покарання, які накладаються мировими судами.

Так, п. 16 Уставу кримінального судочинства передбачав, що судові провадження не може бути відкритим, а відкрите підлягає закриттю у разі примирення обвинуваченого з потерпілим у випадках, передбачених законом. Примирення, як підстава звільнення від покарання, передбачало матеріальну компенсацію потерпілому, в іншому випадку він мав право пред'явити цивільний позов. Справи приватного обвинувачення та справи, де можливе примирення (злочини, за вчинення яких максимальна санкція – ув'язнення до одного року), були підсудні мировим судам [13, с. 336].

Отже, Уставом кримінального судочинства передбачався такий вид судового компромісу як укладення угоди про примирення між обвинуваченим та потерпілим. Більше того, в ньому вже були норми, що певною мірою захищали права потерпілого, зокрема, право потерпілого пред'являти цивільний позов до обвинуваченого в разі, якщо йому не буде відшкодовано завдані збитки. Отже, разом із судовим компромісом активно розвивається і інститут відновлювального права. Окрім цього, активно впроваджуються і мирові суди, які мали право розглядати злочини невеликої тяжкості з метою примирення сторін.

Відповідно до Кримінального кодексу УРСР 1922 р., було передбачено лише три норми про звільнення від кримінального покарання, в жодній із яких про примирення не згадувалося. Разом із тим у Кримінально-процесуальному кодексі УРСР 1922 р. було встановлено, що “кримінальне переслідування не може бути порушено, а порушене не може бути продовжено й підлягає закриттю на будь-якій стадії процесу за примиренням обвинуваченого з потерпілим у справах, що порушуються не інакше, як за скаргою потерпілого, за винятком випадків, передбачених законом. У статті 10 встановлювалося, що примирення допускається до вступу вироку в законну силу. Проте і в таких справах, якщо прокуратура вбачала наявність публічного інтересу, як потерпілий, так і обвинувачений позбавлялися права вирішити справу примиренням. У чому конкретно міг виражатися зазначений публічний інтерес, законом не встановлювалося. А тому право сторін на примирення, навіть у справах приватного обвинувачення, не було імперативним.

Із прийняттям Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів УРСР 1927 р. стан речей не змінився. Вони містили аналогічні положення, що й свої попередники.

Кримінальний кодекс УРСР 1960 р., як і Основи кримінального законодавства від 25.12.1958 р., не закріплював примирення як підставу звільнення від кримінальної відповідальності, проте містив норми про можливість за-

криття кримінальних справ приватного обвинувачення у зв'язку з примиренням обвинуваченого із потерпілим (п. 5 ч. 1 ст. 6; ч. 1 ст. 27 КК).

Деякі зміни відбулися у 2001 р. із прийняттям нового КК України, який установив матеріально-правову підставу звільнення від кримінальної відповідальності за примиренням, передбачену ст. 46 КК України.

Після прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України в 2012 році відбулося впровадження в життя давно забутих інститутів, таких як судовий компроміс, відновлювальне правосуддя, інститут угод. Дані новели права були піддані різкій критиці як з боку практиків, так і з боку науковців. Давно забуті інститути права стали сприймалися як щось чужорідне і запозичене з англосаксонської системи права, чужої, по суті, нашій звичній романо-германській правовій системі. Проте, і ті і інші забули, що зародки цих інститутів завжди існували на теренах нашої держави і тільки радянська репресивна система права зуміла викоренити прогресивні ідеї того часу, направлені на захист прав людини і громадянина.

Висновки. Підсумовуючи викладене, потрібно зазначити, що проведений аналіз історії розвитку зарубіжного і національного законодавства, яке регулювало питання кримінального судочинства у різні часи його становлення, надав можливість сказати, що існування та застосування судового компромісу є об'єктивною необхідністю, спрямованою на вирішення основних завдань кримінального судочинства. Компромісні рішення, що приймалися на цьому етапі, є, по суті, прототипом сучасних форм кримінально-процесуального та кримінально-правового компромісів у вигляді закриття кримінальних справ у зв'язку з примиренням сторін та дієвим каяттям.

Бібліографічні посилання

1. Давыденко Д.Л. Из истории примирительных процедур в Западной Европе и США / Д.Л. Давыденко // Вестник ВАС РФ. – 2004. – № 1.
2. Ермолович В.И. Сравнительный анализ основных институтов средневекового процессуального права Сербии и стран континентальной Европы / В.И. Ермолович // Право и демократия : сб. науч. трудов. / редкол. : В. Н. Бибило (гл. ред.) и др. – Минск, 2008. – Вып. 19. – С. 117.
3. Ландслаг короля Магнуса Эрикссона / пер. со старошвед. и прим. С. Д. Ковалевского // Средние века. Сборник. – М., 1964. – Вып. 26.
4. Левчук М.В. Церковний суд Київської Русі : історико-правове дослідження [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://liber.onu.edu.ua/opasunicode/index.php?url=/notices/index/IdNotice:339154/Source:default>.
5. Нестор Н.В. Правове регулювання примирення: історичний огляд [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_Gum/Dtr_pravo/2010_2/files/LA210_38.pdf
6. Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743 р. / упоряд. К.А. Вислобоков ; відп. ред. та автор передмови Ю.С. Шемшученко. – К., 1997.
7. Российское законодательство X–XX веков : в 9 т / под ред. О.И. Чистякова. – М., 1988. – Т. 6: Законодательство первой половины XIX века.
8. Российское законодательство X–XX веков : в 9 т. / под ред. А.Г. Манькова. – М., 1986. – Т. 4: Законодательство периода становления абсолютизма.
9. Саксонское зеркало. Памятник, комментарии, исследования / под ред. В. М. Корецкого. – М., 1985.
10. Соборное Уложение 1649 г. /Текст. Комментарии. Законодательные памятники русского централизованного государства 15–17 веков. – Л., 1987.

11. Спектор О.М. Историчні корені виникнення та етапи становлення системи альтернативного вирішення спорів / О.М. Спектор // Право і суспільство. – 2010. – № 4.
12. Статут Великого княжества Литовского 1529 года / под ред. К.И. Яблонска. – Мн., 1960.
13. Таганцев С.Н. Русское уголовное право. Часть Общая / С.Н. Таганцев. – Тула, 2001. – Т. 2.
14. Тушина Г. М. Человек перед судом в средневековом Провансе XIII–XIV вв.: источники и современные исследования / Г. М. Тушина // Право в средневековом мире : сб. статей. – СПб., 2001.
15. Хрестоматія з історії держави і права України : навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів / за ред. В.Д. Гончаренка, уклад. В.Д. Гончаренко, О.Д. Святоцький. – 3-тє вид., перероб. – К., 2003.
16. Шабалін А. Особливості становлення та розвитку інституту наказного провадження в європейському процесуальному праві / А. Шабалін // Право України. – 2010. – № 12. – С. 338.

Сербин Н.Н., Калиниченко А.А. Исторический анализ развития законодательных норм о заключении судебного компромисса. Исследован исторический аспект возникновения и развития судебного компромисса в странах Европы, генезис таких понятий, как восстановительное и согласительное правосудие, медиация, институт сделок. Освещено зарождение института соглашений в Древнем Риме, его становление в Средневековье и дальнейшее развитие данного института в странах буржуазной Европы. Также освещен исторический анализ возникновения и развития примирительных процедур, судебного компромисса и упрощенного порядка судопроизводства в уголовном процессе на территории Украины.

Ключевые слова: *судебный компромисс, примирение, восстановительное и согласительное правосудие, медиация, институт сделок, упрощенный порядок рассмотрения уголовных дел в Древнем Риме, в эпоху Средневековья и в странах буржуазной Европы; судебный компромисс во времена Киевской Руси, исторический анализ существования института соглашений в Украине.*

Serbin M. M., Kalinichenko A. O. Historical aspect of the dealings with justise, plea bargaining and judicial compromise. This article deals with historical aspect of the emergence and development of judicial compromise, plea bargaining in Europe, genesis of concepts such as restorative justice and conciliation, mediation, the institute deals. In this article describes historical aspect of the dealings with justice and judicial compromise in ancient Rome in the Middle Ages and in the bourgeois Europe. Also describes a historical analysis of the development conciliation procedures, judicial compromise and a simplified procedure in criminal trial in Ukraine.

Simplified proceedings and judicial compromise are quite deep historical roots. The origin of the simplified procedure of judicial proceedings and trial on the basis of compromise agreements can be seen as far back as ancient Rome.

Concept of simplified proceedings from judicial compromise also was known medieval Europe.

An example may be the medieval south of France, in Provence, and Charter of the City of Arles, Marseilles, Nice and Avignon in XIII–XIV centuries, providing for the peaceful settlement of disputes between citizens, for example, the conflict between close relatives.

The sources of the German XIII. – "Sachsenspiegel" principle of reparation also got the display. According to Art. 14 Book II "Land Rights" in the case of negligent homicide and murder in terms of self-defense case is usually limited to voluntary agreements for compensation to the injured party.

In a criminal trial bourgeois Europe also existed institute proceedings in the case of simplified and embryos mediation, negotiation and restorative justice. For example, criminal procedure bourgeois England XVIII–XIX centuries, although it was competitive, but called for a simplified procedure for the trial.

There was a simplified procedure for court proceedings and criminal proceedings bourgeois Germany XVIII–XIX centuries. German Procedure Code introduced a special

procedure for accelerated proceedings of criminal cases of minor severity crimes. This procedure consisted in the publication of the secret orders of the single judge.

Regarding the existence of simplified procedure of judicial proceedings, judicial compromise on the basis of agreements, reconciliation between the victim and the accused in our country, it can be argued that the earliest mention of your institutions can be found in the most ancient sources of the Kievan Rus. Thus, the first evidence of an attempt to depart from the rule of "vendetta" and compromise between the parties, the emergence of prima-ment to hurt the offender or his family members found in the "Russian Truth".

Keywords: *judicial compromise, reconciliation, restorative justice and the conciliation, mediation institute deals, simplified procedure of criminal cases in ancient Rome, the Middle Ages and in the bourgeois Europe, judicial compromise in times of Kievan Rus', a historical analysis of the institution of transactions in Ukraine.*

Надійшла до редакції 12.02.2014

Строгий В. І.

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
заслужений юрист України

Рижов І. М.

доктор юридичних наук, доцент

*(Національна академія
Служби безпеки України)*

УДК 343.341(048)

МОНІТОРИНГ ТЕРОРИЗМУ ЯК СИСТЕМОУТВОРЮЮЧА СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Досліджено питання сутності моніторингу тероризму як соціально-інформаційної технології та складової системи протидії тероризму. Окреслено адресат моніторингу тероризму, його цільові функції, функціональні складові та обґрунтовано роль та місце в системі національної безпеки як системоутворюючого елемента.

Ключові слова: *тероризм, профілактика тероризму, моніторинг тероризму.*

Постановка проблеми. В Україні створено державну систему боротьби з тероризмом, яка, на жаль, виявила нездатність з ліквідації терористичної загрози, що призвело до необхідності проведення широкомасштабної антитерористичної операції. Кількість жертв внаслідок останньої примушує ґрунтовно переглянути принципи та концептуальні засади боротьби з тероризмом в Україні. Законодавчу регламентацію боротьби з терористичною діяльністю, як складової процесу протидії тероризму в Україні, відпрацьовано та втілено в Законі України «Про боротьбу з тероризмом» та розроблених на підставі його норм відомчих інструкцій [9; 14]. Головний акцент у боротьбі зроблено на терористичну діяльність як факт, що відбувся, і вимагає реалізації контртерористичних планів, які включають застосування сили, ігноруючи технології моніторингу і превентивної нейтралізації соціальних конфліктів, які виступають глибинними причинами тероризму. Для ліквіда-

ції даної невідповідності та в контексті вимог Глобальної контртерористичної стратегії, яка закликає держави – члени ООН виявляти причини виникнення і поширення тероризму з метою їх усунення, в державі потрібно проводити роботу з вдосконалення технологій протидії тероризму, насамперед у контексті його попередження та профілактики, реалізації заходів з усунення причин і умов, що сприяють поширенню тероризму, та забезпечення при цьому захисту прав і свобод людини.

Особливе місце в розбудові сталої системи протидії тероризму належить дослідженню його багаторівневої причинно-наслідкової детермінації в контексті реалій сьогодення, науковому прогнозуванню активності тероризму з урахуванням особливостей процесу соціально-економічних перетворень в окремих регіонах України та геополітичних особливостей, тому базовою складовою системи протидії тероризму, як складної динамічної соціальної системи, є моніторинг та прогнозування терористичної активності [16].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Науково-теоретичній розробці проблеми боротьби із тероризмом присвячено певну кількість праць науковців різних спеціальностей. Достатньо глибоко соціально-політичні та кримінологічні аспекти проблеми тероризму розроблені в дослідженнях вітчизняних та закордонних науковців: В. Антипенка, Ю. Антоняна, В. Вітюка, В. Глушкова, С. Голосова, Ю. Горбунова, Г. Деникера, Б. Дженкінса, В. Ємельянова, Б. Корзє, М. Креншоу, В. Крутова, Б. Леонова, В. Ліпкана, Р. Малей, В. Остроухова, Л. Шейлі. Вагомий вплив на формування поглядів автора на соціально-інформаційну природу контртероризму здійснив доробок таких вчених, як А. Вебер, Н. Винер, О. Гаврилов, Н. Гриб, П. Друкер, Т. Дридзе, С. Карамурза, Д. Ланде, К. Беляков, М. Швець, Г. Щокін та ін.

Питання теорії і методики впровадження та використання моніторингу в різних сферах діяльності висвітлювали у своїх працях І. Бестужев-Лада, А. Толстих, В. Шинкаренко, Т. Смовженко, Л. Ноздріна, В. Артеменко, В. Крупіна, І. Плікус, М. Гладій, С. Кравченко, З. Варналій, А. Лукашенко, М. Губина, М. Козоріз, М. Паладій та інші. Серед зарубіжних вчених теоретичні та прикладні аспекти організації проведення моніторингу в соціальному управлінні досліджено у наукових працях Н. Реймерса, С. Манніли, Л. Віліс, Р. Лахей, К. Маккей, М. Гольдштейн, А. Гоне та інших. Водночас потребують ґрунтовного дослідження такі аспекти: визначення моніторингу тероризму, його місце в соціальному управлінні, механізм та принципи його здійснення, визначення завдань та обґрунтування концептуальних засад впровадження його в систему боротьби з тероризмом, насамперед в ту частину, яка виконує прогнозно-профілактичні завдання, а також інституційний механізм здійснення.

Метою даної статті є дослідження ролі та місця моніторингових технологій для побудови сталих систем профілактики тероризму, її актуальність полягає в тому, що навіть постановка питання в згаданому контексті відбувається вперше.

Виклад основного матеріалу. Моніторинг – це доволі складне та неоднозначне явище. Він використовується в різних сферах і з різними цілями,

однак при цьому має загальні характеристики та властивості. Основна сфера практичного вживання моніторингу – управління, точніше, інформаційне обслуговування управління в різних областях діяльності [17].

Проте різні системи моніторингу, маючи загальні межі, існують і розвиваються доволі ізольовано в рамках тієї або іншої науки або області управління. Можна зазначити, що міра вивчення та інтенсивність використання його в різних сферах діяльності нерівнозначні. Так, наприклад, можна говорити про певний рівень зрілості у розв'язанні проблем моніторингу як на прикладному, так і на теоретичному рівнях у сфері екології. Тут поняття моніторингу визначене і приймається більшістю наукового співтовариства. Досить глибоко опрацьовано його методологічний апарат, створено засоби вимірів, адекватні поставленим завданням, існує налагоджена система реалізації моніторингу, що включає збір, зберігання, оброблення та поширення отримуваної інформації, статус його закріплений на законодавчому рівні [3; 15].

У ряді сфер науково-практичної діяльності моніторинг лише освоюється як на теоретичному, так і на практичному рівні. У деяких сферах діяльності освоєння моніторингу перебуває на прикінцевому етапі. Це дає нам унікальну можливість, дослідивши теорію і практику освоєння моніторингу в різних наукових і практичних областях, визначити шляхи підвищення ефективності використання моніторингу для реалізації поставлених нами цілей.

Фактично термін «моніторинг» (з латинської *monitor* – нагадувач, наглядач, відповідно моніторинг – система спостереження й контролю за станом навколишнього середовища і попередження прояву природних і антропогенних факторів, шкідливих чи небезпечних для людини ...) більш відомий внаслідок його активного використання у природничих науках [16]. Найближчими аналогами використання в діяльності правоохоронних органів моніторингу, як технології, є оперативно-розшукова діяльність та процес кримінальної розвідки. На нашу думку, це практично є визначенням схожого технологічного процесу, а саме: пошуку, збору та вивчення даних про стан певної сфери суспільного буття. При цьому, оперативно-розшукова діяльність – це діяльність, що передбачає здобуття, обробку, накопичення інформації про конкретний факт злочинної діяльності, а процес розвідки базується на виявленні окремих ознак злочинної діяльності та послідовному збагаченні цієї первинної інформації до рівня достовірності. (Ці процеси мають симптоматичний характер, тобто передбачають у першому випадку скоєний факт, у другому – наявність ознак злочинної діяльності.) Для сучасної кримінології основним джерелом інформації про стан злочинності є відомча статистична звітність, але внаслідок розбіжностей насамперед між кримінально-правовою та кримінологічною (тобто соціологічними та психологічними характеристиками) класифікаціями злочинів єдиної методики кримінальної статистики не існує [10].

Формування теророгенності соціальних систем – об'єктивний процес, що має стійкі закономірності та формується відповідно з урахуванням таких характеристик суспільства як маргінальність, стратифікація, фанатизм, нігі-

лізм та соціальна віктимність, якісна оцінка та відслідковування її можуть впливати на розвиток соціального конфлікту та мають регуляторні властивості. Нами детально проаналізовані необхідні і достатні умови переростання конфлікту в терористичний акт. Відповідно до концепції теророгенезу, тероризм у вигляді терористичної діяльності, спрямованої на корекцію алгоритму соціального управління, – крайня форма негативного зворотного зв'язку, терор – екстремальна форма зворотного зв'язку позитивного. Будь-яка система, що містить зворотний зв'язок, являє собою систему із замкнутим контуром передачі впливів. Процес упорядкування соціальної системи за рахунок оптимізації саме зворотних зв'язків складає цільову функцію профілактики та методологічну сутність моніторингу [3; 16].

Профілактика тероризму здійснюється з метою забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів особи, суспільства і держави, протидії причин і умов вчинення тероризму, зниження рівня злочинності.

Досягнення зазначених цілей не можливе без ґрунтового вивчення причин і умов тероризму, прогнозування та алгоритмізації заходів щодо їх усунення (мінімізації, нейтралізації). Тому основним напрямком діяльності суб'єктів системи профілактики тероризму є моніторинг тероризму – визначення реального стану, моделювання та прогнозування теророгенності об'єктів профілактики тероризму, виявлення причин, що породжують теророгенні фактори, та умов, які сприяють їх виникненню та провокують терористичну діяльність, розробка і здійснення заходів, спрямованих на їх усунення або нейтралізацію.

Моніторинг – це процес орієнтованого, регулярного спостереження за ходом суспільного розвитку з метою виявлення умов і обставин, що сприяють виникненню або активізації злочинності, в тому числі терористичних проявів. По суті, моніторинг передбачає використання як складових результатів обох вищезазначених видів правоохоронної діяльності, до яких додається особливий механізм вивчення глибинних процесів суспільства, з урахуванням вивчення суспільства як потенційної жертви, його захисних функцій. Оцінювання стану злочинності на основі статистичних звітів, хоча і має методологічні недоліки, в контексті моніторингу тероризму може бути продуктивним, якщо розглядати його на рівні функціональної підсистеми зворотного зв'язку. Відповідно, моніторинг тероризму – процес безперервного науково аргументованого, діагностично-прогностичного стеження за станом, розвитком тероризму як соціального процесу з метою оптимального вибору цілей протидії, завдань і засобів їх рішення. Передбачає послідовне виконання процесів здобуття, накопичення, оброблення та аналізу інформації щодо факторів, які зумовлюють активність тероризму, певних умов, за яких конкретні особи та соціальні групи, які належать до групи ризику, можуть стати причетними до скоєння терористичного акту, та факторів впливу на активність терористичної діяльності [16].

Моніторинг тероризму здійснюється з метою:

- 1) здобуття оперативної, точної та об'єктивної інформації про ступінь теророгенності соціальної системи та результативності протидії тероризмові;
- 2) виявлення реальних результатів стану та ефективності функціо-

нування системи боротьби із тероризмом і можливості на цій основі коригувати генеральну стратегію протидії;

3) виявлення реального рівня кваліфікації кадрів, їх підготовленість до вирішення інноваційних завдань.

Моніторинг тероризму здійснюється шляхом виконання певних дій:

1) безперервне тривале спостереження за станом суспільства (соціальної системи і управління нею) та своєчасне інформування про можливе настання несприятливих, критичних ситуацій, критичного рівня теророгенності, перспектив переростання соціального конфлікту у фазу екстремального вирішення;

2) аналіз і оцінювання проведених управлінських дій, а також відповідності фактичних результатів діяльності системи профілактики та протидії тероризму її кінцевій меті;

3) систематичне спостереження за станом процесу управління з метою його оцінки, контролю й аналізу впливу на теророгенність соціальної системи;

4) надання отриманих даних для ухвалення рішень органам влади й управління, місцевого самоврядування;

5) формування змісту, якості і шляхів вдосконалення системи протидії тероризму.

Моніторинг тероризму передбачає послідовне виконання процесів здобуття, накопичення, обробки та аналізу інформації щодо:

- факторів, які зумовлюють активність тероризму;

- певних умов, за яких конкретні особи та соціальні групи, які належать до групи ризику, можуть стати причетними до скоєння терористичного акту;

- факторів впливу на активність терористичної діяльності;

Загальні принципи моніторингу: неперервність, оперативність, достовірність, конфіденційність(скритність).

Відповідно до класичної типології тероризму, можна розглядати типи моніторингу за ознаками масштабності терористичної діяльності, спрямованої на руйнування суспільних відносин різного рівня:

глобальний – пов'язаний з вивченням міжнародного тероризму;

регіональний – пов'язаний з вивченням та прогнозуванням внутрішньодержавного тероризму;

локальний – пов'язаний з вивченням терористичної діяльності, що здійснюється в інтересах окремих індивідуумів та соціальних груп.

Моніторинг тероризму складається із систематичного спостереження за станом суспільства з використанням всього арсеналу оперативних та розвідувальних підрозділів спецслужб та правоохоронних органів у напрямках, зумовлених причетністю до родового ряду (з позицій макросоціології) чинників впливу на активність тероризму: історико-культурних, суспільно-політичних та громадсько-побутових. У свою чергу, відповідно до терміну дії, чинники впливу розподіляють на *базові* – ті, що не змінюються, або період змін яких має епохальний масштаб – зміна цивілізацій, соціальних статусів, політичних режимів тощо; *періодичні* – період змін яких набагато мен-

ший і пов'язаний з періодами впливу особистостей на суспільно-політичні процеси; *оперативні* – що відбуваються в масштабі реального часу.

Система моніторингу тероризму включає в себе таке:

- 1) моніторинг теророгенності соціальних процесів і систем;
- 2) моніторинг ефективності процесу протидії тероризму;
- 3) моніторинг результативності системи боротьби із тероризмом;
- 4) збір фактичного матеріалу, результатом якого є отримання певної інформації про об'єкт;
- 5) оцінювання, результатом якого є інформація, що характеризує стан об'єкта моніторингу за певними критеріями (індикаторами);
- 6) контроль, результатом якого є інформація, що відповідає на питання: наскільки стан об'єкта відповідає його оптимальному стану?;
- 7) прогнозування, результатом якого є інформація щодо перспектив розвитку теророгенності об'єкта;
- 8) розробка заходів приведення об'єкта моніторингу в оптимальний стан, результатом чого є інформація про певні прийоми та засоби.

Адресатом моніторингу тероризму є суспільство та складові його управлінської ланки, що відповідальні за виявлення механізму дії всіх чинників, які впливають на процес формування та нейтралізації теророгенності соціальних систем, функціональність системи протидії та боротьби з тероризмом, а також напрями, що потребують детальнішого вдосконалення.

Як **висновок** слід констатувати, що необхідною умовою реалізації моніторингу тероризму є усвідомлена зорієнтованість суспільства на ефективну протидію тероризму, насамперед з допомогою превентивних заходів. Достатньою умовою є наявність сил та засобів спеціального призначення. Виконавчий механізм має будуватися на використанні достовірних джерел, сучасних технологій передачі та збереження інформації, науково обґрунтованих методик аналізу та прогнозування активності терористичної діяльності.

Реалізація системи моніторингу – дуже складне та дороге завдання, тому компромісне розв'язання задачі: «якість – вартість», можливе тільки за наявності зазначених методик, націлених у першу чергу на визначення реперних каналів отримання первинної інформації.

Моніторинг тероризму в контексті профілактики – це процес цілеспрямованого, регулярного спостереження за ходом суспільного розвитку з метою виявлення умов та обставин, що сприяють виникненню чи активізації злочинності, в тому числі терористичних проявів. По суті, моніторинг є системоутворюючим процесом національної безпеки, оскільки передбачає використання як складових результатів усіх видів правоохоронної діяльності, до яких додається особливий механізм вивчення глибинних процесів суспільства, з урахуванням вивчення суспільства як потенційної жертви тероризму, його захисних функцій.

Бібліографічні посилання

1. Анохин П. К. Теория функциональной системы / П. К. Анохин // Успехи физиол. Наук. – 1970. – Т. 1. – № 1. – С. 19–54.
2. Беляков К. И. Управление и право в период информатизации / К. И. Беляков. –

К., 2001.

3. *Гбур З.В.* Вдосконалення моніторингу в системі державного управління: дис... канд. наук з держ. упр. / З.В. Гбур. – Л., 2007.

4. *Вебер А. Б.* Быть или не быть... Глобальное управление как мировая проблема / А. Б. Вебер // МЭ и МО. – 1993. – № 4. – С. 16–33.

5. *Винер Н.* Кибернетика и общество / Н. Винер. – М., 1958.

6. *Гаврилов О. А.* Теоретические идеи правовой кибернетики и развитие общей теории социалистического права / О. А. Гаврилов // Кибернетика и право. – М., 1984. – С. 47–64.

7. *Дженикс Б.* Интернациональный терроризм: новая форма конфликта / Б. Дженикс. – М., 1982.

8. *Деникер Г.* Стратегия антитеррора: факты, выборы, требования. Новые пути борьбы с терроризмом / Г. Деникер // Терроризм в современном капиталистическом обществе. – Вып. 2. – М., 1982. – С. 76–80.

9. Про боротьбу з тероризмом : Закон України // ВВР України. – 2003. – № 25. – С. 180.

10. *Крутов В. В.* Методологічні підходи до підвищення ефективності боротьби з тероризмом в Україні / В. В. Крутов // Тероризм і боротьба з ним. – К., 2000. – Т. 19. – С. 138–140.

11. *Ліпкан В.А.* Компаративний аналіз тероризму і злочинів терористичного характеру // Актуальні проблеми держави та права : зб. наук. праць. – 2000. – Вип. 8. – С. 224–230.

12. *Остроухов В.В.* Філософський аналіз морально-світоглядних мотивацій насильства і терору: автореф. дис. д-ра філософ. Наук : 09.00.05 / В.В. Остроухов. – К., 2001.

13. *Петрищев В.Е.* Правовые и социально-политические проблемы борьбы с терроризмом / В.Е. Петрищев // Государство и право. – 1998. – № 3. – С. 68–78.

14. Про заходи щодо виконання резолюції Ради Безпеки ООН від 30 грудня 2001 р. № 1373. : Постанова КМ України від 28.12.2001 р. № 1800 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 1. – С. 20.

15. *Поппер К. Р.* Логика социальных наук / К. Р. Поппер // Эволюционная эпистемология и логика социальных наук. Карл Поппер и его критики. – М., 2000. – С. 300–301.

16. *Рижов І.М.* Основи аналізу теророгенності соціальних систем / І. Рижов. –К., 2008.

17. *Сладкова О.Б.* Мониторинг в социокультурном диалоге «Власть – Общество» / О. Сладкова. – М., 2005.

18. Социальная коммуникация и социальное управление в эквантропоцентрической и семиосоциопсихологической парадигмах / отв. ред. Т.М. Дридзе. – В 2-х кн. – М., 2000.

Строгий В. И., Рыжов И. Н. Мониторинг терроризма как системообразующая составляющая национальной безопасности. Исследованы вопросы сущности мониторинга терроризма как социально-информационной технологии и составляющей системы противодействия терроризму. Описан адресат мониторинга терроризма, его целевые функции, функциональные составляющие и обоснованы роль и место в системе национальной безопасности как системообразующего элемента.

Ключевые слова: *терроризм, профилактика терроризма, мониторинг терроризма.*

Strogyy V. I., Ryzhov I. M. Monitoring of terrorism as system-making element of national security. The authors have researched issues of essence of monitoring terrorism as social-informational technology and element of combating terrorism. They have described addressee of monitoring of terrorism, its purpose functions, functional elements, and they have reasoned role and place in the system of national security as system-making element.

The authors have noted that the main focus of the subjects of the system to prevent terrorism is to monitor terrorism – definition of real state, modeling and forecasting terrorogeneity of objects of preventing terrorism, identifying the causes of terrorogeneous factors

and conditions that contribute to their occurrence and provoke terrorist activities, development and realization of measures aimed at their elimination or neutralization.

The analysis of system of counteracting terrorism has allowed to consider terrorism monitoring in the context of prevention, namely as a process of purposeful, regular monitoring of the social development in order to identify the conditions and circumstances that contribute to the emergence or intensification of crime, including terrorist acts.

The paper defined the goal of monitoring terrorism: 1) obtaining a rapid, accurate and objective information about the extent of terrorogeneity of social system and the effectiveness of combating terrorism; 2) identifying the actual status and results of the efficiency of the system against terrorism and on this basis the possibility to adjust the general strategy of counteraction; 3) identifying the actual level of skills, their readiness to solve innovation challenges.

According to the classical typology of terrorism, the authors has examined types of monitoring on the basis of the magnitude of terrorist activity aimed at the destruction of public relations at various levels: global – concerned with the study of international terrorism; regional – concerned with the study and forecasting of domestic terrorism; local – concerned with the study of terrorist activities carried out in the interests of individuals and social groups.

There is the determination the monitoring system of terrorism which includes the following measures: monitoring of terrorogeneity of social processes and systems; monitoring the efficiency of combating terrorism; monitoring the effectiveness of the fight against terrorism; collection of factual material, resulting in the receipt of certain information about the object; evaluation result is information that describes the state monitored by specific criteria (indicators); control, resulting in information that answers the question: "how the state of the object corresponds to its optimal state?"; prediction result is information regarding the development of terrorogeneity of the object; development of measures to bring the facility monitoring optimum, resulting in information about certain techniques and tools.

Keywords: terrorism, prevention of terrorism, monitoring of terrorism.

Надійшла до редакції 19.03.2014

Федосова О. В.

кандидат юридичних наук,
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.915(477)

ОБСТАВИНИ, ЯКІ ПІДЛЯГАЮТЬ ВСТАНОВЛЕННЮ У ХОДІ РОЗСЛІДУВАННЯ КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ НЕПОВНОЛІТНІМИ

Розглянуто актуальні питання теорії та практики розслідування злочинів, що вчиняються неповнолітніми. На основі проведеного аналізу норм кримінального процесуального законодавства України та наукових досліджень визначено перелік обставин, які підлягають встановленню в ході досудового розслідування корисливо-насильницьких злочинів, що вчиняються неповнолітніми.

Ключові слова: досудове розслідування корисливо-насильницьких злочинів; обставини, які підлягають встановленню у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх.

Постановка проблеми. Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року визначено порядок притягнення особи до відповідальності за вчинення кримінального правопорушення, а також закріплено додаткові

процесуальні гарантії щодо особливостей здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх. Необхідність надання неповнолітнім додаткових прав і гарантій викликана тим, що дані особи належать до найбільш уразливої категорії осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, оскільки внаслідок рівня свого фізичного, розумового й психологічного розвитку не можуть самостійно повною мірою захищати свої інтереси й користуватися всіма правами, наданими їм законом. Саме тому справи щодо неповнолітніх виділяють в окреме провадження, в якому встановлено додаткові процесуальні гарантії захисту їх особистих прав.

Згідно з діючим законодавством, для успішного вирішення завдань кримінального судочинства слідчий, прокурор, суд зобов'язані встановити, чи мала місце подія злочину, який саме злочин було вчинено, хто винуватий у його вчиненні, та інші обставини, що мають значення для законного та обґрунтованого вирішення кримінального провадження, захисту прав і законних інтересів учасників процесу [1, с. 131]. Коло обставин, які підлягають доказуванню за кримінальним провадженням, у кримінально-процесуальному праві називають предметом доказування [2, с. 131; 3, с. 10]. Перелік таких обставин різниться залежно від предмета доказування та видової криміналістичної характеристики злочинів, однак існують окремі загальні підходи до їх установлення. В загальному вигляді ці обставини визначено у ст. 91 КПК України [4]. Коло таких обставин може бути розширене і конкретизоване стосовно кожного виду і різновиду злочинів, оскільки кримінальний закон указує на істотні ознаки кожного виду і різновиду злочину в конкретних складах, при встановленні наявності чи відсутності яких визначається кваліфікація злочину, що розслідується.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Необхідно зазначити, що окремі питання кримінального провадження за участю неповнолітніх отримали наукове обґрунтування в роботах науковців у галузі кримінального процесу та криміналістики, а саме: Р.С. Белкіна, В.Л. Грохольського, Ю.М. Грошевого, В.А. Журавля, О.В. Капліної, М.М. Михеєнко, Є.П. Іщенко, В.О. Коновалової, В.В. Тищенко, А.О. Топоркова, В.М. Хотенця, В.Ю. Шепітька та ін. Однак, незважаючи на велику кількість наукових праць вказаних та інших вчених із зазначеної тематики, слід зауважити, що більшість з них були опубліковані до внесення суттєвих змін у кримінальне процесуальне законодавство України [4], а тому не повною мірою відображають специфіку досудового розслідування корисливо-насильницьких злочинів, що вчиняються неповнолітніми в сучасних умовах.

Отже, **мета** цієї публікації полягає в тому, щоб на основі аналізу норм кримінального процесуального законодавства України та наукових досліджень визначити та обґрунтувати перелік обставин, що підлягають встановленню в ході досудового розслідування корисливо-насильницьких злочинів, що вчиняються неповнолітніми. Звернення до цього питання продиктоване бажанням показати специфіку досудового розслідування даних злочинів в умовах впровадження норм нового кримінального процесуального законодавства.

Виклад основного матеріалу. Аналіз діючого законодавства та наукових праць у галузі кримінального процесу та криміналістики дозволяє говорити про те, що визначення й аналіз обставин, які підлягають установленню з тієї чи іншої категорії злочинів, має не тільки кримінально-правове і кримінально-процесуальне значення, але й важливе криміналістичне значення, оскільки дозволяє слідчому обрати вірний напрямок розслідування, провести його повно, всебічно й об'єктивно. Тому слід погодитися з Є.П. Іщенко і А.О. Топорковим, які вважають, що «норми Особливої частини Кримінального кодексу наповнюють конкретним змістом загальну формулу предмета доказування і, відповідно, визначають конкретні цілі процесу розслідування. Саме кваліфікація розслідуваного злочину дозволяє визначити конкретні завдання слідчої діяльності, правильно усвідомити обставини, що підлягають доказуванню по даній справі» [5, с. 485].

У криміналістиці обставини, що підлягають доказуванню, завжди розглядалися в окремих методиках розслідування злочинів як самостійний елемент. Однак, у зв'язку із введенням такої наукової категорії як криміналістична характеристика злочинів, що розглядається як вихідний компонент чи основа науково обґрунтованої методики розслідування, висловлюється думка про те, що вона поглинає предмет доказування і робить непотрібним виділення останнього в положеннях методик розслідування окремих видів злочинів. На думку Р.С. Белкіна, «правильно сформульована характеристика повинна органічно включати в себе перелік обставин, які підлягають доказуванню, і тому їх не треба включати у структуру окремої методики» [6, с. 274]. Ця думка висловлюється й іншими авторами у більшості підручників з криміналістики [7, с. 343; 8, с. 180; 9, с. 274].

У методиці розслідування окремих категорій злочинів обставини, що підлягають доказуванню, зумовлюють кінцеві завдання розслідування, спрямованість слідчих версій, постановку проміжних завдань розслідування на його різних етапах і в різних слідчих ситуаціях.

Відповідно до КПК України, обставини, що підлягають з'ясуванню, безпосередньо пов'язані з доказами у кримінальному провадженні. Докази, як фактичні дані, вказують не лише на існування ознак складу злочину, але й на інші обставини, які сприяють установленню складу злочину, та можуть вказувати на інші дані, зокрема, кваліфікуючі обставини. Найближчою метою розслідування щодо вчиненого діяння є встановлення злочинців та доведення наявності складу злочину в їх діях. Тому спочатку мова має йти про з'ясування таких обставин, які спрямовані на ідентифікацію ознак складу злочину.

Аналізуючи обставини, що підлягають встановленню у кримінальних провадженнях щодо розслідуваних корисливо-насильницьких злочинів, необхідно визначити перелік даних обставин. У ході розслідування коло названих обставин, що підлягають доказуванню при розслідуванні корисливо-насильницької злочинної діяльності, конкретизується при розслідуванні окремих видів корисливо-насильницьких злочинів: бандитизму, вимагань, убивств із користі, грабежів і розбоїв [10, с. 42; 11, с. 59–61; 12, с. 270–275; 13, с. 19–22; 14, с. 300–302].

Загальне визначення обставин, що підлягають з'ясуванню, полягає в їх уявленні як сукупності ознак злочину та інших фактичних даних, що мають значення для формування доказової бази. Таке визначення підтверджує запропоновану схему з виявлення ознак складу злочину, тому враховує наведені науковцями пропозиції щодо встановлення, насамперед, злочинного характеру події, що сталася, а також ознак таємності заволодіння майном [15, с. 288].

Повне розкриття злочинів вимагає встановлення всіх обставин розслідуваної події в необхідному обсязі, хронологічній послідовності, зв'язках і відносинах, виявленні їхніх ознак і властивостей, станів, у тому числі стосовно фізичних, фізіологічних і психічних характеристик його учасників. Це в остаточному підсумку дозволяє повно і правильно усвідомити сутність розслідуваної події, дати їй відповідну правову оцінку.

Відповідно до ст. 91 КПК України, під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень корисливо-насильницької спрямованості, вчинених неповнолітніми, з'ясовуються такі обставини:

- 1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення);
- 2) винуватість підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення;
- 3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат;
- 4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження;
- 5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання (ст. 91 КПК) [4].

У новому Кримінальному процесуальному кодексі України законодавець, крім обставин, передбачених ст. 91 КПК, вимагає у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх відповідно до ст. 485 КПК також з'ясувати:

- повні і всебічні відомості про особу неповнолітнього: його вік (число, місяць, рік народження), стан здоров'я та рівень розвитку, інші соціально-психологічні риси особи, які необхідно враховувати при індивідуалізації відповідальності чи обранні заходу виховного характеру. При наявності даних про розумову відсталість неповнолітнього, не пов'язану з психічною хворобою, повинно бути також з'ясовано, чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і в якій мірі міг керувати ними;
- ставлення неповнолітнього до вчиненого ним діяння;
- умови життя та виховання неповнолітнього;
- наявність дорослих підбурювачів та інших співучасників кримінального правопорушення.

Встановлення у кримінальних провадженнях про злочини неповнолітніх ряду додаткових, не зазначених у ст. 91 КПК України, обставин, може

виявитися значущим при вирішенні питань про притягнення неповнолітнього до кримінальної відповідальності або звільнення від неї, застосування до нього конкретних заходів кримінально-правового впливу, обрання запобіжного заходу, визначення кола учасників окремих слідчих (розшукових) дій.

Вік неповнолітнього. У пункті 1 ст. 485 КПК України сформульовано вимогу встановлення віку неповнолітнього з точністю до числа, місяця, року народження. Встановлення точного віку неповнолітнього є необхідним для з'ясування:

– чи досягла особа на момент вчинення діяння віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність за це діяння (ст. 22 КК);

– чи є ця особа неповнолітньою на момент вирішення під час досудового розслідування і судового розгляду питання про забезпечення обов'язкової участі захисника (ч. 2 ст. 52 КПК), допуску до участі у провадженні законного представника та інших осіб (статті 44, 488, 491, 496 КПК), про застосування спеціального для неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого запобіжного заходу у вигляді передання під нагляд (ст. 493 КПК);

– чи є ця особа неповнолітньою на момент вирішення судом питання про можливість застосування до неї примусових заходів виховного характеру (ст. 97, ч. 2 ст. 105 КК);

– встановити обставину, яка пом'якшує покарання, якою відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 66 КК є неповнолітній вік особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Відповідно до п. 6 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 5 від 16 квітня 2004 року «Про практику застосування судами законодавства у справах про злочини неповнолітніх», для підтвердження віку неповнолітнього до кримінального провадження необхідно долучити копії певних документів (свідоцтво про народження, паспорт, виписка з реєстрації актів громадянського стану, довідка органів внутрішніх справ за місцем реєстрації громадян, висновок експертизи). Визначення віку зі слів самого неповнолітнього, його родичів, педагогів та інших осіб не допускається [16].

Коли документи, що підтверджують вік неповнолітнього, відсутні, вичерпані всі можливості для їх отримання або викликає сумнів їх достовірність, то необхідно призначити судово-медичну експертизу для встановлення віку підозрюваного (п. 4 ч. 2 ст. 242 КПК). У цьому випадку днем народження вважається останній день того року, який названий експертами, а при визначенні віку мінімальним і максимальним числом років слід виходити із заданого експертами мінімального віку такої особи.

З урахуванням положень ч. 1 ст. 115 КПК України особа вважається такою, що досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність, не в день народження, а після закінчення доби, на яку припадає цей день, тобто з нуля годин наступної доби.

Такі індивідуально-психологічні особливості, як, наприклад, здатність до абстрактного мислення, можливість самостійної організації діяльності, високий рівень розвитку інтелектуальних здібностей, обмеженість запасу загальних відомостей і знань, брак і примітивність інтересів, несформова-

ність морально-етичних норм поведінки, асоціальність установок, основні риси характеру, інтереси, звички, ступінь прояву вікових особливостей психіки (сугестивність та ін.) належать до інших особливостей особистості неповнолітнього, які також підлягають встановленню при розслідуванні та судовому розгляді проваджень щодо злочинів неповнолітніх.

Стан здоров'я та рівень загального розвитку неповнолітнього з'ясовується шляхом допиту батьків, вчителів, лікарів а також витребуванням відповідних медичних та інших документів [17]. Якщо під час досудового розслідування встановлено перебування неповнолітнього на обліку і лікування у стаціонарі у зв'язку з психоневрологічними захворюваннями, що викликає сумнів щодо його осудності (ст. 19 КК), обмеженої осудності (ст. 20 КК) [18], то згідно з п. 3 ч. 2 ст. 242 КПК має бути призначено комплексну психолого-психіатричну експертизу для визначення психічного стану підозрюваного. Отримані дані можуть використовуватися при вирішенні питання про притягнення неповнолітнього до кримінальної відповідальності, призначення йому відповідної міри покарання чи примусового заходу виховного характеру.

Ставлення неповнолітнього до вчиненого ним діяння. Пункт 2 ст. 485 КПК України передбачає обов'язкове з'ясування питання про ставлення неповнолітнього до вчиненого ним правопорушення. Це необхідно для забезпечення індивідуалізації кримінальної відповідальності, призначення справедливого покарання чи обрання виду примусового заходу виховного характеру, а також може бути враховано судом при вирішенні питання про звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності, зокрема, у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК, статті 285–288 КПК) чи у зв'язку з примиренням з потерпілим (ст. 46 КК, статті 468, 469, 471 КПК) [4].

Умови життя та виховання неповнолітнього. Під час досудового розслідування слідчий зобов'язаний встановити відомості, що характеризують неповнолітнього, за місцем проживання, навчання, роботи (ст. 487 КПК України). Встановити в яких умовах і з ким він проживає; склад сім'ї неповнолітнього, обстановку в ній, взаємини між дорослими членами сім'ї та дорослими і дітьми; чи створені йому можливості для нормального відпочинку, виконання навчальних завдань; ставлення батьків або осіб, що їх замінюють, до виховання неповнолітнього; позитивно чи негативний вони впливають на свою дитину; форми контролю за його поведінкою, морально-побутові умови сім'ї; де і з ким підліток проводить вільний час; обстановку в школі чи іншому навчальному закладі, на виробництві, де навчався, працював неповнолітній, його ставлення до навчання чи роботи, взаємини з вихователями, учителями, однолітками, характер і ефективність виховних заходів, які раніше застосовувалися до нього, причини незайнятості; схильність до вживання наркотичних засобів, спиртних напоїв. Потрібно з'ясувати зв'язки і поведінку неповнолітнього поза безпосереднім місцем проживання, навчальним закладом та роботою [19].

Якщо неповнолітній знаходиться або раніше перебував на обліку у кримінальній міліції у справах дітей, необхідно з'ясувати: з якого часу і в зв'язку з чим він поставлений на облік; коли, які, і з ким вчиняв правопо-

рушення; коли і ким вживалися заходи за допущене правопорушення, реагування підлітка на ці заходи.

Наявність дорослих підбурювачів та інших співучасників кримінального правопорушення. Специфіка предмета доказування у провадженнях неповнолітніх включає в себе необхідність з'ясування кола осіб, які позитивно чи негативно впливають на неповнолітнього, і в чому конкретно цей вплив виражається (пробудження інтересу до здорового способу життя, заняття спортом, розвиток певних захоплень, схилення до пияцтва, вживання наркотиків, іншої протиправної і аморальної діяльності).

При наявності даних про підбурювання з боку дорослих і втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність повинні встановлюватися факти вчинення злочинів неповнолітнім за участю дорослої особи, випадки вчинення злочинів, коли дорослий сам не бере участі у вчиненні злочину спільно з неповнолітнім, але підбурює його до виконання цих дій.

Необхідно ретельно з'ясувати характер взаємовідносин між дорослими і неповнолітнім, оскільки ці дані можуть мати істотне значення для встановлення ролі дорослого у втягненні неповнолітнього до вчинення злочину або антигромадських дій. Повинні перевірятися і факти втягнення у злочинну діяльність, здійснювану безпосередньо неповнолітнім без участі дорослого, який викликав у неповнолітнього бажання, зміцнив рішучість вчинити злочини (пропаганда серед неповнолітніх злочинного способу життя, навчання злочинному промислу). Встановлення даних обставин має значення для вирішення питання про застосування до неповнолітнього запобіжного заходу у вигляді передання неповнолітнього підозрюваного під нагляд (ст. 493 КПК України), притягнення до відповідальності дорослих осіб за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, пияцтво, заняття жебрацтвом, азартними іграми (ст. 304 КК України).

Встановлення таких осіб, а також з'ясування вищевказаних обставин має значення не тільки для правильного застосування заходів з припинення їхньої злочинної діяльності, а й для встановлення дійсної ролі неповнолітнього в учиненні кримінального правопорушення, правильної оцінки його діяння.

Висновки. Таким чином, варто дійти висновку, що з'ясування обставин, які підлягають встановленню у ході розслідування корисливо-насильницьких злочинів, що вчиняються неповнолітніми, вирішує найважливіші питання кримінально-правового характеру, а саме: визначення наявності в розслідуваній події ознак злочину і складу злочину, здійснення правильної кваліфікації, розмежування видів злочинів, що входять у поняття корисливо-насильницьких злочинів і корисливо-насильницької злочинної діяльності, визначення ознак, що пом'якшують і обтяжують відповідальність неповнолітніх, або виключають таку. Слід також зазначити, що додаткові гарантії, які згідно з діючим кримінальним процесуальним законодавством України передбачені у ході розслідування кримінальних проваджень щодо неповнолітніх, сприятимуть встановленню істини у справі, захисту прав і законних інтересів неповнолітніх, а також підвищенню виховного попереджувального впливу кримінального судочинства.

Бібліографічні посилання

1. Кримінальний процес : підручник / за ред. Ю.М. Грошевого та О.В. Капліної. – Х., 2010.
2. Кримінальний процес України / за ред. Ю.М. Грошевого та В.М. Хотенця. – Х., 2000.
3. *Михеєнко М. М.* Кримінальний процес України : підручник / Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. – К., 1992.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
5. *Ищенко Е.П.* Криминалистика : учебник / Ищенко Е.П., Топорков А.А. ; под ред. Е.П. Ищенко. – М., 2008.
6. *Белкин Р.С.* История отечественной криминалистики / Белкин Р.С. – М., 1999.
7. Криминалистика / под ред. И.Ф. Герасимова, Л.Я. Драпкина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 2000.
8. *Андреев И.С.* Криминалистика / Андреев И.С., Грамович Г.И., Порубов Н.И. – Минск, 1997.
9. Криминалистика : підручник / кол. авт. В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін. / за ред. В.Ю. Шепітька. – 4-те вид., перероб. і доп. – Х., 2008.
10. *Бедриківський В.В.* Бандитизм: соціально-правовий і кримінологічний аналіз : монографія / Бедриківський В.В., Литвинов О.М. ; за ред. О.Н. Ярмиша. – Х., 2009.
11. *Грохольский В.Л.* Обстоятельства, подлежащие доказыванию по делам о вымогательстве / Грохольский В.Л., Тищенко В.В. // Роль судебной экспертизы и криминалистики в раскрытии и профилактике преступлений : тезисы научно-практ. конф. – Одесса, 1994. – С. 59–61.
12. *Дворкин А.И.* Обстоятельства, подлежащие установлению по делам о вымогательстве / Дворкин А.И. // Пособие для следователя. Расследование преступлений повышенной общественной опасности. – М., 1998.
13. *Закаатов А.А.* Расследование убийств / Закаатов А.А., Тищенко В.В. // Особенности расследования тяжких преступлений : руководство для следователей. – Волгоград, 1995.
14. *Образцов В.А.* Расследование грабежей и разбоев / Образцов В.А. // Справочная книга криминалиста. – М., 2000.
15. *Шепітько, В. Ю.* Криминалистика : курс лекцій / В. Ю. Шепітько. – 2-е изд., перераб. и доп. – Х., 2005.
16. Про практику застосування судами законодавства у справах про злочини неповнолітніх : Постанова Пленуму Верховного Суду України № 5 від 16 квітня 2004 року.
17. Про затвердження Інструкції про медичне обстеження дітей і підлітків, які направляються до загальноосвітніх шкіл та професійних училищ соціальної реабілітації для дітей і підлітків, які потребують особливих умов виховання : наказ Міністерства охорони здоров'я України та Міністерства освіти України від 5 травня 1997 року № 137/131 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0328-97>
18. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
19. Сімейний кодекс України станом на 04 серпня 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>

Федосова Е. В. **Обстоятельства, подлежащие установлению в ходе расследования корыстно-насильственных преступлений, совершенных несовершеннолетними.** Рассмотрены актуальные вопросы теории и практики расследования преступлений, совершаемых несовершеннолетними. На основе проведенного анализа норм уголовного процессуального законодательства Украины и научных исследований определен перечень обстоятельств, которые подлежат установлению в ходе досудебного расследования корыстно-насильственных преступлений, совершенных несовершеннолетними.

Ключевые слова: досудебное расследование корыстно-насильственных преступ-

лений, обстоятельства, подлежащие установлению в уголовном производстве относительно несовершеннолетних.

Fedosova O. V. Circumstances to be set up during the investigation of selfish-violent crimes committed by minors. The article is about actual problems in the theory and practice of investigating crimes committed by minors. Based on the analysis of the criminal procedural legislation of Ukraine and research it contains a list of conditions to be set up during the preliminary investigation of selfish-violent crimes committed by minors. According to the current criminal procedural law such circumstances include: the event of a criminal offense (time, place, manner and other circumstances); suspect's guilty of a criminal offense, the form of the fault, the motive and the purpose of committing a crime; the type and extent of damage caused by a criminal offense and the amount of procedural expenditures; circumstances that affect the degree of severity of the criminal offense, describing the accused person, aggravating or mitigating punishment that exclude criminal liability or a ground closure of criminal proceedings; circumstances constitute grounds for excluding criminal responsibility or punishment.

The author has examined features of the subject of proof in juvenile proceedings. They are related to the fact that in the new Criminal Procedural Code of Ukraine the legislator besides those specified circumstances provides in criminal proceedings for juveniles under Art. 485 of the CPC also to find out: full and comprehensive information on the person of a minor: his/her age (day, month and year of birth), health and level of development and other socio-psychological traits of the person that should be considered when individualizing responsibility or use measures of educational nature; the minor's attitude to committed act; living conditions and upbringing of a minor; presence of adult instigators and accomplices of other criminal offenses.

Keywords: *pre-trial investigation of selfish-violent crime; conditions to be set up in criminal proceedings against minors.*

Надійшла до редакції 24.03.2014

Шинкаренко І. О.

кандидат психологічних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.985+159.99

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАТОВПУ ТА ЇЇ ВИКОРИСТАННЯ В ОПЕРАТИВНО- СЛУЖБОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ОВС

Розглянуто проблеми надання психологічної характеристики натовпу та його відмежування від мас. Здійснено ретроспективний аналіз формування науки – психологія натовпу. Визначено особливе місце «натовпу» серед інших соціально-психологічних явищ, що супроводжують надзвичайні ситуації. Виокремлено основні ознаки скупчення людей, які характеризують його як натовп. Надано рекомендації працівникам міліції щодо дій у натовпі під час масових порушень громадського порядку та визначено особливості формування уяви натовпу про реальність – не факти самі по собі вражають уяву натовпу, а те, як вони пред'являються.

Ключові слова: *соціально-психологічне явище, натовп оказіональний, натовп конвенціональний, натовп експресивний, натовп діючий.*

Постановка проблеми. Знання співробітниками органів внутрішніх справ особливостей психології натовпу, психології людини в натовпі, способів управління натовпом дозволяє організовувати охорону громадського порядку під час масових заходів так, щоб не допустити їх переростання в масові заворушення [1]. Це особливо важливо сьогодні, під час реформування України та загострення протиріч соціального характеру.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. До масових явищ відносять різноманітні види поведінки натовпу, чутки, моду, масові політичні рухи і т. ін. Їх систематичне вивчення було почате у рамках двох незалежних шкіл, сформованих в ХІХ ст. ученими Німеччини, Франції, Італії: психології народів (М. Лацарус, Г. Шейнталь, В. Вундт) і психології мас (Г. Лебон, Г. Тард, С. Сигеле, В. Парето). У Росії кінця ХІХ – початку ХХ ст. масові явища вивчалися М. Г. Михайловським, В. М. Бехтеревим, А.Л. Чижевським. Нині масові явища – предмет дослідження психології великих груп, політичної психології, психології пропаганди, психології маркетингу та юридичної психології [2].

В юридичній психології актуальними стали дослідження проблем великих соціальних груп у контексті формування натовпу під час масових заходів та порушень громадського порядку. Вивчення психології особи й її ролі під час масових заходів вимагає також яснішого розуміння індивідуальної і групової психології. У науці часто поняття "натовп" підміняється поняттям "маси". Учені аналізують психологію мас, часто маючи на увазі під цим явищем саме натовп. На наш погляд, поняття "натовп" і "маси" необхідно чітко розрізняти.

Метою статті є визначення соціально-психологічної характеристики натовпу під час масових явищ та організаційних проблем із забезпечення громадського порядку працівниками ОВС.

Виклад основного матеріалу. Епохою соціальних відкриттів можна назвати ХІХ століття, за аналогією з ХІV ст., що увійшло до історії як епоха географічних відкриттів. Соціально-політичні події, пов'язані з революціями у Франції у кінці ХVІІІ – середині ХІХ століть, приголомшили громадськість. Криваві революції (1789, 1830, 1848, 1871 рр. у Франції) призвели до радикальних соціальних і економічних змін, індустріалізації і урбанізації, підйому "революційного робочого руху", зростаючого впливу профспілок, страйків і першотравневих демонстрацій. Учені своєчасно зацікавилися питаннями організації суспільства і поведінки людей в натовпі. Наука була покликана проаналізувати зв'язок між феноменом натовпу і громадськими лихами. Для вивчення суспільства були створені спеціальні науки. О. Конт довів необхідність соціології, Г. Лебон і Г. Тард – психології натовпу. Слід зауважити, що Росія в процесі створення громадських наук не відставала від Європи. Російський філософ Н.К. Михайловський пише серію статей по психології натовпу раніше Г. Лебона і Г. Тарда.

Виникнення психології натовпів має таку історію. У 1879 році Н.К. Михайловський в журналі "Отечественные записки" публікує статтю "Сила наслідування", безпосередньо присвячену психології натовпу, тому засновником цього напрямку в науці слід вважати саме його. Тільки через шість ро-

ків, у 1885 році, Г. Тард опублікував книгу "Закони наслідування". У 1892 році Г. Тард написав книгу "Думка і натовп", С. Сигеле – "Злочинний натовп", в 1895 році Г. Лебон публікує книгу "Психологія натовпів" [3–8].

Отже, означені роботи сприяли виникненню новітньої науки – психологія натовпу.

Особливе місце серед соціально-психологічних явищ, що супроводжують надзвичайні ситуації, займає таке масове явище, як "натовп", який розуміється як скупчення людей, не об'єднаних спільністю цілей і єдиною організаційно-ролевою структурою, але пов'язаних між собою загальним центром уваги і емоційним станом.

При цьому загальною вважається така мета, досягнення якої кожним з учасників залежить від досягнення її іншими учасниками. Наявність такої мети створює передумову для взаємодії. У натовпі цілі людей завжди однакові, але зазвичай вони не бувають свідомо загальними, а при їх перетині виникає найгостріша негативна взаємодія.

Дослідники психології натовпу стверджують:

- натовп є короткочасною природною спільністю; люди свідомо не домовляються про правила, норми і закони поведінки; більшість людей у момент перебування в натовпі підкоряються владі інстинктів, які на якийсь час стають провідними регулювальниками соціальної поведінки;

- перебування в натовпі – це одна з передумов втрати людиною найрізноманітніших культурних форм поведінки, що призводить до серйозних змін у психіці – когнітивні і комунікативні властивості психіки докорінно змінюються і набувають специфічних рис;

- правила і норми взаємодії, вироблені людьми в процесі історичного і культурного розвитку, в натовпі втрачають своє значення; домінування інстинкту призводить до послаблення волі, людина психологічно і соціально випадає з рамок норми і стає беззахисною перед всеохоплюючою дією.

У натовпу немає спочатку якогось виду діяльності, який виступає основою виділення груп, але є загальний предмет інтересу. Наприклад, зборище роззяв поблизу місця події, скупчення людей поблизу видовищних закладів, на ринках, вулицях і в магазинах.

Досліджуючи психологію натовпу Безносов Д.С. і Почебут Л.Г. підкресливали [9–11], що натовп, на відміну від мас, є конкретною соціальною групою. Люди в натовпі, вступаючи в тісний контакт один з одним, вимушені особливим чином взаємодіяти. У натовпі різко змінюється психіка людини і протікання психічних процесів. Основними регулювальниками поведінки стають інстинкти. Пізнавальні процеси, спрямовані на пізнання навколишнього світу, значно слабшають. Взаємодія між людьми стає односторонньою, правила і норми втрачають свою регулюючу функцію. Особливо сильних змін психіка людини зазнає в натовпі, приведеному в певний збуджений стан.

Таким чином, натовп – це найбільш яскравий і концентрований прояв того, що властиво великій масі людей: екзальтація, емоційний максималізм, навіюваність, готовність до негайної дії, завищені очікування. «Свідома особа зникає, – писав із цього приводу Г. Лебон, – причому почуття

усіх окремих одиниць, які утворюють ціле, іменоване натовпом, приймають один і той же напрям. Тому в натовпі може відбуватися тільки накопичення дурості, а не розуму». Те саме спостереження зустрічається в працях інших дослідників, в яких говориться про те, що, "досить виявитися разом великій масі, величезній безлічі людей, для того щоб усі моральні досягнення складових їх індивідів негайно розсіялися, а на їхньому місці залишилися лише найпримітивніші, найдавніші, найгрубіші психологічні установки".

Якщо підійти до визначення натовпу з соціально-психологічних позицій, то можна сказати у зв'язку з цим таке.

Натовп – це контактна, неорганізована спільність, що характеризується високою мірою конформізму складових її індивідів, діюча емоційно і досить одноставно.

Натовп, як специфічне об'єднання людей, має ряд соціально-психологічних властивостей, які чинять вплив на поведінку індивідів, що входять до неї.

Приналежність до натовпу породжує почуття анонімності у людини, упевненість у тому, що її дії і вчинки залишаться не поміченими і нікому не відомими. Наслідком є почуття безконтрольності і безвідповідальності, оскільки кожен вважає, що будь-які його дії будуть приписані натовпу, а не йому особисто. Це дозволяє людям здійснювати вчинки, немислимі для них у звичайних умовах.

Відчуття злиття з великою масою людей у поєднанні з анонімністю наповнює людину почуттям сили і могутності, що сприяє емоційному збудженню, яке обмежує контроль свідомості над поведінкою.

Однорідність натовпу виникає внаслідок зрівнювання, зведення до одного рівня усіх психічних проявів і поведінки індивідів. Загальний інтелектуальний рівень натовпу нижчий за інтелект її учасників, тому він у край не критично сприймає будь-які чутки, легко переносить увагу з одних об'єктів на інші, бездумно піддається дії гасел, розмов не лише лідерів натовпу, але і випадкових людей.

Навіюваність – одна з найважливіших властивостей натовпу, пов'язана з попередніми його якостями, пояснююча непередбачуваність його дій, оскільки він легко реагує на будь-які обставини і заклики. Ця ж властивість підвищує готовність людей здійснювати діяння, які можуть бути в повному протиріччі з їх свідомістю і характером.

У практичному плані найбільш важливою є "перетворювана" властивість натовпу, тобто здатність натовпу порівняно легко переходити з одного виду до іншого [12-13]. Перетворення можуть відбуватися без чийого-небудь свідомого наміру, але можуть бути спровоковані умисно. На використанні властивості перетворюваності і будуються здебільшого прийоми маніпуляції натовпом з тими або іншими цілями.

Соціолог П. А. Сорокін в епоху соціалістичної революції так описав свою спробу виступити перед натовпом: "Я спробував пояснити людям, що Ради не мають усієї повноти влади, оскільки вимоги більшовиків неможливі. Я намагався пояснити також, які лиха можуть послідувати з їх

намірів. Проте я нібито розмовляв не з людьми, а з деяким монстром, глухим до всяких аргументів, захоплюваних ненавистю і бездушною жорстокістю, спокушених ідіотичними гаслами більшовиків. Я ніколи не забуду цих осіб в збожеволілому натовпі. Вони втратили усе людське, зміцнивши в собі лише звіриний початок. Натовп ревів, погрожував, приголомшував кулаками" [14.]. Невдача пояснюється тим, що промовець намагався впливати на розум натовпу, на логіку, він аналізував причини і наслідки дій натовпу. Успіх же лідерів революції забезпечувався тим, що вони говорили короткими, місткими, хльосткими гаслами, впливали на почуття людей.

Працівникам міліції слід враховувати, що натовп дуже сприйнятливий до вражень. Образи, що вражають уяву натовпу, завжди бувають простими і ясними. Викликані образи, уявлення про яку-небудь подію або випадок по своїй жвавості майже дорівнюють реальним образам. Не факти самі по собі вражають уяву натовпу, а то, як вони пред'являються [15].

Натовп не міркує, не обмірковує, не переносить ні суперечок, ні протиріч, вона приймає або відкидає ідеї цілком. Міркування натовпу ґрунтуються на асоціаціях, але асоціації пов'язані між собою лише уявною аналогією і послідовністю. Натовп здатний сприймати лише ті ідеї, які спрощені до межі, судження натовпу завжди нав'язані і ніколи не бувають результатом усебічного обговорення. Натовп ніколи не прагне до правди, він відвертається від очевидності, яка не подобається йому, і вважає за краще поклонятися помилкам і ілюзіям, якщо тільки вони спокушають його.

Найнебезпечніше і найістотніше у психології натовпу – це його сприйнятливості до навіювання. У усіх випадках джерелом навіювання в натовпі виступає ілюзія, народжена завдяки більш-менш примарним спогадам. Викликане уявлення стає ядром для подальшої кристалізації, що заповнює усю область розуму і паралізує всякі критичні здібності. Тому працівники міліції повинні володіти навичками впливу на натовп у екстремальних ситуаціях [16–18].

Натовпу легко навіяти, наприклад, почуття обожнювання, що примушує його знаходити щастя у фанатизмі, підпорядкуванні і навіть готовності жертвувати собою заради свого ідола. Як у всіх істот, що перебувають під впливом навіювання, ідея, що опанувала розум, прагне виразитися у дії, неможливого для натовпу не існує.

Висновки. Особливість натовпу полягає у специфіці соціально-психологічних явищ, що визначають одноманітність поведінки її учасників. Натовп створюється на базі протиставлення цієї спільності об'єкту невдоволення. Натовп робить спільністю нерідко саме те, що "проти них". Свідомість виділяє тільки схожі поведінкові ознаки і, відповідно, автоматично примушує безліч людей бути подібними один до одного в манері поведінки (жестах, рухах, вигуках і ін.).

Проте, в натовпі протиставлення "ми" і "вони" досягає соціально значущої, нерідко дуже небезпечної величини. У натовпу відсутнє критичне ставлення до себе і, безумовно, вважається – "ми" бездоганні, в усьому винні "вони". "Вони" відливаються в образ ворога. Натовп враховує тільки силу, і доброта його мало чіпає, для натовпу доброта – одна з форм слаб-

кості.

Люди в натовпі інстинктивно поведуться однотипно, здійснюють однакові рухи, різко знижується спілкування на міжособовому рівні і т. ін. Вони інстинктивно знають, що будь-яка протидія натовпу буде сприйнята людьми як відмінність, яку необхідно швидко усунути, щоб створити максимально однорідну масу ідентичних один одному людей.

З означеного можемо надати класифікацію натовпу за його основними характеристиками:

1) натовп оказіональний – пов'язаний цікавістю до несподівано виниклої події (дорожня аварія і ін.);

2) натовп конвенціональний – пов'язаний інтересом до деякої задалегідь оголошеної масової розваги (спортивні змагання і ін.) і готовий, часто лише тимчасово, наслідувати досить дифузні норми поведінки;

3) натовп експресивний – що спільно виражає загальне ставлення до деякої події (радість, ентузіазм, обурення, протест і ін.); її крайня форма – натовп екстатичний, що досягає від взаємного ритмічно наростаючого зараження стану загального екстазу, як на деяких масових релігійних ритуалах, карнавалах, концертах рок-музики та ін.;

4) натовп діючий: а) натовп агресивний – об'єднаний сліпою ненавистю до деякого об'єкта (правоохоронці, представники влади, представники іншої релігійної концесії або етносу); б) натовп панічний – що стихійно рятується від реального або уявного джерела небезпеки (паніка масова); в) натовп здобуваючий – що вступає в неврегульований безпосередній конфлікт за володіння деякими цінностями (грошима, місцями у транспорті, що відходить, і ін.); г) натовп повстанський – де людей пов'язує загальне справедливе обурення діями влади; він нерідко складає основу революційних потрясінь, і своєчасне внесення до нього організуючого начала здатне підняти стихійний масовий виступ до свідомого дійства політичної боротьби.

При чому слід враховувати, що тактика дій правоохоронців щодо забезпечення правопорядку у різних видах натовпу повинна бути різною.

Працівники міліції повинні знати, що практично у кожного учасника натовпу є певні рольові функції:

1. Організатори масових ексцесів, які проводять підготовчу роботу з їх створення, задалегідь їх "програють" і планують. Вони вибирають слушний час, привід, а потім створюють ексцеси.

2. Підбурювачі – це особи, що розгортають активну агітаційну діяльність, направляють дії учасників, розподіляють ролі, поширюють провокаційні чутки і т. ін. Призвідниками можуть бути і організатори, і підбурювачі з числа тих, хто претендує на завоювання лідируючого положення.

3. Активні учасники складають "ядро" ексцесів і утворюють найнебезпечнішу (ударну) групу.

4. Конфліктні особи, які приєднуються до активних учасників ексцесів виключно через можливість в анонімній обстановці звести рахунки з особами, що перебувають у конфлікті, дати вихід антисоціальним садистським імпульсам; серед них немало психопатичних осіб, наркоманів, хуліганів.

5. Учасниками ексцесів стають і ті особи, що сумлінно помиляються,

по-перше, через помилкове сприйняття причин обстановки, що склалася; по-друге, через принцип справедливості, що помилково розуміється; по-третє, під впливом чуток.

6. Емоційно-нестійкі, ідентифікуючі свої вчинки із загальним напрямом дій навколишніх їх людей; що легко заражаються загальним настроєм натовпу.

7. Допитливі – це особи, що спостерігають з боку і що не втручаються в хід подій, але своєю присутністю що посилюють емоційне збудження інших учасників.

8. Приєднувані під впливом погроз з боку організаторів і підбурювачів щодо фізичної розправи у разі відмови від участі в ексцесі.

Бібліографічні посилання

1. Мороз Л.І. Теоретичні засади та організація психологічного тренінгу в органах внутрішніх справ : монографія / Мороз Л.І. – К., 2005.
2. Крысько В.Г. Социальная психология : учебник для вузов. / В.Г. Крысько. – СПб., 2007.
3. Лебон Г. Психология толп / Г. Лебон. – М., 1998.
4. Московичи С. Век толп / С. Московичи. – М., 1962.
5. Роцин С.К. Психология толпы: анализ прошлых исследований и проблемы сегодняшнего дня / С.К. Роцин // Психологический журнал. – Т. 11. – № 5. – 1990. – С. 24–31.
6. Сигеле С. Преступная толпа. Опыт коллективной психологии / С. Сигеле. – М., 1998.
7. Тард Г. Мнение и толпа / Г. Тард // Психология толп. – М., 1998.
8. Парыгин Б.Д. Н.К. Михайловский о психологическом факторе в историческом процессе // История и психология / Парыгин Б.Д., Рудаков Л.И. ; под ред. Б.Ф. Поршнева, Л.И. Анцыферовой. – М., 1971.
9. Безносков Д.С. Психология толпы и терроризм : учебное пособие / Безносков Д.С., Почебут Л.Г. ; под ред. В.П. Сальникова. – СПб., 2005.
10. Лебон Г. Психология толп // Психология толп. М., 1998.
11. Фрейд З. Массовая психология и анализ человеческого «Я» // Психология масс. – Самара, 1998.
12. Безносков Д.С., Почебут Л.Г. Психология толпы и терроризм: Учебное пособие / Под ред. В.П. Сальникова. СПб.: Санкт-Петербургский университет МВД России, 2005.
13. Назаретян А.П. Психология стихийного массового поведения: Толпа, слухи, политические и рекламные кампании : учебное пособие / А.П. Назаретян. – М., 2005.
14. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество. Социология революции / П.А. Сорокин. – М., 1992.
15. Шайхлісламов З.Р. Проблеми психологічної готовності працівників органів внутрішніх справ до оперативної діяльності в екстремальних умовах / З.Р. Шайхлісламов. – Укр ДНТБ 24.09.1996. – №1814-Ук.-96. – 27 с.
16. Ірхін Ю.Б. Психологічне супроводження заходів з охорони громадського порядку під час проведення спортивних змагань : метод. рекомендації / Ю.Б. Ірхін. – К., 2007.
17. Психологічна підготовка особового складу органів внутрішніх справ до виконання завдань в умовах ускладненої оперативної обстановки : метод. рекомендації / П.І. Коваль, Н.В. Скалига. – К., 2001.

Шинкаренко І. А. Социально-психологическая характеристика толпы и ее использование в оперативно-служебной деятельности работников ОВД. Рассмотрены проблемы определения содержания психологической характеристики толпы и её отграничения от масс. Проведен ретроспективный анализ формирования науки – пси-

хология толпы. Определено особое место "толпы" среди других социально-психологических явлений, сопровождающих чрезвычайные ситуации. Выделены основные признаки скопления людей, которые характеризуют его как толпу. Даны рекомендации работникам милиции по действиям в толпе во время массовых нарушений общественного порядка и определены особенности формирования впечатления толпы о реальности – не факты сами по себе поражают воображение толпы, а то, как они предъясняются.

Ключевые слова: *социально-психологическое явление, толпа окказиональная, толпа конвенциональная, толпа экспрессивная, толпа действующая.*

Shynkarenko I. O. Social-psychosocial characteristics of the crowd and its use in the operational activity of the internal affairs officers. The article deals with the problems of determination of maintenance of psychological description of crowd and her differentiation from mass. The retrospective analysis of forming of science – psychology of crowd is conducted. The special location of "crowd" is determined among other socially-psychological phenomena, accompanying extraordinary situations. The basic signs of accumulation of people which characterize him as crowd are distinguished. Наданы of recommendation to the workers of militia on actions in crowd during mass public nuisances and forming features are certain imagination of crowd about reality – not facts in itself strike imagination of crowd, and then, as they are produced.

It is well-proven that the feature of crowd consists in the specific of the socially-psychological phenomena which determine monotony of conduct of her participants. It is shown that crowd is created on the base of contrasting of this community of object of dissatisfaction and does community quite often exactly that, that "against them". Consciousness distinguishes only alike поведенческие signs and, accordingly, automatically compels the enormous amount of people to be similar to each other in the manner of conduct (gestures, motions, exclamations of and other). Classification of crowd is Given on his basic descriptions and the categories of учасників crowd are certain.

Keywords: *social-psychological phenomenon, occasional crowd, conventional crowd, expressive crowd, operating crowd.*

Надійшла до редакції 20.03.2014

Дуйловський О. В.

*(Південне територіальне командування
внутрішніх військ МВС України)*

Шалгунова С. А.

*кандидат юридичних наук, доцент,
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 343.916

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ОГЛЯД ФОРМУВАННЯ ДЕТЕРМІНАНТ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ СЕРЕД ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ МВС УКРАЇНИ

Розглянуто причини та умови вчинення злочинів у середовищі військовослужбовців МВС України (національної гвардії, внутрішніх військ) на основі аналізу історичних процесів, що відбувалися в Україні з 1915 року по теперішній час.

Ключові слова: *внутрішні війська, національна гвардія, причини та умови вчинення злочинів, етапи формування причин та умов, причини виникнення «дідивини» та нестатутних відносин між військовослужбовцями.*

Постановка проблеми. В умовах загострення кримінальної ситуації останні декілька місяців в нашій країні особливе занепокоєння викликає вчинення злочинів проти правоохоронців та самими правоохоронцями. Особливо небезпечною є ситуація розпалювання екстремістських настроїв серед населення та молоді, яка ще не має достатнього життєвого досвіду та легко піддається на умовляння та підкуп з боку «ловцов душ человеческих», що прагнуть досягти розбрату серед населення, розколоти країну та захопити владу. Ступінь суспільної небезпечності таких проявів досить високий, оскільки протиправні дії з боку таких категорій осіб заподіюють шкоду інтересам держави, її національній безпеці, державним правоохоронним інтересам та суттєво знижують рівень довіри населення до правоохоронної системи в цілому. Також необхідно зазначити і те, що загальне падіння рівня моральності та правової культури у населення країни так само негативно відбивається і у свідомості молодих людей, що приходять на службу до правоохоронних органів та національної гвардії (яка до березня 2014 року мала назву внутрішніх військ МВС України).

Метою даного дослідження є аналіз загальних причин та умов вчинення правопорушень та злочинів серед військовослужбовців національної гвардії (внутрішніх військ).

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вивчення військових злочинів у кримінальному праві та з кримінологічної точки зору привертало увагу вчених в різні часи розвитку української правової думки. Дослідники звертали увагу на питання кримінальної відповідальності та проблеми кваліфікації військових злочинів. До вказаних проблем зверталися М.Д. Дурманов, В.В. Леоненко, А.В. Наумов, А.А. Піонтковський, І.І. Слуцький, А.А. Тер-Акопов, А.Н. Трайнін, Ю.М. Ткачевський, В.М. Чхиквадзе, М.І. Якубович. Роботи зазначених авторів стали передвісниками та підґрунтям проведення сучасних кримінально-правових досліджень злочинів, що вчиняються при виконанні обов'язків військової служби. Сучасні дослідники С.І. Дячук, Е.М. Кісілюк, М.М. Сенько, М.С. Туркот, М.І. Хавронюк приділяли увагу обмеженому колу питань, що стосуються вчинення військових злочинів військовослужбовцями Збройних Сил України. Однак проходження військової служби у Збройних Силах України та у національній гвардії (внутрішніх військах) МВС України має суттєві відмінності. Отже, питанням законності в діяльності національної гвардії (внутрішніх військ), особливостей кримінальної відповідальності, кримінологічного попередження військових злочинів серед військовослужбовців увага не приділялася взагалі. Тому ми й звертаємося до них.

Виклад основного матеріалу. Вітчизняні процеси реформування та оптимізації Збройних Сил України, національної гвардії (внутрішніх військ) МВС України та інших військових формувань розпочато ще до розпаду СРСР у 1991 році. І до цього часу ці процеси тривають. З початку створення незалежної правової держави Україна військові формування зазнали значних змін. Не завжди ці зміни були корисними та доцільними. Однак в умовах побудови правового та демократичного суспільства проце-

си, що відбуваються в українському суспільстві, неминуче торкаються і проблем військових. Армія є складовою суспільства, і тому вона так само повинна змінюватися, як і суспільство. Так само, як і в суспільстві, серед військовослужбовців та найманих працівників у структурі Збройних Сил України та національної гвардії (внутрішніх військ) МВС України зростає кількість правопорушень та злочинів, пов'язаних з інтересами військової служби і порядком її проходження та забезпечення. Тому для розробки дійової системи попередження правопорушень та злочинів, порушень дисципліни та законності, ми проведемо аналіз формування причин та умов вчинення злочинів та негативних фонових явищ, що їм сприяють, у діяльності національної гвардії (внутрішніх військ).

Але перш ніж починати аналізувати реальний стан справ в українській національній гвардії (внутрішніх військах), необхідно, на наш погляд, здійснити історично-правовий аналіз передумов їх виникнення. Це дозволить зрозуміти підґрунтя, на якому виникають конкретні причини та умови вчинення військових злочинів серед військовослужбовців як строкової, так і контрактної служби. Відповідно до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», військовий обов'язок – це громадський обов'язок кожної особи захищати країну, громадянином якої вона являється, передбачений Конституцією України. Він ще називається конституційним обов'язком (ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25.03.1992 року). В законодавстві України попередніх років військовий обов'язок називали також почесним обов'язком, військовою повинністю, але зміст даного поняття не змінювався. Це обов'язок громадянина України вступити на військову службу (строкову) та здійснювати захист інтересів держави Україна у мирний чи воєнний час. Контрактна військова служба була запроваджена в Україні лише з кінця 90-х років минулого століття.

Необхідно зазначити, що з моменту створення нової, радянської держави на теренах України (1917 рік) виникла нагальна потреба у здійсненні охорони громадського порядку, боротьбі з контрреволюційними силами, антирадянськими організаціями, бандитизмом, спекуляцією, хуліганством та кримінальною злочинністю в цілому. Для цього були створені Червона гвардія та робітничая міліція (постанова Наркомату внутрішніх справ від 10.11.1917 року), а пізніше – війська НКВС (Постанова Ради Народних Комісарів 20.12.1917 року); війська внутрішньої та конвойної охорони, внутрішні війська (Закон України 1992 року). З 1992 року внутрішні війська МВС УРСР та МВС СРСР перейшли у підпорядкування МВС України і на їх було покладено функції, схожі із сучасними функціями та завданнями Національної гвардії України, створеної в структурі МВС України у березні 2014 року. Такий тривалий час існування внутрішніх військ та реформування їх у Національну гвардію України проблеми попередження злочинів з боку військовослужбовців не зняли.

Так, серед військовослужбовців царської армії, і зокрема сторожової охорони, більшість яких перейшли на службу до лав Червоної Армії та конвойної сторожі після 1917 року, такі питання не були актуальними. Ра-

зом із тим знуцання офіцерів, унтер-офіцерів різних рівнів (у сучасному розумінні – молодшого, середнього та старшого начальницького складу) та солдат з досвідом служби над молодими солдатами не мали поширення серед військовослужбовців. В царській армії до 1917 року та конвойній сторожі, на відміну від Германської армії, з якою Україна та Російська імперія перебували у стані війни (Перша світова війна), знуцання над військовослужбовцями були відсутні. Що ж стосується Германської армії, то основними порушниками дисципліни та знуцань над солдатами були унтер-офіцери. Вищі військові чини, хоча і бачили жорстоке поводження, фізичні розправи, виховання шляхом бійок та принижень унтер-офіцерів та старших солдат з підлеглими молодими солдатами, не втручалися у такі ситуації, і проявляли таким чином офіційно своє байдуже ставлення до дій підлеглих унтер-офіцерів. Часто розправи та «фізичне виховання» здійснювалося і за наказами офіцерів [1, с. 94].

Створена у 1917 році Всеросійська надзвичайна комісія для боротьби з контрреволюцією і саботажем (ВНК), очолювана Ф.Е. Дзержинським, мала особливі повноваження, і головним завданням якої став захист революційних завоювань трудящих за допомогою збройної сили (пізніше названий Бойовим загоном ВНК) [2, с. 32]. В Україні було створено Всеукраїнську надзвичайну комісію (ВУНК) у складі Наркомату внутрішніх справ України (Декрет уряду 3.12.1918 року) та через рік – корпус військ ВУНК (1919 рік). Основний склад ВНК утворювали робітники-червоногвардійці, загоны солдат Свеаборзького полку, які брали участь у захопленні Зимового палацу Санкт-Петербургу, та добровольці, рекомендовані радянськими партійними та профспілковими організаціями. До складу ВУНК увійшли також солдати та робітники, що встали на бік радянської влади та захищали її в населених пунктах України. В обласних центрах (губернських містах) утворювалися батальйони ВУНК, а в районах (повітах) – роти. До цих військових підрозділів був ретельний та прискіпливий відбір військовослужбовців, і керівництвом Особливого корпусу ВУНК наголошувалося на першочерговій ролі командирів – вихованні. Серед солдат Бойового закону ВНК не існувало проблеми нестатутних відносин чи інших військових злочинів. Стверджувати, що така проблема була відсутня взагалі, ми не можемо, оскільки немає інформації про відсутність таких явищ. Тим більше, що більшість інформації про діяльність ВНК має гриф таємності і до цього часу доступу до неї немає. Таким чином, головним призначенням військ ВНК був захист радянської влади на місцях та боротьба з бандитизмом.

З 1918 року, після видання наказу № 284 від 20.04.1918 року Народного комісаріату з воєнних справ, відбулися перші спроби реформування конвойної охорони (конвойних команд). Конвойна сторожа, що існувала до 1917 року, продовжувала виконувати свої функції до 1918 року, але уже була підпорядкована двом відомствам: Головному управлінню місцями ув'язнення Народного комісаріату юстиції та Народному комісаріату з воєнних справ. Суттєвих змін цей наказ не передбачав, лише зміни номінальні – у структурі та назвах управлінь. Стосовно прийому на службу, то, крім тих, хто залишився на службі після Жовтневої революції 1917 року, дозво-

лялося приймати на службу добровольців за тими ж правилами, які встановлювалися для військовослужбовців Червоної Армії. Обов'язковим правилом прийому на службу була дача письмового зобов'язання чесно і вірно служити новій владі [2, с. 29–30]. Радянська влада приділяла багато уваги своїм військовослужбовцям бойових та особливих загонів ВНК та ВУНК. Так, питання забезпечення зброєю, обмундируванням, харчуванням, житлом (розквартируванням) розглядалися на урядовому рівні. Не стояли осторонь Рада праці та оборони і Реввоєнрада Української народної республіки. В цей же час для захисту від небезпеки, пов'язаної із веденням Громадянської війни, були створені війська допоміжного призначення, на які покладалося завдання охорони виробництва, сировини та готової продукції Наркомпроду, Головнафти, Центртекстилю, Головцукру Української народної республіки, пізніше названі військами Внутрішньої охорони республіки (ВОХР), підпорядковані Наркомату внутрішніх справ. На території України діяв Український сектор ВОХР зі штабом у м. Харкові. До його складу входили 23 окремі батальйони військ з охорони українських залізниць. Основними завданнями батальйонів ВОХР були: охорона існуючого ладу в державі та найбільш важливих об'єктів зв'язку і комунікацій (телеграфу, телефону, пошти, водопровідних мереж, мостів); охорона і оборона транспортних комунікацій та державних перевезень (хліба, палива, інших вантажів); охорона об'єктів виробництва (фабрик, заводів, складів, сировини, сільгосппродуктів та ін.).

До 1920 року ВОХР виконували покладені на них завдання забезпечення внутрішньої безпеки в державі. Єдиного відомства, якому підпорядковувалися ВОХР, не було. Ці війська перебували у підвідомчості трьох відомств: Всеросійського Головного штабу Червоної Армії, Наркомату юстиції та Надзвичайної комісії внутрішніх справ. З початку 1920 року вони були реорганізовані і змінена назва на Війська внутрішньої служби, а з листопада цього ж року об'єдналися з військовими комісаріатами округів.

Проаналізований нами стан дотримання дисципліни у царській армії та конвойній сторожі, яка склала основу для військ НКВС з 1918 року, дозволяє визначити основні причини порушень військовослужбовцями вимог військових статутів. Основними із них є такі: 1) зменшення строку служби до трьох років внаслідок ліберальних змін, що відбувалися у державних військових формуваннях. Це частково урівнювало вік військовослужбовців молодшої ланки і сприяло налагодженню взаємовідносин між ними; 2) майже повна відсутність алкогольної («питейної») традиції, що усувало виникнення приводів до з'ясування особистісних взаємостосунків між військовослужбовцями нижньої ланки; 3) покращення взаємовідносин солдат і офіцерів внаслідок того, що військовими статутами та наказами військового начальства було передбачено звернення на «ви» між всіма категоріями військовослужбовців та обов'язок бути ввічливими як між собою, так і стосовно підлеглих [3]; 4) більша частина солдат, сформована за рахунок селянського населення, служила сумлінно й чесно на благо царя та Вітчизни, і були переконані у необхідності цього. Неприпустимим ними вважалося будь-яке порушення дисципліни або вчинення злочину.

Отже, досвідчені солдати (з досвідом військової служби) в діючій армії та військах не допускали порушень дисципліни та вчинення злочинів, пов'язаних із знущанням та мордуванням над молодими солдатами. Крім того, позитивний внесок у розвиток військової служби дав і ретельний відбір солдат, здійснюваний радянськими партійними та профспілковими організаціями після 1917 року. Переважна більшість таких дій допускалася лише вихованцями вітчизняних кадетських корпусів та юнкерських училищ, на відміну від армій європейських країн. Підґрунтям існування дідівщини в зарубіжних військових формуваннях (наприклад, в Германській армії) була застаріла армійська традиція, що мала негативне забарвлення. Зміст даної традиції полягав у моральному та фізичному приниженні, цькуванні, залякуванні молодих солдат старшими солдатами (з досвідом військової служби), унтер-офіцерами та офіцерами. Головна мета такого поводження полягала у пристосуванні молодих військовослужбовців до труднощів військової служби та вихованні у них моральної витривалості та стійкості до випробувань. Не виключалася і мета виховання у молодих солдат беззаперечного виконання вимог старших військовослужбовців. Традиція використання такого способу «виховання» молодих людей існувала лише серед військовослужбовців. Серед цивільного населення такої традиції не було [4].

Після руйнування імперії у 1917 році та розбудови Червоної Армії система взаємовідносин між військовослужбовцями так само, як і раніше, будувалася на принципах єдиноначальності та дисципліни. Без здатності захищати свою державу представниками пролетаріату та робочого селянства, що здійснювалося за рахунок створення власної армії, нова держава не змогла б себе захистити (Л. Троцький, 1918 рік) [5, с. 69]. Червона Армія будувалася на основі єдиної ідеології та власного бажання кожної особи захищати інтереси радянської держави. Отже, прояви насильства у будь-якому вигляді між військовослужбовцями не були притаманні їй. Однак мали місце поодинокі випадки побиття офіцерами солдат. Причинами цього були недостатнє усвідомлення військовослужбовцями принципової відмінності нової армії від царської, низький освітній рівень та рівень правосвідомості, неусвідомлення та нерозуміння власної гідності офіцерами, які проходили прискорені курси підготовки офіцерського складу в умовах громадянської війни. Під час таких курсів не всі особи вірно розуміли заклики до свободи [6, с. 590], і негативні людські якості проявлялися у «вільному» поводженні з підлеглими військовослужбовцями. У військового керівництва радянської держави були побоювання, що військовослужбовці, які перейшли на бік радянської влади, вступили до лав Червоної Армії та військ Всеросійської надзвичайної комісії, можуть застосовувати насильство до підлеглих, намагатися відновити метод палочної дисципліни, що існував раніше. Однак вони виявилися невинуватими. Відповідно до даних, наведених С. Орловським та В. Малкісом, у 1924 та 1925 роках військовими судами було засуджено відповідно 2,5 % та 4,0 % військовослужбовців, які образили свого підлеглого чи начальника [5, с. 69–70]. Чинним військовим законодавством було передбачено відповідальність за незакон-

не використання військовим начальником свого підлеглого військовослужбовця у власних цілях (в особистих чи цілях сім'ї начальника) (ст. 19 Положення про військові злочини, затверджене Президією Центрального виконавчого комітету від 31.10.1924 року). Це говорить про те, що в умовах післявоєнного часу (1921–1925 років) у державних військових формуваннях існували проблеми не стільки «дідівщини», скільки корупційного використання військовими начальниками своїх посад. Хоча, як уже зазначалося, в цілому рівень дотримання військової дисципліни, правил субординації та військової честі був високим [7, с. 149].

На відміну від царської армії, у Червоній Армії та військах ВНК причинами відсутності «дідівщини» можна назвати ті самі, що існували і за часів царської армії, та декілька нових причин. Так, основними причинами відсутності негативних проявів у новостворених державних військових формуваннях були такі: 1) Червона Армія зберегла позитивні та корисні традиції царської армії завдяки частині офіцерського корпусу, що перейшов на її бік; 2) класовий підхід у підборі солдат та жорстка дисципліна в армії; 3) підтримання авторитету військової служби як самої престижної та високооплачуваної, що сприяло підтриманню дисципліни на високому рівні; 4) відбір на службу кращих представників різних класів; 5) підвищена вимогливість до військовослужбовців всіх рівнів у дотриманні вимог статутів для забезпечення високого престижу військової служби та ідеологічної її складової (почесність служби).

Однак, пізніше і в Червоній Армії та у внутрішніх військах стали проявлятися перші ознаки дідівщини. На наш погляд, це пов'язано із тим, що в період після Великої Вітчизняної війни, під час мирного існування та спрямування всіх сил держави і суспільства на відновлення господарства, армія почала втрачати свою силу та ідеологічне підґрунтя. По-перше, як у Червоній Армії, так і у внутрішніх військах у післявоєнний час службу проходили як військовослужбовці-фронтовики, і ті, хто не відчув на собі саме воєнної служби, а не військової у мирний час. Певним чином між ними виникали моральне неприйняття, неповага, моральне протистояння. По-друге, до лав армії стали не лише потрапляти, а й дуже стрімко рухатися по кар'єрних сходах особи, які не мали належних моральних, професійних та ділових якостей. На наш погляд, у 50–60 роки ХХ ст. в армії з'являються перші випадки «казарменного хуліганства» (нестатутна традиція приймати «солдатську присягу» у молодих солдат військовослужбовцями старшого призову), починаються активно проявлятися процеси кумівства та nepotизму, з якими ми намагаємося активно боротися у сучасному суспільстві. Діти відомих батьків, партійних діячів Комуністичної партії, їх племінники, внуки приходять на службу до армійських підрозділів, «легко» та швидко зростають у званнях і посадах, чим демонструють іншим військовослужбовцям неважливість дисципліни, сумлінного ставлення до військової служби, а інколи – відсутність елементарної порядності та аморальність, пияцтво, розкладають моральний дух командної верхівки, а у 70–80-ті роки – і рядового складу. Поповнення армійських лав такими «військовослужбовцями», звичайно, позитивно не могло вплинути на стан дисципліни,

законності та на свідомість молодих осіб, які обрали військову службу за ідейними переконаннями.

По-третє, в цей час як у суспільство, так і в армію проникає так звана «західна культура». Основними її ознаками є поява на внутрішньому ринку імпортованих предметів побутового та особистого призначення (одягу, взуття, магнітофонів, інших предметів побуту), що цінилися набагато дорожче вітчизняних і уособлювали в собі «престижність» їх власників. У суспільстві починає формуватися ланка людей, яким такі «блага» доступні, і вони користуються більшою повагою та авторитетом, ніж ті, у кого їх немає. На цьому ґрунті виникає нерівність між різними верствами населення, що перекидається і на війська, як складову суспільства. Пропаганда західного та американського способу життя, демократії, доступності матеріальних благ – захоплює свідомість молоді країни та розкладає її. Перші фарцовщики (спекулянти та контрабандисти), які нелегально торгували імпортованими речами, стають шанованими людьми і привносять у наше життя неповагу до всього вітчизняного: від предметів першої необхідності до музики, літератури, культури, мистецтва в цілому. По-четверте, молоді хлопці після повернення зі строкової військової служби намагаються включитися у сучасне молодіжне життя, і авторитет військової служби поступово втрачає свою престижність, авторитет та повагу до військовослужбовців, у т. ч. самі професійні військові розуміють зневажливе ставлення до армії та і до них самих «прогресивних» керівників держави у 80-ті роки та військового начальства, яке намагається забезпечити спочатку свій власний добробут, а потім, по остаточному принципу, і підлеглих. По-п'яте, у 80–90-ті роки, в умовах соціальної, політичної нестабільності, пропаганди необхідності побудови демократичного суспільства відбувається руйнування всього, що заважає новим демократам та економістам. Оскільки армія не виробляє матеріальної продукції, то потрібно її реформувати. Але реформування всієї армії, у т. ч. внутрішніх військ, відбувається не за умови необхідності та доцільності, а за умови постійного їх скорочення та фактичного знищення кадрового потенціалу. Ті процеси, що відбувалися в армії у 30-ті роки, під час масових репресій всіх «неблагонадійних» та «незгодних» вищої військової ланки варварськими методами, у 80–90-ті роки проходили під гаслом перебудови та демократизації. Хоча, фактично, відбувалося руйнування, ініційоване із-зовні держави, яка заважала побудові однополярного світу, сфокусованого на фінансовій могутності та диктуванні політичної волі з боку США, як світового лідера. Таким чином, ліберальні зміни у суспільстві призвели до того, що до лав армії стали потрапляти особи, які мали кримінальний досвід у неповнолітньому віці, до яких були застосовані примусові заходи виховного характеру та кримінального покарання. І це є шостим фактором, що сприяв потраплянню на службу морально нестійких, аморальних осіб, які не лише не бажали підпорядковуватися суворій військовій дисципліні, а й поширювали серед військовослужбовців «злочинські» традиції кримінального світу, відкрито пропагували неповагу та небажання підкорятися наказам начальників та командирів, насаджали кримінальні традиції та звичаї.

Проблема взаємовідносин військовослужбовців різних поколінь так само актуальна, як і серед населення. Молоді люди не можуть зрозуміти батьків та дідусів, а також своїх начальників, наставників, викладачів. У середовищі військовослужбовців таке становище проявляється найбільш чітко. Офіцери внутрішніх військ, які отримали фахову освіту 14–18 років тому, прослужили такий же час у військах, не можуть проходити службу під керівництвом молодих начальників та командирів, які прийшли на службу в останні 3–5 років. І викликано це не тим, що їм недостатньо професійного чи життєвого досвіду, щоб знайти спільну мову із керівниками, а тим, що суттєва різниця у поглядах поколінь призводить до невірної розуміння інтересів служби, ставлення до виконання своїх службових та професійних обов'язків, та і в цілому усвідомлення тієї відповідальності, яка покладається на військовослужбовців внутрішніх військ у зв'язку із виконанням присяги, дотримання дисципліни і законності. Ставлення молодих військовослужбовців до обов'язків військової служби з кожним поколінням стає все більш «холодним», мають місце випадки запізнь на службу, вживання перед службою та на службі алкоголю, недбалого ставлення, невиконання або й відкритої відмови виконання обов'язків.

Необхідно погодитися із тим, що правопорушення серед військовослужбовців мали місце і в царській армії, і в радянських військових формуваннях, створених після 1917 року. Переважна більшість таких порушень стосувалася міжособистісних конфліктів і не мала ознак, що свідчили б про їх закономірність та специфічний характер. Таким чином, лише з 60-х років ХХ століття у внутрішніх військах з'являються перші спроби вирішення міжособистісних конфліктів військовослужбовців кримінальним шляхом. До цього часу негативних соціальних явищ, пов'язаних із наявністю відповідних умов та причин до вчинення злочинів військовослужбовцями, не було.

Висновки. Отже, проведене узагальнення дозволяє нам визначити певні етапи формування причин та умов вчинення правопорушень і злочинів серед військовослужбовців внутрішніх військ. На наш погляд, умовно можна виділити 6 етапів, на яких відбувалося формування детермінант протиправної поведінки військовослужбовців: 1-й етап – часткова реорганізація військових підрозділів, що виконували схожі функції з сучасними внутрішніми військами, яка автоматично перенесла на радянську армію негативні явища царської армії (що існувала до Жовтневої революції 1917 року); 2-й етап – створення новітніх військових формувань для охорони та конвоювання, в яких почалася формуватися нерівність між військовослужбовцями та партійними керівниками і хибним розумінням правил побудови військ (1917–1918 роки); 3-й етап – створення військ НКВС, з певною спеціалізацією та чітко визначеними завданнями на забезпечення внутрішнього порядку та боротьби зі злочинністю, під час якого до військ потрапляли особи, які самі мали кримінальний досвід, але визнавалися постраждалими від царського режиму, були безпринципними, аморальними та мали необмежену жагу до влади (1918–1919 роки), 4-й етап – тривалий період розбудови українських внутрішніх військ та сталого їх розвитку, під час якого в

умовах жорсткої дисципліни, посиленої підозрюваності та політичної диктатури окремих керівників держави та військових начальників почала формуватися за допомогою корупційних зв'язків військова еліта, при її знищенні відбувалися процеси приховування фактів порушень дисципліни та закону, і відновлення на новому рівні більш витончених схем зловживань (1919–1984 роки), 5-й етап – період непередуманого скорочення внутрішніх військ на тлі розвалу сталої системи управління державою, нівелювання соціальних та людських цінностей, руйнування моральності та патріотизму, перетворення армії в джерело отримання прибутку та вирішення власних корисливих потреб (1985–1991 роки); 6-й етап – період хаотичного та непередуманого руйнування військ, практично повне зневажання принципів єдиноначальності та дисципліни на вищих рівнях, поєднане з вимогами на нижчих їх суворого дотримання, відкрите використання начальниками і командирами можливостей по службі та посаді для вирішення особистих проблем, покладання на внутрішні війська функцій, непридатних військам, насичення військовослужбовцями, що «не знайшли» себе в інших військових формуваннях (Збройних Силах України, Національній гвардії, Президентському полку охорони, спецпідрозділах правоохоронних органів тощо), були із них звільнені внаслідок професійної непридатності, службової недбалості, або від них просто позбулися, та призначення на ключові керівні посади (командирів військових частин, начальників управлінь та їх заступників) військовослужбовців, які за своїми моральними, діловими і професійними якостями не відповідають вимогам та здоровому глузду в результаті сталих корупційних схем та «підтримання» за грошові винагороди дилетантів на цих посадах (з 1991 року до цього часу).

На нашу думку, проведена періодизація є умовною, і кожен із зазначених етапів може скласти тематику самостійного наукового дослідження, який потребує узагальнення всіх процесів, що відбувалися в державі, їх вплив на руйнування моральності та патріотизму у внутрішніх військах України, та призвели до виникнення нового поняття «злочинність у правоохоронних органах».

Бібліографічні посилання

1. Темные стороны Германской армии // Братская помощь. – 1910. – № 7–8. – С. 94.
2. Хантіль М.Ф. Внутрішні війська МВС України: історія і сучасність. – 2-ге вид., доп. – К., 2008.
3. Скугаревский А. Недоразумения по поводу «Вы» или «Ты». // Разведчик. – 1905. – № 751. – С. 220; Кашин С. О дисциплине. // Офицерская жизнь. – 1906. – № 13. – С. 184.
4. Друцкой С.А. Военная дисциплина и способы ее улучшения в русской армии. // Разведчик. – 1905. – № 786.
5. Орловский С. Революционная законность и Красная Армия / Орловский С., Малкис В. – М., 1926.
6. Мальшницкий М.И. Психология нашего солдата // Военное дело. – 1919. – № 17–18. – С. 590.
7. Лунеев В.В. Советская криминология / Лунеев В.В. – М., 1978.

Дуйловский А. В., Шалгунова С. А. Историко-правовой обзор формирования детерминант совершения преступлений среди военнослужащих МВД Украины. Рассмотрены причины и условия совершения преступлений среди военнослужащих МВД Украины (национальной гвардии, внутренних войск) на основе анализа исторических процессов, происходящих в Украине с 1915 года по настоящее время.

Ключевые слова: *внутренние войска, национальная гвардия, причины и условия совершения преступлений, этапы формирования причин и условий, причины возникновения «дедовщины» и неуставных взаимоотношений между военнослужащими.*

Duylovsky O. V, Shalgunova S. A. Historical-legal review of the formation of determinants of committing crimes among military men of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. The authors have examined reasons and terms of committing crime among servicemen of internal troops of MIA of Ukraine, leaning against the analysis of historical processes what be going on in Ukraine from 1915 for present tense.

The conducted generalization allowed to distinguish the next stages of forming of reasons and terms of feasance of offences and crimes among servicemen of internal troops. Conditionally we are distinguish 5 stages. The 1th stage is partial reorganization of military subdivisions executing alike functions with modern internal troops, that automatically carried the negative phenomena of tsar's army (existing to October revolution 1917 year) on a soviet army; the 2th stage is creation of the newest military forming for a guard and escorting (1917-1918). The 3th stage is creation of troops of NKVD (1918-1919). Presence of specialization of military service and clearly certain tasks for providing of internal order and fight against criminality. At this time persons having criminal experience get in troops, but confessed by victims from tsar's mode. They were unprincipled, amoral and had unlimited thirst to power; the 4th stage is the protracted period of building of the Ukrainian internal troops and their steady development (1919-1984). In this period in the conditions of hard discipline increase to the suspiciousness, political dictatorship of separate leaders of the state and military chiefs a military elite (mainly, by means of corruption connections) began to be formed. At her elimination there were processes of concealment of facts of violations of discipline and law, and renewal at new level of more refined charts of abuses; the 5th stage is a period of hasty reduction of internal troops on a background disintegration of withstand control system by the state(1985-1991 years). Leveling of social and human values, destruction of morality and patriotism, converting of army into the source of receipt of acuests and satisfaction of own mercenary necessities; the 6th stage is a period of chaotic and hasty destruction of troops, practical complete trampling of principles of undivided authority and discipline on higher levels, connected with requirements from more sub-zero ranks of their adherence (from 1991 to present tense). In this period there is the open use by chiefs and commanders of possibilities on service and position for the decision of own vital problems; laying-on on the internal troops of functions uninherent to the troops; filling with of troops servicemen, that did not "find" itself in other military forming (Armed Forces of Ukraine, National household troops, Presidential regiment of guard, special divisions of law enforcement authorities) or such, that were discharged because of professional uselessness, official indifference, or from them simply got rid. Assigning for key leading positions (commanders of military parts, chiefs of managements and their deputies) of servicemen that on a level and quality of education, it is fallen short of the moral, business and professional qualities to the requirements and good sense as a result of withstand corruption charts and "maintenance" for the money rewards of dilettantes on these positions.

Assigning for key leading positions (commanders of military parts, chiefs of managements and their deputies) of servicemen that on a level and quality of education, it is fallen short of the moral, business and professional qualities to the requirements and good sense as a result of withstand corruption charts and "maintenance" for the money rewards of dilettantes on these positions.

Keywords: *internal troops, reasons and terms of committing crime, stages of forming of reasons and terms, destruction of control system by internal troops.*

Надійшла до редакції 21.03.2014

Кононенко Н. О.

здобувач

(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 343.985 : 343.343.3

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ ПІДОЗРЮВАНИХ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ХУЛІГАНСТВА, ЩО ВЧИНЕНЕ ПРИ ПРОВЕДЕННІ СПОРТИВНО-МАСОВОГО ЗАХОДУ

Висвітлено деякі аспекти розслідування хуліганства, що вчинене при проведенні спортивно-масового заходу. Акцентовано увагу на ролі і місці допиту підозрюваного у розкритті та розслідуванні досліджуваного злочину.

Ключові слова: хуліганство, допит, тактичне забезпечення, слідчі дії.

Постановка проблеми. Під час проведення спортивно-масових заходів досить часто трапляються випадки порушення громадського порядку та безпеки. Серед найбільш поширених суспільно небезпечних діянь у зазначених ситуаціях слід виділити хуліганство. У зв'язку з великою кількістю осіб, які можуть бути задіяні в його вчиненні, досить важливим є початковий етап розслідування. Слідчі (розшукові) дії в ньому функціонують у межах узгодженої цілісної системи, що направлена на збір, дослідження, оцінку і використання доказів та характеризується певним ступенем єдності в кримінально-процесуальному, морально-етичному, психологічному та організаційно-тактичному аспектах. У свою чергу, центральне місце на початковому етапі розслідування хуліганства, що вчинене при проведенні спортивно-масового заходу, займає допит підозрюваного.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вагомий внесок у розвиток допиту внесли такі відомі вчені як Т.В. Авер'янова, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, В.С. Кузьмічов, Є.Д. Лук'янчиков, М.І. Порубов, М.В. Салтевський та інші. Дослідженням питань допиту під час розслідування хуліганства займалися М.С. Бушкевич, М.М. Єфімов, В.І. Захаревський, А.А. Кузнецов, О.І. Овчаренко. Та в їх роботах не було приділено достатньої уваги організаційним і тактичним особливостям допиту підозрюваного під час розслідування хуліганства, вчиненого при проведенні спортивно-масового заходу. Доречно зазначити, що наше дослідження характеризує можливі варіанти поведінки слідчого при різних ситуаціях, що можуть скластися під час допиту підозрюваного.

Метою даної статті є визначення організаційно-тактичних особливостей допиту підозрюваного під час розслідування хуліганства, що вчинене при проведенні спортивно-масового заходу.

Для вирішення зазначеної мети, автором поставлені такі **завдання**:

1) визначити комплекс тактичних прийомів, що можуть використовуватися при допиті підозрюваного під час розслідування хуліганства, що вчинене при проведенні спортивно-масового заходу;

2) дослідити особливості та порядок їх застосування в ході проведення досліджуваної слідчої дії.

Виклад основного матеріалу. Однією з поширених слідчих дій на початковому етапі розслідування хуліганства, що вчинене при проведенні спортивно-масового заходу, є допит підозрюваного. Допит розглядається, на чому наголошував Р.С. Белкін, передусім, як інформаційний процес, що відбувається між слідчим та допитуваним [7, с. 97]. Це, мабуть, найскладніша й найвідповідальніша слідча дія. Напевно тому І.М. Якимов називав допит мистецтвом: таке велике значення для успіху допиту мають особисті якості слідчого [15, с. 305–307]. Адже вміло підготовлений і тактично правильно проведений, допит має велике значення хоча б тому, що показання людей у багатьох випадках пов'язані між собою, утворюють цілісну, логічно пов'язану систему доказів у справі, а по-друге, пояснюють і закріплюють інші докази, головним чином, документи, якими слідчий володіє вже на початковому етапі розслідування. При розслідуванні хуліганства, що вчинене при проведенні спортивно-масового заходу, допит також не втрачає своєї важливості.

У свою чергу, допит підозрюваного є одним із найскладніших. Це пояснюється тим, що слідчий володіє значно меншим обсягом інформації, ніж підозрюваний; більше того – така інформація має фрагментарний характер. Особливостями допиту підозрюваних при розслідуванні злочинів досліджуваного виду є: а) досить велика обізнаність допитуваного з матеріалами, які є в розпорядженні слідчого; б) нечаста присутність на допиті захисника.

Проведеним дослідженням встановлено, що 46 % слідчих ОВС визначають допит підозрюваних у вчиненні хуліганства при проведенні спортивно-масового заходу як джерело, з якого найчастіше була отримана значна кількість інформації. Вона сприяла встановленню істини, висуванню версій щодо особи злочинця та проведення подальших слідчих дій у кримінальних провадженнях, кваліфікованих за ст. 296 КК України.

При підготовці до будь-якої вербальної слідчої дії, як зазначає В.Г. Лукашевич, мають досліджуватися матеріали провадження та результати оперативно-розшукової діяльності в трьох основних напрямках: а) вивчення осіб, з якими належить спілкуватися; б) аналіз фактичних даних та зібраних у справі доказів; в) вивчення структури спілкування осіб, котрі цікавлять слідчого [8, с. 138]. Як вказує В.О. Коновалова, підготовка до допиту повинна включати вивчення матеріалів кримінальної справи; вивчення спеціальних питань; вивчення даних про особистість допитуваного; складання плану допиту [3, с. 39–53]. Більш докладно розглянемо деякі з них.

Обов'язковою умовою успішного проведення допиту підозрюваного є вивчення матеріалів кримінального провадження. Аналізу підлягають дані, як зазначає А.О. Крикунов, що містяться як у протоколах слідчих дій, так і в інших матеріалах справи. Це дозволяє виявити існуючі прогалини, розбіжності і суперечності під час розслідування та своєчасно вжити заходів щодо їх усунення [5, с. 25]. Невиконання зазначеної умови може вплинути на повноту, всебічність та об'єктивність розслідування та викликати необхідність проведення додаткових, повторних допитів, а також одночасних допитів двох або більше осіб.

Завдяки вивченню матеріалів кримінального провадження слідчий більш чітко може визначити предмет допиту, сформулювати запитання допитуваному, встановити коло осіб, які підлягають допиту, тощо. Загалом, цей захід, про що наголошує В.Ю. Шепітько, має на меті визначення предмета допиту, формулювання запитань допитуваному, визначення можливої тактичної лінії ведення допиту [6, с. 91–92].

Також необхідно проаналізувати слідчі дії, що були проведені на початковому етапі розслідування: огляд місця події, допити свідків тощо. Їх дослідження може бути корисним для висування версій щодо механізму учинених злочинів, а також інших обставин провадження.

Під час розслідування хуліганства, що вчинене групою правопорушників при проведенні спортивно-масового заходу, важливо з'ясувати характер злочинного угруповання і правильно визначити послідовність допиту кожного співучасника. В зазначених випадках допит підозрюваних найдоцільніше розпочинати з другорядних учасників, які у разі визнання своєї вини досить відверто розповідають про обставини хуліганства і роль кожного учасника. Проводячи аналіз отриманих показань, слідчий повинен звертати увагу на протиріччя між ними, а також на факти, стосовно яких спостерігається зіткнення інтересів підозрюваних. Адже їх можна використати при проведенні інших слідчих дій.

Потрібно зазначити, що під час допиту підозрюваних найчастіше слідчі допускають два істотних недоліки. Так, у деяких випадках слідчі нерідко обмежуються загальним визнанням вини з боку підозрюваного. В інших – під час допитів і в ході подальшого розслідування не завжди з належною повнотою встановлюються біографічні та інші відомості про підозрюваного, зокрема точний вік, сімейний стан, психологічні особливості тощо. У своєму дослідженні М.М. Єфімов виділяє такі обставини, які необхідно встановити під час допитів підозрюваних:

- дані про підозрюваного: сімейний стан, стан здоров'я, освіта, місце роботи, заохочення, стягнення, судимості і т.п.;
- чи знайомий він із потерпілим і в які має з ним стосунки;
- чи виникали конфліктні ситуації; що відомо підозрюваним про потерпілого, який він чинив опір та ін.;
- які конкретно хуліганські дії було учинено підозрюваним, за яких обставин, мотивів та метою;
- умисел хуліганських дій, тобто з якою метою і як оцінюють правопорушники свої дії, що примусило до їх вчинення;
- чи був підозрюваний тверезий чи перебував у стані алкогольного сп'яніння;
- з якого приводу, де, коли і з ким уживав спиртні напої;
- чи мав при собі зброю або які-небудь предмети, спеціально пристосовані для нанесення тілесних ушкоджень, якщо так, то які саме, де і коли їх придбав чи виготовив;
- чи чинив опір особам, що намагалися припинити його хуліганські дії, якщо так, то кому саме й у якій формі;
- яку шкоду, на його думку, він заподіяв своїми діями;

- його ставлення до своїх дій, їхня оцінка;
- чи вчинив він раніше які-небудь правопорушення або злочини і до якого виду відповідальності притягався;
- обставини, що пом'якшують чи обтяжують відповідальність: чи кається у вчиненому; як оцінює скоєний злочин; в якому стані знаходився, чи перебував у стані сп'яніння; чи мав при собі зброю; чи чинив опір представникам влади і громадськості [2, с. 89].

Вивченням кримінальних проваджень за даною категорією злочинів, нами встановлено, що допити підозрюваних спрямовувалися на з'ясування події злочину, обставин повідомлення, характер дій кожного співучасника – у 100 %; виявлення співучасників злочину – 52 %; з'ясування даних, що мають тактичне значення – 25 %; з'ясування причин та умов, що сприяли вчиненню злочину – 23 %. При цьому допит підозрюваних проводився: відразу після їх затримання – у 58 % випадків; більше одного разу – 31 %.

Тобто ще раз переконуємося у недостатньому рівні вивчення слідчими причин та умов, що сприяли вчиненню злочину. Також слушним є проведення допиту підозрюваного одразу після його затримання.

Під час проведення допиту слідчий, залежно від конкретної слідчої ситуації, вибирає найефективнішу тактичну позицію. Зрозуміло, що найбільш сприятливою для проведення допиту є безконфліктна ситуація. Вона має місце, коли підозрюваний бажає давати правдиві показання про всі обставини вчиненого злочину. Основними завданнями такого допиту, на чому наголошує А.Ф. Волобуєв, є: а) збереження безконфліктності; б) встановлення та фіксація показань у повному обсязі; в) створення умов для активізації пам'яті особи; г) деталізація показань; г) встановлення умов сприйняття та формування показань [1, с. 15–16].

У свою чергу, більш складною ситуацією допиту підозрюваного у вчиненні хуліганства є конфліктна, яка характеризується повним або частковим наданням неправдивих показань або відмовою від їх дачі. Як підмічає М.І. Порубов, результат допиту, що проводиться в умовах конфліктної ситуації, залежить від низки факторів: від наявності у слідчого достатньої інформації за тим чи іншим фактом; від гостроти конфлікту, який виник між слідчим та підозрюваним; від умов, у яких буде проходити спілкування з конфліктуючою особою; вміння слідчого застосовувати тактичні прийоми допиту та ін. [11, с. 129].

Але в усіх випадках під час допиту підозрюваного повинні використовуватися тактичні прийоми, спрямовані на виявлення неправди, які обираються слідчим у тій послідовності й у тому сполученні, який йому вбачається найбільш доцільним. До системи таких прийомів В.О. Коновалова відносить таке:

- постановка додаткових запитань;
- постановка деталізуючих запитань;
- постановка уточнюючих запитань;
- пред'явлення речових доказів;
- оголошення показань інших осіб;
- ознайомлення з протоколом огляду місця події;

- оголошення висновку експерта;
- оголошення результатів слідчого експерименту [4, с. 208].

У свою чергу М.П. Яблоков серед основних тактичних прийомів допиту підозрюваних розглядає такі:

- демонстрація перед допитуваним можливого механізму вчинення злочину;
- демонстрація доказів із роз'ясненням їх значення;
- створення уявлення про перебільшену поінформованість слідчого;
- приховування поінформованості слідчого від допитуваних;
- використання елементу раптовості [14, с. 153–156].

Слідчий може коригувати свою поведінку під час допиту залежно від динаміки психічного стану допитуваної особи. Тому основним тактичним прийомом, що повинен застосовуватися при допиті осіб, які підозрюються у вчиненні хуліганських дій під час проведення спортивно-масових заходів, є встановлення психологічного контакту. Психологічний контакт, на чому акцентує увагу М.І. Порубов, – це система взаємодії між особами під час спілкування, що заснована на довірі, за якої вони сприймають інформацію, яка виходить від кожного. Тому психологічний контакт повинен підтримуватися протягом усього допиту [10, с. 21–23]. У зв'язку з цим є зрозумілим, що для його встановлення можна застосовувати тактичні прийоми, зумовлені обставинами справи, особою злочинця, наявністю доказів тощо.

Допитуючи підозрюваного, який під час хуліганських дій чинив опір представнику влади або громадськості, працівнику міліції тощо, як зазначає М.І. Ніколайчик, необхідно уточнити: в який момент відбувся опір, чи супроводжувався він насильством або погрозою його застосування й у чому конкретно виразився; чи знав підозрюваний, кому він чинить опір [9, с. 16].

Ефективним тактичним прийомом викриття підозрюваного, який заперечує свою провину, є пред'явлення доказів. Він полягає у тому, як зазначає К.О. Чаплинський, що слідчий повідомляє підозрюваному про докази та інші матеріали, які викривають злочинців або спростовують їх показання, і демонструє їх у певній послідовності, визначаючи надалі позицію допитуваних як на допиті, так і під час усього розслідування [13, с. 244–245]. Серед доказів, що можна пред'явити особі, яка вчинила дії, кваліфіковані за ст. 296 КК України, М.М. Єфімов виділяє:

а) докази, що свідчать про його хуліганські дії або участь у хуліганстві (показання потерпілого і свідків, протокол огляду, висновок судово-медичної експертизи про тяжкість заподіяних ним тілесних ушкоджень; особисті предмети і документи, що він загубив на місці злочину, тощо);

б) докази, що свідчать про застосування або спробу застосування ним зброї або предметів, пристосованих для нанесення тілесних ушкоджень (зброя і предмети нападу, а також показання свідків щодо їх приналежності підозрюваному; висновок криміналістичної експертизи про те, що виявлені на зброї відбитки пальців належать підозрюваному, і т.д.);

в) документи, що характеризують особу допитуваного як хулігана (довідки про приводи, судимості, постанови про притягнення до адмініст-

ративної відповідальності за дрібне хуліганство, характеристики і т.п.) [2, с. 101].

При допиті підозрюваних у вчиненні хуліганських дій може застосовуватися приховування межі поінформованості слідчого. Приховуючи поінформованість, на чому наголошує К.О. Чаплинський, слідчий створює інформаційний вакуум, при якому аналізує наявні відомості, які заперечуються хуліганом і змушує їх взяти ініціативу на себе [12, с. 130–131]. Цей тактичний прийом надає можливість слідчому дійти висновку про лінію поведінки, яку обрав злочинець. У разі вчинення хуліганства групою осіб умисне замовчування фактів породжує у допитуваних нерозуміння, особливо коли вони очікують повідомлення будь-яких даних, аби орієнтуватися у своїй подальшій поведінці. Під час проведення спілкування більшість слідчих вказали, що застосовують такий прийом у практичній діяльності і вважають його найефективнішим, на відміну від інших.

Створення уявлення про інформованість слідчого, як зазначає К.О. Чаплинський, залишається основним тактичним прийомом за наявності доказів, які мають істотні прогалини на момент допиту [12, с. 130–131]. У справах про хуліганство даний тактичний прийом може бути застосований за наявності групи осіб, що вчинили суспільно небезпечне діяння. Адже шляхом демонстрації поінформованості слідчого про певні епізоди діяльності групи у хуліганів створюється таке враження, що хтось з їхніх співучасників дав розгорнуті показання. Поінформованість можна продемонструвати як обізнаність про зв'язки та способи життя допитуваних осіб, так і про причини відмови свідків (потерпілих) від давання показань тощо.

Висновки. Таким чином, допит підозрюваних є однією з найбільш інформаційноємних слідчих дій при розслідуванні хуліганства, що вчинене при проведенні спортивно-масового заходу. У ході допитів розглядуваної категорії осіб слідчими з'ясовуються обставини події злочину, повідомлення, характер дій кожного співучасника, дані, що мають тактичне значення. Застосування тактичних прийомів є обов'язковим для найбільш ефективного проведення досліджуваної слідчої дії.

Бібліографічні посилання

1. *Волобуєв А.Ф.* Тактика допиту : лекція / Волобуєв А.Ф. – Х., 1997.
2. *Єфімов М.М.* Організація і тактика розслідування хуліганства : навч.-практ. посібник / М.М. Єфімов. – Дніпропетровськ, 2013.
3. *Коновалова В.Е.* Допрос: тактика и психология : учебное пособие / Коновалова В.Е. – Х., 1999.
4. *Коновалова В.Е.* Убийство: искусство расследования / Коновалова В.Е. – Х., 2001.
5. *Крикунов А.Е.* Расследование хулиганства : лекция / Крикунов А.Е. – К., 1978.
6. Криминалистика. Криминалистическая тактика и методика расследования преступлений : учебник / под ред. В.Ю. Шепитько. – Х., 2001.
7. *Лившиц Е.М.* Тактика следственных действий / Лившиц Е.М., Белкин Р.С. – М., 1997.
8. *Лукашевич В.Г.* Криминалистическая теория общения: постановка проблемы, методика исследования, перспективы использования : монография / Лукашевич В.Г. – К., 1993.
9. *Николайчик Н.И.* Методика расследования хулиганства : лекция / Николайчик Н.И. – Минск, 1985.
10. *Порубов Н.И.* Допрос / Порубов Н.И. – Минск, 1968.

11. *Порубов Н.И.* Тактика допроса на предварительном следствии : учебное пособие / Порубов Н.И. – М., 1998.
12. *Чаплинский К.О.* Тактика проведения окремих слідчих дій : монографія / К.О. Чаплинський. – Дніпропетровськ, 2006.
13. *Чаплинский К.О.* Тактичне забезпечення проведення слідчих дій : монографія / К.О. Чаплинський. – Дніпропетровськ, 2010.
14. *Яблоков Н.П.* Криминалистика в вопросах и ответах : учебное пособие / Яблоков Н.П. – М., 2000.
15. *Якимов И.Н.* Криминалистика : руководство по уголовной технике и тактике. Издание НКВД РСФСР / Якимов И.Н. – М., 1925.

Кононенко Н. А. Особенности проведения допроса подозреваемых во время расследования хулиганства, совершенного при проведении спортивно-массового мероприятия. Рассмотрены некоторые аспекты расследования хулиганства, совершенного во время проведения спортивно-массового мероприятия. Акцентировано внимание на роли и значении допроса подозреваемого в процессе раскрытия и расследования исследуемого преступления.

Ключевые слова: хулиганство, допрос, тактическое обеспечение, следственные действия.

Kononenko N. A. Features of questioning suspects in the investigation of hooliganism committed during mass sports events. The article deals with the analysis of some aspects of the investigation of hooliganism committed during the conducting of sports-mass actions. Attention was focused on the role and place of the interrogation of the suspect in disclosing and investigation of the investigated crime.

The cases of violation of public order and security are quite frequent during the sports events. Among the most common socially dangerous acts in these situations you should allocate hooliganism. Due to the large number of persons who may be involved in its commission, it is very important initial stage of investigation. Investigative actions operate within a coherent holistic system, which aims to collect, research, evaluation and use of evidence and is characterized by a certain degree of unity in the criminal procedure, ethical and moral, psychological and organizational and tactical aspects. In turn, the central place at the initial stage of the investigation of hooliganism committed when conducting of sports-mass actions, takes the interrogation of the suspect.

One of the common investigative actions at the initial stage of the investigation of hooliganism committed when conducting of sports-mass actions, is the interrogation of the suspect. Interrogation is regarded primarily as an information process that occurs between the investigator and questioned. Perhaps, it is the most complex and responsible investigative action. Skillfully prepared and tactically correct, the interrogation is of great importance, though, because the testimony of people in many cases linked together to form a coherent logically bound system of evidence in the case, and secondly, to explain and reinforce other evidence, mainly the documents, which the investigator has owned for at the initial stage of the investigation. During the investigation of hooliganism committed when conducting of sports-mass actions, examination also does not lose its importance.

In turn, the interrogation of the suspect is one of the most difficult. This is because the investigator has a much smaller amount of information than the suspect; such information is fragmented. Peculiarities of the interrogation of the suspects in the investigation of such crimes are: a) increased awareness of the interviewee with the materials, which is available to the investigator; b) liquid presence the defender at the interrogation.

The interrogation of suspects is one of the most riched of information investigative actions in the investigation of hooliganism committed during the sports-mass actions. During interrogation of one category of persons investigators clarified the circumstances of a crime, the message, the nature of activities of each partner, the data have tactical value. The mandatory application of tactical techniques for the most effective conduct of the investigated part of the investigation.

Keywords: hooliganism, interrogation, tactical support, investigating actions.

Надійшла до редакції 10.02.2014

Омельченко О. С.

здобувач

*(Харківський національний
університет внутрішніх справ)*

УДК 343.985

КООРДИНАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ВЗАЄМОДІЯ ПІДРОЗДІЛІВ ОВС З ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ УКРАЇНИ У ПРОТИДІЇ ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ

Розглянуто питання координації діяльності та взаємодії підрозділів ОВС з правоохоронними органами України у протидії організованій злочинності. Висвітлено роль Генеральної прокуратури в координації діяльності підрозділів ОВС, Служби безпеки України, податкової міліції, Державної митної служби, а також наведено найбільш ефективні форми взаємодії між ними.

Ключові слова: *координація, взаємодія, протидія організованій злочинності, правоохоронні органи.*

Постановка проблеми. Координація діяльності у протидії злочинності є об'єктивною необхідністю існування системи правоохоронних органів. Від неї залежить ефективність взаємодії правоохоронних органів у боротьбі зі злочинністю. Координація повинна сприяти забезпеченню цілеспрямованості й ефективності заходів протидії організованій злочинності, вибору єдиного підходу до вирішення різнопланових організаційних і процесуальних питань; усуненню дублювання у діяльності правоохоронних органів; створенню можливості об'єднання зусиль з метою досягнення високої результативності шляхом найменших затрат; підвищенню гарантій законності та іміджу правоохоронних органів у суспільстві.

У масштабах України координацію діяльності правоохоронних органів і інших відомств з питань протидії організованій злочинності здійснює Генеральна прокуратура, Рада національної безпеки і оборони України, Кабінет Міністрів України, міністерства і відомства. На державному рівні протидія організованій злочинності передбачає: координацію і сприяння діяльності органів, які беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю; розробку стратегії і рекомендацій щодо тактики оперативно-розшукової діяльності у сфері протидії організованій злочинності; організацію співробітництва з відповідними органами інших держав та міжнародними установами; підготовку щорічних і спеціальних доповідей (інформації) про стан організованої злочинності в Україні, основні напрямки та результати боротьби з нею і внесення їх на розгляд Президента України та Верховної Ради України; вирішення питань, пов'язаних з правовим регулюванням оперативно-розшукової діяльності на рівні підготовки проектів законів, постанов уряду, інших підзаконних актів, та їх прийняття і реалізації [1, с. 305].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. На монографічному рівні проблеми координації діяльності та вза-

емодії правоохоронних органів, що здійснюють боротьбу з організованою злочинністю, досліджували українські вчені: О. М. Бандурка, В. Т. Білоус, А. А. Глієвий, М. В. Корнієнко, Г. А. Матусовський, С. М. Піскун, В. Д. Пчолкін, В. Ю. Шепітько та ін. [1–8]. Аналіз наукових праць з цього питання показав, що у юридичній науці координацію розуміють як одну з функцій управління, змістом якої є забезпечення упорядкованих взаємозв'язків між організаціями, ділянками та учасниками виробництва й управління з метою узгодження дій щодо реалізації рішень, об'єднання спільних зусиль у вирішенні загальних завдань. Сам термін «координація» походить від латинських слів «со» – разом і «ordinatio» – упорядкування, тому за своєю суттю він означає не просте узгодження, а вироблене і встановлене спільно з декількома самостійно існуючими системами. Таке узгодження може здійснюватися самими системами (підсистемами) у процесі їх функціонування, а може бути результатом діяльності певного органу [9, с. 76–77].

До основних складових управління правоохоронними органами В. Т. Білоус відносить такі форми координації: засідання Координаційного комітету з питань боротьби з корупцією і організованою злочинністю при Президентові України та координаційні наради працівників правоохоронних органів усіх рівнів; спільні засідання колегій, оперативні наради; обмін інформацією, спільні виїзди в регіони (області, райони) для надання допомоги; створення спільних слідчо-оперативних груп; запровадження і використання єдиних банків даних; взаємне використання можливостей підготовки кадрів; проведення спільних семінарів, конференцій; розробку і здійснення спеціальних операцій; видання методичних рекомендацій та інших організаційно-розпорядчих документів, що стосуються здійснення боротьби з організованою злочинністю [2, с. 93].

Аналізуючи наведений перелік форм координації, можна погодитися з А. А. Глієвим, який визначає координацію «взаємодією по вертикалі», а безпосередню взаємодію – «взаємодією по горизонталі». Він також вважає, що координація є невід'ємною частиною управлінського процесу, а взаємодія між оперативно-розшуковими підрозділами виникає тоді, коли оперативно-розшукову задачу неможливо якісно і в повному обсязі виконати силами і засобами одного підрозділу в необхідний термін [3, с. 33].

Що стосується взаємодії, то вчені-криміналісти розглядають її як вищий ступінь консолідації сил і засобів правоохоронних органів, наділених законом відповідними повноваженнями. В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та інші вважають, що взаємодія у процесі розкриття і розслідування злочинів являє собою узгоджену діяльність різноманітних ланок однієї або декількох організованих систем, спрямовану на досягнення спільної мети з найменшими витратами сил, засобів і часу [8, с. 279].

Мета публікації полягає у проведенні аналізу поглядів науковців на сутність та форми координації діяльності і взаємодії правоохоронних органів, а також нормативно-правового регулювання цієї діяльності у протидії організованій злочинності в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 3 ст. 29 Закону Укра-

їни «Про прокуратуру», діяльність із протидії злочинності координується Генеральною прокуратурою України [10]. Координація діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції вважається одним із головних пріоритетів у роботі прокурорів усіх рівнів. Організаційне забезпечення координаційних заходів під головуванням Генерального прокурора України та прокурорів обласного рівня з питань протидії злочинності покладено на Головне управління нагляду за додержанням законів у кримінальному провадженні, а з питань протидії корупції – на Головне управління нагляду за додержанням законів спецпідрозділами та іншими органами, які ведуть боротьбу з організованою злочинністю і корупцією, та відповідні структурні підрозділи апаратів, а під головуванням заступників Генерального прокурора України та заступників прокурорів обласного рівня – на відповідні самостійні структурні підрозділи.

Згідно з наказом Генерального прокурора України від 1 січня 2013 року № 1/1 гн «Про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції», на прокуратуру покладено обов'язки із забезпечення законності в діяльності міліції під час здійснення оперативно-розшукової діяльності та досудового розслідування [11].

На думку В.М. Піскуна, головними завданнями-функціями органів прокуратури є координація діяльності оперативних підрозділів при застосуванні гласних і негласних оперативно-розшукових заходів з метою боротьби зі злочинністю та всебічний контроль за ними з метою недопущення та припинення (у разі необхідності) порушень діючого законодавства, відновлення порушених прав і свобод фізичних та юридичних осіб, а також відшкодування матеріальної та моральної шкоди, яка була завдана особам у разі неправомірних дій оперативних працівників [6, с. 49].

Координаційна діяльність органів прокуратури, що здійснюють процесуальне керівництво на стадії досудового розслідування при проведенні слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, передбачає інтегрування зусиль останніх для контролю за правомірністю цих дій, законними підставами їх проведення, додержанням законності при застосуванні негласних оперативно-технічних засобів тощо. Тобто координуюча діяльність протікає таким чином, що при її здійсненні інтегруються організаційні, методичні й тактичні аспекти, поєднується наукова організація цієї діяльності з практичним використанням сил, засобів та заходів, що є в арсеналі правоохоронних органів [12].

Основним критерієм оцінки ефективності координаційної діяльності прокурорів вважається реальний вплив на покращання стану протидії злочинності та корупції, підвищення ефективності їх профілактики, захист прав і свобод громадян та інтересів держави від злочинних посягань, у тому числі щодо відшкодування завданих їм збитків, рівень довіри громадськості до органів прокуратури та правоохоронних органів.

Серед державних правоохоронних органів спеціального призначення, які забезпечують державну безпеку, важливу роль у протидії організованій злочинності відіграє Служба безпеки України. На неї покладено у межах визначеної законодавством компетенції захист державного суверенітету,

конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, протидія корупції та організованій злочинності. Згідно зі ст. 8 Закону України «Про Службу безпеки України», вона взаємодіє з державними органами, підприємствами, установами, організаціями та посадовими особами, які сприяють виконанню покладених на неї завдань [13].

Відповідно до ст. 16 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», з метою забезпечення ефективної взаємодії правоохоронних органів у протидії організованій злочинності, розроблено та затверджено «Інструкцію про взаємодію правоохоронних органів у сфері боротьби з організованою злочинністю» [14]. Ця Інструкція визначає порядок взаємодії спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю Міністерства внутрішніх справ України та Служби безпеки України під час виконання покладених на них законодавством завдань у сфері боротьби з організованою злочинністю [15].

Завдання такої взаємодії полягає в посиленні протидії організованим злочинним угрупованням, у тому числі міжрегіонального та транснаціонального характеру, створеним на етнічній основі, які мають корумповані зв'язки, а також у попередженні, виявленні й розслідуванні злочинів, учинених організованими злочинними групами і злочинними організаціями. Реалізація цього завдання досягається проведенням спільного аналізу стану, структури організованої злочинності, причин і умов, що сприяють діяльності організованих груп, прогнозування тенденцій поширення організованої злочинності; обміном оперативною інформацією, що становить інтерес для боротьби з організованою злочинністю; розробкою й реалізацією спільних планів у сфері боротьби з організованою злочинністю, а також проведенням узгоджених оперативно-розшукових, профілактичних та інших заходів. Підготовка та проведення таких спільних заходів проводиться за рішенням керівників зацікавлених підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю та корупцією після аналізу криміногенної обстановки, наявних сил та засобів. Обмін оперативною інформацією між спеціальними підрозділами по боротьбі з організованою злочинністю органів внутрішніх справ і Служби безпеки України під час проведення спільних заходів здійснюється за наявності оперативно-розшукової справи або кримінального провадження та за письмовим розпорядженням керівників відповідних спеціальних підрозділів.

Підготовка спільних заходів, спрямованих на протидію організованій злочинності, повинна передбачати:

- здійснення оперативно-розшукових та інших заходів, спрямованих на перевірку наявної інформації стосовно організованих злочинних груп та злочинних організацій, документування їх протиправної діяльності, відпрацювання економічного підґрунтя та зв'язків;
- створення спільних оперативних груп для здійснення необхідних оперативно-розшукових заходів;
- вивчення можливої тактики дій учасників злочинних угруповань та

розроблення відповідних заходів протидії, зокрема організації безпеки особового складу, задіяного для участі у проведенні спеціальних операцій;

- проведення спільних нарад й розроблення планів спеціальних операцій;

- проведення спільних рекогносцировок місцевості і об'єктів у районах ймовірних дій, розстановка особового складу та забезпечення функціонування органів управління.

За потреби планування і координації дій задіяних сил та засобів у районах проведення спільних заходів необхідно створювати спільні оперативні штаби. З метою вдосконалення механізму взаємодії створюється централізований банк даних для збирання, накопичення, оброблення та подальшого використання інформації про прояви організованої злочинності. У зв'язку з цим підлягає систематичному обміну узагальнена аналітична інформація щодо протиправної діяльності організованих груп, їх впливу на соціальні, економічні і політичні процеси в державі.

Практика протидії організованій злочинності свідчить про те, що в «чистому» вигляді окремі злочини, боротьбу з якими віднесено до компетенції підрозділів ОВС, здійснюються досить рідко. Практично будь-які злочини в економічній сфері, фінансово-господарські зловживання, прояви корупції, кримінальні розборки, вбивства на замовлення та багато інших корисливо-насильницьких діянь завжди прямо чи побічно поєднані з ухилянням і приховуванням доходів від оподаткування. Відстеження податково-фінансової ситуації стосовно фізичних і юридичних осіб часто дозволяє прогнозувати розвиток криміногенної обстановки і на ранній стадії виявляти передумови до скоєння тяжких злочинів. Успішне розв'язання цих завдань багато в чому залежить від взаємодії оперативних підрозділів ОВС з підрозділами податкової міліції.

Згідно із Законом України «Про Державну податкову службу в Україні» [16], податкова міліція відповідно до покладених на неї завдань: здійснює оперативно-розшукову діяльність, а також проводить досудове розслідування в межах своєї компетенції, вживає заходів щодо відшкодування заподіяних державі збитків; виявляє причини й умови, що сприяли скоєнню злочинів та інших правопорушень у сфері оподаткування.

Взаємодія оперативних підрозділів ОВС із відповідними підрозділами податкової міліції може здійснюватися у ході оперативно-розшукової діяльності щодо виявлення осіб і фактів, які становлять оперативний інтерес, при проведенні цільових оперативно-профілактичних операцій та комплексних оперативно-профілактичних відпрацювань, у ході оперативних перевірок, пов'язаних з документуванням і проведенням слідчих (розшукових) дій.

Вважаємо, що для підвищення ефективності протидії організованій злочинності підрозділам ОВС і податкової міліції слід застосовувати такі форми взаємодії:

- проведення регулярних робочих зустрічей співробітників для координації зусиль щодо попередження і припинення протиправної діяльності;

- створення із представників ОВС і податкової міліції на місцях

постійно діючих координаційних робочих груп;

- взаємне використання можливостей конфіденційного співробітництва і оперативно-технічних засобів;

- залучення співробітників взаємодіючих підрозділів до проведення окремих оперативно-розшукових заходів;

- спільна робота співробітників ОВС і податкової міліції в рамках конкретної оперативно-розшукової справи;

- використання можливостей податкової міліції для здійснення оперативних комбінацій, оперативних обліків ОВС, а також банків даних щодо зв'язків суб'єктів господарської діяльності з організованими злочинними угрупованнями.

Працівники податкової міліції з ініціативи співробітників ОВС можуть: ознайомитися з документами й уточнити той чи інший зазначений факт, забезпечити збереження документів шляхом їх вилучення на законних підставах, викликати громадянина під легендованим приводом для надання пояснень, разом із працівниками міліції провести зашифроване опитування або одержати пояснення про факти, що викликали оперативний інтерес.

Погоджені дії з податковою міліцією можуть бути здійснені і при документуванні фактів хабарництва, вчинених працівниками податкових інспекцій, у виявленні яких зацікавлені обидві служби.

Великі можливості у вирішенні завдань протидії організованій злочинності має Державна митна служба України [17], яка забезпечує реалізацію державної політики у сфері митної справи.

Держмитслужба України з метою виконання покладених на неї завдань взаємодіє з іншими центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, а також з відповідними органами іноземних держав. Взаємодіючи з оперативними підрозділами органів внутрішніх справ, Держмитслужба України має можливість:

- надавати необхідну допомогу під час проведення оперативно-розшукових заходів у зоні митного контролю, у тому числі контрольованого постачання, з метою виявлення, попередження, припинення, розкриття злочинів і встановлення осіб, що їх готують або вчинили, забезпечення кримінального судочинства, а також отримання інформації про події або дії, що створюють загрозу державній, військовій, економічній або екологічній безпеці України;

- здійснювати взаємний обмін інформацією про правопорушення і злочини, виявлені у ході проведення валютного й експортного контролю, а також про дотримання порядку надання підприємствам права експорту стратегічно важливих сировинних товарів, їх квотування і ліцензування;

- спільно використовувати відомчі банки даних про учасників зовнішньоекономічних операцій, про виявлені з їх боку правопорушення, зв'язки з кримінальними і корумпованими елементами і т. ін;

- при здійсненні контролю не допускати контрабандного вивезення за межі митної території держави давальницької сировини та готової продукції, виготовленої на підприємствах України.

У даний час, коли спостерігається підвищення організованості, про-

фесіоналізму і мобільності злочинців, їх поінформованості щодо тактики і методів роботи правоохоронних органів, необхідність взаємодії і координації їх діяльності набуває особливої актуальності.

Висновок. Таким чином, можна констатувати, що координація діяльності підрозділів ОВС з іншими правоохоронними органами створює необхідну передумову для протидії організованій злочинності. Вона здійснюється з метою створення оптимальних умов для повного й об'єктивного процесу виявлення, припинення і розкриття злочинів. Координація діяльності і взаємодія між правоохоронними органами є одним із резервів підвищення ефективності протидії злочинності.

Бібліографічні посилання

1. *Бандурка О.М.* Теорія і практика оперативно-розшукової діяльності : монографія / О.М. Бандурка. – Х., 2012.
2. *Білоус В. Т.* Координація боротьби з економічною злочинністю : монографія / В. Т. Білоус. – Ірпінь, 2002.
3. *Глієвий А. А.* Взаємодія кримінальної міліції та оперативних підрозділів Державного департаменту України з питань виконання покарань в боротьбі зі злочинністю : дис. канд. юрид. наук : 21.07.04 / Глієвий Андрій Анатолійович. – Х., 2003.
4. *Корнієнко М. В.* Організована злочинність в Україні : сучасний стан, кримінологічна характеристика, заходи протидії : монографія // М.В. Корнієнко. – К., 2004.
5. *Матусовський Г. А.* Правоохоронні органи у боротьбі з організованою злочинністю: компетенція та взаємодія / Г. А. Матусовський, Є. В. Бодянський, О. П. Бушан та ін. // Питання боротьби зі злочинністю. – 1998. – № 2. – С. 19–61.
6. *Піскун С. М.* Прокурорський нагляд за дотриманням законності в оперативно-розшуковій діяльності ОВС України: дис. ... канд. юрид. наук. : 21.07.04 / Піскун Святослав Михайлович. – Х., 2003.
7. *Пчолкін В. Д.* Розкриття злочинів у харчовій промисловості : монографія / В. Д. Пчолкін. – Одеса, 2005.
8. *Криміналістика : підручник / В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін. / за ред. В.Ю. Шепітька.* – 4-те вид., перероб. і доп. – Х., 2008.
9. *Социальное управление : словарь / под ред. В.И. Добренькова, И.М. Слепенкова.* – М., 1994.
10. Про прокуратуру : Закон України № 1789-ХІІ від 5.11.1991 р. // ВВР України. – 1991. – № 53. – Ст. 793.
11. Про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції : Наказ Генерального прокурора України № 1/1 гн від 1.01.2013 р. / Офіційний веб-портал Генеральної прокуратури України. – Режим доступу: www.gp.gov.ua
12. Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затверджена Наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5.
13. Про службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 р. № 2229-ХІІ // ВВР України. – 1992. – № 27. – Ст. 382.
14. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30.06.1993 р. № 3341-ХІІ // ВВР України. – 1993. – № 35. – Ст. 358.
15. Інструкція про взаємодію правоохоронних органів у сфері боротьби з організованою злочинністю, затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України та Центрального управління Служби безпеки України від 10.06.2011 р. № 317/235.
16. Про Державну податкову службу в Україні : Закон України № 509-ХІІ від 04.12.1990 р. // ВВР України. – 1991. – № 6. – Ст. 37.

17. Положення «Про Державну митну службу України», затверджене Указом Президента України № 1582/2011 від 12 травня 2011 року
// <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/582/2011>.

Омельченко А.С. Координация деятельности и взаимодействие подразделений ОВД с правоохранительными органами Украины в противодействии организованной преступности. Рассмотрены вопросы координации деятельности и взаимодействия подразделений ОВД с правоохранительными органами Украины при противодействии организованной преступности. В частности, освещена роль Генеральной прокуратуры в координации деятельности подразделений ОВД, Службы безопасности Украины, налоговой милиции, Государственной таможенной службы, а также приведены наиболее эффективные формы взаимодействия между ними.

Ключевые слова: координация, взаимодействие, противодействие организованной преступности, правоохранительные органы.

Omelchenko O. S. Coordination of activities and interaction of the internal affairs units with law enforcement agencies of Ukraine in combating organized crime. The author has considered problems of coordination and interaction between internal affairs units with law enforcement agencies of Ukraine in combating organized crime. In particular, the analysis of scientists' views on the nature and forms of coordination and interaction between law enforcement agencies, as well as legal regulation of this activity to combat organized crime in modern conditions has been made. The author has highlighted the role of the General Prosecutor's Office, in coordination of law enforcement activities. The most effective forms of interaction between departments of the Interior, the Security Service of Ukraine, the tax militia, the State Customs Service have been exposed.

The main criterion for evaluating the effectiveness of coordination activities, according to the author, is the real impact on the improvement of combating crime and corruption, enhancing the role of prevention, protection of the rights and freedoms of citizens from criminal attacks. The author believes that the coordination of law enforcement creates the necessary prerequisites for combating organized crime. Coordination of activities and interaction are carried out in order to create optimal conditions for the full and objective process to detect, prevent and solve crimes.

Keywords: coordination, interaction, combating organized crime, law-enforcement agencies.

Надійшла до редакції 25.03.2014

Онофрейчук А. Д.

аспірант

(Національна академія Служби безпеки України)

УДК 343.985

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВАДЖЕННЯ ОПЕРАТИВНОЇ ЗАКУПКИ В УКРАЇНІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

На підставі аналізу положень чинного законодавства у сфері кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності України визначено сутність та зміст оперативної закупки. Зосереджено увагу на організаційно-правових основах та тактиці її провадження.

Ключові слова: Кримінальний процесуальний кодекс України, оперативно-розшукова діяльність негласні слідчі (розшукові) дії, контроль за вчиненням злочину, оперативна закупівля.

Постановка проблеми. Формування правової держави потребує перебудови усієї правоохоронної системи, що неможливо без теоретико-прикладного осмислення її сутності та змісту. Поряд з цим аналіз світової практики протидії транснаціональній злочинності свідчить про те, що її виявлення, попередження та припинення потребує застосування адекватних реальним загрозам форм, методів, сил, засобів, здатних вирішувати стратегічні та тактичні задачі оперативно-розшукової діяльності.

Прийняття в Україні Кримінального процесуального кодексу у 2012 році відкрило новий етап у правовому регулюванні досудового розслідування на території усього пострадянського простору, оскільки він вбирає в себе прогресивний світовий досвід організації діяльності державних органів із протидії протиправній діяльності та встановлює детальну правову регламентацію провадження як гласних, так і негласних слідчих (розшукових) дій, спрямованих на їх розслідування. Слід зазначити, що новий КПК органічно пов'язаний із оперативно-розшуковим законодавством та вносить докорінні зміни в організаційно-правові основи провадження та реалізації оперативно-розшукових заходів та методів, до яких належить і оперативна закупка.

Мета статті полягає в аналізі організаційно-правових основ провадження оперативної закупки в Україні, виявленні проблемних питань та виробленні пропозицій щодо їх удосконалення.

Досягнення зазначеної мети зумовлює вирішення таких завдань: 1) аналіз правового регулювання оперативної закупки на сучасному етапі; 2) аналіз визначення та мети проведення оперативної закупки; 3) порівняльно-правовий аналіз провадження оперативної закупки в Україні та інших країнах.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблема протидії організованій злочинності виступає предметом досліджень багатьох науковців як на національному, так і міжнародному рівнях. Так, зазначену наукову проблему було розглянуто у наукових працях Л.В. Багрій-Шахматова, Ю.В. Бауліна, В.І. Борисова, В.Г. Бурчака, В.О. Глушкова, В.В. Голіна, Н.О. Гуторова, О.М. Джужі, О.Ф. Долженкова, А.П. Закалюка, О.Г. Кальмана, О.О. Кваці, М.І. Камлика, І.П. Козаченка, О.М. Костенка, В.К. Лисиченка, В.П. Меживого, К.А. Мулика, Д.Й. Никифорчука, І.В. Сервецького, В.В. Сташиса, З.Р. Сулемайнова, В.Я. Тація, В.П. Тихого, О.Н. Ярмиша та ін.

Проте у зв'язку із застосуванням норм нового Кримінального процесуального кодексу України, який вніс докорінні зміни в організацію окремих елементів системи оперативно-розшукової діяльності, правові основи оперативної закупки досліджені фрагментарно та потребують ґрунтовного наукового дослідження. Крім того, аналіз наукових досліджень організаційно-правових основ оперативної закупки дозволяє дійти висновку щодо неоднозначності тлумачення сутності, змісту, мети та визначення оперативної закупки, порядку її процесуального проведення та відповідного оформлення результатів. Такому стану речей сприяють також і норми чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу. В Україні проведення оперативної закупки здійснюється згідно з положеннями статті 271 Кримінального процесуального кодексу України у порядку, визначеному нормативно-правовими актами Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Державної митної служби України, зареєстрованими у Міністерстві юстиції України.

Положення статті 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» надають право оперативним підрозділам проводити контрольовану і оперативну закупку товарів, предметів та речовин, у тому числі заборонених для обігу, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форми власності з метою виявлення та документування фактів протиправних діянь.

При цьому слід зазначити, що національний законодавець, теоретики, представники правоохоронних органів, юристи, громадські діячі тощо не виробили єдиного підходу до визначення змісту оперативної закупки. Так, положення чинного Кримінального процесуального кодексу України та спільного наказу, затвердженого Генеральною прокуратурою України, Міністерством внутрішніх справ України, Службою безпеки України, Адміністрацією державної прикордонної служби України, Міністерством фінансів України, Міністерством юстиції України від 16 листопада 2012 року № 114/1042/516/1199/936/1687/5 «Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні», визначають, що оперативна закупка полягає в імітації придбання або отримання, у тому числі безоплатного, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форм власності товару, обіг якого обмежений чи заборонений законодавством, з метою викриття і документування факту вчинення злочину та особи, яка його вчинила.

Проект Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 2008 року, розроблений Г. Москалем, визначає оперативну закупівлю як оперативно-розшуковий захід, який полягає в моделюванні ситуації удаваної угоди щодо придбання за плату в особи, що обґрунтовано підозрюється у вчиненні злочину, товарів і послуг заборонених для обігу, також предметів, які є засобами вчинення злочину, з метою виявлення та документування фактів протиправних діянь.

Положення Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» визначають оперативну закупку як операцію щодо придбання наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів та відносять до заходів протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, проте не розкривають суті та змісту даного негласного розшукового заходу.

Поряд з цим, відповідно до положень ст. 271 чинного КПК України, оперативна закупка визначається як одна із форм контролю за вчиненням злочину, що є різновидом негласних слідчих (розшукових) дій.

Окремі вчені-дослідники проблем оперативно-розшукової діяльності, серед яких І.Р. Шинкаренко, З.Р. Сулейманова, І.І. Мусієнко та інші, відно-

сять оперативну закупку до методів ОРД. Так, З.Р. Сулейманова розглядає оперативну закупку як метод, який включає комплекс оперативно-розшукових та інших дій, що забезпечують придбання заборонених / обмежених в обігу населення товарів, предметів, речовин та документування протиправної діяльності осіб, підозрюваних у вчиненні злочинів, з метою їх викриття.

Отже, аналіз наукових підходів до визначення оперативної закупки свідчить про те, що її визначають як «метод», «захід», «операція». Таке різноманіття підходів до визначень сутності оперативної закупки зумовлене недостатньою розробленістю теоретико-правового підходу до вирішення проблеми, а також відсутністю єдиного підходу до вироблення мети оперативної закупки як на законодавчому, так і науковому рівнях. Перш за все звертає на себе увагу надто широке формулювання мети оперативної закупки як у Законі України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними», так і в юридичній літературі.

Так, відповідно до ст. 5 зазначеного вище Закону, метою оперативної закупки є «...одержання доказів злочинної діяльності, пов'язаної з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів». Схоже визначення запропоновано у науково-практичному коментарі Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» під редакцією І.В. Сервецького [2, с. 104].

Я.В. Давидов вважає, що метою оперативної закупки є виявлення протизаконної діяльності [3, с. 37]. На думку О. М. Бандурки, оперативна закупка є негласним оперативно-розшуковим заходом, який може проводитися з метою: 1) виявлення фактів злочинної діяльності та 2) перевірки оперативної інформації, отриманої оперативним працівником з іншого приводу, у зв'язку з розслідуванням кримінальної справи [4, с. 110].

З.Р. Сулейманова вбачає мету оперативної закупки у виявленні, попередженні, припиненні й документуванні злочинних дій, затриманні на місці злочину осіб, причетних до вчинення наркозлочинів, а також встановленні інших обставин [5].

В.Б. Рушайло пропонує застосовувати оперативну закупку для отримання заборонених речей предметів, речовин, які вилучені з цивільного обігу чи обіг яких обмежено [6, с. 407].

Вважаємо, що жодне з перелічених визначень мети оперативної закупки достатньою мірою не відображає її призначення. Дослідження матеріалів оперативно-розшукової діяльності, слідчої практики дозволяє зробити висновок про те, що застосування оперативної закупки має на меті отримання прямих доказів факту ініціативного збуту покупцю конкретною особою товарів, заборонених/обмежених у вільному обігу населення.

Аналіз правових основ провадження оперативної закупки на сучасному етапі свідчить про те, що остання, як форма контролю за вчиненням злочину, може бути проведена лише під час досудового розслідування, яке розпочинається з моменту внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Відповідно до ч.1 ст 271 КПК України,

провадження оперативної закупки може здійснюватися у випадках наявності достатніх підстав вважати, що готується вчинення або вчиняється тяжкий чи особливо тяжкий злочин. Отже, закон забороняє провадження оперативної закупки на підставі наявної інформації щодо готування або вчинення злочинів невеликої та середньої тяжкості.

Суб'єктами провадження оперативної закупки, відповідно до положень чинного законодавства, є уповноважені оперативні підрозділи. Положення Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» визначають, що оперативні підрозділи мають право проводити контрольовану та оперативну закупку товарів, предметів та речовин, у тому числі заборонених для обігу, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форм власності з метою виявлення та документування фактів протиправних діянь. Стаття 5 вищезазначеного законодавчого акту містить перелік оперативних підрозділів відповідних державних органів: Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, Державної прикордонної служби України, Державної пенітенціарної служби України, розвідувального органу Міністерства оборони України, органів доходів і зборів. При цьому проведення оперативно-розшукової діяльності іншими підрозділами зазначених органів, підрозділами інших міністерств, відомств, громадськими, приватними організаціями та особами забороняється.

Однак рішення про проведення оперативної закупки, відповідно до положень чинного Кримінального процесуального кодексу України, має право прийняти виключно прокурор. Згідно з вимогами статті 251 КПК України, рішення прокурора про проведення оперативної закупки, як форми контролю за вчиненням злочину, повинно мати своє відображення у постанові про проведення негласних слідчих (розшукових) дій. У ч. 3 ст. 110 («Процесуальні рішення») КПК України визначено, що рішення слідчого, прокурора приймається у формі постанови, яка є процесуальним документом. У даному документі, відповідно до встановлених вимог, викладається мотивоване рішення або розпорядження слідчого, прокурора, прийняте у ході здійснення досудового розслідування кримінального правопорушення.

Постанова, як правило, складається із таких частин:

- 1) вступна частина, яка містить відомості про місце і час прийняття постанови, прізвище, ім'я, по батькові, посаду особи, яка винесла постанову;
- 2) мотивувальна частина, яка містить відомості, що обґрунтовують прийняте за постановою рішення із посиланням на норми законодавства України;
- 3) резолютивна частина, яка відображає відомості щодо суті та змісту прийнятого процесуального рішення, місця та часу (строків) його виконання, та вказує на виконавців постанови.

Важливою умовою підготовки та проведення оперативної закупки є заборона провокувати (підбурювати) особу на вчинення злочину, який вона не вчинила б, якби слідчий цьому не сприяв, або з цією самою метою впливати на її поведінку насильством, погрозами, шантажем (ч. 3 ст. 271 КПК України 2012 року).

Особливості тактики проведення оперативної закупки полягають у тому, що після її фактичного проведення особа, яка її провела, добровільно видає у присутності понятих уповноваженим суб'єктам провадження придбані предмети (речовини), за результатами чого в порядку статті 104 КПК України складається протокол оперативної закупки. Відповідно до встановлених законодавством вимог, у даному протоколі вказуються відомості про таке:

- місце, час проведення та назва процесуальної дії;
- особа, яка проводить процесуальну дію (прізвище, ім'я, по батькові, посада);
- всі особи, які присутні під час проведення процесуальної дії (прізвища, імена, по батькові, дати народження, місця проживання);
- інформація про те, що особи, які беруть участь у процесуальній дії, заздалегідь повідомлені про застосування технічних засобів фіксації, характеристики технічних засобів фіксації та носіїв інформації, які застосовуються при проведенні процесуальної дії, умови та порядок їх використання;
- послідовність дій;
- отримані в результаті процесуальної дії відомості, важливі для цього кримінального провадження, в тому числі виявлені та/або надані речі і документи;
- вилучені речі і документи та спосіб їх ідентифікації;
- спосіб ознайомлення учасників зі змістом протоколу;
- зауваження і доповнення до письмового протоколу з боку учасників процесуальної дії.

Слід окремо звернути увагу на предмети оперативної закупки, якими, відповідно до встановлених законодавством норм, може бути товар, об'єкт якого обмежений чи заборонений законодавством. Так, постановою Верховної Ради України № 2741-ХІІ від 17 червня 1992 року встановлено перелік видів майна, що не може перебувати у власності громадян, громадських об'єднань, міжнародних організацій та юридичних осіб інших держав на території України. Цей перелік включає: зброю, боєприпаси (крім мисливської та пневматичної зброї та боєприпасів до неї), бойову та спеціальну військову техніку, ракетно-космічні комплекси; вибухові речовини та засоби вибуху, бойові отруйні речовини; наркотичні, психотропні, сильнодіючі отруйні лікарські засоби (за винятком отримуваних громадянами за призначенням лікаря); протиградові установки; державні еталони одиниць фізичних величин; спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації. Зазначені предмети та об'єкти не можуть перебувати у власності юридичних осіб недержавних форм власності (перелік доповнено пунктом 7 та приміткою до нього згідно з Постановою ВР № 121/94-ВР від 15.07.94 р.). Також до видів майна, що вилучене з вільного обігу, належать електрошоккові пристрої та спеціальні засоби, що застосовуються правоохоронними органами, крім газових пістолетів і револьверів та патронів до них, заряджених речовинами сльозогінної та подразнюючої дії (п. 8 згідно з Постановою ВР № 19/95-ВР від 24.01.95).

Додатком № 2 до Постанови Верховної Ради України № 2471-ХІІ від

17.06.92 р. визначено перелік видів майна, що обмежене в обігу, та порядок набуття права власності на нього. До майна, обмеженого в обігу, належить вогнепальна гладкоствольна та нарізна мисливська зброя, газові пістолети, револьвери і патрони до них, заряджені речовинами слезогінної та подразнюючої дії, холодна зброя та пневматична зброя калібру понад 4,5 міліметра із швидкістю польоту кулі понад 100 метрів за секунду; об'єкти, що перебувають на державному обліку як пам'ятки історії та культури; радіоактивні речовини.

За змістом частини 2 статті 271 КПК України, одними із умов проведення оперативної закупки, є те, що остання не проводиться, якщо внаслідок її проведення неможливо повністю запобігти:

- 1) посяганню на життя або заподіяння особі (особам) тяжких тілесних ушкоджень;
- 2) поширенню речовин, небезпечних для життя багатьох людей;
- 3) втечі осіб, які вчинили тяжкі чи особливо тяжкі злочини;
- 4) екологічній або техногенній катастрофі.

Висновки. Отже, оперативна закупка є законною за умов:

- 1) здійснення її в рамках кримінального провадження щодо тяжкого або особливо тяжкого злочину;
- 2) провадження уповноваженою законом особою;
- 3) прийняте рішення про її проведення прокурором.

За результатами проведення оперативної закупки складається протокол, до якого додаються речі і документи, отримані під час проведення його провадження. У разі, якщо контроль за вчиненням злочину закінчується відкритим фіксуванням, про це складається протокол у присутності такої особи.

Оперативна закупка є допустимою за умов, що встановленими або не встановленими особами вчиняється тяжкий або особливо тяжкий злочин; цей злочин є незакінченим; розкриття та розслідування підготовлюваного або вчинюваного злочину шляхом провадження інших гласних та негласних дій є неможливим; можливість припинення злочинної діяльності на ранніх стадіях її вчинення. Крім вказаних вище, умовами проведення оперативної закупки, за змістом частини 2 статті 271 КПК України, є те, що вона не проводиться, якщо внаслідок її проведення неможливо повністю запобігти:

- 1) посяганню на життя або заподіяння особі (особам) тяжких тілесних ушкоджень;
- 2) поширенню речовин, небезпечних для життя багатьох людей;
- 3) втечі осіб, які вчинили тяжкі чи особливо тяжкі злочини;
- 4) екологічній або техногенній катастрофі.

Особливими умовами провадження оперативної закупки є те, що під час її підготовки та проведення забороняється провокувати (підбурювати) особу на вчинення цього злочину з метою його подальшого викриття, допомагаючи особі вчинити злочин, який вона би не вчинила, як би слідчий цьому не сприяв, або з цією самою метою впливати на її поведінку насильством, погрозами, шантажем. Здобуті в такий спосіб речі і документи не

можуть бути використані у кримінальному провадженні.

Встановлюючи контроль за злочинними діями окремої особи (осіб) у формі оперативної закупки, орган досудового розслідування має на меті розкриття усіх можливих спільників, місць зберігання об'єктів матеріального світу, що виступали предметом або знаряддям злочину, встановлення свідків, виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину, і, як наслідок, їх усунення. Крім того, особливу увагу слід приділити проблемі вироблення єдиного теоретико-правового підходу до визначення та мети оперативної закупки, що буде впливати на ефективність її здійснення та реалізацію результатів проведення.

Бібліографічні посилання

1. Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними : Закон України від 15 лютого 1995 р. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. — Режим доступу : www.rada.gov.ua.
2. *Сервецький І. В.* Науково-практичний коментар Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» / І. В. Сервецький. — К., 2000.
3. *Давыдов Я. В.* Оперативно-розыскная деятельность : конспект лекций / Я. В. Давыдов. — М., 2007.
4. *Бандурка О. М.* Оперативно-розшукова діяльність : підручник. Ч. I / О. М. Бандурка. — Х., 2002.
5. *Сулейманова З. Р.* Оперативна закупівля наркотичних засобів у структурі тактичної операції [Електронний ресурс] / З. Р. Сулейманова. — Режим доступу : www.lex-line.com.ua.
6. Основы оперативно-розыскной деятельности : учебник / под ред. В. Б. Рушайло. — СПб., 2000.
7. *Мілютін А. Є.* Проблеми проведення оперативних закупок наркотичних засобів органами митної практики Європейського Суду з прав людини [Електронний ресурс] / А. Є. Мілютін. — Режим доступу : www.minjust.gov.ua/0/2406.
8. Конституція України від 28.06.1996 [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. — Режим доступу : www.rada.gov.ua.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України. — К., 2012.
10. Спільний наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5 «Про затвердження Інструкції «Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні».
11. Негласні слідчі (розшукові) дії. Коментар до глави 21 Кримінального процесуального кодексу України / кол. авт.; за заг. ред. Є.Д. Скуліша. — К., 2012.

Онофрейчук А.Д. Особенности проведения оперативной закупки в Украине на современном этапе. На основании анализа оперативно-розыскного и уголовно-процессуального законодательства Украины определены суть и содержание оперативной закупки. Сосредоточено внимание на организационно-правовых основах и тактике ее проведения.

Ключевые слова: Уголовный процессуальный кодекс, оперативно-розыскная деятельность, негласные следственные (розыскные) действия, контроль за совершением преступления, оперативная закупка.

Onofreychuk A. D. Features of the operational procurement in Ukraine at the present stage. The article is about the legal and organizational backgrounds of operational-procurement, made on the basis of the analysis of the Criminal Procedural Code of Ukraine, and the law, which regulates the operational-searching activity. There is also mentioned the

organizational, legal and tactical backgrounds of an operational procurement. The author substantiated grounds of legality and permissibility, and set out specific conditions for the conducting and the lack of operational procurement.

It was found that operational procurement is legitimate under such conditions: 1) implement it in the context of criminal proceedings against serious or especially serious crime; 2) proceedings is made by a person authorized by law; 3) the decision on its implementation is made by the prosecutor. The author focuses on the fact that the results of the operational procurement should be fixed in a protocol, which is not necessary to add items and documents obtained during its proceedings. If the control of the commission of the crime ends with open recording, this is drawn up in the presence of that person.

The paper determines that the operational procurement is permissible if a known or unknown persons committed a serious or especially serious crime; this offense is incomplete; detection and investigation of crime in preparation or exerted by conducting other overt and covert action is not possible; possibility for the suspension of criminal activity in the early stages of its execution.

It is concluded that, setting control over the criminal actions of the individual(s) in the form of operational procurement, the pre-trial investigation agency seeks disclosure of all possible accomplices, places of storage objects of the material world, which were the subject of a weapon or crime, establishing witnesses, identifying causes and conditions that contributed to the commission of a crime and, as a result, eliminate them. In addition, special attention should be paid to the problem of making a single-theoretic approach to determining the legal and operational procurement objectives that influence the effectiveness of its implementation and results of the carrying out.

Keywords: *Criminal Procedural Code of Ukraine, covert investigatory actions, control over committing a crime, operational procurement.*

Надійшла до редакції 14.12.2013

Рашевський С. П.

ад'юнкт

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 343.37

ТЕРМІНОЛОГІЯ, ВИКОРИСТОВУВАНА ПРИ ФОРМУЛЮВАННІ СКЛАДІВ НАРКОЗЛОЧИНІВ

Розглянуто питання відповідності термінів, використовуваних при формулюванні складів наркозлочинів. Встановлено походження та зміст основних понять, запозичених правом у медицині, механіці, соціології, та їх співвідношення із сучасними законодавчими термінами. Розглянуто також проблемні питання впливу різних психічних станів особи на межі кримінальної відповідальності.

Ключові слова: *наркозлочинність, протидія, сфера діяльності, наркотична залежність, стан наркотичного сп'яніння, межі кримінальної відповідальності.*

Постановка проблеми. Перш ніж аналізувати термінологічні поняття, використовувані у сфері незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, необхідно визначити термінологічний апарат. Даний апарат дозволить нам з'ясувати основні

поняття, якими ми будемо оперувати при розгляді проблем протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів. Даний методологічний підхід повинен діяти у повному обсязі також і при дослідженні кримінологічної характеристики незаконного обігу названих речовин. Крім того, такий підхід дозволить здійснити аналіз тенденцій розвитку даного виду злочинності, а також розвитку кримінально-правової політики у названій сфері та виборі найбільш ефективних засобів боротьби з наркозлочинністю. Наркозлочинність є досить складним негативним явищем для сучасного українського суспільства, що постійно трансформується, набуваючи таким чином нових форм та якісних ознак. І це означає, що постійне вивчення наркозлочинності, відслідковування не лише зміни її кількісних характеристик, а й дослідження якісних параметрів потребує постійного спостереження та аналізу. В умовах постійного змінювання виникають нові форми та формуються стійкі ознаки наркозлочинності, що з часом набувають стійкості і стають типовими. Крім того, з'являються нові термінологічні поняття, що використовуються особами, які проводять дослідження даного виду злочинності. А у сферу суб'єктів протидії наркозлочинності входять не лише працівники органів влади, правоохоронних органів, а й медичні працівники, працівники закладів культури, освіти та інших державних і недержавних структур. Такий комплексний підхід, що дозволяє обмежити коло проявів наркозлочинності та її негативних наслідків (наркоманії, поширення інфекційних та венеричних хвороб, ВІЛ/СНІД тощо) сприяє суттєвому розширенню досліджуваної нами термінології. Тим більше, що в сучасній кримінологічній та й правовій сфері регулювання законного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин використовуються як правові, так і медичні й хімічні поняття. Тому, на наш погляд, вказана сфера протидії наркозлочинності потребує комплексного підходу в аналізі термінології та її коригування відповідно до сучасних умов.

Метою даного дослідження є аналіз чинного кримінального законодавства в частині використання термінологічного апарату при формулюванні складів наркозлочинів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Теоретичні і практичні проблеми боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів та психотропних речовин, зокрема з їх незаконним збутом, у різні роки досліджувалися багатьма вченими, зокрема, такими як: Д.У. Адилов, А.О. Габіані, Є.Г. Гасанов, В.О. Глушков, С.П. Дідківська, М.Г. Ікрамова, К.А. Карпович, О.О. Ковалкін, К.Ш. Курманов, В.Б. Малінін, А.А. Майоров, Є.Г. Мартинчик, Д.Є. Метревелі, Н.А. Мірошниченко, А.А. Музика, І.О. Никифорчин, М.Л. Прохорова, С.А. Роганов, В.М. Смітєнко, Ю.М. Ткачевський, В.А. Тимошенко, Є.В. Фесенко, М.С. Хруппа та ін.

У роботі використані загальнотеоретичні положення кримінально-правової і кримінологічної науки, що розроблялися такими вченими, як М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, Я.М. Брайнін, І.М. Даньшин, Ф.Г. Бурчак, Б.С. Волков, В.В. Голіна, В.К. Грищук, В.О. Навроцький, О.М. Джужа, М.Д. Дурманов, А.П. Закалюк, А.Ф. Зелінський, О.Г. Каль-

ман, М.Й. Коржанський, О.М. Костенко, В.М. Кудрявцев, Н.Ф. Кузнецова, П.С. Матишевський, О.В. Негодченко, Б.С. Нікіфоров, В.Г. Павлов, А.О. Пінаєв, О.І. Рарог, А.В. Савченко, О.Б. Сахаров, С.А. Тарарухін, А.П. Тузов, В.Я. Тацій, В.Л. Чубарєв, В.П. Філонов, П.Л. Фріс, В.І. Шакур, С.С. Яценко та ін.

Праці цих вчених стали теоретичним підґрунтям проведеного дослідження і висвітлюють проблеми, що існують у даній сфері кримінально-правової науки. Питанням розгляду термінології, використовуваної вітчизняним законодавцем при формулюванні наркозлочинів, хоча і приділялася увага, однак, на наш погляд, залишаються ще деякі неузгоджені питання, тому ми й звертаємося до них.

Виклад основного матеріалу. Суворість та наукова обґрунтованість термінів та всього понятійного апарату, на думку Р.О. Халфіної, мають важливе значення як для правових наук, так і для правозастосовної практики [1, с. 27]. Для права значення полягає у тому, що терміни та поняття використовуються для удосконалення чинного законодавства і виступають як логічний результат суто науково-теоретичного дослідження. А для правозастосовної практики – значення полягає у тому, що теоретичні та законодавчі поняття повинні бути чіткими, логічними й лаконічними, не допускати подвійного їх тлумачення.

Суттєве розширення термінології, використовуваної у сфері протидії наркозлочинності, відбувалося в останні 25–30 років. Пов'язано це із суттєвим розширенням вітчизняної законодавчої бази у сфері регулювання законного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, а також законодавстві у сфері боротьби з їх незаконним обігом. Так, за період 1992–2010 років правова основа лише сфери боротьби з наркозлочинами змінювалася декілька разів. Також проведення великої кількості наукових досліджень у цих сферах сприяло суттєвому розширенню понятійного апарату та його використанню у практичній діяльності медичних установ та правоохоронних органів.

З урахуванням істотних змін вітчизняного законодавства у сфері наркообігу, динаміки наркозлочинів та кількості споживачів наркотичних і психотропних речовин, динаміки впливу наркозлочинності на стан злочинності в Україні та світі, ми й вирішили розглянути основні поняття, що застосовуються в нормотворчому процесі та практиці його застосування. На наш погляд, це доцільно й з тієї точки зору, що відмова від понятійного апарату попередніх років (до 90-х років ХХ століття) не дозволяє встановити змістовні характеристики основних, ключових понять, що стали вихідними при формуванні законодавчої бази саме у сфері боротьби зі злочинністю, і з наркозлочинністю зокрема.

Дослідження науково-монографічної та довідникової літератури доводить, що фахівці в галузі права часто використовують такі терміни, що для права є незрозумілими. Переважно це стосується медичної термінології, якою правники намагаються відобразити, а інколи й замінити соціальні, психологічні, правові проблеми боротьби з наркоманією, наркотизмом та наркозлочинністю.

Таке взаємопроникнення свідчить про збагачення права термінами інших галузей знань. Так, медичні терміни «наркотичний засіб», «наркоманія», «наркотична залежність», «психотропні речовини», «абстинентний синдром» використовуються не лише в медицині, а й у праві, психології, соціології. Як юридичні терміни, ці поняття увійшли до вітчизняного законодавства на основі міжнародних конвенцій, угод, протоколів, а також до національного законодавства і нормативних актів у сферах охорони здоров'я та правоохорони. Кримінальне право також не є винятком.

Ми вважаємо, що змістовні характеристики основоположних термінів, що використовуються при формуванні законодавчої бази у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів (назви та логічний зміст), повинні бути єдиними для різних галузей права та медицини. Тобто у сфері боротьби зі злочинністю, при підготовці програм профілактики наркоманії та попередження наркозлочинів, у законодавчій сфері при формуванні правових норм в адміністративному, кримінальному, кримінально-процесуальному, кримінально-виконавчому праві, законодавець повинен оперувати єдиними поняттями і термінами. Це необхідно не лише для того, щоб чітко й точно відображати різні аспекти даного напрямку протидії, а й визначати різні прояви та аспекти наркотизму, наркобізнесу, наркозлочинності, що чітко і точно відображатимуть їх зміст. Крім того, буде мати місце єдина наукова об'єктивність та єдиний підхід у формуванні кримінологічних правових актів. Використання єдиних для різних галузей знань термінологічних одиниць дозволить нам уникнути дублювання та неоднозначного тлумачення й різночитань серед правників та медиків.

Обов'язковою ознакою такого підходу повинно стати те, що змістовна характеристика кожного поняття, терміна, визначення повинно сприяти тому, що вони чітко, вірно й логічно визначатимуть одні й ті самі явища і процеси. Крім того, повинна бути й чітко визначена доцільність використання кожного поняття, терміна, визначення. І наявність такої доцільності – це результат домовленості фахівців різних галузей знань (психіатрів, наркологів, психологів, соціологів, правоохоронців, законодавців).

Досягнення такої термінологічної єдності, або й термінологічної досконалості, можливе за рахунок логічного та змістовного аналізу кожного поняття, терміна, визначення. Також необхідно виокремити специфічні аспекти наркозлочинності як явища в сучасному українському суспільстві. При цьому кожне поняття, термін, визначення, які уже використовуються в чинному законодавстві, повинні бути проаналізовані, скориговані відповідним чином або замінені. Незважаючи на те, що одні й ті самі поняття, терміни, визначення дуже часто в різних галузях знань використовуються і мають різне тлумачення, необхідно досягти єдності у підходах до їх тлумачення, усунення термінологічної плутанини, невиправданого дублювання та взаємозамінюваності. Це дозволить також сприяти очищенню наукової мови та її удосконаленню.

Для скорочення назви в межах даної роботи ми будемо використовувати термін «сфера протидії наркозлочинності».

Отже, спробуємо визначити, що представляє собою названа нами «сфера». Сфера – термін математичний. В перекладі з грецької (σφαῖρα), означає м'яч, замкнену поверхню, геометричне місце точок у просторі, рівновіддалених від даної точки, що має назву центру сфери [2].

Виходячи із такого розуміння терміна «сфера», у кримінології сфера протидії наркозлочинності означає, на наш погляд, коло суспільних відносин, що складаються при здійсненні різними суб'єктами (державними та недержавними структурами, службовими та приватними фізичними особами) комплексу заходів, видів діяльності, окремих заходів з профілактики наркоманії та протидії наркозлочинності.

Термін «протидія» використовується в механіці. Ним позначають закон дії і протидії (третій закон Ньютона), згідно з яким дія двох матеріальних речей одна на одну рівні за чисельною величиною та протилежні за напрямом [3]. Таким чином, у кримінології термін «протидія» означає вплив державних та правоохоронних органів на наркозлочинність у цілому як негативне і шкідливе явище суспільного життя та на її учасників. Зміст протидії включає в себе комплекс заходів, здійснюваних за різними напрямками.

Термін «наркозлочинність» означає наркотичну злочинність [4], тобто злочинність, пов'язану з незаконним обігом наркотиків (від їх вирощування чи вироблення до збуту споживачам та легалізації коштів, отриманих від збуту наркотиків). З терміном наркозлочинність тісно пов'язаний термін «наркаторгівля». Наркаторгівля означає протизаконну торгівлю заброненими наркотичними засобами, що представляє собою багатомільйонний кримінальний наркобізнес. Наркаторгівля охоплює багато сфер, у т.ч. і ключові галузі економіки, що свідчить про те, що замість стимулювання національної економіки організована наркозлочинність «консервує» відсталість економіки. У свою чергу, відсутність розвитку економічної сфери та відсталість економіки тягне за собою гальмування розвитку всіх інших сфер суспільного життя і матеріального благополуччя населення. Легалізація вживання, зберігання, виробництва та передачі наркотиків іншим особам є гостро дискутованою темою в наркополітиці.

Найбільш характерними для розглядуваної нами сфери є використання термінів «наркотики», «наркотичні засоби», «психотропні речовини», «аналоги» «одурманюючі засоби» (Розділ XIII Особливої частини КК України), «наркотична залежність» (ст. 314 КК України), «наркоманія» (ст. 76 КК України) [5, с. 141, 147, 35], «наркотизм». Ці терміни використовують при формулюванні як загального антинаркотичного законодавства (концепцій, програм, законів), так і спеціального (адміністративного та кримінального). Нам важливо встановити не лише їх медичне розуміння, а головне – правове. Також необхідно встановити їх зміст та співвідношення між собою при використанні законодавцем. Названі терміни мають не лише термінологічне значення. Їх розуміння та правове тлумачення дозволяють нам зрозуміти змістовні характеристики аналізованих соціальних явищ, що мають місце в сучасному українському суспільстві і досить поширені в ньому. А також це дозволяє визначити об'єктивність та повноту правової регламентації наркозлочинів та правопорушень, пов'язаних із цим. Крім

того, термінологічний аналіз дозволить визначити правовий зміст та наслідки вчинення будь-якого протиправного діяння особою, яка перебувала «у стані наркотичного сп'яніння», «у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів» (ст. 67 КК України) [5, с. 29–30]. В судовій практиці при постановленні вироку судді часто використовують такі терміни, як «особа, хвора на наркоманію», «наркозалежна особа», «особа, яка зловживає наркотичними засобами», «особа, яка без медичних показань вживає наркотичні засоби», тощо.

Названі нами дефініції є керівними при здійсненні планування профілактики правоохоронними органами та медичними установами наркоманії та наркотизму серед населення (постановками на спеціальні обліки, переконанням у добровільному або застосуванням примусового лікування тощо). Також вони (дефініції) орієнтують процеси управління їх діяльністю на вироблення нових правозастосовних заходів у сфері протидії наркоманії, наркотизму та наркозлочинам, що тісно із ними пов'язані.

Термін «наркотичний» означає «одурманивающее, наводящее оцепенение, притупляющее сознание и чувства свойство ядов, которые делятся на острые (едкие) и наркотические» (В.І. Даль) [6, с. 385], а «наркотики» як «сильнодействующие вещества, преимущественно растительного происхождения, парализующие деятельность центральной нервной системы и вызывающие искусственный сон и безболезненность» (С.І. Ожегов) [7, с. 342]. Це терміни медичні, і немедичне вживання наркотичних засобів (наркотиків) означає захворювання на наркоманію, що характеризується фізичною та (або) психічною залежністю споживача від наркотиків, що поступово призводить до руйнування організму [8]. Токсикоманія – схоже із наркоманією захворювання, але викликане хронічним вживанням психоактивних речовин (лікарських препаратів, що не є наркотиками, хімічними та рослинними речовинами) [9]. Відмінність наркотичних засобів від токсичних полягає у їх походженні, але спільність їх – у формуванні фізіологічного звикання організму та ейфорійному, психоактивному впливі на центральну нервову систему.

Термін «наркозалежна особа» ґрунтується на таких поняттях, як «особа, хвора на наркоманію», «наркозалежна особа», «особа, яка зловживає наркотичними засобами», «особа, яка без медичних показань вживає наркотичні засоби», і означає такий психічний, а інколи і соматичний стан, що виникає в результаті прийому наркотичних засобів та характеризується поведінковими й іншими реакціями [10]. У кримінальному праві та кримінології ми розуміємо під цим такий психічний стан особи (суб'єкта злочину), в якому вона перебуває під час вчинення злочину. Стан наркотичного сп'яніння (або одурманювання внаслідок вживання ненаркотичних речовин) виступає в якості обставини, що обтяжує покарання, згідно з положеннями ст. 67 КК України [5, с. 29–30], але може і не враховуватися судом як така. У кримінологічному розумінні перебування особи під час вчинення злочину у стані наркотичного сп'яніння (або одурманювання) розглядається як сприятлива умова вчинення злочину, але не як його причина. При цьому обов'язково, так само, як і в кримінальному праві, необхі-

дно встановити, чи підпадав такий стан на момент вчинення злочину під стан осудності. Якщо ж стан наркотичного сп'яніння (або одурманювання) виключав здатність особи під час вчинення злочину усвідомлювати суспільно небезпечний характер своєї поведінки або керувати нею, то особа визнається неосудною, а, відповідно, і притягнення її до кримінальної відповідальності виключається. Хоча вчинене особою діяння розглядається в межах кримінології уже не як наркозлочинність, а злочинність осіб, які мають психічні аномалії.

Перебування наркозалежної особи в момент вчинення злочину в стані абстиненції (синдром абстиненції) не виключає кримінальної відповідальності. Такий стан, на відміну від стану наркотичного сп'яніння (або одурманювання), характеризується також специфічним психічним станом особи, яка його переживає. Виникнення стану абстиненції пов'язано із припиненням вживання психоактивних препаратів (наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, алкоголю) [10]. Такий стан також може бути в межах осудності або поза її межами.

Наявність таких станів у особи під час вчинення злочину може бути встановлено лише шляхом проведення спеціалізованого медичного обстеження (судово-медичної експертизи, а у складних випадках – комплексної судово-медичної, психолого-психіатричної експертизи). Наявність висновку судово-медичного експерта про особливості стану особи в момент вчинення нею злочину може суттєво вплинути не лише на подальші правові наслідки (межі відповідальності особи), а й на можливість призначення такій особі примусового лікування під час відбування покарання, або застосування до неї примусових заходів виховного характеру.

Як свідчать вивчені нами матеріали судової практики, у більшості випадків (близько 65–73 %) наркозалежна особа вчиняє злочин у стані наркотичного сп'яніння (або одурманювання), і лише у 5–8 % у неї діагностується стан абстиненції (як правило, тяжкий). Інші (19–30 %) випадки пройшли поза увагою слідчих, і навіть за наявності інформації по кримінальному провадженню про факти вживання особою наркотичних засобів (або інших одурманюючих речовин) відповідні судово-медичні експертизи не призначалися. Таким чином, близько 19–30 % осіб, які разово, систематично чи несистематично вживали наркотичні засоби, залишилися поза увагою правників, медиків і кримінологів. Це призводить до того, що у разі призначення таким особам покарання з іспитовим строком або не пов'язаного із позбавлення волі, вони продовжують немедично вживати наркотичні (або одурманюючі) речовини, і, відповідно, брати участь у їх незаконному обігу (тобто у наркозлочинності). Таким чином, показники латентності цієї частини наркозлочинності продовжують залишатися досить високими та стабільними.

Висновки. Отже, програмні документи з питань протидії наркозлочинності (закони, державні програми, плани, концепції) потребують постійного вивчення та удосконалення. Це викликано тим, що використовувані вітчизняним законодавцем терміни та поняття потребують їх подальшого узгодження, у першу чергу з медичною сферою та з іншими

(хімічною, фармацевтичною, правовою, управлінською, правоохоронною, законодавчою тощо). На наш погляд, при здійсненні профілактичних заходів та їх плануванні необхідно використовувати ту термінологію, що чітко узгоджена у праві та медицині, і яка не допускає подвійного тлумачення. Так, при виявленні особи, яка вчинила злочин у стані наркотичного сп'яніння чи у стані абстиненції, необхідно обов'язково призначати судово-медичні експертизи. Проведення такої експертизи дозволить вирішити одразу декілька питань. По-перше, встановити наявність та ступінь стану сп'яніння чи абстиненції, що може бути враховано як обтяжуюча обставина при призначенні покарання. По-друге, наявність наркотичної залежності потребує вирішення питання про надання медичної допомоги та лікування такої особи уже під час проведення досудового розслідування і далі – під час відбування покарання. По-третє, встановлення факту перебування особи під час вчинення злочину у специфічному психічному стані дозволяє визначити, її осудність чи неосудність. По-четверте, висновок судово-медичної експертизи дозволяє вирішити, чи підлягає особа кримінальній відповідальності чи ні. По-п'яте, висновок експертизи дозволяє суду обрати застосування до особи, яка вчинила злочин, примусові заходи медичного характеру або примусове лікування. По-шосте, при призначенні покарання суд обирає покарання, найбільш доцільне для особи, яка має наркотичну залежність, з метою не лише покарати та виправити її, а й надати їй можливість пройти курс лікування від залежності.

Бібліографічні посилання

1. *Халфина Р.О.* Критерий истинности в правовой науке / Халфина Р.О. // Советское государство и право. – 1974. – № 9. – С. 27–34.
2. Математическая энциклопедия. 1977–1985. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: dic.academic.ru; Вікіпедія. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ru.wikipedia.org; Большой энциклопедический словарь. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: dic.academic.ru; Толковый словарь иностранных слов. – 2004; *Крысин Л.П.* Толковый словарь иностранных слов. – М., 2008; Толковый словарь Ушакова. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: dic.academic.ru; *Даль В.И.* Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. – Спб., 1863–1866). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: dic.academic.ru.
3. Большая Советская Энциклопедия. 1969–1978; Физическая энциклопедия. 1988. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: dic.academic.ru
4. Энциклопедия Кругосвет. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: krugosvet.ru; ru.wikipedia.org.
5. Кримінальний кодекс України (із зм. та доп. станом на 1 липня 2012 р.). – Х., 2012.
6. *Даль В.* Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. – Т. 3. – М., 1980.
7. *Ожегов С.И.* Словарь русского языка. – 14-е изд. – М., 1983.
8. Энциклопедия «Кругосвет». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: krugosvet.ru; Энциклопедический фонд России. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.russika.ru; Справочник невропатолога и психиатра. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: vocabulary.ru; Медицинская энциклопедия. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: dic.academic.ru.
9. Справочник невропатолога и психиатра. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: vocabulary.ru; Медицинская энциклопедия. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: dic.academic.ru.

пу: dic.academic.ru.

10. Краткий словарик по психиатрии. – 2002. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: vocabulary.ru; Словарь психиатрических терминов. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: vocabulary.ru; Карманов А. Психологический словарь. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: azps.ru

Рашевский С. П. Терминология, используемая при формулировании составов наркопреступлений. Рассмотрены вопросы соответствия терминов, используемых при формулировании составов наркопреступлений. Установлено происхождение и содержание основных понятий, заимствованных правом в медицине, механике, социологии, и их соотношение с современными законодательными терминами. Также рассмотрены проблемные вопросы влияния разных психических состояний лица на пределы уголовной ответственности.

Ключевые слова: наркопреступность, противодействие, сфера деятельности, наркотическая зависимость, состояние наркотического опьянения, пределы уголовной ответственности.

Rashevsky S. P. Terminology used in the formulation of drug-crimes elements. The author has examined the questions of compliance of the terms used for formulation of compositions of narcocrimes. An origin and maintenance of the basic concepts, adopted by a right in medicine, mechanics, sociology and their correlation with modern legislative terms, are set. The problem questions of influence of different mental conditions of person are also examined on the limits of criminal responsibility.

The position papers accepted in Ukraine on questions of counteraction of narcocriminality (government programs, plans, conceptions) require a permanent study and improvement. The terms and concepts used by a home legislator not always are concerted with their special maintenance (in medicine, pharmacologists, to mechanics, sociology, law-enforcement and administrative activity of and other). During realization of prophylactic measures and their planning it is necessary to use that terminology that is clearly concerted in a right and medicine, I shutting out double interpretation. So, at the exposure of person, committing crime in a state of narcotic intoxication or abstinence, it is necessary necessarily to appoint medico-legal examinations. Realization of such examinations will allow to settle at once a few questions: 1) to set a presence and degree of kef or abstinence, that it can be taken into account as an aggravating circumstance at awarding punishment; 2) the presence of narcotic dependence requires permission of question about providing of medicare and treatment of such person already during prosecuting a pre-trial inquiry and further – in the period of serving of punishment; 3) establishment of fact of stay of person during the commission of crime in a specific mental condition allows to define, it is possible to confess him responsible or not responsible for one's the actions; 4) the conclusion of medico-legal examination allows to decide a question, the face of criminal responsibility is subject or no; 5) the conclusion of examination allows to the court to make decision about setting to the person, committing crime, force measures of medical character or force treatment; 6) at awarding punishment a court has the opportunity to choose punishment, most expedient facial, having narcotic dependence with an aim not only to punish and to correct but also give an opportunity to complete course treating for dependence to him.

Keywords: narcocriminality, counteraction, sphere of activity, narcotic dependence, state of narcotic intoxication, limits of criminal responsibility.

Сорока І.В.

здобувач

(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 343.98

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ТАКТИЧНИХ ПРИЙОМІВ ПРИ ДОПИТАХ ЗА ФАКТАМИ КРАДІЖОК МАЙНА ГРОМАДЯН, ВЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ

Розглянуто тактичні прийоми та особливості їх застосування при допиті неповнолітніх за фактами крадіжки чужого майна громадян. Звернуто увагу на значення та особливості встановлення психологічного контакту та його підтримання в ході слідчої дії, визначення часу проведення допиту, класифікацію питань, що ставляться допитуваному, пред'явлення предметів, застосування відеозапису та інше. Наголошено на тому, що правильне застосування тактичних прийомів сприятиме отриманню максимальної кількості інформації з найменшими витратами часу, сил та засобів.

Ключові слова: допит, неповнолітній, тактичний прийом.

Постановка проблеми. Стрімкі зміни у політичній, соціальній та інших сферах життя нашої держави на шляху реформ та перетворень зумовили виникнення ряду негативних явищ, серед яких збільшення кількості злочинів, вчинюваних неповнолітніми взагалі та крадіжок майна громадян зокрема. Занепокоєння держави і громадськості в цілому викликає те, що водночас із зростанням злочинності неповнолітніх вона впевнено і досить стрімко розвивається та змінює притаманні їй особливості, а саме: зниження віку неповнолітніх правопорушників, зростання жорстокості, зухвалості, “невмотивованість” злочинів, поява у структурі злочинності неповнолітніх так званих “дорослих” злочинів (убивств, розбійних нападів), груповий характер злочинності з-поміж цього контингенту, її підвищена латентність [1, с. 4].

Здійснюючи розслідування, слідчі стикаються з потребою проведення слідчих дій, серед яких особливого значення в одержанні доказової інформації набуває допит.

М.В. Салтевський визначає допит як досудову, слідчу і судову дію, у процесі якої орган розслідування або суд одержують інформацію від допитуваного про обставини, що мають значення для встановлення істини у справі [2, с. 358].

Заслуговує на увагу й те, наскільки часто слідчі проводять розглядувану процесуальну дію. Так, загальновідомо, що допит займає майже 25 % від загальної кількості робочого часу слідчого [3, с. 282]. У той же час зі всього бюджету часу, що витрачається слідчим на провадження слідчих дій, на проведення допитів припадає понад 80 % [4, с. 3]. Незважаючи на те, що вченими порівнюються різні категорії, витрати часу на проведення розглядуваної слідчої дії, на нашу думку, є доволі значними. Якщо зазначені показники перекласти на кількість крадіжок, у тому числі вчинюваних неповнолітніми, не можна не помітити колосальних витрат часу. Це вимагає більш кваліфікованих дій слідчого, й у першу чергу під час проведення

розглядуваної слідчої дії, щоб звести до мінімуму кількість часу, сил та засобів, що витрачаються на його проведення та отримання максимального результату.

Незважаючи на те, що кримінальні провадження не обходяться без проведення допиту, завдяки якому отримують найбільшу кількість доказів та встановлюють обставини події, він залишається складною, індивідуальною у кожному конкретному випадку та неповторною слідчою дією. Зазначене певною мірою стосується проведення розглядуваної слідчої дії за фактами крадіжок майна громадян, вчинених неповнолітніми. У цьому розумінні допит вважають основним, головним джерелом отримання доказів [5, с. 56].

Аналіз останніх публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Даній слідчій дії приділяли увагу вчені-криміналісти: В.П. Бахін, Р.С. Белкін, В.Д. Берназ, В.К. Весельський, А.Ф. Волобуєв, В.А. Журавель, А.В. Іщенко, В.О. Коновалова, В.С. Кузьмічов, Є.Д. Лук'янчиков, Г.А. Матусовський, М.В. Салтевський, М.Я. Сегай, В.В. Тіщенко, І.Я. Фридман, К.О. Чаплинський, В.Ю. Шепітько, М.П. Яблоков та інші. У той же час особливостям проведення допитів за фактами крадіжок майна громадян, вчинених неповнолітніми, з боку науковців належної уваги приділено не було. Варто згадати й те, що науково-технічний прогрес значною мірою впливає на зміни у діяльності як злочинців, так і правоохоронців. Варто наголосити й на тому, що правоохоронцями припускаються суттєві помилки в організаційно-тактичному аспекті проведення розглядуваної процесуальної дії.

Метою даної статті є висвітлення тактичних особливостей допиту з урахуванням сучасних потреб практики боротьби зі злочинністю в нашій державі.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо тактичні особливості проведення допитів за фактами вчинення неповнолітніми крадіжок майна громадян.

Думки вчених-криміналістів сходяться у необхідності початку проведення допиту зі встановлення психологічного контакту. Особливого значення це набуває за допитами неповнолітніх. Так, зазначена категорія осіб, в силу відсутності життєвого досвіду, може не розуміти всіх дій, що проводить слідчий, сприймати його «в штики», будучи вороже налаштованим. На усунення зазначених непорозумінь і спрямовано розглядуваний тактичний прийом. Приділивши увагу сторонній темі, цікавій неповнолітньому, слідчий забезпечує себе результативним ходом проведення допиту. Важливою складовою психологічного контакту виступає манера поведінки слідчого з неповнолітніми, які добре відчують такі риси як справедливість, вміння висловлювати свої думки, володіння знаннями про позитивні якості та уподобання допитуваного. Не меншого значення набуває досконале знання слідчим матеріалів кримінального провадження. Варто також наголосити й на тому, що встановлений контакт необхідно в ході проведення допиту підтримувати, відчуючи зміни у настрої неповнолітнього, спрямовувати зусилля на керування ними у необхідному для отримання

максимальної кількості відомостей напрямку. Це можливо здійснити шляхом дотримання відповідних умов. Так, у ході допиту слідчий має підтримувати обстановку спокою (але не байдужості), доброзичливості, співчужання, впевненості у позитивному вирішенні справи [6, с. 134]. Організуючи допит, слідчому необхідно враховувати швидку втомлюваність неповнолітніх, втрату інтересу до процесу монотонного спілкування в ході допиту. Тому допити мають бути якомога коротшими, а спілкування – живим та активним. Вважається, що неповнолітніх не можна допитувати більше 4 годин за день. При цьому рекомендується після 2 годин допиту робити перерву. Важливим аспектом є визначення часу та місця проведення допиту неповнолітнього. Так, слідчий може прийняти рішення про те, що доцільніше проводити допит за місцем, наприклад, мешкання чи навчання неповнолітнього. Завдяки цьому, на нашу думку, психологічний контакт буде не тільки встановлюватися, а й підтримуватися. Відсутність встановленого контакту не може не вплинути на хід проведення допиту, та не дозволить слідчому повною мірою з'ясувати відомі допитуваному обставини події. Тому, погоджуючись з науковцями, вважаємо за необхідне відкласти чи перенести допит на інший час.

Вибір моменту проведення допиту залежить від особистості неповнолітнього, його емоційного та фізичного стану, впливу зацікавлених осіб, обсягу зібраних матеріалів, у тому числі що характеризують допитуваного.

Необхідно заздалегідь підготувати питання, що будуть ставитися неповнолітньому, та обміркувати можливі відповіді на них.

Питання, що задаються допитуваному – з метою уточнення та доповнення отриманих свідчень, оживлення пам'яті допитуваного, перевірки отриманих свідчень, викриття допитуваного у неправді.

Доповнюючі питання – питання, що задаються в ході допиту з метою доповнення отриманих свідчень та ліквідації наявних у них прогалин.

Уточнюючі питання – питання, що задаються з метою деталізації та конкретизації отриманих свідчень.

Нагадуючі питання – питання, що задаються з метою оживити спогади допитуваного, викликати в його пам'яті ті або інші асоціації, за допомогою яких він пригадає факти, що цікавлять слідчого.

Контрольні питання – питання, що задаються з метою перевірки отриманих свідчень або отримання даних, необхідних для такої перевірки.

Викривачі питання – питання, що задаються з метою викриття допитуваного у неправді, очевидної для слідчого [7, с. 163].

Питання мають бути простими, без подвійного смислу, доступними для розуміння.

Зазначений перелік запитань є важливим в отриманні значної кількості відомостей. Так, у тих випадках, коли пройшов певний час до моменту допиту, без нагадуючих питань неповнолітньому складно, а іноді неможливо почати висвітлення події, ув'язавши її у цілісну картину. У цьому випадку значними за кількістю можуть бути уточнюючі питання, що сприятиме висвітленню подробиць події.

У ході допиту слідчий має перевіряти щирість відповідей, задаючи

допитуваному контрольні запитання. Виявлення таким чином різниці у свідченнях вимагатиме від слідчого постановки неповнолітньому викриваючих запитань.

Запідозрений у даванні неправдивих свідчень неповнолітній допитуваний буде отримувати певну кількість контрольних запитань.

Постановка відповідних запитань також може розцінюватися як застосування відповідних тактичних прийомів.

Так, серед тактичних прийомів широко використовуються такі:

- які спонукають допитуваного до міркувань та дачі свідчень (постановка запитань, котрі дозволяють уточнити, яка саме інформація відома допитуваному за даною справою; нагадування у загальних рисах про подію, що відбулася, постановка нагадуючих запитань, уточнення емоціонального стану допитуваного, обстановки, умов, за яких формувалися його свідчення, оживлення його асоціативних зв'язків з метою відновлення у пам'яті сприйнятих ним фактів і т.п.);

- спрямовані на здійснення психологічного тиску на допитуваного: наміри допитуваного відмовитися від протидії та введення слідства в оману, створення уяви про безнадійність таких спроб, використання сумнівів допитуваного у спроможності дотримуватися до кінця обраної ним негативної позиції, раптове пред'явлення найбільш важливих доказів та ін.;

- такі, що застосовуються у безконфліктних ситуаціях: створення доброзичливої обстановки на допиті, сприяння дачі повних та достовірних свідчень, оживлення асоціативних зв'язків та надання допомоги у згадуванні сприйнятих допитуваним фактів, постановка уточнюючих питань з метою не допустити у свідченнях прогалин та неточностей та ін.;

- використовувані у конфліктних ситуаціях: створення на допиті суворої робочої обстановки, котра була б несприятливою для виразу неприязні до слідчого, а навпаки, викликала повагу до нього, подолання негативної позиції, створення враження про повну поінформованість слідчого про обставини справи, переконання допитуваного у марних спробах конфліктувати, суперничати та приховувати відомі йому факти і т.п. [8, с. 33].

Серед тактичних прийомів підвищення ефективності допиту часто використовуються пред'явлення у ході слідчої дії предметів, документів чи інших речових доказів, вилучених у ході проведення слідчих дій [9, с. 350].

Не виключені випадки проведення повторних допитів, спрямованих на зміну особою показань для підтвердження версії, обраної та перевіреної слідчим як перспективної [10, с. 260].

У той же час слідчому необхідно вкрай обережно користуватися таким тактичним прийомом як ознайомлення зі свідченнями інших учасників. Це може бути причиною навіювань та відмови неповнолітнього від раніше зайнятої позиції на основі помилкового відчуття «братерства» чи «геройства» Тому, на нашу думку, важливим буде роз'яснення значення давання неповнолітнім правдивих показань та помилковості зайнятої позиції з приховування справжніх злочинців та наголошенні на власній причетності до події.

Майстерність та професіоналізм слідчого полягає у тому, щоб, вико-

ристовуючи усі прийоми та засоби, правильно спланувати їх під час підготовки до допитів, уміти варіювати ними під час допитів, відмовляючись від одних та звертаючись до інших залежно від слідчої ситуації, що склалася [11, с. 120].

Зазначені та інші тактичні прийоми повинні застосовуватися з урахуванням ситуації, що склалася, та зайнятої допитуваним позиції. Важливим аспектом допиту неповнолітнього є фіксація його ходу за допомогою відеозапису [12, с. 191]. У майбутньому це дозволить не тільки проаналізувати дії неповнолітнього на допиті, а й спланувати проведення інших слідчих дій, таких, наприклад, як одночасний допит двох чи більше раніше вже допитаних осіб, пред'явлення для впізнання, слідчий експеримент та інших.

Наведений перелік тактичних прийомів та поради щодо їх можливого застосування є орієнтовним. У той же час сприятиме правоохоронцям у проведенні допитів за фактами вчинення неповнолітніми крадіжок майна громадян.

Висновки. Все висвітлене нами дозволяє визначити, що застосування тактичних прийомів проведення допитів за фактами вчинення неповнолітніми крадіжок майна громадян є нагальною потребою сучасного стану практики боротьби зі злочинністю взагалі та розглядуваними суспільно небезпечними діяннями зокрема.

Серед таких тактичних прийомів, що мають застосовуватися при допиті неповнолітніх, є такі: встановлення психологічного контакту та його підтримання в ході слідчої дії, постановка уточнюючих, контрольних, деталізуючих запитань, демонстрація речових доказів. Готуючись до проведення допиту неповнолітнього слідчий має ознайомитися з кримінальним провадженням, визначити коло запитань та передбачити можливі відповіді на них, місце проведення допиту, техніко-криміналістичні засоби, за допомогою яких буде здійснюватися відеофіксація ходу слідчої дії. Наявними тактичними прийомами слідчий має вміло користуватися.

Напрямки подальших наших досліджень за фактами крадіжок майна громадян, вчинених неповнолітніми, спрямовуватимуться на проведення одночасного допиту двох чи більше раніше вже допитаних осіб.

Бібліографічні посилання

1. Злочинність неповнолітніх: причини, наслідки та шляхи запобігання: навч. посібник / С.І. Яковенко, Н.Ю. Максимова, Л.І. Мороз, Л.А. Мороз. – К., 2006.
2. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник / Салтевський М.В. – К., 2006.
3. Криміналістика : учебник / под ред. А. Г. Филиппова и А. Ф. Вольнского. – М., 1998.
4. *Весельський В. К.* Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти) : монографія / В. К. Весельський. – К., 1999.
5. *Янковий М. О.* Особливості тактики допиту обвинувачених (підозрюваних) з використанням фактора раптовості / Янковий М. О. // Криміналістичний вісник : наук.-практ. зб. – 2008. – № 1 (9).
6. *Макаренко Е. И.* Особенности расследования квартирных краж, совершаемых группой лиц : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Макаренко Евгений Иванович. – М., 1984.

7. Гаврилин Ю. В. Криміналістика в поняттях і термінах : учеб. пособие / Гаврилин Ю. В., Головин А. Ю., Тишутина И. В. ; под ред. А. Ю. Головина. – М., 2006.
8. Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування : монографія. / С. М. Стахівський. – К., 2005.
9. Пиріг І. В. Залучення спеціаліста під час проведення допиту / Пиріг І. В. // Науковий вісник Дніпроп. держ. ун-ту внутр. справ : зб. наук. праць. –2008. – № 2 (38).
10. Митрохіна З. И. Использование знаний психологии при производстве допроса : учебное пособие. / З. И. Митрохіна. – К., 1990.
11. Чаплинський К. О. Тактика проведення окремих слідчих дій : монографія / Чаплинський К. О. – Дніпропетровськ, 2006.
12. Дьомін П.І. Особливості тактики проведення допиту неповнолітнього злочинця / П.І. Дьомін // Захист прав, свобод та законних інтересів особи на досудових стадіях кримінального судочинства України : матер. Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 29–30 квітня 2010 р.) : у 2-х ч. – Херсон ; Запоріжжя, 2010. – Ч. 2. – С. 189–192.

Сорока И.В. Особенности применения тактических приемов при допросах по фактам краж имущества граждан, совершенных несовершеннолетними. Рассмотрены тактические приемы и особенности их применения при допросе несовершеннолетних по фактам краж чужого имущества граждан. Обращено внимание на значение и особенности установления психологического контакта и его поддержание в ходе следственного действия, определение времени проведения допроса, классификацию вопросов, задаваемых допрашиваемому, предъявление предметов, применение видеозаписи и т.д. Указано, что правильное применение тактических приемов будет способствовать получению максимального количества информации с наименьшими затратами времени, сил и средств.

Ключевые слова: допрос, несовершеннолетний, тактический прием.

Soroka I. V. Features of application of tactical techniques in interrogations in case of citizens' property theft committed by minors. The article discusses tactics during the interrogation of minors on the facts accomplishments thefts of property of citizens. Analyzing the opinions of scientists who insist that the questioning takes up a significant portion of the total working time of the investigator, based on the number of thefts committed indicates the enormous investment of time. This requires a more skilled actions of the investigator, primarily during the consideration of the investigative action that would minimize the amount of time, effort, money, spending it on hold and getting maximum results.

At the same time questioning remains in each case the individual, complex, unique investigative action. It has been indicated that the investigative actions under consideration paid attention to a significant amount of forensic scientists. At the same time the interrogation by theft of property of citizens committed by minors, from scientists, adequate attention was not paid.

Opinions of scientists agree with the need to start questioning establish psychological contact, which is especially important during the interrogation of minors. This is due to the fact that this category of people has no life experience, may not understand everything that happens to be hostile. To address these misunderstandings and directed this tactic. Also it is recommended to establish its maintenance during the investigative procedure that will help to have a significant amount of information from the person being interrogated. If psychological contact is not established, it is recommended to move the questioning at a later time.

It has been indicated that the investigator should consider fatigue minors, so the interrogation should not exceed 4 hours per day. Thus after 2:00 interrogated must be given a rest. It also describes the classification asked questions during interrogation, which should facilitate their use by investigators .

Among tactics also indicates presentation objects, documents or physical evidence, conducting multiple interviews and others. Using these and other tactics helps to ensure a maximum amount of information at the lowest cost fats, time and money.

Keywords: interrogation, minor, tactic.

Надійшла до редакції 19.02.2014

Чабаненко С. М.

ад'юнк

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 343.85

ПРОКУРАТУРА ЯК СПЕЦІАЛЬНИЙ СУБ'ЄКТ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

Розглянуто питання щодо різних підходів до розуміння запобігання корупції в Україні органами прокуратури. Наведено різні точки зору вчених з приводу розуміння прокуратури як суб'єкта протидії злочинності, розглянуто структуровану систему заходів запобігання корупції, запропоновано заходи запобігання корупції органами прокуратури як спеціальним суб'єктом запобігання.

Ключові слова: запобігання корупції, органи прокуратури, суб'єкт запобігання.

Постановка проблеми. Керуючись положеннями ст. 19 Конституції України, органи державної влади й органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, передбачені Конституцією та законами України [1, с. 12]. Вищевказане стосується всіх без винятку службових осіб, незалежно від їхнього службового становища (звання, рангу, чину, кваліфікаційного класу), відомчої приналежності органу, характеру та сфери його діяльності, обсягу повноважень або форми власності, на підставі якої створені та функціонують підприємства, установи й організації.

Метою публікації є дослідження сучасного стану протидії корупції в Україні та визначення напрямків запобігання органами прокуратури як спеціальним суб'єктом запобігання.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Загалом, проблематикою дослідження корупційної злочинності у службовій сфері в різні часи займалися видатні вчені, зокрема П.П. Андрушко, С.А. Алтухов, О.Ф. Бантишев, Б.В. Волженкін, А.В. Галахова, О.О. Дудоров, С.І. Дячук, К.П. Задоя, Б.В. Здравомислов, В.Ф. Кириченко, М.Й. Коржанський, Б.В. Леонов, В.А. Ломако, О.А. Мартиненко, В.Д. Меньшагін, О.С. Новаков, М.І. Панов, Є.В. Прокопович, В.І. Рибачук, А.Б. Сахаров, О.Я. Светлов, А.А. Стрижевська, А.М. Трайнін, Б.С. Утевський, М.І. Хавронюк, В.Г. Хашев, Г.І. Чангулі, В.М. Чхіквадзе, С.А. Шалгунова та ін.

Серед останніх досліджень варто вказати праці А.В. Коваленка, В.О. Самотієвич та І.О. Томчук, які в 2012 році захистили дисертації на тему “Запобігання зловживання владою або службовим становищем працівниками органів внутрішніх справ України”, “Давання хабара: кримінально-правова та кримінологічна характеристика” та “Кримінологічна характеристика особистості працівників ОВС України, які вчинили злочини”. Проте на науковому рівні останнім часом досліджень з приводу запобігання корупційним злочинам органами прокуратури не було здійснено.

Виклад основного матеріалу. Складна криміногенна ситуація, що склалася у більшості регіонів нашої держави, потребує негайної розробки

дієвих механізмів реагування та мінімізації негативного впливу та проявів корупції. Такими можуть бути не тільки діяльність правоохоронних органів, але й активність громадськості, концептуальність наукових розробок.

Як свідчать статистичні дані, за результатами проведеної організаційної роботи органами прокуратури в 2013 році до суду з обвинувальними висновками направлено 2046 кримінальних справ (+25% у порівнянні з минулим роком), з яких майже половина – за фактами хабарництва (+24% у порівнянні з минулим роком). Слідчими органів прокуратури розслідувано та передано до суду майже всі справи (97%) про злочини з ознаками корупції. До кримінальної відповідальності притягнуто більше 2,3 тис. осіб.

З числа закінчених кримінальних справ, направлених до суду з обвинувальним висновком: 905 справ про одержання хабара (ст. 368 КК України), 639 справ щодо зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України), 104 справи про перевищення влади або службових повноважень (ст. 365 КК України) тощо.

Порівняно з 2012 роком менше вчинено корупційних злочинів посадовцями районних державних адміністрацій (-28), однак майже на третину зросла кількість вчинених злочинів посадовцями облдержадміністрацій.

В цілому на 12,6% більше виявлено та притягнуто до відповідальності корупціонерів серед службових осіб органів місцевого самоврядування.

В той же час Генеральна прокуратура України протягом року переорієнтувала зусилля правоохоронців на викриття корупційних злочинів серед посадовців вищих рангів.

Таким чином, є необхідність удосконалення діяльності правоохоронних органів щодо протидії корупції, надання їм відповідних міжнародних стандартів та вимог, з одного боку, та відсутність комплексних наукових досліджень з цієї проблематики – з іншого, обумовлюють актуальність і важливість спеціального комплексного дослідження кримінально-правових заходів запобігання корупції органами внутрішніх справ.

Нами проаналізовано праці С.В. Степченка, О.О. Чиркіна, С. Мірошніченка, Т.В. Корнякової, С.А. Буткевич з приводу визначення органів прокуратури як спеціального суб'єкта запобігання злочинності.

Так, у своїй статті С.В. Степченко охарактеризовує прокуратуру як суб'єкт протидії злочинності та вказує на спільні ознаки, які характерні для правоохоронних органів, вказуючи на значиму функцію запобігання злочинності органами прокуратури в контексті реалізації загальної та індивідуальної профілактики. Її зміст полягає у системі цілеспрямованих державних і громадських заходів щодо виявлення, усунення, ослаблення та нейтралізація причин злочинності. Також, коли попереджувальна діяльність виявляється малоефективною, то застосовується відвернення злочину.

Зокрема, С. Мірошніченко розглядає прокуратуру в системі суб'єктів, що запобігають злочинності, тим самим охоплює всі державні органи, що мають на меті запобігання та протидію злочинності. Він вважає, що складовою протидії злочинам проти правосуддя є представництво прокурором інтересів держави і громадян у суді: підтримання державного обвинувачення.

Також у статті висвітлено безпосередньо роль прокуратури як спеціа-

льного суб'єкта протидії злочинності.

Досить чітко і однозначно висловлюється з цього питання у своєму дослідженні український вчений С.А. Буткевич, який приводить за приклад досвід Узбекистану, де є відповідний департамент, який контролює процес фінансових операцій як у країні, так і конкретних підприємств.

Т.В. Корнякова визначає прокуратуру у кримінологічному контексті у діяльності щодо запобігання злочинності, враховуючи, що «...функціонування всієї системи протидії злочинності немислиме без озброєння цього суб'єкта кримінологічними знаннями відповідного рівня». Науковець акцентує увагу на тому, що кримінологічну функцію доречніше розглядати як таку, що здійснюється судовими органами, враховуючи аналіз українських та зарубіжних напрацювань. Проте, можна вести мову й про кримінологічну функцію в системі соціально-правового механізму протидії злочинності з урахуванням загальноорганізаційної та управлінської діяльності суб'єктів запобігання [2, с. 231].

Що стосується діяльності органів прокуратури в контексті запобігання корупції, варто визначити їх безпосередню роль серед суб'єктів запобігання. В цьому аспекті діяльність прокурорських органів може виражатися у здійсненні прокурорського нагляду щодо встановлення причин і умов, які сприяли вчиненню корупційних правопорушень, координаційної діяльності із протидії корупції відповідно до положень ч. 5 ст. 5 Закону України «Про засади запобігання та протидії корупції», де вказуються суб'єкти, спеціально уповноважені на здійснення заходів щодо протидії корупції [3, ст. 404].

Відносини, що виникають під час вчинення корупційних правопорушень, в Україні регламентуються нормами антикорупційного законодавства, мета яких полягає в удосконаленні правової основи запобігання корупції, а саме: Закон України «Про засади запобігання та протидії корупції» від 7 квітня 2011 р. № 3206-VI, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо відповідальності за корупційні правопорушення» від 7 квітня 2011 р. № 3207-VI, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність із стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією» від 18 квітня 2013 р. № 221-VII, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації державної антикорупційної політики» від 14 травня 2013 р. № 224-VII. Вищевказані законодавчі акти сприяють імплементації норм міжнародних договорів та впливають на мінімізацію криміногенних проявів корупції та хабарництва в Україні.

Новими змінами значно розширено повноваження прокурора зі здійснення прокурорського нагляду за виконанням закону при провадженні у справах про корупційні адміністративні правопорушення, а саме: передбачено обов'язкове повідомлення прокурора про складання протоколу із зазначенням характеру вчиненого правопорушення та норми порушеного закону (ст. 257), повідомлення прокурора про розгляд відповідної справи у суді (ст. 277-2), обов'язкова участь прокурора при розгляді справи у суді (ст. 250).

Зовсім нелогічно виглядала ситуація, коли розробники законопроекту віднесли органи прокуратури до спеціально уповноважених суб'єктів у

сфері протидії корупції, але повноваженнями складати протоколи про корупційні адміністративні правопорушення не наділили. І лише на останньому етапі прийняття Закону цей недолік було усунуто завдяки зусиллям керівництва Генеральної прокуратури України та внесено зміни до пункту 11 статті 255 Кодексу України про адміністративні правопорушення, відповідно до яких прокурор має право складати протоколи про корупційні адміністративні правопорушення.

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність із стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією» суттєво посилює відповідальність за вчинення корупційних правопорушень. Зокрема, нормами Закону криміналізуються поняття «обіцянки неправомірної вигоди» та «прийняття обіцянки неправомірної вигоди». Відповідно ст. 172-2 та ст. 172-3 виключено з КУпАП, внесено зміни до ст. 354, 368, 368-2, 368-3, 369, 369-2, 370 КК України [4, с. 180].

Суттєві зміни і доповнення внесено до Кримінального кодексу України. Зокрема, в новій редакції викладено статтю 18, якою визначено поняття спеціального суб'єкта злочину, а також службової особи. Слід зазначити, що визначення поняття службової особи значно розширено [5, с. 11].

Змінено редакцію розділу XVII Кодексу. Тепер він називається так: «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг».

Внесено зміни до статей, які передбачають кримінальну відповідальність за зловживання владою або службовим становищем, перевищення влади, службове підроблення та службову недбалість, прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК України набрала чинності з 1 січня 2014 року), а також викладено в новій редакції статтю 370, яка тепер передбачає відповідальність за провокацію прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди або комерційного підкупу.

До Кримінального кодексу введено такі нові склади злочинів:

- зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 364¹);
- зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (ст. 365²);
- незаконне збагачення (ст. 368²);
- підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 368³);
- підкуп особи, яка надає публічні послуги (ст. 368⁴);
- зловживання впливом (ст. 369²) [6, с. 795-836].

Як вбачається, саме ці склади злочинів можна вважати корупційними, хоча конкретно визначення цього поняття у кримінальному законодавстві немає.

На нашу думку, посилення кримінальної відповідальності за вказані суспільно небезпечні діяння пов'язано у першу чергу з тим, що в Україні щороку зростає рівень корупції та злочинів у сфері службової діяльності.

Якщо узагальнити вищезазначене, то можна дійти висновку, що сьо-

годні у державі утворюється новий підхід до боротьби з корупцією, а його реалізація потребує координації не тільки правоохоронних органів, а й усіх гілок влади. Головну роль у цьому відведено саме прокуратурі.

Це підтверджується й результатами соціологічних досліджень, що проводилися в Україні як вітчизняними, так і зарубіжними спеціалістами. Так, результати соціологічних опитувань наведено у дисертаційних дослідженнях Д.Г. Заброди з приводу того, що явище корупції найбільш поширене у лікарських закладах (23,9% опитаних), далі за рейтингом – навчальні заклади (17,3%), міліція (16,5 %), органи місцевої влади (14,3%), вищі органи влади (9,5%) та ДПА (8,6%). Незначну поширеність корупції респонденти відмічають у прокуратурі (5,65%) та судах (3,9%).

Відповідно до положень частини першої статті 3 Закону України «Про засади запобігання та протидії корупції», до суб'єктів, які здійснюють заходи щодо протидії корупції, віднесено Президента України, Верховну Раду України, Кабінет Міністрів України, а також органи прокуратури України в межах повноважень, визначених Конституцією України та законами.

В останні роки в Україні у сфері протидії корупції зроблено досить багато: прийнято спеціальний антикорупційний закон та низку інших законодавчих актів антикорупційного спрямування, схвалено Концепцію боротьби з корупцією, розроблено спеціальну антикорупційну програму, на політичному рівні проголошено курс на посилення протидії цьому злу, запроваджено систематичне проведення на найвищому рівні організаційних заходів за участю керівників правоохоронних та інших державних органів, присвячених питанням протидії корупції тощо.

Однак ці та інші, здійснювані в державі та суспільстві, заходи не призвели до відчутних позитивних результатів у справі протидії корупції. Причин тому багато: як об'єктивних, так і суб'єктивних. Одна з них полягає у тому, що протягом існування України як незалежної держави антикорупційні процеси не мали належного наукового забезпечення. Власне, на сьогодні проблему протидії корупції визначають три аспекти, співіснування яких є досить парадоксальним фактом: по-перше, вона є надзвичайно актуальною для соціального життя загалом і для юридичної науки і практики зокрема, що визнається і підкреслюється усіма; по-друге, про неї надзвичайно багато говорять політики, журналісти, інші категорії громадян; по-третє, при цьому вона характеризується низьким рівнем наукового дослідження.

Констатація низького рівня дослідження не говорить про відсутність будь-яких наукових досліджень проблеми протидії корупції. Вони є, але їх рівень не відповідає потребам антикорупційної діяльності, яка є комплексом правових, адміністративних, виховних та інших заходів, що здійснюються з метою забезпечення законності діяльності органів державної влади, професійного і чесного виконання службовцями своїх повноважень, недопущення встановлення корумпованих зв'язків, виявлення фактів корупційних діянь, притягнення до відповідальності винних осіб, мінімізації наслідків такого роду діянь, усунення причин та умов, які сприяють корупційним правопорушенням.

Саме з позицій економічного аспекту корупції необхідно розглядати Програму економічних реформ на 2010-2014 роки (далі – Програма).

Остання орієнтована на відновлення економічного зростання й модернізації економіки країни та міжнародний рейтинг Doingbusiness (легкість ведення бізнесу) [7, с. 12].

Задекларовано, що реформи будуть спрямовані на побудову сучасної, стійкої, відкритої й конкурентоспроможної у світовому масштабі економіки, формування професійної й ефективної системи державного управління, і зрештою – на підвищення добробуту українських громадян.

З огляду на це не слід гіпертрофувати економічний аспект корупції, оскільки її сутність насамперед пов'язана з іншими суспільними відносинами, а саме тими, які складаються у сфері реалізації публічної влади. Тож від результатів державної стратегії та практичної діяльності у сфері економіки і правоохоронної політики залежатиме ефективність протидії корупції, яка поглиблює негативні соціально-економічні процеси в державі і консервує загальну кризу суспільства в цілому. Корупція у сфері господарських відносин призводить до створення унікальної структури економіки, яка живиться інфляцією, нееквівалентним обміном результатів праці між суб'єктами ринкових відносин, перерозподілом і захопленням чужої власності, постійним зубожінням переважної частини населення. Ця структура перетворює корупцію та «тіньові» принципи підприємництва на реальні чинники економічного розвитку. Деякі дослідники називають такі відносини «корумпованою економікою», визначаючи її як зрощування незаконного виробництва з часткою держапарату, що забезпечує функціонування незаконного підприємництва [8, с. 79].

Програма економічних реформ на 2010-2014 роки – перша, придатна до змістовного обговорення, українська урядова програма, що містить чіткий перелік дій. Вона визначає проблеми, що постають перед Україною, і охоплює широкий набір стратегічних перетворень за п'ятьма напрямками. Втім, п'ятий напрям: реформування державної служби й виконавчої влади, у Програмі лише визначено, а блок реформ щодо модернізації системи державного управління не представлено.

Для виконання завдань Програми передбачено зміни законодавства, але лише у вигляді переліку законопроектів, які планується прийняти, замість реального плану законодавчих змін, що має визначати, які конкретно норми законодавства буде скасовано, прийнято або змінено. Заплановані зміни у законодавстві не мають належного інституційного і бюджетного забезпечення, тобто з трьох необхідних напрямків реалізації державної політики (законодавство, інституції, фінансування) у Програмі є лише один (законодавство). Також у Програмі акцентовано увагу на завершенні процедур з визнання обов'язковими для України міжнародних договорів, що регулюють міжнародну співпрацю правоохоронних органів, взаємодію у сфері боротьби з міжнародною злочинністю й адміністративними правопорушеннями [9, с. 8].

Відповідно до частини четвертої статті 3 нового Закону, спеціально уповноваженими суб'єктами у сфері протидії корупції, до основних завдань яких віднесено виявлення, припинення та розслідування корупційних правопорушень, є спеціальні підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю Міністерства внутрішніх справ України, податкової міліції, по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю Служби безпеки

України, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, якщо інше не передбачено законом.

Повноваження зазначених суб'єктів визначено в Законах України «Про міліцію», «Про Службу безпеки України», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про організаційно-правові основи боротьби із організованою злочинністю та корупцією».

Слід звернути увагу на те, що, відповідно до нового Закону, органи прокуратури таких повноважень позбавлені. На них покладено здійснення координації діяльності правоохоронних органів з питань протидії корупції.

Враховуючи вищезначене, можна запропонувати такі заходи для протидії корупційним злочинам та ефективного здійснення заходів запобігання органами прокуратури:

1) розробити пропозиції щодо забезпечення єдиної судової практики розгляду в судах матеріалів адміністративних та кримінальних справ про корупційні правопорушення з чітким постатейним розподілом за статтями Розділу XVII «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг»;

2) покращити матеріальне становище осіб, які виконують функції держави та можуть виступати потенційними суб'єктами корупційних діянь;

3) зміцнити взаємодію між органами прокуратури при здійсненні процесуального керівництва по кримінальних провадженнях зазначеної сфери та з місцевими органами державної виконавчої влади та господарчими органами, а також неурядовими та міжнародними громадськими організаціями.

Висновок. Резюмуючи вищевикладене, слід зазначити, що роль органів прокуратури щодо запобігання корупційним правопорушенням є беззаперечною. Це підтверджується не тільки нормативно закріпленими положеннями, але й активною науковою діяльністю, що здійснюється працівниками органів прокуратури в контексті розробки ефективних заходів запобігання корупційним правопорушенням.

Якщо аналізувати всі вищерозглянуті праці вчених щодо протидії корупції органами прокуратури, можна зазначити, що першочергове завдання постає у врегулюванні законодавчих протиріч.

Кримінально-правова політика в контексті запобігання корупції в Україні потребує вдосконалення, активних дій з боку компетентних органів. Хоча на сьогоднішній день нормативна база в даній сфері існує, проте не до кінця реалізується в реальному житті, при виявленні злочинів. На нашу думку, слід більш жорстко підходити до призначення покарання при вчиненні корупційних діянь. Лише тоді можна буде говорити про високий рівень свідомості та відповідальності громадян. На жаль, багато злочинів залишаються латентними і особи, які їх вчиняють, не несуть ніякої відповідальності, збагачуючи свій капітал, тобто завданням держави є виявлення даних злочинів та покарання винних.

Бібліографічні посилання

1. Конституція України : прийнята на сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

2. *Корнякова Т.В.* Кримінологічна функція органів прокуратури щодо запобігання злочинам проти довкілля / Т.В. Корнякова // *Право України*. – 2011. – № 1. – С. 231-239.
3. Про засади запобігання і протидії корупції // *ВВР України*. – 2011. – № 40 // Із змінами, внесеними згідно із Законами № 4496-VI від 13.03.2012; № 5083-VI від 05.07.2012.
4. *Кравченко І.С.* Тенденції розвитку антикорупційного законодавства в Україні / І.С. Кравченко // *Актуальні проблеми правоохоронної діяльності та юридичної науки : матеріал. Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 19-20 вересня, 2013 р.)* – Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013.
5. *Кримінальний кодекс України (із змінами та доповненнями станом на 15 вересня 2013 року)*. – Х., 2013.
6. *Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна*. – 5-те вид., доп. – Т. 2: *Особлива частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.* – Х., 2013.
7. Про заходи щодо забезпечення ефективності реалізації Програми економічних реформ на 2010-2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» : Указ Президента від 04.05.2010. №1154/2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
8. *Мельник М.І.* Корупція: Сутність поняття, заходи протидії : монографія / М.І. Мельник. – К., 2001.
9. Програма економічних реформ України на 2010-2014 роки "Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dkrp.gov.ua/info/409>.

Чабаненко С. Н. Прокуратура как специальный субъект предупреждения коррупции в Украине. Рассмотрены вопросы, касающиеся разных подходов к пониманию предупреждения коррупции в Украине органами прокуратуры. Поданы различные точки зрения ученых по поводу понимания прокуратуры как субъекта предупреждения преступности, рассмотрена структурированная система мер предупреждения коррупции, предложены меры предупреждения коррупции органами прокуратуры как специальным субъектом предупреждения.

Ключевые слова: *предотвращение коррупции, органы прокуратуры, субъект предупреждения.*

Chabanenko S. M. The public prosecutor's office as a special subject of prevention of corruption in Ukraine. This article deals with issues relating to various approaches to understanding of crime prevention. The complicated criminogenic situation that has developed in most regions of our state socio-economic, political, and legal character, requires immediate development of an effective response mechanisms and minimize the negative influence and corruption. These can be not only law enforcement, but also the activity of the public, the concept of scientific development.

In general, problems of research of corruption crime in the service sphere in different times was engaged in a number of outstanding scientists.

The article presents statistical data on the number of registered crimes with the signs of corruption in the service sector 2012-2013 and defined the dynamics of the increase in their number. The author has expressed the need to improve the activity of law enforcement bodies in combating corruption, providing them with relevant international standards and requirements.

Citing the opinion of scientists, is characterized by the Prosecutor as a subject of combating crime and is listed on the General characteristics that are typical for law enforcement, pointing to the important function of preventing crime by the prosecution authorities in the context of the implementation of General and individual prevention. Its meaning lies in the system of targeted state and public measures to identify, eliminate, mitigation and neutralization of the causes of crime.

The article also discusses the role of directly Prosecutor's office, as a special subject of combating crime. Analyzing the activity of organs in the context of prevention of corruption, the authors define their direct role among the subjects of protection. In this respect, the activities of the prosecution can be expressed in carrying out supervision to establish the causes and conditions that contributed to the commission of corruption offenses coordination efforts on combating corruption in accordance with the provisions of § 5 . 5 of the Law of

Ukraine "On Principles of Prevention and Combating Corruption" , giving agents specifically authorized to implement measures to combat corruption.

Analyzed the provisions of Articles legislation, which changes on strengthening accountability for corruption offenses in the service sector. Also features by prosecutors on the application of measures to prevent and conduct coordination activities in this context. The author considers the position of the program of economic reforms for 2010-2014.

Proposed measures against corruption crimes and effective implementation of measures to prevent prosecutors. These include: the development of proposals to ensure uniform judicial practice jurisdiction of the courts of materials administrative and criminal cases involving corruption in a clear line-item allocation under Articles Section XVII "Crimes in service activities and professional activities related to the provision of public services "; improve the financial position of persons who perform public functions and can act as potential agents of corruption ; strengthening cooperation between prosecution authorities in carrying out procedural guidelines for criminal proceedings specified areas and local executive authorities and economic agencies, and nongovernmental and international NGOs.

Keywords: *prevention of crime, combating crime prevention, fighting, structured system of crime prevention.*

Надійшла до редакції 19.03.2014

Яковенко Р. В.

аспірант

*(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)*

УДК 343.

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА РОЗГОЛОШЕННЯ КОМЕЦІЙНОЇ АБО БАНКІВСЬКОЇ ТАЄМНИЦІ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА КРАЇН ЄВРОПИ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Розглянуто склади злочинів, якими встановлюється відповідальність за розголошення комерційної або банківської таємниці у зарубіжних Кримінальних кодексах. Проведено аналіз як об'єктивних, так і суб'єктивних ознак діянь. Висвітлено окремі особливості тих чи інших складів, проведено їх порівняння з чинною редакцією ст. 232 КК України та окремими положеннями ст. 231 КК України. Зроблено висновки та наведено пропозиції щодо удосконалення законодавства України.

Ключові слова: *комерційна таємниця, банківська таємниця, розголошення, зарубіжне кримінальне законодавство.*

Постановка проблеми. Незважаючи на те, що традиційні види злочинів, які супроводжують людство протягом всієї історії – вбивства, крадіжки, пограбування, зґвалтування – не припиняються і досі, а час від часу спостерігаються тенденції щодо їх збільшення або зменшення, у XXI сторіччі виникають нові, не менш небезпечні види посягань. Інформація з року в рік набуває значущості, а її втрата чи блокування може створити не лише загрозу матеріальним благам, але й життю та здоров'ю людей. Відомий вислів «хто володіє інформацією – той володіє світом» зараз є актуальним як ніколи.

Як свідчить практика, однією з найбільш «цікавих» для злочинців є інформація яка стосується банківської або комерційної таємниці. Витік або

втрата такої інформації може завдати непоправної майнової шкоди окремим суб'єктам, а крім того, мати і вкрай негативні наслідки для окремих груп населення. Усвідомлюючи всю небезпечність таких дій та злочинні інтереси, які кожного року посилюються щодо такої інформації, законодавець цілком слушно передбачає кримінальну відповідальність за розголошення комерційної або банківської таємниці у ст. 232 Кримінального кодексу України (далі – КК України).

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Актуальність розроблюваної проблеми хоча і не викликає сумнівів, підтверджується в той же час численними дослідженнями у цій сфері. Проблематика кваліфікації, загальні питання кримінальної відповідальності та окремі кримінологічні проблеми незаконних дій з інформацією, що складає таємницю (до речі, не лише банківську та комерційну), знайшла своє висвітлення у працях таких українських вчених: Азаров Д.С., Безуглий Л.А., Василяка О.К., Горпинюк О.П., Дем'яненко Ю.І., Міхайліна Т.В., Орлов С.О., Прохніцький О.В., Рудик М.В., Самойлова О.С. Окрему цінність з точки зору об'єкта нашого дослідження (не просто «інформація», а саме «таємниця») становлять дослідження таких науковців як Гальцова В.В., Карпенко Л.К., Радутний О.Е., Харламова С.О.

Найбільш актуальним з названих є дослідження Радутного О.Е., яким захищено кандидатську дисертацію на тему: «Кримінальна відповідальність за незаконне збирання, використання та розміщення відомостей, що становлять комерційну таємницю (аналіз складів злочинів)» [3]. Разом із тим не можна оминати увагою той прикрий факт, що з моменту захисту даного дослідження минуло вже понад дванадцять років. Ідеї, викладені автором, потребують актуалізації, переосмислення, а дванадцятирічна судова практика, яка вже склалася, обов'язково повинна бути врахована.

Метою дослідження є кримінально-правовий аналіз складу злочину, яким передбачено відповідальність за розголошення комерційної або банківської таємниці у зарубіжних країнах.

Виклад основного матеріалу. Можна із впевненістю сказати, що склад злочину, яким встановлено відповідальність за розголошення комерційної або банківської таємниці, є фактично «запозиченим» законодавцем із зарубіжного законодавства. На нашу думку, основна причина такого стану полягає у тому, що існування ринкових та комерційних відносин, у тому числі й у банківському секторі, тривалий час на території України штучно стримувалося. З розпадом СРСР, відповідно, актуалізувалися комерційні та банківські відносини, а тому вони значною мірою були поставлені під охорону, в тому числі й кримінального закону.

Враховуючи зазначене вище, вважаємо, що проведення кримінально-правового аналізу складів злочинів, які передбачають відповідальність за розголошення комерційної або банківської таємниці, у зарубіжних країнах є не стільки факультативним процесом наукового порівняння, який може покращити загальний результат дослідження, скільки реальною необхідністю для правильного розуміння сутності самого явища.

Водночас перед аналізом зарубіжних норм вважаємо за необхідне

конкретизувати деякі принципово важливі аспекти нашого дослідження з точки зору їх урегульованості у вітчизняному законодавстві.

Перш за все слід акцентувати увагу на тому, що за ст. 232 КК України, під комерційною таємницею розуміються відомості, пов'язані з виробництвом, технологічною інформацією, управлінням, фінансами та іншою діяльністю підприємства чи іншого суб'єкта господарської діяльності, розголошення яких може завдати шкоди його інтересам. Разом із тим необхідно зазначити, що для банку відповідна інформація є інформацією не про свою власну діяльність, а про сторонніх осіб. Тому, як справедливо зазначено у науково-практичній літературі, поняття банківської таємниці не слід отожднювати з поняттям комерційної таємниці [2, с. 723–724].

Щодо об'єктивної сторони розглядуваного злочину, то остання полягає у діях, у процесі яких комерційна таємниця піддається розголошенню, а тим самим доводиться до відома сторонніх осіб (на практиці – хоча б однієї особи), та наслідках, що знаходять своє вираження у вигляді спричинення істотної шкоди суб'єкту господарської діяльності. Необхідно зазначити, що вітчизняний законодавець вказує саме на спричинення шкоди суб'єкту господарської діяльності, а не конкретній фізичній особі – тобто власнику (або власникам).

Саме ж розголошення може бути здійснене будь-яким способом (усно, письмово, із застосуванням засобів зв'язку, через друковані чи інші засоби масової інформації, через комп'ютерні мережі тощо). Таким чином, аналіз змісту об'єктивних ознак ст. 232 КК України вказує на те, що сам спосіб розголошення таємниці, на думку законодавця, не має істотного значення.

Важливим для кваліфікації вказаного діяння є і точне визначення моменту закінчення злочину, який, судячи з диспозиції статті, співпадає з моментом спричинення власникові комерційної таємниці істотної шкоди. Сама істотна шкода є оціночним поняттям, що на практиці, без сумніву, лише ускладнює ситуацію.

Для всебічного аналізу складу злочину, передбаченого ст. 232 КК України, та його порівняння із зарубіжними складами, які передбачають відповідальність за розголошення комерційної або банківської таємниці, не можна оминати увагою суб'єкта даного злочину. У науково-практичній літературі наразі виходять із того, що суб'єктом даного злочину може бути особа: 1) якій комерційна таємниця стала відома внаслідок її особливих взаємовідносин з власником таємниці (наприклад, службова особа господарського товариства, член спостережної ради, ревізійної комісії, співвласник відповідної юридичної особи тощо); 2) яка є представником контрагента чи партнера відповідного суб'єкта господарської діяльності і отримала інформацію, що є комерційною таємницею, під умовою її нерозголошення; 3) яка є службовою особою органу державної влади (зокрема слідчим, прокурором, суддею) і отримала відповідні відомості на підставі закону під час виконання своїх службових обов'язків.

При цьому слід також обов'язково вказати на те, що, з точки зору суб'єктивної сторони розглядуваного складу злочину, остання характеризується виключно прямим умислом і корисливим чи іншим особистим мо-

тивом, чим на практиці вважається прихильність чи, навпаки, неприязнь до певної особи, бажання зашкодити керівникам тощо.

Досліджуючи особливості розглядуваного складу злочину, необхідно зауважити, що вказані діяння часто розміщені в розділах кримінальних законів, які спрямовані на захист не стільки господарських інтересів підприємства, скільки на особисту таємницю особи, хоча б остання і мала пряме комерційне чи банківське значення.

Так, у КК Швейцарії законодавцем розглядуваний злочин передбачено у ст.ст.162 та 273 [9], які пов'язані між собою. Зокрема, згідно зі ст. 162 КК Швейцарії, той, хто розголошує виробничу або комерційну таємницю, яку він внаслідок законних або договірних обов'язків зобов'язаний зберігати, хто використовує розголошення для себе чи іншої особи, карається за скаргою тюремним ув'язненням або штрафом. У даному випадку законодавцем вказано як на обов'язковість приватного обвинувачення, так і на суб'єкта, який підлягає такій відповідальності.

Крім того, ст. 273 КК Швейцарії передбачено відповідальність для того, хто вивідує виробничу або комерційну таємницю, щоб зробити її доступною чужому службовому органу, або іноземній організації, або приватному підприємству, або їх агентам, хто робить доступною чужому службовому органу, або іноземній організації, або приватному підприємству, або їх агентам виробничу або комерційну таємницю. За даною нормою винна особа карається тюремним ув'язненням, а в більш тяжких випадках – каторжною в'язницею. Разом із позбавленням волі також може бути застосований штраф.

Згідно з § 294 КК Норвегії [4], покаранню у вигляді штрафу або тюремного ув'язнення строком до 6 місяців підлягає той, хто без дозволу самостійно використовує комерційну або оперативну таємницю, що стосується діяльності підприємства, в якому він працює або працював останні 2 роки, має чи мав частку останні 2 роки, розкриває таку таємницю з метою дати можливість іншій особі використовувати це, або той, хто введенням в оману або навіюванням сприяє цьому.

За даним параграфом, підлягає покаранню і той, хто незаконно використовує комерційну або підприємницьку таємницю компанії, яку він дізнався або одержав у розпорядження в якості технічного або торгового консультанта підприємства, або у зв'язку із завданням підприємства, незаконно розкриває цю таємницю з метою зробити можливим її використання іншими, або введенням в оману або навіюванням сприяє цьому.

У даному випадку, так само як і у законодавстві Швейцарії, кримінальне переслідування здійснюється за скаргою заінтересованих осіб, і лише у виключних випадках – без такої, коли цього вимагають суспільні інтереси.

Окремо законодавець у Норвегії криміналізує діяльність, спрямовану на отримання комерційної інформації шляхом обману. За § 405а, особа, яка нечесним шляхом отримує або намагається отримати відомості або контроль над комерційною таємницею, підлягає покаранню у вигляді штрафу або тюремного ув'язнення строком до 3 місяців.

Інший підхід до розглядуваного складу злочину застосовується законодавцем в Іспанії. Так, за ст. 278 КК Іспанії [7], той, хто з метою розкрити

комерційну таємницю заволодіє такою або іншим способом, відомостями, письмовими або електронними документами, інформаційними пристроями або іншими об'єктами, які належать до комерційної таємниці, карається тюремним ув'язненням на строк від двох до чотирьох років і штрафом на суму від дванадцяти до двадцяти чотирьох місячних заробітних плат.

У той же час, за ч. 2 ст. 278 КК Іспанії, призначається тюремне ув'язнення на строк від трьох до п'яти років і штраф на суму від дванадцяти до двадцяти чотирьох місячних заробітних плат, за аналогічні діяння, якщо розкрита таємниця буде поширюватися, видана або передана третім особам.

Окремо законодавцем у КК Іспанії визначено відповідальність спеціально уповноважених осіб. За ст. 279 КК Іспанії, поширення, видача або поступка комерційної таємниці, вчинені особою, яка за законом або договірним зобов'язанням має обов'язок охороняти її, карається тюремним ув'язненням від двох до чотирьох років і штрафом на суму від дванадцяти до двадцяти чотирьох місячних заробітних плат. Якщо ж дана таємниця буде використана винним в його власних інтересах, то покарання призначається йому в межах нижньої санкції.

Поряд із цим, згідно зі ст. 199 КК Іспанії, той, хто розкрив чужі таємні відомості, про які він дізнався в силу свого посадового становища або трудових відносин, карається позбавленням волі на термін від року до трьох років і штрафом у розмірі від шести до дванадцяти місячних заробітних плат. У випадках, якщо особа, чиїм професійним обов'язком є охорона секретів інших осіб, розкриває їх, вона підлягає покаранню позбавленням волі на термін від року до чотирьох років, штрафом у розмірі від дванадцяти до двадцяти чотирьох місячних заробітних плат і позбавленням права на зайняття певною діяльністю на строк від двох до шести років.

Законодавцем у §263 КК Данії [6] передбачено, що будь-яка особа, яка незаконно, за допомогою обладнання таємно прослуховує або записує заяви, зроблені в особистій, телефонній розмовах, або інші розмови між іншими особами, або переговори на закритій зустрічі, в якій вона сама не бере участь або до якої вона незаконно отримала доступ, підлягає штрафу або простому взяттю під варту, або тюремному ув'язненню на будь-який термін, що не перевищує шести місяців. Будь-яка особа, яка незаконно отримує доступ до інформації іншої особи або програм, призначених для використання у зв'язку з електронною обробкою даних, підлягає штрафу або простому взяттю під варту, або тюремному ув'язненню на будь-який термін, що не перевищує шести місяців.

Водночас, якщо діяння, зазначені вище, вчинені з наміром забезпечення або ознайомлення будь-кого з інформацією про торгові секрети фірми (*мається на увазі комерційна таємниця. – Я.Р.*) або в інших особливо обтяжуючих обставинах, то покарання може бути збільшено до ув'язнення на будь-який термін, що не перевищує чотирьох років.

Згідно з положеннями ст. 273 КК Нідерландів [5], особа, яка умисно розкриває особливу інформацію, пов'язану з комерційною чи промисловою організацією, або організацією сфери обслуговування, в якій вона працює чи працювала, яку вона була зобов'язана зберігати в таємниці, або розкри-

ває або використовує в цілях матеріальної вигоди дані, які були отримані за допомогою кримінального злочину з комп'ютерного пристрою або системи комерційної або промислової організації або організації сфери обслуговування, і які стосуються таких організацій, якщо ці дані в момент їх розкриття або застосування не були загальновідомі, і якщо з такого розкриття або використання може бути збиток, підлягає терміну тюремного ув'язнення не більше шести місяців або штрафу четвертої категорії.

У Німеччині відповідальність за розголошення комерційної таємниці передбачено у § 203 КК [8], згідно з положеннями якого той, хто незаконно розкриває чужу таємницю, особливо таємницю, що стосується особистого життя, або виробничу або комерційну таємницю, яка була йому довірена або стала йому відомою будь-яким іншим способом у зв'язку з виконанням професійних обов'язків як лікаря, зубного або ветеринарного лікаря, провізора або співробітника іншої медичної професії, для здійснення професійної діяльності якої або права називатися фахівцем у цій сфері потрібна відповідна освіта, передбачена урядом; професійного психолога з визнанням державою атестатом про освіту; адвоката, адвоката-піклувальника, нотаріуса, захисника у передбаченому законом судочинстві, аудитора, приведенного до присяги бухгалтера-ревізора, консультанта з податкових питань, уповноваженого по збору податків або органу або члена органу таких товариств, як суспільства адвокатів, адвокатів-опікунів, аудиторів, бухгалтерів-ревізорів або консультантів з податкових питань; консультанта з питань шлюбу, сім'ї, виховання або проблем молоді, а також радника-консультанта з питань нездорових схильностей, потягів у консультації, яка визнана органом влади або корпорацією, установою чи фондом публічного права; члена або уповноваженого правомочною консультацією на підставі §§ 3 і 8 Закону про конфліктну ситуацію, пов'язану з вагітністю; соціального працівника чи соціального педагога, статус яких визнано державою; представника підприємства приватних страхових організацій зі страхування в разі захворювання, страхування від нещасних випадків і страхування життя або розрахункової служби приватної медичної практики – карається позбавленням волі на строк до одного року або штрафом.

За п. 2 § 203 КК Німеччини, так само карається і той, хто незаконно розкриває чужу таємницю, а саме, що стосується сфери особистого життя, або виробничу або комерційну таємницю, яка була йому довірена або стала відома іншим способом в якості посадової особи; спеціально уповноваженої на виконання обов'язків публічної служби; особи, що виконує завдання або повноваження згідно з правом представництва робітників і службовців у державних установах; члена комітету з розслідування, що працює при законодавчому органі Федерації або Землі, іншому комітеті або раді, яка не є членом законодавчого органу, або в якості допоміжного складу (асистентів, помічників) такого комітету чи ради; офіційно призначеного експерта, якому офіційно доручено відповідальне виконання своїх обов'язків на основі закону; особи, яка офіційно на підставі закону зобов'язана відповідально виконувати свій обов'язок збереження таємниці при здійсненні науково-дослідних планів.

Висновки. Враховуючи викладене вище, можемо зробити низку висновків щодо загальних особливостей встановлення кримінальної відповідальності за розголошення комерційної або банківської таємниці у зарубіжних країнах та Україні.

Перш за все необхідно акцентувати увагу на різноманітності підходів законодавця в окремих європейських країнах до криміналізації діянь за розголошення комерційної або банківської таємниці. Майже у всіх країнах Європи законодавець окремо не розрізняє банківську та комерційну таємницю. У переважній більшості випадків це пов'язано з тим, що відповідальність за розголошення банківської таємниці, очевидно, не підпадає під кримінально-правову охорону, а в окремих випадках охоплюється поняттям комерційної інформації, або інформації підприємства тощо.

По-друге, обов'язково необхідно вказати на різноманітність підходу законодавця у більшості європейських країн стосовно самої послідовності вчинення діяння та особливостей його наслідків. Якщо в Україні законодавець розміщує окремі склади злочинів у ст.ст. 231, 232 КК України, то у більшості КК європейських країн відповідальність за ці діяння передбачено в одній статті або навіть частині статті.

По-третє, вітчизняний законодавець криміналізує розголошення комерційної або банківської таємниці, а в окремому складі – її використання та збирання. Законодавці ж країн Європи криміналізують перш за все діяння, які спрямовані на отримання такої інформації (збирання), навіть без їх розголошення як кінцевого результату, встановлюючи відповідальність за так званій «промисловий шпіонаж». При цьому збирання інформації про виробничі процеси та особливості виробництва розглядається в якості кваліфікуючої ознаки у ряді КК зарубіжних країн (Данія, Швейцарія). Враховуючи такий досвід європейських країн, в КК яких дані норми існують ще з 80-х років минулого століття, можна обґрунтовано дійти висновку, що склади злочинів, розміщені у ст.ст.231 та 232 КК України, розділені «штучно», адже діяльність зі збирання, розголошення та використання дуже тісно переплітається між собою та повинна бути криміналізованою, на нашу думку, в межах однієї статті КК України, в різних її частинах. Крім того, вказівка законодавця стосовно «завдання істотної шкоди», на нашу думку, є зайвою, адже таке оціночне поняття лише ускладнює притягнення винних до кримінальної відповідальності, а факт існування такої інформації в якості «таємниці» вже, по суті, вказує на те, що її втрата є небажаною для власника (саме особи-володільця, а не суб'єкта господарювання) та в будь-якому разі завдає шкоди, навіть якщо її не будуть використовувати за призначенням ті, хто її дізнався.

По-четверте, аналіз розміщення складів аналізованих злочинів у більшості КК зарубіжних країн однозначно вказує на те, що більша шкода завдається як раз не відносинам у сфері господарювання, а конкретній фізичній особі (чи групі осіб) – конкретним власникам комерційної або банківської таємниці. Така особливість має передусім практичний аспект, адже кількість винних осіб, засуджених за відповідні діяння, на сьогодні в Україні – мізерна, лише через те, що законодавець враховує виключно шкоду, заподіювану суб'єкту господарювання, а не конкретній фізичній

особі, яка в будь-якому разі є володільцем такої інформації. Через це численні випадки порушення таємниці такої інформації залишаються поза межами кримінально-правового захисту. Враховуючи зазначене, на нашу думку, доцільно внести зміни в диспозицію ст. 232 КК України, вказавши при цьому на те, що шкода від злочину завдається не суб'єкту господарювання, а конкретній фізичній особі – власнику таємниці.

Бібліографічні посилання

1. Кримінальний кодекс України / ВВР України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
2. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – 3-тє вид., перероб. та доп. / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К., 2005.
3. Радутний О.Е. Кримінальна відповідальність за незаконне збирання, використання та розміщення відомостей, що становлять комерційну таємницю (аналіз складів злочинів) : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.08 / О.Е. Радутний. – Х., 2002.
4. Уголовное законодательство Норвегии / пер. с норвеж. А.В. Жмени. – СПб., 2003.
5. Уголовный кодекс Голландии / пер. с англ. И.В. Мироновой. – СПб., 2001.
6. Уголовный кодекс Дании / пер. с дат. и англ. С.С. Беляева, А.Н. Рычевой. – СПб., 2001.
7. Уголовный кодекс Испании / пер. с исп. В.П. Зыряновой, Л.Г. Шнайдер. – М., 1998.
8. Уголовный кодекс ФРГ / пер. с нем. А.В. Серебренниковой. – М., 2001.
9. Уголовный кодекс Швейцарии / пер. с нем. А.В. Серебренниковой. – СПб., 2002.

Яковенко Р. В. Уголовная ответственность за разглашение коммерческой или банковской тайны по законодательству Украины и стран Европы: сравнительно-правовое исследование. Рассмотрены составы преступлений, которыми устанавливается ответственность за разглашение коммерческой или банковской тайны в зарубежных Уголовных кодексах. Проведен анализ как объективных, так и субъективных признаков деяний. Освещены отдельные особенности тех или иных составов, проведено их сравнение с действующей редакцией ст. 232 УК Украины и отдельными положениями ст. 231 УК Украины. Сделаны выводы и внесены предложения по совершенствованию законодательства Украины.

Ключевые слова: коммерческая тайна, банковская тайна, разглашение, зарубежное уголовное законодательство.

Yakovenko R. V. Criminal liability for disclosure of commercial or bank secret under the laws of Ukraine and Europe: a comparative-legal study. Considered offenses which established liability for disclosure of commercial or banking secret in international criminal law. The analysis of both objective and subjective signs acts. Deals with specific features of various compositions were produced and were compared with the current version of the article. 232 of the Criminal Code of Ukraine and some provisions of Art. 231 of the Criminal Code of Ukraine.

Analysis of the criminal law provisions of foreign European countries: Denmark, Spain, Netherlands, Germany, Switzerland. Determined the specific article and offenses, which in these countries is established liability for disclosure of commercial or banking secret, the analysis of individual legal rules laid down in the article. Attention is focused on the heterogeneity of approaches legislator in some European countries to criminalize the acts for disclosure of commercial or banking secret. Specified on a variety of approaches legislator in most European countries in the very act of committing the sequence and characteristics of its consequences. It is shown that in Ukraine legislator puts some offenses in Articles 231, 232 of the Criminal Code of Ukraine, while in most European countries the Criminal responsibility for these acts provided in one article or even a paragraph.

Proposed to amend the dispositions of Art. 232 CC of Ukraine, pointing out the fact that the damage inflicted by the crime not the entity, and specific physical person – the holder of secrets. Conclusions and proposals for improvement of the legislation of Ukraine.

Keywords: commercial secret, banking secret, disclosure, foreign criminal legislation.

Надійшла до редакції 25.03.2014

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

РЕЦЕНЗІЯ

на монографію Пальченкової В.М. «Трансформація громадського контролю за виконанням покарань: історико-правовий аналіз» (Запоріжжя, 2013)

Монографія В.М. Пальченкової надає систематизовані знання про витoki (першоджерела) та розвиток громадського контролю за виконанням покарань у виді позбавлення волі як одного з найважливіших чинників урівноваженого існування пенітенціарної системи протягом усього існування одного з центральних інститутів кримінального права – покарання.

Брак конкретних історичних досліджень призводить до побудови умоглядних схем, або навпаки, іноді історичні дискусії віддаляються від сучасних проблем, тому одним із позитивних моментів монографії стало поєднання історичного досвіду участі суспільства у виконанні кримінальних покарань із сучасною теорією та практикою й пропозиції можливих напрямів розвитку цієї сфери з урахуванням історичної трансформації громадського контролю.

Актуальність монографічного дослідження обґрунтовується нагальною потребою використання багатоманітного історичного досвіду активного залучення громади, благодійних, філантропічних та інших суспільних і станових установ на різних етапах української державності до співпраці з пенітенціарною системою. Цей величезний досвід автор творчо переосмислила та адаптувала до сучасних реалій, запропонувавши шляхи ефективного залучення та використання у діяльності пенітенціарної системи України. Монографія має стати емпіричною базою, фундаментом теоретико-правових узагальнень, які, своєю чергою, – підґрунтям для законодавчої, правозастосовної політики у пенітенціарній сфері.

У роботі досліджено, проаналізовано та обґрунтовано основні історико-правові аспекти участі суспільства у громадському контролі за діяльністю пенітенціарної системи України від найдавніших часів до сьогодні, що в паспорті спеціальності відповідає пункту, в якому йдеться про дослідження стану та розвитку окремих інститутів права. З першого погляду вивчення трансформації участі інститутів громадянського суспільства в контролі за виконанням покарань видається відокремленою темою, котра тяжіє більше до кримінально-виконавчого права, аніж до теорії та історії держави і права. Але це лише на перший погляд, якщо не

зв'язати на те, що в основу монографії покладено не тільки історичні, формальні й емпіричні методи дослідження, а передусім – теорія соціального контролю. Остання надає можливість вивчати проблему з точки зору загальної теорії держави та права, оскільки дослідження ґрунтується на загальнотеоретичних основах цієї теорії, а не на теоріях кримінально-виконавчого права.

Історико-правовий аналіз розвитку громадського контролю за виконанням покарань здійснено саме з позиції теорії та історії держави і права. Безумовно, що В.М. Пальченкова порушує також питання інших галузей юридичної науки, зокрема адміністративного права, кримінального права і кримінології, кримінально-виконавчого права та соціології, що не суперечить поставленій меті монографічного дослідження.

Рецензована монографія ґрунтується на такій системі викладення, коли загальна теоретична картина розкривається й поглиблюється поступово, на основі конкретної історичної дійсності. Означений підхід відповідає процесу моделювання, який виходить із загальної програми, розкриваючись у конкретних схемах, що демонструють процес зародження, зміни й розвитку громадської участі у контролі над виконанням державою покарань. Обраний приклад генези неформального соціального контролю відповідає науковій парадигмі розкриття закономірностей. А на запитання: «чому саме ця сфера, а не якась інша?», відповісти просто: протягом історії більшу частину часу ця сфера була однією з найбільш закритих, до якої було важко прорватися зовнішньому неформальному соціальному контролю. Звідси, саме ця емпірична основа дослідження складної долі розвитку неформального соціального контролю є однією з найбагатіших.

Автор обґрунтувала, що дослідження ролі неформального, зокрема громадського контролю в такій сфері, як пенітенціарна є одним із найскладніших завдань, оскільки традиційно держава з побоюванням ставиться до втручання у власні функції щодо виконання покарань, вважаючи їх своїм споконвічним та непорушним правом. Державно-інституційна частина цієї сфери виявилася однією з найскладніших для застосування громадського контролю, тому було так важливо здійснити дослідження саме в цій історико-правовій канві. З точки зору авторки, історичний поступ громадського контролю в пенітенціарній сфері має свої закономірності, цикли та національний контекст.

Перелічені проблеми, пов'язані з організацією громадського контролю кримінально-виконавчої системи, є надзвичайно актуальними, оскільки їх теоретичне, правове і практичне вирішення дозволить підвищити ефективність функціонування пенітенціарної системи й реалізацію процесу виконання покарання у виді позбавлення волі, позитивно вплине на персонал кримінально-виконавчих установ, усуне непотрібні,

штучно створені бар'єри між сусп. ільством і сприятиме включенню в боротьбу зі злочинністю потенціалу і можливості всього українського суспільства.

Однак досвід минулого має бути наповнено новим змістом, враховуючи пред'явлені сучасними умовами виклики системі. Реформа виконання покарань передбачає насамперед пошук нових підходів, зокрема, до вдосконалення функціонування інституту громадського контролю з урахуванням не лише, як сьогодні наголошується, міжнародних та європейських правил і стандартів, зарубіжного досвіду, а в першу чергу ментальності українського народу, його історичних традицій, що свідчить не лише про цінність даної монографії як суто історичної праці, а й про її прикладне значення.

Рецензенти:

доктор філософських наук, професор,
начальник кафедри психології та соціології

Г.В. Гребеньков

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та кримінології

А.М. Бабенко

(Донецький юридичний інститут МВС України)

ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ

Балинська Ольга Михайлівна – професор кафедри теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Бірюкова Надія Миколаївна – викладач кафедри господарського і екологічного права Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Булах Сергій Михайлович – доцент кафедри спеціальної фізичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Гончарук Валентина Василівна – доцент кафедри трудового та господарського права Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

Дуйловський Олександр Вікторович – начальник юридичної служби управління Південного територіального командування внутрішніх військ МВС України

Журавльова Зоря Владленівна – здобувач Класичного приватного університету, м. Запоріжжя

Калиниченко Анна Олександрівна – ад'юнкт Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Кацуба Роман Миколайович – заступник начальника факультету підготовки фахівців для підрозділів міліції громадської безпеки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Кобзар Вікторія Василівна – старший викладач кафедри цивільного, господарського, адміністративного права і процесу Чернігівського національного технологічного університету, кандидат юридичних наук

Коваленко Наталія Володимирівна – доцент кафедри адміністративного та митного права Академії митної служби України, кандидат юридичних наук, доцент

Ковальов Сергій Іванович – перший заступник начальника УМВС України в Хмельницькій області – начальник слідчого управління, кандидат юридичних наук

Ковбаса Володимир Миколайович – проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Коломоєць Юлія Олександрівна – здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

Кононенко Наталія Олександрівна – здобувач кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ

Кузьменко В'ячеслав Віталійович – завідувач кафедри філософії та

політології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор філософських наук, професор

Кулініч Ольга Олександрівна – начальник юридичного відділу Запорізького національного університету

Людвік Валентин Дмитрович – старший викладач кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Макаренко Олександр Юрійович – професор кафедри права Криворізького економічного інституту Криворізького національного університету, доктор юридичних наук, доцент

Мащук Віталій Юрійович – здобувач Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Миронюк Роман Вікторович – професор кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності ОВС Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Мінка Тетяна Павлівна – начальник кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності ОВС Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент

Некрасов В'ячеслав Анатолійович – заступник начальника ФПМ Національного університету ДПС України з наукової роботи, кандидат юридичних наук, доцент

Обушенко Наталія Миколаївна – викладач кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Обушенко Олександр Миколайович – перший проректор з навчально-методичної та наукової роботи Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Олійник Анатолій Юхимович – професор кафедри загальноправових дисциплін Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, професор

Олійничук Роман Петрович – доцент кафедри правового регулювання економіки і правознавства Тернопільського національного економічного університету, кандидат юридичних наук, доцент

Омельченко Олександр Сергійович – здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

Онофрейчук Андрій Дмитрович – аспірант кафедри оперативно-розшукової діяльності Національної академії Служби безпеки України

Печерський Олег Віталійович – старший викладач кафедри історії та правознавства Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, кандидат юридичних наук

Плетенець Віктор Миколайович – доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Прилуцька Марина Володимирівна – здобувач Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Рашевський Сергій Павлович – ад'юнкт кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Рижов Ігор Миколайович – головний науковий співробітник Національної академії Служби безпеки України, доктор юридичних наук, доцент

Савіщенко Вікторія Миколаївна – директор ННІ права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат педагогічних наук, доцент

Сербін Микола Миколайович – професор кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Сердюк Ігор Анатолійович – доцент кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Слубський Ігор Йосипович – доцент кафедри адміністративних та цивільно-правових дисциплін Прикарпатського факультету Львівського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Сорока Ірина Вікторівна – здобувач кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ

Строгий Валерій Іванович – головний науковий співробітник Національної академії Служби безпеки України, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, заслужений юрист України

Талдикін Олександр Васильович – доцент кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Факас Ілона Борисівна – доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»

Федосова Олена Валеріївна – провідний науковий співробітник НДЛ з проблем протидії злочинності Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

Філяніна Людмила Анатоліївна – доцент кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Чабаненко Микола Миколайович – завідувач кафедри цивільно-

правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Чабаненко Сергій Миколайович – ад'юнкт кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Чайковський Юрій Володимирович – доцент кафедри міжнародного права та міжнародних відносин Національного університету «Одеська юридична академія», кандидат юридичних наук, доцент

Шалгунова Світлана Аполлінаріївна – професор кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Шаповалов Артур Володимирович – здобувач кафедри адміністративного права Інституту права імені князя Володимира Великого Міжрегіональної Академії управління персоналом

Шинкаренко Інна Олександрівна – професор кафедри філософії та політології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент

Шинкаренко Ігор Ростиславович – професор кафедри оперативно-розшукової діяльності та спеціальної техніки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, професор

Яковенко Рената Валеріївна – аспірант Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Наукове видання

НАУКОВИЙ ВІСНИК
ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Збірник наукових праць

2014. – № 1 (70)

Редактор, оригінал-макет – *А.В. Самотуга*
Редактори *Н.Ю. Вергіо, К.А. Ларіонова, Л.В. Омельченко*

Підп. до друку 31.03.2014 р. Формат 60x84/16. Друк трафаретний. Папір офісний
Гарнітура – Times. Умов.-друк. арк. 24,00. Обл.-вид. арк. 24,50. Тираж – 100 прим.

Редакційно-видавниче відділення відділу організації наукової роботи ДДУВС
49005, м. Дніпропетровськ, просп. Гагаріна, 26, т. (056) 370-96-59

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДП № № 164-р від 07.08.2013 р.

ВИМОГИ ДО ПІДГОТОВКИ ТА ПОДАННЯ РУКОПИСІВ СТАТЕЙ

Редакція «Наукового вісника Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ» повідомляє, що за науковим змістом статті повинні відповідати вимогам, затвердженим постановою президії Вищої атестаційної комісії України № 7-05/1 від 15 січня 2003 р. «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України», а саме: постановка проблеми; аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми; мета статті; виклад основного матеріалу; висновки. Назви цих структурних елементів виділяються в тексті статті напівжирним шрифтом.

Рукопис публікації має бути набраний у текстовому редакторі MicrosoftWord та роздрукований у 2-х прим. на одному боці білого стандартного аркуша формату А4 та відповідати таким вимогам: поля – 2 см, шрифт – TimesNewRoman, розмір (кегель) – 14, міжрядковий інтервал – 1,5; сторінки не нумеруються; перед назвою статті, справа окремими рядками – прізвище та ініціали автора, науковий ступінь та вчене звання (за їх відсутності зазначається посада, напр., «викладач», «здобувач», «аспірант» та ін.), місце роботи; далі посередині – назва статті великими літерами, після назви – номер УДК, далі – анотація українською мовою (2-3 речення та 4-5 ключових слів), текст публікації, після тексту – перелік використаних джерел (в алфавітному порядку або в порядку використання) без повторів з дотриманням чинних вимог щодо бібліографічного оформлення (форма 23, затв. наказом ВАК України від 29 травня 2007 р. № 342). У самому тексті також зазначаються посилання на використані джерела (у квадратних дужках – номер посилання за списком, що в кінці тексту, та номери сторінок). Після переліку використаних джерел – анотація російською мовою (П.І.Б. автора і назва статті, 2-3 речення та 4-5 ключових слів), анотація англійською мовою (П.І.Б. автора і назва статті, текст на 2000-2500 знаків з пробілами, 4-5 ключових слів). В кінці рукопису – підпис автора і дата.

Обсяг рукопису статті (без урахування анотацій і переліку використаних джерел) – 8-12 сторінок.

До рукопису статті додаються:

– рецензія, завірена печаткою відповідної установи (для авторів, які мають наукові ступені або вчені звання, наявність рецензії не обов'язкова);

– витяг з рішення засідання кафедри (відділу, лабораторії) про рекомендацію статті для опублікування;

– акт комісійної експертизи щодо відсутності у рукописі статті закритих для відкритого опублікування даних (для окремих тем зі спеціальностей 12.00.07, 12.00.08, 12.00.09 з питань охорони громадського порядку та боротьби зі злочинністю);

– довідка про автора: прізвище, ім'я, по батькові (повністю), посада, місце роботи, науковий ступінь та вчене звання, службова адреса, контактні телефони, e-mail;

– електронний носій рукопису – компакт-диск (CD-R).

- Матеріали, що не відповідають зазначеним вимогам, не приймаються.
- Рукописи та електронні носії не повертаються.
- Редакція залишає за собою право без погодження з автором вносити до тексту рукопису зміни, доповнення, а також перейменовувати його.
- У разі надходження матеріалів з інших установ обов'язково здійснюється їх додаткове рецензування на відповідних кафедрах університету.
- За достовірність викладених у публікаціях фактів та результатів власних досліджень відповідальність несуть їхні автори.
- При цитуванні матеріалів збірника посилання на збірник обов'язкове.
- На приймаються для опублікування статті, які вже опубліковані або подані для опублікування в інших виданнях.

Про прийняття матеріалів до опублікування (перелік оновлюється щотижня) повідомляється на офіційному веб-сайті Університету <http://dduvs.in.ua/index.php?id=505>

*Адреса редакції: 49005, м. Дніпропетровськ, просп. Гагаріна, 26,
т. (056) 370-96-59, (097)274-47-90*

**У в а г а! Матеріали надсилаються поштою із супровідним листом на ім'я
голови редколегії або його заступника.**

Терміни подання матеріалів: для опублікування у № 1 – до 1 березня, у № 2 – до 1 червня, у № 3 – до 1 вересня, у № 4 – до 1 грудня